

MĀLATĪ-MĀDHAVA

BY

BHAVABHÜTI

WITH

THE COMMENTARY OF GADDHARA

EDITED WITH NOTES, CRITICAL AND EXPLANATORY.

BY

RAMKRISHNA GOPAL BHANDARKAR, M.A.,

HONORARY MEMBER OF THE ROYAL ASIAN SOCIETY OF
GREAT BRITAIN AND IRELAND; ASSISTANT PROFESSOR
OF SANSKRIT, AND ACTING PROFESSOR OF ORIENTAL
LANGUAGE, ALFRED STONE COLLEGE.

(Registered for copy-right under Act XXV. of 1867.)

B o m b a y :

GOVERNMENT CENTRAL BOOK DEPOT.

1876.

*All rights including that of copying the Text in its present
recension are reserved.*

BOMBAY

PRINTED AT THE HINDU LITERARY PRESS

अथ ।

मालतीमाधवं नाम प्रकरणं

महाकविश्रीभवभूतिप्रणीतं

अमरहस्तकृतटीकया समवेतं

अमरहस्तकृतटीकया समवेतं ।
महाकविश्रीभवभूतिप्रणीतं ।
अमरहस्तकृतटीकया समवेतं ।

भाण्डाङ्करीपाभिधेन

गोपालसूनुना रामकृष्णेन

संशोधितं

स्वनिर्मितविषयपदविभक्तिन्या टिप्पण्या च मण्डितम् ।

३३

मुम्बापुरवर्तिराजकीयग्रन्थशालाधिकारिणा

प्रकाशितम् ।

शकाब्दाः १७२८ । ख्रिस्ताब्दाः १८७६.

मुम्बईनगर्या

इन्दुप्रकाशाख्यपन्थालये मुद्राक्षरैरङ्कितम् ।

PREFACE.

3

I.

This edition of Bhavabhatti's *Mālati-Mādhava* is based on the following copies :—

A. The Calcutta edition of 1866.

The text of this differs very little

from the print brought out at the same period. The intention was to bring together the various readings that prevail in different parts of India.

The number of Mss. however large, is by no means small. The Mss. come from the same place or country.

Therefore, taken this Calcutta print as a fair representation of the Bengal text and collated it along with the other Mss.

B. A Ms. from the Library of Anpā S'āstri Agastya at Ratnagiri. Unfortunately the last sheet of this containing the concluding speeches at the end is lost. A Ms. of the Vikramorvas'ī from the same Library, which I have lent to my friend Mr. Shankar Pandit, appears from the colophon to have been transcribed at Benares, about sixty years ago. In external appearance, this resembles B. so much, that both were undoubtedly written by the same person and at about the same time. B. therefore, is not so much as sixty years old, and may be taken to be a representative of the Benares text.

From Nasik copied for the Government of India by the order of the Government of India, and sent to the Government of India.

to about the middle of Act. VI. It belongs to the same collection as C. and is a recent copy. This also is from Nāsik.

E. This belongs to the Library of the Elphinstone College and is one of a valuable collection which appears to have existed in the Library almost since the foundation of the College. These Mss. appear to have been copies made for some body upon a uniform plan; for all of them are of the folio size. They do not seem to have been used by any Śāstris. There is a Śloka at the end of E. which gives the date when the Ms. was

~~वर्णनार्थं लिखितं~~ ~~वर्णनार्थं~~ ~~लिखितं~~ ~~वर्णनार्थं~~ ~~लिखितं~~, i. e. in the
Śaka Era, corresponding to 86 A. C.
be the date of the Ms., wherefore
it has been copied from the original of which

pt.

procured by Mr. Ganes'a Bhikaji Gujjikar B.
at Brāhman and kindly lent to me. The last sheet
but a few lines is wanting, so that if it contained
it is not available. But the Ms. does appear to be

This is a Ms. written on Tāla leaves in the Tailanga character and kindly lent to me by Mr. Narasimmiyengar of Bangalore. It represents the southern text of the play.

For this edition A, C. and N. have been collated throughout and B. up to the middle of Act X. for the reason given above. M. was received after 168 pages had been printed off. Readings, therefore, for the first four Acts and 68 lines of the fifth, have been given in an Appendix. D. could be only up to the middle of Act VI. and after that, E. was used. As to it in many respects was put in its place. I think that the Act was being printed off. It was where the

was frequently consulted when I had to choose a reading for the text and some of its variations are noticed in the explanatory notes.

All these Mss. are independent of each other, and there is no such resemblance between any two as to entitle them to be classed together as belonging to one family. Still, however, in cases of difference, A. and D. agree with each other oftener than with any of the others, and so do B. and C. Hence A. and D. bear a distant relationship to each other which points to a common origin at some remote time, and so do B. and C. I have, in such cases, generally chosen the reading of B. and C. as representing an ancient redaction of the text prevailing in the country between Benares and Násik, and given the other in the footnotes. E. bears to A. the same relationship that D. does. Hence, it was chosen to supply the place of D. in the later Acts. N., though it very often stands alone, agrees with B. and C. than with any of the rest. When B. and C. do not agree, the reading of the majority has been adopted in the text. And this, I believe, is the proper thing to do, when Mss. from different parts of the country, so independent of each other, are collated. These are the general principles observed in this edition, but in some cases they were departed from, when a good reading could not be obtained by strictly adhering to them. The readings of B. C. and of the majority are, in these cases, thrown into the footnotes. I have not considered myself bound to adopt Jagaddhara's readings. Even in his time, separated as it was from that of the poet by about eight hundred years, as will be shown hereafter, the text of the play was unsettled, and not unfrequently he himself gives various readings. His text appears generally, though not invariably, to agree with A. In the last two Acts, however, the agreement is not so close, and often his reading is the same as that of the majority, and often it is not.

PREFACE

the redaction prevalent in his own country. If he was a native of Mithila, as is not unlikely, since his grand-father lived, according to Dr. Hall, at Videhanagara, that circumstance explains why his text should agree so much with A. which represents Bengal and the adjacent provinces. The fact that he is nearer to the poet than our Mss. by more than three hundred years, does not signify much under the circumstances I have stated. And, I think, a reading as to which even modern Mss. representing the text prevalent in different parts of India agree, is more likely to be the reading of the poet than that given by a single Ms. more than three hundred years old which pretty closely agrees with a recent one containing the prevailing text of a certain province only. Besides, the reading of our commentator cannot be determined with certainty, in a good many cases, since he often gives only a paraphrase and passes over large portions of the prose passages. Where it could it was duly considered in framing the text of this edition.

For the commentary of Jagaddhara I had the following Mss.

1. From Dr. Bühler's collection for the Government of Bombay. It is complete, but there is hardly a line in it which is not full of blunders.
2. From the Library of the late Dinanapisaṅkara S'āstri—Barat, complete.
3. That which accompanies D., incomplete.
4. From Gujarat, incomplete—containing the commentary on the first four Acts only.

All these were procured for me by Dr. Bühler.

5. A fragment, containing the exposition of the first Act from Anand S'āstri Agastya's Library at Banārgiri.
6. A fragment, containing the commentary on the sixth Act, procured for me at Srivastavāli.

It will thus be seen that for the present edition I have been enabled to consult a large number of MSS. and to compare them with the text of the poet. It is hoped that the result will be a more accurate and complete edition than any that has yet appeared.

Bühler sent me another (No. 7) which, though very old, was only a faithful copy of No. 2, and hence not of much use. However, after a careful comparison of Nos. 1 and 2, I was able to make out Jagaddhara's words to my satisfaction.

II.

Bhavabhūti was descended from a family of Brāhmanas sur-named Udumbaras residing in Padmapura in the country of the Vidarbhas, the modern Berars. They were followers of the Taittirīya S'ākhā of the Yajurveda, and belonged to the Kā-s'yapa gotra. They were pious Brāhmanas, regularly worshipping Agni and sometimes performing the higher sacrifices such as Vājapeya. Even at present, there are families of Marāṭhi and Tālinga Taittirīya Brāhmanas in and about the country where the Udumbaras lived.* The name of Bhavabhūti's father was Nīlakaṇṭha, of his mother, Jātākarpī, and of his grand-father, Bhāṭṭa Gopāla. He was the fifth in descent from one Mahākavi who was a great sacrificer. Bhavabhūti was a man of learn-ing. He knew the Vedas, the Upanishads, and the Sāṅkhya and Yoga systems of philosophy. He has given indications of his acquaintance with the Yoga in Mālātī-Mādhava and the Viracha-rita,† and in the Uttararāmacharita, has, in two or three places, alluded to the chief doctrines of the Anpanishada or Vedānta system such as we find it elaborated in Ś'ankarāchārya's works.‡ The name of his guru or teacher was Jñānanidhi,§ which looks like one assumed by persons when they enter into the

* See explanatory notes, Act I. l. 26.

† M. M. Act V., V. Ch. beginning of Act III.

‡ Act II. *śrīrāmāyaṇa* *śrīrāmāyaṇa* &c.; Act VI. *śrīrāmāyaṇa* &c.

§ See introduction to the Viracharita and the reading of N. in the introduction to the present play.

DEDICATED TO

LIBRARY OF

E. I. HOWARD, Esq.,

SECOND DIRECTOR OF PUBLIC INSTRUCTION, BOMBAY

BUT FOR WHOSE ENLIGHTENED ENCOURAGEMENT AT A TIME WHEN

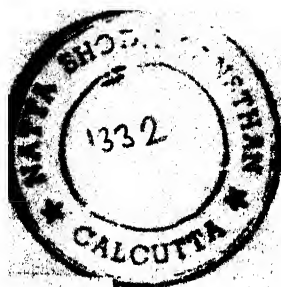
SANSKRIT DID NOT FORM PART OF THE REGULAR COURSE

OF INSTRUCTION IMPARTED IN OUR COLLEGES, THE

EDITOR WOULD, IN ALL PROBABILITY, NEVER

HAVE STUDIED THE SACRED LANGUAGE

OF HIS COUNTRY.

N.S.S.

Acc. No. 1722/1410

Date 21.12.1982

Item No. 2/9-1332

Don. by

about the work, he said that "it was a very good production, better than his own works, and that the only fault he could discover was a superfluous dot or anusvara in the last line of one of the S'lokas." The line meant was *सर्वविज्ञानमस्य सर्वत्रैव व्यतीतम्* | Act I. and the superfluous dot, that on *एव*, Kālidāsa thinking that it should be *एव*, as we find it in our text. Undoubtedly, *एव* is much better than *एतम्*; the anecdote, however, can have no historical foundation. But though Kālidāsa could not have lived long enough to be thus consulted by Bhavabhūti, there can be little doubt that he was our poet's favourite author, and was admired by him. The loves of S'akuntalā and Dushyanta and of the Apsaras and Purāravas, mentioned by Kāmaandaki in the second Act of the present play, may, very reasonably, be understood to be allusions to the Abhijñāna-S'akuntalā and Vikramorvas'ī. And in the ninth Act, Mādhava's idea of using a cloud as a messenger to his beloved, and even his manner and mode of addressing it, seem to have been suggested by the Meghadūta.

Bhavabhūti is a poet of great merit. He shows a just appreciation of the awful beauty and grandeur of Nature enthroned in the solitudes of dense forests, cataracts, and lofty mountains. He has an equally strong perception of stern grandeur in human character and is very successful in bringing out deep pathos and tenderness. He is skilful in detecting beauty even in ordinary things or actions and in distinguishing the nicer shades of feeling. He is a master of style and expression, and his cleverness in adapting his words to the sentiment is unsurpassed. The genius of Bhavabhūti was, however, more of a lyric than of a dramatic nature. Notwithstanding the originality of conception involved in the plot of *Malati-Mādhava*, the poet does not show such a skill in the arrangement of his incidents and in the development as is displayed by the author of the *Mrichchhakatika* or even of the *Harishchandra*. The incidents subsequent to

the scene in the cemetery look like clumsy appendages and not like parts of a whole. Kapślakundalā is represented to have taken away Mālatti, simply to give an opportunity to the poet to display his power of depicting the feelings of a man in *viraha*; and the incident appears by no means to harmonize with, or to arise naturally out of, the previous story. Neither is the poet very skilful in the portraiture of varied character. In this also he is surpassed by S'ādraka. Bhavabhūti had not the power of putting himself mentally into various situations, of forgetting one and becoming quite a new man in another. But as the poet of Nature and of human passion and feeling generally, he occupies a very high rank among Sanskrit authors. Kālidāsa, as Prof. Wilson remarks, has more fancy. He is a greater artist than Bhavabhūti. The former suggests or indicates the sentiment which the latter expresses in forcible language. The characters of the latter, overcome by the force of passion, often weep bitterly, while those of the former simply shed a few tears, if they do so at all. In the language of Sanskrit critics, Kālidāsa's *rasa* is conveyed or *abhiyukta* by the *lakshya* or *vyangya* sense of words, while Bhavabhūti's is conveyed by the *vāchya* sense. The excellencies and shortcomings of Bhavabhūti's genius are fully seen in the Uttara-rāmācharita. The incidents in that play are but few. There is very little movement. But the description of the forest scenery of Janasthāna in the second Act, and the portraiture of the griefs of Sitā and Rāma in the third, are unrivalled. Uttara-rāmācharita is more adapted for the hall than for the stage; it is more a *Śravya* than a *Dṛiśya* kāvya, while the beauties of Ś'akuntalā are more perceptible when acted than when read. The merits of the poet are also observable in Mālatti-Mādhava, but not in such a developed form as in the other play, while to his usual faults, must be added the use of long prose speeches containing bewildering compounds. Such a thing

can never succeed on the stage. Perhaps in this as in several other respects, Bhavabhūti was carried away by the conventionalism which had begun to prevail and the rules laid down by the critics; and the free play of his genius was obstructed. Long compounds constitute the poetic excellence called *ojas* and this *ojas* is according to Daṇḍin the very soul of prose.*

The scene of the drama is laid at Padmāvati, situated at the confluence of two rivers named the Parā and the Sindhu. Of the identification and position of the town and the rivers, I have spoken in another place.†

According to the Rājataranginī, Bhavabhūti was patronized by Yaśovarman, king of Kanoja. This Yaśovarman was subdued by Lalitāditya,‡ king of Kāśmīra, who acquired by his conquests a paramount supremacy over a large part of India. The mention of this circumstance enables us to fix the date of Bhavabhūti. Lalitāditya reigned, according to General Cunningham, from 693 A. C. to 729 A. C. The chronicle of Kāśmīra mentions another poet named Vākpatirāja who lived at the court of Yaśovarman. A work in Prakṛit entitled Gaudavādha Kāvya by this same Vākpatirāja has recently been discovered by Dr. Bühler. In it, the exploits of Yaśovarman and his defeat of a Gauda king are narrated. In giving his own history, the poet tells us that "certain excellences still shine in his works like drops of poetic nectar churned from the ocean of Bhavabhūti."§

* भाजः समस्तभूषणमेतद्वचसं जीवितम् ।

† See explanatory notes Act I. 1, 81.

‡ कविवाक्यनिराजश्रीभवभूत्यादिसंविनः ।

जितो ययौ यज्ञोर्विर्भो तद्रूपस्तुतिर्विन्दताम् ॥ Rāj. IV. 115.

§ Text. — भवभूतिजलविनिर्गतकल्याणमृतरसकणा इव कुरन्ति ।

जलसं विलेसा भवज्जलं विपद्भेदं कल्याणमृतेषु ॥

W. Y. Com. — भवभूतिजलविनिर्गतकल्याणमृतरसकणा इव कुरन्ति ॥

From this it would appear, that Vākpatirāja was either a pupil of Bhavabhūti or one of those who derived benefit from his company. If the poem, then, was written in the latter part of Yasovarman's reign, Bhavabhūti must have lived in the first part. So that, our poet flourished at the end of the seventh century. And the date thus determined agrees with all that is known of the chronological relations of Bhavabhūti with other writers. In the first place, Bāṇa's omission of his name from the long list given by him at the beginning of his *Harshacharita* is now intelligible. Bāṇa flourished in the first half of the seventh century. Bhavabhūti is quoted* in Kshīrasvāmin's commentary on the *Amara Kośha*. Kshīrasvāmin is mentioned in the *Rājataranginī* as the teacher of Jayāpīḍa,† the grandson of Lalitāditya, who reigned from 751 A. C. to 782 A. C. He is also quoted in the *Das'arūpakāvaloka* by Dharmajaya, the brother, it is said, of the author of the work on which he comments, who flourished in the early part of the eleventh century. There are extracts from Bhavabhūti's works in the *Sarasvatikauṭṭhābharana* attributed to King Bhoja of Dhāra who reigned in the middle of the eleventh century, and in the *Kāvya-prakāśa*, S'ārngadhara's *Paddhati* and other later works.

विज्ञेया अद्यापि विरुदेषु कथानिविशेषु? (प्रबन्धेषु) । निबन्धेष्वपि कविमण्डः ॥
I am indebted for this information to Dr. Bühler and for the extract to Mr. S. P. Pandit in whose hands the Ms. is at present.

* For this information I am indebted to Mr. S. P. Pandit. The work is not available to me.

† श्रीरामभक्तवर्धनः श्रीराज्यायान्मृतभुतः ।
कविः सद्यः यतो कविः स जयपिण्डितः ॥

III.

Jagaddhara, the author of the commentary which accompanies the text, was, as he himself tells us, the son of Ratnadhara and Damayanti. Ratnadhara was the son of Vidyādhara, and grandson of Gadādhara. This last was the son of Rāmes'vara who was the son of Deves'a, son of Chandēs'vara. Chandēs'vara appears to have obtained from some king or chief the grant of a village of the name of Suragrāma. All his ancestors, except perhaps his father, were Mīmāṃsakas. He or his father appears to have been a judicial functionary to some chief. His grandfather resided, Dr. Hall states, probably on the authority of Jagaddhara's other works, at Videhanagara in Mithilā. Our scholiast gives, in some cases, vernacular equivalents for Sanskrit words, but the reading is often so corrupt and uncertain that it is not possible to find out from these what his own vernacular was.

But none of the facts mentioned by him enables us to determine the period when he lived. All that can be done is to arrive, if possible, from the authors and works quoted or mentioned by him, at a date before which he could not have lived. In his present work, Jagaddhara refers to Amara, the Dharanī, the S'ā-s'vata, the Hārāvālī, the Utpalini, the Vis'va or Vis'vaprakāś'a,* the S'abdaprakāś'a, the S'abdabhedā,† the Anekārtha, the Nānārtha, the Ratnakosha, the Medini, the Amaramālā, the Amaralātā,‡ the

* What is often called the Vis'va is really the Vis'vaprakāś'a of Mahes'vara. I looked for some of the verses quoted by Jagaddhara from the Vis'va in the two copies of the Vis'vaprakāś'a in Dr. Bühler's collection, and found them in both.

† The S'abdaprakāś'a and the S'abdabhedā are one and the same work and identical with the S'abdabhedaprakāś'a which is an Appendix to the Vis'vaprakāś'a. I looked for the passages quoted by Jagaddhara in the copy in Dr. Bühler's collection and found them there.

‡ Amaramālā and Amaralātā appear to have been two names of the same book, or the latter is a mislection.

Dhātusaṅgraha, the Dhātupradīpa, the Nyāsa Bhārata, Dandin, the Sarasvatikanṭhābhārata, the Meghadūta, Māgha, and Naiṣadha.* Of the lexicons quoted by him the date of the Vis'vaprakāśa is known. It was composed, as the author himself informs us in a Ś'loka at the end of his work, in Ś'aka 1033 corresponding to 1111 A. C.† Jagaddhara furnishes us with another clue. At the beginning of the seventh Act, after explaining that the root ॥ with ॥ signifies to "take one's leave finally" or to "bid adieu," he tells us that the same root occurs in the Meghadūta‡ and is explained by the commentator in the same way. Five commentaries on this poem, besides that of Mallinātha, are mentioned in Prof. Aufrecht's Oxford Catalogue,§ none of which however is well known. And since Jagaddhara speaks of one commentator only without giving his name, he must be understood to have been aware of one commentary only, so well known as to render a mention of the author's name superfluous. I, therefore, take it he alludes to Mallinātha who, in his scholia on the poem, does explain the root in the same way as Jagaddhara. Mallinātha, therefore, lived before our scholiast. Now Mallinātha, according to Prof. Aufrecht, flourished after the thirteenth century,|| since he quotes from a work of Bopadeva in one of his commentaries. Bopadeva was a contemporary¶ of Hemādri who was a counsellor to Mahādeva§ and Rāmadeva, kings of Devagiri,

* Dr. Hall gives some more names from the other works of the scholiast:—the Gitagovinda, the Uttaratantra, Ratnāvali, Vala and Vin-dhyavāsin, and Mātāṅga.

† See Prof. Aufrecht's Oxf. Cat. p. 1855. I do not, however, find the Ś'loka in the Mss. in Dr. Bühler's collection.

‡ See p. 235.

§ No. 218.

|| Oxf. Cat. p. 173e.

¶ See Prof. Aufrecht's Oxford Cat. p. 376.

§ See the introduction to the Dīnakhaṇḍa and Wathen's copperplates in Journal B. A. S. Vol. V. 1839. Also Oxf. Cat. p. 376, where ॥ is probably to be read ॥.

and consequently flourished at the end of the thirteenth century. Another circumstance which indicates Mallinātha's priority to Jagaddhara is that while the latter quotes from the *Medini* every now and then, the lexicon is never referred to by Mallinātha.* If the *Medini* were composed before Mallinātha, we might certainly expect quotations from it somewhere in his vast commentaries. *Medinikara*, therefore, very probably lived after Mallinātha and certainly before Jagaddhara.

We should make a farther advance in the present inquiry if we could determine the age of this lexicographer so often quoted by our scholiast. In the introduction to his vocabulary, *Medinikara* mentions Mādhava. If this Mādhava is the same as the great Minister of Bukka and Harihara, kings of Vijayanagara, the *Medini* must have been written after the third quarter of the fourteenth century.† In Rāyamakuṭa's commentary on the *Amarakosha*, there are many quotations from this lexicon. Rāyamakuṭa wrote his work, as he himself incidentally tells us, in 1353 S'aka and in 1532 Kaliyuga,‡ corresponding to 1431 A. C. *Medinikara*, therefore, lived after about 1375 A. C. and before 1431 A. C. But, if the Mādhava alluded to by him was another person, we must determine his date

* See Oxf. Cat. p. 113 and Appendices to Mr. Pandit's Ed. of *Baghuvaṅsa*. Prof. Aufrecht has observed one quotation from the lexicon in the commentary on *Māgha*; but it is a later interpolation. (See the Preface to his Ed. of *Ujvaladatta* p. xiv. notes).

† See Jour. B. B. R. A. S. Vol. IV. p. 107. The date of Mādhava's grant is 1313 Saka i. e. 1391 A. C. Compare also Thomas' Ed. of Prinsep, genealogical tables. Here, Harihara is represented as having ceased to reign in 1391 A. C. There is some disagreement between the two authorities. In the charter published in the journal, king Harihara is spoken of as having appointed Narahara to rule over Goa, after Mādhava's death. The grant, therefore, seems to have been executed after that event, when the date in Mr. Thomas' tables appears more correct.

‡ *संस्कृत-शब्द-कोशः* : १३५३ शक-वर्ष (१४३१) ईश्वर-व्याख्या-
विषय-सम्बन्ध-वर्ष १५३२ | *Rev. on Am. I. 1, 3, 22.*

with reference to that of Mallinātha instead of Mādhava, and Rāyamukuta, i. e. place him between the first quarter of the fourteenth century and 1431, a result which is nearly the same as the above. Jagaddhara, therefore, lived after the fourteenth century, but how long after, we have not the means of determining. Probably some of the other works quoted by our commentator are still more modern than the *Medinī*. Such, for instance, appears to be a lexicon of the name of Amaramālā which is not given by *Medinīkara* in his what appears to be an exhaustive list of *Koshas*, nor is it referred to by Mallinātha. But it is quoted by *Ujjvaladatta*, and by *Bhānujī Dikshita* in his *Vyākhyā-Sadhā*,* and is mentioned in an anonymous list of twenty-six *Koshas* occurring at the end of a Ms. in Dr. Bühler's collection.† But nothing more definite is known about it.

Jagaddhara's commentary is very valuable. His interpretation of his author is generally correct and proper; but after having given an explanation which alone is plain and sensible, he often attempts several others which are fanciful and far-fetched, probably to show off his learning and acumen. In a few places he is positively wrong. I have considered all these cases in the explanatory notes. His quotations from *Bharata*

* Prof. Aufrecht's Ed. of *Ujju*. Preface, p. xvii. and his *Oxf. Cat.* Nos. 415, 416.

† मैत्रेयपरमाका च त्रिकाण्डी रत्नमालिका ।
रत्निदेवी भामुनिव चण्डिः शब्दार्णवस्तथा ॥
विरूपश्च कलिक्लेश रमसः पुरुषोत्तमः ।
दुर्मोक्षिभानमाका च संतर्पितव्याश्रयो ॥
विश्वी शैवालिनश्चैव सप्तस्वनिहलायनी ।
सप्तस्वनी सारसार्णव विहङ्गादिष्व एव च ॥
वैमलिकश्च कृष्णधामनी सनातनः ।

and other authors and the information that he gives on several points are of very great use, especially to the University student.

Besides the present commentary, Jagaddhara wrote two others, one on the *Veṇṇisambhāra* and the other on *Vāsavadattā*.

Two other sets of scholia on *Mālatī-Mādhava* are noticed in the Catalogues of Mss. recently published. They are very short, one by *Rāghavabhaṭṭa* consisting of only 25 leaves with five lines in a page,* and the other by *Nārāyaṇabhaṭṭa*, of eight.† They are little known.

* Cat. of Sans. Mss. in the N. W. P. part I. p. 618 No. 68.

† Dr. Bühler's Cat. of Mss. in Gujarāt.

नान्दीति दुर्लभं यत्नं

It is a very rare edition of the text at the beginning of a volume.

12

मालतीमाधवं

नाम

प्रकरणम् ।

सानन्दं नन्दिहस्ताहतमुरजखाहूतकौमारवर्हि-
त्रासान्नासाग्ररन्ध्रं विशति फणिपतौ भोगसंकोचभाजि ।

चञ्चच्चन्द्रिकचन्द्रचारुकुसुयो माद्यज्जटापल्लवो
दृप्यदारुणदन्दशूकमणिमांस्तत्पञ्चशाखालयः ।
स्थाणुर्मे फलदो भवत्वतितरं गौरीमुखेन्दुद्रव-
त्पीयूषद्रवदोहदादेव दधदेवद्रुमत्वं सदा ॥
नत्वा गुरुन्गुणगुरुनवलोक्य टीकां
विश्वादिकोषभरतश्रुतिशब्दविद्याम् ।
छन्दांस्यलंकरणमर्थगति विचिन्त्य
श्रीमाञ्जगद्वरुती वितनोति टीकाम् ॥
श्रीकण्ठकण्ठविलुटत्पटुनाटकेस्मि-
ण्टीका मयाल्पमतिनापि वितन्यते यत् ।
हासाय दुर्जनगणस्य भवेन्न चैत-
दुच्चैः पदं यदभिकाङ्क्षति सर्व एव ॥

१-४. इह तावदष्टपदा नान्दी विदधान एव कविरप्रत्यूहमीहित-
सिद्धिमनुरुध्य प्रचण्डचण्डीपतेरकाण्डताण्डवाडम्बरेण लम्बोदरोत्की-
र्त्तरूपं मङ्गलं प्रकरणादौ निवभाति । सानन्दमित्यादि । वैयाक्यो वदन-

गण्डोडीनालिमालामुखरितककुभस्ताण्डवे शूलपाणे-

विधुतयश्चिरं वः पान्तु गजाननाननचालनानि युष्मान्वहुकालं रक्षन्वित्यर्थं
इति श्रोतृन्सामाजिकान्कविरोशास्ते । वदनविधूने कारणमाह । फ-
णिपतौ वासुकीनागे नासाग्ररन्ध्रं नासिकाग्रविवरं सानन्दं विशति
सति । नासात्र विनायकस्यैव । त्रस्तस्य झटित्यग्ररन्ध्रप्राप्या जीवनप्रत्या-
शयानन्द इति भावः । अत एव प्रवेशानन्तरमानन्द इति कथं क्रिया-
विशेषणमिति दोषानवकाशः । अग्ररन्ध्रस्य शीघ्रं प्राप्यैवानन्दातिशयात् ।
यथा भीतस्य शीघ्रं वनादिप्राप्तौ हर्षः । यद्वा । सानन्दं यथा तथा पा-
न्विति योज्यम् । यद्वा । सानन्दमित्याह तविशेषणम् । सापेक्षत्वेपि गम-
कत्वात्समासः । क्रियाविशेषणत्वादेव सानन्दमित्यत्र कर्मत्वैकत्वक्रीबत्वा-
नि । इह नासारन्ध्रमिति वक्तव्येग्रग्रहणं त्रस्तस्य झटिति प्राप्या हर्ष-
सूचनाय । यद्वा । रन्ध्रप्रवेशेग्रप्रवेशस्यार्थसिद्धस्यापि शब्देन कीर्तनादु-
क्तिपोष एवायमलंकारः । यदाह दण्डी ।

उक्तिपोषः ।

कचिदाक्षेपलब्धस्य साक्षाच्छब्देन कीर्तनात् ॥ इति ।

कीदृशे फणिपतौ । भोगः फणा कायो वा तस्य संकोचोषिकाशस्तं
भवतीति भोगसंकोचभाक् तस्मिन् । विवरानुसरणे भोगिभोगसंकोच
इति जातिनियमः । तदनेन महाकायस्य नासाग्रप्रवेशयोग्यतोक्ता ।
प्रवेशे हेतुमाह । शूलपाणेः शिवस्य ताण्डवे नृपे सति नन्दी गणभेद-
स्तस्य हस्तोनाहतस्य ताडितस्य मुरजस्य मर्दलस्य रवेण शब्देनाहूतो
यः श्रीमारवर्ही कारिकेयमपूरस्तस्य नासाग्रपात् । अत्र नन्दिहस्ताह-
स्येन मुरजस्य मरीचवारणशक्त्या दक्षिणमपूरस्तं भुजभोगिनेन
वासकत्वम् । निस्तयः कीदृश्यः । गण्डे वडीनामिहर्षं अवाभिरुक्ता-
लाभिर्गमरमस्तिनृपशरिताः शम्भोः ककुभो दिशो प्रक्षिप्यताः । तथा

वैनायक्यश्चिरं धो वदनविधुतयः पान्तु चीत्कारवत्यः ॥

चीत्कारो भीतकरिणां त्रासध्वनिस्तत्सहिताः । विनायकस्य गजाननत्वा-
त् । इह साहित्यमात्रं मत्वर्थः । तथा च भयान्मुखे विधूननचीत्कारौ युग-
पदृत्ताविति भावः । जातिरलंकारः । विधुतेरचेतनत्वेपि देवतानुभावादेव
रक्षणकर्तृत्वम् । अत एव त्रस्तस्यापि तत्कर्तृत्वम् । इह गम्भीरमुरजरवश्रु-
तिरुष्टमयूरभयेन फणिनां विवरानुसरणं जलदकालचिन्हम् । अत एव
जलदकालमनुभाष्यैवैतत्प्रकरणवृत्तान्त इति ध्वनितम् । तथा च वक्ष्यति ।
धारासिक्तवसुन्धरासुरभय इत्यादि । मुरजाघातेन बाद्यमालमालया दिशां
मुखरीकरणेन गीतं वदनविधूननेन नृत्यं सूचयता तौर्ध्वत्रिकमुक्तम् ।
चीत्कारेण नृत्यतः प्रव्यक्तपाठोपि सूचितः ॥ कुमारः क्रौञ्चदारण इत्यमरः ॥
कुमारस्येदं कौमारम् ॥ तस्येदमित्यण् ॥ मयूरो बहिणो बही नीलकण्ठो
भुजङ्गभुगित्यमरः । नासा नाशा तु नासिकेति शब्दभेदः । भोगः सुखे
स्यादिरतावहेश्च फणकाययोरिति विश्वः ॥ उड्डान इति उत्पूर्वाडोड्धातोः
क्तः । ओदितश्चेति चकारान्तत्वम् ॥ प्रडीनेडानसंडीनान्येताः खगगति-
क्रिया इत्यमरः । दिशस्तु ककुभः काष्ठा इति च । ताण्डवं नटनं
नाट्यं लास्यं नृत्यं च नर्तनमिति च । विनायको विघ्नराजद्वैमातुर-
गणाधिपा इति च ॥ विनायकस्येदं वैनायक्यम् ॥ तस्येदमित्यण् । टिड्ढा-
णञिति डीप् । विधुतिरिति विपूर्वाडुञः स्त्रियां क्तिन् ॥ नाटकादौ
प्रवृत्तिः प्रेक्षावतां सप्रयोजना । यदाह भरतः ।

न तज्ज्ञानं न तच्छिल्पं न सा विद्या न ताः कलाः ।

नासी नयो न तत्कर्म नादके यन्न दृश्यते ॥

नादके विघ्नविघातापादौ नान्दी कार्या । यदाह भरतः ।

यथाज्ञानि भूमांसि पूर्वदुःखं नादके ।

तथाप्यवश्यं कर्तव्या नान्दी विघ्नप्रज्ञास्तये ॥

नान्दीलक्षणं च भरते ।

अपिच । चूडापीठकपालसंकुलगल-मन्दाकिनीधारयो
 विद्युत्पायललाटलोचनपटज्योतिर्विमिश्रत्विषः ।
 पान्तु स्वामकठोरकेतकशिखासंदिग्धमुग्धेन्दवो
 भूतेशस्य भुजङ्गवल्लिषलयस्त्रङ्गद्वजटा जटाः ॥

देवद्विजनृपादीनामाशीर्वचनपूर्विका ।
 नान्दी कार्या बुधैर्वत्नानामस्कारेण संयुता ॥
 गङ्गा नागपतिः सोमः स्वधानन्दो जयाशिषः ।
 एभिर्नामपदैः कार्या नान्दी कविभिरङ्किता ॥
 प्रशस्तपदविन्यासा चन्द्रसंकीर्तनान्विता ।
 आशीर्वादपरा नान्दी योज्येयं मङ्गलान्विता ॥
 काचिद्वादशपदा नान्दी काचिदष्टपदा स्मृता ।
 सूत्रधारः पठेदेनां मध्यमं स्वरमास्थितः ॥
 चन्द्रसंकीर्तनं यत्र तदधीनो रसोत्तमः ।
 प्रीते चद्रमसि स्फीता रसश्रीरिति भाविकिः ॥

तत्र केचन पदं विभक्त्यन्तमास्थिषत । केचिद्विदं पदस्य भागमू-
 चिरे । तदिह द्वितीयपक्षनिलेपेण पदद्वयेनाष्टपदा नान्दीति ॥

५-८. बहुविघ्नशङ्कया तन्नाशाय पुनर्मङ्गलमाचरणष्टपदां नान्दीं
 निर्वाहयति । चूडापीठेत्यादि । भूतेशस्य हरस्य जटास्वां सभाप्रधानं
 पान्तु । कीदृश्यः । चूडायां शिखायां य आपीडस्तिर्पङ्कजमाला तस्याः
 कपालेः शृङ्गशिरोस्थिपिण्डैः संकुलं व्याप्तमत एव गलन्मन्दाकिनीधारि

A. adds.

अपिच । यन्माधवो भुजङ्गः कृपया इव तस्मिन् कथं कुन्तः शङ्करी

यन्मन्दाकिनी चन्द्रमसि विन्यासात् कालमप्युपबृंहय ।

अपिचिद्विघ्नशङ्कया तन्नाशाय पुनर्मङ्गलमाचरणष्टपदां

निर्वाहयति ॥ चूडायां शिखायां य आपीडस्तिर्पङ्कजमाला तस्याः

नान्द्यन्ते सूत्रधारः । अलमतिविस्तरेण ।

गङ्गाजलं यासु ताः । माला चेह कपालानामेव । यद्वा । येषां कपालानि
तेषामन्यैर्जङ्गाजान्वाद्यस्थिभिराभरणार्थं तिर्यङ्गाला तत्संबद्धानि कपा-
लानीत्यर्थः । तथा विद्युत्प्रायं विद्युन्निभं पल्ललाटलोचनपुटं लला-
टस्थनेत्रसंपुटं तत्तेजसा विमिश्रा मिलिता विट् प्रभा यासां ताः ।
अत्र पुटमध्यस्थस्य समस्तनेत्रभागस्य तेजोमयता पुटपदेनोक्ता । तथा-
कठोरया कोमलयासंपूर्णया वा केतकशिखया केतकीकुसुमाग्रेण
संदिग्धः संशयितो मुग्धो रम्यो बालो वेन्दुर्यासु ताः । हरशिरसि
किं केतकशिखेयमित्यनौचिती । तदयं संशयोप्यनौचित्यमूलक एवेति
भावः । तथा भुजङ्गाः सर्पा एव बल्लयो लतास्ता एव बलयाः
मण्डलाकारेण स्थिताः स्रजः पुष्पमालास्ताभिर्नदो बद्धो जूडो जूलको
निबद्धस्रज उर्ध्वभागो यासु ताः । तदनेन जटाजूटस्थानवरतस्नानकपि-
शस्यापि भुजङ्गनद्धतया तिरोहितरूपत्वेनातिशयामत्वेन मेघोदयमत एव
सर्पविहरणसूचनं गङ्गाजलगलनेन वर्षणं कपालमालया बलाकावलिं
ललाटनेत्रविषा विद्युदुद्योतं शिशुशशिना च केतकशिखावत्वं दर्शयता
मदनमदोदीपनमुदिरमेदुरघनसमयसूचनेन शृङ्गाररसशालिताप्यस्य
प्रकरणस्य कटाक्षिता । अचेतनाया जटाया रक्षकत्वं देवतानुभावादय-
धेयम् । बल्लिवलयस्रगित्यत्र रूपकनामालंकारः । यत्र मिथोपेक्षा तत्र
अपि चेति प्रयुज्यत इति व्युत्पत्तिः ॥

९-११. नान्द्यन्तेति । उक्तलक्षणं नाटकाद्यं पदं नान्दी । आशी-
र्षोमादिना नन्दयतीति नन्दः ॥ पञ्चादाच्च ॥ नन्द एव नान्दः ॥ प्रत्य-
दिवादप्यस्यः । विदुषोऽपि नान्दी ॥ नान्दी । सूत्रधारलक्षणं च भगवः ।

नाटकास्य यदनुष्ठानं यत्तु नान्दीति ॥

नान्दीति सूत्रधारलक्षणं यदीति ॥ इति ॥

पुरतोवलोक्य । अथे उदितभूयिष्ठ एव भगवानशेषभुवन- १०.
दीपदीपकेस्तपनस्तमुपतिष्ठे ॥

ननु नान्द्यन्ते सूत्रधार इत्यसंगतम् । न हि नान्दीपाठानन्तरं
सूत्रधारो रङ्गभूमिं प्रविशति । किं तु प्रविश्य पठति । नवान्येनैव पठ-
नीया । सूत्रधारपठनीयत्वेनैव नान्द्या उक्तत्वात् ।

सूत्रधारः पठेन्नान्दीं मध्यमं स्वरमास्थितः । इति वचनात् ।

उच्यते । नान्दीं पठित्वा सूत्रधारः प्रविशति [प्रविश्य] पठति वा ।
नान्द्यन्ते सूत्रधारस्यैव श्रुतत्वेनेयमपि तेनैव पठनीया । प्रथमं सूत्रधारः
प्रविशतीति नोक्तम् । मङ्गलार्थं देवतानमस्कारोदेरेव विधानात् । यद्वा ।
नान्दी तावद्रङ्गप्रवेशानन्तरं सूत्रधारेणैव पठनीया । नान्द्यन्ते सूत्रधार
इति सूत्रधारसाम्यात्स्थापके प्रयोगः । यदाह भरतः ।

॥ नान्दीं प्रयुज्य निष्क्रामेत्सूत्रधारः सहानुगः

॥ स्थापकः प्रविशेत्पश्चात्सूत्रधारगुणारुतिः ॥

पूर्वरङ्गं विधायान्दीं सूत्रधारे विनिर्गते ।

प्रविश्य तद्वदपरः काव्यमास्थापयेन्नटः ॥

अत एव केचिन्नान्द्यन्ते स्थापक इत्येव पठन्ति । ननु प्रस्तावनायाः
पूर्वं बहूनि नाट्याङ्गानि सन्ति तानि किमिति नोक्तानि । यदाह
भरतः ।

रङ्गप्रस्तादमधुरैः श्लोकैः काव्यार्थसूचकैः ।

ऋतुं कंश्चिदुपादाय भारतीं वृत्तिमाश्रयेत् ॥

भेदेः प्ररोचनायुक्तैर्गीतिप्रहसनायुक्तैः ।

सूत्रधारो नदीं प्रोक्तं मन्त्रिषु वा विदूषकेषु ॥

स्वक्रान् प्रस्तावनायां विनिर्गतां पठेन्नानुध्वम् ॥

प्रणम्य । कल्याणानां त्वमसि महतां भाजनं विश्वमूर्ते

धुर्यो लक्ष्मीमथ मयि भृशं धेहि देव प्रसीद ।

यद्यत्पापं प्रतिजहि जगन्नाथ नम्रस्य तन्मे

मद्रं मद्रं वितर भगवन्भूयसे मङ्गलाय ॥ ३. १५.

अत एवाहालमिति । अयमाशयः । पूर्वोक्तान्यङ्गानि न भवन्ति किन्तु परिषदोभिमुखीकरणानि । सा चेत्स्वयमेव कृतावधाना नवनाटकवि-
लोकनोक्ता च तदन्यत्प्रयुज्यमानमपि रसभङ्गाय परं भवतीति कृतं
तत्प्रणयनेन । अन्यथा सभाया रसविच्छेदो भवेदिति निष्कलतेति ।

अये इति निपातो व्यासङ्गादिनानाकलितस्याकलनेन संभ्रमवा-
चकः । अकस्मात्सूर्योदयाकलनात् ।

ततः श्लोकं पठेदेकं गम्भीरस्वरसंभृतम् ।

देवस्तोत्रं पुरस्कृत्य यस्य पूजा प्रवर्तते ॥

इति भरतमतमनुमत्य माङ्गलिकतया रङ्गद्वारपाठ्यं श्लोकमुत्पापयति ।
उदितेति । उदितं भूयिष्ठं बहु यस्य सः । अस्य बहुतरभाग उदितः ।
किञ्चिदेवोदयायावशिष्यत इति भावः । अत्र नेत्रेदादित्यमुद्यन्तमिति
निषेधादुदितभूयिष्ठ इत्युक्तम् । भगं ज्ञानादिसंपत्तिस्तद्वान्भगवानित्यर्थः ।
उपतिष्ठे श्लोकेनेति शेषः ॥

१२-१५. तदेवाह । कल्याणानामित्यादि । भो विश्वमूर्ते सर्वमय-
देव । दीन्यवीति देवो वृत्तिमास्तादृश हे । कल्याणानां महतां माङ्गलि-
कानां तेजसां त्वं भाजनं पात्रमसि । अतः प्रसीद प्रसन्नो भव । मयि
मोक्षमये । धुर्यो नृत्यधुरंधरां लक्ष्मीं संपत्तिमपि भृशमतिशयेन प्रकृष्टा-
कर । अथ शब्दः समुच्चयार्थः । धेहीति स्थाने देहीति पाठे ददस्वेत्यर्थः ।
तथा हे जगन्नाथ मुमनपते यद्यत्पापमारब्धमिदं नम्रस्य मेरिष्य तत्प्रति

नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । भारिष सुविहितानि रङ्गमङ्गलानि संनिप-
तितश्च भावतः कालप्रियताश्च यथायमङ्गेन भागादिगन्तथास्तथो
महाजनसमाजः । आदिष्टश्राद्धिं विद्वज्जनपरिषदा यथा केनचिद्-
पूर्वप्रकरणेन वयं विमोदयितव्या इति । तन्किमित्युदासते भरताः ॥
१८. प्रविश्य पारिषदीकृतः । भाव परित्यज्जिह्वामुण प्रबन्धं
नाभिर्मच्छामः ।

जहि नाशय । यथाचित् वीर्यया कृत्स्निकाचिकमानातिशयं पा-
पप्रवृत्तम् । यथा तु स तच्छब्दे कृता वेधितान्येव तच्छब्देन यथा-
मरीचम् । तथैव व्युत्पत्तेः । कश्चिद्वचः स्व तदादिषु बोध्या । यथा
यो यो प्रिया प्रेरेत्युच्यते । यस्मदेवं मरममीष्टम् । वितर वेदि । यद्वा
मरं मरमविशयेनामीष्टं देहीत्यर्थः । किमर्थम् । मङ्गलायाः प्रसन्नोपक्रमो-
र्थम् ॥ तादर्थ्ये चतुर्थी ॥ मङ्गला मङ्गलं कर्तुमिति वा । कौटुम्बाय भूयसे
प्रचुराय । तदिह हरिद्वयदीनपात्र्य भक्तोत्तरयानेन प्रकरणनापकस्य
प्राप्त्यर्थं सूचनम् । अत एव देहीति श्रावणोचिता प्रार्थना । सर्वदुष्टस-
त्त्वसंहतोः प्रभातरप्रातरेण प्रकरणकथाबीजसूचनमपि । तथाहि ।
यदादिति वीर्यया शार्दूलघोराघण्टविमर्दसूचनम् । पापप्रतिघातान-
न्तरं च मरं मरमिति वीर्यया स्वस्य मालतीलाभेन भक्तानन्दस्य च
मदयन्तिकालाभनेष्टसिद्धिः सूचिता । भूमीमङ्गलपदेन कपालकुण्डला-
पकृतमालतीलाभो विद्यालाभादिकं च सूचितम् ॥

१९-२९. नेपथ्यं रङ्गभूमिः ॥ नेपथ्यं रङ्गभूमौ स्यादिति विश्वः ।
मान्यो भावेति वक्तव्यः किञ्चिन्पूनस्तु मारिष इत्यमरः ॥ मारिष एव मर्षणा-
न्मर्षः । सूत्रधारोक्तनिर्वाहसहिष्णुरित्यर्थः । सुविहितानि भक्तिश्रद्धाकृतानि ।
रङ्गो नृत्यं तदर्थं मङ्गलानि लोकपालपूजादीनि ॥ रङ्गो नृत्ये रणक्षिताविति

पुनः । सति च कति । न कति च पानुहादरपुत्रादिरस्यध्विभ्या
महाजनो मयिदेवाश्च ।

निम्नः ॥ सतिपतिः । सर्वत आगयेकत्र मिलितः । कालप्रियमापस्य
तदेसादेवमेदस्य । यावाप्तत्वेनेति नृत्यकालसूचनम् ।

इदं ध्वजमहः श्रीमन्महेश्वरस्य प्रवर्तते ॥

इत्यभिधानात् । वास्तव्यो वास्ती महाजनसमाजो विहङ्गोष्ठी । उदात्त
उदात्ताना भवन्ति । भरता नटाः ।

२०-२३. पारिपाथिकलक्षणं भवते ।

सूत्रधारस्य पार्श्वे यः प्रवचन्कुरतेर्यनाम् ।

काव्यार्थसूचनाकार्यं स भवेत्पारिपाथिकः ॥ इति ।

भाष मान्यनट । परिषदा प्रेक्षकेन निर्दिष्टो गुणो यत्र तं प्रवच्यं प्रकार
णम् । प्रेक्षकस्तु ।

पस्तुष्टे दुष्टिमायाति शोके शोकमुपैति च ।

कुदः कुदं भये भीतः स नाट्ये प्रेक्षकः स्मृतः ॥

इति भरतीक्तः । पूजायास्त्वगर्भं दधमाह । कतम इति ।

योगं नाम च बन्नीयात्पूजायाश्च च सर्वतः ॥

इति भरतः । कतमे कियन्त शायर्यः । आर्पाः सुकलाधिकारिणाः ।
महाह भरतः ।

कुल शीलं दया दानं धर्मः सत्यं हस्तदया ।

भवीह इति येनैवस्तत्तापीनाश्चक्षते ॥

विद्यमानं सुकलाधिकारिणां इति ।

नटः । भूमना रसानां गम्भीराः प्रयोगाः सोऽर्द्धदृशानि निचेष्टितानि ।
 औद्धत्यमापोनितकामसूत्रं चित्राः कथा वाचि विदग्धता च ॥
 सूत्र० । स्मृतं तर्हि ।
 नटः । भाव किमिव ।

यद्वा । आरादाता दूरं गता ग्राम्यत्वादितोषेभ्य इत्याद्याः । विदग्धाः
 काव्यपरसवशमनसः । मिश्राः पूज्याः । पूज्ये निश्चयदं नित्यं बहुवच-
 नान्तम् ॥ भरीचिमिश्रौर्दक्षेणेति विष्णुपुराणात् ॥ गगवन्तो ज्ञानादिसं-
 न्याः । भूमिदेवा ब्राह्मणाः । इह तजोद्भातकरूपा प्रस्तावना । यदाह भरतः ।
 सुप्रतीतं विस्मृतं वा यत्र कार्यं प्रकाश्यते ।

तदुद्भातकानित्याहुः प्रश्नोत्तरमनोहरम् ॥ इति ।

२४-२७. प्रबन्ध गुणानाह भूमेति । यत्र प्रबन्धे रसानां शृङ्गा-
 रादीनां भूमा प्राचुर्येण गहना गम्भीराः सहृदयहृदयमात्रग्राह्याः प्रयोगाः
 सन्ति । एतेनास्य रसमयत्वमुक्तम् । यत्र प्रबन्धे विचेष्टितानि मालतीमाधवा-
 देः परस्परव्यापाराः सोऽर्द्धेन प्रेम्णा दृशानि मनोज्ञानि । यत्रौद्धत्यं नाय-
 कनायिकासखीमृत्पादिगुणमाहात्म्यमस्ति । कीदृशम् । अपोजितं विहितं
 कामसूत्रमनङ्गप्रयोगो यत्र तत् । यद्वा । औद्धत्यं निजोत्कर्षपुरःसरम-
 न्याविज्ञाधिकरणम् । तच्चापोजितस्य सगन्तात्कार्याभिमुखीकृतस्य कामस्य
 मन्मथेच्छायाः सूत्रं सूचकम् । सूत्रं संभोगः पटारम्भकस्तन्तुर्वा । अने-
 नात्र कामोद्दीपकत्वयौद्धत्यं गुणाय । स्वाभाविकस्य तस्य भूषणत्वमिति
 दर्शितम् । यत्र चित्राश्चर्यजनिका कथा कल्पितकथत्वात् । रसमयत्वा-
 चाश्चर्यम् । वाचि वचने विदग्धता परिपाको निर्दोषत्वं वक्ता च यत्र ।
 एतेनान्वनाटकदास्याधिकगुणवस्त्वमुक्तम् । तं प्रबन्धं नर्तितुमादिशन्ति ।
 मिश्रा इति शेषः । किमिव किं स्मृतमित्यर्थः ।

सूच० । अस्ति दक्षिणापथे विदर्भेषु पञ्चमूर्तं नाम नगरम् । तत्र
केभिसैत्तिरीयिणः काश्यपाश्चरणगुरुः पङ्क्तिपावनाः पञ्चामयो भूत-
व्रताः सोमपीथिन ईदुम्बरनामानो ब्रह्मवादिनः प्रसिधसन्ति
स्म ।

२८-३१. अधुना

रुणदि रोदसी वास्य पावत्कांतिरनधरी ।

नावत्किलायमध्यास्ते सुकृतं वैकुण्ठं पदम् ॥

इति निजनामादिकथनफलमनुसृत्य तदाचरति । अस्तौपादि । दक्षिण-
देशस्य शृङ्गारतवशतया तद्देशजत्वेन स्वस्थ तदुभयसंघर्षनिवृत्तिरु-
क्ता । विदर्भेष्वित्यनेन वैदर्भीरीतिपरिचयचातुरी दक्षिणः । पञ्चमूर्तं
पञ्चावती । नाम प्रसिद्धौ । न तु नामपदमभिधानार्थम् । तदा प्रख्यातिवा-
चनीया स्यादित्यवधेयम् । सैत्तिरीयिणस्तैत्तिरीयकनामशाखाविशेषपाठिन
इत्यर्थः । काश्यपाः काश्यपगोत्राः । चरणगुरु इति चरणशब्दः शाखा-
विशेषाध्ययनपरिकृतापत्यजनसंघवाची । तत्र समूहे ते गुरुवः कियां
रुद्रा वेदाध्यापयितारः ।

स गुरुयः कियां कृत्वा वेदमस्मै प्रपच्छति ॥

इति स्मृतेः । यद्वा । चरणैः कलापादिभिर्गुरुषो महान्तः । पङ्क्तिपावनाः
पङ्क्तौ भोजनादिगोष्ठ्यां पावना अग्रभोजिनः पवित्रा इत्यर्थः । यद्वा ।

यजुषां पारगो यस्तु साम्नां यश्चापि पारगः ।

अधर्वाशिरसोऽप्येता ब्राह्मणः पङ्क्तिपावनः ॥

इति छविताः । पञ्चामयो दक्षिणाभिगार्हपत्याहवनीयसम्भावसंख्या-
विपश्चकीयासकाः । भूतव्रताश्चान्द्रायणादिब्रह्मयोगिनः । सोमपीथिनः
सोमो लवाग्निषो हुतशोषो वा तस्यापिनः । अनेन सोमयागायाजत्व-

ते श्रोत्रियास्तत्त्वविनिश्चयाय भूरि श्रुतं शाश्वतमाद्रियन्ते ।

इष्टाय पूर्ताय च कर्मणोर्धान्दरानपत्याय तपोर्धमायुः ॥

तद्गोमुष्यायणस्य तदभवतः सुगृहीतनाम्नो भद्रगोपालस्य योक्तः

मुक्तम् । डम्बरनामानो डम्बरमुत्कर्षसूचकं कुलनाम पेधां ते । यज्ञा ।
डम्बरं प्रतिदत्तं नाम पेधां ते ॥ प्रतिदौ डम्बरं विदुरिति विश्वः ॥ ब्रह्म-
दिनो वेदज्ञा इत्यर्थः ।

३२-३३. त इत्यादि । कथितरूपाः । श्रोत्रियाश्छन्दोध्येता-
रः । जन्मादिसंपन्ना ब्राह्मणा वा । भूरि प्रचुरम् । शाश्वतं सार्वकालि-
कम् । श्रुतमध्ययनमाद्रियन्ते श्रदधति । यज्ञा । शाश्वतं निष्ठागमं
वेदाख्यमाद्रियन्ते । कांढशम् । भूरि श्रुतं बहुभ्या बहुधा बहुभिः सहा-
भ्यस्तम् । किमर्थम् । धर्मस्य कर्तव्याकर्तव्यरूपस्य विनिश्चयाय निर्ण-
याय । वैदिककर्मणि निर्णयादेव प्रवृत्तेरिति भावः ॥ श्रोत्रियंश्छन्दोध्येत
इति पाणिनिस्तूत्रम् ॥

जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्रिज उच्यते ।

विद्याया याति विप्रत्वं त्रिभिः श्रोत्रिय उच्यते ॥

इति स्मृतिः ॥ शाश्वतमित्यत्र कालाहुञ्च [उजं] बाधित्वा शाश्वते प्रतिषेध
इति भाष्यवचनादण् ॥ तथा तेषां धान्यानाद्रियन्ते । इष्टाय कर्मणे यागादि-
कार्यार्थम् । पूर्ताय कर्मणे खातादिकार्यार्थम् । यागादीनां धनसाध्यतया ते-
षां तदादरो न तु भोगायेति भावः । दारान्पत्नीराद्रियन्ते । अपत्याय सत्त-
त्यर्थं न तु कामायेत्यर्थः । ते आपुजीवनमाद्रियन्ते । तपोर्धं तपश्चरणार्थं न
तु व्यसनार्थम् । श्लेशमहुलं धर्म्यं कर्म तपः । तदनेन तेषां सर्वगुणवत्त्वं
ज्ञातम् ॥ भूमिष्ठं भूयश्च भूरि चेत्यमरः । अयं कृतकर्मैष्टं पूर्वं खाता-
दिकर्मणि । दाराः पत्नीश्च ॥ विनिश्चयित्वादीं तादर्थ्यं भवती ॥

३४-३७. अयं कर्तुं जातः आपुष्यायणः । तत्रभवतः पुनरप्य

पवित्रकीर्तेर्नैलकण्ठस्यात्मसंभवो भङ्गश्रीकण्ठपदलाञ्छनो भवभू-
तिनामा जातूकर्णोपुत्रः कविर्निसर्गसौहृदेन भरतेव स्वकृतिमेवम् ।
यमुणभूयसीमस्माकमर्पितवान् । यत्र खाल्वय वाचोयुक्तिः ।

ये नाम केचिदिह नः प्रथमन्यवज्ञां

जानन्ति ते किमपि तान्प्रति नैव यतनः ।

सुगृहीतं शोभनोच्चारणं बालिकर्णादिवन्मङ्गल्यं नाम यस्य । भट्टश्व-
तुःशास्त्राभिज्ञः । पतित्रा पुण्या कीर्तियस्या । तस्यात्मसंभवः पुत्रः । श्रीः
सरस्वती कण्ठे यस्य स श्रीकण्ठः । तद्वाचकं पदं लाञ्छनं विद्मः यस्य सः ।
नाम्ना श्रीकण्ठः । प्रसिद्ध्या भवभूतिरित्यर्थः ॥ श्रीर्वैशारचनाशोभाभारती-
सरलदुष्विति मेदिनीकारः ॥ जतूकर्णगोत्रप्रसूता जातूकर्णी तस्याः पुत्रः ।
निसर्गसौहृदेन साहजिकसौहार्देन ॥ ननु हृदगात्तन्वन्ते पूर्वपदस्य
चेत्युभयवृद्ध्या सौहार्दमिति स्यात् । उच्यते । हृदिस्थादौ प्रतिपदोक्तस्य
प्रहणादृदयस्य हृत्स्थेति हृदादेशस्यादिवृद्धिः । यद्वा । संज्ञापूर्वका विधिर-
नित्य इति वचनादुभयपदवृद्धेरनित्यत्वम् । यद्वा । सुहृद्सुहृदौ मित्रामित्रयो-
रिति निपातस्य सुहृच्छब्दस्यावयवो हृच्छब्दस्तदन्तोत्तरपदवृद्धिर्भवाति ॥
एवंप्रायगुणभूयसीं भूम्ना रत्नानामित्यादिप्रायैर्गुणैरुपाचितामर्पितवान्प्रयोग-
तोयतश्च संक्रामितवान् । खलु प्रसिद्धौ वाक्यभूषायां वा । वाचोयुक्तिर्व-
चनरचनम् ॥ वाग्दिव्यपद्मवो युक्तिदण्डहरेष्विति पृष्ठयल्लुक् ॥

३८-४१. संप्रति स्वकीशलबलेन सगर्वमाह । ये नामेत्यादि ।
इह तावन्निविधाः पुरुषाः । केचिदज्ञा एव । केचिदद्वैतमतमदमनसः
काम्यरसविरताः । इतरे सहृदयहृदयामेदिकाव्यभङ्ग्यरसभररसिकाः ।
तत्राद्यान्प्रत्याह । ये केचिदज्ञा नोस्माकम् । इह प्रवच्ये । अवज्ञामवधोरणम् ।
प्रवचन्ति ख्यामयन्ति । नाम संभाषनायां संभाव्यत इव न सु वास्तव्यमिति

४०

उत्पत्त्यतोऽस्ति मम कोपि समानधर्मा

कालोऽयं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥

अपि च । यदेदाभ्यसनं तथोपनिषदां सांख्यस्य योगस्य च
ज्ञानं तत्कथनेन किं न हि ततः काश्चिदुणो नाटके ।

त्यर्थः । ते किमपि किञ्चिदस्य जानन्ति । तान्प्रति तौलसीकृत्य
मम नैष यत्नः । न हि बधिरे गीयते । यद्वा किञ्चिद् आक्षेपे । ते किं
जानन्ति किं तु न जानन्तीत्यर्थः । द्वितीयान्प्रत्याह । ये नाम निश्चये
वैषयिकसुखविमुखा मुमुक्षव इहावधोरणामाचरन्ति ते किमपि वाङ्म-
नसागोचरं परं ब्रह्म जानन्ति । ते नमस्यास्तान्प्रति मम नैष यत्नः ।
न हि सम्राजमधिकृत्य कौपीनं सूत्रयत इति भावः । अन्यान्प्रत्याह ।
मम समानधर्मा तुल्यगुणः कोपि जन उत्पत्त्यते जन्माभ्यस्यस्ति
विद्यते वा तं प्रत्येष यत्न इति भावः । इहास्यज्ञत्वेन साधर्म्यमनौ-
त्पद्य । बहुज्ञत्वेन साधर्म्यं कदर्यदुर्जनविबर्जनायेत्युभयत्र विवक्षा ।
अपेक्षानीमनुत्पन्नस्य कथमुत्पादोऽज्ञानुपलब्धस्य वा कथमुपलम्भ इत्युभ-
ययोग्यतामाह । यतः कालोऽयं निरवधिर्विपुला जहा-
ती च पृथ्वी भूमिः । तथा च तस्येदानीमनुत्पन्नस्य कालान्तर उत्पाद-
इहानुपलब्धस्य देशान्तर उपलम्भश्च स्यादिति भावः । इह प्रथमार्थे
यदुत्पन्न प्रयोगो द्वितीयार्थे एकत्वेन प्रयोगश्च न दोषः । भिन्नवाक्यार्थ-
त्वात् । एकवाक्यार्थत्वे तादृक्प्रयोगस्यायोग्यतया दोषत्वात् । तस्यैव
प्रत्युत्पत्तिरप्युक्तम् । यद्वा । अवज्ञाप्रत्यभावरहेकरोणात्मनो गौरवाद्दुर्गतं
निजसमतावसरे शान्त्यात्मन्येकत्वम् । यद्वा । जायमानप्रत्येकत्वमनम् ।

४१-४२ अधुना निजमुपगमिष्येति निजमन्त्रे विवक्षितं

यथोक्तवदुदाहरणं च वचसां यथार्थतो गौरवं
तच्छेदस्ति ततस्तदेव गमकं पाण्डित्यवैदग्ध्ययोः ॥

विपादको वेदभाग उपनिषत्तज्ज्ञानम् । योगः पातञ्जलशास्त्रम् । तयोरध्य-
यनज्ञानयोः कथनेन किम् । अपि तु न किमपीत्यर्थः । यतस्ततो वेदा-
ध्ययनादेर्नाटके कश्चिद्गुणो नास्ति । तेषां नाटकेन उपयोगात् ॥ तत इति
न्यब्लोपे पञ्चमी ॥ तान्प्राप्य नाटके न कश्चिद्गुण इत्यर्थः । वयं सर्वमेव
विशोनङ्गतया पुनस्तद्वच न निबद्धानिति भावः । तर्ह्येव कवेर्वेदादि-
ज्ञानज्ञापनं किमर्थमत आह । यदिति । वचसां यथोक्तत्वं वाक्यार्थे पदं
पदार्थे वाक्यं तत्कातिः । यथा न दैवीयं किं तु मानुषीत्यर्थे निमेषवती ।
चन्द्रवदित्यर्थे नयनसमुत्पन्नं ज्योतिरित्येति । यदाह दण्डी ।

पदार्थे वाक्यवचनं वाक्यार्थे च पदाभिदा ।

प्रौढिर्ग्याससगात्तौ च साभिप्रायत्वमस्य च ॥ इति ।

यच्च वचसामुदारता विकटत्वं यस्मिन्नास्ति पदानि जनो नृत्पन्तीवोति
मन्यते । यद्वा । उदारतालंकारादिदोषशून्यत्वम् । यद्वा । उदारता
गुणभेदः । यदाह दण्डी ।

उत्कर्षवाङ्गुणः कश्चिद्गुणे यस्मिन्प्रतीयते ।

तद्गुदाराश्रयं तेन सनाया काव्यपद्धतिः ॥ इति ।

यथार्थतो गौरवमनर्घ्यार्यता । यद्वा । स्वल्पं वचनमर्थसाधेप्रसरसमर्थ-
मित्यर्थः । तथाहि नाटकेस्ति ततस्तदेव पाण्डित्यवैदग्ध्ययोर्गमकं बोधकम् ।
पाण्डित्यो वेदाध्ययनादिकुशलस्त्वस्य भावः पाण्डित्यम् । वैदग्ध्यं रसादियो-
गिष्यव्यवधानकुशलम् । अनेन ग्रन्थे सर्वगुणवत्त्वमुक्तम् । तत्कर्तृत्वसा-
धनः सर्वज्ञानमाविमर्शमप्युक्तम् । नाटक इति । नन नाटक इत्युक्तम् ।

नटः । ततः प्रकरणनायकस्य मालतीवर्द्धभस्य माधवस्य वर्णिका-
परिग्रहः कथम् ।

आत्मशय्या कविर्यत्र कथां नायकमेव च ।

औत्पत्तिकं प्रकुरुते तद्धि प्रकरणं विदुः ॥

इदं च शुद्धम् । यदाह भरतः ।

द्विधा प्रकरणं तत्तु शुद्धं संकीर्णमेव च ।

कुलस्त्रीरचितं शुद्धं संकीर्णं वैश्यया कृतम् ॥ ।

अत्र नायके पादशो निरुतस्तादशः । नायकलक्षणं भरते ।

नेता विनीतो मधुरस्थानी वशः प्रियवदः ।

रत्तलोकः शुचिर्वाग्मी रुढवंशः स्थिरः युवा ॥

धृतुस्साहस्युतिप्रज्ञाकलामातृभान्वितः ।

शूरो दृश्यश्च तेजस्वी शास्त्रचक्षुश्च धार्मिकः ॥

विनयः शीलमपत्तिर्नधुरः प्रियदर्शनः ।

त्यागः सर्वस्वदानं स्याद्व्रतः तिप्रकरो मतः ॥

प्रियवदोनुक्तव्यवसन्नेहो लोकरञ्जकः ।

मितप्रस्तुतवाग्वाग्मी नित्यकर्मरतः शुचिः ॥

ख्यातवंशो रुढवंशः षोडशान्तिशक्तो युवा ।

बाह्वनः कर्मभिर्यश्च न चलः स स्थिरो मतः ॥

धृतिः सर्वेषु या प्रीतिस्साहोमलानिरय च ।

स्मृतिः कालान्तरज्ञानं प्रज्ञा तीक्ष्णमतिर्मता ॥

कलाश्चात्र चतुःषष्टिर्मानश्चित्तसमुन्नतिः ।

शूरः संग्रामनिपुणो रूपवान्दृश्य उच्यते ॥

अतिप्रतापस्तेजस्वी शास्त्रचक्षुस्त्रयीपरः ।

आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स धार्मिकः ॥ इति ।

ननु मालतीवर्द्धभवं माधवस्य न योग्यं माधवेन वसन्तेन सप्त

सूत्र ० । मकरन्दकलहंसप्रवेशावसरे तत्सुविहितम् ।

वर्वाकालीनाया मालत्या जातेः संबन्धाभावात् । मैवम् । अपूर्वमेव हि पदार्थसार्थं योगिनीप्रभावात्संपन्नमासाद्य सहृदयहृदयचमत्कारकारिणी वैदग्ध्यमेव कविरयमुपस्थितवानित्यदोषः । मायव इति नाम्ना शृङ्गारमय-
तोक्ता । वसन्तरय शृङ्गारमयत्वात् । शृङ्गारमयत्वेन विष्णुदैवतत्वमपि कटा-
क्षितम् । यदाह भरतः ।

शृङ्गारो विष्णुदैवत इति ।

अत एव इयमेवमपि वक्ष्यति कुवलयदलश्यामोयमित्यादिना ।

श्यामो भवेत्तु शृङ्गार इत्यपि भरतः ।

अयममात्यत्वाद्धीरोदात्तो नायकः । यदाह भरतः ।

सेनापतिरमात्यश्च धीरोदात्तो प्रकीर्तितौ ॥ इति ।

मालती नायिका । तल्लक्षणं भरतः ।

स्वान्यसाधारणस्त्रीति तल्लुणा नायिका त्रिधा ।

स्वकीया तत्र वक्तव्या मुग्धा भव्या प्रसन्निका ॥

शीलार्जवादिसंयुक्ता कुटिला च पतिव्रता ।

लज्जायती चापस्या निपुणा च प्रियंवदा ॥

साधारणस्त्री गणिका कलाप्रागल्भ्यधौर्त्ययुक् ।

रूपकेषु च रक्तैव कर्तव्या प्रहसं विना ॥

अन्यस्त्री द्विविधा प्रोक्ता कन्यकोढा तथा परा ।

रसे प्रधाने कर्तव्या नान्योढा नाट्यवेदिभिः ॥

कन्यानुरागनिच्छातः कुर्यादङ्गाङ्गिसंश्रयम् ॥ इति ।

अन्यदपि प्रसङ्गादुच्यते । तथा हि ।

नाटके वृत्तयः प्रोक्ताश्चतस्रो नाट्यवेदिभिः ।

नटः । तेन हि तत्प्रयोगदेवात्रभवतः सामाजिकानुपास्यहे ।

तत्र शृङ्गारी कामकलावच्छिन्नो व्यापारः कैशिकी ।

विशोका सात्वती सत्वशौर्यत्यागार्ज्यादिभिः ।

मायेन्द्रजालसङ्गमक्रोधोद्भ्रान्तादिव्यष्टिभिः ।

भवेदारभदी नाम नाट्ये तिसस्तु वस्तवः ॥

भारती शब्दवृत्तिः स्यान्नरे रौरे च पुण्यते ।

शृङ्गारे कैशिकी वीरे सात्वत्यारभदी पुनः ॥

एवमङ्गानि कार्याणि प्रधानस्याविरोधतः ।

आदौ विष्कम्भकं कुर्यादङ्गवादवार्थयुक्तिः ॥

अपेक्षितं परित्यज्य नीरसं वस्तुविस्तरम् ।

यदा संदर्शयेच्छेषं कुर्याद्विष्कम्भकं तदा ॥

यदा तु सरसं वस्तु मूलदेव प्रवर्तते ।

आदावेव तदाङ्कः स्यादानुखाक्षेपसंश्रयः ॥

प्रत्यक्षनेतृचरितो विश्वव्यापिपुरःसरः ।

अङ्को नाना प्रकारार्थसंविधानरसाश्रयः ॥

अनुभावविभावाभ्यां स्थायिना व्यभिचारिभिः ।

गृहीतमुक्तैः कर्तव्यमङ्गिनः परिपोषणम् ॥

न चानिरसतो वस्तु दूरविच्छिन्नतां नयेत् ।

रसं वा न तिरोदव्याद्वस्त्वलंकारलक्षणैः ॥

एको रसोङ्गी कर्तव्यो वीरः शृङ्गार एव वा ॥

अङ्गमन्ये रसाः सर्वे कुर्यान्निर्वहणेदुतम् ।

शृङ्गारहास्यकरुणरौद्रवीरभयानकाः ।

बीभस्तोदुत इत्येवमष्टौ नाट्ये रसाः स्मृताः ॥

सूत्र० । द्वादशम् । एषोऽस्मि कामन्दकी संवृतः ।

१० नटाः । अहमप्यवलोकिता । इति परिक्रम्य निष्क्रान्तौ^१ ।

प्रस्तावना ।

ततः परितृप्त्यै रक्तपट्टिकानेमध्ये कामन्दक्यवलोकिते प्रविशतः ।

अविकारस्थितिः शान्तः शान्तस्तु नयमो रसः ।

इत्यस्ति तथापि स न सर्वसंमतो न वा नाट्यविषयश्चेति न श्यमुक्तः ।

स्यापिभाषाभाषांतरय नाट्यविषयता न संभवतीति दिक् । नायिका च मालत्युदात्तनिभृता । कुलस्त्रीत्वात् । यदाह भगवतः ।

उदात्तनिभृता चैव भवेत्तु कुलजाङ्गना ॥ इति ।

वार्णिका मयी ।

५९-६९. वाङ्मे दृढम् । कामन्दकीसंवृतः कामन्दकीरूपः । एते-
न सूत्रेणैव काव्यायसूचनं कार्यमिति मतमनुमत्य कामन्दकीसूचनमपि
सूत्रसूचनमेव वृत्तमिति दर्शितम् । यत्राग्रे मकरन्देन मालतीरूपं कर्त्त-
व्यमिति पुंसः स्त्रीत्वापत्त्यात्र सूचितम् । कामन्दकी नीतिग्रन्थभेदस्तं
वेत्तीति कामन्दकी ॥ तदधीत इत्यण्डीप्च ॥ अनया नामधेयत्वा
नीतिवेदिताबोधनेन प्रकृतसिद्धिहेतुतोक्ता । तदन्तेवासिनी अवलोकित्वा
दृष्टिरितिकार्यसिद्धिदृष्टेरपि कार्यसिद्धिहेतुतोक्ता । तदुत्तेजनिकेति ।
निष्क्रान्तौ सूत्रधारनट्याविति शेषः । प्रस्तावनेति निवृत्तेति शेषः ।
एतत्तुल्यं भरते ।

नटा विदूषको वापि पारिपार्थिक एव वा ।

सूत्रधारेण सहिताः संलापं यत्र कुर्वते ॥

आभूखं नाम तस्यैव सैव प्रस्तावना मता ॥ इति ।

परितृप्त्य पुनरागत्य । रक्तपट्टिका लोहितपट्टिका नेपथ्यमलंकारो ययोस्ते ।

१. निष्क्रान्ताः A. २. प्रविश्य रक्तपटेन कृतनेपथ्या कामन्दक्यवलोकिता च B.
नटाः प्रविशति रक्तपटेनेपथ्या &c. C.

काम० । वस्ते अवलोकिते ।

अव० । आण्डेडु भभवदी । (क)

काम० । अपि नाम तयोः कल्याणिनोरभिरुपसुदेवरातापत्ययोर्भा-
लतीमाधवयोरभिमतः पाणिग्रहः स्यात् । वामातिरूपन्दनं सूचयि-
त्वा सहर्षम् ।

विवृण्यते च कल्याणमान्तरङ्गेन चक्षुषा ।

(क) अज्ञापयतु भगवती ।

६२-६६. अमुना कामन्दकी समस्तप्रकरणेषु युक्तमुपशंपमाह ।
अपीत्यादि । यद्वाह ।

काव्यार्थस्य समुत्पत्तिरूपक्षयः स्मृतो युधिः ।

इह तु गच्छतीमाधवयोर्विवाहनिर्वाहः काव्यार्थः । अपि नामेति ।
नाम संभावनायां तेन भवेदपीत्यर्थः । निश्चये वा याम । तेन निश्चि-
तमेव भवेदित्यर्थः । कल्याणिनोरुपसुदेवरातापत्ययोरुपशंपमाह ।
सूचितसुसंलतीपिता । महायनिककन्याया आवश्यकी वराका-
ङ्क्षेति नामतात्पर्यम् । देवरातो माधवपिता । देववदाति द्रोणे ॥ रा दाने
कर्तारि कः ॥ देवरातः । तथा च जनो दातारि विवाहव इति महाय-
निकवद्वदान्वत्यप्रमुतादियोगिनोरुप एव प्रायः पुत्र इति वरे कन्या-
काङ्क्षा सूचनं नामानुनयेन । एवं च योग्ययोर्वीर्य एव संतन्त्र
इति भावः । पाणिग्रहो विवाहः ।

६८-६९. विवृण्यतेति । अपिरवधारणे तेन वामकेनैव यामेनैव
चक्षुषा दाक्षिण्यमवलम्ब्यते कीदृशेन स्फुरता स्पन्दवतात एव कल्याणं
विवृण्वता सूचयता । स्त्रीणां वामाङ्गस्फुरणस्य शुभसूचकत्वात् । आन्तर-
ङ्गेनैव मदीपचित्तवृत्तिज्ञेनेव । इवोत्प्रेक्षायाम् ।

स्फुरता वामकेनापि दाक्षिण्यमवलम्ब्यते ॥

७० अत्र०। महन्तो यत्नः भव्यदीर्घ एसो चित्तविक्षेपो। अक्षरीअं
अक्षरीअं जं दौणिं चीरचीरपरिच्छदं पिण्डपादमेतत्प्राणं अत्तं भव-
वदी ईदिसं^१ आभासे अमञ्जुभूतिवसू णिओएदि। तहिं उत्खण्डि-
दसंसारवग्गहो^२ अप्पा तुहोहिं पिं णिउज्जीअदि^३। (क)

काम०। वन्तं मा मैव ब्रूहि।

७१ यन्मा विधेयविषये सभवाभिनिर्गुह्ये स्नेहस्य तत्फलमसौ प्रणयस्य सारः।

(क) महान्खलु भगवत्या एष चित्तविक्षेपः। आश्चर्यमाश्चर्यं
यदिदानीं चीरचीरपरिच्छदां पिण्डपातमात्रप्राणयात्रां भगवतोऽसीदृश
आभासेमात्रभूरितसुनिर्योजयति। तयोर्वेण्डितसंसारवग्रहं आत्मा
युष्माभिरपि नियुज्यते।

उत्प्रेक्षा व्यज्यते शब्दैरिव शब्दोपि सादृशः ॥

इति दण्डी। अत्रवापि विरोधे वामेनापि प्रतिकूलेनापि दाक्षिण्यमातु-
कूप्यं अवलम्ब्यते इति विरुद्धमिदम् ॥ वामक इति स्तौर्भे कन् ॥

७०-७३. अत्र खलु विध्यये। चित्तविक्षेपोऽसाक्षिषयाभिनिवेशः।
चीरेण यत्नखण्डेन। चीवरं सौम्यपरिद्राजकवासस्तदेव परिच्छदः परि-
करो यस्यास्ताम्। पिण्डपातो नाम बौद्धानां भिक्षाभ्रमणेन योजनं तन्मा-
त्रेण प्राणयात्रा जीवनं यस्यास्ताम्। ईदृशो विवाहकार्ये। इहपुरन्ध्रीणामे-
वाधिकारो न तु भवादृशीनामिति भावः। उत्खण्डित उन्मूलितः संसार-
रूपोवग्रहो मोक्षप्रतिबन्धो यत्र सः। यद्वा। उन्मूलितः संसाररूपोपकृष्टो
ग्रहो यत्र सः।

७४-७६. मामेति वीप्सात्यन्तनिषेधे। यन्मामित्यादि। सभवान्पूज्यो

१ B. om. भव-एसो. २ B. om. दाणिं. ३ पाणभन्ती A. पाणज्जि D. ४.
ईदिसे C. ५ णिउज्जेदि B. ६ B. adds यत्तु after तहिं. ७ गौहहिं C.
८ A. om. ति. ९ पउं B. १० तत्र चीत्ख Com.

प्राणैस्तपोभिरथ वाभिमतं प्रत्येकैः कृतं घटेत सुभूतं यदि तत्कृतं स्यात् ।
अथ किं न वेत्ते यदेकत्र नो विद्यापरिग्रहाम् नानादिगन्तवा-
सिता साहचर्यमासीत् । तदैव चास्मत्सौदामिनौसमक्षमनयोभूरिवसु-
देवराजयोर्वृत्तेष्व प्रतिज्ञावहरमावाभ्यामपत्यसत्त्वान् कर्तव्य इति । तदि-
दानीं विदभराजमन्त्रिणा सता देवरातेन माधवं पुत्रमान्वीक्षकी-
श्रवणाय कुण्डिनपुरादिमां पद्मावतीं प्रहिण्यता सुविहितम् ।

भूरिवसुर्व्यमां विधेयविषये नियोज्यगोचरे नियुक्तं निधोजयति तत्स्नेहस्य
प्रीतेः कलं स ह्यस्माकं प्रेमपात्रमिति भावः । असौ नियोगः प्रणयस्य
प्रश्रयस्य सार उत्कर्षो निर्घातो वा । यदि मदीयैः प्राणैरथ वा मदीयै-
स्तपोभिः सुहृदो मित्रस्याभिमतं नाञ्छितं कृत्यं कार्यं घटेत तदा तत्कार्यं
कृतं स्यान्मत्याणादिभिरपि भवेदित्यर्थः । यद्वा । सुहृदोभिमतमिदं यदि
घटेत निष्पद्येत तदा मदीयैः प्राणैस्तपोभिर्वा तत्कृत्यं कृतं स्यादघटेने त
सर्वमिदं व्यर्थमित्यर्थः । एतेनावरुणकर्तव्यतोक्ता ॥ प्रणयः प्रेम्णि विश्वासे
याज्जाप्रश्रययोरपीति विश्वः ॥

७७-८१ भूरिवसोः स्वीकारवीजमेवंविधप्रश्रयोपपत्तिं चाह । किं
नेरथादि । न इति बहुवचनेन स्वभूरिवसुदेवरातानामुपादानम् । अस्म-
दिति । अस्माकं सौदामिन्याश्च प्रत्यक्षमित्यर्थः । अपत्यसंबन्धो विनाहः ।
सौदामिनीसमक्षमित्यनेन तस्या देवराजबन्धुतया नवमाकुं माधवप्राण-
शालकाश्रयतमस्या नाम च सूचितम् । मुक्तं चेदम् ।

नासूचितं विशेषात्तम् ।

इति मरिचः । एतन्मन्त्राणि सूचितस्यैव प्रवेशः । आन्वीक्षिकीं श्रवण-
मन्त्रं । तस्य तत्कृत्यं तदभिहितं तदभ्यासान्ध्यावस्थं चोक्तं । अथिना
हीनमन्त्रः । अथवा नामः । कुण्डिनपुरं विदभं कुरुक्षेत्रमासीत् । तदि-
दानीं तस्यैव पुत्रोऽस्मिन् विदभं कुरुक्षेत्रमासीत् । तदि-
दानीं तस्यैव पुत्रोऽस्मिन् विदभं कुरुक्षेत्रमासीत् ।

अपत्यवन्धविधिप्रतिज्ञा प्रियस्य नीता सुहृदः स्मृतिः ॥

अलोकसामान्यगुणस्तनूनाः प्ररोचनाय प्रकीकृतश्च ॥

अथ ० । तदो किं किं मालदिं भगवतो माहवस्त भण्णणाण पदेवा-

८५ इति जेण चोरिकाविवाहे भगवदिं तुदरावेदि । (क)

कामि ० । ता याचते नरपतेर्नर्मसहृदो नृपमुखेन ।

तत्साक्षात्प्रतिषेधः कोपाय शिवस्तयमुपायः ॥

(क) इति किमिति मालतीसमाख्यो माधवस्यात्मना न प्रतिपाद-
यति येन चोरिकाविवाहे भगवतो त्वरयति । २५५६

८२-८३ अपत्यवन्धः । देवरातेन पुत्रं प्रहिण्वतापत्यस-
न्धविधिप्रतिज्ञा विवाहप्रतिज्ञा प्रियस्य सुहृदः प्रीतिमित्रस्य भूरिवसोः ।
सुहृदः शोभनचित्तस्य वा । स्मृति स्मरणं नीता प्रापिता । अलोकसामान्य-
गुणो लोकविलक्षणगुणः पुत्रः प्ररोचनाय प्रवृत्तिपाठवार्यं स्फुटीकृतश्च ।
प्ररोचनस्यैव सर्वकार्यसिद्धञ्ज्वात्तकरणम् ।

८४-८७ अत्राप्तो भूरिवसुः । माधवस्य कृतं इति शेषः । प्रति-
पादयति ददाति । चोरिकया विवाहस्य धर्मशास्त्रे निषेधादिति भावः ।
कामित्यादि । नन्दननामा राज्ञोन्तःपुरसचिवो नृपदारा तां याचते ।
एवं साक्षात्प्रतिषेधः कोपाय रातः । अयं तु महारा सरोजनात्मक उपायः
ज्ञानः परेणामसुरस इत्यर्थः । आपाच्छन्दः ।

स्वात्मसहितः सौम्य कुमितिस्त्रोप्रसाधकः ।

नन्दनसौमित्रः नन्दनः । एतेनानन्दजनकतादृशः पुरसचिवता युक्तेति
नामतात्पर्यम् ।

अव० । अचरिभं^१ अचरिभं ण हुं अमच्चो माहवस्तु णामं पि
जाणादि ति निरवेकदाए लक्खीअदि । (क)

काम० । संवरणं हि तत् ।

९०

विशेषतस्तु बालत्वात्तत्प्रेषितवृत्तभावयोः ।

तेन माधवमालयोः कार्यः स्वमतिनिवृत्तः ॥

अपि न । अनुरागप्रवादस्तु वत्सयोः सार्वलौकिकः ।

श्रेयोऽयस्माकमेव हि प्रतीयो राजनन्दनौ ॥

पश्य । वहिःसर्वाकाररूपगुणरमणीयं व्यवहर-

९५

(क) आश्चर्यमाश्चर्यं न खल्वभाष्यो माधवरूप नामापि जाना-
तीति निरपेक्षतया लक्ष्यते ।

९०—९२ संवरणं संगोपनम् । विशेषत इत्यादि । तेन मूर्ति-
वस्तुना तदोर्वत्सयोर्भिक्षेण स्वमतिनिवृत्तः कार्यो निवृत्तज्ञानगोपनं कर्त-
व्यम् । बालत्वान्छिशुत्वेन प्रकाशिताभिप्राययोः । यथा तावपि प्रकृतं न
जानीतस्तथा कृतं तेनेति भावः । युक्तं चाह ।

नादेशे नाकाले नापरिपकेन्द्रिये न गुणहीने ।

कथयति हि कथां स्वगतां न तत्रास्य कथा भवति बन्ध्या ॥
इति नीतेः ।

९३—९४ अनुरागेत्यादि । तयोः अनुरागप्रवादः सर्वलोकविदितः
सज्जस्माकं श्रेयानस्तीति वा पाठः । श्रेयो श्रेयोलम्बी । यत एवं
सति राजा नन्दनश्चोभौ वज्जनीयौ तयोः अन्योन्यानुरागादेव परिणयो
वृत्तो न मया कारित इति वक्तव्यमेवेति भावः ॥ सार्वलौकिक इत्यत्र
सर्वलोकाद्वृत् ॥ अन्योन्यानुरागेण गान्धर्वविवाहोऽपि सूचितः ।

५—९८ वहिरित्यादि । विद्वान्सुबुद्धिरेकः श्रेष्ठाद्वितीयो वा सक-

पराम्बूहस्थानान्यपि तनुराणि स्थगयति ।

जनं विद्वानेकः सकलमभिसंथाय कपटै-

स्तदस्थः स्वानर्थान्प्रयति च मौनं च भजते ॥

अव० । मयं वि तुल्यवणादौ तेन तेन वञ्चोपन्यासेन भूमि-

१०० तुमन्दिवासणराशमग्नेण माहवो संचारीभदि । (क)

कान० । कथितमेव नो मालतीयाधवेत्या लब्धिकाया

(क) मयापि पुष्पद्वयनात्तेन तेन वञ्चोपन्यासेन भूमिपुमान्दि-
रासन्नराजमार्गेण माधवः संचारते ।

लं अने कपटैरभिसंथाय वञ्चयित्वा स्वानर्थान्प्रयोजनानि संपाद-
यति । मौनमभाषणं भजते च । विधिनोत्पत्तिपरं वचो न वदतीत्यर्थः ।
अत एव तदस्थ उदासीन इवानभिक्कव्यापार इत्यर्थः । कथम् ।
सर्वकारेणोद्भूतादिना स्वभावसुन्दरं यथा भवति तथा बहिः प्रकटं
व्यवहरन्ति सङ्गमप्यपि पराम्बूहस्थानानि परस्य तर्कस्थानानि स्थग-
यति विदधाति । अपिर्विलक्रमः ॥ अभिसंधिर्वञ्चनार्थ इति धातुसंग्रहः ।
केवलश्रेष्ठपरेक इति धरणिः ॥

९९-१०० अत्रोपन्यासो व्याजने कायद्विदः । राजमार्गेणेत्यनेन
सर्वसाधारण्यान्माधवस्यानौद्धत्यमद्वितीयवेष्टा च सूचिता । संचारणं
च तदर्थनेन मालत्या अनुरागायेति भावः । अत्र कामन्दक्यावल्लो-
कितायामेवमनुक्तवाक्यं तव वचनादिति घटत इति न देशम् ।
प्राणैस्तपोभिरित्यादिना तदभिधानात् ।

१०१-१०५ धात्रेप्युपमातृसुता । एतेन वाल्याद्यभृति सकलचे-
ष्टावेदित्वं ध्वनितम् । तथा च लब्धिका मालतीगतं यत्कथयति तत्प्रमा-
णमेवैतेवकारव्यङ्ग्यम् । अनेनास्याः सखीत्वमप्युक्तम् । यदाह भरतः ।

भूयो भूयः सविभनगरीरथ्यया पर्यटन्तं

दृष्ट्वा दृष्ट्वा भवनवलभीतुङ्गवातायनस्था ।

कास्तीसी च धान्यी प्रतिवेश्या च शिल्पिका ।

वाला प्रव्रजिता चेति नायिकानां सखीजनः ॥ इति ।

न इति बहुवचनेनात्मनि लवङ्गिकादृश्यत्रागरुदायहुमनेन वक्ष्य-
कतानिर्वासः सूचितः । भूय इत्यादि । मालत्यङ्गकैस्ताम्पनि शिवाय
इति सथितमेव लवङ्गिकोपेक्ष्यन्वयः ॥ अङ्गकैरिष्यभास्पाये काम् ॥ अल्प-
ता मृदुत्वेन । तद्वचनान्सर्वाङ्गमुक्तम् । तथा च मृदुनिः सतीतिरित्यर्थः ।
कीटरीः । त माधवं दृष्ट्वा दृष्ट्वा पुनः पुनरपलोभय । मालीकान्या दृष्ट्वाका-
ङ्क्षया ललितलुपिभिरतिमलागकान्तभिः । उल्लिखतुलिनैगिति पाठे पूर्व-
ललिते रम्यैर्युता ललितैर्मलनिमित्त्यर्थः । कीटरी सविभनगरीरथ्यया
मालतीगृहानिकटराजमार्गेण भूयो भूयः पुनः पुनः पर्यटन्तं गच्छन्तम् ।
इह राजमार्गोपन्यासेन माधवस्य निःशङ्कः संचारी मालायाश्च नद-
शनेन परावितर्कभावः सूचितः । गमने पीनपुन्येन दर्शनं प्रति दा-
र्ढ्यमुक्तम् । दर्शने च पीनपुन्येन तस्या उत्कण्ठातिशय उक्तः ।
पद्मा । प्रथमवीप्सया दर्शनं दृष्टुमुत्सवा प्रथमं रम्यवस्तुचमत्कारेण तत्र
उद्दिश्यमानानुरागनवाङ्मुरेण नयप्रीतिर्युज्यते । द्वितीयवीप्सया महच्च-
भिरप्यज्ञाता नयनप्रीतिरुक्ता । नगरीपदेन रथ्याया अनेककौतुकाधार-
तोक्ता । तथा चेतस्वतेनेककौतुकदर्शनतत्कालित्वेन माधवस्य सम्य-
ग्दर्शनसंपादकनिकटार्थकसविप्रदसिगर्व उक्तः । तथा प्रथयेन चानन्त-
रभाविविबलताया विप्रप्रान्तरसंचारेणापि व्यवधानस्वापादानादत्यन्तानु-
रागोद्बेदः सूचितः । कथमन्तःपुरस्था सा ददर्शेत्यत आह । भवनेति ।
भवनस्य प्रासादादेर्वा वलभ्युपरिकुटी तस्यां तुङ्गमुच्चं यद्वातायनं
गवाक्षस्तत्रस्था । तुङ्गतया यथाकाङ्क्षदर्शनमुक्तम् । वातायनेत्यनेन वात-
स्यायनं गमनं यत्रेति व्युत्पत्त्या घर्मादितापवती गभीरसमीरपरिशील-

साक्षात्कामं नयमिव रतिर्मालती माधवं य-

द्वाढोऽकण्ठा ललितलुलितैर्द्वुकैस्ताम्यतीति ॥

अथ वाढं जेदो तारै धि अत्तणो विणोदणिमित्तं माहवपडिच्छ-
न्दअं अहिंलिहिदं तं लवङ्गिआए अऊन मन्दारिआए हत्थे णिहिदं
दाय । (क)

(क) वाढ, यत्स्वयान्यात्मनो विनोदनिमित्तं माधवप्रतिच्छन्दकम-
भिलिखितं तलवाङ्गकयाश्च मन्दारिकाया हस्ते निहितं तावत् ।

नार्थं यातीति प्ररोहेण निरगलमस्या गमनं तत्रेति सूचितम् । यदापि
सौधोपरिकुर्वी बलभी विदुमिति भवनपदमत्रगतार्थं तथाप्युक्तिषोपात्तं
कारणोत्तरार्थं भवनपदम् । यद्वा भवनरूपा बलभी मालतीवसतिः सौ-
धोपरिकुर्वीत्यर्थः । एतेनास्या निजगृहाद्वलभीगमनं किमर्थमित्यन्याश-
ङ्क्यपरिहारो निरगलं च तदर्थानं भवतीति ध्वनितम् । यथा रतिः काम-
कान्ता नयं द्वाहानन्तरमुत्पन्नं साक्षात्प्रत्यक्षं कार्यं दृष्टुञ्जैस्ताम्यति तथे-
त्यर्थः । मालती रतिर्माधवश्च काम इति तपोर्वहल्लोकसंकुलेपि पृथि
रागलागरोन्मोन्वं ववृष इति भावः । यद्वा कामोन्मत्ततयाप्रत्यक्षो वृष-
श्च । अत्रोत्प्रेक्षा विशिष्टस्यैव । साक्षात्प्रत्यक्षं नयं काममिवेत्यर्थः । ताम्य-
तीत्यनेनोद्देशे उक्तः । यद्वाह मरतः ।

चिन्तानिःश्वासखेदेन हृदाहाभिनयेन च ।

श्रद्धाङ्गोपाङ्गचेष्टाभिरुद्देशाभिनयो भवेत् ॥ इति ।

१०६-१०८ वाढमत्तितरामनुरक्ता मालतीत्यर्थः । विनोदः
क्रोडा हर्षो वा । प्रतिच्छन्दकं प्रतिरूपकम् । तावत्पदेन मन्दारिकाहस्त-
निधानस्य प्रकृतकार्योपक्रमः सूचितः । अत एव कामन्दक्या सुनिहित-
मित्युक्तम् ।

१ ललितलुलित A. २ B. C. om. जेदो; जं A. ३ तार A. D. ४ A.
om. अत्तणो. ५ A. B. add. उक्कण before विणोद. ६ भाळिहिदं. A.B.C.

काम० । विचिन्त्य । सुविहितं लवङ्गिकया यतो माधवानुचरः क-
लहंसकस्तां विहारदासीं मन्दारिकां कामयते तदनेन तीर्थेन धरेत् २१०
तैत्तिच्छन्दकमुपोद्वातेन माधवान्तिकमुपेयादिन्यभिप्रायः ।

अन० । माधवो वि कोटूहलमुपेयादिभ्यः पठनमभगमहत्सवं
मभरदुज्जाणं अज्जं पभादे अणुपेयिदो तस्यै किल मालती गमि-
स्साद तदो अण्णोण्णदमणं मोदुं ति । (+)

काम० । साधु वस्ते साधु । अनेन मन्त्रियाभियोगेन स्मारयसि २१०
मे पूर्वशिष्यां सौदामिनीम् ।

(क) माधवोपि कोटूहलमुपेया मया प्रवृत्तमदनमदोत्सवं यकर-
न्दोद्यानमथ प्रभासेनुप्रेषितस्तत्र किल मालती गमिष्याति ततोऽन्यो-
न्यदर्शनं भवत्विति ।

२०९-२११ विहारः सीगतप्रदागिकानामालयः । तत्र व्याघ्रता
दासी विहारदासी । एतेन प्रकरणवाद्यत्वमुक्तम् । यदाह दण्डी ।

शब्दारः कुट्टिनी दासी धर्मशास्त्रविष्णुताः ।

विटचेष्टादयो नित्यं दायाः प्रकरणे मताः ॥

तीर्थेन द्वारा । उपायेन वा ॥ तीर्थमुपायद्वारमन्विष्यति विश्वः ॥ उपो-
द्वातेन प्रसङ्गेन । अभिप्रायस्तावदिति वादिन्यारब्धेति शेषः ।

२१२-२१९ अत्र ॥ कोटुकं तु कुटूहलमित्यमरः ॥ मदनमहो-
त्सवेन वसन्तकालः सूचितः । तस्य च वैवाहिकत्वम् । यदाह ।

शरत्सङ्ग्रामविषये विवाहे ज्येष्ठमाधवौ । इति ।

किल प्रसिद्धौ । इति हेतौ । अनुप्रेषणे तत्र किलत्यादेर्हेतुत्वम् । अन्योन्य-
दर्शनेनोभयानुरागे विवाहनिर्वाहः । प्रिये प्रीतिविषये कार्पेभियोग

१ इत्यनेन A. D. २ यत्प्रतिच्छन्दकं B. ३ A. D. om. एतेन & उपो-
द्वातेन; B. C. उपोद्वाताय. ४ C. om. माधवाय. ५ मभणुज्जाणं A. O.
६ A. B. C. om. भन्ज. ७ तर्हि A. ८ होदु B. ९ वस्ते साधु साधु B.

अव० । भववादि सा सौदामिणी बहुणा समासादिद्वयचरिभिर-
न्तसिद्धिपद्मावा सिरिपद्वदे कापालिअवदं भारेदि । (क)

काम० । कुतः पुनरियं वार्ता ।

१२० अव० । अस्ति एत्थ णअस्ति महाप्रसापपदेसे करालो णाम
चामुण्डा । (ख)

काम० । अस्ति यां किल विविधजीवोपहारप्रियेति साहसि-
कानां प्रवादः ।

अव० । तँहिं वखु सिरिपद्वदादो आशदस्स सन्निविहारिणो णादि-
१२५ दूरारण्यवासिणो सार्हअस्स मुण्डधारिणो अघोरचण्टणामधेअस्स

(क) भगवति सा सौदामिन्यधुना समासादिताश्रयमन्तसिद्धि-
प्रभावा श्रीपर्वते कापालिकव्रतं धारयति ।

(ख) असुप्त नगर्षा महाश्मशानप्रदेशे कराला नाम चामुण्डा ।
आसङ्गः । अत्र कपालव्रतं महाव्रतम् । कुत इत्यादिना श्मशानाङ्ग-
सूचनम् ।

१२२-१२३ किल प्रसिद्धौ । विविधा नानारूपा जीवा मानुषा-
दय उपहारा बलयः प्रिया यस्याः सा । अनेन मालयुपहारः सूचितः ।
आत्मनिरपेक्षं कर्म साहसं तेन वर्तन्ते ते साहसिकाः । प्रवादः
प्रसिद्धिः । इह प्रियेत्यस्यानन्तरमिति पदं देयमन्यथा पूर्वीपरानन्वयात् ।
तथा च प्रियेत्यनेनाकारेण साहसिकानां प्रवाद इत्यर्थः । अत एव
वाक्यार्थकर्मादावितेरव्याहारः ।

१२४-१२५ इह खलु प्रसिद्धौ । तस्याश्चामुण्डाया नातिदूरेणा-
त्यासन्ने वस्तुं शीलं यस्य तस्य । एतेन देवकुलस्य लोकसंकुलतया

१ D. adds वखु after प्र. २ A. ० शय० B. om. सिद्धि. ३ सिरिभ
A. ४ णभरे A. C. ५ कराली C. ६ सा B.; C. om. या. ७ तं वखु B.
नयं वखु D. ८ सिरि A. C. D. ९ ०व० B. C. १० ०ह० D.

अन्तेवासिणी महाप्यभावा कपालकुण्डला नाम अणुवैद्यं समाप्त-
च्छदि तदो इयं पठती । (क)

काम० । सर्वं सौदामिन्यां संभाष्यते ।

अव० । अलं दाद्य एदिणा । भवति सौ वि सहचरो माधवस्य
बालमित्रं मभरन्दो^१ नन्दनस्य बहिर्णि मदभान्तभां जह समुद्रह- १२०
दि तं पि माधवस्य दुर्दिभं पिभं किदं^२ भोदि । (ख)

काम० । नियुक्तैव^३ तत्र अया मत्प्रियैतस्वी बुद्धराक्षता ।

(क) तत्र खलु श्रीपर्वतादागतस्य रात्रिविहारिणो नौतिदूरारण्य-
वासिनः साधकस्य मुण्डधारिणोघोरघण्टनामधेयस्यान्तेवासिनी महाप-
भावा कपालकुण्डला नामानुसंध्यं समागच्छति तत इयं प्रवृत्तिः ।

(ख) अलं तावदेतेन । भगवति सेपि सहचरो माधवस्य बालमित्रं
मकरन्दो नन्दनस्य मगिनीं मदयन्तिकां यदि समुद्रहति तदापि माधव-
स्य द्वितीयं प्रियं कृतं भवति ।

किञ्चिद्विप्रकृष्टं साधकसंस्थानमुक्तम् । साधकस्य योगिनः । मुण्डधारिणः
कापालिकस्य । अघोरघण्टेति ।

कापालिकास्तु घण्टान्तनामानः समुद्राहृताः ॥

इति भरतः । अघोरोविमृश्यकारीति नामव्युत्पत्तिः । अनुसंध्यं संध्याया-
म् । प्रवृत्तिर्वाचा । सर्वमघोरघण्टनाशनमाधवरक्षणादिकम् । अत्रैतेन
कापालिकादेः कथनेनालं निष्कलमधुनानुपयोगात् । बालमिति भावप्र-
धानं येन बाल्यान्मित्रमित्यर्थः । समुद्रहति विवहति ।

१२२-१२८ बुद्धराक्षितेत्यनेन भिक्षुकीलं सूचितम् । अत एव

१. °सं B. D. २. °सं D.; C. adds नगरं before संध्या. ३. सर्वं किं
B. C. तस्मात् सर्वं D. ४. °न्ना C. D. ५. एते A. D. ६. °मिका A.
D. ७. °A. adds नाम. ८. A. adds नाम after म. ९. °किं B. C.
१०. °सं C. D. ११. °तव D. १२. °तव A. C. १३. Com. insert

काम० । सुविहितं मगवत्या । (क)

काम० । विचिन्त्य । कुतश्चिद् माधवप्रवृत्तिमुपलभ्य मालतीमेव
१३५ पश्यति ।

उभे उत्तिष्ठतः ।

काम० । विचिन्त्य । अत्युदारप्रकृतिर्मालती तन्निर्गुणं निसृष्टार्थ-
दूतीकल्पः सूत्रयितव्यः । सर्वथा

शरदज्योत्स्ना कान्तं कुमुदमिव तं नन्दयतु सा

(क) सुविहितं मगवत्या ।

दीप्ये नियुक्ता ॥ उत्तिष्ठत्यत्रोर्ध्वकर्मत्वाच्च तद् ॥ मय्युदासा गभीरा
प्रतिपन्नार्थासंवादिनी प्रकृतिरस्याः सा तथा । निसृष्टार्थेति । नायिकाया
नायकस्य वा मनोरथं ज्ञात्वा स्वमत्या कार्यं साधयति सा निसृष्टार्था दूती
तस्याः कल्पो व्यापारः प्रस्तावनीय इत्यर्थः । दूती च विविधा । यदाह ।
निसृष्टार्था मितार्था च तथा शासनहारिका ।

सामर्थ्यात्पादिताहीना दूती तु विविधा मता ॥ इति ।

१३६-१४३ शरदित्यादि । सा मालती तं माधवं नन्दयतु
प्रीणातु । यथा शरच्चन्द्रिका कुमुदं नन्दयति । यथा चन्द्रिकाकुमुदयो-
नित्यं प्रीतिस्तथा तयोरेवमस्त्विति भावः । कीदृशम् । कान्तं रम्यम् ।
सुजातं शोभनजन्मानम् । शोभनता च गुणवत्त्वेन । यदा । कान्तमन्य-
स्त्रीभोगाभिरुशत्यम् । यदाह भरतः ।

मन्यस्त्रीभोगसंभूतं चिद् पश्य न विमते ।

शरदं माधवी यन्मि तं कान्तं इति कीदृशः ॥

सा कीदृशी । माधवी निसृष्टार्था । स च यदा कान्त्यामी विवाहकान्त्या-
मेव । कान्तं इति रम्यजन्यः कान्त्यामी भवतु । मगवत्येन कान्त्यामी

१३६-१४३ शरदित्यादि । B. १३६-१४३ B. १३६-१४३

सुजात कल्याणी भवतु कृतकृत्यः स च युवा ।

१३

श्रीधरान्योन्यप्रगुणगुणनिर्माणनिर्णयो *Supremo cultu in the world*

विधातृव्यापारः फलतु च मनोज्ञश्च भवतु ॥ *the most beautiful in the world*

इति निष्क्रान्ते दिक्कामकः ।

ततः प्रविशति गृहीतान्वितोपकरणः कलहसः ।

कल ॥ कहिं दार्णि तुल्यदमभरद् अकृषावले भौवेभमाधैखितमा- १४
लदीहिअभमाहपं णोहमाहचं पेक्षितम् । परिकल्प्य । परिशसन्तोर्द्ध

मदनमदोद्दीपकवापोमित्त्वमुक्तम् । एवं साति विधातुः प्रयत्नः सफलो
भवतु मनोहरश्च सुपमन्दनारिषेत् सर्ववर्जकोभित्त्वर्थः । कीदृशः
अन्योन्यं कामिनोः प्रगुणा अनुकूपा ये गुणारतेषां निर्माणे कुशलोत्
एव वरीयाञ्छ्रेष्ठः गरीयागुरुर्वा । यद्वा । अन्योन्यं प्रगुणा उल्लङ्घ्य
ये गुणारतेषां निर्माणे कुशलः । निष्क्रान्ते कामन्दकवलोकिते ।
दिक्काम्यक इति ।

कुतोपि स्वेच्छया प्राप्तः संवन्धेनोभयोपि ।

दिक्काम्यकः स विज्ञेयो यस्तु काव्यार्णसूचकः ॥

दिक्काम्यस्तु द्विधा सोऽयं शुद्धः संकीर्ण एव च ।

शुद्धो मध्यमपात्रेण संकीर्णो मध्यमाधमैः ॥

इति भरतः ।

१४७-१४८ उपकरणमुपदौकृतम् । अतः तुलितो मकारव्यञ्जस्य
कामस्यावलेपो गर्वो येन रूपविभ्रमेण सौन्दर्यविलासेन तेनावधितं तिरस्क-
तं मालतीहृदयस्य माहात्म्यं गाम्भीर्यं येन तम् ॥ अवलेपः स्मृतो गर्व इति

१ निर्माणनिर्णयो B. २ °विचक्षणः C. ३ तुल्य D. ४ °ज° B. ५ C.
om. रूपः आवलेभं B. C. °लेपि° A. ६ आखिल B. निखल C. ७ C.

जाय ईमस्सि उज्जाणे मुहुत्तं विस्समिअ मअरन्दणन्दणं^१ णाहमाइवं पेक्खस्सं । (क)

इति प्रविश्योर्ध्वविशति ।

५०

ततः प्रविशति मकरन्दः ॥

मक० । कथितमयलोकिताया मदनोद्धानं गतो माधव इति । भवतु तत्रैवं गच्छामि । परिक्रम्यावलोक्य च । दिष्टं शयं वयस्य इति एवाभिवर्त्तते । निरूप्य । अस्य तु

(क) कुवेदानीं तुलितमकरवज्ररूपावलेपविधमावक्षितमालतीवृद्धय-
माहात्म्यं नाथमाधवं प्रेक्षिष्ये । परिश्रान्तोस्मि यो वेदास्मिन्नुद्धाने मुहुत्तं
विश्रम्य मकरन्दनन्दनं नाथमाधवं प्रेक्षिष्ये ।

शाश्वतः ॥ मकरन्दस्य नन्दनं हर्षकम् । कलहंसो राजहंसः । स च शर-
दि विराजमानोऽपि योगिनीप्रभावाद्भसन्ते भिलित इति नामाभिप्रायः ।

१५२-१५७ दिष्टोत्पन्नयं हर्षे । माधवस्य वसन्तस्य मकरन्दः
पुष्परसः सहचरो पुञ्जत एव । इति एवात्रैव । इह शृङ्गारो द्विविधः ।
यदाह भरतः ।

संभोगो विप्रलम्भश्च शृङ्गारो द्विविधो मतः ।

संभोगोऽपि विप्रलम्भपूर्वक एव स्वदत्ते । यदाह ।

न विना विप्रलम्भेन संभोगः पुष्टिमर्हति ।

कथायिते हि वस्त्रादौ भूयान् रागोभिजायते ॥

स च दशारम्भः । यदाह भरतः ।

अप्राप्तरतिभोगस्य नवस्त्रीरागजन्मनः ।

दश स्थानानि कामस्य काममन्तर्विसर्पतः ॥

१ इह A. D. २ मुहुत्तं B. ३ ० स० B. C. ४ ० सहभरं A. ५ B. C.
om. णाह. ६ परिक्रम्य B. D. ७ कथितं मेवली C. ८ B. C. D. insert.
यथा before मदनो, ९ B. om. एव. १० कष्ट A. ११ A. om. दिष्टताः D.

गमनमलसं शून्या दृष्टिः शरीरमसौष्ठवं
 श्वसितमधिकं किं नैवेतनयात्किमन्यदितोष वा । १५

अभिलाषोऽयं प्रथमे द्वितीये चिन्तने तथा ।

अनुस्मृतिस्तृतीये च चतुर्थे गुणव्रीतेनम् ॥

उद्वेगः पञ्चमे ज्ञेयो विलापः षष्ठ उच्यते ।

उन्मादः सप्तमे प्रोक्तो भवेद्द्व्याधिसत्ताष्टमे ॥

नवमे जडता प्रोक्ता दशमे मरणं भवेत् ॥ इति ।

तदिहानुस्मृतिवस्तु माभसो मकरन्देन व्यथ्यते । गमनमिति । अस्या
 गमनमलसं नन्दं न तु शरीरं हस्तादेराकुञ्चनप्रसारणात् । अन्तरा-
 न्तरा विलम्बस्यात्यन्तासक्तिवशाज्जायमानत्वाच्च । इदमनुस्मृतिचिन्तम् ।
 यदाह ।

मुहुर्मुहुर्निःश्चित्तिरधोमुखविचिन्तनैः ।

अन्वपादन्यकार्याणां कथितानुस्मृतिर्यथा ॥

तथा यतो मामपि न पश्यति ततोन्वःकरणं कापि लक्षम् । तथा
 च चिन्तासंततिपरतया ध्यानावधानेन शून्या बाह्यार्थाग्राहिणो दृष्टिरस्य ।
 यदाह ।

शून्या दृष्टिः स्मृता चिन्तासंभोहप्रणयादिषु ।

शून्यदृष्टिलक्षणमप्याह ।

निश्चला समतारा च ध्यानाद्बाह्यमगृह्णी ।

तथा समपुटोपेता शून्या दृष्टिरुदाहृता ॥

तथा मनस्तापवतो ग्लानिः । सा च क्षीणकपोलतादिनोनीयते । अत
 उक्तं शरीरमसौष्ठवं विकलम् । इष्टजनालाभ भावनार्थमाह श्वसितमधि-
 कम् । एताकिं नु स्यात् । एतदलसगमनत्वादिकं रोगजं कामकृतं वेति
 विवर्तकं इत्यर्थः । रोगलिङ्गाभावादनङ्गलिङ्गसङ्गाच्च निश्चयमाह किम-

अमति भुवने कन्दर्पाज्ञा विकारि च यौवनं
ललितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च धीरताम् ॥

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टो माधवः ।

माधवः । स्वगतम् । तामिन्दुसुन्दरमुखीं सुचिरं विभाव्य

धैतः कथं कथमपि व्यपवर्तते मे ।

न्यदिति । अथ वा पदान्तरं । इतः कामाकामन्यकान्यदित्यर्थः । वि-
श्वदो निषेधे । अत्र पांशुकोटनाम्न्यनुभूतमाधवशरीरे तत्तद्विका-
रदर्शनात्तर्कविद्याविदो मकरन्दस्थ परिच्छेदो युज्यत एवेति । निश्च-
यलिङ्गमाह । भुवने कन्दर्पाज्ञा अमति सर्वं जनमास्कन्दति । विकर्तुं
शीलमस्मोति विकारि । पूर्वदशात्ययेन दशान्तरयोगो विकारस्तद्योगि
यौवनम् । अथ तु युवत्यर्थः । अत्र अमतिपदेनाननवच्छिन्नक्रियता
तद्वारा भवकालता । भुवनपदेन सर्वदेशता । आज्ञापदेन युक्तिजिज्ञासा
विना स्वीकारः । विकारिपदेन साभावज्ञीकारिता च ध्वनिता । ललिताः
सुन्दरा मधुराः परिमात्रमानास्ते ते प्रसिद्धा भावा रमणीतदनवि-
भवादयो धीरतां धैर्यं क्षिपन्त्यपनयन्ति । तदनेन कामकृतमेतदुन्नो-
यत इति भावः । प्रकृतिमधुरा इत्यपि पाठः । तत्र प्रकृत्या स्वभावत
एव मधुरा मनोहराः ।

१५८—१६२ माधवप्रवेश इह द्विपदिकया । यदाह ।

शोकविभ्रमयुक्ते तु व्याधिचिन्तासमाश्रिते ।

श्रुतवार्त्तादिवैरूप्ये योज्या द्विपदिका बुधैः । इति ।

स्वगतमिति ।

यत्प्राप्यं न सर्वस्य स्वगतं तदिहोच्यते ॥

इति भरतः । अनुस्मृतिमाह तामित्यादि । तां नायिकामचिरमधुनैव वि-
चिन्त्य कथं मम चेतः ॥ कर्तृ ॥ कथमपि महता कष्टेन व्यपवर्तते व्याव-

लज्जां विजित्य विनयं विनिवार्य धैर्य-

मुग्धमथ मन्थरयिवेकमकाण्ड एव ॥

आश्चर्यम् । यद्विस्मयस्तिमितमस्तमितान्दभाव-

मानन्दमन्दममृतप्लवनादिवामृतम् ।

वर्ते नागच्छति वा । तस्यां लयं तानेव भावतीत्यर्थः । इति कथा । बालविन-
कुलीनत्वेन च या लज्जा तामकाण्ड एवाप्रस्ताव एव विजित्य । रसकाल-
एव हि लज्जादायावप्रस्ताव इति भावः । विनयं मनोपलकालनोपदेशं
दूरीकृत्य । महानाथकृतया साहायिकं धीरायमुन्मूल्य । कीदृशम् । मन्थरो
मन्दो विवेक इति कर्तव्यता एव तत् । क्रियाविशेषणं वा । कीदृशीम् ।
इन्दोश्चन्द्रास्तुन्दरो मुखं यस्यास्ताम् । वैराधिकरणेषु गमकत्वात्समासः ॥
इह तामित्यनुस्मृतिरिन्दुस्तुन्दरति गुणकीर्तनं विभाव्येति चक्षुःप्रीतिः
कथमपीत्युद्देशो लज्जां विजित्वेत्युन्मादो मन्थरयिवेकमिति जडनेत्यने-
कावस्थोक्ता ।

१६२-१६६ यद्वेत्यादि । तत्सन्निधौ यन्मदीयं हृदयं विस्मयेना-
द्भुतरसेन स्तिमितं निश्चलम् । एतेन एतन्म लक्तः । अत एवारत-
मितो नाशं प्रापितोन्यो भावो विस्मयातिरिक्तो धर्मो यत्र तत् । अनेन
जडतोक्ता । यदाह ।

इष्टं वानिष्टं वा सुखदुःखे वा न वेत्ति यो मोहात् ।

तुष्णीकः परवशगः स भवति जडसंज्ञकः पुरुषः ॥

आनन्देन निरन्तरसुखेन मन्दं मन्थरं चाभूत् । अमृतप्लवनादेव सुभा-
सेकादिव । अथ च योगाभ्यासेन कुण्डलिन्याचरणेनामृतसेकादिवेत्य-
र्थः । तत्रापि परमानन्दसंदोहो भवत्येव । एतेनाद्भुतनायिकादर्शनजा-
तभावभरमन्थरता दर्शिता । तद्दृश्यमधुना तद्वियोगज्झारचुम्बितमिवाङ्गा-
रावस्पृष्टमिव व्यथमानं पीडायुक्तमास्त इत्याश्चर्यम् । न च प्रियासङ्ग-

१६५

तस्मिन्निधौ तदनुना हृदयं मदीय-
मङ्गारचुम्बितमिष व्यथमानमास्ते ॥

मक० । सखे माधव इत इतः ।

माध० । परिकल्प्ये । कथं क्रियवयस्यां मम मकरन्दः ।

मक० । उदस्ये । सखे माधव ललाटे तपस्तपति तपनस्तदस्मि-

१७० न्मुहाने भुङ्क्तनुपविशायः ।

माध० । यदभिरुचितं धन्यवार्ये । इयुभावुपविशतः ।

कल० । दृष्ट्वा । कथं मकरन्दसहचरो ईदं इजेन्य बालवकुलोत्तानां
अलंकारोद्गर्हाहमाहवो तौ दमोमि से^१ मअणवअणाविश्रान्तमाल-
दीलोअणमुहायहं अत्तणो पडिच्छन्दथं । अहया मुहेत्तं विस्साम-

१७५ सोवखं दाव अणुभोटु^२ । (क)

(क) कथं मकरन्दसहचर इदमेव बालवकुलोत्तानमलंकारीत माध-
माधवरतद्वशांमि । मदनमेदगाखिद्यमानमालतीलोचनसुखाहमाधनो-
स्य प्रतिच्छन्दकम् । अथवा मुहूर्त्तं विश्रामसौख्यं तावदनुभवतु ।

सुखं तद्विषयं दुःखमिति लष्टचरमेव तत्कथमाश्रयमिति वाच्यम् । अ-
ननुभूतरसस्य तस्य शिशुत्वेन किमिदं यदकाण्ड एव व्यथेति तत्तन्महात् ।

१६७-१७५ इत इहागच्छेत्यर्थः ॥ आवादितात्तसिः ॥ एतेन
माधवस्य बाधार्थप्रदानमिवादर्शनं सूचितम् । ललाटे तपति ललाटे-
तपः ॥ असूर्यललाटयोरिति खश् प्रत्ययः । शित्त्वान्मुम् ॥ माधवायम-
न्मयोन्मादमपन्हातुकामस्पर्दे वचनम् ॥ वयस्यायेति रुच्यर्यानां प्रीयमा-
ण इति संप्रदानता ॥ अत्र मकरन्देन पुष्परसेन सहचरो माधवो वस-

१ B. adds दृष्ट्वा, २ C. om. उदस्य. ३ A. D. om. माधव. ४ परमाणिः
A. D.; B. adds इयं च ते शरीरावस्था. ५ यथा प्रियवयस्यो रोचते A. ६ इमं
B. C. इदं D. ७ B. om. वडन. ८ A. C. om. णाह. ९ C. D. insert
किं after न. १० A. D. have this से after अत्तणो. ११ सिद्धमाण A.
D. १२ B. C. om मुहूर्त्तं and insert माहवो. १३ ०होदु B. १४ Com.
adds चर after मुहूर्त्तं.

मक० । तदस्यैव तावदुच्छासितकुसुमकेसरकषायशीतलामोदवासितोद्यानस्य काञ्चनारर्पणदपस्याधस्तादुपविशावः । तथा कुरुतः ।

मक० । वयस्य माधव । अद्य किल सकलनगराङ्गनाननपथार्ति-
तमहोत्सवामिराममन्दनोद्यानयात्राप्रतिनिवृत्तमन्यादृशं भवन्तभवधा-
रयामि । अपि नाम मनागवतीर्णोभि रतिरमणवाणमोचरम् ।

माधवः सलज्जनधोपृतस्तिष्ठति ।

मक० । पिहस्य । तत्किमयनतमुग्धमुखपुण्डरीकःस्थितोऽस्ति । यदय ।

अन्येषु जनुषु रजस्तमसावृतेषु

नतो बालवकुलमलकरोतीति व्यनिरप्पुन्निवति । मुहूर्तं चैवैव सुखेनो-
चिते वक्तुं पुक्तमिति भावः ।

१७६-१७७ उत्कृष्टपुष्पाणां ये केसराः किञ्चलकार्शिताः कषायो-
लोहितः शीतलश्च य आमोदस्तेन वासितं सुमन्धीकृतनुस्नानं येन
तस्य ॥ कषायः सुरभी लोहिरेन्यदिदं मेदिनीकारः ॥ कषायदि-
संबन्धेन सौरभस्यातिगभीरताका । आमोदस्तेनमेत्यामोद इति । कषाय-
दिसंपदे काञ्चनार्युक्तम् ।

१७८-१८० प्रवर्तितः कृतः । अभिरामेति यात्रान्वयि । इह
मकरन्दवचनेन नर्मण्या प्रतिमुखसंभिरुक्ता । यदाह ।

शृङ्गारार्थं व्रपाकारि वाक्ये गौष्ठीषु नमो नत् । इति ।

अपिः समुच्चये । नाम संभावनायाम् । इदं संप्रत्येतादीत्यर्थः । मना-
गल्पम् । रतिरमणः कामः ।

१८२-१८६ मुग्धं किंकर्तव्यताशून्यम् । पुण्डरीकं सितपदाम् ।
विरहधूसरत्वेन मुखस्य पुण्डरीकसाम्यम् । तस्य लज्जयाकथनमाश-
ङ्क्याहान्येष्वित्यादि । माधव तवापङ्गुतिर्लज्जया कथंचिदपि मा भूत् ।

१ काञ्चन A. C. २ अथैव तवन् A. D. ३ कामदेव B. C. ४ अभिनिवृत्त
A. D. ५ लज्जया A. D. ६ तिष्ठति A. D. ७ बहिस्तमसा B.

विश्वस्य धातरि समः परमेश्वरे च ।

१८५

सोयं प्रसिद्धविभवः खलु चिन्नजन्मा

मा लज्जया तव कथंचिदपहृतिभूत ॥

माध० । यस्य किं न कथयामि श्रूयताम् । गतोहमवलोकितानि-
तकीर्तकः कामदेवाद्यतनं तत्र चैतस्ततः परिक्रम्यावलोक्य च परिश्र-
माद्वृत्तिसितमदिरामोदमधुरपरिमलाकटुसंकलामिलदक्षिणपटलसंकुलाकु-
लितवकुलमुकुलावलीमनोहराभरणरमणीयस्याङ्गनभुयो बालवकुल-
न्यालनालपरिसरे स्थितः । तस्य च ददृच्छया निरन्तरनिपतितानि
लज्जयापहृवं मा लम्बाः । एवमप्रतीकारः स्यादिति भावः । खलु यतः
सोयं चित्तजन्मा कायः प्रख्यातपौरुषः । चिन्तोन्माधविषय इति भावः ।
कीदृशः । विश्वस्य धातरि जगत्कृष्टि परमेश्वरे हरेर्न्येषु जन्तुषु मानुषा-
दिषु च रजस्तमोगुणप्रधानेषु समस्तुल्यव्यापारः । यद्वा । अन्येषु मानु-
षादिषु रजस्तमसाधृतेषु च तिर्यग्योनिषु विश्वस्य धातरि ब्रह्मणि पर-
मेश्वरे हरे च सम इति भिन्नमेव योज्यम् । अतो लज्जां त्यक्त्वा कथये-
ति भावः ।

१८७-१९६ परिश्रमास्थित इत्यन्वयः । परिश्रमास्थितोहं न
तु साकाङ्क्षत्वादिति भावः । मदिरामोदवन्मनोहरो यः परिमलः शुभग-
न्धः ॥ स्याच्छुभगन्धे परिमल इति विश्वः ॥ गिलाग्मिलितम् । संकुलेन
व्यासाकुलिता या वकुलमुकुलावली विकासाभिमुखकालिकाराजिः सैव
मनोहराभरणं तेन रमणीयस्य । यद्वा । मदिरामोदेन मधुर इति
समासः । तेन मदिरामोदस्य वकुलपुष्पोद्गमं प्रति दीहदत्तमाह ।
अङ्गनभुवोद्गमस्यस्य । अनेन निकटवर्तिनः सेकादिना मनोज्ञता दाशिता ।

१ अणि B. २ किल A. ३ कीतूहलः B. ४ B. C. om. च. ५ अमादु-
कसित B. ६ मनोहर B. ७ आकटुमलिनपटलसंकुल B. ८ B. C. om.
वकुल. ९ विकसितानि B. विकसितनिरंतराणि C.

कुसुमान्यादय विदग्धरचनामनोहरां खजमभिनिर्मातुमारब्धयान्
नन्मि । अनन्तरं च संचाष्टिणीव देवस्य मकरकेतोर्जगद्विजयवैजय-
न्तिका निर्मातव्यं गर्भमवनादुज्ज्वलविदग्धमुग्धेनेपथ्यविरचनाविभावि-
तकुमारीभावा महानुभावप्रकृतिरत्पुदारपरिजना कापि तन एवा- १९
मतवती ।

सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा

दहाङ्गणपदेनविधायकाभावाण्यवधुतिः युक्ता ॥ योदेरादित्वाप्यन्तरित्वापि
वचोमूलकमेव प्रत्युगाङ्गणं प्राङ्गणे जाले कामिन्यासङ्गना भवेति
विश्वादिदोषात्तद्वर्गपञ्चमोपायान्तमङ्गणं केवलमिति शब्दप्रकाशश्च भान्त-
त्वमेवेत्यवधेयम् । आलवलिं खल इति [अलं इति प्राप्तेति-आलवन्तः ०]
ख्यातम् ॥ स्पादालालयावालयमभसं यत्र धारणमित्यमरः ॥ विदग्धे-
ति । मालानिर्माणं कामशास्त्रैर्दृश्यतेत्याह । उक्तं च आदाप्र-
थनविकल्पा इत्यादिनेति भावः । अतिसुकुमारतया कामिनीर्मनोह-
रतया सुगन्धितया सुन्दरतया चान्यपुष्पाणि त्यक्त्वा वकुलपुष्पैर्ग-
लाप्रयनमिह । अत एव दमयन्तीस्यवन्मरादापि वकुलमालासमगमक-
मालापरिग्रहः । संचारणी भमनशीला मकरकेतोः कामरस वैजयन्ति-
का पताका । गर्भमवनान्मध्यावासादुज्ज्वलया निर्मलयाप्राप्तया च
शिशुप्रसाधनविरचनयोजितः कुमारीभावः कुमारीत्वं यस्याः । कुमारी-
त्वंतवगुण्ठनपटादभावात्तदुक्तयनमिति भावः । महानुभावप्रकृतिरतिप्र-
भावस्वभावा । अत्युदारो महान्दाक्षिणो वा ॥ उदारो महावि दक्षिण इति
शाश्वतः ॥ परिजनदाक्षिण्यं सानिध्यानवनेन ज्ञेयम् । तत एव तत्रैव ।

१९७-२०० तद्गुणकीर्तनमाह सेत्यादि । सा स्त्री रामणी-
यकस्य मनोहरताया निधेराधारस्वाधिदेवताविष्टात्री देवता । यद्वा ।

सौन्दर्यसारसमुदायनिकेतनं वा ।

तस्याः सखे नियतमिन्दुसुधामृणाल-

ज्योत्स्नादि कारणमभून्मदनश्च वेधाः ॥

• रामणीयकमेव निधिस्तस्याधिष्ठात्रा रक्षिका देवता । सौन्दर्यसारसमुदा-
यस्य कान्तिनिर्गमपूरस्य निकेतनं गृहं वा । निकेतनस्याजहृष्टिङ्गुतया
सामानाधिकरण्यम् । मनोहरत्वं कान्तिमत्त्वं च तत्रैव दृष्टमिति भावः ।
जा समुच्चये । यद्वा । वा विकल्पे तत्र निर्णेतुं न शक्यत इति विक-
ल्पार्थः । यद्वा । वेदार्थे रामणीयकनिधिदेवतवेत्यर्थः ॥ वा स्याद्विकल्पोप-
पत्तोरिवार्थेऽपि समुच्चय इति विश्वः ॥ यद्वा । रामणीयकं रूपादिसंपत्तिस्त-
न्निधेरधिदेवता । अनेन शोभोक्ता । यदाह ।

रूपयौवनलावण्यैरुपभोगोपबृंहितैः ।

अलंकरणमङ्गानां शोभेति परिकीर्तिता ॥

सौन्दर्यत्वादिना कान्तिरुक्ता । यदाह ।

शोभैव कुसुमास्त्रेण पूरिता कान्तिरुच्यते ।

अतोनयोर्भेदः । अत्यन्तविलक्षणां सामालोक्योत्प्रेक्षते । नियतं नूनं
तस्याः कारणं समवायिकारणमिन्दुसुधामृणालज्योत्स्नादिकममूत् । च-
न्द्रो मुखस्य सुधाधरस्य मृणालं भुजयोज्योत्स्ना लावण्यादीनामिति
भावः । आदिपदेन पद्मौ पादयोः किसलयौ चरणयोरिति ब्राह्मम् ।
सर्वोपमाद्व्यघटितेयमिति भावः । एवं मदन एवास्या वेधाः स्रष्टामू-
त् । चकारोवधारणे । वेदजडस्य पराणस्य ब्रह्मणो नात्र निर्माणकौश-
लमिति भावः । अत्र कामस्य स्रष्टृत्वेनाश्रुतत्वात्कथमिति न देश्यम् ।
अस्या मोहनीत्वेन मोहनपटुकामजन्यत्वेत्प्रेक्षणात् । अदृष्टचरत्वस्योत्प्रे-
क्षापामनुकूलत्वात् । असदारोपणस्योत्प्रेक्षात्वात् । नियतपदमुत्प्रेक्षाव्यञ्ज-
कम् । नूनमित्येवमादिभिरिति वचनात् ।

अथ सा प्रणयिनीभिरनुचरीभिरथिरलकुमुमसंनयावत्तयलीलादो-
हदिनीभिरभ्यर्च्यमाना तमेव वैकुलपादपेदिशमागतैवती । तस्याश्च
कस्मिंश्चिदपि महाभागधेयजनानि वन्दितवन्तीत्यप्यनमिव भगव-
त्प्रेमयाविकारमुपलक्षितैवानसिम् ।

यतोऽस्याः । परिमृदितमृणालीम्लानमङ्गं प्रवृत्तिः

२०५

कथमपि परिवारप्रार्थनाभिः क्रियासु ।

कलयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लवमो-

२०१-२०४ प्रणयिनी भिन्ना । अनुचरौ दासी । मेघाः
समूहः । अवचयस्त्रोटनम् । दोहदोभिलाषः । गह्वरमाह तमेवेति ।
स्वोद्देशेनाह कस्मिन्मृणाले ॥ भागधेयं भाग्यमित्यमरः ॥ इहानुमानरूपो
गर्भसंधिः जन्मिश्चिदित्यनेनाक्तः । यदाह ।

व्याप्येन व्यापकज्ञानमनुमानमुदीरितम् । इति ।

२०५-२१२ विकारविद्गमाह परिमृदितेति । यथास्या अङ्गं
परिमृदिता गर्दनविषपीकृता या मृणाली विसलता तद्वन्मलानम् ।
क्रियासु ताग्नूलभक्षणादिषु परिजनयाननाभिरस्याः कथमपि प्रवृत्तिः ।
इह मृणालीपदेन तनुता म्लान्या निराच्छेदः कथमपीत्यादिना विषय-
निवृत्तिः कथिता । तनुत्वम्लानत्वमान्यैर्ग्लानिकृता । यदाह ।

ग्लानौ तनुत्ववैवर्ष्यमन्दतादिनिदर्शनम् ।

ननु तनुत्वादिना व्यभिचारिणा कथं कामविकारोत्पन्नमत आह ।
कलयतीति । तस्याः कपोलो हिमांशोः शोभां कलयति । अनेन पाण्डु-
ता दर्शिता । कीदृशः । नूतनदन्तिदन्तखण्डगौरः । छिद्यत इति छेदः
खण्डः । इहामिनवपदेन सपुलकत्वं ध्वनितम् । तथा च कपोलपाण्डु-

१ B. om. अनुचरीभिः. २ बालवकुल. A. D. ३ आगता B. ४ कस्मिन्नपि B.
C. ५ C. om. व्यथा. ६ जलव्यवहारे A. D. ७ यतः A. B. C.

मभिनवकरिदन्तच्छेदपाण्डुः कपोलः ॥

सा पुनर्मम प्रथमदर्शनाद्यभृत्यमृतवतिरिव चर्तुषोर्भिरातिशै-
२१० यमानन्दमुत्पादयन्त्ययस्कान्तमणिशलाकेय लोहधातुमन्तःकरणमाकृ-
ष्टवती । किं बहुना ।

संतापसंततिमहाव्यसनाय तस्या-

त्वमपुलकत्वादिना कामविकारव्याप्तेन तदुल्लयनमिति भावः । विरहे
पाण्डुतापि । यदाह ।

अङ्गस्यासौष्टवं तापः पाण्डुता कशता रतिः ।

वर्तिर्नैवाङ्गनलेखा । अपस्कान्तो लोहाकर्षको मणिः । लोहधातुर्लो-
हरूपं द्रव्यम् । अन्तःकरणं मनः । ममान्तःकरणमाकृष्टवतीत्यर्थः । किं
बहुनेत्यनेन सखेदतिःश्वाससूचनम् ।

२१२-२१५ संतापेत्यादि । ममैतच्चेतस्तस्यां विषय आसक्तं
समन्तान्प्रथमस्तीत्यर्थः । संतापपरंपरैव महाव्यसनं तदर्थम् ॥ तादर्थ्ये
चतुर्थी ॥ संततिपदेन मालतीलाभमन्तरेण यावज्जीवमविच्छेदस्तदलाभे
प्राणहानिश्चोक्ता । कीदृशम् । अनपेक्षितनिमित्तम् । एतेन विषयाला-
भेभ्यस्तस्यास्वाभाविकी प्रीतिरुक्ता । यदाह ।

अभ्यासादभिमानाच्च तथा संप्रत्ययादपि ।

विषयेभ्यश्च तत्त्वज्ञा विदुः प्रीतिं चतुर्विधाम् ॥

अनेन निजमुच्छृङ्खलत्वमापि निरस्तम् । अत एवाह प्राय इति । बाहुल्येन
भगवती भवितव्यतावश्यंभावि प्राक्तनकर्म जीवानां शुभमशुभं च विद-
धाति । अत एव सा सर्वकषा सर्वहरा । तथा च ममावश्यकं दुःखं त्वं तु

१ कांत B. दांत C. २ A. om. पुनर्. ३ प्रथमदर्शनक्षणाद्यभृति A. D.
४ नयनयोः C. ५ भविष्यमानन्दं A. D. निरंतरमानन्दं C. ६ भाषिप्राप्ती सर्व-
था B. C.

यासक्तमेतदनपेक्षितहेतु चेत् ।

प्रायः शुभं च विदधान्यशुभं च जन्तोः

सर्वकषा भगवती भवितव्यतेव ॥

२१२

मक० । यस्य माधव । स्नेहश्च निमित्तसत्त्वपेक्ष इति विप्रति-
पिद्धमेतत् । पश्य ।

व्यतिषजति पदार्थानन्तरः कोपि हेतु-

र्न खलु वहिस्पाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते ।

विकसति हि पतङ्गस्यादये पुण्डरीकं

२१०

पर्याचितं कुर्या इति भावः ॥ आसक्तेवाङ्ग्यात् पञ्च समवाये कः
सर्वकषोति खच्चप्रतये खित्वान्मुम् ॥

२१६-२१९ माधवोक्तप्रतिरनिमित्तकत्वमुपपादयति । स्नेह इति
निमित्तमह द्रव्यं वाद्यभाष्यन्तरं च तदिह वाद्यहेतुपेक्षः स्नेहोस्थिर
एव । निमित्तनिवृत्तौ तन्निवृत्तेरावश्यकत्वात् । अत आन्तरनिमित्तापेक्षेय
स्नेहस्येति भावः । विप्रतिपिद्धं विरुद्धं वाद्यनिमित्तापेक्षया विनोय इति
भावः । स्वोक्ते युक्तिमाह । व्यतिषजतीत्यादि । आन्तरं हेतुः कोपनिर्व-
चनीयः पदार्थान्तरानाममृतीन्व्यतिषजति विशेषतो मेलयति । यतः
प्रीतयो वहिस्पाधीन्वाद्यहेतुन्मृतीन्दर्यादीन् संश्रयन्ते प्रकीर्णत्वान्भवन्ते ।
अत्र कोपीत्यनेन जन्मान्तरानुभवजनितसंस्कारतात्पर्यनिः । न खल्वि-
त्यनेन दृष्टश्रुतानुमितसकलैहिकोपाधिनिषेधास्तथावसायः । अत एव
विशेषप्रकर्षद्योतकाभ्यामुपसर्गाभ्यामासङ्गस्य जीवितावधिव्यमुक्तम् । उक्तं
ब्रूयति । यतः पतङ्गस्य सूर्यस्योदये पुण्डरीकं विकसति चन्द्र
उद्भव उदिते सति चन्द्रकान्तो प्रवति क्षरति च । तथा च
तीक्ष्णकरोदये कोमलकमलदलविकासादमृतकरोदये पाषाणदारणाच्च

ब्रूवति च हिमरश्मवद्वते चन्द्रकान्तः ॥ २२१ ॥

ततस्ततः ।

माध० । ततश्च तत्र ।

२२५

सम्भ्रूविलासमथ सोयमितीरयित्वा

सप्रत्यभिज्ञमिव मामवलोक्य तस्याः ।

अन्योन्यभावचतुरेण सखीजनेन

मुक्तास्तदा स्मितमुधामधुराः कटाक्षाः ॥

मका० । स्वगतम् । कथं प्रत्यभिज्ञापि नाम ।

सहजासिद्ध एव हेतुः । इह किं बाह्यं कारणं दृश्यते । तद्वत्प्रकृतौपि
स्वाभाविक एव स्नेह इति भावः । पुण्डरीकपदमिह पदमात्रपरम् ।
अर्थान्तरन्यासोपमम् ।

२२२-२२८ ततस्तत इति कथोपक्रमरीतिः । तत्र स्थाने ।
सम्भ्रूविलासमित्यादि । अथ तस्याः सखीजनेन तदा सोयमित्युक्त्वा सप्रत्य-
भिज्ञमिव पूर्वदृष्टमिव मामवलोक्य सम्भ्रूविलासे सम्भ्रूमद्वं यथा तथा
कटाक्षाः क्षिप्ताः । एतेन कटाक्षाणां पूर्वदृष्टप्रत्यभिज्ञाकारार्पणत्वमुक्तम् ।
कीदृशेन । अन्योन्याशयविज्ञेन । अनेन नाधिकान्युत्पत्त्यतिशय
उक्तः । कीदृशाः स्मितमीषद्वसितमेवामृतं तेन मनोज्ञाः ।

ईषत्प्रफुलितैर्गण्डैः कटाक्षैः सौष्ठवान्वितैः ।

अदृष्टदन्तकुसुमैरुत्तमानां स्मितं मतम् ॥

इति भरतः । स्वस्यादृष्टचरत्वेन संभावनायामिहेवशब्दः । अवलोक्येति ।
ललिता दृष्टिरियम् । यदाह ।

मधुराकुञ्चितारा च सम्भ्रूसेषा च हस्मिता ।

समन्वयविकारा च दृष्टिः सा ललिता भवति ॥

माध० । अथ ताः सलीलमुत्तलकरकमलेतालिकातरलवलय-
लीकमुच्चस्तमसकलहंसविश्रमाभिरामचरणसंचरणक्षणक्षणाग्रमानम- २३०
सुमङ्गाररसितानुविद्धमेखलाकलापकलकोक्किणीरणकाशमुखरं च ।

इह तु हर्षादियमुचिता । यदाह । भृतौ हर्षे च ललिता । भूविजा-
सेत्यनेन मोहायितमपि कटाक्षितम् । प्रत्यभिज्ञैकस्य तत्तेदन्तावैशि-
ष्ट्यम् । तस्या एवाकारः सोपमिति । नाम संभावनायाम् । अट्ट-
चरत्वेन माधवप्रत्यभिज्ञाया असंभवादिति यावत् ।

२२९-२३५ रामेव स्फोटयति । अथेति । अनन्तरं ताः
सख्यो हे भर्तृशरिके स्वामिपुत्रि हर्षेण वयं वर्धामहे यतौत्रैव स्थाने
कस्यापि कोपि तिष्ठतीत्युक्त्वा मामुल्लूखण्डलीलया कथितवत्यः । किं
रुन्वा । सलीले सविलासचंचितं यथा तथा प्रतिनिवृत्त्य । स्त्रीणां विला-
सचंचितं लोलिति भरतः । उत्तालमुद्घटम् । विभ्रमो विलासो विशिष्ट
भ्रमणं वा । मञ्जुर्भनोक्तः । मञ्जोरी नूपुरः । रसितानुविद्धः शब्दा-
नुगतः । मेखलायाः कलापो गुच्छः । यद्वा । मेखला च कलापश्च
तयोः किङ्किणी सुत्रं घण्टिका ।

मेखला च कलापश्च भवेच्छ्रेणिनिभूषणम् ।

एकयष्टिर्भवेत्काञ्ची मेखला त्वष्टयष्टिका ॥

रशना षोडश ज्ञेया कलापः पञ्चविंशतिः ॥

इति भरतः । इदं सर्वं निवर्तनक्रियाविशेषणम् । गतिरियं विकला । यदाह ।

आवेगे चैव हर्षे च कार्ये च त्वरयान्विते ।

एतेषु च गतिं प्राप्नो विकलां संप्रयोजयेत् ॥ इति ।

राजा भट्टारको देवस्तसुता भर्तृदारिका ॥

रिवृत्य भर्तृदारिके दिष्टया वर्धामहे यदत्रैव कोपि कस्यापि
तिष्ठतीति ग्रामङ्गुलीदलविलासेनाख्यातवन्तः ।

मक० । स्वगतम् । हन्त महतः प्रागनुरागस्योद्भेदः ।

२३५ कल० । आकर्ण्य । कथं सरसरमणीपानुबन्धिनी इत्यर्थः अणकथा । (क)

मक० । ततस्ततः ।

माध० । अत्रान्तरे किमपि वाग्विभवातिवृत्त-

वैचित्र्यमल्लसितविभ्रममुत्पलद्वयाः ।

(क) कथं सरसरमणीपानुबन्धिनी स्त्रीजनकया ।

राजवदमीश्वरमात्रपरम् । तेनामात्यकन्यापि भर्तृदारिकेऽनुच्यत इत्यव-
धेयम् । कोपि कस्यापि ध्वनेनानुद्गोढावनेन तासां चातुर्यमुक्तम् ।
अत्र एव कस्यापीति सामान्यनिर्देशाल्लोच्यम् । अन्यथा स्त्रीलिङ्गनि-
र्देशः स्यात् । कोपीति पुल्लिङ्गनिर्देशस्तु स्पष्टार्थः । अन्यथा किमपीति
निर्देशे पुण्यादिप्रतिपत्त्या संशयः स्यादिति भावः । अङ्गुलीदलपदेन
सविलासाख्यानमुक्तं संगुहनाख्यानं वा ध्वनितम् । इदमाख्यानं
नर्मेवाक्यम् । यदाह ।

सहास्यवचनप्रायं नर्मेच्छन्ति मनीषिणः ॥

हन्त हर्षे । उद्भेदः प्रकाशः । अनुबन्धिनी प्रतीयमाना ।

२३७-२४० अत्रान्तरेत्यादि । सखीनां दर्शनावसर एव पञ्चाक्ष्याः
संबन्धि तन्मान्धर्ष कामजमाचार्यकमुपदेशकस्याविरासीत्यकटीभूतम् । की-
दृशम् । किमप्यनिर्वचनीयमत एव वाग्विभवाद्भचनप्रपञ्चादतिवृत्तमति-
शयितं वैचित्र्यं यस्य तत् । उल्लसित उद्धितो विभ्रमो भावभेदो यत्र तत् ।

यच्चित्तवृत्तेरनवस्थितत्वं शृङ्गारजो विभ्रम उच्यतेसौ ।

भेदास्त्रयस्तस्य मदानुबन्धकार्कश्यसंज्ञाः कथिता विदग्धैः ॥

१ प्रतिनिवृत्त्य A. २ धर्षणे B. ३ कस्यापि वक्तव्यः B. कस्या अपि C. ४ सूचितो
महत्तः B. ५ कथं A. ६ इत्यर्थः B. ७ B. om. one ततः ८ भावताश्चाः B.

तद्वृत्तिसात्त्विकविकारमास्तवेत्य-

आचार्यकं प्रितार्यं मान्मथमाविरासीत् ॥

२४०

ततश्च स्त्रिमित्तिकसितानामुल्लसद्भूतानां

इति भरतः । भुरि प्रचुरः सात्त्विकविकारे यत्र तद् । सन्ने भरतस्य
किमपि तेन निर्वृत्तः सात्त्विको भावः । यदाह ।

सत्त्वोक्तं मनसि ये प्रभवन्ति भावा-

स्ते सात्त्विका निगदिताः कविभिः पुराणैः ।

ते च ।

स्वेदः स्तम्भोद्य रोमाञ्चः सग्नमङ्गोद्य वेपथुः ।

वैकर्षमश्रु प्रलय इत्यष्टौ सात्त्विका यथाः ॥ इति ।

अपास्तं क्षिप्तं धीगत्वं येन तत् । महाभिजनत्वाद्यनपेक्षत्वादिति भा-
वः । विजयि सर्वत्राप्रतिहतं कुमार्या अपि शिशुत्वादित्यत्र इति भावः ।
उत्पलाक्ष्पा इत्यनेन बहुविधे नेत्रविकारे प्रीतिगो हाव इत्येकः । यदाह ।

धूनेत्रादिविकाराद्यः शृङ्गाराकागसूचकः ।

स्यापिभावः स्थितो हाव ईर्ष्यातिः प्रीतिगोः च ॥

इह श्लोके विलास उक्तः । यदाह ।

अप्यितावलीकनादौ विशेषोद्भक्तियस्तु यः ।

शृङ्गारचेष्टासहितो विलासः समुदीरितः ॥

२४१-२४४ संप्रति हेलो हावान्तमुत्थितेति भरतानुसारेण हावा-
नन्तरं हेलामाह । स्त्रिमितेत्यादि ।

नारीणां प्रियसंभोगलज्जासाध्वसकौतुकैः ।

स्वभावाविष्कृतो वेगो हेलेति परिकीर्तितः ॥

मसृणमुकुलितानां प्रान्तविस्तारभाजाम् ।
प्रतिनयननिपाते किञ्चिदाकुञ्चितानां

इति भरतः । श्लोकार्यस्तु तस्या आलोकितानां सहसा दर्शनानां पात्रं
योग्योद्गमभूयं वृत्तेरिम ।

सहसा दर्शनं यत्स्यात्तदालोकितमुच्यते ॥

इति भरतः । कीदृशानाम् । मदीयरूपनिरूपणाश्रयेण स्तिम्भितमिव
निश्चलानि हर्षेण विकसितानि प्रफुल्लानि च तेषाम् । दृष्टिरिव मदुता !
यदाह ।

समाकुञ्चितपक्ष्माणां विस्मयोद्भूतागङ्गा ।

गौरवा विकसितान्ता च दृष्टिः स्याददुताभिधा ॥

यद्वा । स्तिम्भितं मन्दं यथा तथा विकसितानां प्रकाशितानां प्रथमं नाय-
कदर्शनेन शनैः शनैः प्रसारणमिव भावः । अनेनोत्तरोत्तरदर्शनाभि-
तापः सूचितः । उल्लसन्ती चपला भ्रूलतेव येषु तेषाम् । दीर्घत्वेन भ्रूलत-
यो रूपकम् । अनेन कान्ता दृष्टिरुक्ता । यदाह ।

हर्षप्रसादजनिता कान्तात्यर्थं समन्मथा ।

सभूक्षेपकटाक्षा च शृङ्गारे दृष्टिरिष्यते ॥

मसृणानि चिकृणानि लज्जया मुकुलितानि च तेषाम् । दृष्टिरिव
मुकुलिता ।

मुग्धा निर्मीलितान्ता च मुकुला दृष्टिरिष्यते ॥

इति भरतः । यद्वा । सुखभावनया मसृणं मन्दं यथा भवति तथा मुकु-
लितानाम् । एतेन दर्शनजनितानन्दसंपत्पर्यवसानं सूचितम् । पुनः
पुनर्दर्शनाकाङ्क्षया तिर्यगायतत्वेन प्रान्ते निकटे च विस्तारवताम् ।
शङ्किता दृष्टिरियम् । यदाह ।

किञ्चिच्चलस्त्रिया किञ्चिन्मिता तिर्यगायता ।

विविधमहमभूवं पात्रनालोक्तानाम् ॥

तैश्च ।

अलसवलितमुग्धास्निग्धनिष्पन्दमन्दैः

२२४

गूढा चक्रेतवाया च शङ्कित्वा दृष्टिरुच्यते ॥

अनेन कटाक्षपर्यवसानमुक्तम् । प्रतीपारिणापनभजेवपाते सति ल-
ज्जया दर्शनीयमुक्तया च किञ्चिदाकुञ्चितानां मुदितानाम् । अङ्गुलि-
तेषां दृष्टिः । यदाह ।

अनाकुञ्चितपक्षमाया पुटैराकुञ्चितैस्तया ।

सनिकुञ्चितवाया च कुञ्चिता दृष्टिरुच्यते ॥

न च

कुञ्चिता सूचिता नष्टदुष्प्रकाशित्वशान्ता या ॥

इति भरते निषयादिह कुञ्चितदृष्टिरयनमयुक्तमिति वाच्यम् ।
लज्जया नाधवे दुष्प्रेशत्वसंभवात् । पार्श्वे कीदृशम् । विविधे नानाप्रकारम् ।
मितमितदृष्टिप्रयोगेपि नयापि तथैव दृष्टिप्रयोगः कृत इत्यर्थः ॥
योग्यभाजनयोः पात्रमित्यमरः ॥ अभूवमिति भुवो लुङि तिथि रूपम् ॥

२४५-२४८ अलसेत्यादि । पक्ष्यत्यादयाः प्रशस्तपक्षमयुक्ताया-
स्तैरेवलोकिताः कटाक्षतापनैर्गम हृदयमपहृतं स्ववशीकृतम् । इह रक्षक-
बाहुल्येन गमनस्वरथा शङ्कया वावलीकितानामेव कटाक्षत्वमुक्तम् ।
कटाक्षस्तिर्यग्विलोकनात्मकः । कणभ्यर्णसंचारितारकः । सवनिङ्गारङ्ग-
जनक इति भावः । तथा निश्चलत्वेनापविष्टं मथितम् । मथ्यमानतया
द्रवरूपत्वेन पीतम् । अत एवांमूलितम् । तदा किमपि मथा न
ज्ञातमित्यर्थः । अत एवाशरणं रक्षकशून्यं जातम् । ततो यथाह कुर्विति
भावः । कीदृशैः । लज्जया लसैर्मन्दैः कौतुकेन वलितैश्चलितैः । अथ
मुकुलनेन मुग्धै रर्यैः । प्रीत्या स्निग्धैः । रूपदर्शनाद्भुताचिन्ताभ्यां

रश्मिकविकसदन्तर्विस्मयस्मेरतारैः ।

हृदयमशरणं मे पक्षमलाक्ष्याः कटाक्षैः ।

निष्पन्दैरनिमेषैः । पुनः कोयं शृष्टव्य इति विषादान्मन्दैरित्यर्थः । इयं विषादिनी दृष्टिः । यदाह ।

विषादविस्तीर्णपटा पर्यस्तान्तानिमेषिणी ।

किञ्चिन्निष्ठल्यतारा च आर्या दृष्टिर्विषादिनी ॥

यद्वा । अलसं मन्दं यथा तथा बलिः । इयं निर्विकारा दृष्टिः । यदाह ।

ललिता कुञ्चिता या च या च धीरावलोकिनी ।

निर्विकारा दृग्मिष्टा सा साख्येवाकारमुत्तिष्ठ ॥

तथा प्रथमदर्शनापेक्षयाधुना विशेषदर्शनादधिकं विकसतान्तर्वि-
स्मयेन स्मेरा मुग्धा तारा येषां तैः । इयं दृष्टिः स्निग्धा । यदाह ।

विचित्रतद्वसिष सकिस्मयेव सधूसमुत्पेकटाक्षयुक्ता ।

स्निग्धा निकामं प्रमदैर्वनिष्ठा शृङ्गारजा दृष्टिरिह प्रदिष्टा ॥

यद्वा । कटाक्षैर्मम हृदयमपहृतमित्यनेन प्रीतिरुक्ता । अन्यस्यापि
चक्षुष्प्रीतिहेतोर्मनोहरत्वं भवत्येव । अपविद्धमित्यनेन चित्तासङ्ग उक्तः ।
अपव्यधेरत्यन्तासङ्गवाचित्वादिति भावः । पीतमात्मायत्ततां नीतम् ।
अनेन संकल्प उक्तः । मानसव्यापारस्यात्मवशत्वादिति भावः ।
उन्मूलितमित्यनेन विषयनिवृत्तिः सूचिता । अशरणमित्यनेन चित्तापह-
रणादिनिवारकाभाव उक्तः । नायिकायाः निरवशरूपता च सूचिता ।
अलसत्वेनेन निशेद्धेदः । बलित इत्यनेन त्रपानाशः । मुग्धत्वेन
मधुरता । स्निग्धत्वेन साभिलाषत्वम् । अभिलषनीयस्य स्नेहविषयत्वात् ।
निष्पन्दतया निकोचवैमुख्यम् । मन्दत्वेन सहर्षत्वम् । अधिकत्वादिनान्त-
र्विकासिनी स्मेरतारा चेत्युक्तम् । एवं चालसबलितैरपहृतम् । योपि
हि चौरादिः किञ्चिदपहरति स मन्दं मन्दं बलत इति भावः । मुग्धैः

एवमहं तु तस्याः सर्वाकारहृदयगम्याः संभाव्यमानस्नेहरसेना-

मिसंयिता विंशतिकृत्रापि पाण्डित्यमात्मनोपनिद्रोतकामः प्राच्य- २५०
स्तुतस्य वकुलदाम्नी यथाकथंचिदवशेषं प्रथितवानेष । ततो मिलि-

सहतरूपदर्शनातिमोहवदिः स्निग्धैर्मद्विषयस्नेहमूचकचेष्टामद्विरपयितुं
क्षिप्तं पराभूतमिति यावत् ॥ विहृक्षिमेतिहाः समा उत्पन्नः ॥ अनेन
चेतसोनायतिर्दिष्टा । ननु चित्तवशेषमिहकारं कतन् विवक्ष्यते ॥ यत्ना-
दिकं किमिति न कृतमन आह । निष्पन्दैर्विमुखैर्मन्दैर्मदकविश्रान्तैश्च
पीतं तदितननुसंधानमूच्यते कतन् । तथा च नान्यविषयप्रगृहीतक-
थेति भावः । आर्षक्यादियोग्यमुक्तम् । अनेन मनोनिग्रहाभावा मित्रो-
पदेभानवतरश्च सूचितः । ३४ पूर्वश्रवणेन नार्यपौनरुक्त्यम् । आलो-
कितवाक्यश्रवणालावस्थयैर्मदात् । नायकस्य रसालिप्तचित्तत्वाद्वा ।

२५१-२५३ तथाविधभावदर्शनेन हृदयगमत्वम् । संभाव्यते ।
अपदेपि प्रेम्णोनिद्राशङ्क्यादिति भावः । अभिसंधिरभिप्रायः । यथाक-
थंचिदिति । चेतसस्तदवहृत्यादिति भावः । वर्षवराः ह्रीवास्तप्रावा-
स्तप्रभानाः । यद्वा ।

विनीताः सर्वसत्त्वाश्च ह्रीवाश्चैव स्वभावतः ।

जात्या न दोषिणश्चैव ते वै वर्षवरा मयाः ॥

इति परिभाषिता वर्षवराः । हस्तिनीसमारोहणादिना महावंशजत्वेन
मालत्या उत्तमस्त्रीत्वं सूचितम् । यद्वा । हस्तिनीसमारोहणेनात्युच्चगानतया
दूरदर्शित्वं सूचितम् । तत्रापि मन्यरगति सूचनाय हस्तिनीग्रहणम् ।

१ अगतिर्द्वं B. २ नु. ३ संभाव्यमाण B. ४ विभोक्तुनेति C. विपरीकृतेति D.
५ वकुलगुणदात्री B. अमुष्य दाम्नी C.

तयेन शस्त्रपाणिबन्धनप्राप्यपुरुषपरिवारो गजवधूमासह्य नगरगामिनं
मार्गमिन्दुवदनलंकृतवती ।

तदा च । यान्त्या मुहुर्वलितकन्धरमाननं त-

२५५

दावृत्तवृन्तशतपञ्चनिभं वहन्त्या ।

दिग्धोमृतेन च विषेण च पक्ष्मलाह्वया

गाढं निखात इव मे हृदये कटाक्षः ॥

ततः प्रभृति ।

परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः

१६०

पुनर्जन्मन्यस्मिन्ननुभयपथं यो न गतवान् ।

हस्तिजातायपि स्त्रिया मन्थरगतिमन्त्रात् । एतदुभयं चिरं नाधवावलो-
कनायेति भावः ।

२५४-२५७ यान्त्येत्यादि । तथा पक्ष्मलाह्वया यान्त्या मम हृदये
गाढं यथा तथा कटाक्षो निखात इव दत्त इव । तदा तदवलोकनं मम
हृदये लग्नमित्यर्थः । निखात इत्यनेन कटाक्षस्य दुःसह्यमुक्तम् ।
कीदृश्या । तदाननं वहन्त्या । कीदृशम् । मुहुर्वलिता वकिता कन्धरा
घाटा यत्र तत् । क्षणं क्षणं व्यावर्तमानम् । पश्यन्त्येत्यर्थः । आवृत्तवृ-
न्तमावर्जितनालं यच्छतपञ्चं पद्मं ततो निरतिशया भा दीर्घस्य तत् ।
तन्निभं तत्तुल्यमिति वा । वृन्तादारम्भावर्तनेन पद्मविवर्तनसिद्धिः ।
कीदृशः । प्रथममानन्दहेतुतयामृतेन दिग्ध उपचितः पश्चाद्दर्शना-
नन्दविच्छेदाद्विषेण दिग्धः ।

२५७-२६२ ततः प्रभृति तस्मादारभ्य । परिच्छेदेत्यादि ।
विकारः कामजो भावोन्तर्जडयति मोहयति तापं च कुरुते व्यथयति ।
यदा तद्व्यासिञ्चिन्ता तदा जडतेतरकार्याप्रतिपत्तिः । यदा च

मनो निष्ठाशून्यं भ्रमति च किमप्यालिखति च ॥

कल० । दिवं कणु एसो कए वि अवहरिदो । अवि णाम मालेदि-
उत्तेव्व सा भवे । (क)

भक० । स्वगतम् । अहो अभिष्वङ्गः । तर्हि निषेधपात्रि सुहृदम् ।

अथवा । मा मूमुहत्खलु भवन्तमनन्वजन्मा

मा ते मलीमसधिकारघना मतिर्भूत ।

इत्यादि ननियह निरर्थकमेव यस्मा-

त्कामश्च जृम्भितगुणो नवयौवनं च ॥

(क) दृढं खल्वप्य कयाण्यपहृतः । अपि नाम पात्रव्यय सा भवेत् ।

निष्ठाशून्यं धैर्यरहितं मनो भ्रमति च खल्वप्यत्वात् । किमपि मनोरथ-
मालिखत्यालिङ्गति । अनेनोन्मादावस्थोक्ता ।

२६७-२६९ अपहृतो वशीकृतः । अपिः संभावनायाम् । नाम
प्रकाशे । स्वगतमिति ।

यत्तु श्राव्ये न सर्वस्य स्वगतं तदिहोच्यते ॥

इति भरतः । अभिष्वङ्ग आसक्तिरूपो मनःपराभवः ॥ आक्रोशशपात्रिभ-
वेध्वभिष्वङ्गपदं विदुरिति शाश्वतः ॥

२७०-२७४ मा मूमुहदिति । भ्रुल्लभ्यजन्मा कामः खल्वप्यर्थं मा
मूमुहत् । न चित्तविह्वलसाहितमजीजनदेवं च ते मतिर्पलीमसधिकारेण
कामजेन घना निषिद्धा मा मूढित्यादि निषेधवाक्यमिदानीपर्यकमेव ।
ननुपदमनन्वये । यतः कामो जृम्भितो वलयितो गुणो ज्या यस्य सः ।
जृम्भितगुण उपचितव्यापारो वा कामः । नवयौवनं च जृम्भितगुणम् ।
प्रकाशितरूपादिकमस्तीत्यर्थः । अतस्तत्पराधीनोऽयं न निषेद्धं शक्य
इत्यर्थः । प्रकाशमिति ।

प्रकाशम् । अपि वयस्येन विदिन तद्वन्द्यनामनी ।

माध० । सखे श्रूयताम् । अथ तस्याः करेणुकागोहणसमये एव २७५
महत्तः सखीकदम्बकादन्यतमा वारयोषिद्विलम्ब्य बालैवकुलकुसुमा-
यचयक्रमेण नेदीयसी भूत्वा प्रणम्य कुसुमापीडव्याजिन नामेवमुक्त-
वती । महाभाग सुश्लिष्टगुणतया रमणीय एष वः सुमनसां संनिवेशः
कुतूहलिनी च नो भर्तृदारिका यतते तस्या अभिनवो विचित्रः कुसुमे-

यत्तु सर्वजनश्राव्यं प्रकाशं तदिहेष्यते ॥

इति भरतः । अन्वयो वंशः ।

२७५-२८२ करेणुका हस्तिनी । अन्यतमान्या ॥ स्वार्थे तमम् ॥
यद्वा । एकपर्यायोपमव्युत्पन्न एवान्यतमशब्दः । वारयोषिद्वारिका । तस्या
ईदृक्त्वादुपादानमिह । विलम्ब्यैकाकिनी भूत्वा । नेदीयसी निकटस्था च
भूत्वा । उभयत्र पुष्पत्रोटनक्रमेणेति योज्यम् । कुसुमापीडव्याजिन पुष्पदा-
मच्छलेन । अभ्यर्थनामङ्गमयेन च्छलेन मामाहेति भावः । अथ च
कुसुमेनापीडयति कुसुमापीडः कामः । तद्व्याजिन मां प्रणम्येत्यर्थः । महाभाग
महाभाग्य ॥ भागो भाग्यार्थयोरपीति विश्वः ॥ सुश्लिष्टगुणतया सुलग्न-
सूत्रत्वेन । संनिवेशो रचनाभेदः । कुतूहलिनी पुष्पदासि कौतुकवती ।
भर्तृदारिकेत्यनेन कन्यात्वादर्शनौसुवयमुक्तम् । यद्वा । भरतेन कन्याया
विस्मयभात्रत्वस्वीकारादिह कन्यात्वेन तत्सूचनम् । अभिनवो स्नेहोत्तरो
विचित्रो बहुप्रकारः । कुसुमेषु पुष्पेषु व्यापारो रचनाप्रबन्धः । एतेन
मात्स्यग्रयणकुशलदुःखकौशलकुतूहलिनी हेतुक्रमम् । वैदग्ध्यस्य अमल-
कावयस्य । कदाचित् कदाचित्जननं । निदग्धमेवसीत्ये प्रशंसयति माध० ।
मत्तु मत्तुस्तु । निदग्धमनस्य दानम् । शरस्य पञ्चमकान् एव कुतू-
हलिनी । महाभाग इत्युक्तवान् । यत्तु । यो गुणोऽहं सतिष्ठति । यो

२८० पुन्यापारस्तद्वयतु कृतार्थता वेदग्न्यस्य फलमु निर्माणरमणीयता
विद्यतेः समासादयतु सरस एव भर्तृदायिकायाः कण्ठावलम्बनमहाधि-
कामिति ।

मक० । शहो वेदाध्यम् ।

माध० । तथा च भदनुयुक्तया समाख्यातमियममाभ्यभूषितोः

२८५ प्रसूतिमालती नामाहं च प्रसादभूमिभर्तृदायिकाया धात्रेयिका लव-
ङ्गिका नामेति ।

कल० । सहर्षम् । किं नाम मालतीति । दिद्वेया विकसितं

परस्परानुरूपदिना रमणीयः क्रीडाहोर्द्विणीय एव । इह व इति युग्मदो
गुरावेकपामिति गौरवे बहुवचनम् । कुतूहलिनी दूतसमाजे साकाङ्क्षा ।
अभिनवोन्मूलपूर्वः । त्वदेकासक्ततात् । विचित्रः साधुः । विविधविकार-
कारित्वेनः अर्थजनको वा । कुसुमेणाः कायस्य व्यापारो मोहनम् । वेद-
ग्न्यस्य सकलकलाभिततायाः सार्थकत्वम् । विदग्धप्रीतिजनकतात् ।
निर्वाणरमणीयता घटनसौन्दर्यम् । फलानुरूपजनसंसर्गात् । नो चेदिदं
सर्वं व्यर्थमिति भावः । सरसः वाङ्मार्गानुरागो वा । कण्ठावलम्बनमा-
लिङ्गने महापता दुर्लभत्वम् । तदिह किष्टपदेन नायकव्युत्पत्तिमभिप्रायं
च ज्ञात्वा दृष्टव्यापारः प्रसरतीति ध्वनितम् ।

२८२-२८६ वेदग्न्यः किष्टपदप्रयोगादिति भावः । अनयुक्त्या
पृथ्या । प्रसूतिरपत्यम् । प्रसादभूमिर्दिधातुस्थानं तस्याः । तत्र च
प्रसादभूमिरनुकम्पापात्रं मालादानम् ।

२८७-२८९ अत्र विकसितं विकृम्भितम् । अनयोन्मोह-
न

२ कम्पु च गुणितो रमणीयः B. C. inscrib v after कम्पु and
not before भिष्य. ३ B. one. ४ A. D. have भवत्यु. ५
Cam. एवमिति A. ६ विकृति A. ७ B. ८

सोपि त्वन्निबन्धन इति व्यक्तमेवेतत् । एतन् न द्रापते क दृष्टुं
क्षया वयस्य इति । न खलु तादृशो महामागधेयाः कुमारोऽथवा
मित्रचित्तो भूत्वापरत्रं चक्षुरागिण्यो भवन्ति । अपि च ।

अन्योन्यस्मिन्नदृशां सखीनां तस्यास्तथैव प्रागनुरागचिद्वम् ।

कस्यापि कोपीति निवेदितं च धात्रेयिकायाश्चतुरं यच्च ॥

कल० । उपसृत्य । इदं चिद्वम् । (क) इति चित्रफलकं दर्शयति ।

३०० उभौ पश्यतः ।

मक० । कलहंसक केनैतन्माधवस्य प्रतिच्छन्दकप्रभिलिखितम् ।

कल० । जेण जेव से दिअअं अवहरिदं । (ख)

मक० । अपि मालत्या ।

कल० । अध इ । (ग)

३१० माध० । वयस्य मकरन्द प्रसन्नप्रायस्ते वितर्कः ।

(क) इदं चित्रम् ।

(ख) येनेतास्य हृदयमपहृतम् ।

(ग) अध किम् ।

चित्रमाह । अन्योऽप्येतादि । स्वपि वयस्य प्रागनुरागचिद्वम् व्यक्तमेवास्ति ।
कथम् । सखीनामन्योन्यस्मिन्नदृशां कस्यापि कोपीति निवेदयमेकम् । कथम-
न्यथा सखीजनसखी वीक्ष्य कटाक्षयति तौ केष वा सखीजनौ वदत्येव-
मिति सावः । अपरं लक्ष्मिकाया व्यत्यक्तं वक्ष्यम् । कथमन्यथा कृत-
स्मिन्नस्मिन्नवदतीत्येति भावः । समये दारिद्र्यं भिन्न इति भिन्नम् ।

३००-३११ अत्र येषां अन्योन्यपहृतं यत्किञ्चनोक्तं कोपीति

१. कलहंसक केनैतन्माधवस्य प्रतिच्छन्दकप्रभिलिखितम् ।
२. जेण जेव से दिअअं अवहरिदं ।
३. अपि मालत्या ।
४. अध इ ।
५. वयस्य मकरन्द प्रसन्नप्रायस्ते वितर्कः ।

मक० । कलहसक कुतोऽस्याधिगमः ।

कल० । मर दावै मन्दारिकाए हत्यादे ताए वि लवङ्गिभास-
भासदो । (क)

मक० । अथ किमाह मन्दारिका माधवालेख्ययोजनं मालत्याः ।

कल० । उक्कण्ठाविणोदो ति । (ख)

३१०

मक० । यस्य माधव सर्वथा समाश्वसिहि ।

या कौमुदी नयनयोर्भवतः तुजन्मा

तस्या भवानपि मन्तोऽथबन्धवन्धुः ।

तत्संगमं प्रति सखे न हि संगयोस्ति

यस्मिन्विधिश्व मदनश्च कृताभियोगैः ॥

३२०

इष्टव्यस्वरूपा च भवती विकारहेतुस्तदत्रैव लिख्यतां मालती ।

(क) मया तावन्मन्दारिकाया इस्तात्तयापि लवङ्गिकासंकाशात् ।

(ख) उक्कण्ठाविनोदः इति ।

इति भावः । मालत्या लिखितमित्यर्थः । अथकिं स्वीकारे । वितर्क-
ऊहः । अधिगमः प्राप्तिः ।

३१५-३२२ उक्कण्ठाविनोद इति । माधवानुरक्ता मालती तमन-
नुप्राप्तवती चित्रलिखितालोकनेनापि रमत इति भावः । येषांदि । हे सखे
तत्संगमं प्रति नैव संगयोस्ति । मयतो नयनयोर्वा कौमुदी ज्योत्स्ना ।
आनन्दकाशिवान् । तस्या मन्तोऽथबन्धवन्धुरभिलाषनिबन्धनाय प्रियः
शोभनजन्मा भवानपि । ननु प्ररूपरानुरागेऽपि तिथिकामवैमुख्यात्
तिथिरत्र आह । यस्मिन्संगमे विधिमदनी कृतप्रयत्नो चक्षुष्पीत्या काम-
प्रसङ्गोभावेनास्ति । कृताभियोगेन इत्यर्थः । अभियोगाच्च कल्पलान्
यदाह ।

मम तु वदितुं पातः श्लोके विलोचयन्नुक्तः

नयनविषयं जन्मन्यकं स एव प्रदोस्तव ॥

प्रमिश्य सत्वरं मन्दारिका । कलहस्य पद्मानुसारेण उवलङ्घासि ।
माधवमकरन्दो विलोक्य सलज्जम् । कथं एदे वि महाशुभावा इह
लोक । उपसृत्य । प्रणमामि । (क)

उभौ । मन्दारिके इत आस्यताम् ।

(क) कलहस्यकः पद्मानुसारेणोपलङ्घासि । कथमेतावपि मद्धानु-
भावविदिव । प्रणमामि ।

भविषि नानन्दकालम् । अत एव स एवेत्यनेन तत्प्रायः । जन्मनीति
सामान्यनिर्देशनं समस्तजन्मनि मालसीतुल्या नास्तीति व्यज्यते । वाचि-
कोप रसः । पदार्थः ।

रसानुरूपैरल्लापैः श्लोकैर्वाक्यैः पदैस्तथा ।

मानालंकारस्युक्तैर्वाचिको रस उच्यते ॥ इति ॥

तु प्रकृतिमश्रुतेऽपि मालत्वा एव मदवतनान्तरिकालंकारः । प्रिय-
सुखादिपरिभाषितः । विलोचनचन्द्रिकोत्ते रूपकम् । न चात्र लवे-
नमपि प्रतिपद्यते कला सा च न प्रदहेतीति वाच्यम् । मत्तो नृपत-
तिरस्य । प्रकृतिरूपेण । पद्मा । मय नृपतमिन्दुकलादिकं चेति इति ।

उभौ । मन्मथानुसृतमात्र । प्रणमन्तव्यम् ।

मन्मथानुसृतमात्र । प्रणमन्तव्यम् । मन्मथानुसृतमात्र । प्रणमन्तव्यम् ।
मन्मथानुसृतमात्र । प्रणमन्तव्यम् । मन्मथानुसृतमात्र । प्रणमन्तव्यम् ।

प्रक० । वयस्य मन्त्रमभ्यवचनासम्भारमप्येव बहुशः सचराचरे
तदुत्पन्नमेतत् ।

मन्दा० । अणमपणन्तु मं महाणुमाभा जाव एदं भवदो देवस्य
मभ्यणस्स सुचरिदं पिअसहीए लवङ्गिआए णिवेदेमि । (क)

प्रक० । प्राप्तावसरमेतद्भवत्याः । मन्दारिका चित्रफलकं गृहीत्वा
निष्क्रान्ता ।

प्रक० । वयस्य खरत्नकिरणाय भगवान्सहस्रदीधितिरेलंकरोति
मध्यमङ्गस्तदेहि संसूर्यायमेव गच्छावः । इत्युत्थाय परिक्रामतः ।

माध० । एवं हि मन्ये ।

६० धर्माभ्यो विसरविवर्तनैरिदानीं
मुग्धाभ्याः परिजनवारसुन्दरीणाम् ।

(क) अनुमन्येतां मां महानुभावौ यावदेतद्भगवतो देवस्य मदन-
स्य सुचरितं प्रियसख्या लवङ्गिकाया निवेदयामि ।

येनमालत्वेव माधवप्रतिच्छन्दकं लिखितमित्यर्थः । दृष्टवतीत्यर्थः । लव-
ङ्गिकाया इत्या माधवानुगमो मालत्वामस्त्वित्यर्थः । संसूयायो गृहम् ॥ सं-
सूयायाः सनिवेशो च संघातेपि च दृश्यत इति मेदिनीकारः ॥

३३ प-३६३ धर्मेत्यादि । मालत्वाः परिजनवारसुन्दरीणां कपो-
लकुङ्कुमनि प्रातर्विप्रचितविचित्रपक्षावलीवैदग्ध्यं यत्तदधुना मध्याह्ने म-
हाविभक्तानि । कैः । धर्माभ्यो विसरस्य समुद्रस्य विवर्तनैर्विभिन्नत-
रुजैः कर्मभिः । इत्येता नायिकायाः सुकुमारतया निःसद्व्यगुत्सवः । ता-

१. B. ७७७. २. यद्वाभा B. ३. एव for एव A. D. ४. वयस्य D.
५. एव A. ६. B. ७. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०.
२१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०.

तथातर्हिदितविचित्रपत्रलेखा-

वैद्यस्य जहति कपोलकुङ्कुमानि ॥

अपि च । उन्मीलन्मुकुलकरालकुन्दकोश-

प्रक्ष्योतद्वनमकरन्दगन्धवन्धो ।

तामोपपन्नैलविलोचनां नताङ्गी-

मालिङ्गन्पवन मम स्पृशाङ्गमङ्गम् ॥

३६५

ख्याः कन्यात्वेन पञ्चावल्यभावात्परिजनेत्युक्तम् । माङ्गल्यतया प्रातरिव कुङ्कुमेन पञ्चावलीलिखनम् । अत एव वसन्तकालस्य शीतत्वात्कुङ्कुमेन भूषाकरणादिति मतमपास्तम् । धारासिक्कवसुंधरासुरभय इत्यभिधानाद्-
र्षाकालप्रस्तावात् ॥ समूहनिबहव्यूहसंदोहविसरज्जा इत्यमरः ॥ इहोन्मा-
दावस्था । अत एवात्र तत्संबन्धा कथा । एदाह ।

तत्संबन्धा कथां युक्ते सर्वावस्थागतमिह । इति ।

३६४-३६७ उन्मीलदिति । हे पवन । उन्मीलन्मुकुलेन विक-
चकोरकेण करालाद्विषमात्कुन्दगुच्छात्क्षरन्निविडमकरन्दश्च गन्धश्च त-
योर्वन्धो । मकरन्दस्य यो गन्धस्तद्वन्धो तत्सहचरति वा । इदंशापि त्वं
मे न सुखाय किं तु तापायातस्तां मालतीमीषदालिङ्गन्मयाङ्गमङ्गं प्रत्यङ्गं
स्पृश । अमृतमयतदङ्गसङ्गशीतस्त्वं मम तापशान्तये भविष्यसीति भावः ।

॥ तदीयतापशान्तिर्भवत्वित्यनुरागात्तामालिङ्गानित्युक्तम् । तां कीदृ-
शीम् । प्रचलनेनाम् । विरहे पवनस्य दुःसहत्वेन भयादितस्ततः क्षिप्त-
नेनाम् । अत एव नर्षाभवदङ्गां च । इह विषमकुन्दकोशसंस्पर्शेन गति-
प्रतिबन्धमाप्तव्यः । मकरन्दसङ्गाच्छ्लेप गन्धवन्धुतया सीमन्धश्च
वापिस्त्वम् । ईषदालिङ्गानित्यनेन सुरभिपदेनाभिवातनात्तद्वत् माल-
तीमयः । करालेन त्वयि मङ्ग इत्यमरः ॥

मर्क० । अभिहन्ति हन्त कथमेव माधवं

सुकुमारकायमनुवग्रहः स्मरः ।

३७०

अचिरेण वैकृतविधर्तदारुणः

कलमं कटोर इव कूटपाकलः ॥

तद्वन्न भगवती कामन्दकी नः शरणम् ।

माध० । स्वगतम् । आश्चर्यम् ।

पश्यामि ताभित इतः पुरतश्च पश्या-

३६८-३७२ माधवरयानङ्गदुःसह्यमाह । अभिहन्तीत्यादि । एव
स्मरोन्वग्रहः प्रतिरोधशून्यः कोमलकायं माधवं कायमचिरेणैवानिहन्ति ।
हन्तानुकायमाधम् ॥ हन्त हन्तानुकायमाधमित्यमरः ॥ कीदृशः । वि-
रुतस्य भावो वैकृतं तस्य विवर्तोन्यश्चावरयानं तेन दारुणो दुःखदः । यथा
कलमं कारिवालकं मृदुकायं कटोरो दुःसहः कूटपाकलो हस्तिपातज्वरो-
चिरेण हन्ति तथैवार्थः । सोऽप्यन्यत्र प्रतीतिरणीया विवर्तितवर्त-
दारुणश्च भवति ।

गजं पातज्वरो हन्ति तथा वै कूटपाकलः ॥

इति वैद्यके । इदं स्वगतम् । स्वयमनस्यवतायादाह तद्वेति । अत एव
भगवती ज्ञानसंपन्नो ह शरणं रक्षिका । द्वितीयाङ्गावतारोपम् । यदाह ।

अङ्गावसाने यत्रैव भाविनोऽङ्गस्य सूच्यते ।

वस्तुयोगमुपादत्तैः सोऽङ्गावतार इत्येते ॥

३७३-३७७ इदानीमुन्मादावस्थोद्भावनावलान्तन्भवत्वमाह । पश्या-
मीत्यादि । तागैकान्वेव विवर्तमानां प्रपञ्चरूपां परितः सर्वत्र परका-
योत्पाश्वयम् । विवर्तमानत्वमेवाह । इत इत उभयपार्श्वे । पुरतोऽप्ये ।
पश्चात्पुष्टे । अन्तर्मनसि । वहिस्त्वगनागे । अनेन तदानीं शास्त्रवत्
तन्मप्यवमुक्तम् । यदाह ।

(C. Inscripta संगतः २ तिरुवै B. ३ पाठः B. C. ४ इत्यमरस्य B.

हन्तव्यः^१ परित एव विपत्तमानाम् ।

३७५

उद्बुद्धमग्नकनकाब्जनिभं वहन्ती-

मासक्ता^२ तिर्यगपर्वतदृष्टि यवत्तम् ॥

प्रकाशम् । यस्य मम हि संप्रति

प्रसरति । माथी कोप्ययं देहदाहः

स्तिरयति करणानां यादवत्तं प्रमोहः ।

३८०

यो येन भवेनाविष्टः सुखदेनेतरेण वा ।

स तदाहितसंस्कारः सर्वं पश्यति तन्मयम् ॥

परित इत्यत्र पर्यायिभ्यां चेति तसिः ॥ क्रीदशीर्म् । वक्तुं वहन्तीम् ।

उद्बुद्धं विकसितं मुग्धं कान्तं प्रसुवर्णपद्मं ततो निरतिशया भा दीप्ति-

र्यस्य तत् । तन्निभं तत्तुल्यमिति वा । एतेन गौरीत्वमुक्तम् । आसक्तेन

मग्न्यासक्त्वा तिर्यगपर्वतता दृष्टिर्यस्य तत् । यथा यान्त्वा तथाहं दृष्ट-

स्तथैव तां पश्यामीति भावः ।

३७८-३८४ अधुना सर्वाकारेण पीडामाह । प्रसरतीत्यादि ।

वपरं पश्य संप्रति मम कोपनिर्वेचनीयस्वरूपो देहदाहः प्रसरति

व्याप्नोति । अत एव परिमाथी सर्वतो मथनशीलः । करणानामिन्द्रियाणा-

मर्धप्राद्वक्तव्यं मे प्रमोहस्तिरयति पिदधाति । सर्वेन्द्रियसंमोहो ममेत्यर्थः ।

मम गात्रं शरीरम् ॥ कर्तृ ॥ रणरणकस्य विद्योगतरोर्वृद्धिमुपचयं

विभ्रदावति धाम्यदस्ति । पद्मा । रणरणः कामस्तस्य विवृद्धिमधिका-

धिकदशागामित्वम् ॥ भारो रणरणः कामो विषय इत्युत्पालेनी ॥ तथा मम

दृढमम् ॥ कर्तृ ॥ अन्तर्दहति ज्वलतीत्यर्थः । तन्मयत्वं मालतीप्रयत्नं

च धत्ते । ईदृशी मम दशा सद्य एव विपत्तिमादधाति । तदत्र मयाव-

त्त्वमाचरेति भावः । अन्तर्दहतीति व्याधिः । ज्वलतीत्युद्देशः । तन्मयत्वमि-

रणरणकविषृङ्गि विभ्रदावर्तमानं

ज्वलति हृदयमन्तस्तन्मयम् च धत्ते ॥

इति निष्क्रान्ताः सवः ।

॥ इति वकुलवीथी नाम प्रथमोऽङ्कः ॥

स्युन्मादः । हृदयस्य तु तन्मयत्वधारणेन दुःखदशायां अपि जीविनाशा
दर्शिता ॥ करणं क्षेत्रमात्रेन्द्रियेष्वप्यन्वयः ॥ निष्क्रान्ता इति । वीथार्यं
युक्तं कृत्वा निष्क्रमो भवति । यदाह ।

वीथार्यं युक्तियुक्तं च कृत्वा कार्यं यथारसम् ।

निष्क्रमे तत्र कुर्वति सर्वेषां रङ्गवर्णिनाम् ॥ इति ।

वकुलवीथीति ।

१ नानाससमायुक्ता संधिद्वयविभूषिता ।

अर्थाव्यवस्थितिभिः पूर्णा रथादेकाङ्का तु वीथिका ॥

त्रिभिः पात्रैः प्रयोज्येष्टमुत्तमाधममध्यमैः ।

कर्तव्या नायिका चाम शृङ्गारद्वयसंयुता ॥

इति भरतः ॥

प्रासूत ये रत्नधरो गुणाढ्यो गुणाढ्यरूपा दमयन्तिका च ।

जगद्धरं तत्कृतदिग्गजेन्द्रं गतोपमाद्यो रसराजराजी ॥

॥ इति प्रथमोऽङ्कः ॥

१ विभ्रदावर्तमानं गात्रं A. D. and Com. २ B. om. इति-नाम. C.
om. इति and has मालतीमाधवे.

॥ द्वितीयोक्तः ॥

ततः प्रविशतश्चेदशौ ।

प्रथमा । हला संगीदमालापरिसरे अवलोकितवृत्तीनां तुषं किं
मनायन्ती आसीत् । (क)

द्वितीया । सहि तेन किल माधवपित्रवयस्येन मकरन्देन सकल-
लो ज्येष्ठं मधुपुत्तान्तेन मनायन्ती निवेदिता । (ख)

(क) हला संगीतमालापरिसरे अवलोकितवृत्तीनां तुषं किं मना-
यन्ती आसीत् ।

(ख) सहि तेन किल माधवपित्रवयस्येन मकरन्देन सकल एव
मदनोद्यानवृत्तान्तो मगवया निवेदितः ।

अधुना वकुलमालामादाय लघुश्लोका गता तां प्रतीक्षमाणा मालती
सौधारुढा तत्पार्श्वे पश्यति मकरन्दश्च कामन्दको नः शरणागत्युक्त्वा
तां प्रति तत्कथनावयव इति स्थिते चेटचोः प्रवेशः । चेटोभाषा
सौरसेनी । यदाह ।

नायिकायां च चेट्यां च सौरसेनी प्रयुज्यते ।

न च नाटकप्रकरणशेरङ्गः कार्याः प्रत्यक्षनावका इति भरतादिह
माधवप्रवेशाभावात्कथमङ्गवतार इति देशम् । मालत्या नायकत्वेन
तत्संवात् । यदाह ।

गुरुः पुरोहितोमात्यो नायको नायिकापि च ।

सार्धवह इति प्रोक्ताः पडेते नायका बुधैः ॥ इति ।

१-१२ अत्र हला सखि । परिसरे निकटे । अत्र वृत्तान्तो वार्ता ।
भूतदार्शिका मालती । प्रवृत्तिवार्ता । विविक्तं विजनम् । इह मकरन्दाङ्गात्

५ प्रथ० । ततो किं । (क)

द्विती० । ततो भट्टिदारिभं द्रुक्कामाए भव्यदीए पंचत्तिणेमित्तं
अन्नलोहदा अणुप्पेसिदा । मए वि तार कधिदं जधो लवङ्गिभादुदी-
भा विवित्ते भट्टिदारिभा यद्धदि त्ति । (ख)

प्रथ० । हतो लवङ्गिभा वलु केसरकुसुमाय अवाचिणोमि त्ति
१० मभयज्जाणादे उन्नव पागदा ता कि सपयं संपत्ता । (ग)

द्विती० । अथ इ । तं वलु पयावर्तन्ती उन्नव इत्ये वेत्तिभ पडिसि-
द्धपरिअणा भट्टिदारिभा उअरिअलिन्दे समान्दा । (घ)

(क) ततः किम् ।

(ख) ततो भर्तृदारिकां द्रुक्कामया भव्यया प्रवृत्तिनिमित्तमन्नलो-
हितानुपेक्षिता । तयापि तस्यै कथितं लवङ्गिकाद्वितीया विविक्ते
भर्तृदारिका वर्तत इति ।

(ग) हतो लवङ्गिका वलु केसरकुसुमान्ववाचिनोमीति महनी-
यानादेव जायता तर्हि सांप्रतं संप्रप्ता ।

(घ) अथ किम् । तां खलु पयावर्तमानोभेव हस्ते गृहीत्वा प्रतिपि-
द्धपरिजता भर्तृदारिकोपर्यालन्दकं समान्दा ।

माधवावस्थया कामन्दक्या प्रकृतसिद्धयेवसरज्ञानार्थं मालतीवात्तां ज्ञातुं
प्राहितावलीकितेति भावः । अत्र केसरो वकुलः । अवाचिनोमि ओटयामि ।
इति हेतौ । अत्र परापवन्ती सत्वरमागच्छन्ती कृतकार्यत्वेन सत्वरमागमनं
भूतवर्मे । उपर्यालन्दकं बाह्यपट्टशालया उपरीत्यर्थः ।

(१) पत्र ० A. D. २ जहा B. ३ सहि B. ४ उजायादी अजाया B. ; जेज A.
५ ल C. ६ जेज A. D. ; जेज C. ७ अह C. D. ८ उजा B. ९ जाया
Com. १० पयावर्तः Com.

प्रथ० । पूर्णं तस्मै मदानुभावस्स संकथाय अज्ञानं विणो-
देदि । (क)

द्विती० । निःश्वस्य । कुदो से आससो । एदिणा अज्ज सँविसेत् १९
हंसण अधिभूमिं वसु ताए अविणवेसो गमिस्सादि । अण्णं च
णन्दणस्स कारणादो महारोओ भट्टिदारीय पत्थअन्तो आमजेण
विण्णसो । (ख)

प्रथ० । किं नि । (ग)

द्विती० । पट्टेवदि णिअस्म वाण्णआत्तणस्स महारोओ सि । ता २०

(क) नूनं तस्य मदानुभावरण संकथयामानं निवेदयति ।

(ख) कुतस्तस्या आश्वासः । एतेनाद्य राविशेषदर्शनेनानिभूमिं वसु
तस्या अभिनेवेशो गमिष्यति । अन्यथा नन्दनस्य कारणानुसाराणो
मर्वदागिणो प्रायेयमानेभ्योऽन विज्ञप्तः ।

(ग) किमिति ।

१९-१९ अत्राणिभूमिमुक्त्वर्थम् । अभिनेवेश आसक्तिः । नन्द-
मातः । कस्तीति पाठे अट्टिशब्देन लेशो पूर्वदिनवाचकः । अद्य एव
काले पट्टमिवास्मिन् जात । किं विज्ञप्तमित्यर्थः ।

२०-२६ इदमभूताहरणं वाक्यम् । यदाह ।

अभूताहरणं तस्योक्तद्वयार्थं कथयाम्यम् ॥

वाक्यतन्त्रमज्ञात्वाह [तज्जात इत्यपदि] । अत्र तु स्वार्थेन शल्पयित्वा
शल्प्यम् । अजहल्लिङ्गम् । अत्रापिनाम संभावनायाम् । भगवतीति ज्ञानो-

१. १९-अस्स B. D. २. ०२ B. ३ आभासो A. ४ B. one. म. ५ B. C. add
नि. ६ अण्णं च कस्यमेवणन्द० C. ७ ०२भा A. मद्० B. ८ पञ्चकण्ठो
A. पञ्चक C. अमम्यको D. ९ जं पट्टेवदि D. १० भासो B. महारण्यो C.
सी for म D. ११ Com. om. अन्वय and has कस्यमेव, कार्येण Com.

जादो आदरणं वस्तु मालदीर हिमभस्तलं माहयणुवासी नि
तकमि । (८)

मथ० । आदि णाम भवन्ही किं पि भवन्हीत्यर्थं यत्तु दम्भ-
स्तदि । (८)

३५ द्विती० । अहं अत्यन्तदुःखमोदकं एहि । (९)

इति परिकल्प्य निष्कारणं । प्रवेशकः ।

यतः प्रविष्टानुपविष्टा तौ तच्छब्दा मालती उवाचिका च ।

मालती । हुं एहि तयो तदो । (९)

(८) प्रवेशति निरालम्ब कल्पनामभयं महाराज इति । वैजयं
आमरणं वस्तु मालती इत्यत्रालम्ब माधवाभिरुपम इति दर्शयामि ।

(९) अति नमः भवन्ती किमप्यत्र भवन्तीत्यर्थं दर्शयिष्यामि ।

(१०) अति अत्यन्तमोदकं एहि ।

(११) हुं सति तत्परतया ।

प्रियमवम् । निष्कारणं येनही । प्रवेशक इति । वक्तव्यस्य च बहुवाच-
समप्रसङ्गान्तरात् । प्रवेशकः । यदाह ।

यत्तु प्रवेशकादुन्मत्तद्वेधो न समाप्यते ।

बहुवचनान्तरात्पक्षेः सन्निवेशः प्रवेशकः ॥

अङ्कनामकारालेषु संक्षिप्तार्थप्रयोजनैः ।

मूलवर्गे कथाकरी विवेकीयं प्रवेशकः ॥

३८-३९ हुं प्रथे । उवाचिकाकथितवक्तृमालाप्रार्थनापर्यन्तमु-
त्तात्तया मालायादिप्रवार्ताकर्तृनोक्त्या पृच्छयत इत्यर्थः । विरहोक्त-
णित्येवम् । यदाह ।

१ अहं A.; D. om. २ B. om. वस्तु and C. दिग्भ; वस्तु सः मालती
मथिस्तदि भार D. ३ वैजयं A.; D. adds नि after ० स्तदि, ४ A. D.
and गन्तव्यः C. om. एहि. ५ C. om. हुं and one तदो. ६ कथमप्य-
Com. ७ प्रथे Com.; Com. om. वस्तु; इत्येव यत्तु Com.

लवङ्गिका । ततो तेन महापुमैरेण उपणीदा मे उभे वर-
लमात्मा । (क) इति मात्यामवगति ।

तल० । गृहीत्वा सहस्रं निर्वर्ण्य । सखि एकवर्षासंविश्रमोऽप्युदा-
कखु एसा विरजिता । (ख)

लव० । एतद् दाव आसणीअत्तणे तुमं ज्जेख्यं अवसदासि । (ग)

माल० । कौं गित्थ । (घ)

लव० । जेण सो मुल्लहुआसायल हूणे तथा विहवीहिदो । (ङ)

(क) तत्तस्तेन महापुमानुपनीता म इमं वन्दुलमात्मा ।

(ख) सखि एकवर्षासंविश्रमोऽप्युदाकखु एसा विरजिता ।

(ग) जेन तावदवसणीये वे तमेवावसदासि ।

(घ) कथमिदम् ।

(ङ) येन स मुल्लहुआसायल हूणे तथा विहवीहिदो ।

अनेककालसंयुक्तो यथा नामच्छादि प्रियः ।

तदनागमदुःखार्तो विरहोत्पन्नता तु सा ॥

प्रियकथापरो मोहायितवतिवम् । यदाह ।

श्रुत्वा कथां प्रियजनस्य सुखीमुखेभ्यः

कर्णोदरस्त्रियमचलत्तनुवर्जनीभम् ।

यस्ताङ्गमङ्गमिह तृप्तिवतमङ्गनानां

मोहायितं तदुदितं कविभिः पुणैः ॥

प्रतिपदा धदिता । मालती साधवैष्टक्यनिष्ठासुपायामोवाह

कथमिव । कथं ममापराध इत्यर्थः । अत्र दूर्वैषादिना तृप्तायि तत्परा-

मुक्तम् । तथानिर्वचनीयप्रकारेण । विदुस्तो व्याकृतः ।

१ भाषण A. भाषण B. २ B. om. इयं; C. has एतं; E. C. om. इति मालाम्. ३ कथं A. वत् B.; इयं for एतं A. Com. ४ जेन B. जेन A. ५ इह B. ६ B. om. दुःख; तस्य B. तस्य D. ७ Com. adds सखि. ८ Com. om. मुक्तम्.

माल० : विभक्तौ लवङ्गिण सव्यथा आसातणसीलसि । (क)

लव० : साहे का एत्य आसातणसीलदा । जे भणायि । से

वि विभक्तहीण मन्दप्राक्तुवेच्छन्तपुण्ड्रपुण्ड्रीविभक्तमहि पदम-

रद्वयवलावलाविरअणापदेससंजमिदवलासोविभक्त्यन्तेहि लोअ-

२ ४० गोहि विभक्तममाणविह्वआथमिदद्वयन्तपरिअसणाविलासतण्डवि-
द्वयवलाविडविदाणद्वयसारद्वयविभक्तमविभक्त अरलोभयन्तो पञ्चवली-
किदा उजेय । (ख)

(क) विभक्तौ लवङ्गिणे सर्वथा आसनशीलसि ।

(ख) साहे काय आसनशीलता । ननु भणायि सेवि विभक्तस्य

२७-४२ अथ स लवङ्गिणि विलोचनार्थं पश्यन्प्रवलीकृतो दृष्ट

एतेत्यन्वयः । अधिभिन्नक्रमः । उद्देशक-प्रमाणम् । विभक्तौ विशिष्टा

आन्तिः सेवित्वाकारा । सादृश्यं वा विभक्तः । माधवस्य पुण्डरीका-

क्षलात् । विचरणापदेशेन घटनव्याजेन यः संयमोन्वादर्शनं तं प्राधि-

ताभ्यां वलामोडया वलाकारेण विस्तरं गच्छद्वायम् । वलामोडिर्यलाका-

रे देशे । यद्यप्यवलोकयन्निवनेन लोचनार्थमिति प्राप्तं तथापि विभि-

ष्टलोचनप्रतिपादनार्थं तदुक्तम् । विजृम्भमाणो वर्धमानः । स्तिमितः स्ति-

र्षः । दीर्घपर्यन्तमविदीर्घम् । परिवर्तना पुनःपुनर्गमनं तत्र विलासी वि-

शिष्टदृष्टिव्यापारस्तेन ताण्डवितया नर्तितया भूलतया विडम्बितः समीक-

तेन द्वयसारद्वयविभक्तः कामधनुर्विलासस्ततो विदग्धमिति क्रियाविशेषणम् ।

गमनासनपाणिपादचेष्टा सविशेषं नयनभ्रुवांश्च कर्म ।

दयितोपगमे यदप्रयत्नाकप्रते नूनमयं विलास उक्तः ॥

१ माल० अन्वय B. C.; पङ्क्तु° A. B.; सौभाग्यशेखर C. २ °पङ्क्तु A. Com.
वलामोडयको C. ३ °मोडि A. D. °मोडि B. C. ४ °माधव A.; माधवणा B.;
परिचरणा C. ५ विभक्तमहि C.; विभक्त B. लवङ्गिण C.; लवङ्गिण B. C.
D. B. inserts त्व after आन्तो. ६ °कर्म C.; कर्म B. °Com-
om; Com. adds after °विलासि. यदा १ आसातणसीलसि

माल० । सलज्जम् । हु तदो तदो । (क)

लव० । तदो पडिणिभेत्तमाणजत्ताजणसंकुलेण भन्दारिदे तीसं
मन्दारिभाए घरे उयगदस्सि । ताए खलु चित्तफलं पभादे हत्थीकिदे
भासो । (ख)

माल० । किणिमित्तं । (ग)

लव० । तं खलु माहवाणुभरो कलहंसको नाम कामेदि सा
तस्स दंसइस्सदि सि । तदो पिअणिघेदिअं मन्दारिभा संवत्ता । (घ)

माल० । स्वगतम् । णूणं तेणाहि कलहंसएण तं पडिछन्दं अत्त-
णो पहुस्स दंसिदे भविस्सदि । प्रकाशम् । सहि किं दाणिं दे पिअं । (ङ)

(क) हुं ततस्त्वतः ।

(ख) ततः प्रह्निनिवर्तमानयास्त्राजनसंकुलेनान्तरिते तस्मिन्मन्दारि-
काया गृहमुपगतास्मि । तस्मैः खलु चित्रफलकं प्रभाते हस्तीकृतमासीद ।

(ग) किनिमित्तम् ।

(घ) तां खलु माधवानुचरः कलहंसको नाम कामयते सा त-
स्म दशपिप्यतीति । ततो प्रियनिवेदिका मन्दारिका संवृत्ता ।

(ङ) नूनं तेनापि कलहंसकेन तत्प्रतिछन्दकमात्मनः प्रभेदी-
तं भविष्यति । सखि किमिदानीं ते प्रियम् ।

तथा नृप्य कार्श्तितासीत्यर्थः । सासूयं परद्वेषसहितम् । हुमिति प्रणयकोपे ।
अत्र तस्मिन्माधवे । खलु हेतौ । हस्तीकृतं न्यासीकृतम् । अत्र कामयत
इच्छति ।

१. सलज्जम् C. C. om. one तदो. २. पण्डितमाण B. C.; B. om.
लवः; वल्लु B. ; A. C. D. add लव after तदो; अ० A.; उत० D.
४. पभादे B.; पभा D. D. भासे A. B. ५. परो A. B. ६. ततो before sa
B.; को C.; तदो D. ७. A. Com. add ३ after this. ८. पारस

ल्ल० । एवं ब्रह्म संदाविदस्स संदावभाविणो दुल्लभमनोरथावे-
सदुसहाभासदद्वयान्वितस्य क्षणमावनिर्वापकं तव प्रतिच्छन्दक-
म् । (क) इति चित्रं दर्शयति ।

माल० । सहैवं निर्वर्ण्य । अहो दानि पि हिमअस्स मे अगासिज्जे ६०
जेण एवं पि आसासणं विणात्मो सि संभविमि । कैवं अक्खरायं
पि । (ख) । इति वाचयति ।

जगहिं जयिमस्से ते भावा नवेन्दुकलादय इत्यादि पूर्वोक्तं प्रति-
ता सानन्दम् । महाभाअ सरिं न्वु दे शिम्माणस्स वभेणं मधुरादय
लक्खीअदि । इत्थणं उण तल्लालमणीहरं परिणायदीहसंदावदार्त्तं ६५

(क) एतत्तल्लु संतापितस्य संतापकारिणो दुल्लभमनोरथावेश-
दुःसहायासदद्वयान्वितस्य क्षणमावनिर्वापकं तव प्रतिच्छन्दकम् ।

(ख) अहो इदानीमपि मे हृदयस्थानासज्जो येनैवमप्याश्वासनं
निप्रलम्भ इति समुत्तरयामि । कथमक्षराण्यपि ।

५७-६७ अत्र दुर्लभायां त्वपि मनोरथाभिनिवेशस्तेन यो दुःसहा-
यासस्तेन दद्वयान्वे चित्ते क्षणमावनिर्वापकमिति । अवातासज्जोनाश्वासः ।
ल्लवङ्गिका स्वयं लिखित्वा माधवल्लिखितत्वेन बोधयतीति भावः । सदृश-
मिति । मधुरतया निर्माणस्य सदृशं वचनमित्यर्थः । तत्प्राप्तिर्भूरा
यथा तथा वचोपि मधुरमित्यर्थः । वस्येदृशं वचस्वस्य कथमेवं दर्शन-
मित्युपालम्भपूर्विका पृच्छा । यदाह ।

यत्र भावनयायेतमात्मानमथवा धरम् ।

१. कारिणो B. दम्भन for दद्वयान्व C. २. B. C. om. इति; चित्रफलकं
C. ३. सहैवं विरं निर्वापे C.; सोच्छ्रुसे विरे A.; B. om. वि. C. D.
have वि. ४. अगासिजे B. D. अनाभासः C.; एव A. C.; एवं D.
५. तथा D. ६. कर B.; ०ति D. ७. The whole sloka in B.
C. ८. ९. १०. ११. १२. १३. १४. १५. १६. १७. १८. १९. २०. २१. २२. २३. २४. २५. २६. २७. २८. २९. ३०. ३१. ३२. ३३. ३४. ३५. ३६. ३७. ३८. ३९. ४०. ४१. ४२. ४३. ४४. ४५. ४६. ४७. ४८. ४९. ५०. ५१. ५२. ५३. ५४. ५५. ५६. ५७. ५८. ५९. ६०. ६१. ६२. ६३. ६४. ६५. ६६. ६७. ६८. ६९. ७०. ७१. ७२. ७३. ७४. ७५. ७६. ७७. ७८. ७९. ८०. ८१. ८२. ८३. ८४. ८५. ८६. ८७. ८८. ८९. ९०. ९१. ९२. ९३. ९४. ९५. ९६. ९७. ९८. ९९. १००. १०१. १०२. १०३. १०४. १०५. १०६. १०७. १०८. १०९. ११०. १११. ११२. ११३. ११४. ११५. ११६. ११७. ११८. ११९. १२०. १२१. १२२. १२३. १२४. १२५. १२६. १२७. १२८. १२९. १३०. १३१. १३२. १३३. १३४. १३५. १३६. १३७. १३८. १३९. १४०. १४१. १४२. १४३. १४४. १४५. १४६. १४७. १४८. १४९. १५०. १५१. १५२. १५३. १५४. १५५. १५६. १५७. १५८. १५९. १६०. १६१. १६२. १६३. १६४. १६५. १६६. १६७. १६८. १६९. १७०. १७१. १७२. १७३. १७४. १७५. १७६. १७७. १७८. १७९. १८०. १८१. १८२. १८३. १८४. १८५. १८६. १८७. १८८. १८९. १९०. १९१. १९२. १९३. १९४. १९५. १९६. १९७. १९८. १९९. २००. २०१. २०२. २०३. २०४. २०५. २०६. २०७. २०८. २०९. २१०. २११. २१२. २१३. २१४. २१५. २१६. २१७. २१८. २१९. २२०. २२१. २२२. २२३. २२४. २२५. २२६. २२७. २२८. २२९. २३०. २३१. २३२. २३३. २३४. २३५. २३६. २३७. २३८. २३९. २४०. २४१. २४२. २४३. २४४. २४५. २४६. २४७. २४८. २४९. २५०. २५१. २५२. २५३. २५४. २५५. २५६. २५७. २५८. २५९. २६०. २६१. २६२. २६३. २६४. २६५. २६६. २६७. २६८. २६९. २७०. २७१. २७२. २७३. २७४. २७५. २७६. २७७. २७८. २७९. २८०. २८१. २८२. २८३. २८४. २८५. २८६. २८७. २८८. २८९. २९०. २९१. २९२. २९३. २९४. २९५. २९६. २९७. २९८. २९९. ३००. ३०१. ३०२. ३०३. ३०४. ३०५. ३०६. ३०७. ३०८. ३०९. ३१०. ३११. ३१२. ३१३. ३१४. ३१५. ३१६. ३१७. ३१८. ३१९. ३२०. ३२१. ३२२. ३२३. ३२४. ३२५. ३२६. ३२७. ३२८. ३२९. ३३०. ३३१. ३३२. ३३३. ३३४. ३३५. ३३६. ३३७. ३३८. ३३९. ३४०. ३४१. ३४२. ३४३. ३४४. ३४५. ३४६. ३४७. ३४८. ३४९. ३५०. ३५१. ३५२. ३५३. ३५४. ३५५. ३५६. ३५७. ३५८. ३५९. ३६०. ३६१. ३६२. ३६३. ३६४. ३६५. ३६६. ३६७. ३६८. ३६९. ३७०. ३७१. ३७२. ३७३. ३७४. ३७५. ३७६. ३७७. ३७८. ३७९. ३८०. ३८१. ३८२. ३८३. ३८४. ३८५. ३८६. ३८७. ३८८. ३८९. ३९०. ३९१. ३९२. ३९३. ३९४. ३९५. ३९६. ३९७. ३९८. ३९९. ४००. ४०१. ४०२. ४०३. ४०४. ४०५. ४०६. ४०७. ४०८. ४०९. ४१०. ४११. ४१२. ४१३. ४१४. ४१५. ४१६. ४१७. ४१८. ४१९. ४२०. ४२१. ४२२. ४२३. ४२४. ४२५. ४२६. ४२७. ४२८. ४२९. ४३०. ४३१. ४३२. ४३३. ४३४. ४३५. ४३६. ४३७. ४३८. ४३९. ४४०. ४४१. ४४२. ४४३. ४४४. ४४५. ४४६. ४४७. ४४८. ४४९. ४५०. ४५१. ४५२. ४५३. ४५४. ४५५. ४५६. ४५७. ४५८. ४५९. ४६०. ४६१. ४६२. ४६३. ४६४. ४६५. ४६६. ४६७. ४६८. ४६९. ४७०. ४७१. ४७२. ४७३. ४७४. ४७५. ४७६. ४७७. ४७८. ४७९. ४८०. ४८१. ४८२. ४८३. ४८४. ४८५. ४८६. ४८७. ४८८. ४८९. ४९०. ४९१. ४९२. ४९३. ४९४. ४९५. ४९६. ४९७. ४९८. ४९९. ५००. ५०१. ५०२. ५०३. ५०४. ५०५. ५०६. ५०७. ५०८. ५०९. ५१०. ५११. ५१२. ५१३. ५१४. ५१५. ५१६. ५१७. ५१८. ५१९. ५२०. ५२१. ५२२. ५२३. ५२४. ५२५. ५२६. ५२७. ५२८. ५२९. ५३०. ५३१. ५३२. ५३३. ५३४. ५३५. ५३६. ५३७. ५३८. ५३९. ५४०. ५४१. ५४२. ५४३. ५४४. ५४५. ५४६. ५४७. ५४८. ५४९. ५५०. ५५१. ५५२. ५५३. ५५४. ५५५. ५५६. ५५७. ५५८. ५५९. ५६०. ५६१. ५६२. ५६३. ५६४. ५६५. ५६६. ५६७. ५६८. ५६९. ५७०. ५७१. ५७२. ५७३. ५७४. ५७५. ५७६. ५७७. ५७८. ५७९. ५८०. ५८१. ५८२. ५८३. ५८४. ५८५. ५८६. ५८७. ५८८. ५८९. ५९०. ५९१. ५९२. ५९३. ५९४. ५९५. ५९६. ५९७. ५९८. ५९९. ६००. ६०१. ६०२. ६०३. ६०४. ६०५. ६०६. ६०७. ६०८. ६०९. ६१०. ६११. ६१२. ६१३. ६१४. ६१५. ६१६. ६१७. ६१८. ६१९. ६२०. ६२१. ६२२. ६२३. ६२४. ६२५. ६२६. ६२७. ६२८. ६२९. ६३०. ६३१. ६३२. ६३३. ६३४. ६३५. ६३६. ६३७. ६३८. ६३९. ६४०. ६४१. ६४२. ६४३. ६४४. ६४५. ६४६. ६४७. ६४८. ६४९. ६५०. ६५१. ६५२. ६५३. ६५४. ६५५. ६५६. ६५७. ६५८. ६५९. ६६०. ६६१. ६६२. ६६३. ६६४. ६६५. ६६६. ६६७. ६६८. ६६९. ६७०. ६७१. ६७२. ६७३. ६७४. ६७५. ६७६. ६७७. ६७८. ६७९. ६८०. ६८१. ६८२. ६८३. ६८४. ६८५. ६८६. ६८७. ६८८. ६८९. ६९०. ६९१. ६९२. ६९३. ६९४. ६९५. ६९६. ६९७. ६९८. ६९९. ७००. ७०१. ७०२. ७०३. ७०४. ७०५. ७०६. ७०७. ७०८. ७०९. ७१०. ७११. ७१२. ७१३. ७१४. ७१५. ७१६. ७१७. ७१८. ७१९. ७२०. ७२१. ७२२. ७२३. ७२४. ७२५. ७२६. ७२७. ७२८. ७२९. ७३०. ७३१. ७३२. ७३३. ७३४. ७३५. ७३६. ७३७. ७३८. ७३९. ७४०. ७४१. ७४२. ७४३. ७४४. ७४५. ७४६. ७४७. ७४८. ७४९. ७५०. ७५१. ७५२. ७५३. ७५४. ७५५. ७५६. ७५७. ७५८. ७५९. ७६०. ७६१. ७६२. ७६३. ७६४. ७६५. ७६६. ७६७. ७६८. ७६९. ७७०. ७७१. ७७२. ७७३. ७७४. ७७५. ७७६. ७७७. ७७८. ७७९. ७८०. ७८१. ७८२. ७८३. ७८४. ७८५. ७८६. ७८७. ७८८. ७८९. ७९०. ७९१. ७९२. ७९३. ७९४. ७९५. ७९६. ७९७. ७९८. ७९९. ८००. ८०१. ८०२. ८०३. ८०४. ८०५. ८०६. ८०७. ८०८. ८०९. ८१०. ८११. ८१२. ८१३. ८१४. ८१५. ८१६. ८१७. ८१८. ८१९. ८२०. ८२१. ८२२. ८२३. ८२४. ८२५. ८२६. ८२७. ८२८. ८२९. ८३०. ८३१. ८३२. ८३३. ८३४. ८३५. ८३६. ८३७. ८३८. ८३९. ८४०. ८४१. ८४२. ८४३. ८४४. ८४५. ८४६. ८४७. ८४८. ८४९. ८५०. ८५१. ८५२. ८५३. ८५४. ८५५. ८५६. ८५७. ८५८. ८५९. ८६०. ८६१. ८६२. ८६३. ८६४. ८६५. ८६६. ८६७. ८६८. ८६९. ८७०. ८७१. ८७२. ८७३. ८७४. ८७५. ८७६. ८७७. ८७८. ८७९. ८८०. ८८१. ८८२. ८८३. ८८४. ८८५. ८८६. ८८७. ८८८. ८८९. ८९०. ८९१. ८९२. ८९३. ८९४. ८९५. ८९६. ८९७. ८९८. ८९९. ९००. ९०१. ९०२. ९०३. ९०४. ९०५. ९०६. ९०७. ९०८. ९०९. ९१०. ९११. ९१२. ९१३. ९१४. ९१५. ९१६. ९१७. ९१८. ९१९. ९२०. ९२१. ९२२. ९२३. ९२४. ९२५. ९२६. ९२७. ९२८. ९२९. ९३०. ९३१. ९३२. ९३३. ९३४. ९३५. ९३६. ९३७. ९३८. ९३९. ९४०. ९४१. ९४२. ९४३. ९४४. ९४५. ९४६. ९४७. ९४८. ९४९. ९५०. ९५१. ९५२. ९५३. ९५४. ९५५. ९५६. ९५७. ९५८. ९५९. ९६०. ९६१. ९६२. ९६३. ९६४. ९६५. ९६६. ९६७. ९६८. ९६९. ९७०. ९७१. ९७२. ९७३. ९७४. ९७५. ९७६. ९७७. ९७८. ९७९. ९८०. ९८१. ९८२. ९८३. ९८४. ९८५. ९८६. ९८७. ९८८. ९८९. ९९०. ९९१. ९९२. ९९३. ९९४. ९९५. ९९६. ९९७. ९९८. ९९९. १०००.

मरणाद्यो यम् ताभ्यो अन्मकाभ्यो जाभ्यो तुभं ण पेक्खन्ति वैविस्वध
वा भत्तणो दिअअस्स पइयांसो । इति रोदिति । (क)

ख० । सदि किं एव पि दे जस्यि आसासो । (ख)

ग० । सदि कथं । (ग)

७० ख० । जस्स कारणादो उक्खण्डिअवन्धणं विभ कङ्कलिपल्लवं

(क) महाभाग सदृशं खलु ते निर्माणस्य वचनं मधुरतया ल-
भ्यते । दर्शनं पुनस्तत्कालमनोहरं परिणामदीर्घसंतापदासणम् । धन्या-
खलु ताः कन्वर्का यास्यान् प्रेक्षन्ते प्रेक्ष्य वान्मनो हृदयस्य प्रमत्तं ।

(ख) सखि किमेवमपि ते नास्त्याश्वासः ।

(ग) सखि कथम् ।

(घ) यस्य कारणादुत्खण्डितवन्धनमिव कङ्कलिपल्लवं काम्यजव-

पृच्छन्नियामिप्रत्येयं सा पृच्छेत्प्रमिथीयते ॥

नाट्यधर्मत्वेन पर्योक्तस्यापि प्रत्यक्षीकरणम् । यदाह ।

पर्योक्तोपि च द्रव्यो नार्थी प्रत्यक्षद्वयः ॥

अन्मकाशब्दः स्त्रियां कन्यायां वा देशी ।

७१-७२ अवीतवलिं छिन्नम् । बन्धनं वृन्तशास्त्रासंयोगः ।
कङ्कलिपल्लवं शोकः । निःसहायता । परिखिद्यते परिहीयते । एतेन कामाक्षरशा-
तनुलोका । अस्मिन्नेत्रजलम् । संस्कृतमिति । आसन्नमरणतया प्रकृतवि-
षमपक्षोक्त्याश्च स्त्रियाः संस्कृताश्रयणम् । यदा । मरणसमये प्राङ्मुख-
णश्च हीनपौनःपुन्यफलकत्वेन बोधनात्तत्काले स्त्रियाः संस्कृताश्रयणम् ।
यदा । वैदग्ध्यतोतनस्य कृतं । यदाह ।

१. इत्यन्तर्भा A. O. D. om. क्व. क्व. B. २. पश्यन्ति । भा.
काम्यजवन्त A. ३. क्व. B. ४. इत्यन्तर्भा B. ५. विनाशं करोति । भा.
विनाशं करोति । भा. विनाशं करोति । भा. विनाशं करोति । भा.

किलस्वन्तणोभालिकाकुसुमणीसहा परिकल्पितसि सो वि जगता-
विदो भवददा मम्महेण संशयसै दुलहवणं सि । (५)

माल० । कुसलं दानि तस्य महापुत्रस्य भवतु भवतु
दुलहो आसामो । साकम् । वित्तसदो अरुण प्रियसखि (६)

संस्कृतभाषितम् ।

मनोरामस्तीव्रं विषमिदं विसर्पयविरतं

प्रमाथो निर्भयो ज्वलति विधुतः शयन इव ।

मालिकाकुसुमनिःसहा परिकल्पिते सोपि जगितो भवतदा मम्मथेन सं-
तापस्य दुःसहवमिति ।

(६) कुशलनिदानो तस्य महामुभावस्य भवतु तस्य पुनर्दुर्लभ
आश्वासः । विशेषतोऽयं प्रियसखि

संस्कृतभाषावाच्यः प्रायो नादयः शत्रु स्त्रियाः क्ताः ।

काचिदपि विदग्धतायाः प्रबोधनार्थं प्रशस्यन्ते ॥

७६-७९ मनोराम इत्यादि । प्रियसखि रामस्य भ्रातु न तावत् प्र-
भवति न वा माता न वा त्वम् । कुतः । मनोराम आधारविरतं प्रमाथी
क्षोभकारी यथा तीव्रं विषं तथा विसर्पति व्याप्नोति । यथा भ्रातृभगमादिषु
विषं व्याप्नोति तथाङ्गानि न उद्देग इत्यर्थः । यद्वा । मविशोऽदशमोऽध्वना-
जुराग इच्छाभेदस्तीव्रं यथा तथा मनो विसर्पति व्याप्नोति दाहकारिणा-
द्विषमिव । तथा विधुतः संभुक्षितोऽतिरिपथा ज्वलति विधूयमानोऽभूत् यथा
तथा स एव रागो ज्वलति ज्वालामालाकुलीभवति । इव इतः सर्वत्र प्रत्यङ्गं
दिनस्ति पीडयति मरीचाज्जर इव । तं त्यक्त्वा समाधिस्त्वया समाधातुं

१ किलिस्तन A. किलि C. किलिस्त D. २ विदग्धतायाः D. विदग्धता-
याः C. ३ B. om. ; B. C. om. नि ४ गी A. ; गस्त B. ; गस्त C. सेद
B. तुल्य D. कामाजो A. भावसो C. भावसो मर तस B. ५ निर्भय A.

हिनस्ति प्रत्यङ्गं ज्वर इव गरीयानित इतो

न मां त्रातुं तातः प्रभवति न चाग्धा न भवती ॥

- ८० लव० । एवं ज्वरेण प्रत्यङ्गसोऽवदाइणो परोक्षदुःखदूषहो
सज्जनसमाभमा होन्ति । अपि च । जस्त वादाभ्यन्तरमुहुर्न-
दस्येण सविसेससमिद्धदुःखहाभ्यन्तपुण्ड्रिमाँचन्दोदया गिर्यरुण-
वामव्यावारसंसदजीविदां दे सरीरायथा तस्म ज्वरेण संपर्कसविसे-
सदसणा भावेऽव अज संतपसि सि किं एव भगिद्व्य । ता पिअ-
८५ सहि सलाहणिज्जं दुल्लहमणोरहफलं जीअलोअस्स गुर्हआणुराअ-
सरिस्स ममागुभाअवल्लइसमाभमो ति एत्तिअं जाणीमो । (क)

(क) एवमेव प्रत्यङ्गसोऽवदायिनः परोक्षदुःखदूषहोः सज्जनस-
माभमा भवन्ति । अपि च । यस्य वातायनान्तरमुदूर्तदर्शनेन सविशेष-
न शवपत इति भावः । यद्वा तातस्त्रातुं न शक्नोति नन्दननिरासेन
माधवाय मददानात् । अन्धापि न तथा । तथानुवर्तमानस्य तातस्यानि-
षेधात् । लवङ्गिकापाथ्य तयोः समशीर्षिकया गगनं स्वाच्छन्द्येन स्वम-
तप्रकाशनाय ।

८१-८६ अत्र गणितव्यं युज्यत एवेत्यर्थः । यस्याव्यक्तं दर्शनं
सन्दर्भमिति जीवितसंशये च कुरुते तस्य व्यक्तं दर्शनं त्वदुपन्यस्तप्रकारं
तां कुरुत इति किमत्र चित्रम् । चन्द्रेन्निखेन ज्ञानाभिराच्छेद उक्तः ।
सुकुमाराधामरपामतिपीडाकारित्वेन निष्करुण्यभम् । व्यापारो दशावस्थः ।

१ मलीयान् G. २ प्रवसत् and श्रोत्रं B. ३ महाभारतगीता सज्जन° A.
सामाभमा C. ४ सुदुःखदेवदत्त° A. C. ५ भुवना° D. ६ तदनशमभावा C. ७
पुण्यपीडा G. ८ भावभक्त° D. ९ तात B. C. D. १० वा. शिखर ३ B. ११ सज्जन
C. A. om. सज्जन. १२ सज्जन A. १३ तदुःख° C. D. १४ तदसमा° A. D.

माल० । सदि दृष्टमालतीजीविदे साहसोवणासिणि अपेदि ।
साध्वम् । अहवा अहं ज्जेव वारं वारं पैलोअअन्ती दुःखव्यवस्था-
विधीरत्तणाम्हुमेण अत्तेजो विधरण दूरविज्जम्भमाणदुर्विण्णअ-
ल्लहण एत्थ अचल्लामि तथा वि पिअसति (ज)

मृदुतुतवहायमानपूर्णिमाचन्द्रोदया दिक्कल्लकामव्यापारसंगणितजीवि-
ता ते शरीरावस्था तस्यैव संप्राप्तसंविशेषदर्शना भूतार्थं सत्यमसीति
किमत्र भाणितव्यम् । तत्प्रियसखि इलाघनीयं दुर्लभमनोरथफलं जीव-
लोकस्य गुरुकानुरागसदृशं महानुपायवल्गुमसमागम इत्येतावज्जानीयः ।

(क) सखि दयितमालतीजीविदे साहसोवणासिणि अपेदि ।
अथवा अहमेव वारं वारं प्रलोकयन्ती दुःखव्यवस्थापितधीरत्वावष्टम्भे-
नात्वनो हृदयेन दूरविज्जम्भमाणदुर्विण्णलघुकुलात्रापराध्यामि तथापि
प्रियसखि ।

किमत्र कर्तव्यमिष्यत आह । तदिति । तथा च गुरुतरानुरागस्येतत्फलं
यत्सखीद्वारा वल्गुमसमागमः कारयितव्य इति भावः ।

८७-९० अत्र दयितं प्रियम् । महाकुलकुलङ्कशङ्कुया साहसम् ।
अत एव रोदनम् । तथा च त्वमपेक्ष्यमाणः । प्रियभाषिणी त्वं किमधि-
क्षिपामि यदहमेवान् वान्येत्याह । अधीयेति । अत्र लण क्षणमालोकनाकु-
लत्वाद्दुःखव्यवस्थापितं यदीदृशं तस्यावष्टम्भोपिद्यमानमेतदारोपस्तेनै-
त्यर्थः । लब्धी लघुता गता । अहमत्रापराध्यामीति येन दवैतादृशसाह-
सोपन्नास इति भावः । तथापि प्रियसखि ।

१. तथा B. २. C. om. सखि. ३. तेन B. अपलोभते B. ४. दुःखव्यवस्थापितं
B. ५. ते C. ६. दूरविज्जम्भमाणदुर्विण्णलघुकुलात्रापराध्यामि D. दूरविज्जम्भमाणदुर्विण्ण
लघुकुलात्रापराध्यामि C. ७. दूरविज्जम्भमाणदुर्विण्णलघुकुलात्रापराध्यामि A. ८. मेरा B. ९. ते D. १०. Com.

भूयः संस्कृतमाश्रित्य ।

ज्वलतु गगने रात्रौ राज्ञावच्छण्डकलः शशो

दहतु मदनः किं वा मृत्योः परेण विधास्यति ।

मम तु दहितः श्लाघ्यस्तातो जनन्यमलाम्बया

कलमसलेन न त्वेवायं जनो न च जीवितम् ॥

लव० । स्वगतम् । एतद् दार्णि को उवाचो । (क)

(क) अत्रेदानीं क उवाचः ।

९२-९५ अधुना साहसकारणं हृदि निभाय सनिर्वेदमाह । ज्वल-
विधादे । प्रतिरात्रं पूर्णश्चन्द्रो ज्वलतु तापयतु । तथापि न साहसं करोमी-
ति भावः । गगन इत्यनेन प्राध्वत्वादनुयागमनीयतोका । तर्हि कामस्तां
पीडयिष्यतीत्यत आह । नदन्तो दहतु मृत्योर्मरणात्यरं स किं करिष्यति ।
मरणे सति दुःखस्यापि त्यागादिष्टमेव तदिति भावः । परेणेति ॥ प्रकृत्या-
दिभ्य उपसंख्यानमिति तृतीया ॥ इदं नायिकायाः स उज्ज्वैर्यम् । यदाह ।

चापलेनानुपहतं चित्तं धैर्यमुदीरितम् ॥

ननु दुःखहानाय माधवानुत्तरणमेव वरमत आह । मम पुनस्तातः
पिता दहित इष्टः । कीदृशः । श्लाघ्यः सर्वश्लाघाविषयः । अमलवंश
मातेश्च । निर्वल कुल चेष्टम् । अयं हृदिस्थो जनो माधवो नैवेष्टः ।
साहसकियमेति शेषः । तर्हि कथं जीवनमत आह । न च जीवितमिष्टम् ।
अत्र जीवितरूपादुद्देगावस्था । यदाह ।

प्रद्वेषः प्राणितव्ये यः स उद्देगः स्मृतो बुधेः ॥

९६-१०३ उद्देगेनाशोभायं चित्तमन्ती लवङ्गिका । अत्रेदानीं
क उवाचः । प्रतीहारी । एषा भगवती । कामन्दकी । मालतीजीवनीपाय
इति भावः । परीक्षितपात्रे २ अनेन उवाच ॥

अथ नेपथ्यादमविष्टा प्रतीहारी । एषा भगवती कामन्दरी । (क)

उभे । किं भगवती । (ख)

प्रती० । भर्तृदारिद्र्यं द्रष्टुकामा आश्रया । (ग)

उभे । तदो किं विलम्बीअदि । (घ)

प्रतीहारी निष्कान्ता ।

मालती चित्रं प्रच्छादयति ।

लव० । स्वगतम् । सुसमीहितं खलु जातम् । (ङ)

ततः प्रविशति कामन्दक्यवलोकिता च ।

काम० । साधु सखे भूरिवसो साधु । प्रभवति निजस्य कन्यकाजनः ।

(क) एषा भगवती कामन्दकी ।

(ख) किं भगवती ।

(ग) भर्तृदारिकां द्रष्टुकामागता ।

(घ) ततः किं विलम्ब्यते ।

(ङ) सुसमीहितं खलु जातम् ।

संधिप्रसङ्गसंबन्धानाचारसमन्वितम् ।

निवेदयन्ति याः कार्यं प्रतीहार्यस्तु ता मताः ॥

प्रतीहारीत्यत्र बहुलकचनान्मनुष्येपि दीर्घः ॥ उभयोर्वाक्ये । किमर्थमागतौत्यर्थः । अत एवाग्रिमवाक्ये तद्व्यापारकथनम् । सुसमीहितं खलु जातम् । इदानीं यत्कामन्दक्यागमनमिति भावः ।

१०६-११० उभयेति । इहलोकाविरुद्धं साक्षादप्रतिपक्षेण रामकोपाजननात् । परलोकाविरोधस्यास्मिन्स्य कुमारीजनस्य प्रभुर्न परस्य ।

एव महाराज इत्युभयलोकाविरुद्धं संयतमुपपद्यते । अपि च । भगवन्मयोद्यानवृत्तान्तेन भगवतो विधेर्निकूलतामवगाच्छामि सुकला-
वलीचित्रकलाः यदिकरसविधानैकौतुकमनुते प्रमोदमुल्लासयति । इ-
त्येतानुरागो हि हारकर्मणि परार्थं मङ्गलं गीतश्चावमयोद्भिरता-
यस्यां मनश्चक्षुषोऽनुवन्धस्तस्यामृद्विरिति ।

अथ० । एसा मालती । (क)

काम० । निर्वर्ण ।

निकामं क्षामाङ्गी सरसकदलीगर्भसुभगा

कलादीना मूर्तिः आशिन इव नेत्रोत्सवकरी ।

अवस्थासाध्या मदनदहनोद्द्विषिपुरा-

मियं नः कल्याणी मनयति मनः कम्पयति च ॥

(क) एषा मालती ।

ति संपारणोत्तयास्त्यानुदाराणादित्यर्थः । व्यतिकरो मिलनं तद्वत् संविधान-
म् । हारकर्मणि परिणये । परार्थं श्रेष्ठम् । अनुवन्धो रतिः । आहिरूपचषः ।

११३-११६ निकामभित्तिर्वादि । इयं कल्याण्यस्माकं मनो-
रमयति । कुतः । अयं क्षामाङ्गी । सरस आद्रोपमुषित इति यावत् ।
कदल्या गर्भो मरुता तद्वद्रम्या क्षीणवपाण्डुताभ्याम् । इह गर्भपदेनाति-
माण्डुवं कोमलत्वं चोक्तम् । कलादीना मूर्तिरिव द्वितीया-
चन्द्रलेखेन । अथ एव प्रस्तुतकार्यसंपादकात्वेन रमयति । उदाहेतोक्त-
ददाहेन विह्वला दशमापन्ना सती मनः कम्पयति । अतिपीडनादनि-
द्राभाङ्गिवादिति भावः । इह तनुताख्यां मानदक्षा सूचिता ।

१ विदेश्यन्तु D. भावशास्त्राय C. २ मरुतामक विनाशयुत B. अनुवन्धु०
C. ३ तनुताख्यामपन्नां U. परार्थे A. ४ मदनदहनोद्द्विषिपुरा A. ५ कल्याणी B.
६ मनीषाविह्वल B. C.

अथ च । परिपाण्डुपासुलकपोलमाननं

स्थती मनोहरतरुव्यमागता ।

रमणीयजन्मनि जने परिक्षम-

ल्लिता विधिविजयत हि मान्मयः ॥

अथवा । नित्यमनया संकल्पनिर्मितः प्रियसमागमोऽनुभूयते ।

११७-१२६ परित्यादि । पासुलं क्लृप्तम् । पाण्डुकक्षकपोलवद-
नापीय रम्या । यतो मनोज्ञजन्मनि जने वल्लकापस्य विकारो बाह्य-
स्तादृश ईप्सितः सान्विजयी भवति । संकल्पो मनोव्यापारः । नीवी-
त्यादि । जघनवस्त्रबन्धने नीवी । तस्या बन्धस्य ग्रन्थेरुच्छुत्तने शिथि-
लता । वातः श्लथतानुरागादपि । पदाह ।

स्वेदोस्वेदपुस्तम्भाः श्लथता जघनच्छेदे ।

आविर्भवति नारीणामनुरागवशात्पनाम् ॥

अधररन्ध्रमधरकम्पनम् । एतत्सुस्फुरितचुम्बने । पदाह ।

रदने विशन्तमोष्ट ग्रहीतुं या सनिच्छति ।

निजोष्ठः कम्पते यच्च स्फुरितं चुम्बने भवतु ॥

दोषिपादो बाह्योर्ध्वमहत्त्वम् । आलिङ्गनसौख्यात् । स्वेद आवासात् ।
भसृणं कीमलम् । मधुरं ललितम् । संकल्पलब्धस्य दुरालोकावदालेकारम् ।
सङ्गरास्त्रिगन्धम् । सुखभावनया मुग्धम् । चक्षुः । संकल्पमात्रलब्धतया
विप्रेतवाक्त्रोत्सागिज्ञा दृष्टिः । भिन्ना दृष्टिरसूत्रायाम् । पदाह ।

स्त्रिधाकुञ्चितपुत्रा शनैरिगर्भितसर्पिणी ।

निगूढागूढतारा च जिह्वा दृष्टिरुदाहृता ॥

सर्वे लोके प्रविष्टाभिर्मां ललितम् । तल्लक्षणं वृत्तमेव ।

अनेकानां प्रमाणां

तथास्याः

प्रीतिवन्धोच्छसमधरस्पन्दनं दोषिषाहः

स्वेदश्चक्षुर्मसृणमधुराकेकरिन्मधुमम् ।

गात्रस्तम्भः स्तनमुकुलयोरुपवन्धः प्रकम्पो

गण्डाभोगे पुलकपटलं मूर्च्छना चेतना च ॥

इत्युपसर्पति ।

लवङ्गिका मालतीं चालयति । उभे उत्तिष्ठतः ।

माल० । मभवदि वन्दामि । (क)

(क) भगवति वन्दे ।

आकुञ्चितपुटापाङ्गसंगतार्धनिमेषिणी ॥

मुहुर्पावृत्ततारा च दृष्टिराकेकरा मता ॥

दोषोषा भुजा भुज इति शब्दभेदः । गात्रस्तम्भः शरीरनिश्चलता ।
अतिहर्षात् । यदाह ।

अतिहर्षभरोपरागेभ्यः स्तम्भसंभवः ॥

मुकुलाकारस्तास्तनाविव मुकुली । तयोरुपवन्धो विच्छेदरहितः कम्पः ।
प्रियस्त्र गाढालिङ्गनात् । गण्डाभोगे गण्डमण्डले पुलकपटलं रोमाञ्च-
संघः । प्रियचुम्बनसंकल्पात् । आप्यन्तिक्ताकार्यं पटलग्रहणम् । मूर्च्छना
मोहः । निरातिशयानन्दयोगात् । यदाह ।

तस्त्वत्वा वपुषि मीलनं दशोर्मूर्च्छता च रतिलाभलक्षणम् ॥

रतिविलाससंकल्पेनान्तरा चेतना च ।

१२९-१३८ वीरानां प्रवृत्तिं प्रति वन्दामीति नतिसं-
दाय । यदाह । वन्दामि वन्द इति सामान्यत एव । मालतीविचरि-

काम० । महाभागे समीहितफलभाजनं भूयाः ।

१३

लव० । सुविहिदं भ्रातृणं एतत् उच्यते सुदुर्भगवती । (क) स-
वा उपविशन्ति ।

शाल० । कुशलं भगवती । (ख)

काम० । निःश्वस्य । कुशलमिव ।

लव० । स्वगतम् । पश्चादपि कष्ट एता कवडणाडशस्य । प्रकाशम् । १३०

गुरुभवावस्थामभ्यन्तरिकण्डपडिलगणोत्तमं शृण्वारितं उच्यते भग-
वती वयम् । ता किं दाणीं उच्यते कारणं भविष्यति । (ग)

काम० । नन्वयमेव चोत्तीवरेति ह्युच्यते परिचयः ।

लव० । कैधं विभ । (घ)

काम० । अर्थि किं न जानासि ।

(क) सुविहितमातनमत्रोपविशतु भगवती ।

(ख) कुशलं भगवत्याः ।

(ग) प्रस्तावना स्वल्पेण कपटनाटकस्य । गुरुकबाष्पस्तम्भमभ्य-
रितकण्डप्रतिलग्ननिःश्वासमन्वाहशमेव भगवत्या वचनम् । तत्किमिदं

नीमुद्वेगकारणं भविष्यति ।

(घ) कथमिव ।

नोदाय स्वस्य च तद्विषयसिद्धिमुद्देशनायाह । भाजनमिति । कपटनेव
मादृक् । अत्र वाष्पं नेत्रजलम् । स्तम्भः प्रतिबन्धः । मन्यतेति मन्दी-
कृतः । तद्विषयक्रण्डे प्रतिलग्नो निःश्वासो यत्र तत् । परिचयोः संलक्ष-
णमिव । उद्वेगकारणमिति शेषः ।

प्रकाशमभाजनं A. समीहितफलं D. २. एवं भ्रातृणं A. ३. B. om.
काम० । निःश्वस्य B. C. द. गणो A. D. १. कुशलं B. ३. क. D.
लव० । स्वगतं कष्टं परिचयः A. न. ह्युच्यते रि. किं न. ८०. ५. वयम्.

इदमिह मदनस्य जैत्रमखं सहजविलासनिबन्धनं प्ररीरम् ।

अनुचितवरसंयमोमशोच्यं विकलगुणातिशयं भविष्यतीति ॥

मालती वैचित्र्यं नाटयति ।

लव० । अस्मि एदं णरेन्दवधणाणुरोहिणः । अग्रक्षेण णन्दणस्स

१४५ पडिवेण्णा मालदिस्सि सअली जणो अमच्च जुगुप्सेदि (क)

माल० स्वगतम् । कथं उग्रहारीकिदस्मि राज्ञो तादेण । (ख)

नाम० । आश्चर्यम् ।

(क) अस्मैतत्तरेन्दवधनानुरोधिनामात्येन मदनस्य पतिपत्न्या
मालतीति सकलो जनोमात्रं जुगुप्सते ।

(ख) कथमुग्रहारीकस्मि राज्ञस्ततेन ।

१४९-१५६ इदमित्यादि । मालत्या इदं शरीरं विकलगुणाति-
शयं भविष्यतीति त्वं किं न वेत्सि । अनुचिनजामातृसंयमशोचनावहम् ।
यतः । इह जगति यत्कृतमस्य जैत्रं जयनशीलमखं सहजविलासस्य
निबन्धनं कारणं च । एतेनैव सहजविलासा जायन्त इत्यर्थः ॥ वरो
जामातारि श्रेष्ठ इति विद्मः ॥ वैचित्र्यं विमनस्कत्वम् । नाटयति करोति ।
मितृनिन्दैव पूर्वश्लोकार्थे इति द्योतयति लवङ्गिका । [अस्मैवादिति] ।
अत्र जुगुप्सते निन्दति । अत्रानुपहरणीयाप्युग्रहारीकृत्येनेन स्वयमेन
पितृगुणानभिज्ञत्वं सूचितम् । उपहारश्च मरणशरणच्छायादिः कियत्
इति मरणवृत्तमास्य दर्शिता । इह पश्चात्तापनामा नाट्यालंकारः ।
यदाह ।

अनुवासातिरेकस्तु पश्चात्ताप उदाहृतः ॥ इति ।

१४८-१५१ मालत्यास्तद्वत्ता तादस्य गुणानभिज्ञत्वं मालती न
जानादत्याशयमेव गुणेत्यादि । इदं कार्यं गुणनिन्दैवमयात्मनः कथमा-

गुणापेक्षादून्मं कथमिदमुपक्रान्तमथ वा

कुतोपत्यस्तेहः कुटिलनयनिष्णातमनसाम् ।

इदं त्वेदं यदुत नृपतेर्नर्मसचिवः

सुतादानान्मित्रं भवतु स्वं हि नो नन्दन इति ॥

माल० । सैगतम् । राश्वाराहणं कणु तादस्त गृह्यं ण उण
मालदी । (क)

लव० । एवं यथा मभ्यदीः आण्णन् । अण्णया तस्मिं वरे
दुर्दसणे अदिकन्तजोव्येण किं ति णं विचारिदं भ्रमच्चेण । (ख) १५५

(क) राजाराधनं खलु तातस्य गुरुकं न पुनर्मालदी ।

(ख) एवं यथा भगवत्पातसम् । अन्यथा तस्मिन्वरे दुर्दशेति-
कान्तपौत्रे किमिति न विचारितममायेन ।

रज्यम् । रूपादिमति पुरजने सति तद्वहितनन्दनाय मालतीदानं कथमु-
पक्रान्तामिति भावः । अत एवाश्वत्थम् । अथवा पक्षान्तरे । कुटिलनये
परवञ्चननीतो कुशलचित्तानां कुतोपत्यस्तेहः । नैवेत्यर्थः । स्नेहस्य
निरुपाध्युपकारेच्छारूपस्य नृपानुरञ्जनादावुपाधावभावादित्यर्थः । इदं
यदुपक्रान्तं तदैवपर्यनिर्दण्डम् । एतदधिप्रापकमिति यावत् ॥ चतुर्वर्गा-
दिवादिदंभरशब्दे ष्यञ् ॥ उत निश्चये पितर्के वा । दन्तपतेर्नर्मसचिवो
नन्दनः कन्यादानादस्माकं मित्रमनपकारी भवत्वित्येवमुपक्रान्तम् ॥
निष्णात इत्यत्र निनदीभ्यां स्नातिः कौशल इति शब्दम् ॥ उत निश्चय-
वितर्कयोरिति धरणिः ॥ कामोपचरणं नर्म । यदाह ।

उपचारः स्त्रीपुंसयोर्मनोजन्मनिबन्धनः ।

स एवात्र परिजयो नर्मसंज्ञः प्रयोक्तृभिः ॥

इति मालः ।

१५५-१६४ इतीति दुर्दशेनादिकम् । अत्र जीवितमपि निष्क-

१. स वि मे मन्दन A. भवतु सचिवमिदम् इति C. २. B. am. ३. नन्दन B.

माल० । स्वयत्तम् । हा हृदयम् । समुत्थितानर्थवृत्तपतना मन्द-
भाषणी । (क)

लव० । ता मभवति प्रसीद परितापे इमादौ जीविदमरणौदो
विभ्रसहि तवावि एसा दुहिदा उजेव्व । (ख)

काम० । अयि सरले किमत्र मया भगवत्या शक्यम् । प्रभवति
प्रायः कुमारीणां जनयिता देव च । यच्च किल कौशिकी शकुन्तला
द्वयवर्त्तमानस्यः पुरुषस्य चक्रम इत्याख्याननिर्द आनक्षत यास्य-

(क) हा हृदयम् । समुत्थितानर्थवृत्तपतना मन्दभाषिणी ।

(ख) तद्वगवति प्रसीद परित्रायस्यास्माज्जीवितमरणाद्विभ्रसहि त-
वाप्येषा दुहितैव ।

लवदुःखवदुःखवास्यां मरणकल्पं जीवितमरणम् । उक्तप्रवन्धेन मालती-
नैराशं विधायाह । अथीति ॥ भगवत्येति कृत्यानां कतेरि वेति तृतीया
न तु षष्ठी । अशक्यमित्यकारप्रक्षेपसंभवात् ॥ गान्धर्वविवाहे कन्यावरौ
प्रभवत इति प्रायःपदतात्पर्यम् । जनयितीति । न राजेति भावः । माध-
वविवाहे भूरिवसुरेव सानुग्रहः । अत एव सरल इत्युक्तम् । किल
प्रसिद्धौ । कौशिकी कुशिकवंशजा । चक्रमे कामयते स्म । आख्यानं
पुरावृत्तम् । इहाख्याननामा नाट्यालंकारः । यदाह ।

आख्यानं तु बहुविधं पद्यरावृत्तकोर्तनम् ॥ इति ।

निदर्शननामा नाट्यालंकारोपि । यदाह ।

१ समुत्थितं D. भगवत्या B. समुत्थितं A. ; पदना A. वदना C. वदना B.
२ B. add. भा. उ. प्रसीद भगवत्या A. ४ जीवित A. विभ्रसहि A. B.
५ जीव B. दुहिदा तवा C. D. ; D. om. मल. ६ D. om. ७ न-

दत्ता च संजयाय राज्ञे पित्रा दत्तमात्मानमुत्पन्नाय प्रायश्छादिभ्यादि
तदपि सौहृदाभासमित्यनुपदेष्टव्य एवायमर्थः । सर्वथा

राज्ञः प्रियाय सुहृदे सचिवाय कार्यै-

दन्मात्मजां भवतु निर्वृतिमानमात्मः ।

दुर्दर्शनेन घटतामिवमप्यनेन

धूमप्रहेण विमलः शशिनः कलेषु ॥

माल० । सास्रं स्वगतम् । हा ताद तुमं पि समं गाम् एवम् इति
सञ्जया निदं भोभतेह्यैः । (क)

अव० । चिराद्द भवद्दीर्घः । णं भणामि अस्त्यसर्गो महाभाओ
माहवो चि । (ख)

(क) हा तात स्वमपि मम गानेवमिति सर्वथा जितं भागवत्प्राया ।

(ख) चिरादितं भगवत्या । ननु भणाम्यस्वस्वशरीरे महाभाओ
याधत इति ।

कथनादन्यचेष्टानां साध्यसिद्धिर्निदर्शनम् ॥ इति ।

कल्पपदेनोपदेष्टव्यत्वसूचनम् ।

१६५-१७८ अधुना साहसेपि प्रवृत्त्यर्थं मालवजुशयाय
पितुर्वरणा च विवाहः । राज्ञ इति । कार्याकारणभावेन व्यहृष्टार्थ-
मित्यर्थः । अनेन सचिवेन । वार्धक्यात्कौरुष्याच्च दुर्दर्शनेन । धूमप्र-
हेण राहुणोत्पन्नधूमप्रहेण वा । पीडाकारेणादुर्दर्शनेन । महणः ग्रहः ।
मालती जातानुशयाह । [हा तावोति] । एवं निरपुह इत्यर्थः । भोवोति ।

१. प्रत्येक C. दत्तामुत्पन्ना D. २. साहसिकवृत्तिसमनुपदेष्टव्यकाल्य A. ३. व्यासमाह-
सकलाभिरागवन्देष्टव्यमेव D. ४. सचिवाय भागी C. ५. B. onl. गमः ६. पित्रा
C. ६. अस्मा A. ; D. add. सह after सचि, महाभाओ B. D.

काम० । उदे गच्छत । वन्ते अनुजानोहि माम् ।

लभ० । जनान्तिकम् । सहि मालदि संपद भववतीमभासदो

तस्स महान्भावस्स उगम जाणीमो । (क)

माल० । अपैवार्य । सहि अत्थि मे कोदूहलम् । (ख)

लव० । प्रकाशम् । को एसो भावयो णाम जस्स भववती
निगण्हुंस्स अत्ताणं धारदि । (ग)

(क) सहि मालदि संप्रतं भववतीकाशात्तस्य महानुभाव-
संगेदं जानीमः ।

(ख) सहि अत्थि मे कोदूहलम् ।

(ग) के एव भावयो नाय यस्य भववती स्नेहात्कृतम्भानं
धारयति ।
*That with the words "भववती" the
great in consequence of the*

स्वभावतः त्वमेव करोषीत्यर्थः । अत्र चिरायितं बहुकालमागतम् ।
इतीति । अत्रः शीघ्रं गम्यतामिति भावः । जनान्तिकमिति ।

उक्तस्याश्रवणं कायोत्पार्थस्यैः स्याज्जनान्तिकम् ॥

इति भरतः । लउत्तिका मालदी माकाङ्क्षयति [सहि मालतीयादि] ।
उत्तमभूषणम् । अस्ति मे कुतूहलम् । तत्पृच्छेत्यर्थः । अत्र [लव०
वा०] यस्य क्व रति शेषः ।

1. A. लव० इति. 2. लव० भववती. C. D. 3. भववतीं समासदो A. D.
4. लव० A. C. समासदो D. 5. A. D. om. भववती. B. adda तस्य
भववती इति. 6. A. adda भववती before स. 7. लव० B. C. D.;
भववती C. D. 8. लव० Com. A. Com. follows A.

काम० । अप्रास्ताधिकी महत्येषा कथा ।

लघु० । तर्थाभि आशुयस्सु भवती । प्रसादं करोतु । (क)

काम । श्रूयताम् । अस्ति विद्वन्निधैर्म्य नरपतेरमात्रः समग्रद्वयपु-
रुषप्रकाण्डनकचूडामणिर्देवरातो नाम यमशेषभुवनमहनीयपुण्यप्र-
तिमानमात्मनः सतीर्थं पितृवते समानं योतौ यादृशश्चेति ।
अपि च ।

व्यतिकरितदिग्मतः श्वेतमानैर्नशोभिः

सुकृतविहातिनासां स्थानमूर्तस्त्वलानाम् ।

(क) तयाप्यासंष्टा भवती । प्रसादं करोतु ।

१७९-१८३ सकृदिभाष्ये १७९ । अप्रास्ताधिकाति । अपमान-
शयः । भाष्यमण्यसुताधुपाधिकाशङ्क्य मालत्वा अनदरे नम दटस्थता
न वदेत । अतः सानुबन्धं पृच्छत्विति सानुबन्धमिवमप्याहति ।
समग्रः संपूर्णः । पुरि कार्यभारे साधुभूमौ मन्वी । प्रकाण्डं प्रशस्तम् ।
चूडामणिरिव चूडामणिः श्लाघ्यः । सर्वमन्त्रिप्रधानमित्यर्थः । महनीयं
पूज्यम् । पुण्यं प्रशस्तम् । यद्वा । महनीयो पुण्यमहिमानो यस्य तम् ।
सतीर्थं एकगुरुः । समानं तीर्थमप्युध्यापो यस्य । तीर्थं य इति
[समानतीर्थं वासीति ?] यत्प्रत्ययः ।

१८५-१८८ व्यतिकरितेऽप्यादि । इह जगति कथमपि श्लाघा-
दिना तादृशाः स्तंभिनः संभवन्ति । कीदृशाः यशोभिर्व्यासदिवस्वस्वपा ।

१ भवताधिकी A. C. D ; D. adds एव after भवती. - तर्हि D. वक्तव्यं
B. ; वक्तव्यं B. ; A. B. insert ये after this and E. after एवतादे
also. ३ विद्वन्निधैर्म्य A. D. ४ समग्रद्वयपुण्य B. समग्रद्वयपुण्य C.
समग्रद्वयपुण्य D. ५ B. om. आत्मनः सतीर्थं. ६ B. adds तदर्थम् ;
D. om. कीदृ. ७ कथमपि Com.

अवस्थितमहिमानः केतनं मङ्गलानां

कथमीपमुपवनेस्मिस्तादृशाः सम्भवन्ति ॥

माल० । सहि तं कथं भववरीमहिदणमहिभं सव्यदा तादो
१९० सुमरदि । (क)

ख० । सहि समं किल विज्जातेगमो किदो सि तत्कालवेदी
जयो मन्तेदि । (ख)

का० । तत उदपमिरोत्यैक एव स्फुरितगुणयुदिसुन्दरः कलावान् ।

(क) सखि तं खलु भगवतीगृहीतनाभधेयं सर्वदा तातः स्मरति ।

(ख) सखि समं तिल विद्याधिपः कृत इति तत्कालवेदी
जै नो मन्त्रयते ।

श्वेतमानैरिति वर्तमाननिर्देशेन १९१ पमिनपपगोभोगित्वमुक्तम् । बलवतां
पुण्यावपाकानां त एव स्थानम् । त एव महासुकृतिन इत्यर्थः । पद्मा ।
पुण्याविलासानां बलवतां च त एव स्थानम् । तथा च पुण्यवन्तो बलवन्त-
श्च त एवेत्यर्थः । अत एवाधिकनहत्याः । मङ्गलानामर्थसिद्धानां केतनं
निवासः ॥ केतनं तु ध्वजे कार्ये निमन्त्रणनिवासयोरिति विश्वः ॥

१८९-१९२ अत्र नामाग्रहणं श्वरुखेनाङ्गीकारात् । गुरोर्नाम
नगृहीतादिति सूते । तं देवरातम् । अत्र समं तुल्यं यथा तथा पाठः कृतो
देवरातमुच्यते ॥ मन्त्रयन्ते कर्णाकर्णिकया वदन्ति ।

१९३-१९४ प्रकृतसिद्धयर्थं पितृगुणानुकांवा नायकगुणानाह
तत्त इत्यारम्भः । तत्रो देवरातादक एव कालश्चन्द्र उदियाम् । एको बालो
जात इत्यर्थः । पद्मा । बालश्चन्द्र इव कालश्चन्द्रः । एकापत्यतया स्नेहाधिक्य-
सूचनार्थमेकग्रहणम् । भक्त्यामेकाधिपत्यकथनात् । वा । कीदृशः । स्फुरितः ।

१. सार्वभौमिकः D. २. सखि B. ३. केव A. C. D. ४. B. om.
5. एव A. 6. विद्याधिप B. 7. कृतः C. 8. जै नो A. C. D. 9. तत्काल-
वेदी B. 10. मन्त्रयन्ते B. 11. कर्णाकर्णिकया B. 12. वदन्ति B. 13. Com. follows D.

इह जगति महोत्सवस्य देतुर्नयनयतामुदियाय बालचन्द्रः ।

लक्ष० । जनान्तिकम् । सखि अपि नाम माधवो भवेत् । (क) १९

काम० । असौ विद्याधरः विशुरपि विनिर्गत्य भवना-

दिहायातः संप्रत्यधिकलशश्चन्द्रमधुः ।

(क) सखि अपि नाम माधवो भवेत् ।

व्यक्तीकृता गुणानां शीलादीनां या दुतिरीज्ज्वर्यं तथा सुन्दरः । यद्वा ।

स्फुरितगुणद्वतिश्चासौ सुन्दरश्चेति । कलायैत्यतुःषष्टिकलायुक्तः ।

नायके वर्णपेदूती कलावत् च रचयताम् ॥

इति भारतः । नयनवतां चक्षुष्मतां महोत्सवस्य कारणम् । नैव प्रीति-
जनकतात् । यथोदयगिरिको बालचन्द्रोभिनवशस्त्रुतेति सोपि स्फु-
रितगुणोन्मीलनैर्विधायां या दुतिः प्रथा तथा सुन्दरः कान्तः
कलावाग्नेशानन्दहेतुश्च भवति ।

१९६-२०० बालकादितस्वदनाममनमाशङ्क्याह । असावि-
त्यादि । असौ विशुरपि बालोपि संप्रतीहागतः । अस्तौति शेषः ।
कीदृशः । विद्याधरः । तपीतद्वज्रविधावित् । बालः पञ्चदशवर्षपर्यन्तः ।
बालो वायूनघोदश इति वचनात् । भवनाद्विनिर्गत्य बाहिभूय । अनेन
पथिकत्वमपास्तम् । पौवनमाह । अधिकलः पूर्णो यः शारदशशी
तस्मान्मनोज्ञस्तद्वद्वा मनोज्ञः । यदृष्टिविषये पुरं नारीणां कटाक्षैः संजात-
नीलनलिनजावाक्षमिव भवति ॥ कुवलापेक्षमित्यत्र तारकादिस्वादित्वात् ॥
कीदृशैः । उन्मादतरलैः कामावेशचपलैः । यदार्यं स्थया याति तदे-
न्मादान्विता युवायो वातायनेनैव प्रवृण्वन्ति । तन्तु तन्तुपतैः संजातकु-
वलयमिव लक्ष्यत इत्याशयः । अनेन विशावत्तनूतनत्वम्यत्वादिकमुक्त-

यदालोकस्थाने भवति प्रभुमुन्मादहालेः

कटाक्षैर्नारीणां कुवलयित्तयातापनामिव ॥

१०० अत्र बालमुद्गा मकरन्देन सह विद्यामान्वास्तिकीमधिगच्छति ।
स एष माधवो नाम ।

माल० । सानन्दं जनान्तिकम् । सहि^३ सुदं तुष्ट । (क)

लव० । सहि कुदो वा महोदहिं वज्रिन् पारिजादस्त उग्ग-
मो ति । (ख)

१०५ नेपथ्ये शङ्खध्वनिः ।

काम० । अहो कालातिपातः । संप्रति हि ।

क्षिप्रनिद्रामुद्रां सदनकुलहच्छेदमुलमा-

मव्याप्तोक्तशानां विहगमिथुनानां प्रथमतः ।

(क) सखि श्रुतं त्वया ।

(ख) सखि कुदो वा महोदधिं वर्जयित्वा पारिजातस्फोटम् इति ।

गु । विद्याधिपनेन विद्यावशेनापात इत्यनौदित्यं संबन्धार्थदेवरातप्रस्था-
पनगोपनं च कृतम् ।

२०२-२०४ सखि श्रुतं त्वया । एतेनाभिलाषं दर्शयति ।
लवङ्गिकैतद्वदयति । [कुतो वेति] । अनेन महाकुलीनत्वं न तु
कामव्यभयाः कल्पनेति दाशितम् ।

२०६-२१० कालातिपातः कालक्षेपः । क्षिप्रान्ध्यादि । संप्रति
गगनेन संध्याशङ्खध्वनिः संध्याकालसूचकः शङ्खशब्दो विचरति श्रूयते ।
किं कुर्वन्निहगमिथुनानां चक्रदन्धानां मध्यासन्नविरदासोक्तशानाम् ।

१ सखि A. C. ; A adds इति after नाम. २ D. adds लवण after
this; द्वय A. ३ B. inserts न before सहि; इति C.
नञ्च B. ; यमिभाषया A. C. ; भाषाति B. ; भाषाति C. ४ वज्रिन् B.
५ Com. only सहि

दधानः सौधानामलघुषु निकृष्टेषु घनता

मसौ संव्यासहृद्वनिनिभृतः खे विचरति ॥

२१०

तदुत्तिष्ठामः । इत्युत्तिष्ठति ।

माल० । अपवार्थः । कथं उग्रहारीकदहिरादयो तादेण राभा-
पहणे वषट् तादस्तु गुह्यं न वण मालदी । सात्वम् । हा तद-
। अपि नाम मम एवं सति स्ववभा जिदं भोभतिह्लाए । सानन्दम् ।
कथं महाकुलपभवो वि सो महामाभो । सुमणिदं पिभसदीए कुरो २१५

निद्रैव मुद्रा । संभावणप्रतिरोधात् । तां प्रथमतः सिपन्हरन् । कीटशीम् ।
मदनकलहः सुरतं तस्य छेदोदत्तान् तेन मूलभाम् । यद्वा ॥ मदनक-
लहश्छिद्यतेनेनेति वञ् । पुंसि संज्ञापयितुं वा घः ॥ मदनकलहश्छेदी-
रतं ततः सुलभम् । सुरतभ्रमजनितापितार्थः । संप्रति धवलगृहाणां
महत्सु गृहप्रदेशेषु प्रतिव्वनिता घनता दधानः । अत एवानिभृतः
प्रौढः सन्विचरति । यद्वा । प्रथमतः खे विचरति तदनु दिशिकलिकलह-
च्छेदात्सौधसमीपतरुनिवासकलविद्धमिषुमानां निशामुद्रां सिपनिचरति ।
ते हि प्रवलशहृद्वनिनिबोधिताः कलकलं कुर्वन्तीति भावः ।

२१२-२२० अपवार्थं निभृतम् ।

निगूढभावसंयुक्तमपवारितं भवेत् ॥

इति भरतः । अधुना मनःप्रविष्टताहसवाञ्छया जूते [कथं मद्राकुले-
न्यादि] । [लव० वा०] संजननेनेति पाठे संजननं सौधानमेव । तदस्य-
वया घटितकथेन साधुत्वम् । निसृष्टार्थेति ।

१ निभृतः A. २ अतिष्ठति B.; C. om. इत्युत्ति. ३ सात्त्विकं तद्वि D.;
कालि A. D.; D. om. तादेण. ४ गृहप्रदेश B. D.; D. om. सत्वम्. ५ B.
om. मय and नि. ६ B. C. om. दधन्; पठन् D.; ७ खे B.; B. C.
om. नि. वि; मयभावे A. मयभावे B. ८ मुद्रा D.

वा महोदधिं वज्जिभ्यः पारिजादस्त उन्नामो न्ति । अवि नाम तं
पुणो वि प्रेक्षिष्वस्सं । (क)

लव० । अवलोददे इदो इदो एदिणं सोवाणेण ओदरस्स । (ख)

काम० । अपवार्य । साधु संप्रति मया तदस्थयैव मालतीं प्रति
२२० निमृष्टाघदूतीवृत्तस्वै लघुकृतो भारः । तथा हि ।

अन्यस्मिन्द्वेषः पितरि विचिकित्सा च जनिता

पुरावृत्तोद्धारैरपि च कथिता कार्यपदवी ।

(क) कथमुपहारीकृतस्मि राजस्तातेन राजाराधनं खलु तातस्य
गुप्तं न पुनर्मालती । हा तात त्वमपि नाम भैरवमिति सर्वथा
जितं भोगतृष्णया । कथं महाकुलप्रभोषि^१ स महाभागः । सुभणितं
प्रियराख्या कृतो वा महोदधिं वर्जयित्वा पारिजातस्योद्गम इति । अपि
नाम तं पुनरपि प्रेक्षिष्वे ।

(ख) अवलोकिते इत इत एतेन सोपानेनावतरायः ।

स्त्रीपुंसयोराशयमादधाना स्वयं च कार्यं प्रतिपादयन्ती ।

सृष्टार्थित सा परदारयोगे दूतीं नियोज्या बहुधा सुधीभिः ॥
इति भरतः । मालतीं प्रतीत्यनेन मदयन्त्रिकां प्रति विज्ञप्त एवेति भावः ।

२२१-२२६ प्रकृते निष्पन्नं स्वर्थापारमाह । वर इत्यादि ।
अन्यस्मिन्वरे नन्दने द्वेषः कारितः । पितरि निन्दा जनिता । पुरावृत्तोद्धारैः
शकुन्तलादीनां पितृनिस्पेशात्प्रदानकथनैः कार्यपरिपाटी कथिता ।
महालयं महानं तस्य स्तुतं यत्कुलस्य गुणान्तदापि । इति हेतोः । अन-
न्तरं वत्सस्य परिचयः सभागमो विधातुः कर्तव्यः । एतेनाङ्गावतारोपि

१. Readings as before. २ इतो एदि A.; इदो इदो एदि C.

३ दूतीकृतस्य A. दूतीकृतस्य C.; लघुकृतो D. ४ पुरावृत्तोद्धारिणी C. ५ तस्य

इति Com. ६ वत्स Com. ७ Com. om. म.

स्तुतं सन्माहात्म्यं यदभिलनतो यच्च गुणतः

प्रसङ्गादुत्तरयेत्यथ विधिविधेयः परिचयः ॥

इति परिक्रम्य निष्कान्ताः सर्वे ।

॥ धवलगृहो नाम द्वितीयोऽङ्कः ॥

२१०

सूचितः । प्रसङ्गाद्याजादन्यापदेशादिति सर्वत्र योज्यम् । धवलगृह इति
धवलगृहीपलक्षित इत्यर्थः ॥

असूत य रत्नभोजयद्योगवद्यस्या दमयन्तिका च ।

जगद्वरं तत्कदादिप्यणङ्कोगमाद्वितीयो रसराशिवातः ॥

॥ इति द्वितीयोऽङ्कः ॥

१ A. D. om. परिक्रम्य; सर्वाः D. २ इति मालतीमाधवे A. मालतीमाधवे
भरतगृहनाम C.

॥ तृतीयोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।

बुद्ध० । परिक्रम्याकाशे । अवलोइदे अथि^१ जानासि किं प्रश्न-
मदिति । (क)

प्रविश्य । अवलोकित्वा । उपैतृत्वा । बुद्धरक्षित्यदे किं प्रमुद्भासि । को
विश्व कालो भगवदीए पिण्डपातयेलां वर्जयित्वा मालतीं अनुवर्त्तमानायाः
प्राण । (ख)

बुद्ध० । हुं तुमै उण किं पत्थिदासि । (ग)

(क) अवलोकिते अपि जानासि क भगवतीति ।

(ख) बुद्धरक्षिते किं प्रमुद्भासि । कोप्यकालो [क इव काली]
भगवत्याः पिण्डपातयेलां वर्जयित्वा मालतीमनुवर्त्तमानायाः ।

(ग) हुं त्वं पुनः कुत्र प्रस्थितासि ।

पश्चिम्यस्यान्वोन्यदर्शनालापारिरूपसमागमात्मकतया तदारम्भस्य
प्रतिज्ञात्वेन तन्निर्वीहिकाया मदपन्तिकायाः सूचनाय तत्संबन्धाद्बुद्धर-
क्षिताप्रवेशः । यद्वा । निष्प्रेक्तव भया बुद्धरक्षितेभ्यनेन प्रथमाङ्के द्वितीये
च मालती प्रति लघूकृतो भार इत्यनेन सूचितो बुद्धरक्षितायाः
प्रवेशः ।

३-६ अत्र प्रथमा प्रसूता । पिण्डपातः सौमताञ्जम् ।
कोप्यकालो निषिद्धकालः । तथा च सदैव मालतीतमीपे भगवतो
वर्त्तत इत्यर्थः । इत्यनुमती स्मरणे वा ।

१ B. om. अथि; °क्ष नि A. E. २ A. om. जानस्य; पत्तु° A. ३ की
प्रमाली A.; प्रमालीते D. ४ बुद्धर B.; अथि A. C. D.; °पचमाया
A. C.

अथ० । अहं बभूवु भववदीए माहवसआसं अणुपेसिदो । संदिष्टं
अं तस्स जया सकरवरसंवद्धं कुसुमाकरं नाम उज्जताणं गदुध
कुञ्जअणिबं अणुपेन्तरत्तासोअगहणे सिद्धं ति । गदो अ तथ मा-
हवो । (क)

बुद्ध० । किं ति तर्हि माहवो अणुपेसिदो । (ख)

अथ० । अज्ज कसपचउद्दसित्ति भववदीए समं मालदी संक-
रवरं गमिस्सदि तदो एवं किल सोहमं यं कुदि ति देवदाराहण-
णिमित्तं^१ सहन्धकुसुमावचअं उद्देसिअ लक्खिआदुदीअं^२ मालादिं

(क) अहं खलु मगवत्या माधवसकाशमनुप्रेषिता । संदिष्टं च त-
स्य प्रथा शंकरगृहसंवरं कुसुमाकरं नामोद्यानं गत्वा कुञ्जकमिकु-
ञ्जपर्यन्तरक्ताशोकमहने तिष्ठेति । गतश्च तत्र माधवः ।

(ख) किमिति तत्र माधवानुप्रेषितः ।

१-१९ अत्र कुञ्जकं कूआ [कआ कहूआ पाठान्त०]
इति ख्यातस्तरुविदपः । कुञ्जकव्यापारक्ताशोकवनस्य दुःसंसारत्वा-
द्विजनवं सूचितम् । पर्यन्तो नध्यम् ॥ काननं गहनं वन-
मिव्यमरः ॥ अत्र किलालीके सीमागवृद्धिप्रयोजनस्य व्याजक्यत्वं
एवमिति । स्वस्तत्रोदितपुष्पैर्देवताः पूजयेत्यर्थः । आनेष्यतीति । मालदी-

१ एवो तिसा B. अणुपे D. २ B. om. अ; D. has च; D. adds
माहवदीए after च; B. D. om. तस्य; B. om. जया. ३ ०द्द for ०ध
D. ४ कुञ्जअणिबं A. C. कुञ्जअणिबं B. ५ तिडमु ति D. तिडमु A.
६ D. adds अणुपेसिदं before ति; तथ for अहं B. D.; ०णुपे B.
७ ०सी ति A. C.; A. adds तथ after this; तणणीए B. ८ B. om.
सद्वनः; गमिस्सदि ति C. D. ९ B. C. om. एव. १० अहं B. अहं
C.; तस्य D. ११ ०मं B. C. १२ इदं B. C. दुग्धं A. १३ अहं A.
C. D. १४ अहं C. om.

१५. भवदी जेज्ज कुसुमावरुज्जाण आणइस्सदि^२ तदो अण्णोण्णदंस्सण
ओहुं^३ ति । तुमं उण कहिं पत्थिदा । (क)

बुद्ध० । अहं खलु संकरधरं जेज्ज पत्थिदाए पिअसहाए मदअ-
न्तिआए आमन्तिदा । तदो भवदीए पार्थिवग्गं ऊहुअ तहिं ज्जेज्ज
गच्छामि । (ख)

२०. अव० । तुमं खलु भवदीए जस्सि एओअणे णिउत्ता तत्थ को
हुत्तन्तो । (ग)

(क) अयं रुष्णचतुर्दशीति तत्र भगवत्या समं मालती शंकरगृहं
गमिष्यति^१ तत एव किल सौभाग्यं वर्धते इति देवताराधननिमित्तं स्व-
हस्तकुसुमावचपत्तुद्विष्य लवङ्गिकाद्वितीयां मालतीं भगवत्येव कुसुमाक-
राधानमणिष्याति ततोऽन्योन्यदर्शनं भवत्विति । त्वं पुनः क प्रस्थिता ।

(ख) अहं खलु शंकरगृहमेव प्रस्थितया प्रियसख्या मदयन्ति-
कयामान्विता । ततो भगवत्याः पादवन्दनं कृत्वा तत्रैव गच्छामि ।

(ग) त्वं खलु भगवत्या परिमन्प्रयोजने नियुक्ता तत्र को वृत्तान्तः ।

भगवतपोरतकितदर्शनेन विजने तयोरनुरागो वर्धतामिति भगव-
त्या आशय इति भावः । अत्रामन्तिताहूता । गच्छामि मदयन्तिकास्था-
नमिति शेषः ।

२०-२६ [अव० वा०] मकरन्दमदयन्तिकापरिणये किं वृत्त-
मिति भावः । अत्र विस्रम्भो विश्वासः । ईदृशस्तादृश इति मकरन्दगुण-

१ B. om.; D. om. खलु; लेख A. B. २ D. adds ति after
this. ३ हेतु B. ४ C. om. अहं; खलु B. नेव A. D.; the three
varieties of writing खलु occur throughout, they will
not be noticed hereafter. ५ B. C. om. पाथ, वा A. ६ B.

बुद्ध० । मय क्लृप्तं भवत्यदीए समादेशेण तासु तासु वीर्यस्यैक-
धातुं ईरिसो तारिसो त्ति मभरन्दस्स उअरि पिअसहीए मद्भान्ति-
आए दूरं आगेविदो परोक्षानुरागो । एसो अं से मणोरहो अवि-
णाम तं पेक्खामि त्ति । (क)

(क) मया खलु भगवत्याः समादेशेन तासु तासु विस्मयकथास्वी-
दशस्तादृश इति मकरन्दस्योपरि प्रियसख्या मदयन्तिक्राया दूरभारो-
पितः परोक्षानुरागः । एष च तस्या मनोरथोपि नाम तं प्रेक्ष इति ।

प्रकाशनमित्यर्थः । तस्या मदयन्तिक्रायाः । तं मकरन्दम् । [साध्विति]
तया भगवतीभारो लघूकृत इति भावः ।

३०-३५ तथेत्यादि । तथा तेन प्रकारेण विनयनघानुद्धताकार-
तया नम्रा मालती कतिपयदिनेरुपायाच्छकुन्तलादिकथना मया सख्या-
मिव विश्वासबुद्धिप्रवर्तनेन सेव्यतां शालीनत्वादिपरिहारं नीता । अत्रावि-
शब्द एवार्थः । यद्वा । अविनयनघ्राणीत्यकारप्रक्षेपः ॥ कतिपयाहोभिदि-
त्यत्राहो जातेपरतया न समासान्तविधिः ॥ सखीचिह्नं दर्शयति ।
व्रजतीत्यादि । संप्रति यतोस्माकं विरहे दौर्मनस्यं गच्छति नः संनिधौ
प्रसन्ना भवति । विजने रमते मया सहेति शेषः । प्रीत्या दायं सो-
लुण्ठनमुत्तरं ददाति । यद्वा । दायं कर्पूरादिदेयं ददाति । गमनसमये
मामनुवर्ततेनुगच्छति । ततः कण्ठे लज्जा सती पुनःपुनर्निरुध्य मां शपथैः
प्रणम्य तत्क्षणमेव प्रत्यावृत्तिं पुनरागमनं आचते च । तस्योप्येवं

१ वि D. २ विस्मय A. D. ३ तासु B.; D. adds तस्य after त्ति.
४ B om. मदय. ५ विमर्ष D. ६ B. C. adds त्ति. ७ B. D. om. मः.

अथ० । साधु बुद्धरक्षिते साधु । (क)

बुद्ध० । एहि गच्छेत्त । (ख)

इति परिक्रम्य निष्क्रान्ते । प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति कामन्दकी ।

१० काम० । तथा विनयनम्राणि मया मालत्युपायतः ।

मीता कतिपर्याहेन सखीविस्त्रम्भसेऽप्रताम् ॥

संप्राप्ते । व्रजति विरहे धैर्यं नः प्रसीदति सनिधौ

रहसि रमैते प्रीत्या दायं ददात्यनुवर्तते ।

गमनसमये कण्ठे लज्जा निरुध्य निरुध्य मां

३५ भवति शत्रुः प्रत्यावृत्तिं प्रणम्य च याचते ॥

इदं च तत्र साधोय प्रत्याशानिबन्धनम् ।

शाकुन्तलादीनिनिदिदासवा दानप्रस्ताधितानन्यपरिषोभिः ।

(क) साधु बुद्धरक्षिते साधु ।

(ख) एहि गच्छावः ।

कुर्वन्ति । अतः सखीत्वं गता सा मे मनोमत्तं करिष्यतीति भावः ॥ देये-
दाने च दायः स्यादायः सोऽलुण्ठभाषण इति मेदिनीकारः ॥

३६-३० साधोयः साधु । निबन्धनं कारणम् । शाकुन्तलादीनि-
स्यादि । इयं शाकुन्तलादीनिनिदिहामवादान्पुरावृत्तान्यन्यपरिषोभिरन्यक-
थाप्रसङ्गेन प्रस्ताव्यते । शाकुन्तलादिभिः पितृनिर्देशमेवात्रा दत्त इति
भगवति किं सत्यमिति मां शृच्छतीति भावः । अत्रान्यपदेनाखेटकाश्रमव-
र्णनशुभ्रवादेः साक्षादुद्देश्यत्वं साहसकारणं चाशयस्थमिति सूचितम् ।

१ साधु in both places. A. D. २ D. om. परिक्रम्य. ३ प्रविश्य
कामन्दकी A. D. ४ कथितयोगः A. D. Com. ५ वदति C. ६ निरुध्य च
मां भजत D. ७ प्रीत्याशानिबन्धन B. सदाशयः A.

श्रुत्वा मदन्तङ्गनिवेशिताङ्गी चिराय चिन्तास्तिमितव्यमेति ॥
तदर्थं माधवसमक्षमुत्तरमुपक्राम्ये ।

नेपथ्याभिमुखम् । वस्ते इत इतः ।

ततः प्रविशति मालती लयाङ्गिका च ॥

माल० । स्वगतम् । कथं उवाहासि किदाहमे इत्यादि पूर्वोक्तं पठति ।

लव० । सहि रसो यद्यु महामहुरसोल्लोलमञ्जरीकवल्लयकेलि-
कलबोल्लोललकोलाहलाकुलिदसहअरसिहरीणचटुलचञ्चरीअभि-
वरकवद्वद्वदलिलदलकपालचम्पआहवासमणोदरो मरालमंसलजहं- ४२

एवमिति श्रुत्वा चेतोऽवृतनायकानुस्मरणान्नदीयक्रोडे निवेशितशरीरा भव-
ति । ततः किमेवं करोमीति चिन्तास्तिमितत्वं निश्चलत्वं चिरकालमेति ।
चिन्तेत्युपलक्षणं निःश्वासादिनापि लक्षिता भवतीत्यर्थः । यद्वा । गदिति
पञ्चमी । गतकाशाच्छ्रुत्वेन करोमीत्यर्थः । समतं प्रत्यक्षम् । उत्तरम-
न्तरकृतम् । इत आगच्छेति शेषः ।

४३-४२ अत्रैव खलु कुसुमाकरोद्यानमास्वस्त्वां परिव्रजतीति
संन्यः । कीदृशः । अतिप्रधुरमधुरसेनायाश्रीया भङ्गवर्षाः कपलने पक्षणे
केलिः क्रीडा तथा कलमव्यक्तध्वानं यत्कीलिकुलं तस्य क्रीडाहलेना-
कुलिवादतिसुरभिचूतशिखरादुड्डीनश्चटुलं मनोज्ञं यो ध्रुवरसगूहस्वस्य
संपर्केण विकसितपुठस्यात एव करालस्व दन्तुस्व चम्पकस्थाधि-

१. तदर्थं मालव C.; उपक्रमिष्यति B. उपक्रमिष्यति C. D. २. नेपथ्याभिमुखमङ्गो-
पय D.; वस्ते वस्ते इतः C. ३ D. om. ततः ४ B. D. om. स्वगतम्; कद्वि
A. C. D. ५. The whole speech in E. C. ६ B. C. add रस
after सहि. ७ चटुल C. D. ८ B. C. D. om. जल, कुलिश B.; चटुल
A. C. ९ लवभवाकुलि B. D.; दत्त for इत C.; चम्पकस्थायि D.
चम्पकस्थायि B. १० वषण D.

परिणामहोदहमन्यरोरुमरविसृष्टलखलितखलणसंचारमसिणमम-
 णोत्रेणीदेसेभसीभरसुहाविन्दुइज्जन्तमुद्रमुहचन्दचन्दणाभमाणसी-
 अलफसो तुम परस्तभदि कुसुमाभरुज्जानमासदां तौ पवि-
 सस्य । (क) इति परिक्रम्य प्रविशतः ।

(क) साखि एष खल मधुरमधुरसादाईमञ्जरीकवलनकुलिकलो-
 किलकुलकोलाहलकुलितसहकारशिलरोहीनचटलचञ्चरीकनिकरुष्य-
 तिकरोहलितदलकरालचम्पकाजिवासमनाहरो मरालभासिलजधनपारणा-
 होदहमन्यरोरुमरविसृष्टलखलितचरणसंचारमसृणमनोपनीतस्वेद-
 शीकरमुषाविन्दूपमानमुग्धमुखचन्द्रचन्दनायमानशीतलरूपशंखां परि-
 ष्वजति कुसुमाकरोवानमारुतस्तत्प्रविशार्धः ।

वासेन गन्धेन मनोहरः । एतेन शैत्यसौगन्धे दर्शिते । सहकारम-
 ङ्गरीणां कोकिलकुलत्वं भ्रमरस्य तत्प्रागे हेतुः । मरालो हस्ती हंसो वा
 तस्य मसृणजधनपरिणामहोदहनेन मन्यरावलसौ यावूह । त्वद्विधापेति
 भावः । तयोर्गौरवेण विसृष्टलं विषमं यथा तथा स्खलितस्थ चरणस्य संचारेण
 मसृणयन्दं यद्रूपेन तेनोपनीतेन स्वेदशीकरेणामृतविन्दुसदृशे मुग्धमुखच-
 न्द्रे । अर्थात्तन । चन्द्रनायमानः शीतलरूपशो यस्य सः । अनेन मान्दं शैत्य-
 मपि ध्वनितम् ॥ सहकारोति सौरभ इत्यमरः । चञ्चरीकोलिगीतपौरिति
 धरणिः । करालो दन्तुर इत्यमरः । मरालो हंसगजयोर्मरालो विस्तृते
 शुभ इति विश्वः ॥ तेन मरालस्य विस्तृतस्य शुभस्येति वा योज्यम् ॥
 मसृणं चिकुणं सममित्यमरः ॥

१ विसृष्ट C. D.; खलित A. D.; परण C. २ मणोत्रेणी B. D. ० जोपर-
 णीद C.; सेद for सेभ B.; सुषा C. D. ३ विन्दुज्जन्त D. विन्दुज्जल C.;
 मुग्धमुख B. C. D. ४ सादल B. C.; करसो A. फंसो D. ५ C.
 inserts त्वे after तः. ६ उपविशतः Com.

ततः प्रविशति माधवः ।

माध० । सहर्षम् । हन्त परामता भगवती । इयं हि मम
आविर्भवन्ती प्रथमं प्रियायाः सोच्छ्वासमन्तःकरणं करोति ।
संतापदग्धस्य शिखण्डियूनो वृद्धेः पुरस्तादधिरप्रभव ॥
दृष्ट्वा । अये लघुङ्गिकाद्वितीया मालतीये ।

आश्चर्यमुन्मूलकं वदनामलेख-

सान्निध्यतो मम मुहुर्जडिमानमेव ।

५१-५३ हन्त हर्षे । परामतायास्तु । आनिरित्यादि । इयं भग-
वती प्रियायाः पुरस्तादाविर्भवन्ती प्रथमं मम चित्तं साविकारां करोति ।
कीदृशस्य । संतापदग्धस्य कात्वाभिदग्धस्य । यथा विकुट्टेः पुरस्तादा-
विर्भवन्ती ममूरतरुणस्य चित्तं सोच्छ्वासं करोति निदाघतप्तस्य । पुत्रप्र-
हणमुन्मादहेतुद्योतनाय ॥ प्रियाया इत्यत्र वष्टयतसर्पप्रव्ययेनेति पठ्यते ॥
अत एव प्रियायाः प्रथममिति न. योजना । प्रथमपदयोगे वष्टयभावात् ।
अनेन प्रियाप्राप्तमिष्यतीति सूचितम् ।

५४-५८ मालतीत्यत्रापिशब्दो गौरवे । निपातानामनेकार्थत्वात् ।
आश्चर्यमित्यादि । अस्माः पद्मादया मुखनिर्गलचन्द्रसन्निधौ चारं चारं
जडिमानं सर्वकार्याप्रतिपत्तिरूपं प्राप्य जाड्येन जडिमा करणेन मम
मनसाविकारः स्वरूपान्यथाभावः संधार्यते । कीदृताः इवमय इव इवम-
यः । वृद्धयत्रवीकरणरस्वेदादिगत्याच्च । अन्यस्याः समाजगाद्वयमयो विका-
रोऽस्यास्तु सान्निव्यादेवेति कर्मातिशयदर्शनादाश्चर्यम् । यदाह भरतः ।

कर्मातिशयनिर्वृत्तो मत्रैहिरमयसंभवः ।

सिद्धिर्न गनेष्वसौ साध्यः प्रहर्षमूलकादिभिः ॥

जडिमेन चन्द्रमणिनेन महीधरस्य

संभार्यते द्रवमयो मनसा विकारः ॥

संप्रति रमणीयतरा मालती ।

ज्वलपति मनोमहार्गि मलयति हृदयं कृतार्थयति चक्षुः ।

यथामलेन्दुसानिधौ जडिमानं शैत्यमासाद्य शैत्येनैव चन्द्रकान्तेन
शैलस्य द्रवमयो विकारः द्रवत्वं संभार्यते । अत्र महीधरसादृश्येन
माधवस्य वीरत्वादिगुणावष्टम्भसंभार उक्तः । जायेनेति पाठे जात्येन
जातिगता । उत्कृष्टेनेति यावत् । चन्द्रकान्तेनेत्यस्य परं विशेषणं ब्रह्मव्यम् ।
महा मनोविशेषणमपि । जात्येनाभिजनवतापि । अत्रापिरध्याहार्यः ।
अत एवाश्चर्यम् ।

६९-६९ संप्रतीति । पुरा कामवेत्तस्याङ्कुरावरपया रमणीया ।
अधुना तु तस्य पल्लवितत्वेन रमणीयतरा । इदमेव स्फोटयति । ज्वलय-
तीत्यादि । संप्रति मालत्यङ्गैः कामाग्निमुदीपयति । चित्तं सोन्मादं करो-
ति । नेत्रं कृतप्रयोजनं विधत्ते । मयेति शेषः । कीदृशैः । परिमृदितच-
म्पकमालावद्विलासेर्ललितैश्च । अलसैर्मन्दैर्लज्जया निमृत्तत्वेनेति भावः ।

यानस्थानासनानां नेत्रवत्तादिकर्षणम् ।

उपधातकिशोरो यः स विलासो मतो कुधैः ॥

इति भरतः ।

इत्थपादाङ्गविन्यासबन्नेत्रोष्ठप्रयोजितम् ।

सुकुमारविधानेन ललितं वलिगद्यते ॥

इति भरतः । महा । परिमृदितचम्पकमालाविलासानि मलानानि । ललि-
तानीवस्तवः विलासिनः । अलसानि मन्दानि । ततस्त्रि तदकर्मधत्तः ॥

परिमृदितचर्म्पकावलिथिलासलुलितालसैरङ्गैः ॥

माल० । सहि इमस्सि कुड्डीणिउज्जे कुसुमाइ अवचिणुय (ग)

माध० । प्रथमप्रियावचनसंश्रवणपुलकेन संप्रति मया विदम्ब्यते ।

वनराजिनूतनपयःलक्ष्मणक्षयवटुकुट्टलकदम्बदम्बरः ॥

लव० । सहि एव करेह । (ख) पुण्णवचयं नावयतः ।

माध० । अपरिमेयाश्चर्यमाचार्यक भगवन्मया ।

माल० । इदो वि अण्णस्सि अवचिणुय । (ग)

(क) सखि अस्मिन्कुट्टकानिकुड्डी कुसुमान्ववचिणुयः ।

(ख) सखि एव कुर्वः ।

(ग) इतोऽप्यन्यरिजयचिणुयः ।

ललधातुश्चाज्जन्यार्षी । धातोर्नेकायैवात् ॥ लुलितालसैरिति पाठे लु-
लितानीति स्वतः सिद्धानीत्यर्थः ।

६३-६६ प्रथमेत्यादि । संप्रति मया मेघमालानवजलसंश्रवणेन
क्षणवत्कालिकनीपस्य उम्बरः साम्यं प्रपञ्चो वाक्छाद्यते । कीदृशेन ।
प्रथमप्रियावचनसंश्रवणाद्यकरीमाज्जेन । संस्तवेति पाठे संस्तवः परि-
चयः । तदनेन दृष्टान्तेन सर्वाङ्गीणं पुलकं यस्य च स्वैर्यमुक्तम् ॥
धनजीमूतमुद्रितेयमरः ॥ अपरिमेयेत्यादि । पुण्णवोटनकाले मालतीस्त-
नमुकुलादिदर्शनादानन्दसंदोहेन माधवस्य संतोषाकाश इति भावः ।

१ चाकाशी C; ललित for लुलित D. २ कुज० A. B. कुज०
C; निजेजर B; अनचिणुय B. C. ३ प्रथम B; संस्तव for संश्रव noticed
by Com. ४ वल्लभाने D. ५ परासमुत्तमक्षणे B. C. ६ परासमुत्तमक्षणे
D. ६ B. C. om. सहि; G. D. add सहि after करिषा. ७ भस्ति D.
८ ललितम् Com. ९ सहि इति परित्तम् Com.

काम० । मालतीं परिष्वज्य । अयि विरम निःसहासि जाता ।
तथाहि ।

७०

स्खलयति वचनं ते संश्रयपङ्कमङ्ग
जनयति मुखचन्द्रोद्भासिनः स्वेदविन्दून् ।
मुकुलयति च नेत्रे सर्वथा तुभु खेद-
स्तपयि विलसति तुल्यं बल्लभालोकनेन ॥

मालती लज्जते ।

६८-७३ अज्ञातमाधवसंनिधानां मालतीं श्रमोपन्यासव्याजेन
कामन्दकी छिद्रनर्भवचनमाह । अपीत्यादि । निःसहा परिश्रान्तासि
त्वमतो विरम त्यज खेदमिति शेषः । यद्वा । विरम पुष्पावचयात् । उप-
विशेति भावः । पते निःसहा कामाद्भाना त्वं जातासि ततो विशेषेण
रमस्व ॥ आशंसायां लोट् ॥ स्खलयतीत्यादि । हे सुनु शोभनभूयते बल्लभा-
लोकनेन समं यथा तथा त्वयि खेदो विलसति स्वव्यापारं कुरुते ।
यथा बल्लभालोकनं तथा खेद इति भावः । पते बल्लभेनावलोकनं
खेदश्च । अत एव सर्वथेति तुल्यत्वम् । तदेवाह । खेदो वचनं
तव स्खलयति । प्रत्यङ्गं संश्रयत्याश्रयति । स्तंसयतीति पाठे शिथिल-
यति । आस्पृशशशिनी निःसरस्वेदकणाञ्जनयति । नयनद्वयं मुकुलय-
ति च ।

रतान्ते च श्रमे च पुनस्तंभोगमावने ।

गन्धे स्पर्शे च हर्षे च मुकुला दृष्टिरिष्यते ॥

इति भरतः । बल्लभालोकनेष्वेव भवति । इदं बल्लभालोकनं त्वयि वर्तते
इति भावः ।

लव० । सोहर्षं प्रथयदीष्ट आणनं । (क)

माध० । हृदयंगमः परिहासः ।

काम० । तदास्यतां किञ्चिदौख्येयमाख्यातुकामास्मि ।

सर्वा उपविशन्ति ।

काम० । मालतीश्वरमुज्ज्वलम् । शृणु किञ्चिन्नपिदं सुभगे ।

माल० । अवहिदिष्टि । (ख)

काम० । अस्ति तावदेकदा प्रसङ्गतः कथित एव सया माधवाभि-
धानः कुमारो यस्त्वमिव मामकीनस्य ममतां वितीतं निवृण्वन्मयम् ।

लव० । सुमरामो । (ग)

काम० । स खलु धन्ययोगदानयात्रादिर्नैसात्मभृति दुर्गन्तायमानः
परवानिव शरीरोपतापेन ।

(क) शोभनं भगवत्यात्मम् ।

(ख) अवहित्तास्मि ।

(ग) स्मरामः ।

७५-८९ [आक्षेपमित्यत्र] विरम्यतामित्याशयः । धिनुकव-
धस्तलावयवमुज्ज्वल्योत्तोल्य । सुभगे इत्यनेन माधवचित्तावयवेन त्वमेव
सौभाग्यवतीति ध्वनितम् । कुमार इत्यनेन विस्मय उक्तः । निवृण्वन्मालम्ब-
नम् । परवानस्वतन्त्रः । यदित्यादि । शरीरोपतापेनाथं परवानिव । पर-
वान्चन्द्रे प्रणयिनि जने बानन्दं प्रीतिं न भजते न लभते । तत्तथार्थम् ।
तथातिथैर्यमुक्तोप्ययं दुःसहमन्तस्तापं प्रकाशयति । फलिनीश्यामशरी-

१. सोम० D. २. किञ्चिदाख्यातुकामास्मि B. ३. प्रसङ्गात् B.; E. D. om.

— D. om. कस्यो. माधवाभिधानः, कुमारी नाम B. माधवाभिधानम् A.

यत्तं प्रभुर्मुकुलनि रणकोकिले बालचूटे
मार्गे गात्रं क्षिपति वकुलामोदगर्भस्य बाधोः ।

दाहप्रेम्णा सरसबिसिनीपत्रमात्रान्तराय-

स्ताम्यन्मृतिः श्रयति बहुशो मृत्यवे चन्द्रपादान् ॥

भाव० । अन्य एवाक्षुण्णः कथाप्रकारी भगवत्याः ।

माल० । स्वगतम् । अतिदुःकरं करोति । (क)

(क) अतिदुःकरं करोति ।

मृत्यवे मरणाय नेत्रं यत्तं । वकुलगन्धवन्धोर्वीतस्य वर्त्मनि शरीरं क्षिपति
स्थापयति । अत्र मार्गपदेनागतेन वायुना येन पथा समागन्तव्यं
तत्सूचितम् । वकुलामोदपदेन स्वकार्यक्षयता । गर्भपदेन बाह्यान्तरभाव-
नादुक्तोक्ता । दाहप्रेम्णा वनवन्दिनीया चन्द्रकिरणान्वारं वारं श्रयति ।
एतेन चन्द्ररश्मीनां दाहकत्वमुक्तम् । अत्र प्रेमपदेन नायिकानुरागस्य
च विरोधिविमर्शदून्यत्वं तृतीयया चाङ्गसङ्गहेतुत्वं च व्यसितम् ।
कीदृशः । सरसपद्मिनीपत्रमात्रान्तरितो ग्लायमानकायः । सर्वत्र मृत्युव
इति योग्यम् । तथा च मरणाय कृतोद्यम इति भावः । यद्वा । अन्तरायो
मरणे विघ्नः । तत्र पद्मिनीपत्रहेतुत्वम् । तदिह चन्द्रपादादीनां कामोदी-
पकप्रदानार्थहेतुत्वेन विप्रलम्भस्योत्कर्षः सूचितः । किं च सतोर्विकार
इन्द्रियजन्म इत्यनेनेन्द्रियाणां शान्तिः कृता । नवचूतदर्शनेन नेत्रस्य ।
चूतरानवबभूवमुकुलितत्वाम्यामतिदुःखदत्वम् । कोकिलस्वाकर्णनेन श्रोत्र-
स्य । वकुलगन्धसंबन्धेन घ्राणस्य । वायुचन्द्रकरयोः स्पर्शेन त्वच इति ।

१०५-१०८ अक्षुण्णोन्वातनुभूतः कथाप्रकारः कथनक्रमः । [अ-
तिदुःकरं करोति । बालचूतदर्शनादेरविपीडाकारत्वेन मालत्यापि ज्ञाना-
दिमुक्तमिति भावः । अन्यवत्पादिना मृत्यवे प्रथममनुरक्तोपमिति दाहि-

काम० । तदेव प्रकृत्या सुकृमारः कुमारः कदाचिदप्यपत्रापदि
किष्टपर्वस्तपस्वी येतोधुना शक्यमनेन मरणमप्यनुभवितुम् ।

माल० । जनान्तिकम् । सहि अक्षयो कारणादो नस्त सत्त्वलो-
थालंकारभूदस्त किं पि आसङ्गन्तीए भवदीए भीतादिदाहि । ता ११०
किं दौणि एत्थ पडियज्जिस्स । (क)

माध० । दिष्टवानकभित्तोरिम् भगवत्या ।

लव० । भवदी एवमादिणिंते आचक्ष्योभिदि । अक्षायं पि भ-
द्रिदारिद्र्या भवणासण्णरेच्छामुहमुहत्तमण्डणस्त तस्स ज्ञेय बहुसो

(क) सखि आत्मनः कारणात्मस्य सर्वलोकालंकारभूतस्य किमप्या-
शङ्कमानया भगवत्या भीतादितास्मि । तत्किमिदानीमत्र प्रतिपत्त्ये ।

तम् । तत्प्रत्ययमुक्तव्यः ॥ तपस्वी तापसे चानुक्रम्ये चेति विभः ॥ अनेन
वेदशिक्षोप वराक इति मयैतदुच्यते न तु कारणादित्युक्तम् । शक्यमिति ।
तथा च त्वमनुरागिणी भवेत्यर्थः ।

१०९-११२ अत्रामनो मय । किमपीत्यमङ्गलतयावचनोप मर-
णमित्यर्थः ॥ भीतापितेत्यत्राचारे क्यङ् ॥ किमिति । तज्जीवनाय ममापि
तत्रानुराग इति वक्तुमुचितमपि कुमारीत्वेनानुक्तमतस्त्वं वदेति नावः ।
कामन्दकी प्रति जनान्तिकमिदम् । माधवश्च गुप्तः च बुलाह दिष्टोत्यादि ।

११३-१२० अत्र एवमादिनीत्यत्र कामावस्था गुरुतने लज्जया
वक्तुमनर्हापि मालतीनिमित्तमाधवात्पथाश्रवणात्तापि तत्किमिदं कथ्यत इति
मात्रः । अस्माकं भर्तृदारिका परिजनं दुनोतीत्यन्वयः । आलिष्ट स्पष्ट-

१ B. D. om. कुमारः; B. om. अवि. २ B. om. एतः and अपि.

३ विवेकन्तीए D; B. om. भवदीए. ४ भीतिदा काहि B. भीतिदाहो D. ५ एणी
D; B. om. दया इ B. om. भगवत्या. ६ एणी नि A. D; आभवा for
भावती A. ७ नि A. C. D; पर B. C. D. ८ दया B; D. om.

१५ अणुभूतसर्पा भविष्य रविकिरणासिलिङ्गमुद्रकमालिनीकन्दसुन्दरा-
भवसोहाविर्भावविदाणद्वयेअणुभिर्भदररमणीया वि परिपूर्ण दुग्मे-
इ । नाभिनन्दति केलिकलाओ केवलं कमलाःअन्तकान्तहस्तपल्लवम-
ण्डमण्डला दिवसं गमेदि । अवि अ । दिवसिआरविन्दमभ्रन्द-
भीमन्दसुन्दरेण दरदलिदकुन्दमाभ्रन्दमधुविन्दुसंदोहवाहिना भवेणु-
१० ल्जाणपेरन्तमारुदेण उत्तम्भदि । (क)

(क) भगवत्पेवंवादिनीत्याख्यायते । अस्माकमपि भगवदारका
भगवत्तत्परण्यामुल्लसुहृत्तमण्डनस्य तस्यैव बहुशोभुतदर्शना मूला
रविकिरणाहितमृग्यकमलिनीकन्दसुन्दरावपवशोभाविभावितान्द्वयेदना-
धिकतररमणीयापि परिजनं दुगोति । नाभिनन्दति केलिकलाः केवलं
कमलायमानकान्तहस्तपर्यस्तमण्डमण्डला दिवसं गमयति । अपि च ।
विकसितारविन्दमकरन्दतिःस्पन्दसुन्दरेण दरदलितकुन्दमाकुलमधुविन्दु-
संदोहवाहिना भवनोद्यानपर्यन्तमारुतेनोत्तम्भति ।

म् । मुग्धो बालः । कन्दं विसम् । बालकमलिनीमूलं मृदुतरंरविकारस्पर्श-
न्यस्तान्त्र भवति । तदनेन दृष्टान्तेन निःसहत्वतनुवै अवयवानामुक्ते ।
रुदशायामपि सौन्दर्यक्षीतनाय सुन्दरपदम् । अधिकतररमणीयापा-
त्यनेन कामालिङ्गितकायस्य कान्तिप्रकर्ष उक्तः । अत एवापिर्विस्मये । अ-
तिकान्तस्य मुखजनकत्वनैयत्येन दुःखजनकत्वे चित्रात् । दुःखप्रकारमाह ।
भाभोत्पादि । अत्र एत इत्युपाहार्यम् । केलिः क्रीडा । कलाश्चतुःवाहिः ।

१ खड्ग C. २ लिङ्ग for सिलिङ्ग B. D. ३ गवच्छि C. ४ विदारि C. ५
५ विदारि B. D. ६ वृद्धि B. ७ वृद्धि C. ८ वृद्धि D. ९ कलाकलाभो for केलिकला-
भो B. C. १० वसन्तमण्डल A. विमलमण्डल B. B. om. कन्तः कलाकलाभो

जे' च तस्मिन् जन्तुदिधौ निभमदूसाधुर्भदसणपडिर्वणह-
 वस्त भभवदो कामस्त विअ कामकाणणालंकारधारेणो तस्स
 विविहविष्मभमिहिरामं अणुहआणुराअणुवन्धमड'धोकिदजोअण-
 रम्म अण्णोण्णदिट्ठिविणिवादवज्जणावसरजूरविदिनित्तुव'नकोद-
 हलं समुल्लसिदसद्वसथम्ममन्थरावत्त'डिल्लमसेअणुअडकप्पसु- १२
 न्दरं आणन्दिदसहीअणं पिअसहीए पणपरावलोअणमहं समासा-
 दं ततो पडुदि सविसेसदूसहाआमविअम्भमांणुहापदेहदाहाराण

यद्वा । केलीनां कलाशमात्रम् । कथं तर्हि दिनानि गमयतीत्याह । केव-
 लमित्यादि । कमलायमानं प्रसारितम् । इदं भरतानुमतम् । यद्वाह ।

अग्रामे च प्रिये कार्यः स्त्रीभिर्मण्डान्वितः कतः ॥

पर्यस्तं क्षिप्तम् । निःपणन्दः करणम् ॥ ईषदर्थे दराव्ययमित्यमरः ॥ दलितं
 विकसितम् । माकन्दभूतः । पुष्पपरमत्र ॥ माकन्दः सहकरेस्त्रीति
 मोदिनी ॥ एतेन वायोस्त्रैगुण्यमुक्तम् ।

१२१-१२९. यच्च प्रियसख्या यात्रादिने तस्मै दर्शनमुखे समासा-
 दितं तत् आरभ्य सा कपालनेत्र प्रम्लायतीत्यन्वयः । प्रतिपन्नरूपस्य कृत-
 देहपरिग्रहस्य । कामस्यानङ्गत्वाणुरावतत्वाच्च । महोत्सवदर्शनार्थमिदमु-
 क्तमिति भावः । अद्भुतप्रतिपन्नरूपस्येत्याहितान्वयादिः । विविधविलासैर-
 निराभम् । यद्वा । विविधभ्रमणप्रभिरामोभिरतिर्यक् तत् । वञ्चनादर्शना-
 भावः । त्वरमाणं शीघ्रमुपजायमानम् । कथं पश्यामीति कुतश्च तपोश्चित्तो-
 भवदित्याशयः । आनन्दितसंस्तीजनं कामसंपत्त्येति भावः । विजृम्भमाणो

१. भावः च B. जेव C. २. अद्भुत A. B. दाम D. अद्भुत C. ३.
 विजृम्भण A. कृतस्य B. क्षिप्तस्य for कृतस्य D. ४. भिन्न for काम B. C.
 ५. कपालिणी B. ६. भिरानि A. B. D. ७. कृत B. C. om. अनु-

दशापरिणामं भणुभवन्ती मुहुर्त्तमेतत्संपन्नपुण्यैश्चन्द्रोदया विप्र-
बालकमलिनी^१ यम्मलाअदि । (क)

(क) यच्च तस्मिन्पातादिवसे निजमहोत्सवाः पुदयदर्शनप्रतिपन्नरूपस्य
भगवतः कामस्यैव कामकाननालंकारकारिणस्तस्य विविधविभ्रमाभिराम-
मनुरूपानुरागानुबन्धमहाधीकृतयौवनारमभन्योऽप्यदृष्टिविनिपातवञ्चनाव-
सरविद्यमानचित्तवर्माणकौतूहलं सगुह्योत्तसाध्यवस्तम्भमन्थरावयवप्र-
तिलयस्वेदपुलकोत्कम्पसुन्दरमानन्दसखीजनं प्रियसख्या परस्परव-
लोकनसुखं समासादितं ततः प्रभृति सगिशोपदुःसहायासविजृम्भमाणोदा-
मदेहदाहदारुणं दशापरिणाममनुभवन्ती मुहुर्त्तमात्रसंप्राप्तपूर्णचन्द्रोदये^२
बालकमलिनी प्रम्लायति ।

पर्वमानः । उद्यमो महान् । दारुणो भयंकरः । मरणशङ्केति भावः । दशा
कामावस्था । यथा क्षणमात्रप्राप्तचन्द्रोदया कमलिनी म्लायति तथेयमपि
प्राप्तपूर्णचन्द्रोदया म्लायति । चन्द्रकरमपि तोडुमक्षमेति भावः । यद्वा ।
यथा प्राप्तचन्द्रोदया पद्मिनी म्लायति तथा प्राप्तदर्शनसुखेयं म्लायतीत्यर्थः ।
ननु चन्द्रेण विरोधात्पद्मिन्या म्लानिर्मुक्ता । अस्मास्तु माधवानुरागात्तद-
र्शने कथं म्लानिरिति । मैवम् । यथा शीतस्पर्शेन चन्द्रः क्षणं पद्मिनीं
सुखयति तथा माधवो मालतीमिति विवक्षितत्वात् । यद्वा । मुहुर्त्तपदेने-
ह प्रथमचन्द्रोदय उक्तः । एवं चाभिनवोदितं चन्द्रं रक्ततया सूर्याभं
दृष्ट्वा भ्रान्त्या मुहुर्त्तं पद्मिनीं तिष्ठत्ययं प्रम्लायति तथेयमपीत्यर्थः ।

१. पाठ A. २. पुनः C. D.; भदोदया B.; A. has विप्र after काम-
लिनी. ३. मलिनी D.; C. D. insert रत्न before यम्मला; य; यम्मला B.
यम्मलाभति C; यम्मलाभति A. ४. Com. i.e. the Chhaya in the
Com. agrees with the text but Jagaddhar's reading
appears to be "महोत्सवोदयप्राप्तपुण्यैश्चन्द्रोदये" ५. रत्न after कामलिनी

तद्वैविध्यं मुहुत्तमेतद्विधं विधिनिहितादिगन्माअन्तवत्तसमाअमा १३०
विभ्रमसलिलासारसिद्धमाणेन मेदणी सीदलाभेदि त्ति ज्ञाणतमि ।
जेण पण्णरन्तकन्तदसगच्छदुच्छलन्तदन्तमुत्तिआयलि कन्तिसाधिसेस-
सोहिद निरन्तरुद्धसिद्धपुलअपल्लकन्तकषोलघोलन्तसंतदाणन्दत्ताद-
त्थवअ ईसिधिवसिध्निपण्णन्दमन्तास्तान्णमणिमउलाअन्तणेत्तणी

१३०-१३७ तथापि चेत्यत्रापि चेति भिन्नकथः । तथा शोतला-
यत इत्यपि जानामि चेति संवन्धः । निर्माणं मायारहितं सत्यमित्यर्थः ।
समागमेति भावनावलादिति भावः । मेदिनी ग्रीष्मावसानकालीनेत्यर्थः ।
समागममेव द्रव्यति । मेनेति । येन हृदिस्थकान्तसंगमेनेन सा भवति तेन
विदग्धसहचरीचित्तसंशयितकौमारभावा भवति । दैर्घ्ययुक्ततया सह
चरीसंघेनेन संशय्यते यन्मत्परोतिषि प्रियसंगतेयम् । कथमन्यथैतादृक्सं-
भ्यानमस्या इति भावः । दशनच्छदमधरम् । ललन्प्रकाशमानः । अधर-
श्चुरणं भावनापितविषयतमचुम्बनात् । मुक्तिका मौक्तिकं मुक्तेति शब्द-
भेदः । निरन्तरेति । संकल्पकृतवल्गुसमागमोद्भूतसात्त्विकभावेनेत्याशयः ।
घूर्णमानं ललमानम् । यद्यपि रोमाञ्चः सर्पाङ्गीण एव भवति तथापि
रागातिशयशोतनाय कपोलपुलक एव वर्ण्यते कविसंप्रदायेनेत्यवधेयम् ।
मन्दतारं किञ्चिच्चलितारकम् । उत्तानमूर्ध्वविस्तृतम् । भावनोपनीतप्रिये
लज्जादिदशाभ्यामीषादिकसितत्वम् । निष्पन्ददा मौग्यात् । मन्दवारता
नखदशनक्षतभावनया प्रियं प्रति सासूयत्वात् । उत्तानत्वं मुखदिदृक्षया ।
मत्तणत्वं स्नेहभावनया । मुकुलत्वं रतावसानभावनया । यदाह ।

१ तद्वि B, तद्वि भ C. २ D. om. वि., विभ for विभाभन्त A.
 ३ * गम A. समागमार्थ C. ४ पक्षरि A. C. D. ५ * छलदन्त B; भवि
 D. ६ A. D. om. वन्तः कर्षण B; तद्वि for तद्वि A. श्रेय D.
 ७ * विद A; विद्वत् for विद्वत् B. विद्वत् A. ८ समाग B.

३५ लुप्यन्ते भविरलुप्तिष्णसेभजलाविन्दुसुन्दरललाटपट्टवचनलेख्यम-
पीकरं मुद्गमुहपुण्डरीकं उज्जहन्ती यिष्ये दृष्टसहचरीचित्तसंशयितकुमारोभावा-
भावा भोदि । (क)

(क) तथापि च मुहूर्तमात्रहृदयविनिहितनिर्माणाणवत्प्रसमागमा-
निर्भरसलिलासारसिच्यमानेव मेदिनी शीतलायत इति जानामि । ये-
न प्रस्फुरकान्तदशनच्छदोच्छलदन्तमुक्तिकावलकान्तसविशेषशोभितं
निरन्तररोहसितपुलकपुद्गलकान्तकपोलवर्णमानसतानन्दवाष्पस्त्वकु-
मीषादिकसितनिष्पन्दमन्दतारोत्तानमसृणमुकुलापमाननेत्रनीलोत्पलमविर-
लोद्विजस्वेदजलविन्दुसुन्दरललाटपट्टनवचनलेख्यमनीहरं मुग्धमुखपु-
ण्डरीकमुद्गहन्ती विदग्धसहचरीचित्तसंशयितकुमारोभावा भवति ।

निश्चलत्वं तदा यातो मुकुलत्वं च लोचने ॥

उद्विजमुद्गतम् । स्वेदेति । रतिप्रसादयं स्वेदः । तदनेन प्रबन्धेन
वृत्तिरुक्ता । पदाह ।

रोगाज्जो वेपथुः स्वेदो लुलिते च विलोचने ।

मज्जन्या इय दैहेषु आश्लेषस्तृप्तिलक्षणम् ॥

तदिह यदीयं पलभसमागमं न जानाति तदा कथमवरस्पन्तादि-
मदी स्यात् । कुमारस्य भावः कौमारं शैशवं तस्य भावोभिप्रायः कटा-
क्षविक्षेपादिः संशयितो यस्याः सा ।

१३८-१४१ निशाचेष्टामाह । किं चोति । निकुरम्बः समूहः ।
चुम्बितेन चुम्बनेन प्रवृत्तानिःस्पन्दः संजातक्षरणः । छटा छट
[छल पा०] इति यस्माः प्राप्तिद्विः । दन्तुरितं विपरीकृतम् । संवाह-

१. पा. A. १. कुम्ब B. निशिलि B. C. २. लम्ब B. ३. B. om. विच, सं-

४. कुमार A. D. कौमार B. ५. निमग्नकम one Ms. Com.

Com. ६. निमग्न Com.

किं च । उद्यामसिधिरससिम् उहणिउर भवन्नुभिवदपउत्तणीसन्द-
न्दमणिहारभारिणी एउरकपूरसविसेमसितिरचन्दणुसच्छडासाणि-
अरदन्तरिदबालकदलीपसतवाहणादिर्वावास्तुवास्तसदभिसत्थिविर १५०
इदेविणीदकमलिणीदलजलहासभणीए उणिणह्रीं रअणि गमेदि । (५)

कथं विं ज्वलद्रणिहामुहा सेभपइरिदपादपल्लुवुन्तपिण्डाल-

(क) किं च । उद्यामसिधिरससिम् पूसनिक्कुत्तुक्कुभितप्रवृत्तिः-
स्पन्दचन्द्रमणिहारभारिणी प्रचुरकपूरसैविकेषादिशिरचन्द्ररासच्छडा-
सौरानेकरदन्तरितबालकदलीपसतवाहनादिन्यापारत्वरमाणसद्वचरित-
थविरचितोपनीतकमलिनीदलजलहारीभणीए अचिरै रजनीं गमपति ।

नमर्पणम् । विरचितोपनीतं विरचनं नाङ्गदत्तम् । अस्मिन्पदे पूरः
समूहः पूरणं वा । सविशेषपदेन शीतलकर्पूरसंयुक्तादिति शीतलम्-
मुक्तम् । कदलीपल्लव बालत्वेन शैत्यसौकुमार्ये उक्ते । कमलिनीदलमेव
जलहारीवस्त्रं तच्छब्दायाम् ॥ आर्द्रवस्त्रं जलहारी इतिहासि हारावली ॥
औचिशणोच्चिरतया । आत्मनः मस्तीनां चेति शेषः । एतेन निद्राच्छे-
दोद्देशावुक्तौ ।

१४२-१४९ निद्रैव सुखं निद्रासुखम् । उद्देशादिदुःखमयमाग-
रविपर्वपरुषत्वादितम् । निद्रैव चिन्तावशात् । यदाह ।

दीर्घल्यालस्यचिन्ताद्यैर्निद्रा स्यात्कथमापि चेति ।

१ च B. D. २ A. C. om. सितिर, कर for मउर B; निउर A. D.
३ A. om. एउर; A. D. insert पू after कपूर; D. has रसविशेष.
४ कण B. ५ वासरं A. B. C; सरण C. ६ °दुल° D. ७ D. adds
लेज after उणिणह्रीं रअणिगे A. C. D. ८ कथं वि B. कथं वि अ C.
९ पङ्क्त° A. पङ्क्त B; पम for पद D. १० कुसुमं B. C. ११ कर
Com. १२ Some Mss. Com. have कौरर. १३ Some Mss.
Com. have कौर for लवर and one, for भाउर. १४ Com. add

१२४. अरसा यरथरायमानपीवरीरुमूलेविसंवदितनीवीबन्धना उर्वरुभन्त-
 हियभन्तस्तत्तुमूलासवमाविसमुच्छसन्तगह्वरप्रभोदोर्वमिणिष्टिद-
 वेधः प्रभुअलदावेदवन्धना श्रुति पादबोधवेलाविसर्जितद्विविण्णाद्विवि-
 णिवादिविण्णादसुण्णसअणज्जसजादमोहमीलन्तलोचणा ससंभम-
 सदीअणपथतपाडिवण्णमुच्छावेच्छेअसमअसंगलितदीहणीसाससेस-
 जीविदा विक्कादवेमूढदार पटमपत्तिपदणिअजीविदावसानं दुक्का-
 रदेवैविलसितोपालम्भमेतत्थावारं अह्मारेसं जणं करोदि ! (क)

(क) कथमप्युपलब्धनिद्रासुखा स्वदप्रसृतपादपट्टवादान्तपिण्डाल-
 क्तकरसा, यरथरायमानपीवरीरुमूलेविसंवदितनीवीबन्धनोत्प्रेष्यमानहृद-
 यान्तप्रेतरगनिःश्वासवशविषमोच्छ्वसत्प्रह्वलपयोधरोपरिनिहितवेदमानमु-
 जलतावेदवन्धना श्रुतेति प्रतिबोधवेलाविसर्जितोद्विग्नदृष्टिविनिपातवि-
 ज्ञातशम्यशयनीयसंजातमोहमीललोचना ससंभमसखीजनप्रयत्नप्रतिप-
 क्षामूर्च्छाविच्छेदसमयसंगलितदीर्घनिःश्वासशेषजीविता क्लिकलेभ्यमूढतपा
 प्रयमप्राथितनिजजीवितावसानं दुर्गारदैवविलसितोपालम्भमात्रव्यापारय-
 स्मादृश जने करोति ।

बलमसमागमसंकल्पजस्वेदेन प्रसृतश्वरणपट्टवेनोद्गन्तः पिण्डो-
 तालक्तकरसो यस्याः सा । अलक्तकच्छलेनानुरागमिवोद्धमतीति भावः ।
 अतिपन्नस्वार्थं पिण्डपदम् । यरथरायमानं कम्पमानम् । पीवरं घटत् ।

१ A. adds वर after मूल; सगदि ° D. तिसंकुलर C.; जीव A. B.
 D. २ उत्सवन्त A. ३ ° दचुंगणीसस D.; A. C. D. om. वस. ४ विसमसमु-
 जसन्त C. विसमसमुच्छसन्त D. विसमसमुसन्त A. ५ ° वा B. जीवित A.
 B. C. विसन् D. ६ वे A. वेष्ट D.; पाद B. ° वा D. ७ ° गमिण A.
 ° दुविण B. ° जत A. C.; विविगदि D. ८ पवस A.; पविण C. D.;
 मूल for पवस C. ९ ° वादन्तामहणा A. D.; वाद A. C. D.
 १० वीरवति C.; वीर D.; वात all MSS. ११ Some MSS. Com-
 pare वर after दृष्ट १२ वेदवन्धना and वलवन्धना C. om.

ता ऐक्यदुभयवती इमेसु दास लायणभूदुणिम्माणपरिवेलेसु १५
 भङ्गेसु दारुणविश्विदस्स किधचिरं कुसलायसाणहा मम्महस्स भावे-
 स्सदि कथं अ इमां रमणकेलिकलहकोवोवैराभयल्लविअकेरलीसवो-
 लकोमलुवेल्लन्तायिसलचन्दचन्दिभोहोमदल्लिदतिमिगवणां विहाय-
 रिमुहां । इमे अ लल्लसिद्धुसिन्धुपूरवलयलज्जाजलपक्खतटे-

यश संसक्तम् । विसंवदितं स्वकृतम् । प्रियस्वोदीक्रमणभावनया प्रक-
 म्पः । तदाकर्षणभावनया नीवीरखलनम् । उत्खण्ड्यमानमुत्खलत् ।
 उत्तरंगो पातायातवान् । विषयं यथा तयोच्छसन् । पक्षमलः सरोमाञ्चः ।
 वेष्टनं वेष्टः । इह हृदयोत्खण्डनादिकं प्रियसंभोगव्याधायभावनया ।
 उपरिवर्तिप्रियस्य भुजलताबन्धनमालिङ्गनभावनया । प्रियप्राप्त्या प्रवृद्धा ।
 प्रबोधश्च स्वशीदिना भवति । मोक्षेति । शून्यशब्दादिदर्शनान्मूर्छिते-
 त्यर्थः । सत्तन्त्रमः सादरः सविगो वा । संगलितो निःसृतः । अनेन
 युगपन्नासापुटनिःसारणमाह । मूर्छाविच्छेदे तयैव आसप्रवृत्तेः । जीवि-
 तेति । मोहे सखीजनसेवादिना मूर्छापगमे दीर्घनिःश्वासेन जीवतीत्यव-
 धार्यत इत्यर्थः । किंकर्तव्येति । जीविता सती किं करोमीति न वेत्ता-
 त्यर्थः । प्रत्यमेति । वयमेव प्रथमं प्रियामह इत्यर्थः ।

१५०—१५७ स्वयमनन्यवसायाल्ललाङ्गिका कापन्दकी पृच्छति
 तस्मात्प्रेशतां भगवतीति । प्रेक्ष्य कोमलम् । दारुणत्वं देहदाहादिकारिवात् ।
 इमानि विभावरीमुखानि प्रियसख्याः कथमेव भविष्यन्तीत्यन्वयः । उप-
 रामे लोहितम् । पल्लवितः पल्लवाकारोक्तः । केरली केरलदेशस्त्री । तस्या

१. जगन् A. C. D. २. B. om. परि; पैर? for पैर B. D. ३. वि-
 जिम्भ B.; चिरस्स E. किधचिरं वस्स C. केनिर् A.; कुसलायसाण B.
 ४. व B. स D. ५. ०. राभ D. ६. ०. लुन्ठ B. ७. C. om. उवाच.
 ८. पिण्ड A. D. ९. D. adds समीदि after युगद; D. om. इमे अ.
 १०. D. om. किन्तु C. has तणि for सिन्धु.

माधवः । सत्यम् ।

जितमिह भुवने त्वया यदस्याः

१७५ सखि वकुलावलि वल्लभासि जाता ।

१७६ परिणतविसकाण्डपाण्डुमग्न-

स्तनपरिणाहविलोसवैजयन्ती ॥

नेपथ्ये कलकलः । सर्वं आकर्षयन्ति ।

पुनर्नेपथ्ये । रे रे संकरघटाभिर्वासिणो जर्णवदा एसो क्यु जोन्वणा-

१७७ रम्भगत्यसंभारेददुल्लिखसहामरिसरोत्सपइअरबलामोडिअविङ्गिदुग्धा-

कामचरितानुभावान्तामोप्ययं निर्दयः । अदोषि सत्यम् । पञ्चवाण इत्यने-
नैकवाणपेक्षया दुःसहत्वमुक्तम् । अयमपि कालश्चलन्मलयानिलकम्पित-
चूतपूष्पश्चारचन्द्रभूषणश्च । कथमिति शिरश्चालने । हिमादेरफामा-
ञ्चारचन्द्रत्वम् । तदीदृशेनयहेतौ कथमिदं जीविष्यतीत्यहो प्रमादः । अत्र
[ल० वा०] नाथपदेनचित्रगतस्यापि माधवस्य मालतीनाथत्वं ध्वनितम् ।
विरचितेति हेतोः । जीवितफलकत्वाच्च जीवितम् । कार्यकारणयोरभेदात् ।

१७८-१७९ स्तनांशुकापनयनेन व्यक्तस्तनदर्शनात्सरयहम् ।

जितमित्यादि । सखि वकुलमाले त्वयेह भुवने जितम् । यतः प्रौढमृणा-
लहण्डपाण्डुरमनोहरस्तनविस्तारविलासपदाकेवाभ्यां मालत्या वल्लभा
जातासि । मालतीवल्लभत्वात्सखीत्युक्तम् । हृदयधारणेन वल्लभेऽप्युक्तम् ।
तथा च मालत्यालिङ्गने तव संपन्नं न ममेति भावः । कलकलः
कोलाहलः ।

१८०-१८१ अत्रैष म्याप्रः कुदयमविलासं कुरुते । सर्वं भक्षयती-
त्यर्थः । पटाच्छात्रादिगृहाभिगीत्य । कीदृशः । यौवनारम्भेण प्रवृद्धौ यौ-

दिदलोहपञ्जरणिर्द्विसिङ्गलाणिरोहणदिभङ्गसंकलिदणिभलोलावि-
लासुवेहन्तवहलनुङ्गलङ्गलविभदेजभानिभाद्वेददामसरीरसणि-
वेसी मडादा अभक्तामिभ नर्वेखणमतिद्वक्तलिदानेभदेहिदे-
हायभयमज्झणिर्द्विद्विखण्डटकारकलकडाभनकर्वन्तवतिनदाकाका-
लमुक्तकन्दरो पभण्डवज्जणिर्घाददामणचवेडाभोदणपाडिदीपिभगन्तु-
रगजङ्गलुगारभरिदगलगुहागढभगम्भीरयधैरोरहिमङ्गलपलद्वन्द्व-
पडिरवाभोभमीसौविदणद्विद्विद्विदानेसज्जणित्तो कतोरणहरकप-
रकमणणिद्विअदीदिजन्तुगसावभवपउसरत्तकदामिभगीवही दुहस-

दुःसहावसानित्तोपौ तपोभिलनेन पो वलात्कारनेन विघटितं त्यक्तव-
न्धीकृतमुदाटितं मोटितं च यदोहपञ्जरं तत्र प्रतिवद्धशृङ्गलानिरोधप्र-
तिभङ्गी विपरीतभङ्गस्तेन संकलिता मिलिता या निगलीला तद्विलास-
पर्यन्त उद्देलत्कम्पमानोत एवाञ्छलभूर्ध्व गच्छन्त्यो बहलतुङ्गलङ्गलः
श्यूलोच्छ्रितलाङ्गलस्तस्य विस्तीर्णवैजयन्तिकासदृशप्रपञ्चेतोहामर उक्ता-
टकटोरक्रियः शरीरसंनिवेशो यस्य सः । परगुणासहिष्णुतामर्षः । रोषः
क्रोध एव । यद्वा । स्थिरः क्रोध एवामर्षः । यदाह ।

१ पडिभट्ट A. २ संगलित B. C. संकुलित D. ३ विलासपरिपोषकलो-
च्छलनुंग D. बहलनुंगलंग B. ४ वेज A. B. C. ५ विद्वद्व-
रुहाम C. खड्गविद्वसद्वामर D. ६ पडाही B. मडाही D. ७ नम्रणनिककगलि-
भा D. ८ गननक C. ९ रभानि A. १० रति C. ११ रति D.; D. has
खेडण for खण्ड. १२ भनदंतकरन B. करन D. १३ गमाभ A. १४ पडि-
दानिक B. पडिदामिभ C. कवलदानिभ D.; तुरभगजमंसज C. B. १५ B. om.
पम्पर; मङ्गूर C.; D. om. संदम्भ; संदम्भ for संदम्भ B. १६ मोसिद A.; for
गहविद्विद A. has गहविद्विद, C. तुणविद्विद, D. गहविद्विद. १७ कपकोरो-
रंकणिभ C. १८ कर्मणिभकलित D.; A. om. भयभय. D. om. भयभय-
पउज; पउज B. C. १९ गहपही D. साइली A.

हूलो कुविभक्तभन्तलीलाइदं करोति । ता रचयथ जहासति पित्र-

९० सहीए मदयन्तिभाए जीविदं ति । प्रविश्य बुद्धराक्षता सत्रासम् ।
परित्याग्य परित्याग्य । एसा णो पिअसही अमहणन्दणस्स वदि-
णिआ मदयन्तिभा एदिणा दुट्टसहूलेण विणिहदविद्वाविदासेसप-
रिअणा अभिषेकीअदि । (क)

(क) रे रे शंकरगङ्गाधिवानसो जानपदाः एष खलु
यौवनारम्भमगतेसमृतदुर्विपद्मामपराव्यातिकरत्तलाकारविघटितोद्गाटितलो-
हपञ्जरातिबद्धमृच्छालानिराधयति मङ्गलसंकलितनिजलीलाविलासोद्देष्टुं ह-
लोत्तुङ्गलाङ्गुलविकटवैजयन्तिकार्डम्बरोदामशरीरसंनिवेशो मडादपक्रम्य
तत्संगसतृष्णकवलितानेकदेहिदेहावयवमध्यनिष्ठरास्त्रियखण्डकारकटक-
दायमानकरपञ्चकठिनदंष्ट्राकरालमुखकन्दरः प्रचण्डवज्रनिर्घातदारुण-
चपेटामोहनपातितानेकनरतुरंगान् हूलोद्गारमरितगुलमुद्गामर्मगम्भीरव-
धरोरहिगुलपूरणशब्दसंज्ञेप्रतिगवाभोगभीषितनष्टविद्रापितशेषजनानि-
बहः कटोरनखरुक्पर्णाकमणानिदयदारितजन्तुगात्रावयवप्रवृत्तरक्तकदीपे-
तगतिपथो दुष्टशार्दूलः कुपितरुतान्तलीलायितं करोति । तद्रक्षत यथा-
शक्ति प्रियसख्या मदयन्ति काया जीवितमिति । परित्रायध्वं परित्राय-
ध्वम् । एषा नः प्रियसख्यमात्यन्तन्दनस्य भगिनी मदयन्ति कैतेन दुष्ट-
शार्दूलेन विनिहताविद्रावितशेषपरिजनाभिभूयते ।

क्रोधः कृतापराधेषु स्त्रियोर्मर्ष इति स्थितः ।

प्रतिकूलेषु तैक्ष्ण्यस्य प्रबोधः क्रोध उच्यते ॥

यद्वा । अमर्षोलान्तिः । तत्क्षणं सतृष्णं कवलिता येनेकप्राणिशरीरावयवा-

१ D. om. कुविभ; किंवत् for कभन्त B. २ जहासनीए C. जहासनीए D.
जहासनीए अणजीविदं ति A. ३ A. om. one परित्रायध्वं ४ विणिहदविद्राविभणा C.
विणिहदविद्राविद्राविभणा B. ५ विहदविभसेल ० A. ५ अहिहवीभदि A. अभिभूयति

माल० । लवङ्गिण अहो प्रमादो । (क)

माध० । सैसंभ्रममुत्थाय । मुदरक्षिणे कासौ ।

१९०

माल० । मधुपं दृष्ट्वा सहर्षसाध्वसमपमगतम् । अम्महे एषो नि
इहन्थो जनेव । (ख)

(क) लवङ्गिके अहो प्रमादः ।

(ख) अम्महे एषोपीहस एव ।

सोपां मध्ये कठोरानि सान्त्वस्थीनि तेषां शण्डे खण्डने पट्टकारो ध्वनिम-
दस्तेन कटकटावमानाः करपत्तवत्कारिणा या दंष्ट्राभ्यामि, कठालो मौवणो
मुखकन्दार आस्यकुहो यस्य सः । लकारेण दुर्मेखलमुक्तम् । दुर्मेखप्रवृत्तौ
दन्तानां कटकटाशब्दकरणं स्वभावः । विस्तीर्णत्वाकन्दार इव कन्दारः ।
प्रखण्डवज्रप्रहारदारुणो यश्चपेटः पाणितलप्रहारस्तेन यदामोदतं चू-
र्णनं तेन कवलितं आस्वादितं येनेकनरास्तुरंगाश्च तेषां जाडुलं
मांसं तस्योद्वारेण प्रपूरणेन भरितो यो गलगुहागर्भस्तत्र मम्मोरो घघरो
दीर्घमधुरो य उरल्लिर्गलगर्जितं तेन यो गलगुहागर्भस्तत्र संदर्भेण स-
मूहेन प्रतिरुधोगः प्रतिशब्दविस्तारस्तेन भीषितो भयं नीतो नष्टो वि-
श्राणो निष्ठापितो निष्ठापर्यन्तं लम्बितो शेषजननिवहो येन सः । कठोर-
नखकर्पराक्रमणेन निर्दयं दारितं यज्जन्तुशरीरं ततः प्रवृत्तरक्तेन
संजातरुधारेण कर्दयीकृतो गतिपथो गमनवाटो येन सः । कर्पर इव
कर्परः । निम्नत्वात् ॥ उरल्लिर्गलगर्जितमिति रत्नकोशः ॥

१९५-२०३ मदयन्तिकापरिरक्षणवरवाह आसाविति । अम्महे
समयहर्ष आश्चर्ये वा । एषोपीहस एव । अत्रापि विस्मये । यस्यावस्था भग-
वत्योक्ता यन्निमित्ता वा भवेयमवस्था स एव इति भावः । स्वच्छन्दप्रियालो-
कनतुष्टस्य माधवस्योक्तिः । हन्तेत्यादि । अयं श्लोको गद्यादिः । हन्त हर्षे ।

माध० । स्वगतम् । हन्त पुण्यवानस्मि यदहमतर्कितोपनतदर्श-
नोल्लासितलोचनयानया

अधिरलमिव दाम्ना पौण्डरीकेण नदः

स्नपित इव च दुग्धस्रोतसा निर्भरेण ।

कवलित इव कृस्नश्चक्षुषा स्फारितेन

प्रसभममृतमेघेनेव सान्द्रेण सिक्तः ॥

अचिन्वितोपस्थितदर्शनानन्दितलोचनयानया चक्षुषा पौण्डरीकेणेव दा-
म्ना स्नजाविरले घने यथा तथाहं नदो ददः । भावत इति यावत् । कान्ता-
लोकेनेन सान्त्विकाभावाविर्भावास्वीयस्त्वम् ज्ञात्वा नद इत्युत्प्रेक्षितम् ।
अत्राधिरलपदेन पौनःपुन्यं पुण्डरीकपदेन श्वेतभागविभावनं च ध्वनि-
तम् । दुग्धस्रोतसा दुग्धाम्भप्रवाहेण निर्भरेण निरतिशयेन संसक्तेन वा
स्नपित इवाप्रुत इवाहम् । तथाविधावलोकनजातरोमाञ्चतया स्नपितवे-
नोत्प्रेक्षितम् । अत्र निर्भरपदेन पारिचयपर्यवसानतोक्ता । एवं च द्वाभ्यां
नेत्रनैर्मल्यमुक्तम् । कृस्नो निःशेषोऽहं स्फारितेन विस्तारितेन चक्षुषा कव-
लित इव पीत इव । स्फारितत्वेन कवलनयोग्यतोक्ता । कवलने बाह्यसंवे-
दनाभावात्प्रणय उपप्रेक्षितः । सान्द्रेण निबिडेन सुधामपजलधरेण प्रसभं
बलात्सिक्त इवाहम् । आनन्दातिशय शालितयामृतसिक्तत्वेनोपेक्षा । तदिह
माधवस्य परमनिर्वृतिसौख्यमुक्तम् । तत्र च प्रथमपदेन तारकावरलता ।
द्वितीयेन गोलकचाञ्चल्यम् । तृतीयेन पूटविस्तारो विलासश्च । चतुर्थेन
चैतज्यसंपत्तौ पुण्यवत्तोपपादनम् । तत्रापि मेघपदेन संतापशान्तिः ।
अमृतपदेन स्तम्भसंभावना । प्रसभपदेन तत्संगतिरेव विपत्त्यतीकार
इति सूचितम् । सेचनपदेन तस्मिन्दरालोकेनेसंपूर्णता । सान्द्रपदेन

१ B. om. स्वगतम् २ दक्षिणीकृतियानया B. ३ स्रोतसा B. निर्भरेण C.
स्रोतसा निर्भरेण D. ४ कणेन A. D.

बुद्ध० । महाभाष उज्जाणवाहिरस्थामुते । (क)

माधवः साटोपं परिक्रामति ।

काम० । वत्स अधुमेत्ता भूत्वा विक्रमस्य ।

माल० । जनान्तिकम् । लवङ्गिण दहो दहो संसर्गो नश्ये जादो । (ख)

सर्वास्वरितं परिक्रामन्ति ।

माध० । अग्रे दह्यु सर्वाभासम् । अहह ।

संमत्तकुरितिवैवर्तितान्त्रजाल-

व्याकीर्णस्फुरदपवृत्तखण्डखण्डः ।

कीलालव्यातिकरगुह्यदधदुः

प्राचण्ड्यं वहति नखायुधस्य मार्गः ॥

(क) महाभाष उज्जाणवाहिरस्थामुते ।

(ख) लवङ्गिके हा भिक् हा भिक् संशयः खलु जातः ।

तत्कालिकसकलदेशविलयः सूचितः । स्रोतसां निक्षेपेति पाठे निक्षेप-
ण प्रवहनेत्यर्थः ।

२०४-२१४ [बु० वा०] क्रासाविति प्रभ्रस्योत्तरमिदम् । साटोपं
सावेगम् । अग्रमत्तं सावधानम् । क्रियाविशेषणमिदम् । रुधिरादिकं वीक्ष्य
सर्वाभासं सधुणम् । अहह विनाये खेदे घृणायां च । संसर्गेत्यादि ।
नखायुधस्य व्याघ्रस्य मार्गः प्राचण्ड्यं रौद्रत्वं वहति । कीदृशः । संसक्तः
संलग्नस्त्विति भिन्नो विवर्तितः खण्डखण्डोक्तोन्वजालमन्त्रसमूहस्तेन
व्याकीर्णं व्याप्तं सद्यो हतत्वास्फुरत्किञ्चिच्छलदपवृत्तमधोमुखं खण्डखण्डं
कवन्धरूपं शकलं यत्र सः । उरुबुक्तेति पाठ उरु महदुक्कमग्रभासम् । कीला-

१ D. om. वाहि. २ भ्रमसत्तं Com. ३ B. om. कलु. ४ विवर्तित C. D.
५ गुह्यदधः B.

२१५ अहो प्रमादः ।

वयं वत विदूरतः क्रमगतां पशोः कन्यका

सर्वाः । हा मदयन्तिरे । (क)

कामन्दकीमाधवी । सहर्षाकृतम् ।

कथं तदभिपातितादधिगतायुधः पूरुषात् ।

२२०

कुतोपि मकरन्द एतत् सहसैव मध्ये स्थितः

इतराः । साहु महाभाग साहु । (ख)

कामन्दकीमाधवी । समयम् । दृढं च पशुना हतः

इतराः । अस्त्राहिर्दं अस्त्राहिर्दं । (ग)

कामन्दकीमाधवी । सहर्षम् । प्रसन्नितश्च दंष्ट्रायुधः ॥

(क) हा मदयन्तिरे ।

(ख) साहु महाभाग साहु ।

(ग) अस्त्राहितमयाहितम् ।

लज्जतिकरेण रक्तसंघेन गुल्फद्वयो गुल्फपरिमाणः पङ्क्तः कर्दमो यत्र । अत एव बीभत्सयोगित्वम् ॥ कथन्धे रुण्डमस्त्रियामित्यमरः । कीलालं रुधिरं तोष इति मेदिनीकारः ॥ प्रमाणे दग्धम् ॥ पङ्क्तः पापे च कर्दम इति विश्वः ॥

२१६-२२४ वयमित्यादिना दंष्ट्रायुधपर्यन्तेन पृथ्वीच्छन्दसा श्लोकः स वाचनिकः । वयं तस्य व्याघ्रस्यातिदूरतः । पशोः क्रमगताक्रमणं प्राप्ता । कन्यका मदयन्तिका । कथं मकरन्दः कुतोपि स्थानादेत्यागत्य शीघ्रं मध्ये व्याघ्रमदयन्तिकयोः स्थितः । तेन व्याघ्रेणावपातितादृहीतायुषादृहीतखड्गः सन् । अत आकाङ्क्षितलाभः । अत एव सहर्षाकृतमित्युक्तम् ॥ पूरुषाः पूरुषा अपीत्यमरः ॥ पूरुषशब्दश्छन्दस्येव युज्यत इत्येदे-

इत्याः । सानन्दम् । दिष्टिभा वक्षिदं दुर्जनां । (क) २२५

काम० । साकूतम् । कथं व्यालनखरप्रहापिः सुतरस्तनिर्घहः
क्षितितलनिर्घहः खड्गलतावष्टम्भनिश्चलः सन्धान्तमदयाने कायलाभि-
तस्तान्परीय वन्तो मे मकरन्दः ।

इत्याः । हृदी हृदी गाढप्रहारदाय किलम्भदि महा-
भीष्टो । (ख) २२६

साध० । कथं प्रमुग्ध एव । कामन्दकी प्रति । भगवति सां वि-
त्रायस्य ।

(क) दिष्टिर्था प्रतिहतं दुर्जतिम् ।

(ख) हा धिक् हा धिक् गाढप्रहारतया ह्याम्याति महाभीष्टः ।

इयम् । पूर्वपुरुषतपांसि जयन्तीत्यादिनैषधदर्शनाद्वापापानापि तत्प्रयोगान् ।
मकरन्दः पशुना दृढं निहतो दृढमाहतस्ताडितो वा । रक्तदर्शनेन
समयम् । अप्याहितं महाभयम् ॥ अप्याहितं महाभीतिरित्यमरः ॥ व्याघ्र-
भयतापोपकारितया व्यवस्थितमदयन्तिकासंबन्धास्तद्वर्षवम् । दंष्ट्रायुधो
व्याघ्रः । प्रमथितो निहतः । अमुनेत्यर्थात् ।

२२५-२३३ दुष्टमुपकान्तं दुर्जतिम् ॥ व्याघ्रे चोदे च व्याल
इति शाश्वतः ॥ स मकरन्दः क्षितितलनिर्घहः खड्गलतावष्टम्भेन
निश्चलः । इह मकरन्दक्षतेन रुजारूपः संधिप्रवेश उक्तः । पदाह ।

१ रक्तप्रवाहः A. २ निषिक्त B. निषिक्त C. D. ३ °दंभनिषण्णः B.
४ °वर्जितं C. ५ B. om. मे and has मकरन्दः ६ महाभयभी B.
७ मां चायस्य B. ८ Com. adds before this प्रियं प्रियं नः संतुलनम्. ९ Com.
adds मकरन्दः.

कामः । केनश्च भक्तिकातरासि तदेहि तावत्प्रयामः ।

इति परिक्रम्य निष्क्रान्ताः सर्वे ।

२३५

इति मालतीमाधवे शार्दूलविद्यावणो नाम तृतीयोङ्कः ।

रुजा प्रोक्ता प्रहारव्यथेति । अवष्टम्भनमवष्टम्भः । संक्रान्ता विमुग्धा ।

प्रमुखो मोहं गतः । परधाम इति दर्शनात्समाश्वास इति भावः ।

प्रासूद यं रत्नपरोतिमान्योतिमान्प्रकाशा दययन्तिकापि ।

जगद्धरं तत्कतटिप्पणेऽङ्गोपापक्षतीयो रसरानिरम्भः ॥

॥ इति तृतीयोङ्कः ॥

१ A. D. om. तस्य पदपाठः A. D. २ B. om. परिक्रम्य. ३ B. om.
शनि-नाम.

॥ चतुर्थोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशतो मदपन्निकालवद्विकाभ्यामवलम्बितौ प्रमृष्टौ माधव-
मकरन्दौ संप्राप्तौ कामन्दकी मालती बुद्धरहिता च ।

मद० । प्रसीद भगवदि परिच्छाहि परिच्छाहि यदभ्यन्तिअणि-
मिच्छंससइदजीविदं विवण्णजनानुकाष्णिणं महाभाअ । (क)

इवराः । हद्दी हद्दी किं दाणिं अस्सेहि एत्थं पेक्खिअव्वं (ख)

काय० । उभौ कमण्डलुद्वयेन सिद्धौ । ननु भवत्यः पटाञ्जलेन
यैस्तौ जीवयन्तु । मालत्वादपस्तथा कुर्वन्ति ।

मक० । सभाश्वस्यावलीक्य च । वयस्य कातरोर्षि किमेतत् । ननु
स्वस्थ एवास्मि ।

मद० । सहर्षम् । अम्महे पडिबुद्धं दाणिं मअरन्दपुण्णअन्नेण । (ग)

माल० । माधवस्य ललाटे हस्तं दत्वा । महि^१ लवद्विण दिट्ठिअ

(क) प्रसीद भगवति परित्रापस्व परित्रापिस्व यदपन्निकानिमित्तं
संशयितजीवितं विपन्नजनानुकाष्णिणं महाभागम् ।

(ख) हा धिक् हा धिक् किमिदानीमस्माभिरिह प्रेषितव्यम् ।

(ग) अम्महे प्रतिबुद्धमिदानीं मकरन्दपूर्णचन्द्रेण ।

२-१० सभास्ता व्याकुला । अत्रापन्नमापदूतम् । अहं हि ह
आश्वर्ये का ।

१. भगवते B. B. om. प्रमृष्टौ २. B. om. one भगवते ३. B. om.
C. D. ४. माधव A. ५. B. D. om. वयस्य ६. मालिका B. ७. C. om.
की ८. कायसि B. ९. इवरा C. १०. पण्डितानाम् A. ११. D. om.

बहुभिः । यं भणामि पवित्रं दे उजेव दे प्रियवर्षस्य प्रतिवर्णने-
भयो महाभाभो मभरन्देति । (क)

माध० । आभस्य । ययस्य साहसिक एवमिह । इत्यादि द्रुति ।

काश० । उभौ शिरस्पाप्राय । दिष्ट्या जीवितवत्सार्द्धम् ।

इतराः । प्रियं प्रियं णो संवृत्तं । (ख) सर्वा हर्षं नाटयन्ति ।

बुद्ध० । जनान्तिकम् । हलौ मदभन्ति ए सो उजेव सो । (ग)

मद० । जाणिदं उजेव मए जहा एस माधवो अभं ए सो
जणो ति । (घ)

वृद्ध० । अवे सखवादिणी अहे । (ङ)

मद० । ण वरु अण्णारिसेसु तुह्यारिखीओ एक्खवादिणीओ

(क) सखि लवङ्गिके^१ दिष्ट्या वर्धते । ननु भणामि प्रतिबुद्ध एव
ते प्रियवर्षस्यः प्रतिपन्नचेतनो महाभागो मकरन्द इति ।

(ख) प्रियं प्रियं नः संवृत्तम् ।

(ग) खल्वि मदयन्तिके एव एव सः ।

(घ) ज्ञातं नया यदै^२ माधवोपभावि स जन इति ।

(ङ) अपि सत्यवादिन्यद्वयम् ।

१२-२२ वर्षस्य इत्यनेन वर्धापितं याचनोक्तिप्रकारः । शिरस्पापा-
मधुवर्धनायेति वृद्धाः । हलेति सखीसंवेधनम् । मकरन्दनामाग्रहणेन

१. वर्षस्य B. C. २. महाभागमभर०. D.; C. om. मभरन्देति. ३. साग्निक
B. ४. भर्तृवत् B. ५. सखि A. ६. A. adds तदेव and C. तदैव before
मिदं. A. om. उजेव. B. has उजेव मा भर्ष पावो एत मिथो जणो नि; एत
मिथो माध० D. एव A. ७. अत B. C. D.; एतान् B. ८. B. C.
मदयन्ति D. ९. माधवोपभावि B. १०. Com. follows B. ११. Com.
follows D.

इति । माधवमवलोकय । स हि मालतीश्च रमणीयौ इमस्मि
महापुरुषौ भणुराभ्युपपादौ । (क)

पुनर्मकरन्दमेव सस्पृहमवलोकयति ।

काम० । स्वमतम् । रमणीयोजित हि मद्यन्तिकामकरन्दयोर्द-
वादौ दर्शनम् । प्रकाशम् । वस्तु मकरन्द कथं पुनरायुधानस्मिन्न-
वसरे मद्यन्तिकामजीवितत्राणहेतुर्भगवता देवेन संनिधापितः ।

मक० । अद्याहमन्तर्नगर एव कांचिद्वार्तामुपश्रुत्य माधवस्य चि-
त्तादेगमाधिकमाशङ्कमानस्त्वरितमवलोकितानिवेदितकुसुमाकरोद्या-
नवृत्तान्तः परापतन्नेव शार्दूलवस्कुन्दगात्रार्तामेतामभिजातकन्य-
काभभ्युपपन्नधानसिम् । मालतीमाधवौ विमृशतः ।

(क) न खल्वन्यादृशेषु युष्मादृशः पक्षपातिन्यो भवन्ति । सखि
मालत्या अपि रमणीयोस्मिन्महानुभावेनुरागप्रवादः ।

स्वानित्वमभिप्रेति । संभाषनापामपिशब्दः । न हि पक्षपातिन्यस्त्वादृश्यो
मन्दं भद्रं वदन्तीति भावः ।

२५-३१ अल्लोपनतत्वेन रमणीयम् । शार्दूलनाशेनोपकार-
पूर्वकमुत्पन्नत्वाद्गितं सातिशयम् ।

आगुणानिदि वृद्धेन वाच्यो बालः शुभाशयः ॥

इति भरतः । उद्यानवृत्तान्तो मालतीप्रपक्षमुत्तरोपक्रमः । परापत-
नामच्छत् । अवस्कुन्दोतिक्रमः । गोचरमित्यजहति इत्ययमन्वयः । अ-
भिजाता कुलीना । तथा चाभिजात्येन गदुणकारं शास्त्रेतीति भावः ।
आभिजात्येन ज्ञानं च तथाविधकारादिना ॥ कन्यैवेत्यनुकम्पायां कन् ॥
अभ्युपपत्तिः प्राप्तिः । विमृशतः । परस्परं शकारिण्या शङ्कयति भानम् ।

१ रमणीयं B; D. adds रूप after रमणीयौ. २ भावः C. मालत्या B;
उद्ये B. ३ D. om. भव. ४ अगुणानि B. ५ शो A. D. ६ B. om. भावः.
७ शोचते B. D. ८ Com. follows D.

कामः । स्वयम् । वृत्तेन खलु मालतीमहिनः प्रवितम् ।
 कृष्णम् । वत्स मायव दिव्या सुहृद्व्या धर्मतोसि मालत्या
 इयमवसरः प्रीतिदायि ।

मायः । भगवति इयं हि

पद्मार्णवणितसुहृत्वमार्हमृगं
 सौजन्यादिहितवती गतव्यथं माम् ।
 सत्कारं प्रभवति पूर्णपात्रवृत्त्या
 स्वीकर्तुं मम हृदयं च जीवितं च ॥

खः । पडिच्छेदो यलु णो पिअसहीए अयं प्रसादो । (क)

(क) प्रतीष्टः खलु नः प्रियतरुया अयं प्रसादः ।

३९-३९ प्रीतिदायस्य वर्धापकदानस्य । यदित्यादि । व्याघ्र-
 खलसुहृद्व्यामोहेन संततं मां सौजन्येन विगतकुशं कृतवती ततोऽप्यर्थं
 म हृदयं जीवितं च पूर्णपात्रवृत्त्या वर्धापकेन स्वीकर्तुमियं प्रभवति । त्वं
 च प्रभवसीत्यर्थः । तदायत्ते मे हृदयजीविते इति भावः । यद्वा । चोर-
 काविभाइसपादनेन हृदयहारिता नाचेज्जीवितहारितेत्यर्थः ॥ वर्धापक-
 दान-दातृलकारादिकं पुनः । आरुण्यं गृह्यते पूर्णपात्रं पूर्णानकं च
 तत् ॥ इति हारावली । पूर्णपात्रं वर्धापकोऽपि चेति मेदिनीकारोपि ॥

४१-४१ गुरुकस्मणीय श्रोत्रसुखदम् । मकरन्देन काचिहार्ता-
 रूपायैति यदुक्तमेतच्छब्दानः पृच्छति । तदपश्येति । व्यापाज्येष्टः ।

१ मालत्या A. २ वत्स for वत्स D. ३ प्रीतिदाय C. ४ मायः B. ५ माल-
 तीया D. ६ पडिच्छेदो for पडिच्छेद C. ७ भगवति for भगवति B. ८ पडिच्छेदो B.
 ९ or for B.

मद० । समर्थम् । ज्ञानादि महाभाष्येभ्यो नृणो अत्रसरे गुरुव-
र्यमिदं ज्ञेयम् । (क)

माल० । स्वगतम् । किं णाम् मथरन्देण उद्वेगकारणं सुद
मत्रिस्सदि । (ख)

माध० । वयस्य का पुनर्ममाधिकोद्वेगहेतुर्वात्ता ।

प्रविश्य पुरुषः । यस्मै मद्यन्तिके भ्राता ते ज्यैष्ठ्यमायनन्दनः
समादिशति । अथ परमेश्वरेणास्मद्भवनमागत्य भूरिघसोरुपरि
परविश्वासमस्मात् च प्रसादमाविष्कुरुता स्वयमेव प्रतिपादिता
मालती तदेहि संभाषयामः प्रसादामेति ।

मङ्क० । वयस्य सेषं धार्त्ता । भालतीमापयौ वैभुष्यं' नाटयतः ।

मद० । मालतीं सहर्षमालिङ्ग्य । सहि मालादि तुमं वयु एकैण-

(क) जानाति सहाभागधेयो जनो^{१३}त्तरे गुरुकरमणीयं मन्त्रयितुम् ।

(ख) किं नाम मकरन्देनोद्वेगकारणं भूतं भविष्यति ।

परमेश्वरो राजा । विश्वासमभेदम् । संभावयामः कारुण्यम् । उत्सवधूतको
हर्षः प्रमोदः ।

५३-५७ मद्भातिवधुर्भविष्यसीति भावः । नोदाद्यस्मान्नामिष्यर्थे
निषेधे च तुल्यस्य इति निषेधोपेक्ष स्फुरति । अत एव सोकाण्टमाह ।
आतुरित्यादि । उभयत्रोत्तरमाह । [युष्माकमिति] । यदिआ इति पाठे भूतः
पूर्ण इत्यर्थः । [७० वा०] अयमभिसंधिः । ययं रातः प्रणयितो वयं
सिद्धकाः । अतो युष्माकमन्येन वयं पूर्णमतो रथा इति वचनमाह । वयं

१. B. om. यमवय. २. यमवय D. A. C. D. om. पुनः ३. यमवय
 ४. B. C. E. ५. यमवय A. C. ६. यमवय यमवय B. ७. B. om. यमवय
 ८. यमवय C. ९. यमवय यमवय D. १०. D. om. यमवय ११. यमवय B.
 १२. यमवय C. १३. यमवय A. १४. E. १५. Cam. om. यमवय.

अरिणवासेण सहपसुकीलणादो पहुदि मे पिथसही आसी बहि-
णिभा अ संपदं उण घाँस्स मण्डणं जादासि (क)

काम० । वन्ते मद्यन्तिक दिष्ट्वा वर्धसे आतुर्मालतोलाभेन ।

५५ मद० । तुँहाण आसिसां पहावेण । सहि लवङ्गिण फालिदा
णो मणोरहा तुहाणं लाहेण (ख)

लव० । सहि किं अहाणं पि अत्थि मन्तिदव्वं ! (ग)

मद० । भँहि बुद्धरक्खिदे दाणे विवाहमहूस्सवं संभावेल्ल । (घ)

(क) सखि मालति त्वं खजेकनगरनिवासेन सहपादुकीदनात्प्रभृति
ये प्रियतरुयासीमिति का च सांप्रतं पुनर्गृहस्थ मण्डनं जातासि ।

(ख) युष्माकमाशोःप्रभावेण । सखि लवङ्गिके फालिता नो मनोरथा
पुष्पाकं लाभेन ।

(ग) सखि किमस्माकमप्यरिर्त्तं मन्वायितव्यम् ।

(घ) सखि बुद्धरक्षिते इदानीं विरहितमहोत्सवं संभावयावः ।

तस्तु स्वसंबन्ध एवास्माकं न भवितेति । माधवविवाहस्यावश्यकत्वात् ।
यद्वा । यदेतच्चया मन्त्रितमस्माकं मनोरथाः पूर्णा युष्माकं लाभेनेति
वयमेव तद्ददामः । तेन त्वं मकरन्देन परिणतज्येति मनोरथा अस्माक-
मेव पूर्णा भविष्यन्तीति गूढमुक्तम् । व्यक्तं तु युष्माकं राजभिन्नाणां लाभे-
न राजसेवका वयमेव पूर्णमनोरथा इति भावः । यद्वा । एतत्कामन्दक्या-
ख्ये मन्त्रिरूपं द्रव्यमस्माकमप्यत्र विषये वर्धते तेन प्रतिहतमेतत् ।

१. कनेग B.; सुह for सह B. २ B. om. पहुदि मे; आसि A. ३ A. D.
add णो after उण. ४ A. has मथवादि before तुहाणं; आतुलो पसादेण B.
५ D. adds आरणे before फलिदा; Com. notices अरिथा for फलिदा.
६ D. om. कि, किवि C.; C. om. ण. ७ A. C. om. सहि and have सहि
for it. D. has both; B. adds मण्ड before बहसेव. ८ पुमनो
Com. ९ Com. follows A.; आसी पसादेन Com. १० प्रणु for अति
Com. ११ Com. om. तिहा.

बुद्ध० । सहि एहि गच्छता । (क) इत्युत्तिष्ठतः ।

लव० । जनान्तिकम् । भवति जहा एदे हिअअभरितुविस्सविस्स-
आणन्दसुन्दर अन्दोलाअन्तधीरत्तणमोहरा पण्ठयन्ति मदभन्तिआ-
मअरन्दाणं दलितकन्दोदुदामसरिच्छा कडक्खविकखेत्ता तँहा तक्के-
सि मणोरहणिठ्ठुत्तसंवन्धा एदे ति । (ख)

काम० । विहस्य । नन्विमौ विलोकनेन मानसं सुसुम्हमोर्हन्-
मनुभवतः ।

(क) सहि एहि गच्छावः ।

(ख) भगवति यथैते हृदयभरितोद्भूताविस्मयानन्दसुन्दरमौन्दोलयमा-
नधीरत्वमनोहराः पर्यव्यन्ति मदयन्तिक्वामकरन्दयोर्दलितनीलोत्पलदाम-
सदृशाः कटाक्षवित्तोपासीया तर्कपाणि मनोरथनिर्वृत्तसंवन्धावेताविति ।

६०-६३ अत्र भूमिती भरितः ॥ शकञ्चवादिवात्पररूपम् ॥ पट्टा ।
भरणं भुरः संजातोऽय ॥ तारकादित्वादितच् । व्यवस्थितविभाषया वेद-
प्राप्तेः ॥ अत एव वासवदत्तादौ भरितोति प्रयोगः । हृदये भरितो पूर्णा-
बुद्धतावमान्तो विस्मयानन्दो ताभ्यां सुन्दराः । व्याघ्रनिपाताद्बुद्धयनिहितो
विस्मयः । इष्टदर्शनादानन्दः । आन्दोलितं परित्यक्तं यदीरत्वं तेन
मनोहराः । दलितं विकसितम् । कन्दोदं नीलोत्पलम् । सदृशास्तुल्या ।
कान्ता दृष्टारिपम् ।

६४-७१ मोहनं सरतम् । अत एव कामशास्त्रम् ।

१. A. C. om. एहि. २. B. om.; जहा for जहा A. ३. उच्यते B. उच्यते
C. ४. सुन्दरा आन्दोलित A. दौलाभन C. सुन्दरा अन्दोलाअन्त D. ५. सण्णमो-
रहा B. सण्णपेत्तमणोरहा C. ६. A. adds. er before दलित; लिङ्गुल for
दलित A. B; B. adds. सुन्दर before लिङ्गुल; लिङ्ग for कडक्ख B. ७. A.
A. D. दलितवत् C. ८. प्रयोग for गतिन A. C. ९. Com. follows A.
(१) सरकन्ते. १०. Com. एहिअन्त आन्तवत् before मणो. Com. has
एहि ति कन्ते.

तथा हि । ईषन्निर्धन्यलभेषिषम् कृणितप्रान्तमेत-

त्प्रेमोद्देशस्त्वमितलुलितं किञ्चिदाकुञ्चितम् ।

मोहनं सारभसावद्यावज्जोत्कण्ठिता प्रिया ॥ इति ।

ईषदित्यादि । एतदनयार्दृष्टं दर्शनं व्यक्तं शंसति यदन्तौ मानसं मोहनं
मनुभवत इत्यन्वयः । दृष्टं कीदृशम् । ईषन्मनावितर्यग्वलितेन विषमं
मन्दम् । अनेन संकल्पसंगतानङ्गस्य पराभ्यूहशङ्कितेषु दृशित्युक्तम् ।
यदाह । शङ्कायां शङ्किता ज्ञेयेति । कुञ्चितप्रान्तमाकुञ्चितपाङ्गम् ।
मदयन्तिकाया जडत्वान्मकरन्दस्यान्यदर्शनसासूयत्वाज्जिह्वा दृष्टिः ।
यदाह ।

जिह्वा दृष्टिरसूयायां जडतालस्पयोस्तथा ॥ इति ।

दृष्टिद्वयेन सुरतप्रागपस्योक्ता । प्रेम्णा लब्धेदादतिपरिपाकास्तिमितं स्थिरं
लुलितमर्धमुकुलितं च । अर्धमुकुलितेषु दृक् । यदाह ।

अङ्गादिष्वर्धमुकुला गन्धस्पर्शसुखादिषु ।

अर्धव्याकोषपक्षमाग्रस्तार्धमुकुलैः पुटैः ॥

स्मृतार्धमुकुला दृष्टिः किञ्चिन्मालितसारका ॥

अनेन रताभोग उक्तः । नखदर्शनक्षतशङ्कायां मानं सूचयति । किञ्चिदाकुञ्चिते अनमिते भ्रुवौ यत्र तत् । एकस्या एव भ्रुव उद्वेगपूर्णं
कुञ्चनमिह । यदाह ।

एकस्मा एव उल्लेपो भ्रुवः कुञ्चनमुच्यते ॥

कोपे चारस्य प्रयोगः ॥ यदाह ।

कोपे वितर्के हिलायां लीलादौ सहजे तथा ।

दर्शने ग्रहणे चैव भ्रुवमेकां समुधिषेत् ॥

अस्मिन्व्यवस्थे च नार्थवाह्ययोगः । रतावसानमाह । हृदये हर्षाभ्युपगम-

अन्तर्भोजानुभवप्रसङ्गं स्वस्वमिच्छामपश्यन्

व्यक्तं शसत्यचिरमनयोर्दृष्टमाकेकराक्षम् ॥

पुरुषः । वस्ते^२ इत इतः ।

मद० । सहि बुद्धराक्षिदे अवि^३ पुणो वि दीसइ एत जीविदं-
दाई पुण्डीभलोअणो । (क)

बुद्ध० । जइ देवमणुजैलं भविस्सदि ति । (ख) पुरुषेण सह
निष्क्रान्ते ।

माथ० । अपवार्य ।

(क) सहि बुद्धराक्षिदे अवि^३ पुनरपि द्रक्ष्यत एव जीवितप्रदायी
पुण्डीकलोचनः ।

(ख) यदि दैवमनुकूल भविष्यति ।

यस्युं स्निग्धं मन्दं वा । रतान्ते लज्जामाह । स्वस्मं लज्जान्विततया
परितोषपुटत्वात् । कथं पुनः संगीयो भावीति चिन्तया निष्कामम् ।
शून्यतया निष्काम्यं वा । तादृशं पश्य यत्र । तद्विच्छेदमाह । आकेका-
मसि यत्र तत् । आकेकाया त्वरालोके विच्छेदे प्रोषितेषु चेत्याशुक्तम् ।
तदिहावेकरलक्षण आकुञ्चितत्वादि प्रथमपदेनोक्तम् । द्वितीयेन सुह-
व्यावृत्ततारेलुक्तम् । तृतीयेन हर्षितार्थव्याशुक्तम् । अपिनाम संभावना-
याम् । अव्ययसमुदायत्वात् ।

७६-७९ करुणावस्थामाह । चिरादित्यादि । चिरशङ्कित आशा-
तन्तुर्मालतीप्राण्याशारूपहृदयावलम्बनं संप्रति भिद्यताम् । यिषिनीसूत्रम्-
झिदुराभेदनस्वभावो यतः ॥ भिदेः कर्मकर्तरीति कुरच् ॥ संभूय बुदि-
तत्वेन मृणालतन्तुसाम्यम् । नैराश्यान्वरणमाह । आधिर्मनोव्यथा तुष्टो
व्याधिरनवच्छिन्नात् एव महान्वयामोतु । इह महत्त्वविरतिव्याभा-
यमाह । आशाच्छेदानन्तरं च मरणमुचितमेव । पदाह ।

१ यत्तुस्वप्न C. २ A. om. कर्त. ३ A. D. add नाम after भि,
A. C. D. add यत् after वि. ४ यतो A. C. D. ५ कल A. C.
६ A. C. D. om. तत् C. ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

चिपदाशातन्तुस्तु । अस्मिन्निष्ठत्रिभुवि ।
महानभिर्विशिष्टाभिर्विशिष्टाभिर्विशिष्टाभिः प्रसक्तु ।
प्रतिष्ठामध्याजं व्रजतु मयि पारिप्लवधुरा
विधिः स्वास्थ्यं धत्तां भवतु कृतकृत्यश्च मदनः ॥

अथ वा । समानप्रेमाणं जनमसुलभं प्रायितवत् ।
विधौ वामारम्भे मम समुचितैषा अरेणतिः ।
तथाप्यस्मिन्दानश्रावणसमयेस्याः पविगल-
त्प्रभं प्रातश्चन्द्रद्वयति वदनमन्तर्दहति माम् ॥

सर्वैः कृतैः प्रतीकैर्यथा नास्ति समागमः ।

कामाग्निना समाहरणं जायते मरणं ततः ॥

स्त्रीहेतुमरणादधीरत्वमाशङ्क्यानुज्ञोत्तरमाह । पारिप्लवधुरा चपलकला
सत्यं स्थिति मयि व्रजतु । अभीष्टलाभेन विधिनिराकुलो भवतु । मालतीं
विना दुःसहवेदनादावी मनोभूः कृतकृत्यो भवतु । मरणादधिकं किं कर्त-
व्यमस्वेत्यर्थः । एतदुपालम्भमर्थं वच उद्दिशति । यदाह ।

दृष्टाश्चिन्तानिःश्वसम्भानिखेदप्रजागरैः ।

रोदनैर्मन्दमणितैर्देवोपालम्भनेन च ॥ इति ।

८०-८३ समानेत्यादि । वामारम्भे प्रतिकूले विधौ ममैषा
परिणतिः पूर्वोक्ता युक्तैव । क्रोहशस्य । तुल्यप्रीतिं दुष्प्रापं जनं प्रायितवत् ।
यमे हि विधौ सुलभमपि न लभ्यते किं पुनरसुलभमिति भावः ।
दृष्टकारणस्यानुपलम्भाद्वैधर्म्यमत्वम् । असुलभत्वं परतन्त्रत्वात् । यदापि
युक्तेषु खेदो नास्ति तथाप्यस्या मालत्यास्तादृशं मुखं मामन्तर्दहति ।
एतन्मुखं वीक्ष्य मनस्तापो मे भवतीति भावः । अस्मिन्दानश्रावणसमये
तन्मन्त्रात् मालतीं दातव्येति श्रुत्वा खेदात्कान्तिरनुपलम्भम् । अत एव
प्रातश्चन्द्रकान्तिं तापि विगतकान्तिं भवति । अथ च प्रातश्चन्द्रोपमया
तथाप्यनयोपमिति मालत्याकाशोपमि स्तुचिः ।

अथ

काय० । समेत

मालतीं वाता गच्छतः

प्रसिद्धयेय यथा

पुच्छामि तावदायुष्मन्मम । अभवति निजस्य

मस्मभ्य दास्यति ।

याच० । सलज्जम् । न

० । न तर्हि प्रागवस्थ

मक० । भवति अदृष्टपूर्वस्यानः

याच० । जानामि तां खलु वाताम्

मन्दनाय मालतीं प्रार्थयमानं भूयःसुतृयति

न्यकाजनाय महाराज इति ।

मक० । धस्येतत् ।

काय० । अतः च स्वयं राज्ञेय दत्ता मालतीति पुरुषेणावेदितम् ।
तद्वत्स वाक्प्रतिष्ठानिवन्वनानि हेनां व्यवहारतन्त्राणि वाक्चि

पुण्यापुण्यहेतवो व्यवस्थिताः सद्य च पचनानामायत्तम् । सा च
मन्त्रिणोर्भाग्यमनुकूलिकैश्च न खलु महाराजस्य मालतीं निर्जितं कन्यक

वर्दिने च नृपत्यः प्रमाणमिति नैर्द्विषो अर्माचारतमय-

८५-९९ तुष्करं यथा तथा प्राणिति जीवति । अभस्व मन्यते

स्म । प्रागवस्था मालतीप्रातिलक्षणा । तदा तस्याज्ञानमिति माय
तत्तत्पूर्व पूर्व दत्ता ॥ सुप्सुपेति समासः ॥ इदं च तापहेतुः । वागिति वा-

१ B. m. ९५; समेत न दास्यति C; दास्यति B. २ A. om. न.
३ B. om. कते; दत्तपूर्व- D; आशङ्कते B. ४ जानामि A. D.
जानामि न तां खलु C. ५ नृपतिनेननुकूलान् C. ६ यथा प्रमाणे निजकन्यकावस्थ
B. C. ७ C. om. च; अर्थे A. ८ इति प्रतिष्ठानि A. ९
न्यका C. ११ यथा A.

[च.]

अथि च.

नां मय्यसे । पश्य ।

भवत्य.

दुःखम् ।

सर्वं प्रतिष्ठितमिति

उत्प्राप्तिः ।

भगवति निजोन्मिश्रशुद्धये
द्विरुक्तमपि चित्तं द्रवयति ।

अनृताश्रितत्वात् । पर्याचारसमयो पा-

दान्तः ॥ समयः दाययाचारका जतिदान्ततन्निद इति विचारः ॥

१०१-१०६ निजावधानमाह । सा वेति । अहं मालत्यां अथि च
तच्छुष्कमपि नाम प्राकाश्ये । भूमेव भविष्यति । वाशब्द
एवार्थः । स्वकर्त्तव्यमाह । तदिति । तस्मादुभयोः संबन्धात् सर्वप्रकारेण
जीवत्यागेनापि भया प्रयत्नः कार्यः । यदि बुद्धिकौशलेन न तिरिक्ता
प्राणव्ययेनापि साव्यमित्यपेः स्वरतः । मरणादेरमङ्गलतया पापपदेन
पन्मासः । शत्रुमपि ना भूदिति लोकोक्तिच्छायालंकारः ।

१०६-११० दयेत्यादि । हे भगवति अस्मिन्मिश्रशुद्धये बालजने
पदे मालत्यां च दया करुणा स्नेहो समवा च संसारारिक्तमपि
भगवत्प्राप्तं द्रवयत्यर्शिकरोति । भवत्या इति दयादानमपि चित्तमपि
च । काकाक्षिगोलकवत् । वाशब्दो चार्थः । अत एव चतुर्वणा । व्रतग्र-
हणपूर्वकसर्वेषणानिवृत्तिः प्रव्रज्या । कः कुलभोयइयमाः मयाचारो-

अतश्च प्रवक्ष्यामसुलभसमयाचारविमुखः

प्रसक्तस्ते यत्नः प्रभवति पुनर्द्वैधमपरम् ॥

नेपथ्ये । भवति कामन्दकि एषा भट्टिनी विष्णवेदि तथा ११
मालदि^२ घेऊण तुरिदं आबच्छदु त्ति । (क)

काम० । वत्से उज्जि^३ठ । सर्व उज्जिष्ठन्ति ।

मालतीमाधवी सकरुणात्तुसायमन्योन्यमर्लोकयतः ।

माध० । स्वगतम् । कष्टमेतावती लोकयात्रा मालत्या समं माध-
वस्य । अहो नु खलु भोः । ११

(क) भगवति कामन्दकि एषा भट्टिनी विज्ञापयति यथा मालती
गृहीता त्वरितमागच्छति ।

नुष्ठानविशेषो ध्यानादिविषयस्तत्र विमुखो निरुद्धो यत्नस्ते प्रसक्तो विच्छि-
न्नः सन्प्रभवति । च एकार्थे । कार्पासिदिरदृष्टविलम्बात् । तत्र न भवत्या-
देष इत्याह । अपरं पुनर्द्वैधं प्रभवति । ईश्वरसीधु राजीपदोपचारेण
भट्टिनीत्युक्तम् । भरतोप्याह ।

राजस्त्रियस्तु संभाष्याः सर्वाः प जनेन तु ।

भट्टिनी स्वामिनीत्येवं नाख्ये या हर्षिचर्याः ।

११४-११७ लोकयात्रा दर्शनादिनाम् । कही नु खलु भो इत्यव्य-
यसमुदायो निर्वेदे सुहृदित्यादि । एकत्रै । १ । रतिर्यस्यास्ताम् । यद्वा ।
एक एव रसः दृष्टान्तो यस्यां ताम् निरन्तरां आगुक्कृततामानुकूल्यं
प्रथमं प्रकाश्य सुखप्रदो विधिः पुनर्मनसा रुजं ११ ह्रीं प्रतिशान्त्यतिश-
यितां करोति । कीदृशः । अकाण्डाद्वक्त्रस्माद्विचरन्नेनान्य वने निरुद्ध-

१ प्रवक्ष्यामसुलभाचार A. C. २ ० ह्रीं A. ३ ० ११ B. C. प्लुग B.
४ मागयेति D. ५ अनिष्ट उज्जि B. B. om. सर्वे न्ति. ४ मालिकमया B.

सुहृदेव प्रकटय सुखप्रदः प्रथममेकरसामनुकलताम् ।

पुनरकाण्डविवर्त्तनदारुणो प्रोवृशिनष्टि विधिमेनसो रजम् ॥ १

माल० । स्वगतम् । महाभाग लोचनानन्द एतन्निष्ठोऽसि । (क)

ख० । इदं इदं सरोरससं ज्ञेयं नो विभसद्भी आरोविशं

१२० भमचूण । (ख)

माल० । स्वगतम् । परिणदं मे दार्णि जीविदतिहृण फलं । निर्वृद्धं
 धं निष्कुरुणदा एतस्मि वि कायातिभसणं । पडिठिदो दुष्टदेवस्व
 दारुणसमारम्भसरिसो परिणामां । कं एत उवालयामि मन्दभाशिनी
 कं वा असरणं सरणं पडिवज्जाति । (ग)

(क) महाभाग लोचनानन्द एतावद्वृत्तोऽसि ।

(ख) हा धिक् हा धिक् सरोरसस्यमेव नः प्रियसखारोपितामायेन ।

(ग) परिणतमिदानीं मे जीवितवृत्त्यायाः फलम् । निर्वृद्धं च
 निष्कुरुणतया तावत्स्यापि कापालिकत्वम् । प्रतिष्ठितो दुष्टदेवस्व दारुणस-
 मारम्भसदृशः परिणामः । कमिहोपालभे मन्दभाशिनी कं वाशरणा
 गत्या प्रपद्ये ।

वर्त्तनेन वा दारुणे हृदया सुहृदेव । तथा मित्रमानुकूल्यमुत्पाद्य
 सुखप्रदं सदकाण्ड एव विरुद्धाचरणान्मनःपीडां करोति तत्रेत्यर्थः ।

११८-१२२ [माल०]

पुनर्दशं न विवर्त्तति भावः । अत एव-
 तावदित्यनेन कुरुणं तदपहानन्देनानुरागः । अत्र पर विरहदशायां

११८-१२२ पदः १. विवरता मिश्रनष्टि ननोरज A. C. D. ० लं ११०.
 दध I. ६ १२५ A. om. स्यामः २. om. न; A. inserts सारं
 इतिह फलं ३ च D. ४ सौवर्ग B. कहेविरी C. ० B. L. om. एव
 ५ B. om. भसरता १० नन्वत्र एतावदेव C. ११ Com. om. भी and
 has तवस after १२०.

लव एते इहो इहो । (क) इति कामन्दक्यास्त निष्कान्ते । १२५
 माध० । स्वगतम् । नृपमाधवासनमाश्रोतेन्याधस्य महज-
 स्नेहकार्येण । इति अश्वती । अश्वती । इत्यत्र अश्वपितृजन्म-
 साफल्यः संवृत्तोऽस्मि । तत्किमिदानीं कथय । १२६ । न खलु
 महामांसविक्रयादन्यमप्ययं पश्यामि । मकान् । १२७ । अथ भवतु
 ओष भवानुक्ताष्टते मद्यन्तिकायाः । १२८

मक० अथ किम् ।

तन्म मनः निवति यन्मनसि ।

तत्र मामगणितं स्वल्पदुस्तरिणम् ।

(क) सन्धि इति इतः ।

माधयति चतुर्दशदिदिदीनः । आरिषा । श्रीं तस्मात् पर्यवसानं वृत्तिं
 परिणतपदार्थः । कापालिकार्थं च । १२७-१२८ । जन्मसाफल्यं मालतीप्र । १२९-१३० ।
 जन्मसाफल्यं मालतीप्र । १२९-१३० । महामाशेति माधव-
 द्भक्त्युचनम् । धीरहस्तान्मसि गृहीत्वा धीरायसिमतवरादानां नित्यं स्वमान-
 सिद्धयोगिनीमतम् । यद्वा । उभयथा मरणमुपस्थितम् । यद्वा । नातिक्र-
 मालदीलाभोपि शङ्कन इति तत्करणम् । मांसविक्रयस्य मकरन्दसनि-
 धावशङ्कयत्वान्मकरन्दं मद्यन्तिकां प्रयुक्तपदयति । १२९-१३० ।
 मद्यन्तिकायाः कृत इति शेषः । यद्वा ॥ अश्वीतिर्वाति कर्मणि पठ्यते ॥

१३१-१३२ । अथकिं स्वीकारः । तन्म इत्यादि । तन्मम चित्तं
 हरति यदेतादृशैरङ्गैर्मोमालिङ्गितवती । सरतः सरक्तः प्रहारः यत्र
 तादृशं मामवलोक्य । अत एव त्वयागणितं स्वल्पमभ्यदुस्तरिणम्

१ इति लिख्यमानं A. D. २ A. D. insert एव before एतत्. ३ का-
 मर and मज्जि C. ४ A. D. add अथ after इति. ५ जन्मसाफल्यं
 C. B. om. तन्म-पदेन. ६ अन्वयुपमान्तर A. C. D. ७ यत्तादृशं C.

अतैकहायनकुण्डलवलोल्लङ्घि-

एकद्वयमृतसंवलितोरवाङ्गैः ॥

भावः । सुलभैव बहुरक्षिताप्रियसखी भवतः ।

अपि च । प्रमथ्यते यादं मरणसमये रक्षितवतः

परि कृत्वा तत्र कथमिवान्यत्र रमताम् ।

तथा च व्यापारः कमलनयनोया नयनयो-

स्त्वपि व्यनक्ति स्तिमितरमणीयाश्चरमभूत् ॥

स्तनारणया यस्याः सा । एतेन निरन्तरस्तनस्पर्शं वतः । अत एवानन्दसंदेहदायित्वात्प्रसूतसैकरिव । मयवत्त्वेन त्रस्तैकव्यापहारिणस्यैव चञ्चला दार्यस्याः सः ॥ वर्णोद्दो हायनोस्त्रीस्यादित्यमरः ॥

१३६-१४० । आत्मेन त्वं जङ्गलं न तु स्नेहादिति शङ्कापनोदाय दूरे तुल्यमनयानु रागमेवाह । सुल ति । प्रमथ्येत्वादि । सा तवाल्लङ्घनं प्राप्यान्यत्र कथं रमताम् । अपि तु नैव । इवशब्दो न वङ्गसौ । कुलीनै- कमललिङ्गं नान्यत्र रमत इति भावः । कीदृशस्य । कथ्यमानमांसमन्तीति कथ्याद्वाचः । तं विनाश्य मरणकाले तां रक्षितवतः । एतेन कृतोपका रितोक्ता । अतोपि नान्यत्र रमते । प्रसाक्ष्याश्चक्षुषोस्तथा तेन प्रकारेण त्वपि व्यापारश्च व्यक्तः स्नेहास्तिमितो मन्दोत् एव रमणीयाश्चरम- भूत् । रागेण तथा साभिलाषमालोकितीतीति भावः । एतेनानुराग उक्तः । यदाहानुरागप्रकरणे ।

तुभ्यप्यस्य कथामिस्तु सस्नेहं च निरीक्षते ॥

कथमामिषमुदासमिति द्वारवली ॥

मन्त्रः । तदुत्तिष्ठ पारासिन्धुसंभेदमवगाह्य नगरीमेव प्रविशावः ।
उत्थाय परिक्रम्य ।

भाष्यः । भयमसौ महानद्योः संभेदः । य एवः

जलनिविद्धतथस्त्रयस्त्रयस्त्रयस्त्रयः ।

परिगततटभूमिः स्नानमात्रोत्थिताभिः ।

स्वस्तिरक्तककुम्भश्चिमदाभोगतुङ्गः ।

१४५

१४१-१४५ पारा च सिन्धुश्च ते नद्यो तयोः संभेदः संगमः ।
अवगाह्य विलोढ्य । स्नानेति यावत् । कर्मशान्तिहेतुतया महामांसादा-
नहेतुतया च स्नानम् । व्यतिकारः संगमः । जलेत्यादि । न्यूनीभनारीभिः
सेविततटदेशः । कीदृशीभिः । जलेन निविद्धितमङ्गलं यदासस्तेन
व्यक्तौ निम्नोन्नतौ जघनादिस्तनाद्यौ यासाम् । अत एव स्नानमात्रो-
त्थिताभिः । मात्रपदेन स्नानार्द्रवस्त्रापारित्यामः सूचितः । अत एव
चाल्वादिहेतुतया स्नानमपि । तौ दृष्ट्वा तासां लज्जामाह । मनोज्ञस्वर्ण-
घटशोभावानाभोगः परिपूर्णता ययोरुच्चकुचयोस्तयोर्विनिहितौ दत्तौ
हस्तावेव स्वस्तिकौ याभिस्ताभिः । हस्ताभ्यां स्वस्तिकौ न्योन्यवामद-
क्षिणवेन्वातः । यदाह ।

मणिवन्धुनाविन्यस्तावरालौ स्त्रीप्रयोजितौ ।

उत्तानौ वामपार्श्वस्थौ स्वस्तिकः परिकीर्तितः ॥

भारालश्चेवम् ।

भाषा धनूर्लताकारा कुम्भयोः कुण्डलस्तथा ।

रत्नमविनिहितहस्तस्वस्तिकाभिर्वधामिः ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

शार्दूलविभ्रमो नाम चतुर्थोऽङ्कः ।

शेषा पित्रोर्ध्वलिता अरालेङ्गलयः करे ॥

कनकेत्यादिना तासां गौरोत्प्लुतम् । मङ्गलकलशानामिवैषां दशननेष्ट-
सिद्धिरपि सूचिता ।

असूत यं रत्नभरो द्विजेशो द्विजेशकन्या दमयन्तिकापि ।

नगद्वरं तत्कृतटिप्पणेङ्गोपमचतुर्थो रसराशिवासः ॥

॥ इति चतुर्थोऽङ्कः ॥

१ संस्कृतो C.; A. om. श-म and has समाप्तः after अङ्कः. मालती-
माधवप्रकरणे चतुर्थोऽङ्कः संपूर्णः D.

॥ पञ्चमोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशत्याकाशपानेन भीषणोऽज्ज्वलवेशा कपालकुण्डला ।

कपा० । षडधिकदशनाडीचक्रमध्यस्थितात्मा

हृदि विनिर्दिष्टरूपः सिद्धिरस्तादृशं यः ।

संप्रति प्रमथ्य क्रव्यादमित्यनेनाधोरघ्णकपालकुण्डलाप्रवेशे सूचिते
यद्दामांसविक्रयप्रतिज्ञया च मायवस्य इमं शानप्रवेशे सत्यं कृतावतारः ।

१-५ आकाशपानेन प्रवेशो योगसिद्धिसूचनाय । भीषणा भयंकरा ।
अज्ज्वलवेशा विशुद्धशरीरा । एतदपि योगिनीत्वादेव । षडधिकेत्यादि ।
स शक्तिनाथः शिवो जयति जययुक्तो भवति ॥ कालसायान्धे भवत्विति
वक्तव्ये भाष्यकारवचनत्कालत्रितयेषि वा लट् ॥ इमं शाननन्तरं जयेन
इमं शानसाधनासिद्धिः सूचिता । कीदृशः । अविच्छलितं निःस्पन्दोद्भूतम्
विषयान्तरव्यावृत्तमिति यावत् । मनो येषां तैः साधकैर्मृगमाणोन्विष्ट-
माणः । अनेन ध्यानानुष्ठानमुक्तम् । यदाह ।

रूपवर्णप्रमाणादयं परिकल्प्य सुबुद्धिना ।

तथा ध्यायेत् देवेशं यथा चित्तं स्थिरं भवेत् ॥

चित्तस्थैर्यं तु निर्विषयतयैव । यदाह ।

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः ।

बन्धस्य विषयासाङ्गि मुक्तेर्निर्विषयं मनः ॥

तथा च निराकारोऽयं सहसैव न साक्षात्कारविषयो भवतीति न
योग्यानुपलम्भमात्रेण निरस्य इत्यादि कटाक्षितम् । शक्तिमिर्बाह्यीभादे-
रीकौमारिनिष्णवीवाराहीभादेन्द्रीचामुण्डाचण्डिकाख्याभिरष्टाभिः परितो
नद्धो वेष्टितो मयैवमूर्तित्वात् । यद्वा । शक्तिमज्ञानेच्छाप्रय विभक्त्याभिः

भविष्यत्कृतमनोभिः साधकैर्मन्यमाणः

स जयति परिणद्धः शक्तिभिः शक्तिनाथः ॥

परिणद्ध उच्यते । अत एव शक्तीनामणिमादीनां नाथः प्रभुः । अ
एव जयति सर्वोक्तो वर्तते । कोदशः । षट्सु कर्णनाभिदृक्पाठस्तत्तु
व्यवर्तिषु शिवशक्तिसंघटस्थानेषु नाडीसंघटेषु हृष्टा [हृदाः] शक्तिप्रमाण
विशेषचक्रनयोगाच्चक्रैश्च मध्येभिकं प्रधानं पदशानाडीचक्रमिडापिङ्गला
सुषुम्णामान्धारिहस्तिनिग्हापूर्वाङ्गुलीलम्बुधाकुहूशक्तिन्याख्या दशनाड्यं
हृदयैकोत्तरशतसंख्यासु तिर्यगूर्वाधोगतनाडीषु प्रधानतमास्तासां चक्र
तस्य मध्ये पद्ममध्यवर्तिसूक्ष्माकाशदेशे प्राणासाधारे स्थित आत्मा कूट
स्थो नित्यो यस्य स तथा । तत्र प्रमाणम् ।

आशिरःश्रवणं देहं यद्यपि व्याप्य तिष्ठति ।

तथाप्यस्य परं स्थानं हृत्पङ्कजसमुद्रकम् ॥ इति ।

स्थितिरपि तस्य तत्र परमात्मत्वाविर्भाव एव । यद्वा । अङ्गिरश्चक्रा दश
नाड्यः षोडशसंख्यास्तासां चक्रं तत्र मध्ये स्थितश्चासावात्मा चात्मस्व-
रूपः । तदुक्तम् । सर्वं शिवमयं मतमिति । यद्वा । षडधिकं पदशानाडी-
चक्रम् । मतमेदेनैते पक्षाः । हृदि हृत्पद्मे विनिहितरूपो ध्यानमूर्तिः स-
न्पस्मिहृदां शिवसाक्षात्कारवतां सिद्धिदोषिनाद्यैश्वर्यप्रदः । अत्र मानम् ।

इश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेर्जुन तिष्ठति ।

सकलं चिन्तयेत्स्मात्सिद्धयर्थं सततं शिवम् ॥

आनेन तापरं गच्छेत्सर्वैश्वर्यगुणाष्टकम् ।

महिमा लभिमाणस्तं प्राप्तास्य वीर्यवैशिता ॥

यैः कामावसायिनः शम्भोरैश्वर्यमष्टधा ॥

मन्यमाणो केनापि ज्ञायते न तु सर्वथा । यद्वा ।

यतश्चायं शिवसाक्षात्कारवतां सिद्धिदोषिनाद्यैश्वर्यप्रदः ॥ इति ।

इयमहमिदानीं

नित्यं न्यस्तपदं कृत्वा कनिहितं हृत्पदमभ्योदितं
पश्यन्ती शिवरूपिणं लयवशादात्मनमभ्यागता ।

पद्मा । तद्विदां ताः सिद्धीरुपायदेशकालप्रमाणेतिकर्तव्यताभिर्ये विदन्ति
तेषां सिद्धिदोभिलषितसिद्धिद इत्यर्थः ।

६-१० आत्मनि योगसिद्धिमाह । नित्याभिरुपायैः । इयमहमिदानीं-
मभ्यागताभीष्टस्थानाभिमुखमागता श्रीपर्वतादित्याशेषात् । कीदृशी ।
शिवस्वरूपमात्मानं पश्यन्ती । लयवशाच्चैकाग्रतया । अनेन सर्वेषां
तत्प्रकाशोपास्तः । कीदृशम् । नित्यमविनाशिनम् । न्यस्तानि देहे
मन्त्रन्यासेनापितानि यानि षडङ्गानि हृदयशिरःशिरानेत्रकवचास्त्राणि
तेषां चक्रं समूहे निहितमारोपितं मन्त्रन्यासेन । यदाह ।

षडङ्गमेतत्कथितं सर्वसिद्धिप्रदायकम् ।

न्यसेद्वै भक्तियुक्तात्मा साधको ज्ञानचिन्तकः ॥

त्रिकालमेककालं वा शरीरे विन्यसेद्बुधः ॥

अनेनाङ्गावरणमुक्तम् । नित्यन्यस्तेति पाठे नित्यं प्रायश्चिदं न्यस्ताती-
त्यर्थः । हृत्पदमभ्ये हृत्कमलकर्णिकायां ध्यानाभ्यासात्सर्ववृद्धितम् ।
यदाह ।

पद्मसंकाशसंस्थानं हृदयं तत्र दृश्यते ।

सूक्ष्मो हि पुरुषो ज्ञेयः परमात्मा हृदि स्थितः ॥

अभ्यासात्पश्यते सूर्यं परमात्मानमात्मना ॥

नाडीनां पूर्वोक्तानामिडापिङ्गलादीनामुदयक्रमेण वायुपूरणपरिपाट्या
अस्यतः शरीरस्य पञ्चभूतात्मकस्य प्रज्वालितानां शयित्वान्तेजावात्क्रा-
न्तानां योगादिवलाद्य आकाशैस्तत्त्वादप्राप्तोलब्ध उत्पत्तयेनाकाशभावेन

नादीनामुदयक्रमेण जगतः पञ्चामृतकवणा-

दमासोत्पत्तनश्च मा विद्यदयन्यत्र नभोर्भोमुषः ॥

अपि च । उल्लोलस्खलितकपालकण्ठमाला-

संघट्टकणितकरालकिङ्किणीकः ।

श्रमो यया सा । यद्वा । अमृतमिवामृतं देहस्थितिहेतुत्वात् । तत्पुनर्विन्दु-
स्यानाकुण्डलिनीस्त्रावणेन स्रवद्रसविशेषो रसनाधःस्थितरन्ध्रस्रवद्रसवि-
शेषो वा । स हि व्यापकत्वेन पञ्चशब्दवाच्यः । तदाकर्षणात् । यद्वा ।
जगतः शरीरस्य पञ्च यान्पमृतानि शिवशक्त्यात्मकानि रूपरसगन्ध-
स्पर्शशब्दलक्षणानि नित्यानि स्थूलमहामूतमात्रापरिपोषकानि । योगि-
नीनां तेषामुपयोगात् । तदाकर्षणेन सामर्थ्यादिकं योगिनीनामिति भावः ।
न च लयवशात्वेन निश्चितयतोत्पत्तनं न संभवतीति वाच्यम् । लय-
स्यान्यत्रापि सामर्थ्यात् । यदाह ।

मनोऽप्यन्यत्र निक्षिप्तं चक्षुरन्यत्र पातितम् ।

तथापि योगिनां योगो द्यविच्छिन्नः प्रकीर्तितः ॥ इति ।

उत्पत्तनादिमाहात्म्यादेवाग्नेभुवः पुरोवर्तिनो मेघान्विघटयन्ती द्विधा
कुर्वन्ती । अग्रे नय इति पाठे । आकाशमेघानग्रे विघटयन्तीत्यर्थः । न
च नभःपदवैयर्थ्यम् । वनपर्वतादावपि मेघसद्भावेन तद्विघटन आका-
शाभाषितोक्तर्थाप्रतिपादनात् । यद्वा । अग्रेनभो नभसि मेघान्विघटयन्ती ॥
अग्रे शब्दो विभक्तिप्रतिरूपको निपातः । तस्य विभक्त्यर्थेव्यपीभावः ॥
अग्रेन श्लोकद्वयेन शान्तो रस उक्तः । अत्र भरतोपि शान्तस्तु नवप्रो-
क्त इत्याह । स च विषयवैरस्यादुपजायते । यदाह ।

शान्तो विषयवैरस्वाद्रसः संजायते पुनः ॥ इति ।

११-१४ कपालकुण्डलायाः पूर्वोक्तभीषणोन्ज्वलस्वमुपपादयति

पर्याप्त मयि रमणीयदामरत्नं

सुखं गगनतलप्रयागवेगः ॥

तथा हि । विष्वक्वृत्तिर्जटानां प्रचलति निविडग्रन्थिनद्वोपि भारः

संस्कारकाणदीर्घं पटु रटति कृतवृत्तिसद्वाङ्मयघटा ।

उल्लोलेति । गगनतलगमनवेगो मयि सकलं रमणीयदामरत्नं रमणीयत्वं मनोहरत्वं दामरत्नं भोषणत्वमुद्रुतत्वं वा केलिसंरम्भनिर्भरत्वं वा संघते समर्थं कुरुते ॥ दामरोदामरी भीमे केलिसंरम्भनिर्भर इति रत्नकोशः ॥ वेगवलादुल्लोलेन यातायातेन स्तलिना या कपालानां कण्टवर्तिनी माला तस्याः संघट्टकणितेनान्योन्यकपालसंघृष्टिष्वनिना कराला मूका क्षुद्रघण्टिका यत्र सः । कपालमालोच्चस्वनिना तद्वनेरश्रवणान्मूकवनिव मूकत्वम् । यद्वा । तथाविधकणितेन कराला दन्तुरा । विषमेति यावत् । किङ्किणी यत्र सः । कुलयोगिनीनां किङ्किण्यादिष्वनिना सानन्दत्वम् । पदाह ।

समुद्रघोषसंभारकिङ्किणीघण्टिकास्वनैः ।

सदानन्दो भवेद्योगी न निद्रा न क्षुधा तृषा ॥ इति ।

१५-१८ तदेवाह । विष्वगिति । जटानां भारः समूहो निविड इह यथा तथा ग्रन्थिनद्वोपि विष्वक्वृत्तिः सर्वतोऽप्याग्नी सन्प्रचलति । गगनगमनवेगादित्यर्थात् ॥ विष्वक्शब्दो नानार्थः सुखमादित्वं पटुयते तेन ध्वजम् ॥ कृतवृत्तिः कृतगतागता कृतमण्डलभ्रमणा खट्वाङ्गसहिता घण्टा संस्कारेण संतानेन यः काणो ध्वननं तेन दीर्घं पटु रमणीयं च यथा तथा रटति शब्दायते । एतेन दामरत्वमुक्तम् । खट्वाङ्गं वाद्यभेदः । वायुर्ध्वं पताका धूनीति कम्पयति ॥ धृज् कम्पने । दीर्घान्तः स्वरतीत्यादिसूत्रे न्यासकारणोक्तः ॥ कोडशः । विवृतानि यानि निर्मासतया शवशिरसि तेषां भ्रमणः पङ्क्त्यस्तासां यानि कुञ्जानि महनाः प्र

अथ भूषोत वायुविपुलशवशिरःश्रेणिकुक्षेपु गुञ्ज

मुत्तालः किङ्किणीनामनवरत्नराज्याहृतः पताकाः ॥

परिकल्पितलोक्य च । गन्धमाधाय । इदं तावत्पुराणेनिम्बतैलाक्त-

परिभूज्यमानरसोनगन्धिभिश्चिताधूमैः पुरस्तादिभाषितस्य महतः
हमनानवाटस्य नेदीयः करालायतनं यत्र पर्यवसितमन्त्रसाधनस्या-
स्मद्गुरोरघोरघण्टस्याज्ञया सविशेषमद्य पूजासमारो मया संनिधापनी-
यः । कथितं च मे गुरुणा वत्से कपालकुण्डले अद्य मया भगवत्याः

अनेन रमणीयत्वमुक्तम् ॥ निकृणो निकृणः कृणः कृणः कृणनिमित्तपी-
त्यमरः ॥ यदा । पटुरटनेन रमणीयत्वं पताकाकम्पनेन कामरत्वमत्रोक्तम् ।

१९-२६ । पुराणेत्यादिना चिताधूमानां स्वभावाख्यानम् । अर्क्तं
प्रसितम् । परिभर्जनं बन्दिमध्यानिशेषपाकः । अम्लरसेनैकेनोत्तं पुञ्चरसं
रसोनम् ॥ लसून इति ख्यातम् । वटघते वेष्टघतेनेनेति वाटः ॥ हलश्वेति
घञ् ॥ पन्था वाटः पयो माथ इति भागुरिः ॥ नेदीयो निकटम् । पर्यव-
सितं समाप्तं विनष्टं च । मन्त्रसाधनं पुरश्चरणजपादि । संभारः समूहः ।
उपपाधितं मनोपितार्थं स्वीकृतम् ॥ गद्दीपते तु देवेभ्यो मनोराज्यस्य
भिदये । उपपाधितं तत्तु दोहदं संप्रचक्षत इति हारावली ॥ स्त्रीरत्न-
मिति ॥ जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्धि रत्नं प्रचक्षत इति विश्वः । विदित-
मुत्कृष्टम् । विश्वमिति पाठेऽन्विष्टम् । गम्भीरेत्यादि ।

विकाराः सहजा यस्य हर्षक्रोधभयादिषु ।

भावेषु नोपलभ्यन्ते तद्गाम्भीर्यमुदाहृतम् ॥ इति ।

अभ्यासात्करणानां तु श्लिष्टाक्षमुपजायते ।

महत्स्यापि विकारेषु तन्नाधुर्बमुदाहृतम् ॥

v; C. inserts रस after रसोन. २ C. D. insert

सम्ब. ३ संभानीय. B. Y A. om. मया

कमलायाः प्रामुख्यमिति स्त्रीः नमुपहतव्यम् । तदत्रैव नगरे विदितं
भास्त इति तद्विचिनोमि । सकौतुकमथेवलोचनम् । तत्कोशमतिगम् २५
म्भीरमधुराकतिरुत्तम्भितकुटिलकुम्भलः कृपाणपाणिः श्मशानवाह-
मवतरति । य एव ।

कुम्भलपङ्कजमामोप्यङ्गं दधन्परिणामद्वयम्

ललितचरणन्यासः श्रीमान्मृगाङ्कुनिमाननः ।

ह । विनयं न्यासः यस्य प्रकाशितस्तद्वत् ।

इति भरतः । उत्तमिती । यद्वाः कुटिला वक्रः कुम्भलः कृपा-
णस्य सः । एतेन दोहरसवतोका ।

२८-३४ कुम्भलपङ्कजादि । य एव स्वभावानीलनलिनप्रव-
च्छामोपि विमलभास्वरतः पाण्डुरमङ्गं दधत् । ललितो रमणीयो वि-
कटो भीषणो न्यासो देहन्पासो यस्य सः । ललितत्वं स्वभावात् । विकटत्वं
रौशत् । यद्वा । न्यासः करचरणादिचालनम् । श्रीमानतिरम्यः । मृगा-
ङ्कान्तिरतिशया भा यत्र तादृशमपश्ये यस्य । अत एव हेमन्तार्थं मृगाङ्क-
देनोपन्यासः । यस्य नामः पाणिर्यिनयं हरत्यपन्थात । अत्र हेतुमाह ।
प्रविगलदसृक्पङ्कः स्रवदुधिरकदम्बः । ललच्चञ्चले नरकाङ्गुलं महापांसं
यत्र सः । न हि विनीतो रक्तं महापांसं च धारयति । अत्र पूर्वापेक्ष
ललितत्वमुत्तरोधन विकटत्वमुक्तम् । अत एव व्यक्तमाह । महापांसं धा-
रित्वेन वीरवीर्यमस्तरसावुक्तौ । यदाह ।

उत्ताहाप्यवसायादिस्मयहर्षाच्च मोहान्न ।

विविधोद्बन्धविशेषाद्वीररसो नाम संभवति ॥

अनाममतदर्शनेन च गन्धरसस्पर्शशब्ददोषैश्च ।

१ विचिनोमि^० noticed by Com. २ B. om. अथे. ३ B. om. हीन-
पाण्डुर A. C. D. ४ ललितचरणन्यासः Com. ५ मृगाङ्क-
पाणिः D.

विमलदसन्पद्मः पणालेन स्पर्जोद्भूतः ॥

मिलय । अथ स एष कामन्दकीसुहृत्पुत्रो मदासांस्वयं पणायिता
माधवः । तन्निजनेन । भवतु सुप्रसिद्धं संपादयामि । विमलितप्रायश्च
पश्चिमसंस्थासमयः । तथा हि । सप्रति

३५. ६ तस्यस्तापिच्छगुच्छादलिभिरेव तत्रोवल्लरीभिर्ब्रयन्ते
पर्यन्ताः प्रान्तवृक्षा एवसि वसुमती नूतने मज्जतीव ।
वात्यासवेयौषधिततवलपितस्तीतधूम्याः । तं
प्रारम्भेपि त्रियामा तरुणपति निजं नीलिमानं वनधु ॥

परिक्रम्य निष्क्रान्ता । विष्कम्भकः ।

ततः प्रविशति पथानिर्दिष्टो माधवः ।

उत्तेजनैश्च बहुभिर्बीभत्सरसः समुद्रवति ॥

दधदित्यत्र नाभ्यस्ताच्छतुरिति नुमो निषेधः ॥ जङ्गलं निजंनस्थाने त्रि-
लिङ्गुचां पिशितेस्त्रियामिति मेदिनीकारः ॥ पणायिता विक्रोता । विग-
लितप्रायो भ्रष्टप्रायः ।

३६-३८ व्यास इत्यादि । गगनस्वोपान्ता श्रान्तलताभिर्व्या-
प्यन्ते । समालपुष्पस्तवकपङ्क्तिभिरेव । एवं च पृथिव्युपान्तभागेन नूत-
ने जले मज्जतीव । उत्प्लेपम् । त्रियामा रात्रिः । प्रारम्भे प्रदोषमात्रेपि
नीलत्वं निजं वनधु तरुणपति । कीदृशम् । वात्यानां समूहो वात्या तरुणाः
संवेगेन निवर्तमाने विष्वक्चतुर्दिश वितता विस्तारिता बलायेता बलवा-
क्करा स्पीता समीपा या धूम्या धूमसमूहो नीहारी वा तत्सदृशम् । एवं
वात्याकाराः पथमाद्रुतप्रायाः संवेतवर्धः ॥ धूम्या धूमसमूहेपि नीहारीपि
निगद्यत इति धरणिः ॥

माध० । साशंसम् ।

प्रेमार्ताः प्रणयस्पृशः परिचयादुद्गाढरागोदया-
स्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराश्चेष्टा भवेयुर्मयि ।

यास्वन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापारोपनी क्षणा-

दशसापत्कलिपतास्थवि भवत्यानन्दसान्द्रो लयः ॥

किं च । अतिमुक्तमद्वैतकेसरालो-

सतताधिशसुभगापितृस्तनम् ।

४५

११-४५ साशंसं संपार्थनम् । प्रेमेत्यादि । मुग्धदृशो मालत्या-
स्तास्ता अनुभूताश्चेष्टाः संभोगे चुम्बनादयो मयि पुनर्भूयासुः ।

चेष्टाविशेषाः संभोगे चुम्बनालिङ्गनादयः ॥

इति कण्ठाभरणम् । कीदृश्यः । प्रथमं प्रेम्णा संभोगप्रीत्याशा इव तापशा-
न्तिहेतुरोमाञ्ज्वादिजनकत्वात् । ततो विश्वासमुपेत्य चित्तप्रसादस्पृशः ।
ततः परिचयात्सुखास्तादभेदादुद्गाढरागोद्रेकाः । निसर्गमधुराः सहजम-
नोज्ञाः । यास्वाशंसोपनीतास्वापि क्षणान्तरितिशयसुखवनो लपो लीनता
भवति तासु चेष्टासु मनो लीयत इत्यर्थः । कीदृशः । अतः कारणस्य मनसो
बाह्येन्द्रियव्यापारावरोधनशीलः । मालतीमणत्वेन तन्मनो बाह्यविषये न
व्याप्रीयत इत्यर्थः । अत एवानेकशङ्कातङ्कासंकुलेषु तत्र स्थाने माधव-
स्य न साध्वसादिक्रमपीति भावः । यद्वा । तास्ताश्चेष्टा बहुलव्याप्यादिषु
यास्तया कृतास्तास्ता मयि भवेयुः । तासामेव दुर्लभत्वादाशंसनीयता ।

४६-४८ प्रथमप्रीतिहेतुवाद्यालिङ्गनमाशास्ते । अतिमुक्तेत्यादि ।
प्रियया सह तदङ्गपरिवृत्तिमग्नहमाप्नुयाम् । ततश्चाथङ्को क्रोदे सर्पको-
पाग्नेन वर्तनम् । हृदयालिङ्गनमित्यर्थः । अपिभिन्नक्रमः । यद्वा । तदङ्ग-

अपि कर्णगाहविनिवृत्तिमानः

प्रियया तदङ्गपरिवर्तमाप्नुयाम् ॥

अथ वा । दूरे तावदेतत् । इदमेव प्रार्थये ।

संभूय सुखानि चेतसि परे भूमानमातन्वते

यत्रालोकपावतादिणि रतिं प्रस्तौति नेत्रोत्सवः ।

परिवर्तनमूर्ध्वाधःक्रमेण पुरुषायितमाप्नुयाम् । कीदृशः । प्रियया कर्णगाहे कर्णमूले विनिवेशितमाननं यत्र । ममापि सः । प्रथमपक्षे कर्णमूले माननं येन सः ॥ तस्य पाकमूले पीलवादिकर्णादिभ्यः कुण्डलाहवा तत मूले जाह्नवप्रत्ययः ॥ अतिकान्ता मुक्ता यया साविमुक्ता । मुक्ताहारमपास्य तदर्थादादतिक्रमः । यद्वा । अतिमुक्तातिविरला नालपत्रलोकनव्यासङ्गान् । एतादृशी या मङ्गयिता केसरावली तस्याः सतताभिवासेन सुभगः सुरभिरपितस्त्वनो यत्रेति क्रियाविशेषणम् । अविमुक्तेति पादो न मनोहरः । अविप्लुक्तत्वादेव सतताभिवासस्य लब्धत्वात्सततग्रहणस्य व्यर्थत्वात् ।

५०-५१ संभूयेत्यादि । तस्यास्तन्मुखं धुनरपि पश्येयमित्येतदेव प्रार्थये ॥ अङ्गुष्ठाभेर्दुर्लभत्वादिति भावः । कीदृशम् । कामस्य मङ्गलार्थं गृहम् । तत्र कामो हृष्टो वसत्येवार्थः । यद्वा । कामस्य मङ्गलघटितं हिरण्यघटितं गृहम् ॥ कन्याणं मङ्गलं विद्याकाञ्चने च तदक्षममिति विश्वः ॥ यद्वा । अनङ्गस्य मङ्गलानामुपचयहेतूनां सौकुमार्यादीनां गृहम् । अत एवोन्नेकते । बालचन्द्रकलोदयासारैर्गृहीतैरुत्पादितमिति । अत्रोदयादिति भावेन द्रव्याभिधानान्नवेन्दुकलाया अवचितताः सारास्तैरुत्पादितमिवैवार्थः । सकलजननिन्दितवेन्दुकलातोष्यधिकमनोहराणां भावः । यद्वा । कण्डलोपे पञ्चमी ॥ तेन बालेन्दुकलोदये प्राप्यावचितोरित्यर्थः । यद्वा । बालेन्दुकलोदयमिति पञ्चमन्दुकलोदयादारम्भावचितैः पूणिमाम

यद्वालेन कुलोच्चपादवाचितैः सारैरिवोत्पादित

तत्पश्येयमनङ्गमङ्गलगृह भूयोपि तस्या मुखम् ॥

यस्तत्पश्यन्ना तत्संदर्शनेनातिस्वरूपेऽपि न विशेषः । मम हि ५५

संप्रति सातिशयप्राक्तनोपलम्भसमावितात्मजन्मनः संस्कारस्याह ।

वरतप्रबोधोत्पत्तायमानस्तद्विसृष्टशेषस्यान्तरेतिरिक्तप्रकीडः विप्रः ।

न्तमित्यर्थः । आरम्भे तस्य लाभः पञ्चमीत एव । तथा च पूर्वोक्तं
मुखसाम्यं लभ्यते । कचित्कलोच्चपादिति पाठः । तत्रोक्त्याऽसमूहादिव-
र्धः । यत्र मुखे समुद्धाभूते मुखाणि ॥ कर्तृणि ॥ मिलित्वेव परं भूमानं वा-
न्यं विस्तारयन्ति चित्ते । अनेनागतः प्रीतिरुक्ता । इवशब्द उन्मेषाया-
म् । एवपाठे विस्मय एवशब्दः । वदिः प्रीतिमाह । नेत्रोत्पत्तौ लब्धला-
भाभिमानोत्पत्तौ प्रसूतिरिति त्वगिति । रतेर्देवमयीत्यात् । समानिरलेकारः ।

५५-५९ गगनसमौलुक्कयातिशयमाह । मम हीति । मामकीनः
विषासमरणरूपज्ञानोत्पत्तेः संतानः परिणतिसमूहः भवतिरूप एव यत्र
सैन्यमगमत्तत्त्वं तन्मयमिव करोति मालवीमर्थं करोतीत्यर्थः । कीदृ-
शः । प्रतापमानो दीर्घमिवन् । अत्र हेतुः । संस्कारस्य शक्त्या अति-
शयितप्रबोधोत्पत्तेः । कीदृशस्य संस्कारस्य । सातिशयप्राक्तनोपलम्भ-
काकाराद्वा दकुलवीथ्यां पूर्वकालानुभवालव्यजन्मनः । प्रतापमानत्वेनो-
पपादयति । तद्विसृष्टशेषमालवीविलसनावयवैर्ज्ञानान्तरेऽन्तररक्तप्रवृत्तिः ।
तथा चान्तरा विषयान्तरास्फुरणाल प्रवादविरस्कार इति भावः । नन्वात्म-
तत्त्वस्य पुनरपलाशवन्मिलेपतया कथं मालवीमयत्नमत आह । अन्त-
रिति । अन्तःपदमिह बुद्धितत्त्वपरम् । तथा च बुद्धितत्त्वस्य या प्रवृत्तिः
सहस्रसिद्धौ व्यापारः सा यत आत्मतत्त्वे भेदाग्रहाप्रतिभासते तस्मात् ।

१ कुलोच्चपादं Com. सारैरिवोत्पादितं C. २ B. om. अनुभा. ३ B. om.
भा. ४ यत्रोत्पत्ताय C. प्रबोधः D. प्रतीयमानः A. C. ५ प्रतापमते B.
६ प्रभातः वि.

तस्मात्प्रतिप्रत्ययानुसृतास्तन्मयमित्येव करोत्यन्तर्भावोक्तत्वात्प्रत्यय-
सम्बन्धः । तथा हि ।

लीनेव प्रतिविम्बितेव लिखितेषोत्कीर्णरूपेव च
प्रत्ययस्य च ब्रजलेपघटितेवान्तर्निखातेव च ।

सामान्यदर्शने बुद्धेर्भोक्तृत्वात् । यद्वा । अन्तर्बृत्तिरिति भावप्रधानम् । तथा
प्रतिबृत्तित्वमन्तरस्थानरूपं सादृश्यमात्मबुद्धोस्तस्मात् ।

६०-६३. स्वीकृतमेव दर्शयति । लीनेत्येव । सा प्रियास्माकं
चेतासि लभा संबद्धा । संबद्धत्वे यथासंभवे प्रकारानाह । लीनेव
निद्रुतेव । यत्र परस्य संबद्धस्य न प्रत्यक्षोपलम्भस्तत्र तद्विनीतमित्युच्यते ।
यथा पयसि लीने लक्षणम् । सर्वत्रापि लक्षणस्य प्रकारभेदेनोपमाभेदाः ।
पूर्वपूर्वपरितोषाद्वा । तथाहि । लीनत्वस्याप्रतिभासात्प्रतिभासार्थ-
माह । प्रतिविम्बितेव । यत्र स्वच्छद्रव्याभिहतं चक्षुः परिकृत्य द्रव्यान्तरं
गृह्णाति तत्तत्र प्रतिविम्बितमित्युच्यते । यथा स्फटिके रक्तपुष्पम् ।
प्रविष्टायाया वस्तुन्तरसंसर्गाधीनत्वेनासाहजिकात्वात्साहजिकत्वोपवर्णना-
माह । लिखितेव । यत्प्रशिक्षितवपवसंयोगाश्रयेण द्रव्येण घनद्रव्योपरि
संस्थानविशेषवर्णनोपपत्ते तत्तत्र लिखितमित्युच्यते । यथा पत्रे लिपिः ।
लिखनस्य जलाद्युपनिपातविनाशितया न चिरस्यापि त्वमतस्तदर्थमाह ।
उत्कीर्णरूपेव । यद्वात्र निविद्धद्रव्ये तादृशेन किंचिदवयवविभागः
क्रियते तत्तत्रोत्कीर्णम् । यथा टङ्कादिना शिलादि । अस्याप्येकभाग-
वत्तितया सर्ववृत्तिवार्थमाह । प्रत्युत्पन्नम् । प्रत्युत्पन्नमर्थोपपत्तम् । यद्वात्र
द्रव्यान्तरसंसर्गि तत्तत्र प्रत्युत्पन्नम् । यथा कुलीयके मण्पादि । अस्यापि
संयोगाश्रयानिर्दृष्टसंज्ञायाह । ब्रजलेपघटितेव । यत्तत्र किंचि-
द्वनद्रव्याभिप्रायगत्यकमजत्प्रसयेमविभागप्रत्ययस्तत्तत्र ब्रजलेपघटितम् ।

सा नखेतसि कीलितेव विगिरिश्चेत्तामुद्रः पञ्चभिः १५

म् । यथा हीरकादि । तथापि लेपस्य महिर्बृत्तिर्वादान्तःसंसर्गाधैमाह । अन्त-
निखातिव । यद्यत्र संबद्धमूर्ध्वभिःसंयोगादिना धृतं नोपलभ्यते तत्तत्र
निखातमुच्यते । यथा भूमौ मूलकादि । निखातत्वं सर्वगोपणमुक्तवमर्थो-
पणमित्यनयोर्भेदः । निखातस्यापि निर्वन्धातिशयेन शक्योद्धारतया
विवेकादिदुःशक्यत्वार्थमाह । कामस्य पञ्चभिः शरीः कीलितेव । कीलि-
तस्य प्रतिकीलनोद्धार्यतयाशक्योन्मूलनायाह । चिन्तापरंपरामुक्तसमूहेन
३. ईं यथा स्वात्तया सूतेव सीवर्तं प्रापितेव । जालनिविडसीवनेनानुच्छे-
दनीयत्वमुक्तम् । इहोपधेयार्थेदेव्युपाधिभेदादप्योनरुक्त्यभिप्रायधेयम् । एक-
मेव हि वस्तु तत्तदुपाधिवैशिष्ट्याद्विभवाद्बिभक्तो यथा दण्डिकुण्डलिका-
दिः । यद्वा । नोन्माकं चेत्तसि सा लम्बा दृढं संबद्धा । दृढसंबद्ध एव
लम्पयदार्थः । शरी लम्प इत्यादौ तथादर्शनात् । दृढसंबद्ध एव नानाप-
कारेण स्थिरीक्रियते । कामबाणपञ्चकेन कीलितेव । चिन्ताप्रवाहरूप-
तन्तुसंतत्या सूतेव । ननु द्वयमप्यदौ न युक्तम् । तथा सहान्तरस्य चै-
तन्यस्य संबन्धाभावात् । अतो विषयविषयिभावप्रकारान्मतभेदेनाह । ली-
नेवेति । लीनत्वं तदात्मतया संबद्धत्वम् । विषयविषयिणोस्तदात्मरूप एव
संबन्ध इति योगाचारमतमनेनोक्तम् । प्रतिबिम्बितेवेति सांख्यमतोपदर्श-
नम् । लिखितेवेति सौत्रान्तिकमतोपदर्शनम् । तत्र हि ज्ञानेन स्तोपाका-
रार्पणे विषये क्रियते इति तत्तदाकारस्याभिव्यक्तिः । शिलादौ तुरगादि-
वदिति लिखनसाम्प्रम् । उक्तीर्णरूपेवेति विषयाकारेण चैतन्यपरिणाम
इहोक्तीर्णरूपता । अतस्त्रिदण्डमतम् । प्रत्युत्तेवेति पूर्वरूपतिरोधानादन्यरूप-
यानिर्भावेन स्ववर्णरचितभाजनादावेव तत्तद्विषयाकारतया ज्ञानविपरिणाम
इति पातञ्जलमतम् । वृजलेपधत्तेवेति नैयायिकमतम् । वदीयत्वमा-
त्ररूपी हि स्वभावरभेदः प्रकाशस्य विषयोदवापिभावः । भयं च याव-
दस्तुस्थिरतया सप्रत्येयधटनतो न भिद्यते । अन्तर्निखातेवेति विज्ञानमा-

श्चिन्तासंततिस्तुतामनेविद्विष्यतेव लया प्रिया ॥

नेपथ्ये कलकलः ।

६५. पाथ० । अहो संप्रति प्रगल्भमानकौणपनिकायस्य महतो
हमशानवाटस्य रौद्रता । अस्मिन्निह

पर्यन्तप्रतिरोधिमेदरखयस्यानं चित्तान्योतिषौ-

मौज्ज्वल्यं परभागतः प्रकटयत्याभोगभीमं तमः ।

दिमतोपदर्शनम् । अत्र हि विज्ञानस्यान्तर्निखननाच्च बाह्यवस्तुस्थि-
रिति । इहापि तथा । एते च विषयविषयिभावविकल्पास्तच्चिन्ताप्रकार-
त्वान्माधवस्य चित्ते विपरिवर्तन्ते । एवं च चेतसा सह संबन्धः । प-
श्चाच्छीलनेन वा सीरनेन वा गाढतन्द्रतां गता भवति लया । तत-
श्च तददर्शनं महापुरुषानुभूतं तस्येति किमत्र चित्रमिति भावः । अत्र
पञ्चभिरित्यनेन गुणपत्कामबाणविषयत्वमात्मनो निषेदयता दुःसहदशा-
शालिनं सूचितम् । चेतोभुव इत्यनेन तत्प्रभवस्य तस्य मर्मज्ञता ध्व-
निता ।

यथाशक्ति यथायुक्ति दयामाति यथामति ।

यथाधीति दयानीति विवेचितामिदं मया ॥

६५-७०. कौणपनिकायो राजसप्तमूहः । रौद्रता भोषणत्वम् । प-
र्यन्तैत्यादि । तमः ॥ कर्तृ ॥ चित्तान्योतिषामौज्ज्वल्यं परभागतो गुणोत्क-
र्षिनात्प्रकटयति व्यक्तं करोति । तमसि संनिहिते सति तेजसां कान्त्यु-
त्कर्षः स्फुट एवेति भावः । कीदृशं तमः । आभोगात्परिपूर्णतया भीमम् ।
चित्तालोकमण्डलस्य पर्यन्ते निकटदेशे प्रतिरोधनशीलं मेदुरं स्निग्ध-
चयेन सघेन स्पर्शनं घनम् । यहा । पर्यन्ते यः प्रतिरोधोन्धकारस्य
प्रसरणनिवारणं तच्च मेदुरो मांसलो यश्चयस्तेन घनामर्थः । कदाः

संसक्तकिलकलयः किलकिलाकोलाहलैः संमदा

उत्तालाः कटपूतनाप्रभृतयः सांराविणं कुर्वते ॥

भवेन्वाद्योद्यमि तावत् । उच्चैः । भो भोः श्मशाननिकेतनाः
कटपूतनाः ।

अशस्त्रपूतं निर्व्याजं पुरुषाङ्गापकल्पितम् ।

शवाः पूतनाः श्मशानवासिनो राक्षसास्त्वामृतयोन्येपि तत्रत्याः
शृगालादयः किलकिलाकोलाहलैः किलकिलारूपास्यैः सांराविणं पर-
स्परद्वानं कुर्वते संमदादर्पात् । उत्ताला उद्धताश्चञ्चला वा । तालादु-
द्धता उत्तालाः ॥ सुसुपेति समासः ॥ तेनान्योन्यहस्ततालवन्त इति वा ।
संसक्ता मिलिता आकुलास्त्वरायुक्ताः केलयः क्रीडा येषां ते । यद्वा । सं-
सक्तत्वेनाकुला केलियेषां ते । संसक्त इति भावप्रधानम् । यद्वा । संसक्ता
कुलेन स्वयूथेन केलियेषां ते ॥ निपदबहुवीहावुत्तरपदत्वाभावाच्च पुन-
द्भावः ॥ सान्न्धे स्निग्धे च मेदुर इत्यमरः ॥ किलकिलेय्यक्तशब्दः ।
अविभावितविशेषः शब्दसमूहः कोलाहलः ॥ संपूर्वाश्चैतेरभिविधौ भाव-
इनुण् । तदन्तात्तरार्थेण् । आदिवृद्धिः ॥ शवानां शब्दकरणं वेतालाधि-
ष्ठानात् । रौद्ररस इह । तल्लक्षणं तु भरते ।

इति रौद्रो रसो दृष्टो रौद्रेरेवाङ्गचेष्टितैः ।

शस्त्रप्रहारभूयिष्ठभयकम्पक्रियात्मकाः ॥ इति ।

७१-७३. भो भो इत्यभिमुखीकरणरूपे संबोधने । निकेतनं
गृहम् । अशस्त्रपूतं संमुखपतितस्य स्वर्गिणो मांसं शस्त्रपूतमतस्तपाम-
ग्राह्यम् । इदमिति न तादृशमिदम् । यद्वा । अशस्त्रपूतं शस्त्रेणाच्छि-
न्नम् । धातूनामनेकार्थत्वात् । शस्त्रहतमांसस्य रणे सुलभतया तेषामस्पृ-
हात् इदमतद्दृशमिति भावः । अम्भाज निष्कपदम् । यद्वा ।

दंष्ट्राकोटिविमकटैरित इतो धावादिराकीर्षणे ।

विद्युत्पुञ्जानिकाशकेशनयनस्वप्नश्रुजालनभो

लक्ष्यालक्ष्यविशुष्कदीर्घवपुषामल्कामुत्पातां मुखैः ॥

अपि च । एतत्पुनश्चक्रमक्रमकृतप्रासार्धमुक्तैर्वका-

नुपुष्पत्परितो नृमांसविघसैरावैष्टं क्रन्दतः ।

दीमां विद्युन्नुन्यता । अत एवोल्कामुत्तः शृगालान्यो जम्बुभेद इति पक्षः
साधयान् । उल्काप्रकाशात्लक्ष्याप्यन्यदालक्ष्याणि विद्युत्काणि दुर्वलाणि
दीर्घाणि वपूषि येषां तेषाम् । एतेन दुर्बलव्यभुक्तम् ॥ प्रान्तावांष्टस्य सू-
क्ष्मणी इत्यमरः ॥ केशोत्पादौ पूर्वनिपातविधेरनित्यत्वाद्भूशब्दमपहाय केश-
शब्दस्य पूर्वनिपातः । लक्ष्यशब्दो ण्यति यकारवान् । कर्गणि घञि
प्रहित इत्यवधिपम् ॥ अङ्कुरारो ॥

८३-८६. अपि च

माह । एतदिरयादि । ए

प्रचित । अत्याकुलव्य

मुख एव

पिङ्गुपुष्पायाम् । चः समुच्चये । गही-
श्मशानप्रेतसमूह आलोक्यते । कि-
इतो यो प्रासस्वतोर्ध भूमौ पतितमर्ध
भूमिपतितैरर्धमुक्तैर्नृपमांसविघसैरु-
त्क्रुरादीनुत्पुष्पत्पुष्टान्कुर्वत् । अक्रान्तं
शयाडा । कोटशान् । अहमहभिकया
यथा श्वादेवै रुदतः । एतत्तु कुकुरेषु
खजूरद्रुमदग्धो तत्प्रमाणा जडुन पश्य
ति कर्कशत्वनारसत्त्वलोमशत्त्वानि दशि-
र्धं तथा नन्वा सर्वतो विस्तीर्णो पा-
प्रीन्यषु संधिभागेषु घनानि दृढान्यभ्यन्ता
। दीर्घाः कङ्काला यत्तादिकम्प्राप्य

वज्रं दुर्मदं प्रजह्मसितत्वं द्रुदविभक्तम्

स्नायुप्रन्धिघनास्थिपञ्जरजस्वकालमालोक्यते ॥

समन्वादयलोक्य विहस्य च । अहो प्रकारः पिशाचानाम् । एते हि
तत्पथुरसनोपमास्यगर्तं दधति विदार्य विवर्णदीर्घदेहाः ।

मलदंजररुकोटराणां शुक्तिमिव दग्धपुराणरोहिणानाम् ॥ १८

गा यस्य तत् । वृक्षपदं अगालाद्युपलक्षणपरम् ॥ कौक ईहामृगो वृक्ष इ-
त्यमरः ॥ यद्वा । शालावृक्षः कपिकोष्ठश्चान् इति नानावैवरदशनादित-
स्थैवैकदेशो वृक्षशब्दः । तेन भोमभीमसेनादिवदस्यापि तावदर्थप्रतिपा-
दकत्ववधेयम् । यद्वा । वृक्षो घोष इति ख्यातः ॥ पिघरो भोजन-
शेषधीत्यमरः । स्याच्छरीरास्थि कङ्काल इत्यमरः ॥

८७-८९. विहस्यति । अतिरिक्तोऽपि मयि भीषणत्वमयी पूतनाः
कुर्वन्तीत्यसंबद्धक्रियया हासः । यदाह

असंबद्धैस्तु हासः स्याद्वाधेय

॥ इति ।

प्रकारो वैलक्षण्यम् । तत्तत्त्यादि । एते

जिह्वाभीषणमुखविवरं विदार्य व्यादा-

दधति धारयन्ति । दग्धत्वेन श्यामत्वं

हिनी रोहण इति ख्यातस्तरः । घोषः

स एव । यत्न एव रोहितः स्त्रीहनाय

पादे रोहन्तीति । रोहणास्तरवस्तेषामि-

त्येव भीषणच्छिद्राणाम् ॥ निष्क्रुहः को-

णास्यमजगरेण रसंता रोहिणेन पिशाच-

मदाह ।

पिशाचा विस्तृतदीर्घ-
शणानामि-

परिकल्प्य । इन्तु धीमत्समेवाग्रे वसन्ते ।

उत्कृत्योक्त्य कति प्रथममधपृष्ठच्छोफभूयांसि मांसा-
न्यसस्फिकपृष्ठपिण्डाद्यवयवसुलभान्यप्रपृतीनि जगन्वा ।

विकृतरवसचदर्शनसंज्ञासारण्यशून्यगृहगमनात् ।

गुरुनृपयोरपराधात्कृतश्च भयानको ज्ञेयः ।

९०-९४. बीमत्सं घृणाकरम् । निर्भिद्येत्यादि । अयं प्रेतरङ्कः प्रेत-
रूपो रङ्कः क्षुधाभिश्चुष्यच्छरीरोव्यग्रमनाकुलं यथा तथा कल्पं मांस-
यति खादति । किं कृत्वा । प्रथममादौ कृत्ते चर्मे निर्भिद्य निर्भिजीकृत्य
पश्चादुक्त्य च्छित्त्वा । उक्त्येति पाठे चर्मकोषाकर्षणमुत्कर्तनं तत्पुनः पुनः
कृत्वेत्यर्थः । अथानन्तरं पृथुना महतोच्छोफेन भूयांसि बहुनि मांसानि जगन्वा
यक्षयित्वा । कीदृशानि । अंसयोः स्कन्धयोः स्फिचोः कटिमांसपिण्ड-
योः पृष्ठे कायपश्चाद्वागे पिण्डपर्जङ्गपाश्चात्यभागयोरादिपदात्कक्षामूला-
द्यवयवेषु सुलभानि । उच्छूनत्वात्तेषाम् । उग्रपृतीन्युत्कटगन्धानि ।
पृथुत्सेधेति पाठे पृथुनोत्सेधेन कायेन बहुतां गतानीत्यर्थः । यथा ।
उत्सेधेनोत्पत्ता भूयांसीत्यर्थः ॥ उत्सेधः काय उन्नतिरित्यमरः ॥ कीदृशो
रङ्कः । आर्तस्वरावान् । पर्यस्तमितस्ततः सिंसं नेत्रं येन सः । एतदुभयं
रङ्गेषु प्रसिद्धमेव । अन्तःपर्यस्तनेत्र इति पाठेन्तर्मन्त्रे स्थितनेत्रः ।
रङ्गत्वेन कीदृशत्वादित्यर्थः । आत्तस्त्राध्वन्तनेत्र इति पाठ आत्तानि
गुहीतानि स्नाध्वन्तनेत्राणि येन सः । अत एवात्तान्युपाटनाय प्रक-
टितदन्तः । दौर्बल्यप्रकर्षणात्प्रकटितदशनत्वम् । अङ्गस्थाकोडीकृतात्क-
ङ्कात्कपालादाकृष्येत्याक्षेपात् । अन्यथापादानुपपत्तिः । कीदृशं कथ्यम् ।
अस्थिषु यत्सतिष्ठति तत् । स्थपूटगतमपि निश्चोक्तविवमस्थानगतम्
। अत एव रङ्कः ॥ स्त्रियौ स्फिचो कटिप्रोथ्यावित्यमरः ।

N adds भालीय च; भालीयः & अयं N. २ निर्भिजान् न. O adds

A. १०३ N. ३ तत् N.

आत्मस्वार्थमेव प्रकटितवान् प्रेतरङ्गः काङ्क्षुः ।

दुःस्थितिस्थस्य स्थितुमशक्यं कल्पसद्व्ययमिति ॥

९५ अथ च । निष्ठापिस्वर्गदेश्यः कथं परिणमन्मदसः प्रेतकाया-
नैका संसक्तधर्मानि कुणपमुजो भूयसीभ्यश्चिताभ्यः ।

पिण्डः खण्डेऽङ्गमेदस्यादिति मेदिनीकारः । कारङ्को मस्तकोपि स्वादित्
धराणि ॥ अयं जीवतो रसः ।

९५-९८. निष्ठापेत्पादि । एतेषु कुणपमुजः शत्रुभक्षकाः पि-
ताच्चा बह्वीभ्याश्चिताभ्यः प्रेतकायानाकृष्य तेषामेव जडुनलक
मह्यप्रधानमस्थि निष्कुष्य विगतमांसस्वरूपं कृत्वा मज्जधाराः पिब-
न्ति । मज्जास्थिमध्यस्थितस्नेहः । कीदृशी । आराहूरत एवादिधि-
नीलम्बमानाः । इवमपत्वात् । पद्मा । आरात्समीपे पिबन्तीति योजना ॥
आराहूरसमीपयोरिति विश्वः । चिताभूयस्त्वेनातिभोषणतोक्ता । कीद-
ृशान् । निष्ठापेनेपत्तापेन स्विद्यन्त्यमुज्जिषेणम् । पद्म इत्यादि-
सूत्रेणासृक्शब्दस्यासन्नादेशेऽल्लोपे रूपम् ॥ अस्मन् इति पाठो न
युक्तः ॥ दृतीयादावस्याद्यादिनानङ्घ्रिधानात् । पद्म । प्रेतकायादि-
ति पञ्चम्यन्तः पाठः । अतोस्मन् इति पञ्चम्यामनङ्घ्रि रूपम् । चिताभ्य
इति च्यवलोपे पञ्चमी । निस्तप्ततावित्पनभ्यावृत्तौ पत्वम् ॥ कथनेन
पाकप्रवेणाङ्गेषु परिणमज्जीर्णमेदो येषां तान्संसृष्टभूतानामपि । कीदृशं
जडुनलकम् । उत्पक्रमुच्छृतं कृत्वा पकमत एव संसनशीलं मांसं
यस्मात् । पद्म । उत्पकेनोद्गतपाकेन स्वसि मांसं यस्मात् ॥ उत्पक इति
भावे कः । प्रचलन्तः शिथिलाभवन्त उभयतो जानूरुपवर्णो गुरुकाश्च ये
संघोरेणा परस्परमिलनस्थानानि तैर्निर्मितम् । प्रचलमिति पाठ उभयतः
प्रार्थनायां प्रचलम् । मत एव साधपरिमुक्तमित्यर्थः ॥ कुणपः इति

उत्पन्नकृच्छ्रिमांसं प्रचलं दुभयतः संधिनिर्मुक्तमात्र-
देतं निर्विकल्पं जेहानलकमुदयिनीर्मन्त्रधाराः पिवन्ति ॥

सिद्धस्य । अहो प्रादोषिकः प्रमोदः पिशाचाङ्गनानाम् ।
तथा हि । अन्त्रैः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः स्त्रीहस्तरक्तोत्पल-
व्यक्तोत्तंसभृतः पितृसहस्रं हृत्पुण्डरीकध्वजः ।

यामित्यमरः ॥ नलकं नरहृद् इति ख्यातम् । सरी इति ख्यातं वा ।
बीभत्स एवात्र रसः ।

१९-२०३. अहो इति बीभत्सशृङ्गारदग्निनाश्रयम् । प्रादोषिको
रात्रिप्रारम्भजः । शृङ्गारबीभत्सयोः परस्परविरोधेऽपि संस्थानसाम्यात्-
मेदाभास इह । प्रसाधनाच्चात्र शृङ्गारः । यदाह ।

ऋतुमाल्यालंकारैः प्रियजनगान्धर्वकाव्यसेवाभिः ।

उपवनगमनविहारैः शृङ्गाररसोपि संभवति ॥

अत एवायं श्लोकः कण्ठाभरणेऽपि रससंकाराभास उदाहृत इति । अन्त्रै-
र्यादि । एताः पिशाचास्त्रियः कान्तैः संभूय मिलित्वा कपालचपकै-
रस्थित्तेहसुरा भञ्जमद्यानि पिवन्ति । कीदृश्यः । अन्त्रै रचितो मङ्गलार्थ
प्रतिसरो हस्तसूत्रमूर्णामयं याभिस्ताः । अवैधव्यचिह्नं मङ्गलप्रतिसरो
भवति । यद्वा । प्रतिसरः कङ्कणम् । तदप्यवैधव्यचिह्नतया मङ्गलम् ॥
कङ्कणे करसूत्रे च भवेद्यतिसरोस्त्रियामिति मेदिनीकारः ॥ स्त्रीहस्त
एव रक्तपद्मं तेन व्यक्तमुत्तंसं कर्णभूषणं विश्रुतिः याः सहसा शीघ्रं
हृत्पद्ममालाः पितृसहस्रं परिधाय । हृत्पद्मस्य भेदतया पुण्डरीकपदेनो-
पन्यासः । यदाह ।

द्वादशाङ्गलसंपूर्णे श्वेते हृदयमङ्गजे ॥ इति ।

तस्यामा मनोहरतयान्या मा गृह्णात्विति परिधाने शीघ्रता । अतः

१. मङ्गलमुप- noticed by Com. २. निष्कृत्य N. ३. पिशाचानां C. N.
C. N. याः कान्तैः संभूय C. पिशाचाः D. पिशाचाः इत्युपसर्गः कान्तः D.

एताः शोणितपङ्क्तुः कुङ्कुमवर्णः संभूय कान्तेः पिव-

न्यस्थिस्त्रहसराः कपालचपकैः प्रीताः पिशाचादुनाः ॥

परिक्रम्य पुनरिच्छेति पठित्वा । कथं द्रागतिप्रशन्नन्तभीषणमी-

१०५ पिशाचकैरिच्छित्यपक्रान्तं पिशाचैः । अहो निःसत्त्वता पिशाचा-

नाम् । परिक्रम्य दृष्ट्वा सनिर्वेदम् । विचितश्चैष समन्ताच्छुशानवाटः ।

तथा हि खलिनयं पुरत एव ।

गुञ्जकुञ्जकुटीरकौशिकघटाधूतारसंवलितैर्-

क्रन्दोत्प्रेरयचण्डडात्कृतिभूतप्राग्भाः प्रमैस्तटैः ।

एव प्रीताः । रक्तकर्दमकुङ्कुमवर्णः । अत्र पिवन्त्यस्मीत्यादौ पति-
भङ्गशङ्का न कार्या । संविरुतपदविच्छेदे तस्यादोषत्वात् । रेवां रक्ष्य-
स्युपलविषमामित्यादौ तथा दर्शनात् ॥ चपकं पानपात्रं स्वादिति
हारावली ॥ इह बीमसमिश्रः शृङ्गाररसः ।

१०५-१११. झटिति शीघ्रम् । निभीषिका परमवदाभिनी रौ-
रूपता । तस्याः प्रकारा भेदाः । अपक्रान्तं प्रपलाय्य गतम् । निःसत्त्वा
रूपनेनात्मप्रौढिर्दाशिता । महामांसविक्रयादपि नेष्टलाभ इति निर्वेदः ।
विचितो व्यासः । तमोऽन्यासत्वेन कथं विचितत्वज्ञानमित्यत आह्वय-
मिति । गुञ्जदित्यादि । इयं सरित्पुरत एवास्ति । पारेऽश्मशानं श्मशानपा-
रदेशे ॥ पारे मध्ये षष्ठ्या वेति समासः ॥ कुञ्ज एव कुटीरोरुपा कुटी तत्र
या कौशिकघटा पेचकसमूहः । गुञ्जन्तीनां कुञ्ज कुटीरकौशिकघटानां
धूताररूपं संवलितं ध्वनितम् । क्रन्दच्छृगालानां डाकृतिर्दाकारः शब्द-

१. ० न्यस्थिस्त्रहसरा B. २. ० रशत्रपूतेति B. ० रशत्रपूतमिति N. नाम for
शब्द N. द्रागतिप्रशन्नं E. अतिभीषणाभिषिका C. N. ३. पिशाचैः N. निःसत्त्वाः
स्त्री for निःसत्त्वता N. N. om. पिशाचानाम् and परिक्रम्य दृष्ट्वा ४. चैव सर्वतः
इत्यङ्गा N. ५. N. om. ६. कुञ्जो A. संवित for संवित्त्वं N.
७. शाकम् C.

अन्तःश्रीर्णकारककर्मतरसंशोधिकृतकव-

१०० ११०

स्त्रीतोनिर्गमघोरघररवा पारश्मशान भरित् ॥

नेपथ्ये । हा तात् निष्करण एषो धाणि दे णरेन्द्रचिन्तारह-
णोवैभरणं जगो विवज्जत । (१)

(क) हा तात् निष्करण एष इशानी ते नरेन्द्रचिन्ताराधनोपकरणं
जगो विपद्यते ।

निशेषः । अनयोर्द्वन्द्वः । तान्वां भृतः पुरितो यः प्राग्भारोऽग्रहर्त्तुं सैन-
भाषणैस्तैर्लक्षितः ॥ लक्षणे तृतीया ॥ अन्तरम्पन्तरे शीर्षास्त्रुडिता ये
करङ्काः कपालानि तेषां कर्करो भगवत्पदः काकर इति प्रसिद्धो-
या कर्करो यत्र । अत एव तरतां संतरणशीलानां संशोधकरोपकाः कुल-
कवः कुलविदारको यः स्त्रीतोनिर्गमस्तेन घोरौ घर्घरोऽप्युक्तस्यो रवः
शब्दो यत्र सा । तरः संशोधीति पाठे तरसा वेगेन संशोधि गमनवि-
रोधि । कर्करेण दृढेन तरसा संशोधीत्यर्थः ॥ अरुपा कुटी कुटीर-
स्यादित्यमरः ॥ तटाशब्दः समूहमात्रवचनोपे करिघटादौ लातान्तक-
स्तरप प्रयोग इत्यवधेयम् । घूकारदाहर्षी अनुकरणशब्दौ । पांचरत्ना-
ल्लतीति पाठः । तत्रापि फाल्गुतिरनुकरणशब्द एव ॥ फाल्गुतिरनुका-
इत्यमरः । तटः प्राग्भार इत्यपीत्यमरः । कर्करो भगवतोपे दृढेपि
खण्डितोपे चेति धाणिः ॥ तदिह करङ्गकर्करोत्कुलनदीप्रवाहस्तीर-
पातयति घर्घररथं च कुरुत इति स्फुटमेव ।

११२-११८. हा तात् इत्यत्र हानोर्गोपि न द्वितीया । हाश-
ब्दस्य शोकावचन उपग्रहात् । तस्य च संशोधने प्रपणाप्रयोगात् ।
रुदन्यायस्य योगे द्वितीयेति न्यासः । अङ्कपुत्रे स्त्रीरत्नापहारस्य सूचि-

संभाव्यते ननु स्थानमनिष्टानां तदीदृशाम् ॥ ७

१२०

भवतु पश्यामि । इति परिक्रानति ।

ततः प्रविशतो देवोर्चनव्यूहौ कपालकुण्डलाधारवण्टौ कृतवध्व-
चिह्ना मालती च ।

माल० । हा तादृ निष्कुरुण एसो दैर्घिं दे णरेन्दचित्तराधनो-
वभरणं जणो विवड्जइ । हा अय्य सिणेहमअहिअए हदासि १२५
देवदुर्विलसितेण । हा मालदीमअजीविदं* मम कल्याणसाधनेकमु-
क्तसमलव्याघारे भभवदि चिरस्स जाणाधिदासि दुःखं सिणेहेण । हा
पिअसहि लवङ्गिए सिविर्णआवसरमेत्तदं सणा अहं दे संवृत्ता । (३)

(क) हा तात निष्कुरुण एष इदानीं ते नरेन्द्रचित्तराधनोपकरणं
जनो विपद्यते । हा अय्य स्नेहमयहृदये हतासि दैवदुर्विलसितेन ।
हा मालतीमपजीविते मम कल्याणसाधनैर्मुक्तसकलव्याघारे भगवति
चिरस्य ज्ञापितासि दुःखं स्नेहेन । हा प्रियसखि लवङ्गिके स्वभावसर-
मावदर्शनाहं ते संवृत्ता ।

संभाव्यत इत्यन्वयः । उच्चरञ्जुत्तिष्ठन् । वितर्कसंप्रधारणमाह । नन्विति ।
ननु संभावनायाम् । ईदृशां संभाव्यमानजातीयानामनिष्टानां जनवधाना-
मिदं कशालायतनं स्थानमिति संभाव्यते । वध्यचिह्नं न्यस्तालककेत्यादि ।

१२७-१२९. अत्र भगवति कामन्दकि इति शेषः । चिरस्य
बहुकालम् । एकशुभस्थाने । एकमुखमिति पाठ एकमुखमेकवाक्यताय-
कम् । इत्येति निश्चयलाभे ।

* संविषयं B. ईदृशं for ईदृशा A. B. C. २ देवता A.; अय्यवन्ती
A. D. ३ D. om. तर्हि; निवड्जइ N. ४ N. om. सिणेहमअः A.
D. insert तुमं वि before हदासि; हदाहं for हदासि N. ५ जीविए N.; मम
for मम N.; ० एकसमलव्याघार A. ० एकसमलव्याघार C. ० एकसमलव्याघार N.
६ सिविर्णआवसरमेत्तदं सणा N. ७ सणा Com. ८ सणा for सणा Com. ९ सणा

अपि च । प्रचलितकरिक्तसिपर्यन्तच अन्नावाताभिनेन्दुनिः
 स्पन्दमानभूर्तुः श्योतजोषकपालावलिमुक्तचण्डादृतासत्रसद्विभूतम-
 वृत्तस्तुति इव सदसितभुजंगभोगाद्गुह्यनिधिनपीडनस्कारफलफ-
 णागिठानिर्यद्विषय्योतिरुज्जम्भणोद्गमर्यस्तथिस्तारिदोषप्रहययासि-
 तदमाधरमाज्जलदनलपिशङ्कनेत्रच्छटाच्छन्नयोमोत्तुप्रोक्तमिषस्तुता- १४०

१३६-१४४. दण्डजमाह प्रचलितेत्यादि । देवि युष्माकं ताण्ड-
 वमुद्धतं नृत्यमस्माकमभीष्टया अशुभनाशाय तुष्ट्या आनन्दाय च भूयात् ।
 अरिष्ट्या इति पाठे रिष्टिरशुभं तदभावोरिति स्तरथे । अनेन भाष्यनिष्ठा-
 सूचकदण्डोप्युक्तः । यदाह ।

आकास्मिकमसंबद्धं सगर्थमिव यद्वयेत् ।
 वाचाप्यन्ते स दण्डः स्याद्भाष्यनिष्ठार्थसूचकः ॥

रिष्टिः खड्गे नाशुमे स्त्रीति मेदिनीकारः । अरिष्टे तु शुभाशुभदण्ड-
 मरः ॥ यद्वा । ककारो देवमाता स्यादिति कोशादशब्दासमुद्भौ गुणे
 च हे अः देवमातः इष्ट्या अभीष्ट्यै भूयादित्यर्थः । कीदृशम् । प्रचलित-
 गजासुरचर्मपर्यन्तेषु जमतां नखानामाघातैर्भिन्नादुत्तितादेवीमस्तकस्थ-
 चन्द्रालरदमतस्य श्रयोतेनापूजेन जीवन्तीतिः कपालावलिभिर्मुण्डमाला-
 भिमृक्तैश्चण्डादृतासैरप्युच्चहसनैस्त्रसतां बहुभूतगणानां प्रवृत्ता स्तुतिर्यत्र ।
 यद्वा । भूतगणैः प्रवृत्ता प्रवर्दिता स्तुतिर्यत्र तत् ॥ अन्तर्भावितव्यर्थः ॥
 यद्वा । प्रचलितः करिचर्मरूपोवधिर्धनं तत् । पश्चात्कर्मधारयः । तथा
 ताण्डवाङ्गवरायासेन श्रसतां श्यामसर्पाणां कायैर्ये केपूराकास्त्रव्य-
 स्तेषु निष्पीडनेनोत्काल उद्रतमुखविक्रासस्तरलो वा फुल्लनिस्तारिता-

कपाल० । तं भद्रे स्मर दयितोत्र यस्तवाम-

दसौ त्वा स्वरपद्मो दारुणः कृतान्तः ।

माल० । हा दह्यै माधव परलोभगदो वि सुमोदयो तुल्येहि

अत्र जणो । न हु सो उपरदो जस्त बल्लहो जणो सुमोदे । (क)

कपाल० । हन्त माधवानुरक्त्यं तैपस्विनी ।

१५५ अधोर० । शस्त्रमुद्यम्य । यदस्तु तदस्तु ध्यापादयामि ।

(क) हा दयित माधव परलोभगतोपि स्मर्तव्यो युष्माभिरयं
नमः । न खलु स उपरतो यस्य बल्लभो जनः स्मरति ।

१५०-१५७. त्वं भद्रेत्यादि । प्रदर्शनीच्छन्दसा श्लोकार्थम् ।
वामुण्डे भगवदीत्याद्यभिप्रायम् । हे भद्रे यस्तव दयितो बल्लभत्वेन इष्ट-
त्वं स्मर । गुल्वात्स्मरणमस्य । यदाह ।

यतिरेको गुरुः स्त्रीणामिति ।

रक्षा । मनुपहरणीयत्वेन स इह जन्मनि ते बल्लभो न भूत एव । अतो
जन्मान्तरपि तच्छाभाय तं स्मर । यदाह ।

यं यं त्वापि स्मरन्मात्रं त्यज्यन्ते कलेवरम् ।

तं तमेवेति कौन्तेय सदा तद्भावमावितः ॥ इति ।

कृतान्तो यमः । स्मरणफलमाह [न खलु स उपरत इति] । यस्येत्य-
चाधीमार्थेति कर्मणि षष्ठी ॥ यस्य गुणमिति वा । अन्तकाले माधवस्मरणं
मुक्तिहेतुरिति कदाचित्त्वम् । हन्त खेले । कामन्दकीमित्रपुत्रत्वान्ममापि
माधवस्तादृश एव । तदन्तुरक्ता चेयं कृत्यं दध्येति खेद इति भावः । अत

१. A. B. C. D. २. देवता A. ३. A. adds गार after वरम; B.
om. माधव; D. N. om. ति. ४. N. om. मने and has सुमोद. ५. वरको
before तपस्विनी A. B. C. D. ६. B. om. यम. ७. म. शक्तिमुद्रा A;
N. om. इह. ८. मति. ९. Com. has मर for म. यय.

चामुण्डे भगवति, मन्त्रसाधनादा-

बुद्धिष्टामुपनिहितां भजन्स्व पूताम् ॥ ३३

इति हस्तमुपक्रान्तः ।

वाच० । सद्योपसृत्य प्रकोष्ठे मालतीं विशिष्य । दुरात्मन् अपेहि ।
प्रतिहतोसि कापालिकापसर्द ।

माल० । सद्यस्तावलोक्त्य । परिचायितुं मं महाभार्यो । (क)

इति माधवमालिङ्गाति ।

(क) परिचायतां मां महाभार्यः ।

एव तपस्विन्यनुकम्प्या । उदिष्टां वाचा प्रतिज्ञाताम् । उपनिहितामुप-
डौकिताम् ।

१५९-१६७. कफोणेरधोभागो मणिवन्धपर्यन्तः प्रकोष्ठः ।
विशिष्यापसार्य । खड्गहस्तत्वेन बाहुमध्येपसारणं जातिः । प्रतिहतो
निराकृतः । अपसद निन्दित । मरणेत्यादि । सांयं तव मित्रं पुन एव
वर्तते इत्याक्षेपात् । यो वकुलवीथ्यादिषु सानुरागदर्शनप्रसन्नया त्वया
स्वीकृतः । मरणसमय इत्यनेनानुराग उक्तः । यदाह ।

साहसानुरक्तं हि स्त्रियो भजन्त इति ।

तत्र मुक्ताशङ्को निर्मयः । पाखण्डादिति भावः । अत एव प्रतापे
न निर्मालोन्निभाभावः । प्रलापेति पाठे हा नाथ नाथक्यादिमालतीप्र-
लापेन निर्मल उच्छृङ्खल इत्यर्थः । त्यक्त्वा शङ्कामिति पाठे बाहुं भयं

1. N. om. इति-कान्तः. 2. लक्ष्मे for मालती B. N.; विशिष्य for विशिष्य
A. B. D.; N. adds an: before दुरात्मन्. A. om. अपेहि. A. adds एव
before प्रतिहतोसि. 3. A. adds नवयं तं भोज after this. 4. N. repeats
मन्त्रान् and om. वा महाभार्यो. A. B. महाभार्यो C. D. A. adds
प्रकोष्ठे at the end. 5. B. om. एव and has an for वाचसा. 6. Com.
adds मन्त्रः at the end.

माम् । महामामो न मेतव्य न मेतव्यम् ।

मरणसमये त्वत्कथां शङ्कां प्रलापनिर्गलं

प्रकारितानिजस्नेहः सायं सखा पुर एव ते ।

सुतन् विसृजोत्कथं संप्रत्यमात्रिह पाप्मनैः

फलमनुभवत्युग्रं पापः प्रतोदसिपात्रिनः ॥

अथो० । आः क एष पापोऽमाकमन्तरायः संशयः ।

कथा० । भगवन् स एवास्याः स्नेहभूमिः कामन्दकीमुह्यन्तो

महामासस्य पणायिता माधवः ।

माध० । साखम् । महाभागे किमेतत् ।

लज्जदिकं वा त्यक्त्वा प्रसापनिराकुलो वा प्रसापनिराकुलो वेत्यर्थः ।

यद्वा । सङ्गां त्यक्त्वा यं प्रति त्यागं प्रकृतिः निजस्नेहः सोपमित्यर्थः ।

यथा । अयं कीदृशः । प्रकाशित्वात्मज्ञेयः । मरणसमये रक्षणादिति भावः ।

हे सत्तनु अत उद्भूतं कथं त्यजः । असौ पापः संप्रत्येव पाप्मनो

मिषिद्वाचरणस्य फलं मरणरूपमुग्रं तीव्रमनुभविष्यति । संप्रतीत्यनेन

प्रकृतोपयुक्तं निजात्वं पौक्यं च ध्वनितम् । कीदृशस्य । प्रतीये विपरी-

श्री विष्णो विरुद्धपरिणतिश्च तस्य ॥ अनुभवतित्यत्र वर्तमानसामी-

ये वतमानवदति भविष्याति लट् ॥ शृङ्गारकोसभट्टात्र ।

35-2-360.

११८-१८०. अन्तर्गो विद्मः । भूमिः स्थानम् । वासाविद्याया-

विद्वान्महोदयः । अजोपरि मोक्षपरि । अस्मिन् ओम् इति प्रसिद्धे ।

यद्यपिनि १ अहमबला सुता चान्विनतिता यथ प्रतिधीरा विवृदा अपी-

4. A. B. om. one न. भेदयस्य (२) मुद्रावली Com. : यथा वि

ज्या A R D, तिर्यजकः A C D तिर्यि B, : म ३५ N.

* N* adds up after 100% = 100% (100%) A. N. Gen. 1977.

CONFIDENTIAL

मालः । चिरादाभस्त । महाभाष्ये अहं न किं पि जानामि ।
एतत्तु ईष्यं जानामि उपरिधिलिन्दं प्रसुता इह प्रुदासि । तुमे
उण कर्हि । (क)

माध० । सलज्जम् । स्वैत्याणि पङ्कजपत्रिप्रधन्यजन्मा

भूयासमित्यभिनिवेशकदर्थ्यमानः ।

आव्यन्तमांसपणनाथ परेतभया-

वाकर्ण्य भीरु रुहितानि तवागतोस्मि ॥

(क) महाभाग अहं न किंपि जानामि । एतावत्पुनर्जानाम्यु-
पर्यलिन्दं प्रसुतेह प्रुदासि । य एवं पुनः क ।

दानीमिह किनर्थमागता इत्यर्थः । तदित्यादि । हे भीरु महामांसविक्रयाय
इष्यशानि अयंस्तव क्रान्तिनायकप्राप्तोस्मि । महाभाष्यविक्रयकालमाह ।
रुदिति । तद्विवाहेन धन्यजन्मा पुण्यजन्माहं भवामीत्यभिनिवेशेनातिव-
त्तेनावेशेन वा कदर्थ्यमानः पीड्यमानः । अतस्त्वां विना न मे जीवनाभिनि-
सेभाव्यमानफलतया मांसविक्रये प्रवृत्तोस्मीति भावः । तत्पादपङ्कजेति
पादे प्रेयसीचरणग्रहणस्य मान एव कर्तव्यतया भारप्रसादनमेवानुरोध-
चरितेत्याशंसितवान् । अत एव सलज्जमित्युक्तमिति भावः ॥ यत्तु पुण्यव-
त्ति स्मृत इति विश्वः ॥ कुत्सितोः कदर्थः । भीरु इत्यनेन रोदनोप-
सिक्तता । तद्विह त्वन्निमित्तमहं तादृसी त्वं पुनः कीदृशीति न जान-

१ N. adds वि before ए and om. कर्हि. N. has अगमि for अ-
गमि. २ अगि for उण N. ३ अजिते A. अजित D.; गतु A. D. ४ अगि
B. N. गतु A. ५ गतु A. D. गत for गति. noticed by Com.;
गतन्मा A. ६ Com. om. वि and has गत before it. Com. adds
५ अगि गतान् ६ अजिते Com. वि Com.

माल० । स्वमर्तम् । कथं मम कारणादेव ऐवं अप्यगिरिधरज्जो
परिक्रमिदि । (क)

माध० । अहो नु खलु भोस्तदेतत्काकतालीयं नाम । संप्रति हि
राहोश्चन्द्रकलामिवाननचरीं दैवात्समासाद्य मे
दृश्योरस्य कृपाणपातविषयादाच्छिन्दतु प्रेयसीम् ।

(क) कथं मम कारणादेवमात्मनिरपेक्षः परिक्रमिति ।

इति ज्ञातव्यम् । अत एव हर्षविस्मयवशादाह [मालती कथयित्वादि] ।
परिभ्रमणमितस्ततो गमनम् । आत्मनिरपेक्षः श्मशानभ्रमणेन ।

१८१-१८५. विस्मयेहो नु खलु भोः । काकतालीयमचिन्तितो-
पनतम् । यथा काकागमनतालघवनयोरिकदा संभवो दैवाधीनस्तथेदम-
पीत्यर्थः । राहोरित्यादि । दैवाद्द्विधिवशादासाद्य प्राप्य । अर्थात्प्रियाम् ।
अस्य दृश्योरस्य खड्गपातविषयात्प्रेयसीमाकर्षतो मम चेतः कथं
वर्तताम् । नवनवरसौदपात्तं जान इत्यर्थः । कामिव । राहोराननचरी-
मिन्दुकलामिव । कृपाणपातविषयामिति पाठे खड्गपतनस्य विषय आश्रयो
यत्र सानत हृदो प्रेयसीं प्राप्य कथं मम चेतो वर्ततामिति योजना । यद्वा ।
अस्य कीदृशस्य । अच्छिन्दतो द्विधाकर्तुंमुशतस्य । प्रियामित्यर्थात् ।
ततो जीवनाभाव एवास्या इति भावः । चौरिकपापहरणेन दम्बुखम् ।
तदिह प्रथमार्धेन हेतुरुक्तः । द्वितीयेन फलमाह । आतङ्गाच्चित्तचभक्तका-
रादिकलं नत्वस्य निसर्गसात्विकस्य भयमिति यद्यपि तथापि प्रियप्राप्त्या
जीवनसव्यपेक्षतया भयमुचितमेव पूर्वं तु जीवननिरपेक्षतया निर्भयस्व-
मित्यातङ्कः । भयमेव । राहोरित्युपमानं भयहेतुः । चन्द्रकलोपमया जग-

१. अयमर्थः B.; A. D. add एदा एदा before कथं; कथं मम कलं N.
२. मम N.; B. D. om एतः; A. N. add एत after एतः. ३. वेत्स्य A.
N. परिक्रमति A. परिक्रमति B. पण्डितमणित N. & B. om. नाम. ४. चौरस्य
C. समान for शिवस्य B. ५. भयमनोद by Com. ६. चौरस्य Com.

अत इन्द्रादिकलं द्रुतं करुणया विक्षोभितं विस्मया-

त्कीर्णतं ज्वलितं मुदा विकसितं चेतः कथं वर्तताम् ॥ १८६

अधो० । रे रे ब्राह्मणहिम्न ।

व्याघ्राघातमृगीनृपाकुलमृगन्यायेन हिंसारुचेः

पापं प्राण्युपहारकेतनजुषः प्राप्नोति मे गोचरम् ।

नेत्रोत्सवकारीयं व्यसनमुपगतेति करुणया द्रवीभूतम् । देवादासादेति
विस्मयाद्विचलितम् । दस्योरित्यनेन मालनीमयं हन्तुमुद्यतश्चौर इति
कोपेन दीप्तम् । आच्छिन्नदतः प्रेयसीमिति प्रियाजीवननिर्वाहेन दुर्बल
सजम् ।

१८६-१९०. ब्राह्मणेति सिद्धयन्तुगुणशुचितार्थं यज्ञोपवीतधार-
णात् । हिम्नो मालकः । ब्राह्मणकपालभोजिनो मन ब्राह्मणपक्षेपि न दोष
शत्रुकर्मनेनैतत्पि भावः । व्याघ्रेत्यादि । हे पाप मालत्युपहारक्यपरस्य मे
गोचरं समीपं यत्प्राप्नोति । अत एव विप्रकारितया पापेति । कीदृशस्य
। व्याघ्रग्रहीतहरिणीरुपयाकुलो यो मृगस्तत्प्रायेण मृगीमनुसरन्त्याय-
निधौ पतन्मृगस्तस्य वध्यो भवत्येवं हिंसारुचेः । एतां न रक्षसि खे तु
द्वियस इति भावमाश्रित्य । पाटान्तरं हिंसारुचे इति संशोधनं वा । गोहं
नवतैव प्राग्मे भूतजननीं जगन्मातरं चण्डिकामृजोति प्रीणयामि ॥ ऋधु
वृद्धाविति स्वादिरपीति धातुप्रदीपः ॥ कीदृशेन । स्वज्ञाहत्या व्यस्तस्कन्ध-
स्थिचप्रीवः । अत एव कबन्धस्तस्य रन्ध्रादुधिरप्राग्भारं श्रोतनं
समूहं वा निःस्पन्दितै इत्येकं यस्य तेन । रुचेरिति पञ्चम्यन्तापाठे
रुचेर्हेतोर्मे गोचरं प्राप्नोतीत्यर्थः । पापस्थाने प्रायःपाठे समस्तमेव
पदम् । केतनं रूपे केतादुपनिमन्त्रण इत्यपरः । गोचरस्तु समीपे

सोऽहं ब्रह्मणोऽहं ब्रह्मणोऽहं ब्रह्मणोऽहं

निरालोकं लोकं मरणशरणं क्षणिकजननम् ।

मम । तदात्मन् प्राप्तिमद्वयपदालम् ।

असारं ससारं परिमलितरत्नं शिथिलम्

निरालोकं लोकं मरणशरणं क्षणिकजननम् ।

सारादिति प्रसङ्गः । एत एव शिथिलम्रीविव एव क्षणिक इति हेतुहेतु-
साधनोक्तिर्यत्र । वीरसंगम् ।

१२१-१२५. मरणपरमाधमाह । असारमित्यादि । हे पापिण्ड
जगदसारं सारशून्यं विधाय कर्तुं कथं व्यवसितः कृतप्रारम्भात् ।

अदृग्दृग्मानि दुरन्तानि समव्ययफलानि च ।

अस्तयानि च कार्याणि नारमेतं विचक्षणा ॥

विधिं न श्रुतं त्वया । तत्र च संसारसारभूतेयमेव । अनया विनाश-
एव सः श्रुतिः । वदाह ।

सारं तु परिहृत्य संसार इति निश्चयः ॥ इति ।

मातौ मातौ यदुल्लेखं तद्धि रत्नं प्रचक्षते ॥ इति ।

उत्पत्तिप्रारम्भे निमित्ताः । अतो रत्नमिदम् । मनोहरवदौचित्य-
परकतादिनेयः सा रत्नम् । अत एव तदभावात्परमवितरणं विमु-
क्तम् । कर्तुं व्यवसितोसि । तदेतत्सर्वविषयं त्रिषु दृग्दृग्मिति भावः ।
इवमिति वाक्ये अग्राह्योत्पत्तिप्रारम्भे । एतदुपलक्षणिरालोकं तम-
प्रतिबिम्बलोकं अतः कर्तुं व्यवसितोसि । अत एव उल्लेख इति लोकोक्तिस्त-
स विनाशपरमाधमाह । वदाह । इति । अत एव उल्लेख इति लोकोक्तिस्त-
स विनाशपरमाधमाह । वदाह । इति । अत एव उल्लेख इति लोकोक्तिस्त-
स विनाशपरमाधमाह । वदाह । इति । अत एव उल्लेख इति लोकोक्तिस्त-

अदर्थं कन्दर्पं जतनयननिगमफलं

गज्जीर्णारण्यं कथमासेविधातुं व्यवसितः ॥

१९

शीलपरिहाससाधिमहैः

गुणहृतैरपि ताभ्यां वृत्तः ।

य तत्र तत्र शस्त्रमुपक्षिपतः

पततु शस्त्रमयकाण्डयर्मदण्ड इवैव भुजः ॥

२०

घातः । दुरात्मनः प्रहर नश्यन्ति ।

अपस्त्रीनाशे तत्संयोगो दुःखिताः । एतत् । तु श्रियन्त एवेति भावः ।

अभासां संतापमिदं । नायिकायुक्तं । मित्राणां शत्रुवर्णनम् । एक-

य मरणः । शत्रुभिर्वादिस्त्रिद्विपक्षतः प्रतिपादनाच्चैकवचनस्यैव तदर्थनिबोह-

को दिश्यन् । मावादिबभ्रुव्यतिरिक्तोदासीनवाच्यवसंग्रहपरत्विनाशयुक्ता-

नश्येव भावन । स्वयतीत्युदासीना । तदीय नाम । तत्र

तनादेव मरणशर । एतदभावाददर्थं कन्दर्पम् । जतनं । तदानीमेव

त्रेण दर्पं करो । एतदभावाददर्थं कन्दर्पम् । जतनं । तदानीमेव

तलम् । अतः । एतन्नाशः । तदकलम् । जगदनयालेखमेव । एतदभावाज्जीर्णा-

रण्यतुल्यं । तदिति । अत्र । त्रिगणशक्त्या गङ्गादि । बहुभुवनोत्पत्त्या

डाक्षेपाद्विरः कथमिति । तमिति नाया रसाः ।

१९६-२०४. पुनः । दोषमुद्गात्रय दण्डं चित् । पुनरपि । पुनरपि-

त्यादि । हे पाप तव शिरःश्वेतम् । आकस्मिकप्रपञ्च इव । आकस्मि-

क. खेना । कियत्तुमुक्तम् । कोटशस्त्रं । तत्र वपुर्विव । शस्त्रमुत्तोलयतः

बाहुव्यापारमात्रेणैव हन्तव्योऽसीति । शस्त्रमुत्तोलयतः

रीवपुष्पाधातेरपि ताभ्यां तं खिद्यति । शय उक्तं

A. N. २ वचन C. N. २ सन्निभः C. ३ या ६

repeated in B. one and the same for the

कुट्टाकपाणिकुलिशस्य हरोः प्रसादः ॥

नेपथ्ये कलकलः । सर्व आकर्णयन्ति ।

२१०

पुनर्नेपथ्ये । भो भो मालत्यन्वीषिणः सिनिका इवमभ्यान्धभूय-
मुमाश्वासयन्त्यप्रतिहतप्रज्ञागतिर्भगवतो कामन्दकी ॥ समादिशति ।
पर्यवष्टभ्यतामेतत्कारात्तयतनम् ।

नाघोरखण्डादन्वस्य कर्मेतद्वीषणादुत्तम् ।

न करालोपहासाच्च कालमन्यदिभाष्यते ॥

२११

काला० । भो भगवन् पर्यवष्टभ्यताः स्मः ।

अघोर० । संप्रति विशेषतः पौरुषस्यावसानः ।

नाल० । हा दाद हा भयवदि । (क)

(क) हा ताव हा भगवति ।

दिः ॥ सारङ्गः पुंसि हरिणे चण्डके च मतङ्गम् इति मेदिनीकारः ॥ नी-
लो रस इह ।

२११-२२०. मालतीमृदकवाक्यनायाह । भो भो इति । अत्र-
तिहतेति सत्यवचनेत्यर्थः । एतेनाघोरखण्डकृता मालत्यपहार इति
कामन्दकीवचनं सत्यम् । मालतीमायवयोश्च विवादः सत्य इति पट्टा-
ङ्गवद्वार इति सूचितम् । पर्यवष्टम्भनं सर्वतोऽप्यत्रम् । जेत्यादि ।

१ स्याकर्ण० B. २ E. N. om. पुनर्नेपथ्ये, अन्वस्यत्यस्य B; N. om.
सिनिकाः ३ एतिज्ञा for प्रतिज्ञागतिः A. B; N. om. प्रज्ञा B. om. भगवतो;
N. om. वाः समाज्ञावकते for समादिशति D. ४ A. B. C. add द्रवम्
after "यतन and make this line the first half of a s'loka. A.
has thus a s'loka and a half while the second half in B.
C. is न कराली०—०माध्वे, and for नाघोर-द्रवम् they have कणालमुष्ट-
जप्रणयिनी नाघोरखण्डान्यतश्चैतस्मिन् मीपणाद्रवम्, which in C. occurs
between and in B. after the two halves. ५ "इत्यस्यम् N.
वदण for मीपण N. ६ A. N. om. भो.

माध० । भवतु बान्धवसमार्जसुस्थितां मालतीं विधाय तत्स-
१२० मक्षमेनं व्यापादयामि । मालतीमन्यतः कापालिकं आन्यतः प्रेरय-
न्परिक्रामति ।

माधवाघोरघण्टो । अन्योन्यमुद्दिश्य । आः पाप

कठोरास्थिग्रन्थिव्यतिकरणैर्त्कामुखरः

खरस्तायुच्छेदक्षणविहितवेगैर्युपशमः ।

एतत्कर्म मालत्यपहरणात्मकं भीषणं सिंहकौशल[कैशोर ?]हरणात् ।
अद्रुतं बहुरक्षकरक्षिताया अपि हरणात् । स्त्रीत्वाद्भवेन पलायनेच्छुराह ।
भगवन्निति । संग्रामादपसरणस्यार्थमहेतुतया सात्त्विकतया चाह ।
संप्रतीति । पौरुषं पुरुषस्य व्यापारस्तेजो वा ॥ पौरुषं पुरुषस्योक्तं भावे
कर्मणि तेजसीति विश्वः ॥ मालतीं तत्तावेगातिशयादाह । हा हात हा भग-
वति इति । मालतीरक्षार्थं कापालिको मया हत इत्यमात्यो जानावित्या-
शयेन मालतीं च कातरां वीक्ष्याह भवन्निति । बान्धवेत्यादिना भाविका-
योपयोग उक्तः । अन्यतः कापालिकादन्यदेशं स्वसंमुखमिति यावत् ।

२२२-२२६. द्वावप्येकश्लोकेन प्रहारव्यापारमाहृतः । कटो-
रत्यादि । हे पाप ममासिः खड्गस्तव प्रत्यङ्गं लवशः खण्डं खण्डं
सपदीदानीमेव विक्षिपतु । कर्दमेष्विव मांसपिण्डेषु निरातङ्गेषु यथासुचि
विचलन्तन् । कीदृशः । कठिनास्थिग्रन्थिघटनेन यो रणत्कारोव्यक्तश्च-
निस्तेन मुखरः सशब्दः । कठिनस्तायुच्छेदेषु मुहुर्तं कृतवेगोपरमश्च ।

कतीह पञ्चमाङ्गके स्फुरन्ति नोद्धटा रसाः ।

मदीयबुद्धिरल्पिका क वेद तानशेषतः ॥

- १ B. om. सु; बान्धवसंस्थायिनां विधाय N.; D. adds नतः before तन्.
२ A. D. have दुरात्मानं after एनं; B. om. the second अन्यतः;
N. om. कापालिकं आन्यतः. ३ २२२ for आः N. ४ सङ्गात्कार N., मुखरा° B.
५ खेद for वेग B.; स्फुरमः N.

अङ्कः]

प्रकरणम् ।

१९५

निरातङ्कः पङ्केष्विव शिक्षितपिण्डेषु धिलस-
न्निर्गालं गात्रं सपदि लघशस्ते विकिरितु ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे^२ ।

इमशौनवर्णनं नाम पञ्चमोऽङ्कः ।

प्राप्तोष्ट पं रत्नधरोतिमव्योतिमव्यरूपा दमयन्ति कपि ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणैर्द्वोगमन्मनोहारिणि पञ्चमोऽङ्कः ॥

॥ पञ्चमोऽङ्कः ॥

१ °तङ्कं N.; मण्डलं for पिण्डं N. २ D. om. सं. ३ A. B. N. om.
इत्यं-नाम; A. has मालवोभावे before पञ्च°; संपूर्णः after मङ्कः D.

॥ पष्ठोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशति कपालकुण्डला ।

कपा० । आः दुरात्मन् मालतीनिमित्तं व्यापादितास्मद्दुरो मा-
धवहतक अहं त्वया तस्मिन्नवसरे निर्दयं निघ्नत्वापि स्त्रीव्यव-
ज्ञाता । सक्रोधम् । तदवश्यमनुभविष्यसि कपालकुण्डलाकोपस्य
५ विजृम्भितम् ।

शान्तिः कुतस्तस्य भुजंगशत्रोर्यस्मिन्नमुक्तानुशया सदैव ।
जागर्ति दंशाय निज्ञातदंष्ट्राकोटिप्रियोद्धारगुर्भुजगी ॥

१-७. संप्रति पूर्वाङ्कवृत्तमुखधवर्णानाङ्कभाविमालतीविवाहभवि-
ष्यदकुमालतीहरणान्वाह । एव इत्यादि । आः पीडायां कोपे च ॥
आस्तु स्वाकोपपीडयोस्त्वमरः ॥ स्त्रीनिमित्तं कापालिकवधेन प्रापेति ।
इहानुभविव्यसतिपत्नेन कमरूपो गर्भसंधिरुक्तः । यदाह ।

भाविनोधस्य यत्ज्ञानं कमः स परिकीर्तितः ॥

दुरात्मन् कामोपहृतात्मन् । विजृम्भितं नालयपहरणेनेति भावः । तदे-
वाह । शान्तिरित्यादि । तस्य भुजंगशत्रोः सर्पहंसकरय गरुडस्य वा कुतः
शान्तिर्निर्वृतिरुपशमो वा । अपि तु नैव । यस्मिन्नत्यक्तकोपा निगमदन्वाया
विषोद्धारणे दुःसहा सर्पो सदैव दंशाय जागर्ति । एवकारेण महूर्तमात्रम-
पि न स्वस्थत्वाशयः । अनुशयो गादरोषः । गरुडपक्षे वादृशी दंशार्थं
जागर्ति । तस्यातिबलत्वात् तत्करोतीति युक्तमेव ।

१ प्रविश्य कपा-ला N. २ D. adds य after आ; N. om. माल-त्वं;
निपादितास्मद् C. विनिपादितास्मद् D. N. ३ B. adds च after अहं; निघ्न-
त्वा C.; N. om. अवि. ४ B. om. सक्रोधम्; D. adds फलं after
आवश्यम्; D. om. कोपस्य. ५ विजृम्भितम् D. ० भित्तस्य फलं N. ६ सदैव B.

नेषध्वे । भो राजानश्चरमवयसामाज्ञया संचरष्व

क. तेष्वेधु श्रवणमुभयं भूमिदेवाः पठन्तु ।

चित्रं नानार्थे च न निवर्तयेत् श्रेष्ठतया मङ्गलस्थः

प्रत्यासन्नस्त्वयतितां जन्मयात्राप्रवेशः ॥

यावत्संबन्धिनो न परापतन्ति तावत्प्रत्या मालत्या नगरदे-
वतागृहमविघ्नमङ्गलाय गन्तव्यमित्यादिर्ज्ञेयं भगवतीनिदेशवर्तिनो-

८-११. अमुना विवाहमङ्गलकृत्यं दर्शयति । हे राजान इत्यादि ।

जन्वा वरस्य स्निग्धास्तेषां यात्रायाः प्रवेशो वधूगृहप्राप्तिः प्रत्यासन्नः
समीपवर्त्यत एवात्यर्थं त्वरयति । ततो भो राजानः क्षत्रियाः विवाहकृत्येषु
चरमवयसां वृद्धानामाज्ञया संचरष्व प्रवर्तध्वम् । विवाहारम्भे कृतोपादिष्ट-
मेव कर्मकारैः क्रियते । इह तु प्रभुवातिशयान्भूया एव कर्मकारा इति
दर्शितम् । भूमिदेवा ब्राह्मणाः कर्णमनोहरं यथा तथा पठन्तु । वैवादि-
कमङ्गलार्थदानित्यर्थात् । यद्वा । यद्वेदस्वरूपं श्रवणमुभयं मङ्गलत्वात्संपद-
नित्यर्थः । पुरन्धीलैर्लक्ष्यत्वाद्वा । नानारचनानां मङ्गलादीनां समूहः
करणैश्च त्वमद्भुतं यथा तथा चेष्टयताम् ॥ भावे तद् ॥ यद्वा चित्रं
नानाकर्म । केचिन्मङ्गलगीतं केचिद्वाद्यं केचिन्नायं कुर्वन्निवर्त्यः ।
मङ्गलेभ्यो मङ्गलं कर्तुम् ॥ कियार्थोपपदन्येति चतुर्थी । तादर्थ्ये वा ।
संचरष्वमिति समस्तलीयापुक्तादिति तद् ॥ वरजिन्धोपे जन्मः स्यादिति
मेदिनीकारः ॥ एतेन चोरिकाविवाहमङ्गलमपि ध्यानेनोक्तम् ।

१२-१७. संबन्धिनो वरस्य आवादनः । पित्रादीनां नन्दने कृद्देशं-
भवादिति । परापतन्त्यायान्ति । अविघ्नेति माधवविवाहायेति भावः । नन्द-

१ हे N. २ वचनविहितैवेष्टता B. चेष्टता C. रचन for वचन A. D. ३ C.
N. add च after पठन्तु; वत्साय D.; A. B. add सह after मालत्या.
४ C. adds नो after °गन्ति; for आदिश °—द्वारा: N. has आदिवादि भग-
वती कामन्दकी.

मात्यदाराः । अन्यथा यथा गृहीतसविशेषमण्डनः प्रतीक्ष्यतामानुया-

१९ त्रिको जनः।

कपा० । भवेत्सितो मालतीविवाहकर्मसत्वरप्रतीहारशतसंकु-
लान्महेशादपक्रस्य माधवापकारं प्रत्यभिनिविष्टा भवामि । इति
निष्क्रान्ता । विष्कम्भकः ।

ततः प्रविशति कलहंसकः ।

२० अर्णितोऽपि नभरदेवदागभघरादिदेण समभरन्देण णाहमाहवे-

नविवाहस्य विद्वत्त्वात् । निदेश आह । अमात्यो भूविभुः । दाराः स्त्रियः ।
अनुयात्रानुगमनं तत्र नियुक्त आनुयात्रिको मालत्यनुगामी । कामन्दकीना-
मश्रवणभीता निष्कमणार्थमाह । भवत्विति । परिकर्मेतिकर्तव्यता । अप-
क्रम्येति । [अ]मङ्गलवैशतयान्वेनापि संभावितनिःसारणा यत इति भावः ।
माधवापकारमित्यनेनाष्टमाङ्कं सूचयन्ती विभ्रमुद्घोषयति । अभिनिविष्टा
वदकक्षा ।

१९-२७ हे राजान इत्यादौ श्लेषेण चोरिकाविवाहस्याप्यभिधा-
नाज्जन्यपदेन माधवपरिजनतया कलहंसस्यापि वचनात्तत्प्रवेशमाह ।
प्रविश्येति । गर्भगृहवर्तित्वेन माधवस्य गुप्तत्वम् । राजविभ्रदचोरिकाविवाहस्य
दुष्करतया कामन्दकीप्रतिज्ञासत्परत्वेन च संदेहवानाह । मालत्या इत्यादि ।
अमास्य विप्रलम्भज्ज्ञेयस्य सर्वथोभयप्रकारेण निश्चितमज्ञानतः समासिः ।
कीदृशस्य । गृहदृशो मालत्याः प्रचुरप्रेम्णा यानि विचेष्टितानि तैः परां

१ A. D. om. अन्यथा; तथा C. तदा D. for यथा; N. om.
यथा; गृहीतसविशेष० B. C. D.; प्रतीक्षता A. N. २ N. om. भवतु; N.
om. मालती; विवाहपरिकर्म A. N.; D. om. कर्म; D. om. जनः
३ A. D. insert अस्यान् after संकुलान्; N. om. इति. ४ शुक्लविष्कम्भः N.
५ अनिदय कलहंसः N. ६ आणक्षदि D. N.; हर for पर C.; स्थितेण A.
वहिणा for दिरेण N.; परादिदमाहवसभासवहिणा मभरन्देण B. C.; णाहेण for
णाहमाहवेण N.

ण जहा जाणाहि दाव जत्ताहिमुहं पउत्ता मालदी ण वेत्ति । ता
जाव णं आणन्दइस्सं । (क)

ततः प्रविशतो माधवमकरन्दौ ।

माध० । मालत्याः प्रथमावलोकनेस्तादारभ्य विस्तारिणी
भूयःस्नेहावच्छिन्नेर्मगदृशी नीतस्य कोटिं पराम् ।
अद्यान्तः खलु सर्वथास्य भदनायामप्रवन्त्यस्य म
कल्याणं विदधातु वा भगवतीनीतिविपर्ययेतु वा ॥

मक० । वयस्य कथं भगवत्याः सुमधसो नीतिविपर्ययानि ।

(क) आज्ञतोर्मि नगरदेवतामण्डलस्थितेन समकल्पेन माधवा-
व २५५ जनीहि तावदावाभिमुखं प्रवृत्ता मालती न वेत्ति । तदावदेनमा-
नन्दरिष्यति ।

कोटिं प्रचारकाष्ठां प्रापितस्य । आद्यदर्शनदिनादारभ्य विस्तारं गतैः ।
तत्र प्रथमे बहुलबोधिलेष्टाभिर्दितामै माधवचित्रावलोकनादिना प्रतीये
स्वप्नीयमागवर्णनादिना चतुर्थे मोहनाशककरस्पर्शादिना पञ्चमे पद-
कम्पिताङ्गालिङ्गनादिना विस्तार इति भावः । पर्यवसानमाह । भगवती-
नीतिः कामन्दकोनिसृष्टार्थदूतीकल्पः कल्याणं शुभं मालतीविताहलक्षणं
वा करोतु विपर्येतु विह्वला वा भवतु । तथा च विहाहे सति शृङ्गारसं-
भोगलभेन कामादासशान्तिः । विपर्यये मरणादिति भावः ।

२८-३७. सुमधसः सुनुदेः । विपर्यय्यति विपर्ययमेष्यति ।
[कल० वा] अत्र यात्रा गमनम् । तस्य सुखमारम्भम् । तद्वाक्यस्याश्वासपरत्वं
तर्कयन्नाह । अपीति । अपि नामेति संभावनायाम् । अस्माकमित्यादि । वा

१ N. om. जहा; जहा B.; N. om. दाव; जत्तामुहं A.; एतोम
N.; N. om. ता; २ °बल्लोकनदिन० A.; विस्तारिने: A. ३ मे for a B.;
४ हि after कथं A. B.; सुमधसा: N.; शक्ति: for नीति: N.

कल० । उपसृत्य । जाह दिट्ठिआ वडूसि पउत्ता खुलु जत्ताहिमुहं
३० मालदित्ति । (क)

माध० । अपि नांम सत्यम् ।

मक० । सखे^१ किमश्रद्धानः पृच्छसि । न केवलं प्रवृत्ता प्रत्या-
सन्ना च वर्तते । तथा हि ।

अस्माकमेकपद एव मरुद्विकीर्ण-

३५ जीमूतजालरसितानुकृतिनिनादः ।

गम्भीरमङ्गलमृदङ्गसहस्रजन्मा

शब्दान्तरग्रहणशक्तिमपाकरोति ॥ ५

तदेहि जालमार्गेण पश्यामः । तथा कुर्वन्ति ।

कल० । जाह पेक्ख पेक्खे । इमे दाव उप्पडिअराअहंसविअमरा-

(क) नाय दिट्ठिआ वर्धसे प्रवृत्ता खुलु पात्राभिमुखं मालतीति ।

तविस्वारिमेषसमूहशब्दिततुल्यो गम्भीरमङ्गलार्थमुरजसहस्रजन्मा शब्द
एकपद एकस्मिन्क्षणेस्माकं शब्दान्तरग्रहणसामर्थ्यं निराकरोति । वादरवे
णान्यशब्दो न श्रूयत इत्यर्थः । सहस्रग्रहणमनेकोपलक्षणम् । सहस्रपञ्चवत् ।

३९-४६. माधवोत्साहार्यमाह नाथेति । अत्र उपपत्तिरुद्धीनः ।
विभ्रमो विलासो विशिष्टमर्णं वा । आभिरामस्तुल्यः । उद्देष्टव्यकम्पमानः ।
कदालिका पताका । तरंगितं तरंगयुक्तम् । उत्तानवगभीरम् । गगनमेव

१ माधव after जाह A.; हि for खुलु C.; एतोहिमुहं for जत्ताहिमुहं B.
C.; एतोमुहं N.; जत्तामुहं A. ३ N. om. ति ३ N. om. नाय; एतत्
after सत्यम् N. ४ B. om. सखे; इव after °दधान A.; निमिना for प्रवृत्ता
C. ५ नात्र for च D. ६ एकपदमेव A.; विदीर्ण for विकीर्ण C. ७ निनद
for रासि D. ८ श्रवण for सहस्र N. ९ पश्यामः C. १० पेक्खस्स A.; इमे-
अ दाव A.; °दि D.; रासमवेका for रासवेस C.

हिरामचामरसमीरणोद्बेलकदलिकावलीतरंगितुत्ताणगभणङ्गनसरो-
रणिरन्तरुण्डपुण्डरीकविभ्रमं वहन्तो धवलपत्रनिवहा दीप्तान्ति ।
इमाभो सविलासकधलितदम्बूलवीडिआपूरितकबोलमण्डलाभोअव्य-
थरकबलिदभुसङ्गलुग्गीअवदकोलाहलेहि विविहरथणालकारकि-
रणावलीविडम्बिदमहिन्दचावखण्डविच्छेदविच्छुरिरदणदस्थलेहि वार-
सुन्दरीकदम्बोहि अज्झासिर्भा ओक्कणन्तकणअकिङ्किणीतालझणझण-
झंकारिणीओ करिणीओ । (क) माधवमकरन्दौ सकौतुकं पश्यतः ।

(क) नाथ प्रेक्षस्व प्रेक्षस्व । एते तावदुत्पतितराजहंसविभ्रमाभिराम-
चामरसमीरणोद्बेलकदलिकावलीतरंगितुत्ताणगभणङ्गनसरो-
रणिरन्तरुण्डपुण्डरीकविभ्रमं वहन्तो धवलपत्रनिवहा दृश्यन्ते । इमाः सविला-
सराः । उद्बेलमुद्भूतदण्डम् । आतपत्रे छत्रम् । मङ्गलातपत्रमिति पाठे विवाहे
शुक्लच्छत्रस्य प्रशस्ततया मङ्गलपदेन श्वेततपुकम् । एताः करिण्यश्च
दृश्यन्ते इत्यन्वयः । चकारोवाक्याहर्तव्यः । चर्चितं भस्मितम् । व्यति-
कारः संघट्टः । स्थलितं मङ्गिमत् । मङ्गलोद्गीतं मङ्गलरूपमुच्चेयमानम् ।
विडम्बितं सदृशीकृतम् । विच्छेदः खण्डः । विच्छुरितं व्याप्तम् । झणझ-
णारूपो झंकारशब्दः ।

- १ ०भिराम B. C. N.; पुद्बेलिअ N.; कभलीआ ० B. C. कभलिआ ० N.;
उत्ताण for ०दुत्ताण N.; ०दुत्ताल A.; उत्ताणगभणङ्गो ० D.; सरोअर A. सरो N.
२ वहन्ता B. D.; मंगलधवलपत्र N.; तपत्र C.; ०सोहि for ०सन्ति D.
३ एदा अ for इमाभो A.; C. N. om. इमाभो; चविद for कालिद D. कव-
लिअग्गी N.; तम्बूल A. B. C.; वेडिआ for वीडिआ B.; वीडिआ A. C.; N.
om. वीडिआ; अपूरिअ A. N.; ०भोग for ०भोग N.; D. om. अव्यथर
४ कबलिका N.; ०गीद A.; N. om. वद ० ०कविअ C. D. N.; C. D.
om. खण्ड; विच्छेअ A.; ०रिअ A.; गभणगोहि for गभणगोहि C. गहलेदहि B.
६ ०सिता N.; कणन्त A. N.; N. om. तासि; झणझण D. N.; झंकार
C. ०गभणगभण Com. ०रताथ Com.

मक० । स्पृहणीयाः खल्वमात्यभूरिवसोर्विभूतयः । तथा हि ।

प्रेङ्गुलूरिमयूखमेचकचयैरुन्मेतिचापच्छद-

च्छायासवालताविनतिभिरिव प्रान्तेषु पर्यावृताः ।

व्यक्ताखण्डलकार्मुका इव भवन्त्युच्चित्रचीनांशुक-

प्रस्तारस्थगिता इवोन्मुखमणिज्योतिर्वितानैर्दिशः ॥

सकवलितताम्बूलकीटिकापूरितकपोलमण्डलाभोगव्यतिकरखलितमधुर-
मङ्गलोद्गीतवदकोलाहलैर्विविधान्नालंकारकिरणावलीविडम्बितमहेश्चपा-
खण्डविच्छेदविच्छुरितनमःस्थलेर्वारसुन्दरीकदम्बैरव्यासिता उत्कण्ठकन-
ककिङ्किणीजालक्षणझगडंकारिण्यः करिण्यः ।

४८-५१. प्रेङ्गुदिवादि । तराणकिरणसंपर्कादूर्ध्वमुखैर्मणिदीप्ति-
संघैर्विवर्तिभिरितस्ततो गतैः प्रान्तेषु निकटेषु पर्यावृता व्याप्ता इव दिशो
व्यक्तेन्नेचापा इव भवन्ति । कीदृशैः । प्रेङ्गुन्त इतस्ततश्चलन्तो मूरीणां
सुवर्णानां मयूखाः किरणा यत्र तादृशो मेचकः स्निग्धश्चयो येषु तैः । मयूर-
मेचकानि भैरिति पाठे प्रेङ्गुन्तुन्यो बहुमयूरस्तस्य मेचकाश्चन्द्रकान्तिर-
तिशया भा येषां तैः ॥ मेचकश्चन्द्रके स्निग्धे इयागलेपि च दृश्यत इति
विश्वः । मूरि क्लीवं सुवर्णे च प्राज्ये स्याद्वाच्यलिङ्गक इति मेदिनीकारः ॥
उन्मेष्युद्गीतो यश्चापः पतिभेदस्तस्य च्छदच्छायाया पक्षकान्त्या संवलितैरिव
भिलितैः । कीदृश्यः । उद्गीतचित्रस्य चीनदेशमभवत्स्य प्रस्तारेण शय्याया
प्रसारेण वा च्छन्ना इव ॥ प्रस्तारस्तानितं शय्येति हारावली ॥ मणय
इहाभरणस्थरत्नानि ।

१ स्पृह after मक० D.; रमणीयाः for स्पृह० A. D. २ मयूर for मयूख
A. N. निमिः for चयैः N.; चापच्छद A. ३ पति for पतिता Com.;
उद्गीतचित्रित Com. ४ Com. om. कण्डः इत्येवम् Com.

कल० । कथं ससंभ्रमणेकपट्टिहारमण्डलायोजितदुड्जलकणधक-
लेहौभयत्तविचित्रेत्तलदापरिविखत्तेहारइदमण्डलो दूरदो जेजेव से
संदिदो परिभणो । एसा अ बहलसिन्दूरणिभरसंज्ञाराओवरत्त-
मुहंघोलन्तकन्तणवत्तमालाभरणधारिणि करेणुरभिणि अलंकरन्ती
इदो जेजेव कोदुहलुमुहसमत्यलोअदीमन्तमणुहरा पण्डुरपरिवलाम-
देहसोई एहमृगअचन्दलेहविभ्रमं वहन्ती किपि अन्तरं पसरिदा
मालदी । (क)

(क) कथं ससंभ्रमानेकप्रतिहारमण्डलावजितोज्ज्वलकनककलधौत-
पञ्चविचित्रवेत्तलदापरिविखत्तेहारचित्तमण्डलो दूरत एवास्याः संस्थितः
परिजनः । एषा च बहलसिन्दूरनिकरसंधारागोप्यैकमुखाधूर्णिकास्त-

५२-५८. अत्रावर्जिता तिर्यक्यक्ता । कनक हिरण्यम् । कलधौतं
रजतम् ॥ कलधौतं हेमरौप्ययोरिति विश्वः ॥ पङ्केन लेपेन । वेत्तलता वेत्तद-
ण्डिका । परिविखत्ता रचित्ता । मण्डल इति । अस्मान्मण्डलात्कोनापि न
बाहिर्गन्तव्यमिति भावः । दूरत एव मालत्या इत्यर्थान् । पृथुसिन्दूरमूर एव
संधारागस्तेनोपरक्ता किञ्चिदारक्ता चटुला चपला धूर्णती लम्बमाना
या नक्षत्रमाला सप्तविंशतिमौक्तिकमाला हरितप्रसाधनमेषो वा सैवाभरणं

१ कहे N.; ०णभ B. N.; ०दुड्जलन्त N.; C. om. कणभ. २ कलधौत B.
०धीभ N.; N. om. वत्त; पङ्क for वत्त A. D. चित्त for विचित्र C. N.;
खलद for खित्त B.; रइअभ N.; दूरादी N.; N. om. जेजेव; A. D. N.
om. से. ३ B. om. बहल, बहल N.; ०वरत्त D. N.; चडुल after ०वरत्त
A. D. ४ B. D. om. मुह, मुहं C.; कणभ for कन्त C.; हरण for भरण
B. ०रिणी A. C. D. N.; रजणि D.; ०रेन्ति D. ५ एत for जेजेव N.;
०अलुफुजमुह N.; समत्त for समत्य A. समत्त N.; मणहरा N.; पाणु-वत्तम
A. ६ N. adds विभ्रमिभ्रणविभ्रण after सोहा; पदमभन्द A. पदमचन्द
D. गृहसचन ७ भन्त for वत्त C.; दूर for अन्तरं B. किपि C. किपि
A. D. पस for पसरिदा N. ८ पङ्क for पत्त Com. ९ रागोपरक्ता

मय ० । यमस्य यम्य यम्य

इयमवयवैः पाण्डुक्षामैरलंकृतमण्डना

कलितकुसुमा विलेखान्तलेता परिशोषिणी ।

यहति च वरारोहा रम्यां विवाहमहोत्सव-

श्रियमृदधिनीमहादा च व्यनक्ति मनोज्ञम् ॥

कथं निषादिता गजयधुः ।

नक्षत्रमालाभरणधारिणी करेणुरङ्गनीमलंकुर्वतीत एव कौतूहलान्मुखस-
मस्तलोकदृश्यमानमनोहरा पाण्डुरपरितामदेहशीला प्रथमोद्भूतचन्द्रक-
लाविभ्रमं वहन्ती किमर्पणन्तरं प्रसृता मालती ।

तद्वारिणीम् । रात्रिपक्षे नक्षत्रमाला तारकामाला । करेणुर्हस्तिनी सैव
रात्रिस्ताम् । दृश्यमाना चासौ मनोहरा चेति समासः । पाण्डुरा धूसरा
परिक्षामातिरुक्ताङ्गदोमिर्वस्याः सा । एतेन चन्द्रकलासाम्यमुक्तम् ।
दृश्यमानेत्यनेनान्येषां दर्शनमात्रं तत्र परमुपभोगो मालत्या इति सूचि-
तम् । पाण्डुरेत्यादिना मालत्यापान्तर उद्देश्य उक्तः । किञ्चिदन्तरं क्रिय-
दूरम् । प्रसृतागता । कलयौतवदङ्कपत्रेति पाठे दङ्कपत्रं पट्टिकेत्यर्थः ।

६०-६४. इयमित्यादि । इयं वरारोहा प्रशस्तश्रोणिका विवाह-
महोत्सवसंपत्तिं प्रकृष्टां रम्यां च वहति । सहजरमणीयत्वात् । उद्गाढां
प्रवलां चित्तपीडां च प्रकाशयति । कीदृशी । पाण्डुक्षामैरङ्गैरलंकृतमू-
षणा । अतिरम्यतयामीभिरेव भूषणान्यलंकियन्त इति भावः । अन्तरङ्ग-
न्तरे परिशोषिणी । अत एवाङ्गानां पाण्डुक्षामत्वम् । कलितं परिहितं
कुसुमं यथा सा । बाला षोडशवर्षवयस्का । अवयवैरित्यनेन सर्वाङ्गीणं
पाण्डुत्वादुक्तम् । लतेव । यथा लता नवा वसन्तादिप्रभावात्सपुष्पापि

माध० । तानन्दम् । कथमवतीर्थं भगवतीलङ्घिकाभ्यां सममितः
प्रयत्नेन ।

ततः प्रविशति कामन्दकी मालती लङ्घिका च ।

काम० । सहर्षमपवार्यम् ।

विधाता भद्रं ना दितरतु मनोज्ञाय विधेय

विधेयासुर्देवाः परस्परमर्णायां परिणतिम् ।

कर्तार्या भूयान् प्रियसुहृदपत्योपयमने

प्रयत्नः कृत्स्नोयं फलतु शिवतातिश्च भवतु ॥

कुतश्चिद्वैकृतादन्तःपरिशेषं वदति तथेयमपीत्यर्थः । निषादितो उपवे-
शिता । अवतारणार्थमिदम् ।

६८-७५. सहर्षमित्यभीष्टसंपादनादिति भावः । विधातोऽप्यादि ।
नोस्माकं मनोज्ञाय हृदिस्थाया विधेये व्यापाराय प्रकृतविवाहाय भद्रं
कुशलमविभ्रं विधाता ददातु ॥ विधेय इत्यत्र तादर्थ्यं चतुर्थी । क्रियार्थो-
पपदस्येति वा ॥ वृत्तेऽपि कार्ये राजविरोधादनिष्टमाशङ्काह । परस्परमणी-
यामविरोधिनीं परिणतिमुत्तरविशुद्धिं देवाः कुर्वन्तु । स्वस्यापि फलमाह ।
अहं कृतकृत्वा भूयासम् । यतो मालतीमाधवयोर्विवाहे समस्तोयं प्रयत्नः
फलतु । उत्तरकालशुद्ध्या फलदायी भवत्वित्यर्थः । परिणतिशुद्ध्या
शिवदायी भवतु । कल्याणकरोस्त्वित्यर्थः । शिवतातिश्च भवति किं पाठे
शिवतातिः शिवकरः ॥ सर्वदेवात्ताविलित्यनुवर्तमाने शिवशमरिष्टस्य कर-
हति ताविल् ॥ अत्र मरणमेव सर्वदुःखनाशकतया निर्वाणं मोक्षस्वस्या-
न्तरपवसरः । यद्वा । मरणमेव निर्वाणं निर्वृतिः सुखम् ॥ निर्वाणं निर्वृ-
तो मोक्ष इति विश्वः । अन्तरपवसराभ्यात्मसदृशोऽविति मेदिनीकारः ॥

१ भगवती मालतीलङ्घिकाभ्यां सहर्षेन एव प्रवृत्ता B, C. same as B. but
has. sam for सहर्ष. २ ततः प्रविशन्ति ताः B. ३ D. om. सह-र्ष. ४ कर्तार्याभ्यां
असं A. D. ५ सुहृदि यत्नैरभिमतः N. ५ विधाताया A.

माल० । स्वगतम् । केण उण उवाएण समदं मरणणिग्वाणस्स अ-
न्तरं संभावइस्स । मरणंपि मन्दभाधवेआणं अहिमदं ति दुल्लहं
होदि । (क)

लव० । स्वगतम् । अदिकिल्लमिदा वखु पिअसही एदिणा अणु-
कलविण्णलम्भेण । (ख)

प्रविश्य पेटालकईस्ता प्रतीहारी । भवच्चो भण्णादि एदि-
णा णलिन्दोणुपेसिदेण विवाहणवत्थेण देवदापुरदो अलंकरिद्वय
८० मालदिर्त्ति । (ग)

(क) केन पुनरुपायेन सांप्रतं मरणनिर्वाणस्यन्तरं संभावयिष्ये ।
मरणमपि मन्दभागधेयानामभिमतमिति दुर्लभं भवति ।

(ख) अतिहामिता कलु प्रियसख्येतेनानुकूलविप्रलम्भेन ।

(ग) भवति अमर्त्यो भण्येतेन नरेन्द्रानुप्रेषितेन विवाहनेपथ्येन
देवतापुरतोऽलंकृत्या मालतीति ।

संभावयिष्ये सम्यक्प्राप्स्यामि ॥ भू प्राप्तावित्यस्यात्मनेपादिनो रूपम् ॥
सांप्रतमित्यनेन माधवालाभानन्दनलाभविलम्बनाच्चेति दाशितम् । मन्द-
भाग्यतया माधवप्राप्तिवन्मरणमपि न स्यादिति भावः ।

७६-९० अत्र ह्यामिता क्लमं श्रमं प्रापिता । अनुकूलेन माधवे-
न सह विप्रलम्भो विरहस्तेन । यद्वा । अनुकूलो नन्दनस्तस्य विप्रलम्भेन
वञ्चनया । पेटकं मञ्जूषा ॥ पेटकं पुस्तकादीनां मञ्जूषायां कदम्बक इति

१ B. om. स्वगतं; N. om. उण; अन्तरेण for उवाएण B.; अन्तरं B.
२ णेवि A. C. D. N.; °हेआणं A. °हेआण N.; मण्डुइ A. ३ अति°
A. C.; °मिदा B.; N. om. वखु; B. om. एदिणा, एदेण N.; अणुकूल
C. D. ४ पेटक A. D.; अमर्त्यो भवच्चो विण्णवदि A. अमर्त्यो भवच्चो भण्णादि D.
एदेण for एदिणा N. ५ नरेन्द्रा° B. N.; णवत्थेण A. D. N.; अलंकार°
६ °दिनि D. ७ Com. with A.

काम० । युक्तमाहामर्थः । माङ्गलिकं तत्स्थानप्रती दृश्य ।

प्रती० । एवं दाव धवलपट्टं सुअचोलां एदे च उत्तरीयं रत्नव-
णसुअं इमे अ सव्वङ्गिआ आहरणसंज्ञाया अयं च मोत्तिआहारो
चन्दणं कुसुमापीडो अ । (क)

काम० । अपवार्य । रमणीयं हि वत्समकरन्दमल्लोकपिपति
मदयन्तिका । प्रकाशम् । गृहीत्वा । भवत्वोभित्युच्यतामभान्यः ।

प्रती० तथै । इति निष्क्रान्ता ।

काम० । लब्धङ्गिके प्रविश त्वमभ्यन्तरं वत्सया मालत्या सह ।

(क) एवं तावद्धवलपट्टं सुअचोलाकमेतच्चोत्तरीयं रत्नवर्णाशुकमिमे च
सव्वङ्गिका आभरणसंज्ञाया अयं च मोत्तिआहारश्चन्दनं कुसुमापीडश्च ।

मेदिनीकारः ॥ पेटकोग्रहणं तु नन्दनप्रसाधनार्थम् । [प्रती० वा०] अत्र
नेपथ्यं प्रसाधनम् । युक्तमिति । एतत्प्रसाधनेन मकरन्दमल्लोक्य मदयन्तिकां
विवाहयिष्यामीति भावः । माङ्गलिकं मङ्गलदेतुः । अत्र धवलं यवदं सू-
त्रमयमंशुकं तेन निर्मितश्चोलाकः कूर्पासकः ॥ चोलः कूर्पासकोस्त्रिपा-
मिथमरः ॥ उत्तरीयरूपं रक्ताशुकं तिलव्रीहस्तम् ॥ आपीडः शोखतेस्त्रि-
यामिति मेदिनीकारः ॥ भवतीति संबोधनम् । गुरुतमस्तं मालत्यनुरागा-
नुभवो माधवस्य न स्यादत उत्तं प्रविश त्वमिति । विवर्ते विवर्ते ।

१ N. om. अमाल्यः; एतन्स्थानं A. इति for अति D. N. २ एवं A. B.;
३ एवं A. पट्टं सुअं D. N.; 'चोला' A. D.; N. om. चोला; अ for च
N.; 'रत्नवर्णसुअं' N. ३ रत्नसुअं B.; सव्वङ्गिआहरण C. भरण N.; इमे for
अयं N.; अ for च N.; मोत्तिआहार N.; एवं before चन्दणं A. D. N. ४ एव च
सितकुसुं D. एवं सितकुसुमापीडं चि N. ५ N. om. हि. द जनः for मदयन्तिका
N.; एवं for ओमिति A.; भवति एवं N. ७ N. om. तथैति. एवमे before ल-
ङ्गिके A. D.; B. N. om. मालत्या. ८ Com. om. वर्ण; एवं for रमे Com.
१० एव for रमे Com.; एवं चन्दनं एव च सितकुसुमापीडः Com.

लव० । अथ भगवती उण कर्हि । (क)

काम० । अहमपि तावेद्विक्तेलंकरणरत्नानां प्राशस्य शाश्वतः
परीक्षित्ये । इति निष्क्रान्ता ।

माल० । स्वगतम् । लवङ्गिआमेत्तपरिवारसि संवृत्ता । (ख)

लव० । एदं देवदामन्दिरद्वारं पविसस्य । इति प्रविशतः । (ग)

मक० । वयस्यं इतस्तावत्तम्भापवारितौ तिष्ठायः । तथा कुसवः ।

लव० । सहि अंभं अङ्गराभो इमाभो कुसुममालायां । (घ)

माल० । ततो किं । (ङ)

(क) अथ भगवती पुनः क ।

(ख) लवङ्गिकामात्तपरिवारासि संवृत्ता ।

(ग) एतदेवतामन्दिरद्वारं प्रविशायः ।

(घ) सहि अयमङ्गराग इमाः कुसुममालाः ।

(ङ) ततः किम् ।

९२-९७. [मा० वा०] हृत्तमरणवकाशप्राप्त्या सानन्दोक्ति-
रियम् । [ल० वा०] बाह्यसंवेदनाभावान्मालती न पश्यतीति भावः ।
अपवारितं व्यवहितम् । अत्राङ्गरागः कुङ्कुमादिः । तत्प्रयोजनमपश्य-

१ N. om. अथ; N. om. कर्हि. २ B. om. तावत्; B. om. भजे-
करण. ३ आत्मनर्त N.; A. D. add कथं before लवङ्गिआ०; परिवारसि
B.; N. adds प्रकाशम् after संवृत्ता and gives the following
speech to मालती. ४ इदं A. C. D.; ता पविसस्य A.; B. D. om.
पविसस्य; एतदु पविसस्य N.; B. N. om. इति. ५ N. om. वयस्य;
एतस्मात्प्राप्तारितयस्यौ A. D.; N. om. तावत्; ०पवारितौ प्रकाशः N. ६ इमे
N.; ०राभ N.; इमां कुसुमां B. ७ एष Com.

लव० । संहि इमस्मि पाणिग्गाहणारम्भे कल्याणसंपत्तिणिमित्तं देवदाओ पूजहि^१ ति अन्वाए अणुप्पेमिदासि । (क)

माल्ल० । कीस दाणिं दासणसमारम्भदेवदुर्विलासपरिणामदुःख-
णिद्वद्धमाणसं पुणो पुणो णिव्वेददूसहं मं मन्दभाणिनीं दुत्तोपि । (ख)

लव० । अहं किं सि वत्तुकामा । (ग)

(क) संहि अस्मिन्पाणिग्रहणारम्भे कल्याणसंपत्तिणिमित्तं देवदाः पूजयेत्यम्भशानुप्रथितासि ।

(ख) किमिदानीं दासणसमारम्भदेवदुर्विलासपरिणामदुःखनिर्मुक्त्यभा-
वतां पुनः पुनर्निर्वेददुःसहं मं मन्दभाणिनीं दुत्तोपि ।

(ग) अहं किमसि वत्तुकामा ।

न्तीवाह । ततः किं मयानेन कर्तव्यमित्यर्थः । अत्र पाणिग्रहणेन सावा-
न्योक्त्या माधवनन्दनयोर्विवाहश्लेषेण नर्मस्तोतोयं भावः । यदाह ।

श्लेषेणोक्तिस्तु भावानां नर्मस्फोट इतीरितः ।

१००-१०५. अत्र दुर्विलासपरिणामः श्रियत्वाद्यादिवत्तामिल-
क्षणः । दुःसहमिति क्रियाविशेषणम् । अनवा श्लिष्टं महद्यो न ज्ञातव्यत
इयमेव वदन्वित्यत आह [लवङ्गिका] । अत्राभिनिवेशिना मनोरन्ध्रेन

१ B. om. संहि; इमस्मि C.; ग्राहणमप्युत्तरारम्भे A. °ग्राहमप्युत्तरा° N.
२ पूजोसि ति C.; अस्मैहि ति N.; °पूजोसि° C. ३ N. inserts स० after
माल्लो; किं for कीस A.; दाणिं B. C. D.; दुर्विलसिद B. ४ णिव्वज्जिद A.
निदल्लिथ N. and णिव्वज्जिनिद C. for निदद्व; B. D. om. one पुणो; ति
after पुणो A. B. C. D.; ममच्छेअ A. and ममच्छेअ D. N. for निवेद.
दूसहं A.; C. N. om. मं; °दुत्तोपि A. B. C. D. ५ दुत्तोपि B. दुत्तापेसि
C., दुत्तिच्छेदि N. ६ अहं A. अपि D. N. om. अह. ७ Com. with A.
८ Com. with A. D. N. ९ Com. with A. D.

माल० । जं^१ दाभि दुल्लहाहिणिवेसमणोरहाविसंवदन्तभाषयेओ
जणो मन्तेदि । (क)

माक० । सखे श्रूयताम् ।

माध० । श्रुतमसंतोषश्च हृदयस्य ।

माल० । लवङ्गिकां परिष्वज्य । परमथदहिणि पिअसहि ल-
वङ्गिए एसा दाणिं दे पिअसही अणाहा मरणे वट्टमाणा आगम्भ-
णिग्गामणिम्मिदणिरन्तरीयआरोक्खुत्तवीसम्भसरिन् परिस्सइअ तुमं
पैथेदि जइ दे अहं अणुवट्टणीआ ततो मं हिअएण धारअन्ती सम-

(क) यदिदानीं दुर्लभाभिनिवेशमनोरथाविसंवदद्भागधेयो जनो
मन्तुयते ।

विसंवादं प्रतिकूलं भाग्यं तस्य सः । भाग्ये दुर्लभा वाञ्छां भक्त्वाह सखे
श्रुतमिति । श्लिष्टे वचस्यनिष्ठाशङ्कितमाहासंतोष इति ।

१०६-१११. अत्र परमार्थेयादिना विश्वातपावत्वमुक्तम् ।
विरूढ उपचितः । सहशं यथा तथा परिष्वज्येत्यन्वयः । अनुवर्तनीयो-
पकर्तव्या । समग्रसौभाग्यपदेनारविन्दस्पर्धिनी शोभोक्ता । यदाह ।

उत्तमैर्गुणिभिः स्पर्धा या सा शोभा प्रकीर्तिता ॥

मां हृदये धारयन्तीत्यनेन परंपरया ममापि दर्शनं स्यादित्युक्तम् ।

१ किं for जं N.; दाणीं C.; अभिनिवेशि D.; अहिनिवेशि A.; अभिनि०
N.; मणरह N.; भाग्येओ D. N. २ श्रुतं A. N. ३ अतोषश्च B.; तु for च
C. N.; हृदये D. ४ A. C. D. insert ता before परम०; भराणि N. ५ दाणीं
B. D. ६ D. om. निग्ग-द; N. om. निग्गिद; ०रोपभारविरूढ A. ०रोपभार
B. ०रन्तरीयारूढ N.; पिअसम्म N.; मरिस्सइअ B. परिस्सज्जीअ N.; N. om.
तुमं. ७ अभाषयेदि for पैथेदि N.; जइ N.; ०वट्टणीआ for ०वट्टणीआ D.; हिअ-
ए for हिअएण C.; धारअन्ती N. ८ ०निवेशि or निवेशित्व Com. विसंवाद for
विसंवदत् Com.

मसोहगलच्छीपरिगहेकमङ्गलं माहवसिरिणो महाराविन्दं आण-
न्दमसिणं अवलोभइस्ससि । (क) इति रोदिति ।

माध० । वयस्य मकरन्द

म्लानस्य जीवकुसुमस्य विकासनानि

सतपणानि सकलैन्द्रियमोहनानि ।

(क) परमाधमिनि प्रियतमि लज्जङ्गके एवेदानीं ते प्रियत-
म्यनाथा मरणे वर्तमानागर्भनिर्गमनिमित्तानिरन्तरं यत्प्रागेष्टवन्मम
सदृशं परिष्वज्य त्वां प्रार्थयते यदि तेहमनुवर्तनीया ततो मां हृदयेन
धारयन्ती समग्रसौभाग्यलक्ष्मीपरिग्रहेकमङ्गलं माधवश्रियो मुखामविन्द-
मानन्दमसृणमवलोकयिष्यसि ।

माधवश्रिय इत्यत्र प्रारुते पूर्वनिपातानियमान्छ्रीयाधवमेत्यर्थः । आन-
न्दमसृणत्वेन स्निग्धा दृष्टिरुक्ता ।

११३-११६. म्लानस्येत्यादि । वचस्येवावृताति मयापि दिव्या
निर्णीतानि । त्वया श्रुतमित्यादिना निर्णीतानि मया बहुनेत्यापि-
पदार्थः । अमृततुल्यत्वमाह । म्लानस्य प्रत्याशाभङ्गज्ञानेन संकोचि-
तस्य जीवपुष्पस्य प्रकाशनानि । अमृतेषु सर्वप्रकाशकतया म्लानपुष्प-
प्रकाशकत्वम् । संतपणानि तृप्तिकरणानि । अमृतेष्वेवम् । संतपणे साति
बाधोन्द्रियतर्पकानि । अमृतेष्वेवम् । आनन्दनान्तरमौक्तिकानि । आध्यत
आनीयतेनेनेत्यायनम् । रसस्वापनं रसायनम् । वचसां चित्तोद्भासकत्वेन
नवत्वजननादिवामृतस्य जरादिनाशकत्वेन नवत्वजननादिदमिति भावः ।
यद्वा । अमृतपदेन जलमोक्षपीयूषाप्युच्यन्ते । तत्राद्यपदेन जलसाम्यम् ।

१ माहवसि सिरिमुहा० N. २ N. has एकोणसु for भाणन्द-स्ससि; एकोणसि
for अवलोभइस्ससि C. D. ३ विकास० A. C. ४ तत्पर० Com. ५ कारवि-
रुद Com. ६ हृदये Com.

११५

आनन्दनानि हृदयैकसायनानि

दिष्ट्या मयाप्यधिगतानि वृत्तो मृतानि ॥

माल० । जहा तस्स जीविदप्पदाइणो जणस्स अवसिदं मं खु-
णिअ संतप्पमाणस्स तं तहायिहं सरिररथणं ण परिहीअदि जहा
अं लोअन्तरगदं पि मं उदिसिअ सो जणो सुमरणसंकथामेत्तपरिसेस
मोक्षसाम्भारानितरपदञ्चम् । मोक्षे हि सम्यक्वृत्तिविषये निराकाङ्क्षितेव ।
अन्निपमोहोपि विषयग्रहाभावात् ।

॥ आनन्दं ब्रह्मणो रूपं तच्च मोक्षे प्रविष्टितम् ॥

इति श्रुत्वेरानन्दमयता मोक्षे । यद्वा । आद्यपदाभ्यां जलसा-
म्यमितरपदान्यां मोक्षसाम्भारम् । जीयुषसाम्भारं शेषपदम् ॥ अमृतं
मोक्षपीयूषसलिलेषु घृतेति चेति भरणिः ॥

११७-१२६.

अवसिता मृता । तथाविधमनिर्वचनीयम् । न
परिहीयते न नश्यति तथा काष्ठवसीत्यन्वयः । लोकाया वा गार्हस्थ्यमस्ति
स-? पत्नीकृतं वा । माधवमिति प्रत्याशानाशोदिकेवेत्यवधारणम् । हन्ता-
नुकम्पायाम् । करुणमिति । आलस्यादित्युक्त्यो निरपेक्षभावः । करुण औत्सु-
क्यचिन्तासमुत्थः सापेक्षभावो विप्रलम्भ इत्यनयोर्भेदः । अत एव निरपेक्ष-
पदोपलक्षितनैराश्यमाह माधवः । नैराश्येत्यादि । नैराश्येन प्रत्याशानाशो-
न कातरा विसंश्रुता धीर्यस्या हरिणनेत्रायाः । वास्तव्यं प्रियविश्लेषे प्राणत्या-
गेच्छा । मोहो भ्रमः सप्रत्याशात्वेपि नैराश्याभिमानः । ताभ्यां यत्परिदेवितं
विलपनं वृत्तवर्तमानभावव्यर्थचिन्तनमतिकरुणं मनोज्ञं च श्रुत्वा चिन्तया

१ जह N.; N. om. जणस्स; अवसिदं A. C. अवसिदं D. अवसीदं N.
२ N. om. तं; जहा C. and तह D. for तहा; सरिररत्तणं B. सरिरं N.
जहा D. जह N. ३ N. om. अ; मयं for गदं N. इति A. C. N.; परजोअ-
अदमि A.; N. om. सो जणो; ० गणकथा A. D. ० रणसंकथा N.; संभरण for
समरण C.; परिगणि for परिसेस N.

कालान्तरे वि लोभजनं न सिद्धिलेदि तहा करेसु । एवमेव पिभस-
हीए पैसादादो मालदी किदथा भोदि । (क)

मक० । हन्त अतिक्रुणं वसते ।

माध० । नैराश्यकातरधिया हरिणक्षणायाः

श्रुत्वा निकामकरणं च मनोहरं च ।

वात्सल्यमोहपरिदेवितमुद्दहामि

चिन्ताविषादविषदं च महोत्सवं च ॥

(क) यया तस्य जीवितप्रदायिनो जनस्यावसिति मां श्रुत्वा
संतप्यमानस्य तत्तथाविधं शरीररत्नं न परिहीयते यथा च लोकान्तर-
गतामपि मामुद्दिश्य स जनः स्मरणसंकथामालपरिशेषं कालान्तरेपिलोक-
यात्रां न शिथिलयति तथा कुरुष्व । एवमेव प्रियसख्योः प्रसादान्मालायां
कृतार्था भवति ।

यो विषादस्तेन विपत्तिमुद्दहामि । चिन्ताविषादरूपां वा विपत्तिं महोत्सवं
चोद्दहामि । चकारो मियो विरुद्धरसयोजने । इह हेतुकलभावनाश्रयः ।
तथा हि । नैराश्यकातरबुद्धित्वाद्वात्सल्यम् । ततः परिदेवनम् । तच्छ्रुत्वा
मनोविषादः । तथा हरिणक्षणेनापहृतचित्तस्य समालान्मनोज्ञपरि-
देवितं श्रुत्वा महोत्सवः ।

१ कालदरेण N; वि B; D. N. om. वि; लोभजनं N; ० के N. तत C.
N; करेसि A. D. N; N. om. उज्ज्व; पिभसही दे N. २ मध्यामदी B. C.
N. om. पैसादादो, पैसा ० A. मालदी N. अणाहा सकामा होइ for किदथा भोदि N;
कदथा A. C; भोदि B. भविस्सदि D. ३ B. om. अति; प्रस्तुतभनया for वनेति
N. ४ चिन्तावस्तन B. चिन्तावसाद C. ५ यथा च तस्य Com. ६ भगवति मां
Com. ७ वरकोकगतामप्यु० Com. ८ संस्मरणकथः Com.; Com. om. अति.
९ करिष्यति Com. १० ० सखीप्रसा० Com.

लव० । पंडिहदं दे अमङ्गलं । ण अदो वि अधिअदरं सुणि-
स्सं । (क)

माल० । सहि पिअं वणु तुत्ताणं मालदीजीविदं ण उणे मा-
लदी । (ख)

लव० । किं एवदं भणिदं भोदि । (ग)

माल० । आत्मानं निर्दिश्य । जेण पञ्चसाणिवन्धणेहिं

(क) प्रतिहतं तेमङ्गलम् । नातोऽप्यधिकतरं श्रोष्यामि ।

(ख) सखि प्रियं खलु युष्माकं मालतीजीवितं न पुनर्मालती ।

(ग) किमेवं भणितं भवति ।

स पुनः कन्दनैर्मोहिः प्रलापैः परिद्वनैः ।

देहापासाभिघातैश्च करुणाभिनयो भवेत् ॥

इति भरतः ।

१२७-१३०. अत्रामङ्गलप्रतिघातो विवाहादिति बाह्यम् । माध-
वसन्निधानादिष्वान्तरम् । बाह्यार्थमाकलय्याह [सखि प्रियमिति] । अत्र
तच्छरीरावच्छिन्नात्मा मालती । जीवनं त्वदृष्ट्विशेषकारित्वदेहात्मसंयोग
इति जीवनमालत्योर्भेदः । जीवनस्य सुखहेतुतया प्रियत्वं तच्चेह
दुःखसंततिजनकमतस्यान्यमेव भवतीति भावः ।

१३१-१३६. अत्रान्यजनेत्यत्रान्यपदेन माधवाभिधानम् । नन्द-
नापेक्षयान्यत्वात् । दुर्लभत्वेन परकीयत्वारोपादा । बीभत्समिह नन्दन-
विवाहार्थमङ्गलस्यानिष्टस्य दर्शनात् । अनपराद्धमितीषदर्थं नञ् । आन-

१ आह पाठो A. D. N.; दणि before इ A. D. N.; पादो वि अधिअं सु-
णिस्सं D. पादो वरं सुणिस्सं N.; अहिअं B. D. ends here. २ N. om. लण
उ सहि before किं N.; वि for एव N.; भणिदे E. भणियेण C.; रोदि N.
३ N. om. आत्मानं निर्दिश्य, C. om. जेण; A. E. have भण्यन्त after
जेण; ४ वन्धणेहिं A. ५ नातोऽपि Com. ६ किमेव Com.

वधणसंविहाणेहिं जीभाविध इमं महावीधच्छारमं अणुभा-
विदहि । संपदं उणं मणोरही एतो जजेव जं तस्त देवस
परकोरअत्तणेण अवरद्धं अत्ताणभं परिच्चइस्सं ति । ता इमस्सि पओ-
अणे पिअसही मे^१ अपरिपन्थिणी होइ । (क) इति पादयोः पत्ति ।

माध० । सैषां सीमा स्नेहस्य । लवङ्गिका माधवे संज्ञया प्रमा-
दयति ।

मक० । वयस्य उपसृत्य लवङ्गिकास्थाने तिष्ठ ।

(क) येन प्रत्याशानिवन्धनैर्वचनसंविधानैर्जीवयित्वं महावीधसा-
रम्भमनुभावितारिम् । साप्रत पुनर्मनोरथ एव एव पत्तस्य देवस्य
परकीयत्वेनापराद्धमात्मानं परित्यक्त्यामीति । तदस्मिन्प्रयोजने प्रियसखी
मेपरिपन्थिनी भवतु ।

रदनविवाहपर्यन्तस्थायित्वे महापराधी पतः । अन्यस्य संभोगादिरभावदिष्ट
एवेत्युक्तम् । अपरिपन्थिन्यविरोधिनी । एतदात्मत्यागरूपम् ।

१३७-१४५. संज्ञया संकेतेन । परवाननायत्तः । सात्वसेन
जडतया । अत्यभोष्टलाभादिषम् । नेदीयसां निकटानाम् । रवैर शनैः ।
[मलि० वा०] अत्र मर्तुं स्वीकुर्वित्यर्थः । माधवस्य संस्कृतभाषया

१ वधणविण्णसोहिं C. E. वधणविलगणोहिं B. वधणसंविहाणोहिं N.; जजेव after
इमं A. E.; ०भात्सारं B. C. ०मन्त्र भारं N. २ मन A. मह after जण
E., N. has मे after मणोरही; एत्तिभं एव for एतो जजेव N. B. om.
इमेव; N. om. देवस्स. ३ परोस्सवगुणकिरिचणेण A. C. परोस्सवगुणसंकि-
रिचणे B. परोस्सवगुणकिरिचणे E.; अणवरद्धं A. C. E. अणवरद्धं B.; अत्ताणं
A. N.; परिच्चइअ णिच्चुदा भविस्सं । सहि एदास्सं for परिच्चइस्सं—तिष्ठ N.;
परिच्चइस्सति ति B. ४ B. om. मे; होइ for होइ C.; N. om. इति. ५ ए
एव N. संज्ञयाहयति N. ६ N. om. वयस्य; लवङ्गिकायाः A. C. ७ येनान्य-
जनपन्थो Com. ०लेयमेवाह. ८ महावीधसामनु Com.; पुनर्मनो Com.
९ पराधीनतेनानुसारात् Com.; परिपन्थिनी Com.

१४०. माध० । प्रैद्यानस्मि साधवसेन ।

मक० । इयमेव नेदीयेसा प्रकतिरभ्युदयानाम् ।

माधवः स्वैर लवङ्गिकौस्थाने तिष्ठति ।

माल० । सहि करेहि अणु उल्लाह पसादं । (क)

१४१. म० । सरले साहसप्रा परिहर रम्भोरु मुञ्च संरम्भम् ।

१४२. विरसं विरहायासं बोद्धुं तव चित्तमसहं मे ॥

माल० । अलङ्कणीभो ज्ञेय दे मालदीपणामो । (ख)

माध० । सहर्षम् । किं त्वां भणामि विच्छेददारुणायासकारिणि ।

(क) सखि कुर्वन्कुलदया प्रसादम् ।

(ख) अलङ्कनीय एव ते मालतीप्रणामः ।

लवङ्गिकाश्रमो न स्यादिति भाषासमावेशेनाह । सरले इत्यादि । साहस
आत्मनिरपेक्षकार्ये रागमनुरागं परिहर । रम्भोरु कदलीसमोरुदेशे हे
संरम्भं मरणे त्वरां त्यज जीवन्त्यां प्रत्याशापि स्यादिति भावः । विरसं
रसशून्यं तव प्रियेष्टदुःखं सोढुं मे चित्तमसहं यतः । अतोयं बह्व-
मस्थायि दत्तोत्सवस्य मरणाभिनिवेशामेति लवङ्गिकाभिप्रायः । अत एव
सरले अज्ञे कजप्रकृतिके वा । माधवपक्षे सरले अजानति हे तव विर-
हायासं सोढुं मे चित्तमसहमतस्तव समीपमागतोस्मि तन्मरणं त्यज ।
इतरत्तममेव । तदिह संस्कृतप्राकृतयोः साम्यात्प्राकृतमुपक्रमम् ।

१४३-१४८. किं वेत्स्यसि । किं वा भणामि । त्वदारम्भनिषेधं न
करोमीत्यर्थः । हे विरहदुःसहकष्टकारिणि मुश्रोणि कामममीष्टं कुरु । यद्येवं

१. यस्य before परगम् A. C. E. २. नेदीयेसि B. ३. लवङ्गिकायाः C.
४. "कूल" N. ५. सोढुं A. N. ६. सहि before अणु "A. B.; अवलङ्कणी-
के G. E. अवलङ्किते B.; N. om. ७. ज्ञेयः प्रणामो N. ८. N. om. सहर्षम् न
विज्ञेयं A. N. ९. कारिणि C. E. १०. शरीरं Com. ११. सहि अणु Com. अणु
for एव Com.

कामं कुरु वरारोहे देहि मे परिभ्रमणम् ॥

माल० । सहर्षम् । कथं अणुगहीदक्षि ! उत्थाय । इयमालि-
ङ्गमि । दंसणं उण पिअसहीर दाहुण्णोडेण निरुद्धं ण लम्भी- १
अदि । आलिङ्गयं सानन्दम् । सहि कटोरकमलपद्मलो अण्णारि-
सो उजेय्य दे अज्ज निग्गवेदि सरीरफंसो । सासवम् । किं च ।

(क) कथमनुगृहीतास्मि । इयमालिङ्गमि । दर्शनं पुनः प्रियसख्या
वाहूपोडेन निरुद्धं न लभ्यते । सखि कटोरकमलपद्मलोन्मेषादि एव
तद्य निर्वापयति शरीरस्पर्शः । किं च । मौलिविविधिताञ्जलिर्मम

तदा ममालिङ्गनं देहीति लयङ्गिकापक्षे । माधवपक्षे तु किं वा भगवति
किं वक्तव्येन कामं कामव्यापारं कुरु । अतः परिभ्रमणं देहि ॥ आरो-
हः श्रोणिकाययोरिति वरणिः ॥ श्लोकद्वयमिदं सौरसेन्या । पदाह ।

स्पष्टार्थं लक्षणं प्रोक्तं सौरसेन्याः प्रपञ्चतः ।

लक्षणं त्वेकमेवास्याः संस्कृताद्यदनूनता ॥

१५०-१६३. अत्र उत्पीडः प्रबलीभूय-निर्गमः । उत्पीडः समूहो
वा । अपश्चिमं चरमम् । प्रियस्पर्शादाह्लादात्सहर्षम् । कटोरमरालम्बो
बीजकोशः । पद्मलो रोमाञ्ज्जगोमात् । समाधिना सुकुमारः । अन्वाहश
एवानुभूतसखीस्पर्शविधर्मः । इमशानानुभूतस्पर्शतुल्यः । निर्वापयति

१ B. om. सहर्षम् ; ०यदक्षि for ०यहीदक्षि N. २ E. om. पिअसहीर ;
वाहुण्णोडेण नि० A. वाहुण्णोडेण नि० B. वाहुण्णोडेण C. वाहुण्णोडेण E. अपक्षि-
मे ण लम्भी० A. पञ्चख्ये ण लम्भी० N. ; लम्भी नि E. लम्भी E. लम्भी नि C.
३ इयमालिङ्गमि B. ; N. om. सानन्दम्. कमलगम्भवत् ० A. E. N. ४ एव N. ;
B. om. अज्ज ; ०वेदि N. निग्गवेदि B. C. ; A. adds मं सतणसाण पिअसहीर
after ०वेदि ; मं after ०वेदि E. N. ; सहि before किं च N. ; किं च C.
N. ५ ०दीउजेयन निरुद्धं प्रियसखा अण्णमि म Com. ; कमलगम्भोपलसुमुमरोम्य
Com. ६ उभात्यय for किं च Com.

मन्दसिधिविवेसिदञ्जली महः स्वर्गणेण विष्णवेहि तं जणं ण
मर मन्दमोहणीए विभसन्तपुण्डरीअलच्छीविलासहारिणो मुख-
१५ न्दमण्डलस्स दे^३ सच्छन्दसणेण संभावितो चिरं महूसवो लोअणा-
णं । मुधामणोरहेहि अ अविरदविअम्भमाणदुःखारुक्खेअव्वइअरुक्खत्त-
माणबन्धणं धारिअं हिअअं । गमिआ अ वारं वारं सविसेस-

वधनेन विज्ञापय तं जनं न मया मन्दभाग्यया विकर्तपुण्ड-
रीकलक्ष्मीविलासहारिणो मुखचन्द्रमण्डलस्य ते स्वच्छन्ददर्शनेन
संभावितश्चिरं महोत्सवो लोचनानाम् । मुधामनोरथैश्चाविरतविजृ-
म्भमाणदुर्बाराद्वेगव्यतिकरोद्धर्तमानबन्धनं धारितं हृदयम् । गमिताश्च

तापं क्षमयति । तथा तादृशः स्पृशः शङ्कणविवयोप्यत्र नेति निर्वेदास्ता-
श्रुता । अत्र विकर्तान्तं ज्ञातं पत्राणि यस्य तत् । अन्यथेदं व्यर्थं स्यात् ।
मण्डलपदं संपूर्णत्वार्थम् । चिरमित्यनेन स्वाधीनभर्तृकात्वमुक्तम् ।

सुस्तादिरसैर्यस्या बद्धः पार्श्वगतः प्रियः ।

सामोदगुणसंप्राप्ता भवेत्स्वाधीनभर्तृका ॥

निवेद्य दुःखं सुखी भवेदिति पूर्वानुभूतदुःखं निवेदयति । अविरतेत्यादि । उ-
द्धर्तमानमुन्मूलितं बन्धनं स्यैर्यं यस्य तत् । बन्धनं स्वस्थानावस्थानं तस्योद्ध-
र्तनमुन्मूलनारम्भ इति पाठान्तरव्याख्या । गमिताश्चेत्यादिना व्याख्येय-
स्योक्ता । अतिवाहितातिक्रान्ता । चन्द्रातप इति तापकारित्वादातपः ।

१ मालि N.; °लिभंजजो C. N. E.; सम A.; विष्णवेहि A.; जण A. जह
N. before ण मर. २ °भाभाए N. विसदसदपत्तञ्जो N. °हारिणी सपुण्णचन्द-
मण्डलदिरामस्स मुहस्स दे A.; अन्द for चन्द A. B. C. E. ३ B. om. दे;
लोअणमहोत्सवो for महू-णाणं N. ४ मुधाम° B. मुश° N.; °रहेहि अविरथं
N. विदथ° B. विदथ° N.; दुस्तारदुस्सववअ° N. वसत° B.; सविसेस
A. ५ विज्ञापयिअसे Com.; यथा न मया Com. ६ तिसससससपुण्डरी° Com.

दूसहोऽम्भदूमाविभसहीभणा सरीरसंज्ञाया । कथं वि भविष्य-
हिदा ३ चन्द्रादधमलयमारुदण्यमहा भगवत्परंपरा संपदं उण
गिरासा संवृत्तेति । तुय वि प्रियसखि सर्वदा सुमरिद्वयि । १
एसां भ माहवसिरीसहत्थणिग्माणमणुहरा वडलमाला मालदी-
णित्थिसेसं प्रियसहीए इडुव्वा सर्वथा हिअए धारणीएस्ति । (क)
सकण्ठादपनीय माधवस्य हृदि विन्यस्यन्ती सहस्रापसूत्र साध्वसो-
त्कम्पं नाटयति ।

वारं वारं सविशेषदुःसहार्म्भदावितसंखीजनाः सरीरसंज्ञायाः । क-
थमप्यतिवाहिता च चन्द्रादधमलयमारुतप्रमुखानर्थपरंपरा साप्रतं पुन-
निराशां संवृत्तेति । त्वयापि प्रियसखि सर्वदा स्मर्तव्यास्मि । एषा च
श्रीमाधवस्वहस्तनिर्माणमनोहरा वकुलमाला मालतीनिर्विशेष प्रियसख्यः
दृष्टव्या सर्वथा हृदये धारणीयेति ।

एतेषामनर्थत्वमाह भरतः ।

संभोगे ये सुखं कुर्युस्ते दुःखं निरहे भृशम् । इति ।

स्मर्तव्येत्यनेन करुणव्यभिचारिभावं स्मरणमाह । यदाह । व्यभिचा-
रिणोस्य

निर्वेदो ग्लानिभरणव्याधिदैव्यश्रमादयः ॥

१ सविशेष दुःसहार्म्भदावितसंखीजना A. दूसहाभासदूमा ° N. °जणा N.; कथं N.
२ A. N. om. भ; पुण for उण N. ३ गिरासावि A. °सखि N.; वि-
भसहीए A. °सखी N.; समहा N. E.; °व्वादि N. E. ४ एसा वि मा ° N.
सिरियाहवसह ° A.; B. om. सिरि; °सिरीहव N.; मणा ° B. मण ° N.;
B. om. मालदी and has जीविद; मालदीजीविद A. C. E. ५ सवहा हिअए
N. ६ सकण्ठादपनीय माधवस्य for सकण्ठादपनीय N., °दवनीय for °दप-
नीय B.; हृदये for हृदि C. न्यव्य for विन्यस्यन्ती N.; °सोपसूत्र for °साध

१६५ माध० । अपवर्ण । इन्त ।

एकीकृतस्त्वचि निषिक्त इवावपीडय

निर्भुषपीनकुचकुङ्कुलमानया मे ।

कर्पूरहारहरिचन्दनचन्द्रकान्त-

निःस्पन्दशैबलमृणालहिमादिवर्गः ॥

७० माल० । स्वगतम् । अहो लवङ्गिआय मालती विप्रलब्धा । (५)

(क) अहो लवङ्गिकाया मालती विप्रलब्धा ।

नैराश्याच्च मरणोदयः । यदाह ।

सर्वैरतैः प्रतीकारैर्वदि नाशित समागमः ।

कामाग्निना प्रदीप्ताया जायते मरणं दतः ॥

विप्रलम्भवारुणानन्तरं स्थायिनः शृङ्गारस्योपक्रममाह । एषा चेति ।
साध्वसं भयम् ।

१६५-१६९. इन्त हर्षे । एकीत्यादि । अनया मालत्या कर्पूरा-
दिवर्ग एकीकृतः सञ्चालिङ्ग्य मे त्वचि निषिक्त इव । स्पर्शस्य त्वगिन्द्रि-
यग्राह्यतया त्वचीत्युक्तम् । निर्भुषी निरन्तरावलम्बौ पीनौ स्तनकुङ्कुलौ
यस्यास्तया । हरिचन्दनं चन्दनविशेषः । निःस्पन्देन द्रव्याभिधानम् ॥
रुदभिहितो भावो द्रव्यवत्प्रकाशात् इति न्यायात् ॥ निःस्पन्दीति पाठे
निःस्पन्दिनः सरसाः शैबलादय इत्यर्थः । अनेन प्रशान्तौ मे कामज-
स्ताप इत्युक्तम् । बहुपमेयम् ।

१ N. om. इन्त. २ निषक्त A. B.; उपलब्ध C. ३ निर्भुष for निर्भुष
Com.; कुङ्कुल B. E. & N. om. चन्दनं. चन्दनं C.

माध० । अथि स्वचित्तवेदनामात्रनिवेदिनि परव्यथानभिज्ञ इयम-
पालम्भसे ।

उद्धामदेहपरिदाहमहाज्वराणि

संकल्पसंगमनिनोदितवेदनानि ।

त्वत्स्नेहसंविद्वलमिश्रतजीवितानि

किं वा मयापि न दिनान्यतिवाहितानि ॥

लव० । सहि उवाच लम्भणि ज्ञेयं उवाच ह्यहम् । (क)

(क) सखि उपालम्भनीयैवोपालम्भासि ।

१७१-१७६. आत्मानुरागप्रकाशनापानुभूतवेदनामाह । अथिति
उद्धामेत्यादि । एतादृशानि दिनानि मयापि किं वा नातिव्रान्तानि ।
अपि त्वत्तितान्तान्येव । किं वेति संभावनापाम् । यद्वा । किं निवेदे पेयार्थे ।
कीदृशानि । उद्धाम उद्धतो देहदाह एव महाज्वरो येषु । एतेनोद्देश उक्तः ।
संकल्पसंगमेनापनीता व्यथा येषु । अनेनोन्माद उक्तः । यदाह ।

वाहू प्रसार्य गमनं संकल्पाकल्पिते प्रिये ।

निवृत्तिः सहसान्यस्मिन्नुन्मादे हि प्रजायते ॥

यद्वा । संकल्पसंगमेनान्यस्त्रीद्वेषः सूचितस्तेन च निःसपत्नीकत्वं कन्या-
हरणबीजमाह । यदाह । आसक्तिं वा दर्शयेत्सुखमनुपहतमेकपत्नीकत्वे
वा वर्णयेदिति । त्वदीपस्नेहज्ञानेनावलम्बितं जीवितं येषु । त्वत्स्नेहाज्ञाने
मम मरणमेव स्यादित्याशयः ॥ उपलम्भश्चित्तवेदिनमरः ॥

१७७-१८६. अर्हेनीयर् ॥ अत्र सरस्वतेन शृङ्गारादिवेन
म्यता । यदाह ।

शृङ्गारकरुणावेव रसेष्वादी प्रकीर्तितौ ॥

१ A. om. चित्तः वेदिनि for निवेदिनि N.; निवेदना for मया N.
२ निवेदनावेदनानि B., निवेदिनीदत्तानि C. ३ उवाच लम्भणि उवाच N.

कल० । अहो सरसरमणीभटा संविधानस्य । (क)

मक० । महाभागे एवमेतत् ।

१८८

त्वं वत्सलेति कथमप्यलम्बितात्मा

सत्यं जनोर्धेमियतो दिवसानेपीत् ।

आवदकङ्कणकरप्रणयप्रसाद-

मासाद्य नन्दतु चिराय फलन्तु कामाः ॥

लव० । महाणुभाव हित्थ ए वि अप्पट्टिहदसभंगाहसाहसो अयं

१८९ जणो किं दौणिं कङ्कणाभरणं करं विचारंति । (ख)

(क) अहो सरसरमणीयता संविधानस्य ।

(ख) महानुभाव हृदयेऽप्यप्रतिहतस्वयेन्द्राहसाहसोऽयं जनः किमिदानीं कङ्कणाभरणं करं विचारयति ।

संविधानं नायिकासंघट्टनप्रकारः । त्वमित्यादि । त्वं वत्सला सस्नेहेति-
हेतोरथं जनो माधवो विधृतजीवितः सन्सत्याभियद्दिनानि कथमप्यनैकी-
शीतवान् । अत आबदकङ्कणो धृतविवाहसूत्रो धृतविभूषणो वा यः कर-
स्तस्य प्रणयो विवाहकाले ग्रहणं तद्रूपं प्रसादं प्राप्य नन्दतु । बहुकाल-
मभीष्टाः संपोगादयः फलन्तु ॥ कङ्कणं भूषणे सूत्रं इति विश्वः ॥ अत्रा-
प्रतिहतः परिगृहीतः । अयं जनो मालती । स्वयमेवास्याः करं महाणेत्या-

माल० ।। हां दृष्टि । कण्णभाषणविरुद्धं किं पि^२ एतां स्व-
पणस्सहि । (क)

प्रविश्य कामन्दकी । पुत्रि कातरे किमेतत् ।

मालती कम्पमाना कामन्दकीवाहिङ्गति ।

काम० । तस्याश्चिबुकमुञ्चमय्य ।

पुंश्चक्ष्णरागस्तदनु मनसोनन्वपरता

तनुंलानियसंय त्वयि समभवद्यत्र च तव ।

(क) हां हतास्मि । कन्यका^३ विरुद्धं किमप्येषाण्यस्यति ।

शयः । अत्र अम्मका कुलकन्यका । विरुद्धमिति कुलकन्यकाविवाहा
दैवार्पणात् एव शुभा दृश्यन्त इति भावः ।

१८८-१९४. स्वपंप्राहविवाहं कर्तुमनर्हमिति मन्थमानां नालतो-
माह । पुत्रीति ॥ अत्र गौरादित्वान्डीषित्ववधेयम् ॥ कातरे विच्छले । कथा-
हमयेन तदङ्गस्पर्शेन माधवस्य दर्शनहर्षेण च मालत्याः कम्पः । यदाह ।

शीतभयहर्षरोषस्पर्शजरासंभवः कम्पः ॥

नर्मस्फोटोद्यम् । यदाह ।

नर्मस्फोटस्तु भावानां देहस्थानां प्रकाशनम् ।

चिबुकमुञ्चमय्यौष्ठायःप्रदेशमुत्तोल्य ॥ अथः स्याच्चिबुकमित्यमरः ॥

पुरावृत्तं संकलप्याह । पुर इत्यादि । प्रथमं नेत्रप्रीतिरय मनसस्तद्व्रतत्वं

१ A. C. E. add स्वगतम् before हा; इदो इदो after हा A.; भङ्गि-
for हादृष्टि N.; अङ्गण for कण्णभा N.; जग for शय B. N. २ किं हा N.
N. om. एतां; ३ अति A. B. C. E. ३ N. here omits the portion
beginning with पुत्रि कातरे and ending with हा अम्प and has
after मविश्य कामन्दकी, वत्स माधवा &c. ४ N. adds तस्मै before पुरः ५ हा-
दृष्टि D. N.

युवा सोष प्रेयाभिह सुवदने मुञ्च जडतां

विधातुर्वैदाध्य विलसत सकामोस्तु मदनः ॥

१९५ ल० । भवति कस्यचिद्दृशोरणीमसाणसंवरणणिगमिद-
विसमवैयसाअणिदशापिभचण्डपासण्डपअण्डदोदण्डसाहसो सौह-

शरीरग्लानिश्च त्वद्विषये यस्याभूद्विषये तत्ताप्येतादृशा अभूत्तद्दे सुमुखि
सोष युवा प्रेयान्प्रियतमः । अतो जडतां कार्याप्रतिपत्तिर्यज गान्धर्व-
विवाहपरा भवैराशयः । तेन धातुः प्रयत्नो विलसतु । कामः पूर्णेच्छा
भवतु । आत्मव्यापारस्वनौदत्याय लोक्तः । इह चसूत्रायादिकं कामा-
वस्था । यदाह ।

चक्षुःप्रीतिर्भनःसङ्गः संकल्पोत्पत्तिरेव च ।

निद्राच्छेदस्तनुयं च व्यावृत्तिर्विषयान्तरात् ॥

लज्जाप्रणाश उन्मादो मूर्च्छामरणमेव च ॥ इति ।

मनसोऽन्यपरतया मनःसङ्गसंकल्पोत्पत्ती उक्ते । ग्लानिरित्यनेन नि-
द्राच्छेदादयो मूर्च्छान्ति उक्ताः । तेषां ग्लानिहेतुत्वात् । अत्र च पुरस्तद-
न्वित्यादिना हेतुफलभावः सूचितः । युक्तप्रियत्वे प्रवृत्तिहेतु उक्ते । प्रियश्च
यो विप्रियं न कुरुते न चायुक्तं प्रभाषते ।

तथार्जवसमाचारः स प्रियः परिकीर्तितः ॥

इति भरतोक्तः ॥ तत्रापि प्रकर्ष इयसुन् ॥ जडताप्रियदर्शनात् ।

१९५-२०७. अत्र कृष्णरजनी कृष्णपक्षचतुर्दशीरात्रिः । विषमव्य-
वसायो महाभासविक्रयः । निष्ठापितो निहतः । पाखण्डोघोरघण्टः । साहसं

1. N. om. भवति; कस्य N.; चउरसीर मसाण° B.; संवार N.; गि° A.
C. E. २ व० C. N.; N. adds साहसो and. B. २५ after मसाण°

मिहति २ A. २५ after मसाण°

सिद्धो ह्यसौ एतौ । अहो विभक्तही उक्तमिदम् । (क)

मक० । सैगतम् । साधु लघुङ्गके साधु । अथसरे खनु तगो-

पकारयोगीयसोरुपन्यासः ।

माल० । हा ताद हा अम्ब । (ख)

काम० । वत्स ।

माध० । आज्ञापय ।

काम० । इयमशेषसामन्तप्रस्तोत्तमपरागरञ्जितचरणाकुले-

मात्यभूरिवसोरुपमपत्यरत्नं मालती भगवता सदृशसंयोगरसिकेन
वेषसा मन्मथेन मया च तुभ्यं दीयते । इति रोदिति ।

मक० । फलितं नस्तर्हि भगवतीपादप्रसादेन ।

(क) भगवति रुष्णचतुर्दशीरजनीश्मशानसंचरणनिर्वर्तितविषमभ्य-
वसायनिर्वापितं चण्डपाखण्डप्रचण्डदादण्डसाहसः साहसिकः स्वल्पः ।
अतः प्रियसख्युत्कम्पिता ।

(ख) हा तात हा अम्ब ।

स्त्रीवधरूपम् । साहसिकादि भयं भवत्येव । तथा च प्राणदानेन पाधवका-
तमात्मानं कथं न समर्पयतीति भावः । [मा० वा०] साहसविवाहार-
म्पादुर्जनमयापिवादिविपोगशङ्कनाच्च खेदे हाशब्दः ॥ उत्तमः कर्णपूरे
च शेषरे - तर्कित इति विश्वः ॥ अङ्गुलिपदेन चरणाग्रे प्रणामाद-
धृष्यतोका । अन्योन्यदर्शनेन धात्रा । प्रीतिजननात्कामेन । चौरिकावि-

र B N. om. स्वगतं; स्वगते for अथसरे N.; अनुगम for गम A. N. २ N.
adds स्वगतं after माकः; N. om. हा ताद. ३ A. N. add माध after
माकः ४ माधोपमसामन्त B. ५ ०० स्वगतम् B.; मालती नाम B.; तस्य for स्वगत
N. ६ ०० स्वगतम् B.; तस्य for स्वगत

माध० । तत्किमिति प्राप्तापिते भगवत्यै ।

काम० । चीवरोञ्जलेन नेत्रे प्रमृज्य । विज्ञापयामि कल्प
णिनम् ।

२१० माध० । नैन्वाज्ञापय ।

काम० । परिणतिरमणीयाः प्रीतयस्तद्विधानाः ।

महमपि तव मान्या हेतुभिस्तैश्च तैश्च ।

तादृह सुखदनायां तात मत्तः परस्ता-

त्परिचयकरुणायां सर्वथा मा विरंसीः ॥

इति नैन्मुमिच्छति ।

वाह्यान्मयेत्याशयः । बाष्पायितमुद्रतवाष्पं वृत्तम् । मातृवस्त्रिहेनेदमुपप
न्नम् ।

२११-२१६ । परिणतीत्यादि । तद्विधानां कुलादिमतां प्रीतयः
परिष्ठाकरम्भा भवन्ति । अधुनावश्यत्वेन परिणतिपदम् । तैस्तैर्हेतुभिः
पितृवन्धुवोपदेशकत्वादिभिरहं तव मान्या । हेतूनां बहुत्वेन विप्ता
वत इह मालत्या मत्तः परस्तान्मत्परोक्षे परिचयरूपकरुणायां मा
विरंसीर्मा विरतो भविष्यति । करुणाया इति पाठे जुगुप्साविरामप्रमा
दार्थानामुपसंख्यानमिति पञ्चमी ॥ तातेति सर्वं तात व्याप्तमनेवेति तात
व्यापक हे । यद्वा । तातो विधेयः ॥ तातो विधेये जनक इति विश्वः ॥ विरं
सीति यत्र माडि लुड्डिति भविष्यति लुड् ॥ वात्स्यात्यपन्नानुकम्पाताः ।
अतिक्रमोन्मथात्वम् । अत्र माला नाम नाटशालंकारकथनम् । यदाह ।

१ N. om. माध० and gives the speech to तत्तः; २ यितशान्तं
मालायाः N. ३ चीर for चीर C. N.; तस्मैत्य A. B.; for विज्ञा-पयामि
N. has तस्य किमपि कल्पयिने त्या वस्तुवाच्यमिति; ३ B. N. om. कम्. ४ इति विर
माध N. ५ परस्तात् N. ६ इति पाठः ७ वात्सी पतिवृत्तम् for मन्त्रम् A.
N. om. इति-स्त्विति

म. ३० । निवारयन् । अत्रो वास्तव्यादित्येकमिति प्रसङ्गः ।

म. ३० । मयावति

श्लाघ्याभ्ययति नयनोत्सवकारिणीति

निवृद्धसौहृदमिति गुणोज्ज्वलेति ।

एकैकमेव हि वशीकरणं गरीयो

युष्माकमेवामियमित्यथ किं ब्रवीमि ।

काम० । वस्ते

माध० । आज्ञापय ।

काम० । वस्ते ।

माला नहनां हेतूनां निर्देशः साधपसिद्धये ॥ इति ।

२१८-२२१. श्लाघ्यान्वयेत्यादि । उज्ज्वलकुला । चक्षुःप्रीतिः ।

जननी रूपवती । उपचितसौहार्दातिशयानुरक्ता । गुणोज्ज्वला श्रीला-
दिनती । एतत्सर्वं वशीकरणमस्त्येव गुरुतरम् । एवं सति युष्माकमि-
मिति हेतोरनन्तरं किं ब्रवीमि । अतः परं न वाच्यमस्तीत्यर्थः । इति-
कारचतुष्टयं स्वरूपोपदर्शनाय । तथा च त्वदभ्यर्थना सहजसिद्धेवेति

भावः । इह प्रसिद्धिनामा नाट्यालंकारः । यदाह ।

वर्णने वस्तुनो यत्तु गुणस्योकीर्तनं भवेत् ।

प्रसिद्धिरिह सा ज्ञेया नाटके कथिता बुधैः ॥ इति ।

१ म. ३० for म. ३० N.; निवारयन् A.; B. N. om. निवारयन् ; B. om.
गरी; N. adds वास्तव्यादिति before प्रसङ्गः. २ सौहृदमिति N. ३ After this
N. adds the following speeches काम० । वस्ते माधव । माध० ।
आज्ञापय । काम० । स्वीकृतमियम् । माध० । इदं दृष्ट्वा अहमागच्छामि इति किं उच्यते
after this follows the portion omitted above
(p. 223 n. 3) and then काम० । वस्ते माधव ।

२२

मील० । भागवेद भगवती । (क)

काम० । प्रेया मित्रं वन्धुता वा समया

सर्वे कामाः शेषधिर्निधित वा ।

स्त्रीणां भर्ता धर्मदाराश्च पुसा-

प्रित्यन्योन्यं वत्सयोर्जातमस्त ॥

भैक० । अथ किम् ।

लय० । भर्भवती जधा भागवेदि । (ख)

काम० । वत्स मकरन्दं त्वमनेनैव देवाहिकेन मालतीनपथ्येन

(क) आज्ञार्पयतु भगवती ।

(ख) भर्भवती यथाज्ञापयति ।

२२६-२२९. प्रेय इत्यादि । वत्सयोर्मालतीमाधवयोरन्योन्यमे-
तद्विदितमस्तु वत्सस्त्रीणां भर्ता प्रेयः प्रियतमं वस्तु मित्रं सुहृद्वन्धुता
बन्धुसमूहः सर्वे ईप्सिताः समग्रा मिलिताः शेषधिर्निधिर्जितं च ।
पुरुषाणां धर्मदाराः प्राणिगृहीताः प्रेय इत्यादि ॥ वन्धुतेत्यत्र ग्रामजनव-
न्धुसहाय्यस्तल्लिति समूहे तल् ॥ निधिर्ना शेषधिरित्यमरः ॥ अनेन
गान्धर्वविवाहो दर्शितः । स चानुरागमूलत्वाच्छ्रेष्ठः । यदाह ।

अनुरागात्मकत्वेन गान्धर्वः श्रेष्ठतां गतः । इति ।

२३३-२५०. परिवर्तस्व परिकृत्य गच्छ । जवनिका पिधान-
पङ्कः । तत्रान्तर्धानम् । स्त्रीणामग्रे स्त्रीविषादिकरणेनौचित्यात् । माल-
त्यारिभ संवत् इत्यनेन वैमूढकनामा भाव उक्तः । यदाह ।

१. जव० for माल० A. N. २ संवत् for शेषधः N.; च for वा A. O.
B. ३ माल० for मकर० N. ४ इति A. B.; N. om. भगवती; अन् B. N.
A. N. and तु after जव०; माल० A. B. N. = B. om. माल०;
N. om. माल० B. om. ५. वैमूढकनामा भावः for
माल० N. ६. Com. was जव० वा before this. ७. Com. with A.

वैसाधितः परिणाययात्मानम् । इति पेशालकमर्पयति ।

मक० । यथाज्ञापयति भगवती । यायदितश्चित्रमवनिक्तमन्तर्वाय
नैवैर्यं धारयामि । तथा करोति ।

माध० । भगवति सुलभमर्पणमर्थमतिशयमिदं ययस्यस्य ।

काम० । आः कस्त्वमस्यां चिन्तायाम् ।

माध० । एवं भगवत्येव जानाति ।

प्रविश्य मकरन्दः । विहसन् । ययस्य मालत्यग्निः । सर्वे सपौतुक
पश्यन्ति ।

२४

माध० । मकरन्दं परिष्वज्य सोपहासम् । भगवति कृतपुण्य एव
नन्दनो यः प्रियामीदृशीं कामयिष्यते ।

वैमूढक तु लास्यं स्यात्पुंसः स्त्रीविषधारणम् ॥ इति ।

सस्मितमिति क्रियाविशेषणम् । मुहूर्तमित्यनेनानन्तर एव विच्छेद उक्तः ।
कामयिष्यत इत्यनेन पराङ्मुखवतारः कृतः । अनुपलम्भायोगाद् । वृक्षमद-
नेनेति । गहनेन वनेन विषमेन वा ॥ गहनं विषमे विधिति विभः ॥
उद्वाहयङ्गलं विवाहाय कर्म । गाढेत्वादि । तदुक्तो भागो उद्यानिवाटिकायाः

१ प्रसाधितशरीरः E; परिणय for परिणाय A. C. E.; N. om. इति;
पेशालम् A.; पेशालकम् B. पेशालकम् C. पेशालकम् N. २ यथा० for यथा०
A. N.; ०यति for ०यति N.; N. om. भगवती; यनिका N.; ०जाय N.
३ नैवैर्यं N.; रचयामि for धारयामि B. ४ सुलभमयि वल्ल० N.; N. om. अति
and इदं; ययस्ययति B. ५ N. om. आः ६ मालतीविशयते before मक-
रन्दः C. विहस्य for विहसन् N.; B. om. विहसन्; N. om. ययस्य; तदुक्त
B. सन्तः Com. after अस्मि सस्मितम् ५ for सपौतुकम् N. ६ N. om.
मकरन्दः N. om. सोपहासम् ७ ययः for ययः N.; ययस्यस्य for यय-
स्यस्य N.; A. N. add ययस्य मुहूर्तमिति after विहसन् ८ ययः A. B.

कामः । यसौ माह्वीमाधवौ इतो निर्मातृवत्प्राधान्येन गम्यता-
मुदाहृतमङ्गलायमेवमदिहारीकायाः पञ्चादुत्पन्नताः । संविहितः च
१८५ तर्जं वैषादिकं द्रव्यजातमवलोकितया । भूयश्च

गाढोत्कण्ठकटोरकरलवधूगण्डावपाण्डुच्छदे-

स्ताम्बुलीपटलैः पिनद्धफलिनैः गान्धर्वपुष्पदुमाः ।

कङ्कोलीफलजम्बिमुग्धविकिरव्याहारिणस्तदुषा-

प्रदेशा नां युवयोः श्रेयः शृङ्गारादिकं विधास्यन्ति शृङ्गारस्योपवनविह-
रणजन्यत्वात् । यदाह ।

उपवनगमनविहारैः शृङ्गाररसः समुद्भवति ॥

कीदृशाः । ताम्बुली पर्णलता तासां समूहैः पिनद्धा वेष्टिताः फलिनाः फल
युक्ता अत एवानता क्रमुकवृक्षा येषु ते ॥ सापेक्षकत्वापि गमकत्वात्समा-
सः ॥ कीदृशैः । गाढोत्कण्ठा यस्याः सा च कटोरा तृतीययौवनवयाः
करलदेशवधूस्तस्याः कपोलवदवपाण्डुरीयदूसरच्छदः पत्रं येषां तैः ।

एतिसंभोगे दक्षा प्रतिपक्षासूयिका गुणाढ्या च ।

अनिभूतगार्ध्वतचेष्टा सा विज्ञेया तृतीया तु ॥

इति भरतः । अत एवोत्कण्ठाधिक्यम् । करलदेशजत्वेन गौरत्वमुक्तम् ।

अतः पीतिसंयन्धाच्छेत्त ईषत्याण्डुरत्वम् । यदाह ।

सितपीतसमायोगादीषत्याण्डुरिति स्मृतः ॥

पिनद्धेति वाष्टि भागुरिरलोपमित्यलोपे रूपम् । फलिन इति फलवर्ह्या-
मिन्नज्यत्वर्थीयः ॥ तथा कङ्कोलीफलस्य जम्ब्या भक्षणेन मृश्याः प्रीता-

१ मल्ल B. गम्य C; निर्मायताम् A. २ मल्ल च तत्र विभक्त्या for मल्ल-
विभक्त्या N; मल्लिकायाः A. मल्लिकाया E. ३ E. om. म. मल्लिकाया for मल्लिकाया
C. A. N. om. च. ४ तत्रैव A. N; B. om. तत्रैव; तत्रैव इत्यर्थः A.
A. add. लो. कालिकायाः after मल्लिकायाः. ५ फलिन B. G. N. ६ मल्लिका
N. मल्लिका Com.

भाषाः प्रेङ्गितमालुङ्गवृक्षतः येयो विधारयन्ति याम् ॥

मेत्वा च तत्रैव मकरन्दमदयन्तिकागमने यायत्थातक्यम् । २

माध० । सहर्षम् । कल्याणावतंसा हि कल्याणसंपत्परिष्ठा
द्वयति ।

कल० । दिङ्मिमा एवम् पि भविस्सदि । (३)

मक० । कथं संदेह एवात्र भवतः ।

लव० । सुदं पिभर्त्तनीए । (ख)

काम० । वत्स मकरन्द मेत्से लवङ्गिके इत इतः पतिप्राप्तये । २१

(क) दिष्ट्या एवमापि भविष्यति ।

(ख) श्रुतं प्रियसख्या ।

ये विकिराः पक्षिविशेषास्तेषां व्याहार उक्तिर्येषु ते ॥ कक्कोली बदरी
कोलीत्यनेकार्थः ॥ भूमिं नखैर्विलिख्य ये चरन्ति ते विकिराः ॥ नगौकी-
वाजिविकिरविविकिरपतवय इत्यमरः ॥ अदो जग्धिः ॥ व्याहारः उक्तिर-
पितमित्यमरः ॥ तथा प्रेङ्गिता वातेन चलिता मातुलुङ्गवृक्षवृष्टेन येषु
ते । तथा चैवंविधनानामुग्वनगमनेन सर्वमनोरथासिद्धिस्ते भविष्यती-
ति भावः । मातुलुङ्गश्लोलङ्गवृक्षः ॥ रुचको मातुलुङ्गक इत्यमरः ॥

२५१-२५८. कल्याणान्तरावतंसा मकरन्दविवाहकल्याणमृषणा
माधवविवाहसंपत्तिः । कलहंसकवाक्ये [दिष्ट्येत्यादि] । मकरन्दविवाह-
नाण्यस्माकं प्रमोदः स्यादित्यर्थः । संभोगार्थं विजनकरणाय कर्त-

१ मातुलुङ्ग B. C. E. मातुलुङ्ग A.; येयो for येयो B. २ भवः for भव
च N.; B. om. एव; मदयन्तिकागमरन्दयोरामयन्तं N.; मयकं for भागमयं B.
E. ३ N. om. सहर्षः N. om. कल्याणावतंसादि, कल्याणान्तराग A. ४ कल
for दिङ्मिमा N.; एदम् for एवम् A.; णौ after वि A. C. N.; प्रोद for
प्रमोद C. ५ माध० । A.; संदेहो भावः N. ६ लवङ्ग for लवङ्ग B. ७ मक०
for मक० N.; N. om. one इतः.

माल० । सहि तुए वि मरैतव्यं । (क)

लव० । विहस्य । संवदं खलु भैक्षे एतथ तुवराम् । (ख)

इति निष्क्रान्ता कामन्दकी लवङ्गिका एकरन्दश्च ।

२६० । माध० । अयमहमिदानीम्

आमूलकण्टकितकोमलबाहुनाल-

मार्द्राङ्गुलीदलमनङ्गानिदाघतप्तः ।

(क) सखि त्वयापि गन्तव्यम् ।

(ख) साप्रतं खलु वयमत्र स्वरामहे ।

व्यमकरन्दविप्रलम्भार्थं च सर्वेषां निष्क्रमणमाह वत्स इत्यादि । माल० वा० । सखि त्वयापि गन्तव्यम् । एकाकिन्या मयात्र कथं स्थानव्यभिचि भावः । ल० वा० । साप्रतं खलु वयमत्रावशिष्यामहे । पूर्वं सर्व एव स्वार्थं चलिता इत्यर्थः ।

२६०-२६४. आमूलत्यादि । अस्या रम्पं हस्तं हस्तेन गृह्णा-
यि । यया सरस्या ईषद्रक्तपद्मं मनोहं हस्ती करेण स्थूलहस्तेन गृह्णा-
ति तथैत्यर्थः । कोमलाङ्गुयाः कर ईषद्रक्त एवेति साम्प्यम् । कीदृशम् ।
आमूल कसादेशपर्वन्तं कण्टकितो रोमाञ्जितः कोमलो बाहुरेव नाल
यस्य तम् ॥ कण्टकः क्षुद्रशत्रौ च रोमाञ्ज्ये च दृश्यत इति विश्वः ॥
आमूलस्य एव दलानि पत्राणि यस्य तम् । रोमाञ्जितत्वाद्वै सात्विक-
भावात् । अहं कीदृशः । अनङ्ग एव ग्रीष्मस्तेन तप्तः । तथा च
कामतापप्रशान्त्यर्थं करग्रहणमित्यर्थः । पद्मस्याप्युद्धृततया तस्य कण्ट-
कितकोमलनालत्वमार्द्रपत्रत्वं च भवति । गङ्गोपि ग्रीष्मतप्तः । पद्मपत्र
आमूल कन्दपर्वन्तम् । तदनेनानन्तरकर्मव्यताव्यवसायस्य धैर्यमुक्तम् ।

१ मन्त्र B. २ मन्त्र वत्सराशे A. मन्त्रराशे N. ३ निष्क्रान्ताः काम-
न्दकीः A. N. X मन्त्रराशे वत्सराशे

अस्याः कोणं कारमाकलयामि कान्त-

मार्क्तपङ्कजमिव द्विरदः सरस्याः ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

॥ मालत्युपहारो नाम षष्ठोऽङ्कः ॥

सूते स्म यं रत्नधरः पवितः पवित्ररूपा दम्पयन्तिकापि ।

जगद्धरं तरुताटिप्पणैर्दुः पद्मोगमद्वयपरस्ताधिवासः ॥

॥ इति षष्ठोऽङ्कः ॥

१ N. om. सर्वे; मालतीमात्रे चौरिकर्तव्यारो नाम after सर्वे A. & C. E.
N. om. मालत्युपहारो नाम; षष्ठोऽङ्कः समाप्तः C.

॥ सप्तमोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशति बुद्धरक्षिता ।

मुद्र० । अम्महे सुसिलिहमालदीणैर्वैभलच्छीविपलद्वणन्दणकि-
दकरमहो अम्मच्चभूरिवसुमन्दिरे भगवदीवअणसयिहाणोहिं खेमेण
गोवाहदो मअरन्दो । अज्ज अहो पि णन्दणावासं उवगदा ।
५ ततो भगवदी णन्दणमापुच्छिअ गदा आयसहं । अं च णववहूव-

(क) अम्महे सुसिलिहमालतीनेपथ्यलक्ष्मीविप्रलब्धनन्दनरुतकरप्र-
होमावभूरिवसुमन्दिरे भगवतीवचनसंविधानैः क्षेमेण गोप्रापितो मक-
रन्दः । अर्थं ययमपि नन्दनावासमुपगताः । ततो भगवती
नन्दनमापृच्छ्य गतावसगम् । अयं च नववभूगृहपर्वशाविरचिताकाल-

अधुना मालतीरूपधारिणा मकरन्देन कथं नन्दनविप्रलम्भो भदय-
न्तिकाहरणं च क्लृप्तं भवेदिति प्रबन्धाभिधानाय नियुक्तेव तत्र मयेत्या-
दिना प्रथमाङ्कसूचितबुद्धरक्षिताप्रवेशः ।

२-१३ अत्र मायवविवाहनिर्वाहादुपाश्रयैर्महेशब्दः । सुसि-
लत्वं मकरन्दस्य गौरत्वादस्मश्रुलत्वादिना मालतीसाम्यात् । भगवतीति
भगवत्यैवालंकृत्य प्रहित इत्यर्थः । क्षेमेण कुशलैः । एतत्तु केनाप्यनु-

१ प्रविश्य for ततः प्रविशति N. २ °पथ B. °पच्छ N. वच्छ A. E.; N.
om. किं. ३ N. om. अमन्त्रः; संविहाणेण A.; भगवदीए संविहाणेण N.; स्वक्षेमेण
B. ४ गोवा ° E.; अज्ज after गोवाहदी N.; C. om. मअरन्दो; नृमन्ति
after मअरन्दो A.; इमं before णन्दणावासं A. अहोहिं समं णन्दणावासं गथा
भगवदी ततो णन्दणमापुच्छिअ पिआवासं गथा N. ५ अणयं च for अणं च A.
B.; N. om. च; मिद for वर A. B. C. E. ६ संविधानेन Com. ७ अयं
च ययमपि नन्दनमापृच्छ्य गतावसगम् ०

रत्नवसंविद्धाकालकौमुदीमहसवप्पउत्तिपञ्जाउलासेसपरिभणो प-
दोतो अणुल्लङ्घसदि अज्ज णो वैवसिदं । संपदं तुवरन्तकामां
कामिणिं कामेदुं बहुसो सपादवप्पणं अधभत्थिअ पुणो णि वलामो-
डिअ अहिद्वन्तो मधरन्देण णिटुरं पाडिहदो जामादा । तदो सो वज्ज
अधिअवेल्लेखललन्तअवखरो सरोसणिअरदुक्खिदो मदप्पणुरन्त-

१०

कौमुदीमहोत्सवप्रवृत्तिपर्याकुलाशेषपरिजनः प्रदाभानुकूलविषयस्य ते
व्यवसितम् । संप्रितं त्वरमाणकामः कामिनीं कामयितुं बहुसाः सपा-
दवन्दनमभ्यर्थ्य पुनर्वलाकारेणाभिद्रवन्मकरन्देन निष्ठुरं प्रतिहतां जामो-
ता । ततः स खल्वधिकवैलक्ष्यस्खलदक्षरो सरोषनिर्भरदुःखितो मदप्रसु-

पलम्भात् । गोपायितो गुप्तीकृतः । आपृच्छय संवादं कृत्वा । तत्र नन्दन
गृहं गच्छामीति तद्वाननुमन्यतामिति संवादः । आपृच्छिः संवादाय इति
आदिदकाः । अत एवापृच्छस्व प्रियसखममुमिति मेघदूतादौ टीकाकृता
तथैव विवृतमित्यवधेयम् । आवसथं गृहम् । कौमुद्याधिनपुणिभावतम् ।
यद्वा । कारित्वया चन्द्रमण्डलपूजा कौमुदीव्रतम् । तदुभयं च प्रीध्मे
प्रवृत्तमित्यकालकौमुदीयुक्तम् । यद्वा । जननगनानन्दकथेन कौमुदीव

१ °इभा for °इदा N.; पमस for पजसि C. N.; एसा after परिभणो
B.; पजोसो N. २ वव° for वव° A. E.; वसु after सवद A. ३ E. N.
om. कामिणिं; °णं for णि A. C.; N. om. बहुसो; °वाद for °वाद B. E.;
पजणं for वन्दणं N.; °च्छिअ for °वधिअ C.; N. om. ति; °मोडिण N.
४ अत्रि° for अत्रि° N.; °दवन्तो A. C.; णिटुरपाडिहदो A.; अहि° for
पडि° N.; जामादरा C.; स अ for तदो सो वज्ज A.; अधिअरवेल्° A.;
जामादा । सो वैलखल्लेखललन्तअवखरो N. ५ B. E. add रेत after वैलखल्लेख;
वैलखल्ले B.; रोम for सरोस A.; रदिअ A. इर N. for मद; वप्पु° for
वप्पु° A. B. C. N.; वज्जो for वज्जो N. ६ Com. with (1).

णभणो ण मे संपदं तुए कौमारवन्धवर्द्धणं पञ्चभणं ति ससयहं पइण्णं
कडिण वासमयणादो णिग्गदो ति । एदिणा पसङ्गेण मइअन्तिअं
आणीअ मथरन्देण सह संजोजइस्सं । (क)

इति^१ निष्क्रान्ता । प्रवेशकः ।

रत्नयनो न मे सांप्रतं त्वया कौमारवन्धवर्द्धना प्रयोजनमिति सशपथ
प्रतिज्ञां कृत्वा वासमयनोन्निर्गत इति । एतेन प्रसङ्गेन मदपत्तिज्ञाना-
नीय मकरन्देन सह संयोजयिष्ये ।

कौमुदीति रूपकम् । कौमुदी चन्द्रज्योत्स्ना यथाकालसंभवा संव्या-
कालीना वर्षर्तुभवा जनानन्दाय तथेयमपीत्यर्थः । अः केशवस्त्वय
कालो वर्षाकालः संध्याकालश्च ॥ प्रदीपो रजनीमुखमित्यमरः ॥ व्यव-
सितं मदपत्तिकारिवाहरूपम् । अन्यकार्यव्यावृत्ते जने तदप्रत्यूहं निर्वहे-
दिति भावः । त्वरमाणेति विलम्बात्तत्त्वकामावेश इत्यर्थः । तिरस्का-
राद्वैलक्ष्येण स्वलज्जसुरैः सह स्वरो यस्य सः । रोषेण निर्भरं व्याप्तम् ।
खलुङ्कितमिति पाठे खलुङ्कित मौनम् । खलुङ्कितमाहुर्मखसंकोचं च
काव्यविद इत्यभिधानात् । कौमारवन्धकी वेश्या । माधवानुरक्तत्वात् ।
तदत्र नन्दनस्य विवाहदिन एव बलादभिप्रवर्णेनाधार्मिकत्वम् । काम-
शास्त्राविज्ञत्वं च दर्शितम् । यदाह ।

सुकुमाराः पुरुषाणामाराध्या योषितः सदा ।

अनिच्छया प्रवृत्तश्चेच्छङ्कारं नाशयेद्रसम् ॥

बन्धकीति पुरुषवाक्येन दुराचारत्वमप्यस्य । यदाह ।

ताडनं बन्धनं वा यो न विमृश्य समाचरेत् ।

ब्रूते पुरुषवाक्यं च दुराचारः स उच्यते ॥

प्रसङ्गेन संविधानकेन । एतेन सूचनात्प्रवेशः ।

१ तुमए A. त्मार N. for तुए; ०सरह N. पडिण्णं for पइण्णं B.

२ कदम for कडिण B. N.

ततः प्रविशति शय्यामतो मालवीवेशो मकरन्दो लवङ्गिका च । १५

मक० । लवङ्गिकेऽपि नाम बुद्धरक्षितासंक्रान्ता भगवतीति
तिर्विज्यते ।

लव० । को^३ संदेहो एव महानुभावस्त । किं बहुना जहा एतो
मञ्जीरसदो सुणीभदि तहा जानामि तेण व्यपदेशेण आणीदा बुद्ध-
रखिदाए मदभन्तिआ ति । ता उत्तरीभाषायादेतो एतत्तलच्छणो २०
चिट्ठ । (क) मकरन्दस्तथा करोति ।

(क) कः संदेहोत्र महानुभावस्य । किं बहुना यथैव मञ्जीरशब्दः
श्रूयते तथा जानामि तेन व्यपदेशेनानीता बुद्धरक्षितया मदयन्ति कति ।
तदुत्तरीयापचारितः प्रसुप्तलक्षणास्तच्छ ।

१५-२१. सुप्तस्य प्रवेशो भरतनिषिद्ध इति शय्यामतो लव-
ङ्गकम् । भगवतीनेतेरव्यभिचारित्वेऽप्याश्रयभेदात्तदाशङ्काह । अपीति
संभावनायाम् । अव्यभिचारित्वमेवाह । लवङ्गिकावाक्ये । कः संदेहोत्र
महानुभावस्य । मदयन्तिकापरिणयोवश्यं भावीति भावः । अत्र किं बहुना
भाषितेनेत्यर्थः । मञ्जीरो नूपुरम् । व्यपदेशेन मालवीप्रबोधच्छलेन ।
उत्तरीयेति उपरिवासापिहिताङ्ग इत्यर्थः । लक्षणेन व्याजेन । इह नर्मगर्भा
कौशकीवृत्तिः । यदाह ।

१ N. om. मालवीवेशो. २ B. om. लवङ्गिके; नामने बुद्ध °B.; नीतिराविर्प्यथ्यति
A. नीतिराविर्प्यथ्यते E. नीतिर्न विर्व्यथ्यते C. ३ कः संदेहो महाभाव सा खलु निज्या ।
जहा N.; भावस्त C. E. ४ तज्जेमि for जानामि A.; खर ° A. E.; भाषिता
B. C. ५ °आए N.; मदभन्तिआ C. E.; B. om. ति; °रिप्रभादिदो B.

ततः प्रविशति ब्रह्मयन्त्रिका बुद्धरक्षिता च ।

मद० । सहि सखे इनेत्वा परिकोविदो मे भ्राता मालती । (क)

बुद्ध० । अध इ । (ख)

२५ मद० । भ्राता अद्याहिदं ता एहि वामसीलं^३ मालादे निभञ्जस्य ।

(ग) परिकोविदः ।

बुद्ध० । इदं वासभवनद्वारं । (घ) इति प्रविशतः ।

(क) सखि सत्यमेव परिकोविदो मे भ्राता मालती ।

(ख) अध किम् ।

(ग) भ्राता अद्याहितं तदेहि वामशीला मालती निर्भत्सयावः ।

(घ) इदं वासभवनद्वारम् ।

कार्यकारणतो यत्र नायको गोपयेत्तनुम् ।

नर्मगर्भः स कथितो नाट्यवेदिभिरुत्तमः ॥

२५-२७. अत्राद्याहितमतिक्रमः । निर्भत्सयाम इति ।

त्रिरात्रं भायकं ज्ञात्वा वाचा हीनं तु कन्यका ।

पश्यन्ती स्तम्भवच्छन्नं निर्विद्योत ततः परम् ॥

इति मरतानुरोधेन कन्याविस्मयपरं मे भ्रातरि व्यर्थमपि रुष्टेति निर्भत्सनमस्या इति भावः । बुद्धराक्षितवाक्ये । एतद्वासभवनद्वारम् । तद्यप्यविद्योति शेषः ।

१ एव N. २ यत्र N. ३ शीला B. वीज A. C. E. वाससीलं निर्भत्सयावः
वाक्ये मालती N. ४ C. ५ N. om. दुर्गरे B. om. इति उभे for इति
N. ५ Com. om. पर. ६ एतद् for इति Com.

मद० । सहि लवङ्गिण जाणीरुदि पसुता दे पिअसही ति । (क)
 लव० । ऐहि मा णं पडिओधेहि जदो एसा चिरं दुम्मणा-
 भन्ती दाणिं ज्जेव्व ईस मण्णं उड्डिअ पसुतोत्ति । तदो सणिअ ३
 ईध ज्जेव्व सअणुप्पन्ते उवविस । (ख)

मद० । तथा क्त्वा । सहि दुम्मणाभदि इअं वामसीला । (ग)

(क) सहि लवङ्गिके ज्ञायते प्रसुता ते प्रियसखीति ।
 (ख) ऐहि मैनां प्रतिबोधय यत एषा चिरं दुर्मनायमाने-
 दानीमेवेषन्मन्यमुर्ज्जित्वा प्रसुतेति । ततः शनैरिहैव शयनोपपान्त
 उपविश ।

(ग) सहि दुर्मनायत इयं वामसीला ।

३०-३८. अत्र कथमस्मादुराचारास्थास्यामीति चिन्तया दौर्म-
 नस्यानिद्रा । यदाह ।

आलस्यदौर्मनस्यक्लेशश्च मचिन्तनस्वभावेभ्यः ।

रात्रौ जागरणादपि निद्रा मनुजे दिवापि संभवति ।

तथा च दुःखहानाय निद्रयापि क्षणं नयस्त्रियमित्याशयः । अत्र विस्म-
 णं विश्वाप्तमुत्पाद्य वशीकरणम् । लडहं मनोहरम् । विदग्धं कालामिश्रम्
 नववधूविस्मम्भणोपायस्ताम्बूलादिदानम् । यदाह । बाला ताम्बूलमालाफ-

१ जाणीहि दाव A.; ते for दे B.; E. om. ति; पिअसही न वेति A.
 २ सहि before एहि A. N.; पडिओधेहि E.; N. om. जदो. ३ दाणीं for दाणि
 A. C. E.; N. om. ज्जेव्व; ईस मण्णं पसुतोत्ति N.; ०त्ति A. B. E.; इदी
 C. अदी N. for तदी.; अदी एदीस सअणुप्पन्ते उवविस N. ४ इह ज्जेव्व
 सअणुप्पन्ते B.; ०णुप्पन्ते E.; उव C. ५ N. om. सहि; कथं after सहि A.;
 ०त्ति हि इय N. ६ Com with A. ७ सहि before एहि Com. पति.
 नो. यति. यति तथा हि इति Com. ८ स्वना. Com.

लव० । कहं नाम नववधूविस्त्रम्भणोपाभजाणुअं लउहं विभ-
ङ्गभुह^२भासिणं ससिणेहं अरोसणं भ दे भादरं भत्तारं समासादिभ
३५ सही ण दुग्मणाइस्तादि । (क)

मद० । बुद्धरीक्षदे पेक्ख विष्णदीअं अहो वि उवालय्मी-
आमो । (ख)

(क) कथं नाम नववधूविस्त्रम्भणोपायज्ञातारं मनोहरं विदग्धम-
भुरभाणिणं सस्नेहमरोपणं च ते भातारं भर्तारं समासाद्य सखी
न दुर्मनायिष्यते ।

(ख) बुद्धरक्षिते प्रेक्षस्व विप्रतीपं क्यमपि उपालम्भामहे ।

लरतसुरसाधारममानहार्येत्पादिकः सुप्रसिद्ध एव । प्रकृते धूपालम्भप-
रत्वादिपरीतार्थकत्वमिति भावः । विप्रतीपं विपरीतम् । पादपतितनन्द-
नाननुवर्तमान्मालत्येवोपालभ्या तदकारणादिपरीतत्वमिति भावः । पादप-
तनेनवृत्तौ भरतः ।

व्रीढायुक्तापि या योपिदतिरुष्टापि या भवेत् ।

पादे पतन्तं पुरुषमनुवर्तेत सर्वदा ॥

१ कथं A.; नाम न नव० B.; जाणमं B. C.; लउहं C.; विभङ्ग N.; B.
has मनोहरं for लउहं and om. विभङ्ग. २ महुवालाभासिणं N. ३ भासणं
C.; A. N. om. ससिणेहं; च for अ B.; अरोसणं अकारभरं दे N. भादरं A.
४ विभसही A. E. N.; णो for न B.; E. om. न; ५ विभ न दुग्मणाइस्तादि
ने विभसही N. ६ कहं before बुद्ध० N.; पेक्ख पेक्ख A. B.; ० दित B.
पेक्ख N.; N. om. अहो वि; उवाले० C. उवालय्मी N. ७ समासाद्य मे विप्र-
की Cour. ८ सखि before बुद्ध० Com.; ११५ नदय वयमं Com.

बुद्ध० । विष्पदीअं ण विष्पदीअं वा । (क)

मद० । कैअं विअ । (ख)

बुद्ध० । जं दाव चलणपडिदो^३ वि भत्ता ण बहुमाणिदो एत्थ लज्जादोसेण एसो जणो^४ उआलम्भणिज्जो । जं पि पिअसहि णववहूविस्सुसोहसोवक्कमक्खलणवेलक्खविच्छाडिदमहाणुभाषत्तण -

(क) विप्रतीपं न विप्रतीपं वा ।

(ख) कथयिष्ये ।

बुद्धरक्षितावाक्ये । विप्रतीपं न वा विप्रतीपम् । तच्चित्तानुवर्तनेन स्वीकृत्युक्त्वा निराकरणेन न वैपरीत्यमिति भावः ।

४०-४६ स्वाभिप्रायं गोपायितुं साधारणोक्त्या स्ववचो वदति [बुद्ध०] । अत्रेयमिति वक्तव्ये जन इत्यभिधानं मालतोमकरन्दसाधारण्यार्थम् । नववक्त्रा लज्जयातिक्रमे न दोषः । यदाह ।

नवपरिणीता योषिश्चान्नादपनीय साध्वसं सद्यः ।

विविधविनोदकथामिर्विश्वासं नीयते सरसैः ॥

रभसोपक्रमः सहसा प्रवृत्तिः स च विरुद्धः । यदाह ।

सहसा वाप्युपक्रान्ता कन्याचित्तमविन्दता ।

साध्वसं त्रासमुद्वेगं सद्यो द्वेषं च विन्दति ॥

सा प्रीतियोगमप्राप्य तेनोद्वेगेन दुःखिता ।

पुरुषद्वेषिणी वा स्याद्विद्विष्टा वा ततोन्मगा ॥

१ °दीर्घ B. °दीर्घ N. in both places.; वि for वा A.; C. om.
वा. २ वक्त्र N. ३ पडिदो A. E.; चलणाणदो भत्ता N.; °मणिदो N. ४ जणो ण
जणो A. C. E. N.; वसो N.; जं पिणसहि B. N. ५ सरसोक्कम A.
मालोक्कम N.; विच्छाडिदम for विच्छाडिद N.; °भाषत्तणस B.

मद० । बुद्धराखिवदे अदिदुम्मिदा पिअसही लवङ्गिआ ।
महन्तो को वि मे मादुणा वाआधराओ से कदो । (क)

५५ बुद्ध० । अथ ई । सुदं अहोहिं जया मम ण तुए संपदं कोमारब-
न्धएण पओअणं ति । (ख)

(क) बुद्धराखिते अतिदूना प्रियसखी लवङ्गिका । महान्कोपि
मे आश वाचापराधोऽस्याः कृतः ।

(ख) अर्थ किम् । श्रुतमस्माभिर्यथा मम न त्वया सांप्रतं कौमार-
बन्धक्या प्रयोजनमिति ।

प्रणयवशादाश्वासक्यहमिति भावः । [ल० वा०] अत्र यथेच्छसि तथा
ब्रूहिष्यर्थः । [म० वा०] अत्रेदंशोऽपि दुःशीलोऽपि । यथाचित्तं चित्तान-
तिक्रमेण । भर्तेति ।

कोपि देवः कुलस्त्रीणां पतिरेव पतन्नापि ॥

१ अत्र A. सहि N. before बुद्धराखिवदे; °रखिव N.; अदिदुम्मिदा A.;
सुमिआ N.; N. om. पिअ. २ अदिमहन्तो A. अति महन्तो N.; कदु after
महन्तो A. E.; मादुणा N.; वाआधराओ A. °राओ N.; N. om. से; कदो
B. N.; E. gives the portion of this speech beginning
with महन्तो to लवङ्गिका and has दे for से. ३ बुद्ध० । अथ ई सुदं अहोहिं ।
मद० । सहि कोरिसी । बुद्ध० । मम ण &c. A., बुद्ध० । अथ ई । मद० । सहि
कोरिसी । बुद्ध० । सुदं अहोहिं जया मम ण &c. C., N. om. जया; मर for मम
E.; ण स संपदं इमाए N.; कुमारबन्ध० C.; बंधएण A.; after पओअणं ति N.
adds ससपदं वरणं काळम वासमवगमो गदो । ४ Com. with A.; ५
सुखवति Com. ६ Com. with A. ७ Com. with A. except
that it has यथा before मम

मद० । कर्णो^१ पिधान । अहो अतिक्रमो । अहो प्रमादो । सखि
लवङ्गिण असमत्प्रति हे मुहं पि संपदं दर्शयितुं^२ तथापि प्रवृत्तामि
ति किं पि^३ मन्त्रइत्सं । (क)

लव० । सौधीणी दे अअं जणो । (ख)

मद० । चिट्ठदु उजेव्वं मह मादुणो दुस्सीलदा अवरिहाणं अ ।
तुझेहि ईदिसो पि संपदं जथाचित्तमनुवत्तणीयां जेण भत्ता
एसो ति । अण्णं च । तुझे इमस्स अणहिजादक्खराहिकखे
वोवालम्मदूसणस्स जं मूलं ते ण आणध । (ग)

(क) अहो अतिक्रमो । अहो प्रमादः । सखि लवङ्गिक असमत्प्रति
हे मुखमपि सांप्रतं दर्शयितुं तथापि प्रवृत्तामीति किमपि मन्त्रयिष्ये ।
(ख) स्वाधीनस्तेषां जनः ।

(ग) तिष्ठत्येव मम आतुदुःशीलतापरिस्थानं च । पुष्पाभिरीड-
शोपि सांप्रतं यथाचित्तमनुवत्तनीयो येन भवैष इति । अनुवत्तं ।
यूपमस्यानिभिजाताधारापि सेपोपालम्मदूपणस्य यन्मूलं तन्न जानीय ।
इतिवचनास्त्रीषु यत्ता प्रभवतीति भावः । न चेति न च न जानीय ।
किं तु जानीय एवेत्यर्थः ।

१ प्रमादो A. B. C. E. मुहं वि B. N.; C. E. om. वि. २ दशदं for
दर्शयितुं A.; तह वि N.; पदवत्तामि A. C. E. ३ किं पि N. ४ सखीणी B. साहीणी N.
५ दाव for जेव्व N.; मम for मह B. N. om. मह; अपारि N. अवरिहाणं
B. C.; च for अ B. ६ तुझेहि वि ईदिसो N.; एदिसो A.; B. om. संपदं;
सह N. ७ मनुवत्तणीयो B. ८ N. om. अण्णं च; अ for च B.; A. adds
अ before तुझे; इमस्स B.; कि after इमस्स C.; अणहिजादक्खराहिक-
खे N. इमस्स अणक्खराहिकखे B. C. इमस्स इत्थीअणअणहिजाददुरक्खराहि-
क्खे A. इत्थीअणअणहिजाद E. ९ A. N. om. दूसण; B. om. ण; आणध
A. आणध N. १० तथापि च मम Com. १० Com. with A. except
that it has अणक्खराहिकखे

लव० । कथं वा आमन्त्रितं वि णम ण जानीमो । (क)

मद० । जं दौर्णि तस्मिन् महाणुमावे माधवे किं वि किल मालदी-
ए तारामेत्तञ्च आसी तर्हि सर्वलोभस्त भदिभूदि गदो पडादो ।

तं क्व एदं विभम्भादे । ता विभसहि जथा एस भन्तणो भवत्तवा-
हिणियेसो णिरवसेस हिअआदो उट्ठरीअदि तेषा करेध । अण्णधा

७० महादोसो त्ति जाणिदं भादुं । णिकम्पदास्सणा अम्मकाओ दूमावेन्ति
हिअञ्च मणुस्साणं ईदिसादो दुग्भित्ठ्ठादो त्ति मा णं भणिस्सध
मद्वन्तिआए कधिदं त्ति । (ख)

(क) कथं वा आमन्त्रितमपि नाम न जानीमः ।

(ख) यदिदानीं तस्मिन्महानुमावे माधवे किमपि किल मालत्या-
स्तारामैत्रकमासीत्तत्र सर्वलोकस्थातिभूमि भवः प्रवादः । तत्त्वत्विदं-
विजृम्भते । तत्प्रियसखि यद्येष भर्तुरपदाभिनिवेशो निरवशेष

१६-७४ अत्र किल प्रसिद्धौ । तारामैत्रकं प्रेम । तत्र माधवे । अति-
भूमिमतिदूरम् । तत्त्वत्त्विति । माधवानुरक्ता मालतीत्यस्यानुशय इत्याशयः ।
विजृम्भते प्रकाशते । अपक्षे मालती माधवपरेत्यसत्पक्षे । अभिनिवेशो रोषः ।
निरवशेषमिति क्रियाविशेषणम् । दोष इत्यस्या दौर्भाग्यं त्यागो वा नित्यश-

१ कथं भद्रे असंतं वि जानामी for कथं-जानीमो N.; E. om. ण. २ °णो E.;
°गुभाए B.; °गुहवि N.; किं वि A. C. D. ३ वत्तमिच्चं A. वत्तमिच्चं N.
तारामेत्तञ्च C.; आसी B. C. E.; आसी सदि तस्मिन् सर्व° N.; तर्हि अ A. E.; थ°
A. C. E. ४ ता क्वु A.; विभम्भादे C. विभम्भा N.; जथा N.; एसो N. एसा B. E.
for एस; भवत्तवाहिणियेसो B. वत्तवाहिणियेसो C. वत्तवाहिणियेसो N. ५ तदं कदं
N.; अण्णधा N. ६ भादु N.; °दास्सासु अम्मकासु दूमावेदि° B.; °दास्सासु क्वु अम्म-
कासु C.; °दास्सासु अम्मकासु E. °दास्सासु क्वु अम्मकासु A.; दूमावेदि A.
C. E. ७ ईदिसो दुरभित्ठेण E. ईदिसो दुरभित्ठेण A. B. ईदिसो दुरभित्ठेण C.

लव० । अहं असावधाने असंवदलोअण्णवादमोहिदे अपेहि ण
तुए सह जायस्सं । (क)

मद० । सहि पसीद एसिद । अहवा ण तुह्मे अफुडं भणिदाओ ७५
चिट्ठं । किं च । अहो सच्चं उजेव्व माहवेक्कमअजीअलोअं मालादं

हृदयादुत्तिपते तथा कुरुत । अन्यथा महादोष इति ज्ञातं भवतु ।
निष्क्रम्यदारुणाः कथंका दुन्वन्ति हृदयं मनुष्याणामिहशादुर-
भिसङ्गादिति । मैनां भणिष्यथ मदयन्तिकया कथितमिति ।

(क) अपि असावधाने असंवदलोकप्रवादमोहिते अपेहि न त्वया
सहं जल्पिष्यामि ।

(ख) सखि प्रसीद प्रसीद । अथवा न यूयमस्फुटं भगिर्तास्तिष्ठथ ।
किं च । वयं सत्यमेव माधवैकमयजीवलोकां मौलतीं जानीमः ।

ङ्गाकुलतया स्यादिति भावः । निष्क्रम्येति । सततपरपुरुषालोकाज ल-
ज्जाहीनतया दारुणत्वमत एवेयं कुलटा न वेति परेषां संदेह इति भा-
वः । [लव० वा०] अत्रापेहि दूरं गच्छ ।

७५-८८ अत्र न यूयमिति त्वदस्फुटवादे मेवसाद इत्यर्थः । न खलु
न जानीमः । अपि तु जानीम एव । तथा च त्वमपह्वं किं करोषीत्यर्थः ।
कठोरः परिणतो जातपाण्डमेत्यर्थः । यद्वा । अकठोरा बाळा केवकीत्यर्थः ।

१ N. om. असावधाने. २ सह किं वि मन्तिदञ्चं A. नृए सह ण संवदस्सं N. ३ N.
om. सहि; C. om. one पसीद, पसीद. B.; ण for ण E; अफुडं A. अफुडं
C. अफुडं E. सह एवं for अफुडं N. ४ चिट्ठं A. चिट्ठं N.; अ for च A.,
E. om. च; ण after अहं N.; सच्चं A. C. E.; एवं N.; माधवमअजीवदि
N.; ५ अ A. B. C. E. ५ Com. with E. and has जसावयन्ति for
दुन्वन्ति. ६ Com. om. असावधाने. ७ सह किमपि मन्त्रयिष्ये Com. ८ भगिर्ता

जाणीमो। देण वा कठोरकेदअगमविधभायभवदीव्वल्लनिव्वहिदसुंद-
रत्तणविसेसं माहवसहयणिमोयिदवउलावलीविरहदकण्ठावलध्वमे-
त्तैसंभारिदजीवणं मालदीए माहवस्स अ पमातचन्दमण्डलावाण्डु-
८० रपरिक्खामरमणीअदंसणं ण विभावितं सरोर । किं च तदि-
अते कुसुमाअरुज्जाणपेरन्तरच्छामुहसमागमे सविबभमुल्लसिदका-

केन वा कठोरकेतकगर्भविधभायभवदीव्वल्लनिव्वहिदसुन्दरत्वविशेषं माधव-
स्वहस्तनिर्मितवकुलावलीविराचितकण्ठावलध्वमात्रसंभारितजीवनं मालत्या
माधवरूपं च प्रभातचन्द्रमण्डलापाण्डुरपरिशरमरमणीयदर्शनं न विभावितं
शरीरम् । किं च । तद्विषये कुसुमाकरोद्यानपर्यन्तरस्यामुखममागमे सवि-
ब्रमोहसितकौतूहलोत्फुल्लप्रसरणमनोमल्लवह्नांकसमसृणसंचारचारु-

वाद्दशी सातिपाण्डुरेव भवति । न विभावितं न ज्ञातम् । अपि तु सर्वैरेव
ज्ञातमित्यर्थः । तत्किमप्युक्तं करोषीति आद्यः । विभ्रमो विलासः । स च
स्त्रियां यथा ।

यानस्यानासनादीनां नेत्रवक्रादिकर्मणाम् ।

उत्पद्यते विशेषो यः स विलास इति स्मृतः ॥

पुरुषे यथा ।

मन्दसंचारिणी दृष्टिर्गतिश्च येषमायिता ।

१ मत्तु ण A. and ण B. E. before जाणीमो; जाणामी N.; अकरो-
रकेभई N.; कयाअय for केदअ B.; २ वभावसेहावधिअसुंदरत्तणं माहव N.;
णिम्वत्तिद for णिमाहिद A. E. ३ णिम्वत्तिद for णिम्वत्तिद E.; वल्लमाळा N.;
उल्ल for विरह C. E.; ४ म N. ३ मेत्तसंजीवणं A. ५ वल्लिभमेत्तसंजीवणं
विम्वत्तिद मालदीए N.; ६ पमात A. पयस N. ४ पाण्डुर A. पंडुर E. N.; करोक
for परिक्खाम N.; अ for च A. C. N. ५ विहारे C. ६ विहारे C. ७

द्वैतलुप्तमसन्तानभणुपलबहलविलासमासिपसंसारचारुतारभा -
 विराभन्तविष्णुमा अणुद्वेणद्वाभारिभसत्त्वाभारीभदेसणिष्मविअधिअ-
 डूमदुमैहुरा तुण वि ण णिरुविदा इमाण दिदिसमेदा । किं अ । मस
 भादुणो दाणुवत्तन्तं सुणिअ तवखणुच्छलिदग्गमीरायेअव्वइअरमि-
 लाअन्तदेहसोहाणं उव्वत्तमाणमूलं विअ ण लक्खिदं हिअअं । किं
 अ । एदं पि अवरं सुमरिदं अए । (ख)

तारकाविराजमानविभ्रमा अनङ्गनाट्यार्थसर्वाकारोपदेशनिमित्तवैद-
 म्यमुग्धमधुरास्त्वयापि न निरूपिता अनयोर्दृष्टिसंभेदाः । किं च । मय
 आतुर्दानवृत्तान्तं श्रुत्वा तत्क्षणोच्छलितगम्भीरावेगव्यतिकरन् जायमानदे-
 हशोभयोरुद्वर्तमानमूलमिव न ललितं हृदयम् । किं च । ऐतदप्यपरं
 स्मरते मया ।

स्मृतिपूर्वस्तथालापो विलासः कथ्यते यथा ॥

किं न त्वया निरूपिता येनापद्रुष इत्यर्थः । आवेगोप्राप्तिदुःखम् । अङ्गा-
रितं सुतप्तम् । उहर्तमानमुत्पतत् । आवेगोपमिष्टान्नाप्तिजः । यदाह ।
आवेगश्च भवेत्पुस्तामिष्टान्नाप्तिस्तम्भात् ॥

१ कोऊलुकुण्ण N.; °कुललीभणविमल A. °कुण्णपरितरुचसमाणमविल्लास N.; तारभाविदग्गममाणणं गीसगावपुरेभण्णाभातेवदेस N. २ गीट्ठारेभ B.; णिमिद for णिमविकि A. णिमिभ N. ३ मवहरा for महुा N.; मए for मुण A. B.; मए म णिरुविदा N.; कि च B.; मह for मम N. ४ तव्वणुभरि B. E. तव्वणुवचमाण N.; गमीर C.; °रुवेभवर N. वरभरगारि विमला° A. वरभरुवि विमला° E. ५ देहसंउत्तवविभमाणसूक N.; °मलवन्धण A.; वरिअम N.; कि च B. ६ अणं for एदं B.; एधं for एदं E.; वि for वि C.; A. N. उअ एदं वि; भवरणं सु° A.; भवरं वि सु° N.; विण्णवरं C. E. ७ मण्णवरं for मण्णवरं Com. ८ मण्णवरं for मण्णवरं Com.

लव० । किं दासि अत्र । (२)

मह० । अं मम तस्मै जीविदप्यदाहो महानुभावस्तु चेन्न

१० जीमिदिलम्पिथपिदेदिआम मालदीए भवदीविभट्टवधोवणतास
चोधिदेण विभभं जीविदं अं माहवेण पारितोसिअत्तणेण सअंगह
साहसे गिउत्तं । अह भ लवङ्गिण तहिं तुए उनेव भणिदं पैडि
च्छिदो वखु णो पिअसहीए अअं पसादो ति । (४)

(क) किमिदानीमपरम् ।

(ख) यत्खलु मम तस्य जीवितप्रदायिनो महानुभावस्य चेतनाप्र-
तिलम्भप्रियनिवेदिकाया मालत्या भगवतीविदग्धवचनोपन्यासव्युत्पन्न
इदं जीवितं च माधवेन पारितोषिकत्वेन स्वयंप्राहसाहसे नियुक्तम् ।
अयं च लवङ्गके तत्र त्वयैव भणितं प्रतीष्टः खलु नः प्रियसख्या अयं
प्रसाद इति ।

[लव० वा०] किमिदानीमपरम् । त्वया स्मृतमिति शेषः ।

१०-१४. अत्र चेतनाप्राप्तिरूपमेव प्रियम् । पारितोषिकं
यद्यालङ्घनितेत्यादिश्लोके दर्शितम् । नियुक्तं दत्तम् । तच्चित्तानुरागं
विना नोपपन्नमिति भावः । अर्थान्तरेणैकप्रसङ्गेन प्रकृतापह्नवार्थमाह ।

[लव० वा०] आं सखि इति । आमिति पूर्वस्मरणार्थः । विस्मृतमिति ।
ज्ञात्वापि तत्कथाकथनायायं प्रश्न इति भावः ।

१ खं वखु मय A. E.; मह for मम C. N.; °ददाहो B. C.; °दाहस्त
N. °ममस्त B. २ चेन्नणाल्लदे तिअ° B. C. चेअणीवलेभपिअ° N.; B.
om. भलदीए; निवट B.; °व्यणसेण चोदिदेण N. ३ B. C. om. भ; व for
अ N.; पारितोसिअभत्तणे सअंगहणेण गिउत्तं B. पारितोसिअभत्तणे सअंगहि गिउत्तं
N.; सअंगहणे E. ४ पिउत्तं for गिउत्तं C.; B. N. om. ५; N. om. ति
त N. (त C. एव E. for चोव. ५ पाहसाहसे A. ६ पसादो A.

लव० । कर्दमो उण महाभाओ ति विसुमरि मर । (क)

मद० । सौहे सुमर सुमर जेण तसिं दिअसे विअडदुहाव-
दाअदेसकालगोचरं मैदा असरणा तक्कालसणिहिदेण जौविदुपदाहणा
पीअरभुअथम्भेण णिक्कारणवन्धवेण सअलभुवणेक्कसारणिअदेहोवहा-
रसाहसं कदुअ पौरिअखदस्मि । जेण अ दिहदादाविदारिअवि-
अडमंसुल्लत्ताणपरिणाहिबक्खत्थलेण जरठजउजारेदजन्नापीहकारिणा
कैरणेक्कमणेण मम किदे विसहिदा अतिदुहसदुल्लणहसिहावउत्तण- २
हारा मारिदो र्थ सो दुहसावदमहारव्वसो ति (ख)

(क) कर्तमः पुनर्महाभाग इति विस्मृतं मया ।

(ख) सखि स्मर स्मर येन तस्मिन्निवसे विक्रैन्दुष्ट्वापदापदेऽका-

९५-१०२. अत्र स्मर इति मकरन्दामिति भावः । विक्रुष्टो स-
पुः । आपद इति व्याघ्रव्याजेन यम इत्यर्थः । अवलम्बसंनिहितंति पाठे-

१ आ सदि before कर्दमे A.; महाभाओ C. N.; भाओ E.; B. N. om. ति. २ N. om. सदि; N. om. one सुमर; दिअसे C. N. दिअ E.; विअडदुहसदुहावदेसगोचरं A.; सत्तपदागोचरं N. ३ गभा N.; सुल्लग्न for तक्क N.; दाहिणा C. E.; N. om. जौविदुपदाहणा. ४ जेण भुव-
अथमेण संमविदा णिक्कारणसिणिध्ववन्धेण N.; भुज for भुभ C. E.; भुभअथमसंमा-
विदणिक्कारण A.; वंनुणा C. वन्धवण A.; णिक्क for णिअ E.; ५हार N.
५ N. om. परि; जेण अठ्ठदादाविअ C. अतिविह्वदंतिआरिअ E.; N. om.
दिहदादाविदारिअ. ६ मंसलु° N.; मंसल्लत्ताल E.; वसत्थललउत्तणेण. A. वसत्थ-
त्थललउत्तणेण E. वत्थल्लत्तल्लत्तजउत्त N.; जरठ A. जरठ B. C. for जरद;
जाभापीउ E. मुत्तालदा for जवापीउ N.; अरिणा N. ७ कलिकदण° E.;
कैरणेण N.; कदे for किदे C. E.; निवडेत्त for अतिदुह B. E.;
अतिदुह C.; दुह A.; गहणिव्वाववज्ज° B. गहरसिहा A. गहराणिप्पाववज्ज°
E.; मम किदे णिमज्जंतसअल्लणहसिहाअवज्जंजरपराओ N. ८ अ एसो E.; दुहरव्वसो
ति B. दुहसदुल्लग्नसदुल्लसो ति A. E.; N. om. ति. ९ आ सदि कर्दम पुनर्महा-
भा° Com. १० विक्रुष्ट for तक्क Com.

लव० । हुं मकरन्दो । (क)

मद० । सानन्दम् । विश्वं तदि किं किं भणामि । (ख)

लव० । ये भणामि मकरन्दो सि । (ग) सस्पृह शरीरमस्याः

१०५ स्पृशन्ती संस्कृतमाश्रित्य ।

लम्बोच्चरं गताशरणा दैवकालसंनिहितेन जीवितप्रशयिना पीवरभुजस्त-
म्भेन निष्कारणवान्धवेन सकलभुवनैकसारनिजदोषहारसाहसं लब्धं
परिरक्षितस्मि । येन च दृढदंष्ट्राविदारितविकृतमांसलोत्तानपरिणाहि-
नक्षःस्थलेन जराटजर्जरितजवापोदहारिणा कर्णेकमनसा मम कृते
विसोदा अतिदुष्टशादूलनखाशिखावज्रप्रहारा मारितश्च स दुष्टधापद-
महाराक्षस इति ।

(क) हुं मकरन्दः ।

(ख) प्रियसखि किं किं भणामि ।

(ग) ननु भणामि मकरन्द इति ।

बलमं कण्ठः । संभावितः ख्यातः ॥ कर्मपाशयोत्र ॥ विकटं विशालम् ।
मांसलं स्थूलम् । उत्तानमुच्छ्रितम् । जराटं काठिनं जर्जरितं विश्वंसितं
यदोड्गुष्पमुकुटं तदिव हरति ॥ कर्तुर्पुष्पमान इति पानिः ॥ हरणमिदं
समीकरणम् । रक्ताकदेहतया साम्यम् । शिखाग्रम् । [ल० वा०] अत्र
हुं वितर्के ॥ हुं वितर्के विस्मय इत्यमरः ॥

१०३-१०४ [प्रद० वा०] अत्राह्लादाविशयाधुनः पुनः प्रश्नः ।
प्रियनाममधुपानेपि न तृप्तासौ श्रुत्वेवाहति भावः । [लव० वा०] ननुशब्द-
आशयानिष्कारे ।

१ N. om. एषः A. C. E. om. one किं २ गुण A. and ननु C. E.
for नः अभिमतं for सस्पृह N. ३ ० रणा वपनसंनिधानजजीवितेन जीवितं one
Ms. Com. ० रणा वपनसंनिधानजजीवितेन another Ms. Com.; भवत्प्र-
तिज्ञायां noticed by Com.; भवत्प्रतिज्ञायां noticed by Com. ४ वक्षःस्थलं

यथैव तथा नाम यदान्ध किं यदा-

मयं त्वेकस्माद्विकलः कथान्तरे ।

कदम्बगोलाकृतिमाश्रितः कथ-

विशुद्धमुग्धः कुलकन्यकाजनः ॥

मद० । सलज्जम् । सदि कीसै मं उवहसति । णं भणामि निग्गशा- १
वभन्ति मं तारिसस्स अप्पणिरवेक्खव्वसादणो किद्वत्तकमल्लिज्ज-
न्तजीविद्वलामोदिअण्णअण्णगुत्तभावआणिणो जणस्स संकयासु

(क) सखि किं मानुषहसति । ननु भणामि निर्वृत्तिप्रवृत्ति या तादृश-
स्यात्मनिरपेक्षव्यवसायिनः कृतान्तकवर्त्यमानजीवितमल्लकारप्रधानयन-
गुरूकीपकारिणो जनस्य संकयासु नामग्रहणस्मरणानि । तथा च

१०६-१०९. अहमित्यादि । यथावमात्य तत्तथा । मालती भाव-
वानुरक्तेति स्वीकृतमित्यर्थः । अहं किं नाम यदामीत्यभिनिवेशमात्रम् ।
अयं पुनः कुलकन्यकाजनः कथामध्ये कथयकस्मात्कदम्बगोलका-
कारमाश्रितः । बहलपुलकशालित्वात् । विकलो विशुद्धः सन् । कीदृशः ।
विशुद्धः निष्कलङ्कः । कामाभिषङ्गदोषशून्य इति यावत् । मुग्धो
रसानभिज्ञः । सर्वाभिदं सोप्रासम् । अत एव वेदम्यतया शिल्पक-
रिणीत्वेन संस्कृताश्रयणम् ।

११०-११७. अत्र उपहसतीति नाहं सकरन्दानुरक्ततया हृष्टा
किं तु तद्वीरवममिनन्दामीति न हासस्यानभिति भावः । अत एव चित्तचो-
रिकायाह । नञ्चिति । एवं स्वहर्षस्यान्यथासिद्धिमुक्त्वा निजाङ्गसङ्गं स्वे-

१ अहं for ययं B. E. २ °मयं च करण° A. N. ; किं तुमं उवहसति N. ;
निग्गशायेदि A. E. and सहभन्दि N. for निग्गशावभन्ति. ४ N. om. मं; भणामि
for मे C.; तारिसस्स A. C. E.; °वेक्ख° N.; ववस° B. N.; °सायिणी
C. E.; कवत् B. कवत् N. for किद्वत्. ५ जीविम N.; अण्णअण्ण for अण्ण-
अण्ण B.; गुत्तरीयआणिणो A.; संकयाणामग्रहण N. ६ गुत्तरिपकारिणी Com.

णामगहणसुमरणां । तथा अ सो तु ए वि गाढप्रहारवेक्षणरम्भ-
विशारिदसरीरसंगलिदसेभसलिरुष्पीलो मोहमउल्लान्तणेत्तकन्दो-
११५ इनुभलो भूमिविलगिदासिलदाविष्टम्भधीरधारिदसरीरधारी एव-
कलीकिंदो ज्ञेय मदयन्तिआणिमित्तमेतविच्छिद्विधमहामहार्धजी-
वलोभो महाभाओ सि । (क) मदयन्तिका स्वेदादीन्विकारात्पाटयति ।

स त्वयापि गाढप्रहारवेदनारम्भविस्मारितशरीरसंगलितस्वेदसालिलोष्पीलो
मोहमुकुलापमाननेत्रकन्दोद्वयगला भूमिविलग्रासिलताविष्टम्भधैर्यधारित-
शरीरधारः प्रत्यक्षीकृत एव मदयन्तिकानिमित्तमात्रविच्छिदितमहामहार्ध-
जीवलोको महाभाग इति ।

दादिक मकरन्देन्यथयति तथा चेति । विस्मारितशरीरेति मूर्च्छाकथनम् ।
संगलितो मिलितः । उष्पीडः पूरः । कन्दोद्वो नीलीप्रलम् । मोहेति
मोहेन नेत्रमिलनं न तु मदङ्गुलङ्गादिति भावः । यदाह । व्यसनासि-
घातभयपूर्ववैरस्मरणो भवति मोह इति । प्रहारमूर्च्छने कथमयं भूमौ न
पतितोत आह भूमीति । विष्टम्भः संबन्धः । विच्छिदितः परित्यक्तः ।
महामहार्धमतिदुर्लभम् । जीवलोको मर्त्यभुवनम् । प्रियालिङ्गनस्मरणादि-
ना स्वेदादिकम् । स्वेदादीनित्यनेन किलकिञ्चित्भावाविष्करणम् । यदाह ।

१ ०णाहं अ A.; सह सो N.; गाढप्रहारप्रहार N.; वेदना B.; वेक्षणरम्भविशारि-
दसरीर N. २ विष्टम्भविष्ट C. E. for विशारिद; ०लिभ N.; N. om. सेभ;
०लपथो N.; मोहमुकुलनणत्त N. मोहमुकुलनणत्त B. E.; कंदोद्वो C. N. ३ भूमिवि-
गलितसरीर A. भूमिविलगिदासि C. E. भूमिविलगिदासि N.; धीरधारिदसरीर A.
धीरधारिदसरीर B. धीरधारिदसरीरसरीर N. ४ ०कतो A. C. E.; एव N.; मदभ-
तिभामेत्तमेत्तमत्त N.; ०पडिभ A. N.; N. om. महा; जीभ B. C.; जीविदो
for जीवलोभो N. ५ N. om. सि; इति स्वेदादिविकारात् N.; E. om. मदयन्-
ति; B. om. विकारात्. ६ योर्भूलनेन Com.; यति for यति Com. * यति

बुद्ध० । यवसिद्धं प्रियसखीए सरीरेण । (क)

मद० । सैलज्जम् । प्रियसहि अवेहि । उड्ढिण्णास्मि सहवासिणीए
वीसम्भेण । (ख)

लव० । सहि भदभन्तिए अहो वि जाणिद्वं जाणीमो । ता पसीद
विरम ववदेसादो । एहि वीसम्भगभक्कथावन्धसत्तसिं सुह चि-
ट्ठस्य । (ग)

(क) यवसितं प्रियसख्याः शरीरेण ।

(ख) प्रियसखि अपेहि । उड्ढिणास्मि सहवासिन्या विस्मभेण ।

(ग) सखि नदपन्दिके वयमपि ज्ञातव्यं जानीमः । तत्परीक्ष्य विरम
व्यपदेशात् । एहि विस्वभगभक्कथावन्धसदृशं सुखं तिष्ठानः ।

यदन्तर्निहितस्याङ्गेः सव्यापारैर्मनोभुवः ।

सत्रोडाविष्कृतिः स्त्रीणां तदाहुः किलकिञ्चित्तम् ॥

१२८-१२९. अत्र स्पेदादिमता तत्र शरीरेण मकरन्दसंयोगो-
भिलषित इत्यर्थः । अत्र सहवासिन्याः सख्याः । नाहं कामजस्वेदादिनो-
द्विजा किं तु त्वद्विस्वभक्तयेति भावः । अभिण्णहोति पाठोपेक्षातास्मी-
त्यर्थः । अत्र जानीम एवेति कामन्दक्यादिद्वारा तत्र मकरन्दस्य च
चेष्टितं ज्ञातमिव । तत्कथमपह्नव इति भावः । व्यपदेशाच्छलात् ।
सहवामिति मकरन्दे स्नेहानुबन्धनादि वाच्येत्यपेक्षायः । उभयमपि

१ लव० A.; N. has after बुद्ध०; त्रारित्मस्याः सूत्रान्ती and has भस्स-
धसरीरे प्रियसहि for ववसिद्धं-रेण. २ A. om. सैलज्जं; N. om. प्रियसहि अ-
वेहि; अवेहि B.; अभिण्णास्मि noticed by Com.; N. has प्रियसहेतु सल्लदंते
for वीसम्भेण. ३ जानीमो N. ४ N. om. विरम; लव० A. B. C.; उवदे-
सादो for ववदेसादी E.; सहि before एहि E.; विस्व० N.; कथावन्ध
A.; तत्कथं सविसेत् for गम्भ-रिसे N. ५ व्यपसितमिव ते शरीरेण प्रियसख्यातोदिनं
Com. ६ विस्वभक्त्या Com. ७ जानीम एव Com. ८ सखि before एहि
Com.; कथानुबन्ध Com.

- बुद्ध० । सोईणं लवङ्गिणा भण्णादि । (क)
 १२५ मद्द० । विधेयस्मि संपदं पिभसहीओ । (ख)
 लव० । जइ एवं ता कैधेहि कथं णु दे कालो मच्छादि ति । (ग)
 मद्द० । गिसांमोहे पिभसहि । भम बुद्धराखिदापखलवादवच्चरण
 पद्धमे ज्जेअ तस्सिं जणे अदिभूमिं गदो अणुराथो । अवि अ । त-

- (क) शोभनं लवङ्गिका भर्षति ।
 (ख) विधेयास्मि सामंतं प्रियर्षेयौ ।
 (ग) पश्येवं तत्कथय कथं नु ते कालो मच्छतीति ।

क्रियाविशेषणम् । अत्र शोभनं कथयितुमर्हसीत्यर्थः । [लव० वा०]
 अत्र मकरन्दविषयेन कथं वर्तम इति भावः ।

१२७-१५५. अत्र निशामय दृष्टु । एकवचनमिह लवङ्गिका-
 पेशया । बुद्धराक्षिताया विदितवृत्तान्तात् । कथाकथनं तु रागवृद्धये
 यदाह ।

यात्रा पुरस्कन्दनमुत्सवो वा स्तभोय चित्रं रतिसंकथा च ।

भवन्त्युपायाः प्रथमावलोकं यूनोर्वन्तो वृद्धिमुपैति रामः ॥

पक्षपात इति बुद्धराक्षितापक्षपातो गुणबाहुल्यं दिना न भवतीति
 विश्वास इति भावः । भृतोदुत्तमतिरिक्तीभवत् । कौतूहलमुत्कण्ठा च
 मनोरथश्चेति विग्रहः । ततो बहुव्रीहिः । यद्वा । अतिरिक्तीभवत्कौतूहलमु-
 त्कण्ठा च यत्र मनोरथे वादशो मनोरथो यत्र तत्तथा ।

सर्वाङ्गुदाहो व्याख्यवस्यायाम् । यदाह ।

१ त्वि before लोके N; सर्वविभागे भविष्ये N. २ त्वि० B; विभसहीओ
 A. N.; E. om. this speech and the following. ३ कहेति B. N.;
 कहे N; B. om. ति. ४ कहेति A. C. E.; ५ कहे N.; B. om. वम, यद
 N.; प्रत्येकवद्वारा A. C.; वक्ष्येण for वक्ष्येण N. ६ बुद्ध N.; एव N. ६ यदाह
 Com. ७ विदितवृत्तान्तात् Com.

रिंसं जणे भरिदुखरन्तकोदूहलुकण्टामणोरहं हिअभं आसी । तदो
 २ विहिणिओअणिक्कसंदसणा भाविअ दुव्वारदारुणाणङ्गदुक्खसंदा- १३०
 विहकडुन्तचित्तविहडन्तजीविदा संभाविसिद्धि । विअम्मिआपुव्वस-
 व्वङ्गप्पहंजालिअमअणहुअवहुदामदूसहाभासदुग्गमाणाअन्तपरिअणा प-
 चासाविमोक्खमेत्तसुलहमिच्चुणिअणाणवटिक्कलुत्तरक्खिदावअणव-
 दिदावेअव्वदअरविस्तुला इमं जीअलाअपरिपत्तं अणुभ-
 वामि । (क)

(क) निशामय प्रियसाखि मम बुद्धरसितापक्षपातप्रत्ययेन
 प्रथममेव तस्मिन्नेतिभूमिं गतोनुरागः । अपि च तस्मिन्नेने भूतोच्चर-
 त्कौतूहलोलुकण्टामणोरथं हृदयमासीत् । ततो विभिन्नियोगनिवृत्तदर्शना
 भूत्वा दुर्वारदारुणाणङ्गदुःखसंतापितकथञ्चित्तविषयमानजीविता संभा-
 वितस्मि । विजृम्भितापूर्वसर्वाङ्गप्रवृत्तितमदनहुतवहोदामदुःसहापासदु-

मनःसंमोहसर्वाङ्गदाहवृत्त्यादिभिस्तथा ।

शिरसो वेदनाभिश्च व्याधिरभिनयो यथा ॥

१ N. has उरिंसं जणे अवरिदुक्खरन्तकोदूहलुकण्टामणोरहं for उरिंसं जणे अविभूमि-मणोरहं; म-
 रिदुखरन्त A. B. C. मणोरहं B. E.; भासि A. B. C. २ विहि A. C. E.;
 निउत्तं A.; रमणी for संसणा C.; N. om. भाविअ; सारुणाभासदुक्खसंतापउत्तज्जेत-
 चित्त N.; C. E. add संग after अणङ्ग. ३ उक्कण्ठिअ for कदुन्त A. E.;
 जीविआ A.; जीविआसा वूरविअभिआणुव्व N.; ४ वडि B.; ५ भित्तअणुव्व A. ६ विअआण-
 पुव्व C.; संभाविवेदिदा अक्खसअवंग B.; सअवंगसंदावसंजलिअ N. ७ संजलिअ A.
 पक्कालिद C. जालिद E.; हुदवहुदहदूसहा B. हुदवहुदामदहदूसहा N.; हुगणी B.
 ८ मिच्चु B. and मरणा A. E. for मिच्चु; ९ खिअणा N.; विरहदा for
 वदिदा B. १० भाविआ N.; वर N.; लोक्क A. B.; ११ पुत्तं N. १२ मय हि तणहुदु-
 Com. < Com. om. अविभू-जने; भूतोदूतकी Com. १३ मदन for अणुभ
 Com.; संभावितोक्कीदसंविच Com. १४ संजलिअ Com.

संकल्पसिर्विषयान्तरेषु अ मणीरुहमादमोहिता पेक्खाभि त
जणं । १ सो वि पिअसहि मुहत्तुगिण्वूढविह्वलविंसटुलुवेह्वलविथर-
न्तल्लिदणेषुपण्डरीअतण्डुण्णिलडम्बरपडिरुद्धमैरेअदणं विअ चिरं
णिज्झाअदि मं । (क)

नायमानपरिजना प्रत्याशाविमोक्षनायमुलभमस्यनिर्वाणप्रतिकूलबुद्धरक्षि-
तावचनवधितावेगव्यतिकरविंसटुलम जीालोकपारेवर्तमनुभवामि ।

(क) संकल्पस्वप्नान्तरेषु च मनोरथोन्मादमोहिता प्रेक्षे^१ तं जनम् ।
सोऽपि प्रियसखि भूहर्तृनिर्व्ययविस्मयविंसटुलोद्बुद्धविस्तापमाणलालितने-

मरणमेव निर्वाणं मोक्षः । सर्वदुःखापहारकत्वात् । मदजादिष्टसङ्गरतव
स्यादिति बुद्धरक्षितावचनम् । विंसटुला संशयितचित्ता । जीवलोकस्य
परिवर्तोन्यथात्वं मूर्खैर्यथैः । यद्वा । मूर्खानन्तरं पुनर्जीवलोकप्रवेशोऽयं
परिवर्तनम् ।

१३६-१३९ संकल्पान्तरे भावनावलजज्ञानमध्ये स्वप्नज्ञानमध्ये
स्वैर्यथैः । निर्व्यय उपचितः । उद्बुद्धतत्प्रक्षेपम् । प्रबुद्धमैरेयं प्रसन्न-
यदम् । तस्य मदो मत्तता ॥ मैरेयमासवः सीधुरित्वमरः ॥ सृष्टि-
मिति क्रियाविशेषणम् । निर्व्यापयति चिन्तयति ।

१ सिर्विषयान्तरेषु A. सिर्विषयसु N.; मणीरुहमाद B. N.; ० हिभा N.; A. B.
insert अ and C. E. विअ before तं. २ स चापि C. तथा अ E. तह वि
N. for सो वि; गिण्वूढ B. गिण्वं C. and उण्वूढ N. for गिण्वूढ; विंसटुलु^०
N. विंसटुलु^० C. विंसकुलु^० E. for विंसटुलु^०; थरथरन्त for विथरन्त N. ३ N.
om. लल्लिद. तण्डुलुअडण्णरुद्ध A. तण्डुण्णिलमरुद्ध B.; ० तीअं उल्लेखेअडण्णरुद्ध-
नरेअ N.; मअण्णुणिअ A. and मअण्णुमिदं E. for दणं; N. om. विअ.
४ ० फदे A. E. समि N.; C. N. om. मं. ५ मरण for मृत्यु Com. ६ पक्खा-
भि Com. ७ स चापि Com. ८ ० लोहेह्वि^० Com.; रक्क for उल्लेख Com.

किं च । कवलितदारविन्दकेसरकसाभकण्डकलहसोसधोसधधराख- १४०
लिदगम्भीरैताधीरणादभरितकर्णविवरं पिबे मदअन्तिके ति वाह-
रति । अथ च । वप्फुरैतपयोहकल्लदुत्तरीअथञ्जलावलम्बनपारि-
भवेण ससंभमुत्तरंगिधमधमाभन्तहिअथं मं समुत्तासेदि । (क)

वपुण्डरीकनाण्डवीपीडं डम्बग्रन्थिलं डमैरेयदर्पमिव विरे निर्व्यापति माम् ।

(क) किं च । कवलितारविन्दकेसरकसाभकण्डकलहसोसधोसधधरा-
खलिदगम्भीरैताधीरणादभरितकर्णविवरं पिबे मदअन्तिके इति व्या-
हरति । अथ च । प्रस्फुरतपयोधरोल्लदुत्तरीयाञ्जलावलम्बनपारिभवेण
ससंभमोत्तरंगिधमधमाभन्तहृदयां मां समुत्तासयति ।

१४०-१४३ कषायः सुरमितः । कलहसो रागहंसः । दोषः
अब्दः । धर्धरमस्कृढम् । खलितं व्युतम् । एतदुभयं साधनतयात् ।
इयं संजातस्वरभेदाद्वा । यदाह ।

स्वरभेदो भवक्रोधमदहर्षादिभिर्भवेत् ।

भरितकर्णविवरमिति क्रियाविशेषणम् । वक्त्राञ्जलप्रहणेन स्त्रियमादयन् ।
यदाह ।

रहसि प्रहणेनापि हस्ते वस्त्रे च मूर्धनि ।

कार्यं प्रसादनं नापि अपराधं समीक्षता ।

१ किं च B.; °लिभार° N. खलितं A. खलितं N. २ A. om. करण-
रणाः; गम्भीरभारदैर्गुरिभकण्ण N.; मं before पिबे A.; °अन्तिके N.; एते
before ति A. E.; मं after ति N.; वाह° E.; °रि N. ३ °रि E.;
°हस्तमुत्तरंग E.; °रिभभेसुभञ्जल° A.; भवलेचन for भवलेचन C.; वाहरे
वाहरे। कोण्डलं नुत्तरीभं नलावलम्बनपारिभवेण समुत्तरंगमधमाभन्त N. ४ ससंभुत्तरङ्ग
A. ससंभुत्तरंग C.; C. om. मं; समुत्तासेदि for समुत्तासेति B.; °रि N.
५ ताडयोद्धप्रस्फुरैरेयमदर्पमिव Com. ६ गम्भीरभारतीभरित Com.; मां before
पिबे Com. ७ वक्त्राञ्जलप्रहणेन° Com.

सहसा विसर्जितं सुभ्रमोत्तरि भूतवत्खणकटोरकमलदण्डाभमाण-
 १४५ बाहुबन्धनापवारितपयोधरोद्गमां विस्मृतानि विक्रमखलवलपसंदा-
 न्जनपरिवेष्टिरूपद्विद्विषयदीपगमनं पडिऊलयादिणि पि अच्चा-
 अरपभत्तणिद्वैतिअमुहुत्तकोषोयराअदुवत्तपरुत्तोकिदहिअं सिणिद्व-
 पुणरुत्तैवहृत्थलोभणविभाविदासेसचित्तसारं उयहसदि । (क)

१४५ (क) सहसा विसर्जितांशुकार्मवसूय वत्खणकटोरकमलदण्डाभमा-
 नबाहुबन्धनापवारितपयोधरोद्गमां विस्मृतानि विक्रमखलवलपसंदा-
 न्जनपरिवेष्टिरूपद्विद्विषयदीपगमनं प्रतिकूलवादिनीमर्प्यत्यादरप्रधाननिव-
 तितमुहुत्तकोपोपरागदुःखपरुषैरुत्तहृदयां स्निग्धपुनरुत्तपयस्तलोचनवि-
 भाविताशेषचित्तसारापुपहसति ।

परिष्वेन प्रतिकारबुद्ध्या । समयं पूर्वाभिनुभवत् । अत्र किं स्यादित्युत्तर-
 णि कम्पवत् । आतङ्कादमधमायमानमुष्णमिव चित्तं यस्यास्ताम् । यद्वा ।
 उत्तरांगुदृतकलोलम् । धमययायमां सकम्पम् । कलोलश्च कम्पस्यो-
 त्तरोत्तरप्रकर्षः । उत्तासयति चकितं करोति ।

१४७-१४८. शीघ्रं त्यक्तवस्त्रा च सा प्रसृता गमनोद्यता च ।

१ विसर्जितं सुभ्रमोत्तरिदे A. विसर्जितं सुभ्रमं तत्कालकटोर B. विसर्जितं सु-
 भ्रमो भ्रमोत्तरिभ्रमोत्तरं तत्काल N.; कटोरकद्विभ्रमकमलदण्डाभं तत्काल N.; दण्डाभ B.
 २ बाहुबन्धनापवारित B. बाहुबन्धनापवारित C. E.; विहङ्ग A. B. विक्रम C. विभ्रम
 N. for विभ्रम; मेखला B.; कलाप for कलाप N. ३ पयोधरो B. N.; पडिऊल
 C. E.; शांति A. C. E.; मं after पि A.; पडिऊलविहितादरपयभ N.; अच्चा-
 द B. ४ पडिऊल B. विणिवात्ति B. ५ वसिष्ठ A.; B. om. मुहुत्त; कोरी°
 N.; क्रम for क्रि C. E.; निषिद्ध for निषिद्ध A. B. ६ रुच्यहृत्थलो-
 भणविभाविता° N.; हिमभ for चित्त N.; मे before लवहसदि A.; उपसिद्ध
 N. ७ विसर्जितांशुप्रसृता च वत्खण Com. ८ विकलमेखला Com.; ९ नादिना-
 मयं मामन्या° Com. १० निषिद्ध for निम्न Com.; ११ सारा समुप° Com.

दिङ्णद्याहुर्दण्डयेङ्णणिभन्तिदं पिभसहि पण्डसहलकटोर-
कररुहोरम्फविभडपत्तावलीपसाहणुत्ताणवच्छत्यलणिहुरणिवेसणीसहं १५०

कर्मधारयः । पुलकितत्वेन च दण्डायमानता । अपवारिलोपिहितः । उ-
द्गमो विस्तारः । आलिङ्गनविघटनं कृत्वापसरणे कुचालोकनादिकं नाय-
कस्य जायते । नायिका च तदा संवरणाय न प्रभवतीति भावः । तर्हि
पलायते किमिति नेत्यत आह । विघटमानेति । विघटमानालिङ्गनजो-
माञ्चसंचयात् । विकला स्तस्थानचलनात् । संदानं बन्धनम् । तत्प्राप्ति-
ताभ्यामित्यर्थः । प्रतीये प्रतिकूलम् । गमनाभावे पुनःकान्तावरुद्धतया ह
हृमियादिनिषेधमाह प्रतिकूलेति । उपरागः संबन्धः । निषिद्धपुनरुक्ते पु-
नःपुनर्निषेधवाक्ये पर्वस्ते निषेधविपरीतं स्निग्धत्वाद्विधर्मत्वात् । यदा ।
पर्वस्तं विधान्तम् । चित्तसारः संभोगेच्छापरता । उपहासः परिहासः । स
च हृदि संभोगेच्छा वाचि परं ते निषेध इत्येवंरूप इत्यर्थः । स्निग्धपुनरुक्ते-
ति पाठे स्निग्धपुनरुक्ते पुनःपुनः स्निग्धं पर्वस्तं शिषं लोचनमित्यर्थः ।

१४९-१५६. अवैष्टनमावेष्टः । तेन गाढालिङ्गनमुक्तम् । कररु-
हो नखः । ओरम्फ आक्रमणम् । प्रौढव्याघ्रनखवत्कटोरं पत्कररुहमिति
भावः । निष्ठुरं निविडम् । निवेशोपनिम् । निःसहं वचनादलमाम् । अत्र
कररुहाक्रमणमेव पञ्चावलीति रूपकम् । चुम्बनमाह । सायेमेति । ओ-
वगिदं पुञ्जीकृतं लम्बितमित्यर्थः । मुखानयवा ललाटादयः । वि-
कासितं चुम्बनादिनियुक्तम् । वदनस्य वैदग्ध्यं चुम्बनचतुर्थात् ।
इह कन्यायास्त्रिविधं चुम्बनम् । ललितकच्छुरितकघटितकभेदात् । तत्र
ललितकमाह । प्रस्फुरितेति । घटितकमाह । पुञ्जितं योजितम् । ईपत्परि-

१ दुःखणिभ for दिङ्ण N.; निच्छे after वैद्य E. N.; निश्चितम् for पिभ-
न्तिदं N. °अतिभं E.; N. om. कटोर. २ कररुहोरम्फ A. कररुहाक्रमण B.
कररुहोरम्फ E. कररुहसुराणिपिहितविभड N.; वत्ता ° B.; °पुत्ताणविभडवत्त-
भ्यत्ते N.; वत्तवत्तलणित्युर E.; निवेष्टणिहुरणीसहं A.; मं before कदुभ A.;
निष्ठुरेणवत्तणं संभमाहसाहसं कदुभ N.

कदुअ सावेअविहुअमथआविहूकबरीणिहिदकरपरिगहोयणिगुण-
मिदणिचलमुहायअवसच्छन्दविभासविभुदवअणकमलो वामगण-
मूलोवरिणिहिदेयफुरन्तणीउज्जदाहरसमगअमणहरफसणिअमस-
माविदसरिरोहं उल्लसिदसज्जसाणन्दविसमसममवलणमोहमन्थ-
१५५ रममन्तलोअणं किं पि दुवियणीदसाहसाणुहववसाथो मं अण-
अमथयणिअं अमथयेदि । (क)

(क) द्विगुणवाहुदण्डोपेष्टनानिपन्नितां प्रियसखि प्रौढशार्दूलकतो-

गृह्य मीलितनेत्रा जिह्वाग्रेण घटयति करेण नेत्रे तस्याच्छादयतीति घटि-
तवम् । छुरितकं तु शम्भोक्तम् । समुद्रम उद्रेकः । एवं च सर्वा-
ङ्गाननायकस्पर्शप्रिमतिमाह मनोहरंति । उद्वर्षितमुद्रतरोमाञ्जम् ।
नायिकाया वामाङ्गं सकलपञ्चारव्यवस्थापनाद्वामकपोलेत्युक्तम् । वरु-
मानां सुरतावस्थामाह । समुद्रसिधेति । समुद्रसिवाभ्यां साध्वसान-
न्दाभ्यां विषमो यः सन्धमः सन्धमस्तत्र सोद्रेन निकर्तव्यतामूढतया
मन्थरत्वमेकतरपक्षाव्यवस्थिति । साध्वसेन प्रवृत्तिरानन्देन च निवृ-
त्तिरित्याशयः । अनभ्यर्थनीयं सुरतादिकम् ।

१५७. ततो जादित्तीति जागरावस्थावचनम् ।

१ वद for विद A.; विणिहिद N.; परिगहोवणिगुणमिद A. परिगहणपुंजी-
किदोणमिद E. ० मिथ N. २ ० उअवं N.; विहासिद A. विहसोविअ C. विअसिद
E. for विभास; विअद्ध B.; वदण N.; वामकपोलमूलोचरिणिहिद A. वामकपोलमूल-
चरिणिहिद E. वामगडमूलचरिणिहिद N. ३ णिहिद C.; विण्कुरत N. पण्कुरद E.;
० अहरसमगमणहर N.; गद A.; कर before फंस E.; ० अरुद्धसिदसरि A.
० अरुद्धअसरि N. ४ सद्धता ० A. B.; B. om. वलण, चलण for वलण E.;
मेयरे E. ५ चेअणं for लेंअणं N.; किं पि किं पि N.; दुवियणद A.; मं अभमथणीअं
अमथयेदि नामेति C. मं अभमथयेद नामेति N. ६ विपन्नितां for विपत्तिता Com

प्रियसहि समक्षं अ सर्वं अणुभविअ ज्ञप्ति पडिबुद्धा सुण्णार-
ण्णसणिहं पुणो वि मन्दभाइणी विभावमि जीअलोअं ति । (क)

लव० । विहस्य । सहि मदअन्तिर फुडं आचक्खेहि । अथ तस्मि
अवसरे तिणेहंविअमम्मोसहासविअसन्तबुद्धाविखदालोअणणिह- १६

रकररुहाक्रमणविकटपत्रावलीपसाधनोत्तानवस्तन्यलनिष्ठुरानिवेशनिःसहा
कृत्वा सावगविभुतमस्तकाविद्धकवरीनिहितकरपरिग्रहपुञ्जीकृतोत्तानि-
तनिश्चलमुखावपवस्वच्छन्दविकासविदग्धवदनकमलो वामभण्डमूलो-
परिनिहितप्रस्फुरत्पाञ्चिनाधरसमुद्रतमनीहरस्पर्शनिर्भरोद्गमितशरीरशो-
भाभूर्जुतितसाध्वसानन्दविषमसंभ्रमवलनमोहमन्थरभूमल्लोचनं किमपि
दुर्विनीतसाहसानुरूपव्यवसायो माननभ्यर्थनीयमभ्यर्थयति ।

(क) प्रियसखि समक्षं च सर्वमनुभूयै ज्ञप्तिरिति प्रतिबुद्धा भूय्यारण्य-
संनिभं पुनरपि मन्दभाग्या विभावयामि जीवलोकमिति ।

१६१-१७२ अत्र मचूडकं विधावीति ख्यातम् । निःसहस्रनुवे-
नासनमचूडकोपि धातुत्यागप्रभवेदग्धीयमिति भावः । पुण्यवतीशङ्कया पारे-
जनहासतिवारणाय गोपनम् । [बुद्ध० वा०] अत्र पुच्छामि यदि द्रुतं

१ A. om. प्रियसहि; प्रियसमक्षं च सर्वं B.; A. E. N. om. अ; अणुह-
विअ B.; तयो before ज्ञप्ति A. E.; A. E. om. पडिबुद्धा. २ संग्रामं
N. and सरिअं A. E. for संग्रहं; इमे after वि N. ३ N. om. विदग्ध;
B. om. सहि; आचक्ख E. आचक्खहाहि N.; अल for अण N. ४ तिणेह-
हारयोस० B. ० मिस्सहा० E.; अवसरे सविअमं ईतिहागविअसिनबुद्धरखितभा N.;
विलोअण B. लोअणान्तणिह० A. ५ विकट for विकट Com. ६ मां before
कृत्वा Com.; आवद्ध for आविद्ध Com. ७ विकासित for विकास Com.;
वामकपोलमूलोवरान्वित Com. ८ प्रस्फुरित for प्रस्फुरन् Com. ९ निर्भरोद्गमित.
शरीर Com. १० समुन्नसित Com. ११ दुर्विनय for दुर्विनीत Com. १२ ० भूय
वतो ज्ञप्तिरिति बुद्ध्या० Com.

विदं परिगणादो गोवाणिज्जं दे णिअम्बस्समूलं सधणिज्जपच्छद्व-
डावारिदं भोदि किं ण वेत्ति । (क)

मद० । अइ असंबद्धपरिहाससीले अवेहि । (ख)

बुद्ध० । सखि मदअन्तिण मालदीपिअसही क्खु ईदिसाई ज्जेव्व
१६५ मन्तिदुं जाणादि । (ग)

मद० । सखि मा क्खु एव्वं मालादीं उवहस । (घ)

(क) सखि मद्यान्तिके स्फुटमाख्याहि । अथ तस्मिन्नावसरे
स्नेहविभ्रमोन्मिथ्रहासविकसद्बुद्धरक्षितालोचनसिद्धापितं परिजनाद्रोपनी-
यं ते नितम्बस्य मूलं शयनीयमच्छदपटापवारितं भवति किं न वेत्ति ।

(ख) अयि असंबद्धपरिहाससीले अवेहि ।

(ग) सखि मद्यान्तिके मालतीप्रियसखी खल्वीदृशान्वयेन मन्तयितुं
जानाति ।

(घ) सखि मा खल्वेवं मालतीमुपहस ।

रहस्यं कथयसीति भावः । अत्र कृतापराध इत्यत्र शिरश्चालनगतिः ।
[बुद्ध० वा०] अत्रात्मसमर्पणमेव त्वया कार्ष्णिमिति भावः । [मद० वा०] अत्र
तददर्शनामृतसेकाशीतला भविष्यामीति भावः । निःसङ्गः सर्वाङ्गव्यापी ।
[बुद्ध० वा०] अत्रायशब्दो पदार्थे । बलात्कारितो बलात्कारेण प्रवर्तितः ।
रुक्मिणी काममाता प्रद्युम्नमातृत्वात् । पक्षे कामाग्रस्थाकारिणीम् । पुरुषो-

१ गोवाणीज्जं A. गोवाणिज्जं C. आरणममूलं for णिअम्बस्समूलं A.; सध
णीअ A.; सधणीज्जं B. वरितारिदं A. E.; परिगणादो गोवाणिज्जं दे सधगस-
सणसधं सधणिज्जं पच्छदपडं वाहिदि ति किं ण वेत्ति N. २. भोदि A.; वा after किं
A. ३ सुसल्लिह for असम्बद्ध N.; परिहास for परिहास E.; A. adds ण तुए
सह सेत्तस्स after अवेहि. ४ N. om. सखि; A. om. क्खु; एव्वं for क्खु ईदिसाई
E.; विव्वसहि दधं ईदिसाई जाणादि N. ५ सखिओ E.; B. om. एव्वं; ०दि A. B.
E. ० 2m C. ...

बुद्ध० । महि मदभन्ति ए भणिरसं दाणिं दे किं वि जइ ण वी-
सासमङ्गं करोसि । (क)

मद० । सोहि किं पुणो वि वणअभङ्गेण कदापराहो अथं जणो
जेण एव्वं मन्तेसि । पिअसहि तुमं लवङ्गिआए सह संपदे मे १७०
हिअथं । (ख)

बुद्ध० । जइ दे कथं वि मअरन्दो पुणो वि हंसणपहं ओदरादि तदो
किं तुए कादव्वं । (ग)

(क) सखि मदयान्तिके भणित्वामीदानो ते किमपि यदि न
विश्वासमुद्गं करोषि ।

(ख) सखि किं पुनरपि प्रणयभङ्गेन कदापराधोयं जनो येनैव
मन्त्रयति । प्रियसखि त्वं लवङ्गिकाया सह सांपत्तं मे हृदयम् ।

(ग) यदि ते कथमपि मकरन्दः पुनरपि दर्शनपथमप्यवरोति ततः
किं त्वया कर्तव्यम् ।

समः कृष्णः । अथ च पुरुषोत्तमो मकरन्दः । स्वयंप्राद्वेण गान्धर्वेण ।
सधर्मचारिणी भार्या । प्रवृत्तिर्यार्ता । [मद० वा०] इह ममाभागेन किं
स्यादिति निःश्वास इति भावः ।

१ पुनिसं for भणिरसं A. N.; N. om. दे; किं वि A.; B. om. किंवि;
जदि C. E.; णम after जदि C.; मे after ण N. २ कदा उय for सखि—
वि N.; किदा° B. किआ° N.; °राआं C. E. ३ भणिसि for मन्तेसि A.; N.
om. विअ; B. om. तुमं; लवेयिआ अ संपद C. N.; सपं for सह and मय for
मे A. ४ सहि जइ एवं ता कोहि जइ दे कहं वि N. जदि C. E.; हि for दे C.
एव्वं A. B. वहं C. E.; °रइ N. ५ यदपि for भणित्वामि Com.; मे after
यदि Com. ६ समं for सह Com.

मद० । एकैकावधवणीसङ्गलगमिचले चिरं लोभणे निव्या-

१७५ यदस्स । (क)

बुद्ध० । जइ सो वि मम्महजलकारिदो कन्दर्पजनणीं तुमं रुक्मिणीं विअ पुरिसोत्तमो सभंग्गाहसहधम्मचारिणिं करोदि तदो का एट्ठियसी । (ख)

मद० । निःश्वस्य । कील मं एत्तिअं आसासेसि । (ग)

१८० बुद्ध० । सीहि कहोहि । (घ)

लव० । कंथिदं ज्जेव्व हिअआवेअसूअणहिं दीहणीस्ता-
सोहि । (ङ)

(क) एकैकावधवनिःसङ्गलगमिचले चिरं लोभने निर्वापयि-
ष्यामि ।

(ख) यदि सोवि मन्मथजलकारेतः कन्दर्पजननीं त्वां रुक्मिणी-
मिव पुरुषोत्तमः स्वयंग्राहसहधर्मचारिणीं करोति ततः का प्रतिपत्तिः ।

(ग) किं मांमेतावदाश्वासयसि ।

(घ) सखि कथय ।

(ङ) कथितमेव वृद्धपात्रेण सूचकैर्दीर्घनिःश्वासैः ।

१ निःश्वस्य N.; लगमिचलं A.; N. om. चिरं; N. adds तदो विअं after
निव्यापयस्सं. २ सति before जइ B. E.; अथ A. and अह N. for जइ; N.
om. वि; ०रिक्को N.; ०णीं A. C. ३ रुक्मि ० A. B. रुक्मि ० N.; पुरुषो ० A. N.
०गाह C. ०गाहसधम्मचारिणीं A. ०गाहधम्मचारि ० B. C. E. ०गाहेण सहधम्मचारिणि
N.; ०णीं C. E.; करोदि N.; तदो for तदी A. ४ पवत्ती A. B. ५ B. om.
निःश्वस्य; तुए for मं N.; एत्तिकं E.; ०सेव A. ०सत्तिवदि N. ६ नइ वि
before कहोहि C.; कपेहि B. E. ७ कहिदं एव N.; हिअआवेअ A.
हिअआवेअ B. हिअआवेअ C. E.; सूच ० B. ८ अयासावपि for यदि सोवि
Com. ९ सधर्मचारिणीं Com.; पवत्तिः for प्रतिपत्ति. Com. १० सखि before

मद० । सहि^१ का अहं इमस्स तेण ज्जेव्व अत्ताणं पणी-
कदुअ दुइसदूलकवलादो कडिअस्स तस्स ज्जेव्व केरअस्स अत्तणो
सरीरस्स । (क)

लव० । सरिं^२ महानुभावदाए । (ख)

बुद० । सुमरेहि एइ वअणं । (ग)

मद० । कथं दुहीअपहरणाडिआविच्छेदपडहो ताडीअदि । ता
जाव णन्दणं णिअच्छिअ से पादपडणं अब्भत्थिअ मालदीए उवदि
अणुऊलइस्सं (घ) । इत्थयाप गन्तुमिच्छति ।

(क) सखि काहमस्य तेनैवात्मानं पणीकृत्य दुष्टशार्दूलकवलादा-
कटस्य तस्यैव कृत्यकरस्यात्मनः शरीरस्य ।

(ख) सदृशं महानुभावतायाः ।

(ग) समरैतद्वचनम् ।

(घ) कथं द्वितीयप्रहरणाडिकाविच्छेदपटहस्तादयते ! तदावक-
नं निर्भरस्य तस्य पादपतनमभ्यर्ष्य मालत्या उपरीनुकूलविष्णामि ।

१८२-१९३ अत्र काहमात्मशरीरस्य किं तु न कापि । मकर-
न्दस्यैव मच्छरीरमिति भावः । केरकशब्दः कृत्यकरवाची । पणीकृत्य
मूल्यतया यो व्यवस्थाप्यते स कृत्यकरः । अत्र महानुभावता कृतज्ञता ।

१ सहिओ E.; तेणव for तेण ज्जेव्व N.; अत्ताणं N. २ मिअ for दुइसदूल
N.; वलादो for कवलादो B.; आकाठि° B. कडिदस्स A. कडिअस्स E.; ललज-
जिअस्स N.; तस्स पडणो सरीरस्स E.; एअ परकेरअस्स N.; सरीरअस्स A. ३ सु
after सरिं N.; °माअ° B. °हव° N. ४ सहि before सुमरेहि N.; सुमरिहि
A. सुमरेहि B. E.; N. om. वअणं. ५ कहं N.; N. om. पहर, विहरसुअभां
पडहो N.; पडहो B.; चिरं गहिणेआविच्छेदं उवरुदा पीडिअदि after ताडिअदि E.
दं for णन्दणं N. णिअवच्छिअ A.; सपाअपडणं A. सपाअपडणं वा अब्भत्थिअ N.;
°कल° C. E.; इति जयागुमिच्छति A. इत्थयागुमिच्छति N.

भकरन्दो मुखमुद्रादय इस्तेन गृह्णाति ।

मद० । सहि मालदि विप्रबुद्धासि । विलोक्य सहर्षसाध्वसम् ।

अम्भो अण्णं उज्ज्व किं पि एदं वट्टदि । (क)

मक० । रम्भोरु सुंदर भयं क्षमते विसोदुं-

१९५

मुक्ताम्पितं स्तनभारस्य न मध्यभागः ।

इत्थं त्वयैव कथितप्रणयप्रसादः

सकल्पनिर्वृतिषु संस्तुत एव दासः ॥

(क) सखि मालति विप्रबुद्धासि । अम्भो अन्यदेव किमप्येतद्वर्तते ।

सांप्रतमेवैतद्वचनस्योपयोगं स्थिरं कृत्याह । [बुद्ध० वा०] स्मरिष्यसीदं वचनम् । अत्र ॥ नाडी कालेऽपि पक्षलग्न इत्यमरः ॥ षट्षण्णावच्छिन्नः कालो नाडी । द्वितीया नाडी द्वादशक्षणात्मकः कालः । मदपन्निकामकारन्दसंघट्टनविषयस्य समाप्तिपटहोभनित्यर्थः । यद्वा । द्वितीयनाडी द्वितीयमग्निनी मालती तदा सह विच्छेदो वियोगो यथोपक्रान्तसंबन्धविघटनमित्यर्थः । गृह्णाति मदपन्निकाभित्यर्थः । अत्राम्भो इति स्वच्छन्दप्रलयितस्वाभिप्रायानुतापे ।

१९४-१९७ रम्भेत्यादि । हे रम्भोरु भयं त्यज । यतस्तव स्तनभारस्योत्कम्पं लोढुं मध्यभागो न क्षमते समर्थो न भवति । अतिक्रुद्धो मध्यदेशः कुचयोर्भयकम्पस्य भारं न सहत इति भावः । मयमिहापरिचितदर्शनात् । विकारमिति पाठे तव सकम्पस्य स्तनभारस्य विकारं मध्यभागो न क्षमते । संकल्पसुखेष्वनेनोक्तप्रकारेण त्वयैव कथितप्रार्थनासंपत्तिरेषोहं संस्तुतः परिश्रितो दासो विधेयः । प्रणयः प्रेम तद्रूपो वा प्रसादः ।

१ इम्भे for इस्तेन B. N. २ किं विप्रबुद्धासि N. विप्रबुद्धासि A. विप्रबुद्धासि E. विप्रबुद्धासि C; सहर्षं सहर्षसं च A. N. ३ अहो A. अहो N.; एव N.; किं वि N.; A. B. om. एदं; वट्ट N. ४ न सोदुं C. विकारं N. for विसोदुं. ५ इत्थं अर्पितं A. उज्ज्वितं C. उज्ज्वलिनः N.; च for य C. ६ विप्रबुद्धासि Com.; Com. om. एव.

बुद्धरक्षिता मदयन्तिकामुखमुन्मथ्य संस्कृतमाश्रित्य ।

प्रेयान्मनोरथसहस्रवृतः स एष

सप्तप्रमन्नजनप्रतदमात्यवेक्षम् ।

गौडं तमः कुरु कृतज्ञतयैव भद्र-

सुखिप्रमूकमणिनूपुरमोहि यामः ॥

मद० । सहि बुद्धरखिदे कहि उण अहोहि गन्तव्वे । (क)

बुद्ध० । जहि उजेव्वे मालही । (ख)

(क) सखि बुद्धरक्षिते क पुनरस्माभिर्गन्तव्यम् ।

(ख) यत्रैव मालती ।

१९९-२०२ प्रेयानित्यादि । प्रेयान्प्रियतमो मनोरथसहस्रवृतः प्रापितो यस्त्वया संकल्पादिष्वनुभूतः स एष सोयमित्यर्थ इति प्रागनुरागो द्वेदः । अतः कृतज्ञतया पूर्वोपकारस्य स्मरणेनैव भद्रमभीष्टं विवाहस्य कुरु । तत्र सामग्रीभाह । एतदमात्यगृहं कोचित्सुप्ताः कोचित्प्रपन्ना जन एव तादृशम् । गौडं तमः । बन्धमिति पाठेन्यं करोतीत्यन्धम् । तम् इत्यर्थः । उल्लिख्यमुत्तोलितमत एव मूकमशब्दं मणिप्रधानं नूपुरं यथा तथैव यामः । विवाहसंपादनायेति भावः । तत्र सुप्तादिना गृहलोकानामदर्शनं प्रौढान्धकारतया बहिर्लोकानामदर्शनम् । नूपुरस्याप्यशब्दतया परित काभाव इति गमनमप्रत्युहं स्यादिति दाशितम् ॥ प्रमत्त इति रदाभ्यां निष्ठातां न इति नत्वं न भवति । न ध्याख्यापृष्ठमूळिमदामिति निवेधात्

२०३-२०९. [मद० वा०] अत्रानेन मकरन्दतममितिमाह यत्रैव मालती । वर्तत इति शेषः । एतेनागामिनोऽङ्कस्यावतारः सूचितः

१ लवणिका for बुद्धरक्षिता B. C. E.; मदयन्तिकया मुखं C. E. अवलं for आश्रित्य N. २ एक for एव A. ३ उल्लिख्य E. ४ ० लिख्य N.; खलु fi उण B., N. om. उण; गंयं A. B. ५ पुत्रं before उजेव्वे A.; एव N.

२०५ मद० । किं निर्वृत्तसाहसा मालती । (क)
 बुद्ध० । अथ इ । अण्णं च । तुमं भण्णसि का अहं इमस्स (ख)
 इत्यादि पठति । मदयन्तिकाश्रूणि पातयति ।
 बुद्ध० । महाभाग दिण्णं ब्रुव अत्ताणं पिअसहीए पडिय
 उजस्स । (ग)

२१० मक० । अद्योर्जितं विजितमेव भया किमन्य-
 दद्योत्सवः फलवतो मम यौवनस्य ।
 यस्य प्रसादसुमुखेन समुद्रतेयं
 देवेन वान्धवधुरा मकरध्वजेन ॥

(क) किं निर्वृत्तसाहसा मालती ।

(ख) अथ किम् । अन्यच्च । त्वं भणसि काहमस्य ।

(ग) महाभाग ईदं खत्वात्मानं प्रियसख्या प्रतिप्रयस्य ।

[मद० वा०] अत्र पितृनैरपेक्षेण मालत्यात्मानवेदनं यदि तदा ममापि
 वत्स्यादित्याशयः । [बुद्ध० वा०] अत्र च तथा प्रागेव मत्समस्तं त्वय
 मकरन्दायात्मा दत्तः । इदानीं कुतस्तेषास्यमित्याशयः । स्वगृहत्यागदुः
 खादश्रुपातेन सूचितात्मदानां मदयन्तिकासाह [बुद्धरक्षिता] । अत्र
 गुण्यमिति शेषः ।

२१०-२१४ अद्योत्यादि । अद्योर्जितं सातिशयं कृत्वा भया विजि-
 तम् । सर्वकार्यसंपादनात् । सफलस्य मम यौवनस्याद्योत्सवः । अत
 इवान्यत्किम् । अपि तु न किमपि । साध्यमस्तीति शेषः । यस्य मम

१ C. om. किं. २ लव० for बुद्ध० C.; अहं इ N.; अ for च C. N.
 भण्णसि A. C. E.; C. E. om. बहं; N. om. इमस्स. ३ महाभाग C.
 दिण्णो A. E.; अत्ता A. B. E. अत्ताणं C.; A. B. E. om. पडियज्जस्स
 गेए for पडियज्जस्स C. ४ अति for अथ A. B. C. E. ५ यन्मे for यस्य N.
 समवित्त्य B. समवित्त्य C. E. समुद्रतेय A. & Com. with A.

तदनेन पक्षद्वारेण निर्गत्य साधयामः । निभृतं परिक्रामन्ति
मैक० । अहो निशीथनिःसंचारमणीयता राजभार्गस्य ।

हि संप्रति^३

प्रासादानामपरि बलभातुर्द्वयतामनेषु

भ्रान्त्यावृत्तः परिणतसुरागन्धसंस्कारमः ।

माल्यामोदी मुहुर्गुणचितस्फारकपूरवासी

बान्धवधुरा मित्रकृत्यं कावदेयेन सन्धयधृता । प्रासादतया सुमुखं
एवकारो प्यत एव । यदि माधवसंगतेयं स्यात्तदा मया सर्वाकारं वि
स्यादिति भावः । कन्यावरणे बान्धवा एव भवन्ति । यदाह ।

कन्याया वरणे माता पितरौ बान्धवा अपि ॥

पक्षद्वारं खडिकिका ॥

२१५-२२०. अर्चरात्रनिशीथौ द्वावित्यमरः ॥ प्रासादानां
अयं वायुस्तरुणानां नूतनस्त्रीसमागमं प्रकाशयति । अनेन गद्यवन्ति
स्ताहनमुक्तम् । कीदृशः । उक्तस्थानेषु भ्रान्त्यावृत्तः । आदौ भ्रान्तः
रावृत्त आयातः । अनेन मन्दत्वम् । भ्रान्त्या भ्रमणेनायात इति वा ।
णतपुष्परसगन्धसमूहबन्धुः । पुष्पस्रजा इष्टः सुरभिर्वा । मुहुर्गुण
त्यर्थं प्रवृद्धः । स्फारो दीर्घतया बृहत्तरः । कर्पूरसंपर्का च । पश्चा
धारयः । यद्वा । कर्पूरविशेषणमेव द्वयम् । एभिरेतिसौगन्ध्ये ४
यतोतिमनोहरोत एव स्त्रीसांनिव्यकर इति भावः । उपहितम्
पाठेपि कर्मधारयः ।

१ निर्गत्य A. C.; समीहितं after निर्गत्य E. २ B. om. मैक०;
यिनीसंतापमणीयता N.; A. om. राज; A. om. तथाह. ३ हि after सं
४ जात for तुक्त N. ५ माल्या E.; प्रासादादः परिणत N.; परिक्राम for
A.; संचार for संस्कार E. ६ कवचित्मन्न noticed by Com.

२२०

धार्ययूनामभिनववधसंनिधानं व्यनाक्ति ॥

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

॥ नैन्दनविप्रलम्भो नाम सप्तमोऽङ्कः ॥

प्राप्तोऽष्ट यं रत्नधरो द्विजेशो द्विजेशवन्द्या दमयन्तिकापि ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेङ्गोऽगमन्मनोहारिणि सप्तमोऽयम् ॥

इति सप्तमोऽङ्कः ।

१ धार्ययूनामभिनववध N. २ N. om. नंद०—नाम; मालतीमाधवं for नंद०.
नाम A. E.

॥ अष्टमोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशत्यवलोकितम् ।

अव० । वन्दिता मया नन्दनावासप्रतिनिवृत्ता मयावती । ता
मालतीमाधवसमास गच्छामि । परिक्रम्य । एते ते निवृत्तिदि
दिर्भ्रातृसाणमज्जना दीर्घातदसिलादलं अलंकारमिह माल
हवा । तां जाव उयसप्पिस्सं । (क) निष्कान्ता । प्रवेशकः ।

ततः प्रविशति उपविष्टौ मालतीमाधववलोकितम् च ।

(क) वन्दिता मया नन्दनावासप्रतिनिवृत्ता मयावती । तस्या
तीमाधवसकारिणं गच्छामि । एतौ तौ निर्वर्तितग्रीष्मदिवसावसानम
दीर्घिकातदसिलावलमलंकुस्तौ मालतीमाधवौ । तदावदुपसर्प्या

तदेवं मदयन्तिकामादाय मकरन्दे माधवान्तिकं चलिषे मालत
य निर्गतस्य माधवस्य कामन्दकीगृहस्थितस्य वार्ताप्रस्तावनायाव
ताप्रवेशः । सूचनं च पूर्वाङ्के । जहिं ज्जेव्व मालतीवि वचनेन
तीमाधवयोरैकत्र वासः सूचितः । तत्र च यद्यपि तयोरेव प्रवे
तयापि कन्याप्रलोभने सख्यानुकूल्ये तत्प्रवेश इति पूर्वाङ्के द्रव्ये

४-१३. अत्र सरो बापी तु दीर्घिकेत्यमरः ॥ दलयतीत्यादि
चान्द्र उद्योत उद्गच्छन्त एव शुष्यस्य गल्मतालीपत्तवः पाण्डुरस्ति

१ जाव after मया A.; ० निवृत्ता C. ० निवृत्तमाणा N.; देते befor
वती B. २ ज्जेव before गच्छामि A.; परिक्रम्यावलोक्य N.; A. om. ए
for दे C.; एते तु मालतीमाधवा निवृत्तमिह N. ३ दिवसा N.; सिला
N.; ० करदि C. ० करदि N.; A. om. मालतीमाधवा, N. has it abe
A. om. वा; B. N. om. जाव; उप C. E.; उपसर्प्यामि N.; इति ।
निष्कान्ता A. E.; N. om. निष्कान्ता. ५ ततः प्रविष्टौ माल A. इ ए
Dom. ५ Com. om. मालतीमाधवौ; वचसामि Com.

माध० । सानन्दम् । वर्तते हि मन्मथप्रौढसुहृदो निशीथस्य
वीथनश्रीः । तथाहि ।

१० दलयति परिशुष्यत्प्रौढतालीविपाण्ड-
स्तिमिरनिकरमुद्यन्नेन्दवः प्राक्प्रकाशः ।

विपति पवनवेगादुन्मुखः केतकीनां
प्रचलित इव सान्द्रो मौकरन्दः परागः ॥

स्वगतम् । तत्कथं वामशीलां मालतीमुपावर्तये । भवत्वेवं तावत् ।
प्रकाशम् । प्रिये मालति प्रत्यप्रसायं त्वत्स्नानसविशेषशीतलामत्रम-
१५ चर्ती निदाघशान्तये विज्ञापयामि । तत्किमित्यद्यानिमित्तमन्यथैव
समाश्रयसि ।

निश्चीतन्ते सुतनु कवरीविन्दयो यावदेते
यावन्मध्यः स्तनमुकुलयोर्नाद्रीभावं जहाति ।
यावत्सान्द्रप्रतनुपलकोद्गदवत्यङ्गयाष्टि-

२० स्तावद्भ्रातं वितर सकृदप्यङ्गुपालीं प्रसीद ॥

खण्डयति । प्रथमतो व्योम्नि वायुवेगेनोर्ध्वमुखीभूय प्रचलितो घनः केत-
कीपराग इव । इन्दोरप्यमैन्दवः । मन्दमन्दमिति प्रचलनक्रियाविशेषणम् ।
उपावर्तये संमुखीकरोमि ।

१७-२०. निश्चीतन्त इत्यादि । हे सुशरीरे यावदेते कवरीजलवि-
न्दवः स्रवन्ति यावत्कुचकलिकयोर्मध्य आर्द्रतां न त्यजति यावच्च निविड-

२ स्वगतं before सानन्दम् A.; N. om. हि; निशीथिनीमाधन्य वीथनश्रीः B.
३ वाक् for शुष्यत् E. ३ मन्दमन्दः A. मंदमंदं B. for मौकरन्दः ४ A. B.
om. स्वगतम् ५ स्तनविशेष A. ६ निदाघस्तान्ते A. E.; भिवत् before
विज्ञापयामि N.; अपि after अथ C.; तत्किमित्ति नित्यमन्यथैव मां समाश्रयति A.
तत्किमित्यन्यथैव मां समाश्रयति N. ७ निक्षीप N. ८ स्तनमुकुलयोः A.; मुकुलयोर्नाद-
रीभावं N. ९ प्रतनु for प्रतन B. E. १० भवत्वेवं N.

अथ निरुतोषे

जीवयन्निव समुद्रसाध्वसस्वेदविन्दुरधिकण्डमर्प्यताम् ।

बाहुर्नन्दयमयूखशुम्भितस्यान्दिचन्द्रमणिहारविभ्रमः ॥

अथवा दूरे तावदेतत् । कथमालापसंविभागास्याप्यभाजन-
जनो भवत्याः ।

दग्धचिराय मलयानिलचन्द्रपादै-

व्यापि रोमाञ्चं प्रकाशयन्ती काययष्टिस्तावद्गाढं यथा तथा सकृदपि
पालि कोडप्रदेशं देहि । अतः प्रसीद । तटिह निदाधतापशान्तये
विन्दवः । कुचार्द्रता पुलकोद्गमश्च सर्वाङ्गशैत्यापत्तये । यावत्तावच्छ्ल-
वश्यर्थो ॥ सान्द्रेत्यादिपदे कर्मधारयमत्वर्थोपाद्बहुव्रीहिरेवेष्टो लघुत्वा-
न्यायेन बहुव्रीहिसंभवे कथं मत्वर्थीय इति न देख्यम् । एतद्वच-
प्रायिकत्वात् । तथैव नानाप्रयोगदर्शनादिति दिक् ॥ पालिः पठि-
शयोरिति शाश्वतः ॥

२२-२५. जीवयन्नित्यादि । बाहुः बाणैर्प्यताम् । कीद-
समूढं सबोजातं पुञ्जितं वा यत्साध्वसं भयं तेन स्वेदविन्दुर्यत्र
अननुभूततया भयम् । चान्द्रकरस्पृष्टेति एव स्पन्दी क्षण्वाल्चन-
न्तद्वारस्तनुल्यः । धर्मविघातकत्वात् । अत एव सौहित्यान्जीवयान्
समूढः पुञ्जिते भुमे सबोजाते सुनिश्चित इति विश्वः ॥ ससाध्वस-
ति पाठे ससाध्वसो भववान्यः श्रम इत्यर्थः । संविभागो भेदः ।
जनभस्थानम् । अजहलिङ्गोयम् । अयं जन इत्यनेन दीनतोद्वाघने-
कूल्यं स्वीयमाह । भवत्या इत्यनेन नायिकोत्तेजनम् ।

२६-२९. दग्धचित्यादि । चिरं दक्षिणबायुचन्द्रकरैस्तापि
वपुर्पालिङ्गं न चेन्निर्वापितमवतीकृतं तदा समदकोकिलरवपी

निर्वापितं तु परिभ्य कर्णं नाम ।

आमत्तकोकिलस्तत्त्वधितां तु हृद्या-

मया श्रुतिः पिबतु किनरकण्ठ वाद्यम् ॥

अव० । उपसृत्य । अह आणव्यहणसीले जं दाणिं मुहुत्ततरिद-
माहवां दुम्मणाअन्ती मम पुरदो भणासि चिराअदि अज्जउत्तो
अवि णाम केव्विरेण पेक्खिस्सं जेण विच्छदिआसेससज्जसा विसु-
मैदिदणिमेसविग्घं आलोअअन्ती एवं भणिस्सं विउणवेहपरिभ्येण
मे श्रुतिः कर्णोदादानीं हृद्यां वाचं पिबतु । सादरं शृणोत्वित्यर्थः । अत
एव वाङ्मधुर्यद्योतिनाय किनरकण्ठ इति संबोधनम् । किनरस्येव कण्ठः
स्वरो यस्यास्तादृशि हे ॥ स्वरे कण्ठः प्रकीर्तित इति रत्नकोशः । अङ्गक-
ण्ठगात्रेषूपसंख्यानान्दीप् ॥ पूर्वार्थे तुशब्दो यद्यर्थः । द्वितीये पुनरर्थः । यदि
नालिङ्गनं देयं तदा मधुरमालपेति भावः । नाम संभावनायाम् । आलिङ्ग-
नादानं संभाव्यते यतः । त्वयि वदन्त्यां कलकोकिलरवोपि कर्णकटुरि-
त्यनुरागाधिक्यमात्मन उक्तम् । इहाद्यपदमिदानीमर्थे । अन्यथा निशीध-
वर्णनेद्यास्मिन्नहनीत्यस्यानर्थक्यापत्तेः । एवं चाद्यास्मिन्नहनीति व्युत्प-
त्तिः प्रायिका ।

३०-३९. अत्र यदिदानीमिति वाक्यभूषणम् । मणनस्वरूपमे-
वाह चिरयतीति संभावयेरित्यन्तम् । सांप्रतमिति शिरश्चालनकाकौ ।
चिरयति विलम्बते । विच्छदितं त्यक्तम् । विघ्नमिति क्रियाविशेषणम् ।

१ अथिना मुह्यान्वयः श्रुतिः पिबतु कर्णरसायनानि B; तु for तु E. २ N. om.
उपसृत्य; अवि for अह C; ० नरणासीले B; भावेह A. दरिद B. तरिभ N. for
तरिद. ३ सादरे E.; ति after माहवा N.; दुम्मणाअन्ती C.; मर for मम C. N.;
अममि C. ४ ति नाम कियत् चिरेण B.; अवि णाम आहवां तं पेक्खे N.; विच्छदि
A. विकहि ० E.; सज्जसा A. B.; सज्जस N. ५ परिभ्य B. E. N.; निमेषाणिमा-
जीमते B.; विगमसकोअअन्ती A. विहोअन्ती N.; हृद्यां ० B. हृद्यां ० A.
वेहण C. ६ B. पिबति for पिबतु N.

संभावयसि त्वि तस्स दे अअं परिणामो । (क) मालती सासूय-
मिव तां पश्यति ।

माध० । स्वगतम् । अहो भगवतीप्रधानान्तेवासिन्याः सर्वतो-
मुखं वेदरक्ष्यम् । प्रकाशम् । सत्यमवलोकितो वदति ।

मालती मूर्धानं चालयति ।

माध० । शापितासि मम लवङ्गिकावलोकितयोश्च जीवितेन
यदि वाचा न कथयसि ।

माल० । गौहं किं वि जानामि । (ख) इत्यर्थोक्तं लज्जां नाटयति ।

(क) आयि अनिर्वाहनशीले यदिदानो मुहूर्तान्तरितमाधवा दुर्धना-
यमाना मम पुरतो भणसि चिरविरहमसहमाना माधवार्थिनी सा कथमधुना
येन विच्छेदिताशेषसाध्वसा विस्मृतनिमेषविम्रमालोकयन्त्येवं भणिष्यामि
द्विगुणावेष्टपरिरम्भेण संभावयेरिति तस्य तेयं परिणामः ।

(ख) नाहं किमपि जानामि ।

परिणाम इति । या त्वं चिरविरहमसहमाना माधवार्थिनी सा कथमधुना
तत्र वाग्यमनमालम्बस इति भावः । असूया गुणेषु दोषारोपः । सा चेह
रहस्यनिवेदनादिति भावः । सर्वतोमुखं सर्वतोभावि । सुभाषितान्येव
रत्नानि तेषां कोपः पात्रम् ॥ कोपोस्त्री कुङ्कुले पात्र इति मेदिनी-
कारः ॥ प्रियेत्यादि प्रश्नवाक्यम् । मूर्धकम्प उक्तनिषेधाय । शापितासि
शपथीकृतासि ।

१ संभावयति A. संभावयसि N.; संभव before तस्स A. N.; तस्सि A.;
N. om. द. २ भावयति for सगत N.; भगवताः प्रधाना° N. ३ भवयति सुभाषि-
तवत्तकोपः A. अक्षयः सुभाषितरत्नकोपः N. अक्षयं सुभाषितरत्नसंस्करण E. after
वेदरक्ष्यः प्रिये सत्य° A. प्रिये अति सत्य° N. ४ तिर्यक्प्रति A. ५ मया for मम
A.; °तवीनीभित्त A.; N. om. भवतः ६ मम C. E.; त्वि C.; भवति B.
७ मुहूर्तमाश्लक्षितमाधवेण Com. ८ कस्तो भवेण Com. ९ Com. with A.

मोक्ष० । अहो अनवसितार्थमन्धरस्य वक्षसश्चाहता । सहसा
निरूप्य । अवलोकिते किमेतत् ।

बाष्पाग्भसा मृगदृशो विमलः कपोलः

प्रक्षाल्यते सपदि राजते एष यस्मिन् ।

गण्डूषपेयमिष कान्त्यमृतं पिपासु-

रिन्दुर्निवेशितमयूखमृणालदण्डः ॥

अव० । साहि किं दार्णि उच्छलितबाष्पोत्पीडमन्धरं रोदिसि । (क)

माल० । सैहि कोच्चिरं पिअसहीए लवङ्गिआए असंनिधानदुःखं

५० अणुर्भविस्सं । पउत्तिलम्भो वि मे दुल्लहो । (ख)

(क) सखि किमिदानीमुच्छलितबाष्पोत्पीडमन्धरं रोदिसि ।

(ख) सखि किञ्चिरं प्रियसख्या लवङ्गिकाया असंनिधानदुःखमनुभवामि । प्रवृत्तिलम्भाय मे दुर्लभः ।

४२-४७. अनवसितो निश्चितः । किमेतदिति वक्ष्यमाणवाक्यार्थ-
स्य प्रश्नः । बाष्पेत्यादि । हरिणाक्षया एष कपोलः बाष्पजलेन सपदि
प्रक्षाल्यते । अत एव विमलः । किमेतत् । यत्र चन्द्रो राजते । कीदृक् ।
गण्डूषेण मुखपूरणेन पातव्यं दीप्त्यमृतं पातुमिच्छुरिव निहितः
किरण एव मृणालदण्डो येन सः । किरणरूपमृणाललतिकया पातु-
मिच्छतीत्यर्थः । अनेन कपोलस्य चन्द्राधिककान्तिमत्त्वमुक्तम् ॥ गण्डूषो
मुखपूरणं स्पादिति शाश्वतः ॥

४८-५०. अत्रोच्छलितो बहुलीभवन् । मन्धरमिति क्रियावि-

१ B. om. भरी; °सितार्थस्य वक्षसः B. °सितार्थमदभवेवक्षसः N. २ अनुजी-
याम for निरूप्य B. ३ एव N. ४ उच्छलितबाष्पोत्पीडमन्धरा रोदिति N. उच्छलित B;
ननुपि A. °कित B. मन्धरा A. रोदिति B. ५ अवलोकिते after माल० A.
A. om. सौ; लवङ्गिका B. °पण N. ६ °रितं N. ७ for ३ A. E.
N समुच्चोति A. इहोति C. E. ८ उच्छोति स्या दल्लेम इति Com.

माध० । अवलोकिते किं नाम ।

अव० । तुह ज्ञेयैः सर्वभूषणसेन एसा लवङ्गिभं संभरिभ
ताए वैजिणिमित्तं उत्तमदि । (क)

माध० । नन्विदानीमेष तत्र मया कलहसकः प्रेषितः प्रच्छन्नमु-
पैगत्य नन्दनावासप्रवृत्तिमुपलभस्येति । साशसम् । अवलोकिते अपि
नाम बुद्धरक्षिताप्रयत्नः सफलार्क एव भवन्तिकां प्रति व्याप्य ।

अव० । कुंदो संदेशो महाणुभाभस्स । महाभाभ एहमं ज्ञेयैः
सहलणहरात्कीदस्स मभरन्दस्स मोहयिरिमिभहूसयं गिधेदअन्तीए

(क) तत्रैव शपथोपन्यासिनेषा लवङ्गिका स्मृत्या तस्याः पवति
निमित्तमुत्तस्पति ।

शेषणम् । अत्रासांनिधानदुःखमसंगमेन जनितकेशम् । प्रवृत्तितामो
वार्ताप्राप्तिः ॥ वार्ता प्रवृत्तिवृत्तान्त उदन्तः स्यादधाङ्ग्य इत्यमरः ॥

५८-६८. अत्र निवेदयन्त्या मालत्या इत्यन्वयः । मालत्या इति
पष्ठचन्तम् । मालत्याः कृत इत्यर्थः । अनुयुक्तः पृष्टः । श्वकीयहृदयालो-
कनमागामिश्लोकस्थरसदोतनाय । प्रसवः पुष्पम् । प्रेम्णेत्यादि । या माला
प्रियसख्या लवङ्गिकया इस्तेनोपनीता मद्रूपितेति हेतोः प्रेम्णानया
मालत्या पीनकुचधटमुकुलस्य मरो यत्र तेन क्रोडेन सह संभाविता संभा-
वनां नीता ततो नन्दनेन सह विवाहे संप्राप्ते मां प्रति निरस्तप्रत्यावाप्य

१ किं हि नामैतत् N. २ एव N.; सर्वज्ञो B. सर्वज्ञो C. एवज्ञो for सर्व-
ज्ञो N.; सुभरिभ for संभरिभ A. N. ३ पञ्जिज्जगणिमित्तं N. ४ A. om.
तव, हि for तत्र N.; कलहसः N.; प्रेषितः A.; गच्छ त्वं before प्रच्छन्न N.;
मच्छन्नाः संज्ञिपय नन्दनावासं प्रवृत्तिं A. ५ उपगम्य C. N.; संदनावासं प्रवृत्तिं E;
मालभस्येति B.; साशोकं C.; B. om. भवजीकिते. ६ फलार्क N. सफलार्क
E. B. N. om. कुंदो—भाभस्स, महाभाभ कुंदो संदेशो E.; एहमं ज्ञेयैः सह
सहलणहरात्कीदस्स N. ७ मोहयिरिमिभहूसयं गिधेदअन्तीए C. E. मोहयिच्छेतिभ गिधेद N.

भयवदीर णिवत्तेण भवदा मालदीर जीविदेण समं प्रसादीकिद्
६० हिमये । जेह को वि तुमं संपदं मदयन्तिआलम्भेण वड्डावेदि तदा
किं दारिणि तस्स पारितोसिभं करेसि ति । (क)

माध० । अनुयोक्तव्यमनुयुक्तोऽस्मि । हृदयमवलोक्य । इयमस्ति
मालतीप्रथमदर्शनाभिषङ्गसाक्षिणः कामकाननालंकारस्य लक्ष्मी-
वतः कोसरतरोः प्रसूनमाला ।

६५ प्रेम्णा मद्गतितेति यौ प्रियसखीहस्तोपनीतानया
विस्तारिस्तनकुम्भकुङ्कुलमरोत्सङ्गेन संभाषिता ।
संभाषे त्वथ पाणिपीडनविधौ मां प्रत्यपेताशया

(क) कुतः सदेहो महानुभावस्य । महाभाग प्रथममेव शार्दूलन-
खरालंकृतस्य मकरन्दस्य मोहविराममहोत्सवं निवेदयत्यै भगवत्या
नियुक्तेन भवता मालत्यै जीवितेन समं प्रसादीकृतं हृदयम् । यदि
कोपि त्वां संप्रतं मदयन्तिकालामेन वर्धापयति तदा किमिदानीं
तस्य पारितोषिकं कैरोषाति ।

लज्जाङ्गिकयमित्यधिगते मय्येव यथा सर्वस्वदानं कृतम् । अनेन पूर्वानुरा-
गकथनेन नायिकाविसम्भ उक्तः । विस्तारः परिणाहः । कुम्भपदेनोन्न-

१ B. om. भयवदीर-°वदा; भयवदा for भवदा A. C. E.; समं before
and after जीविदेण B.; अ after °किं C. २ त before जइ N.; जइ C.
E.; N. om. तुमं; तस्स एज after संपदं N.; जेज after संपदं C. E.; मद-
यन्तिआलम्भेण C. E.; वड्डावेदि B. वड्डावेदि A.; A. N. om. वदा ३ A.
om. दारिणि; °दोसिभं N.; मदयस्सदि for करेसि ति A. N. ४ मन्थ before
अनुयोक्तव्यं A.; °कथ्यमेशानु° N. ५ अधिवस for अधिवस C.; °लंकारलक्ष्य
N. ६ मत्त for मत्त A. E. N. ७ मा for मा N.; °नीत यथा C. °नीते
वि मा N. ८ कुङ्कुल B. E. ९ संभाषता for मत्त Com. १० शोषतमं यइ°

या मध्येव लवङ्गिकेत्ययमते सर्वस्वदायीकृता ॥

अव० । सखि मालादि वल्लभा वर्य दे इधं वडलमाला तद्दे
अवहिदा भवै मा हाणि एसा सहसउजेव परहस्तगता भविषादिनि । (क) ७

माल० । पिअं पिअंसही भे उवदिशदि । (ख)

अव० । कथं पदसद्दे विअ । (ग)

माध० । नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । अये कलहसका प्राप्त ।

माल० । दिष्टिआ वडसि मदभन्तिआलभेण । (घ)

(क) सखि मालाति वल्लभा खलुष इयं वकुलमाला तेषावहिता
मन मोदानीमेषा सहसैव परहस्तगता भविष्यतीति ।

(ख) प्रियं प्रियसेखी म उपदिशति ।

(ग) कथं पदशब्द इव ।

(घ) दिष्टा वर्यसे मदयन्तिकालाभेन ।

तथा । कुङ्कुलपदेन मृदुता । भरशब्देन प्रौढिरुक्ता । पाणिपीडन
विवाहः । दीयत इति दायः ।

६९-८९. अत्र येनैव मकरन्दस्य मदयन्तिकालाभः कथनीयस्तेनै-
वैयं प्राप्या । अतस्त्वमेव तं कथयति गुह्याभावेन सहामानं संभावयेत्या-
शयः । [माल० वा०] तथा आहमेव कथयामीति भावः । [अव० वा०]

१. मध्येव हि for या मध्येव E.; अयः कृतः B. N. १. न N.; उज्जो for वर्य N.
३ N. om. यव मा-०दिनि and has अलङ्कृति after अवहिदा; इधं C. मय-
स्वदा E. for मयः B. om. मा, जया for मा A.; सरसं खलुष A.; न after
मया A.; B. om. चि. ४ पिअंसही A. E.; उवदिशति A. E. उपदिशति B.; for
पिअ-०दिशति N. has ततः म उपदिशति. ५ कथं N.; पद B. ६ मा
कुङ्कुलपदवाच्यः N. ७ सखि for लभण N. ८ भवे, for मा Com.
९ सखि मिय मे उपदिशति Com.

७५ माध० । सहर्षं परिश्रव्य । प्रियं प्रिय नः । आत्मनः कण्ठाद
वक्ष्ये नकुलमालां ददाति ।

अव० । निर्व्यूढो यत्ने भवदीय संभावणाभारो बुद्धरक्षि
दाय । (क)

माल० । सहर्षम् । अम्महे प्रियसखी लवङ्गिआ वि दीसइ । (ख)
८० उत्तिष्ठति ।

प्रविश्ये संश्रान्ताः कलहंसकमदयन्तिकाबुद्धरक्षितालवङ्गिकाः ।

लव० । परित्ताभट्ट परित्ताभट्ट महाभाओ । अद्धमगे यत्तु
णभररिक्खिपुरुस्ताभिओओ मभरन्दस्स जादो तदो तक्कालमिलि

(क) निर्व्यूढः खलु भगवत्याः संभावनाभारो बुद्धरक्षितया ।
(ख) अम्महे प्रियसखी लवङ्गिकापि दृश्यते ।

अत्र श्रूयत इति भावः । [माल० वा०] अत्र मकरन्दस्य मदयन्तिकाविवा-
हेनेत्यर्थः । इदं वचनं मालत्या माधवं प्रति । प्रियं न इति । आलाप-
लाभेनातिप्रियमित्यर्थः । अत्र निर्व्यूढो निर्वाहं नीतः । खलु निश्चये ।

१ B. E. om. परिश्रव्य; प्रियां before परिश्रव्य C.; A. om. one
प्रियं, प्रिय नः; प्रियं नः N.; N. om. आत्मनः—^२तर्प्य; कण्ठे before ददाति E. N.
२ N. om. वत्तु; संभावणाभारो B. C. E. ३ B. E. om. सहर्षम्; N. om. अम्महे;
E. N. om. वि; सर्वे उत्तिष्ठन्ति A. इत्युत्तिष्ठति N. ४ ततः प्रविशन्ति A. and
ततः प्रविशन्ति N. for प्रविश्य; B. om. संश्रान्ताः, संश्रान्तः कलहंसकः बुद्धरक्षि-
तालवङ्गिका लवङ्गिका न N.; नलहंस A. E. ५ बुद्ध० for अव० N.;
लव० for अव० Com. N. om. one परित्ताभट्ट; वत् N. ६ पभररिक्खि-
पुरुस्ताभिओओ N.; पुरिता? C. E.; मभरन्दस्स G.; सजाती N. N.
om. नवी

देण कलहंसरण सहिदो अहो अणुणसिदाधो ति । (५)

कल० । जयो इदोमुहागदेहिं पि महन्तो कलकलो सुदो अहोहिं ८५
तथा तक्केमि अणुणं पि पारक्कअं इलं उयगदं ति । (७)

माल्लयवलोकिते । हल्ली हल्ली न तेनेव हरिमुज्जेअसमेदो
उवणदो । (८)

माध० । सखिं मदयन्तिके स्वागतमेवेति । अनुगृहीतमस्मद्द्वयं

(क) परित्रापतां परित्रापतां महाभागः । अर्द्धगर्गे खलु नगर-
रक्षिपुरुषाभियोगा मकरन्दस्य जातस्ततस्तत्कालमिलितेन कलहंसकेन
संहिता वयमनुप्रेषिता इति ।

(ख) पथेतोमुखागतैरपि महान्कलकलः श्रुतोस्नाभिस्तथा तर्ज्या-
ग्यन्यदपि पारक्यं बलमुपगतमिति ।

(ग) हा धिक् हा धिक् सर्वमेव हर्षद्विगमभेद उपनतः ।

संभावना प्रतिष्ठा । अत्र अम्मदे विस्मये । [सर्ववा०] अत्राभियोगो
अवरकन्दः । [कल० वा०] अतः पारक्यं परकीयम् ।

८९-९६. स्वागतं कुशलम् । स एव प्रसिद्धपौरुषः । असौ मक-
रन्दः । पार्किचिदिति न गणनीयमित्यर्थः । इरेतियादि । इरेः सिद्धस्य
स उक्तगुणः कर एव सखा द्वितीयो भवति । विक्रमे कर्तव्ये । नान्यदत्रा-

१ समं for सर्वदा N.; B. om. अहो; N. om. ति. २ जय एतामुहं भागदे-
हिं अहोहिं ति कलकलो सुदो तह तक्केमि N.; एदो for इदो E.; एदं ति E.; A. B.
om. ति; जोधकलकली A. कलकली E. ३ तक्केमि B.; अणुणं ति E.; अणुणं ति उय-
गदं आपाल्लयवलोकिते ति N.; पारक्के C. E.; उयगदं ति B. ४ माल्ल० । अहोहिं हल्ली
&c. A. B. C. E.; समकलं for समं A.; एव N.; संधेधो N. ५ उवणदो
A. उवणदो B. ६ B. om. सखि; N. om. एवहिं; यस्मद्द्विगो for
यस्मद्द्वयं N. ७ कलहंसकेन समं वयमनु० Com. ८ समकलवैर for समसिद्ध
Com.

१९० मन्त्र्याः । मन्त्रं न एवासी किमिन्वस्वमया भवति । एकाकिनो बह-
मिरातिपाग इति पत्किचिद्वदयस्यस्य ।

हस्तलविक्रमप्रणयलसस्याहव

स एव भवति कः । रद्वयचण्डः सखा ।

स्फुरत्कारटकोटस्खलितदानसिक्तानतः

द्विपदपरशिरःस्थितास्थिदलनकदीरः करः ॥

तद्वहमपि विकान्तप्रत विलसतः प्रियसुहृदः प्रत्यनन्तरो भवामि ।

इति विकटं परिक्रम्य कलहसकेन सह निष्क्रान्तः ।

अवलोकितालवाङ्मुकाबुद्धराक्षिताः । अत्रि नाम अर्णाहदा पडिणिध-

त्तिस्सन्ति एदं महानुभावा । (क)

१९० माल० । सहिभो अर्वालोइदाबुद्धराक्षिदाओ तुरिदं गदुभ

(क) अत्रि नामानाहवौ प्रतिनिवर्तिष्यते एवौ महानुभावौ ।

पेशत इत्यर्थः । करः कीदृशः । अतिपराक्रमप्रश्रये सतृष्णः । शब्दायमा-
नमर्थः प्रचण्डः । स्फुटतः करटस्य गण्डस्थलस्य मध्याक्युतेन मदज-
लेन सिक्तमुखहस्तिराजमस्तकस्थितास्थिविदारणे श्रेष्ठवीरः । तथा च

१ मतयाः A.; स्वयं भवतु भवत्याः for स एवासी-भवती N.; मा मन्त्रं परिभवादि-
गः इति अत्रो A.; B. E. have तत्र and C. ता before तिभिः, एका-
किनो बहु N. २ वाम for वामयोग B.; न किञ्चिद् for पत्किचिद् A.; B.
om. एवद; एवद before हरे &c. A. ३ एव for एव A. ४ स्फुटत for स्फु-
रत् C. E. ५ निवर्तयदन्तस्थरैः करः B.; स्मिर for स्मिर N. ६ इहापि
लेकमात्रेण विज्ञेयः A.; एतस्मिन् विज्ञेयः सुहृदः प्रत्यनन्तरो भवामि N.; यमनन्तरो भ-
वामि A. C. ७ N. om. नतः परिक्रम्य for परिक्रम्य A.; कलहसकेन N.;
C. om. ततः ८ महानुभवा मित्रकर्मणः A.; अत्रिभिः B. ९ एव for एव B.;
माला A. B. १० P. om. अत्रो-एव E. has lost the
portion beginning with सन्ति and ending with एवौ
तु नयः । A. ११ अत्रो A. N. एव for एव B.

मभयही एतं वृत्तान्तं कहेय । त्वं पि लवङ्गिण विष्णवेति अज्जउ-
त्त जेह दाव तुह्याणं अत्ते अणुकम्पणीया ततो अप्पमत्ता परिक-
मेव सि । (क)

निष्कान्ता लवङ्गिकाबुद्धराज्ञतावलोकिताः ।

माल ० हट्टी हट्टी ण आणीअदि कयं वेला गणेशदु ति । मोदु पि २०५
अमहीए लवङ्गिआए पडिणिर्वृत्तिमगं अवटोअवन्ती विट्टिस्स । परि-

(क) सरूपौ अवलोकिताबुद्धराज्ञते स्वरितं भवा मयवत्वा एतं
वृत्तान्तं कथयतम् । त्वमपि^१ लवङ्गिके विज्ञापयार्थपुत्रं यदि तत्त्वसुभावं
वयमनुकम्पनीयास्ततोऽप्रमत्ताः परिक्रामतेति ।

सखा मकरन्दः सिंह इव साहसे द्वितीयानपेक्ष इत्यर्थः ॥ काकेनगण्डौ
कारटावियमराः ॥ निष्कुहः कोटरं वा नेत्यपि ॥ विकान्तश्च वीरश्च युव
गतिविशेषम् । विलसतः कुर्वतः । प्रत्यनन्तरो द्वितीयः ।

१ इमे A. एमे G. for एदे; कथेय C. विवेक A. विवेक G. विवेक N. for
कहेय; वि for वि A. N.; विममदे before लवङ्गिण A.; बुद्धि A. G. and
बुद्धि N. before विष्णवेति; विट्टि B. C. E. २ यदि for जे; जे for त्व
A.; अणुआओ N.; ततो for ततो G.; अप्पमत्ते G.; परिकमेति A. ३ मालती-
दयैतिकावर्जं सर्वं निष्कान्तः for निष्कान्त-विता N. ४ G. om. हट्टी हट्टी A. om.
om. हट्टी; आणीअदि B. आणीअदि N.; लवङ्गिआ कि विराअत A. and कय एत-
त्तं लवङ्गिआ विराअदि B. before कय; B. om. कय-० महु ति; कय N.;
एतिया before वेला A. C.; मालआदे ति G. N.; सेदु N.; विममदे अणुआओ
before विममदे A.; "सर्विक" G. ५ "विममदे" A. B. G.; माली भोजीगरी
विममदे N. अणुआओममम A. ममम अणुआओमम G.; एतं विममदे G.
६ एव for १४ Com. ७ नाति विममदे अणुआओ ममा अति ममम Com.

कामिति । सौतङ्गम् । कुरिदे वखु मे वामेदरेण लोचनेण । (क) उपविशोति ।

प्रविश्य कपालकुण्डला । आः पापे तिष्ठ ।

माल० । सत्रासम् । हा श्रद्धज उचत् । (ख) इत्यर्थोक्ते वाक्स्तेम्भ नाटयति ।

११० कपा० । सक्रोधहासम् । नन्वाकन्द ।

त्वदुत्सलः कः स तपस्थिजनस्य हन्ता

कन्याघ्नितः पतिरसौ परिहृतुं त्वाम् ।

इयेनावपातचकिता धनवार्तिकेव

किं चेष्टसे ननु चिरात्कवलोकितासि ॥

११५ यावच्छीपवर्तमुत्तिय लवशो लवश एनां निकृत्य दुःखमरणं
करोमि । इति मालतीमाधव्य निष्क्रान्ता ।

(क) हा धिक् हा धिक् न ज्ञायते कथं वेला गम्यतामिति । भवतु
प्रियसखया लवङ्गिकायाः प्रतिनिवृत्तिमार्गमवलोकयन्ती स्थास्यामि ।
स्फुरितं खलु मे वामतरेण लोचनेन ।

(ख) हा आर्यपुत्र ।

१०७-११६. अत्र वाममनिष्टम् । भवामो दक्षिणः । दक्षिणाक्षि-
स्पन्दनं स्त्रीणामनिष्टसूचकमिति भावः । अनेन कपालकुण्डलाप्रवेशोपि

१ म० before सतङ्गम् &c. A. B. C. G. सत्रोक्ते for सतङ्गम् N.;
क० before कुरिदे N.; N. om. वखु, B. om. मे; वामेदरेण भेगेण B.
वामेदरेण लोचनेण G. वामेदरेण C.; मे वामे वामेण लोचनेण N. २ G. om.
उपविशति. ३ मतः प्राविशति for प्राविश्य G. N.; मालति before तिष्ठ N.
४ A. om. हा; इत्यर्थोक्ते स्तेम्भं G. इति वाक्स्तेम्भं N. ५ सक्रोधं A.; G. om.
सक्रोधहासम्; A. C. repeat नन्वाकन्द. ६ तु for त N. ७ परिहर्षति A.
परिहर्षिता C. ८ नववार्तिकेव G. ९ उपनीय A. N. वसन्त्य G. for वशीर्य; B.
om. om० लवशः, पर्वशर्तिलवश एनां G. मिलशर्तिलवश एनां N. for लवशो
लवश एनां; निकृत्य C. निकृत्य G. दुःखमरणं B. C. दुःखमरणं N. १० N.
om. इति; मालतीमाधवाय N. मालती सह ति० A. B. C. ११ न ज्ञायते
कथं वेला गम्यतामिति भावः Com. १२ न ज्ञायते कथं वेला गम्यतामिति भावः
Com. १३ न ज्ञायते कथं वेला गम्यतामिति भावः Com.

मद० । अहं पि' मालादि' ज्ञेयं अणुगमिस्सं । परिक्काय ।
सहि मालादि । (क)

प्रविश्य लवङ्गिका । सहि मदभन्तिर लवङ्गिभा तस्य अहं । (ख)

मद० । अवि संभावितो कर्तुं तु महाभाभी । (ग)

लव० । गहि गहि सो वसु उज्जाणवाहो वणिग्गमादो ज्ञेयं

(क) अहमपि मालतीप्रवानुगमिष्यामि । सहि मालादि ।

(ख) सहि मदभन्तिके लवङ्गिका खल्वहम् ।

(ग) अपि संभावितः खलु त्वया महाभाग ।

सूचितः । ज्ञादेत्यादि । ननु हे स त्वत्प्रियः न वर्तते । तावत्सत्त्वस्थायेन प्र-
पदस्य धातवः कल्पाया विद्योतिकासु कसौ त्वां रक्षतु । अत्र एव पातो वि-
पतिः । यच्चिरात् कथयति किं चेत्स वनवर्तिकेव । इयेनः तैश्चान इति
ख्यातः पक्षो तस्यानपातोतिवेगस्तेन तस्मात्प्रवर्तिका यथेत्यर्थः ॥ वर्तको
वर्तिकादय इत्यमरः ॥ अत्र वनग्रहणेन वर्तिकायाः स्वकुलवैष्टित्यमुक्तम् ।
एतस्यास्तद्वैपरीत्यामिति भावः । यद्वा । वनेनापक्षितत्वेन वर्तिकाया
अतिभोरुत्वमुक्तम् । यद्वा । वनावस्थानेन वर्तिकाया एकाकिनीत्वमुक्तम् ।
अत एव मालत्याप तथेति साम्यम् । न्यवर्तिकेत्यपि पाठः । लवशो
लवशोनेककणान्ख्या । आदित्य मृदित्वा ।

१२०-१२८. अत्रापि प्रश्ने । संभावितो लव्यः । अत्र उपनिर्गमः
समीपगमनम् । एतेन सर्गस्य शून्यत्वमुक्तम् । अवशेषो बहेल । अपविद्ध-

१ वि N.; ० शं A. B. C.; एव N.; G. om. ज्ञेयं. २ तिग before सहि
A.; after गतेकम् N. has प्रविश्य लवङ्गिका । सहि मालादि सहि मालादि ।
मद० सहि लवङ्गि मदभन्तिरा अहं । अवि संभावितो सो महाभाभी तु instead
of the above. ३ A. G. N. om. कर्तुं; महाभाभी A. G. & G. om.
me गहि; गहि सहि N.; गहि गहि गहि B. गहि गहि G.; उज्जाणवाहो वणिग्ग-
मादो N.; इह N.; कर्तुं A. & दिमतवि Com.

अलं सुणिभ साधिवखेत्रं दूणिवखेत्राविद्विभडोरुण्डणिपुरं पधा-
विभ पराणीभ पविटो । तदा पडिणिवृत्तसि मन्दभाइणी । सुणाभि
अं चरे घोर गुणाणुराभणिम्बरस्स पोरलोअस्स हा महानुभाव माहव
हा मअरन्द हा साहसिअ त्ति परिदेवणाओ । महाराओ वि किल
तिआण विप्रलम्भवृत्तन्तं सुणिअ संजादमच्छराधिवखेत्रो
त निजर्दणिअणोदपाइकणिवहो चन्दादेवण सोहसिहरट्टिदा
वेकलदि त्ति मने दि । (क)

(क) न हि न हि सखल्लान्वाद्योपनिर्गमादेव कलकलं श्रुत्वा सा-
धिवेपं दूरभिक्षेपाविज्विकटोन्दण्डनिपुरं पधाव्य पराणीकं पविष्टः । ततः
प्रतिनिवृत्तास्मि मन्दभाइनी । सुणाभि च गृहे गृहे गुणाणुराभिर्भरस्व
पोरलोअस्स हा महानुभाव माधव इ मकरन्द हा साहसिक इति परिदेव-
णाः । महाराजोपि किल मन्त्रिबुहोर्विप्रलम्भवृत्तन्तं श्रुत्वा संजाद-
माक्रान्तम् । विशालोरुगुलदण्डाभ्यां निर्भरं गाढं यथा तथा धावित्वैत्यर्थः ।
अनीकं सैन्यम् । धिआ दुर्गता । विप्रलम्भो वञ्चनम् । चन्दातपश्चन्द्रप्र-

१ सुणिभ for सुणि B.; साधिवखेत्राविद्विभडोरुण्डणिपुरं G.
साधिवखेत्रं N.; निम्बरं for निहुर A. G. N. निहुर B.; पराणीकं for पराणी N.
२ तदा C. ० लिभतहा C. G. ० लिभत्ता A. B. ३ Y. om. अ; काभरस्स A.
काभरस्स G. for निम्बरस्स; येल for पोर A.; N. om. महानुभाव, ० गुमभ A.
० गुहान E.; हा before माहव A. ४ N. om. हा; ० लिप्ति E.; परिदेवणा B. परि-
देवणं C. पल्लिवज्ज E.; महाभाओ for महाराओ C.; तं for तं A.; एदाण after
किल A. ५ वहराणं for मन्त्रिविआणं N.; दुडिद्विअ for निआणं लिपं E.; सं-
जाभ A. N.; ० वेओ for ० विखेत्रो N. ६ भा for ० दा E. N.; ० लिअद्वेद-
पाइक A.; N. om. पाद; पाद C.; पओत्त for पादक E.; ० तणेण B. ० तवेण
E.; चमरवमो N.; सी A.; सिहरदो B.; सोअसिहरट्टिओ E.; सोअ C.; एवं
before वेकल N. ७ मति ० N. ८ साधिवखेत्राविद्विभडोरुण्डणिपुरं Com.; निर्भरं for
निहुर Com.

मद० । हा हतास्मि मन्दभागिनी । (क)

लव० । सखि मालती उग्न करिह । (ख)

१३०

मद० । सा खलु पैठमं उत्तमं दे मागं अवलोडदुं पसरिदा ।
पच्छादो अहं ण तं पेक्खामि । अवि नाम उड्ढाणमहणं पविट्ठा
भवे । (ग)

लव० । सखि तुरिदं अणोसस्स । अदिकादसं मे पिअमही । उव-
ट्ठिदाणत्थे ईमस्सि अयसरे सा ण धारेदि अत्ताणमं । त्वरितं परिकाम्य । १३१
मत्तराधित्तपस्साक्षणविसर्जितानेकपौडपदादिनिपुणमन्दावपेन सीधति-
खरस्थितः प्रेक्षत इति मन्त्र्यते ।

(क) हा हतास्मि मन्दभागिनी ।

(ख) सखि मालती पुनः क ।

(ग) सा खलु प्रथममव ते मागमवलोकयितुं प्रसृता । यथादहं न
तां प्रेक्षे । अवि नामोद्धानमहणं पविष्टा भवेत् ।

काशः । मालत्या वियोगदशायां तापकल्पेनानुमतादातप इत्युक्तम् ।
मन्त्र्यते पौरलोकेनैव ।

१३१-१३२. अत्र प्रसृता निर्गता । अहं प्रसृतेत्यन्वयः । अपी-
त्यादि शङ्कयाम् ।

१ पुठमं एव N.; ते for दे B.; ओळोडदुं for अवलोडदुं N, B. om. अव-
लोडदुं; पउसा for पसरिदा E.; पुणो for पच्छादो N. २ अ before ते B. C.
तां for ते A.; N. om. अवि; ण for नाम N.; महणे A. C.; हवे N. ३ तुव-
रिदं E. तुरिदं N.; अणोसस्स for अणोसस्स C.; अदिकादसं णो पिअमही A.; अ-
before मे E.; उवउण्ण after पिअमही E.; A. om. उवउण्णत्थे. ४ एदस्सि
अवसस्से E.; for उवउण्णत्थे-अत्ताणमं B. has ते त्वरितं मयिदं जं सहसा ण
करेदि and N. has उवउण्णत्थे इमस्सि अवसरे सा ण धारेदि; अत्ताणं ण धारेदि
for सा-०णं A.; दित्ता before सा E.; अत्ताणं E.; after धारेदि अत्ताणं
E. has त्वरितं मयिदं &c. as in B.; त्वरितं परिकामयती । उमे । सखि
मालादि मालादि इतीवस्ततः C.; त्वरितं परिकामयतः । उमे । सखि N. ५ पउसायाम्
Com.

सहि मालदि णे भणामि सहि मालदि ति । (क) ईतस्ततः परिक्रामतः ।

प्रेविश्य प्रहृष्टः कलहंसकः । दिदिआ कुसलेण अस्से णिमग्गदा
संघट्टदुग्गमादो । (ख)

हीमाणहे पक्खामि विअणिम्मलणिरन्तरुद्धदधोदतराधारिधारपरि-
४० फुरिदधैन्दकिरण्जलविडुरिछदसणं मदलीलाकलिदकामवालाविअ-

(क) सखि त्वीरितमन्विष्यामि । अतिकारं मे प्रियसखी । उपस्थि-
तानर्थैस्मिन्नवसरे सा न धारयत्यात्मानम् । सखि मालवि ननु भणामि
सखि मालवि इति ।

(ख) दिष्टया कुसलेन वप निर्गताः संघट्टदुर्गमात् ।

१३६. अत्र नन्वहम् । अन्यथात्वादनेकार्थत्वम् । तथा च । मद्रव-
नमपि न शृणोषीत्यर्थः ।

१३९-१४४. अत्र हीमाणहे इति हे मातरितिवचीचस्य हर्षा-
श्रव्ये । पश्यामीव परवलमित्यन्वयः । श्वेतो निशितः । तरवारिः खड्गः ।
विडुरिछं भीषणम् । कलितः स्वीकृतः ॥ कलिवली कामधेनू इति
शाब्दिकाः । कामवाली हलापुत्र इत्यमरः ॥ आविद्धा वक्त्रं प्रेरिता । हेलः
कीडा । कलिन्दतनया यमुना । संनिभमिति यथा बलेन हलारुष्टा यमुना

१ E. om. इत-० मतः. २ E. om. प्रति-० सकः; N. om. प्रहृष्टः; हृष्टः
for प्रहृष्टः B; B. om. कुसलेण; वधं for अस्से E; N. om. अस्से; णिमग्गदा
N. ३ समर before संघट्ट A. E.; संकयतो for संघट्टदुग्गमादो N.
४ हीहीमाणहे C. हीमाणहे N.; पक्खामो E.; अ for विअ N.; ० ददन् A. C.;
० ददन् E.; वीत B. वीत C. वीत A.; ० दधैतुंगकरावालभाराण्डिलिभवं N.;
तरवार E.; परिफुरिद B. पडिफुरिद A. ५ B. om. चन्द, चंड for चन्द C.
० चजलरमणीयमोतपदसणं B. ० चजलदुरिदसणं C. ० चजलरमणीयमोतपदसणं N.;
कलण for कलिर N.; कामवाल A.; विभट्ट A. ६ नः for न Com.
७ Com. om. सा. ८ Com. om. सहि.

दभुभदण्डाविद्वहलहेलापिक्खुभिदुव्वेहिदतरंगकलिन्दतणभासोतसं -
 णिहं विभइविसत्तुल्लुपिदिणिदभासन्दमभण्डव्वइअरक्खोहविभल-
 पडिजोहपरिवत्तणुमादसमत्थगअण्डुणावभासभोत्तरन्तकलभलं वा-
 दकसमूहं । (क)

(क) हीमाणहे प्रेक्षं इव निर्मलनिगन्तरोद्धतमौततारवारिधारापरि-
 स्फुरितचन्द्रकिरणोज्ज्वलरमणीयमीषणटशेनं मण्डलीलाकलितकामपाल-
 विकटमुजदण्डाविद्वहलहेलाविद्विभितोद्वेहिततरंगकलिन्दतणभासोतः स
 निर्भं विकटविशृङ्खलौत्पतितनिर्दयामन्दमकरन्दव्यतिकरशोषविकलप्र-
 तिपोषपरिवर्तनोद्धतसमस्तगगनाङ्गनावकाशविसुरत्कलकञ्जं प्रदत्तिस-
 मूहम् ।

प्रतीपमागता तथा परबलमपीति भावः । विस्तारेण वा बलस्य ताद-
 ग्यमुनासाध्यम् । विकटं विस्तीर्णं यथा तथा । विशृङ्खलः स्वच्छन्दः ।
 आपतितः संमुखागतः । निर्दयो निष्करुणः । अमन्दः सत्वरः । व्यतिक-
 रेण मिलनेन क्षीमः । परिवर्तनेन पलायनेन । उद्धत उन्नतः । विद्वङ्क-
 लितो व्याप्तः ॥ दोर्दोषा मुजा मुज इति शब्दप्रकाशः ।

१. मुज A. C.; हेलापिक्खुभिदकाज्जिद B.; हेलापिक्खुभिदुव्वेहिदुत्तलिदकलिन्द A.
 हेलापिदुव्वेहिदतरंगकलिद E. हेलावखण्डयतरंगविलनरंगकलिदकण्णभासणमणि N.
 हेलापिदुव्वेहिद C. संकुलं for मणिहं B. C. २. विकट B. निगट A. for तिगट;
 N. om. विभड; ० संवत्तणुवि E.; णिदवामन्द A.; ० संकुलोवदधिदभासअरं
 N.; वर ० A. C. E. N.; ० अमल्लो ० B. N.; वल्लोम A. वल्लोम N.; विभड
 A. विरल N. for विभल. ३. ० लोप A. B.; विरलपडिपिदुनणुभासभासणौ-
 वभासोत्तितकलभलं N.; पडिपत्तणु ० A. B.; ओमरं C.; विसरं E. विभसन्
 A. for ओसरन्; कलकञ्जं A.; पारकसमूहं C. E. पारकवल्लसमूहं A. ४. पदया-
 मीव Com.; प्रविक्कित for परिस्फुरित Com. ५. उदालित Com. ६. विद्वलित
 one Ms. Com. विचुरित another. ७. भावणित Com. ८. विशंकलित
 Com. for भवसरन्; पारमवल्लसमूहं one Ms. Com. पारमवल्लं another.

१४५ स्मरामि अ भीषणभुअवज्जज्जरिदपज्जरोवसण्णसुहवहा-
वहुत्तविविहाउहोपमदसमोसारिअसेणिअणिअरं पाइकरिक्कमग्गसं-
चारणिव्वत्तिदविसमसमरसाहसं णाहमाहव । (क)

अहो गुणाणुराओ णरिन्दस्स जं दाणिं सोपसिहरतरिदाव-
दिण्णपडिहारविणओषण्णासपडिसामिदविरोहसंकडो उवणीदमाहव-
१५० वरन्दमुहचन्दे वारं वारं संचारिअसिणिदलोअणो कलहंसआदो
अडिअणं जणिअ णिव्वत्तिदमहग्गगुरुअवहुमाणो पक्कुरन्त-

(क) स्मरामि च भीषणभुजर्वज्जर्जरितपञ्जरोपसत्तसुमदहस्ताव-
लुपविविधायुधोपमदसमवसारितसेनिकानिकरं पद्यातिरिक्तमार्गसंचारानि-
धैतितविषमसमरसाहसं नाधमाधवम् ।

१४५-१४६. जर्जरितपञ्जरा अत एवापसृताः पलायिताः ।
ओअलोपसृतः । हस्तेभ्योवलुप्त आच्छेदितः । विकटो विषमः । अपसारः
पलायनम् । रिक्तः शून्यः ।

१ अवि अ before सुमरामि A.; A. om. अ; सुमरामि अविमोषण C.;
अभवज्जर्जरज्जरिअवज्जतसुमदसमवसारिअसेनिकानिकरं N. पञ्जरापसीरदसुमउ A. पंजरा-
वमग [सु?] इउ E. ओअलो for उवसण्ण Com. २ विविहाउहोपमदविहासे-
आरिउसेणाहदविअडापसारपाइक्कसुण्णमग्गसञ्चारणिअत्तिदविसम A. °पमदधातिनासेसरि-
पुज्जणं पाइक्कमग्गसंचार B. °पमहं ओसारिअसेणविअडापसारवहअरिक्कमग्गसंचारणि-
मिअदवसाअसाहसं णाहं माहव N.; सार before पाइक्क C. ३ णिमविद for
निव्वत्तिद E.; णाध C. E. ४ वरन्दस्स A. वरिन्दस्स N.; B. om. जं; उवणी
E.; सोह A.; सिहरिदिवविण्णपडिहार A. सिहरिदिवो- पडिहार B. सिहर-
तराविण्णपडिहार E. ५ विण्णवोवणास C. E.; विण्णवोवणास B. °वणास A.;
°समिद A. °समिअ N.; सङ्कुवणीदं माहव A.; समिदविरोहो संकुवणीद-
माहव B.; विरोहसंकडो उवणदमाहव E.; विरोहो सोमिकरसो उवणदसाहव N. ६ मुदा-
रविदं B. सुहचंदं C. सुवारविदं पलोहअ वारं वारं वारिअणिअलोअमकलभलो अविजणं
जणिअ सवहुमाणं णिव्वत्तिअमसाओ प्कुरन्त N.; सञ्चारिअत्तिणहलोअणि A.; कलहंस-
आदोअसी C. ७ अविजणं A. अविजणं B.; अणिअ for जणिअ C.; A. om.
सुहअ, मग्ग E.; कुरिद for पक्कुरन्त A. ८ मुज्जवज्ज Com.; पंजरासुमद
Com.; °पुअविअहोपमदविहाउसेनिकानिकरविज्जवग्गमग्ग Com.

मच्छरैर्वेलक्ष्यमसीमद्विदमुहे भूरिषसुणन्दणे महरोवण्णासेन
किं दार्णिं तुह्माणं भुअण्णाभोधभूसणेहिं मद्दण्णामाहिं णयदं-
सण्णगुणाहिंरामेहिं जामादुकोहिं अपरितोसो ति पडिशाधिअ गदे
अहमन्तरं राआ । इमे वि माहवमअरन्द आअच्छन्ति । अहं पि १५५
मअवदीए इमं वुत्तन्तं णिवेदेमि ति । (क) निष्क्रान्तः ।

(क) अहो गुणानुरागो नरेन्द्रस्य यदिदानीं मौपशिखरान्तर्गतावती-
र्णप्रतीहारविनयाप्रत्यासप्रतिशामित्वाविरोधसकट उपनीतमाधवमकरन्दसु-
खचन्द्रे वारं वारं सञ्चारितरिन्धलोचनः कलहसक्तादभिजनं ज्ञात्वा
निर्वर्तितपद्मद्वार्षगुरुबहुमानः प्रस्फुरन्मत्सरवैलक्ष्यमसीमल्लिनितमूले भूरिष-
सुनन्दने मधुराप्रत्यासेन किमिदानीं युवयोर्भुवनभागभूषणाभ्यां म-
हानुभावाभ्यां नैवदर्शनगुणाभिरामाभ्यां जामातृभ्यामपरितोष इति प्रदि-
बोधय गतोऽप्यन्तरं राजा । इमावपि माधवमकरन्दावागच्छतः ।
अहमपि भगवत्या इमं वृत्तान्तं निवेदयामीति ।

१४८-१५४. सौधेति । प्रतीहारेण सौधाम्रादवतीर्णं तयोः स्वरूपं
ज्ञात्वा तदुपन्यासः कृत इत्यर्थः । अभिजनो वंशः । बहुमानः शोमानः ।
तावान्नीप दृष्ट्वा तयोः सावराधयोरापि गुणानुरागादतिगौरवमेव राज्ञा
कृतमिति भावः । न परितोष इति नः शिरश्चालने ।

१ वैलक्ष्यमद्विदमुहे B. वैलक्ष्यमसीमल्लिणिभमुहे A. वैलक्ष्यमसीमल्लिणिभमुहे
मुहे N.; महरोवण्णासेन ° A. २ भुआभोधभूस ° B. भुवणाभोध C.; भुआभोध-
ण ° C. E. N.; °इहिं N. °भावेहिं A.; अभिजन A. पसर B. E. for पसर.
३ °भिरा ° B. N. °गुण ° C.; A. has after अहिरामेहिं, णयदंसण-
मणीहिं; जामादुहिं A. N.; परितोसो A. अपरितोस N. परितोसो E.; °वोहिअ
A.; गभो N. ४ यतोऽप्यन्तरं B.; B. om. राआ; अ for ति N.; °अहि B.;
अहं ति A. E. N. ५ एवं for इमं A. N.; निवेदिस्सं ति C. निवेदहस्सं ति E.;
N. om. ति and has इति निष्क्रान्तः. ६ मधुरवचनोप ° Com.; भुआभोध for
भुवनाभोध Com. ७ अभिजन for नव Com.; न परितोष for अपरितोष
Com. ८ एतावपि Com.

ततः प्रविशत्यो माधवमकरन्दौ ।

मक० । अहो प्रेयसः सर्वपुरुषातिशायि निर्व्याजमूर्जितं तेजः ।

तथा हि । दोर्निर्णयविशीर्णसंचयदलः कट्कुलमन्मथनतः

१६०

प्राचीरानमृष्यत्य तत्प्रहरणान्याच्छिद्य विक्रामतः ।

वद्वैल्लवुनखण्डखण्डनिकाकीर्णस्य संख्योदधे-

द्वेधास्तम्भितपत्तिपङ्क्तिविकटः पन्थाः पुरस्ताद्भूत् ॥

माध० । नैव नुनयस्थानमेतत् । पश्य

अतैवन्दुमयूलखण्डसंचितं पीतं निशीथोन्मथे

१६५

वैलीलापरिरम्भदायेद्विनागण्डूषशेषं मधु ।

सम्प्रत्येव भवदुर्नागलमुहव्यापारमवधारिधमि-

गात्रिस्ते कथयन्त्यसारविभुरान्प्रायेण संसारिणः ॥

१५८-१६२. प्रेयसः प्रीतस्य । मकरन्दस्येत्यर्थः । निर्व्याजं वास्तवम् । मूर्जितं बलवत् । दोर्गत्यादि । प्रेयसो युद्धान्वस्य पन्था अथ एवमभूत् । द्वेधा पार्श्वद्वये स्तम्भितया पत्तिपङ्क्त्या भयंकरः । प्रेयसः कीदृशस्य । बाहुसंचूर्णनवृत्तिसंचिरकुटलकट्कुलं यथा तथा प्रथमं वीरानुमथ्यन्तोभिभवतः । इतरत्र तदीयायुधानि गृहीत्वा पराक्रमं कुर्वतः । इदं विशेषणद्वयं योग्यतया प्रेयस इत्यस्य । संख्योदधेः कीदृशस्य । स्फुरत्करमुण्डखण्डसमूहव्याप्तस्य ।

१६४-१६७. अवेत्यादि । ये राजपुत्रत्वे चन्द्रादिरणखण्डसंचितं कीडालिङ्गनडावृत्तवनितागण्डूषावशिष्टं मधु पीतमद्यैव ते सम्प्रत्येव लोकान्बाहुल्येन तुच्छविकलाञ्जरीरैः कथयन्ति । कीदृशौ । तदीयभु-

१ मे after गते B. २ अनुनय B. अनुनाय N. and अपरत्र C. for अनुनय. ३ वद्वैल्लवुनखण्ड A.; तुंड C. and मुंड N. for वण्ड; उदधे for उदधे; N. ४ वयस्य ननु N.; A. om. पश्य. ५ ते; for ते B.; विकरान् for विभुरान् B.

स्मर्तव्यं तु सौजन्यमस्य नरपतेर्यदप्राप्तघनोरप्यनपराद्वयोरिव
नौ^२ सांप्रत चेष्टितवान् । तदेहि मालतीसमक्षमधुना मदयन्तिकाकरण-
वृत्तान्तं विस्तरतः कथ्यमानं श्रातुमिच्छामि । तथा च

कथयति त्वयि सस्मिन्मालतीर्विलितलोत्कटाक्षपराहतम् ।

वदनपङ्कजभ्रैरुसितज्वराश्रितमितदृष्टिं सखी नमयिष्यति ॥

इति परिक्रामतः । अयमसावुद्यानवाटः । प्रविशतः ।

माध० । कथं शून्यं एव दीर्घिकाग्रदेशः ।

मक० । कपस्य नूनमस्मद्भृतिकरोद्देशगपर्याकुलतादिप्रसृतः पति- १७
भ्रमन्त्य आत्मनोद्देशोद्यानगहने विनोद्यन्त्यो भविष्यति । तदेहि
एदंभावः । उभौ परिक्रामतः ।

जागलप्रबलतादनालुदितस्थितिभिः । तथा च । क्षणदृष्टनष्टधुन्येष्टिताः
प्राक्वनकर्मयन्ता जना इति भावः ।

१७१-१७२. कथयतीत्यादि । त्वयि कथयति मति वदनपक्ष-
सखी मालत्या एव मदयन्तिका नमयिष्यति । कीदृशम् । तदासमालती-
चञ्चलपक्षमकटाक्षैः पराहतम् । उद्धतलज्जानिश्चलदृष्टि च । मदय-
न्तिकानिमित्तपुष्टश्रवणेन मालत्या हासः ।

१ पर for यद् B; अनपराद्वयोरप्य० N.; अनपराद्वयोरिव C. अनपराद्वयोरिव
A. २ नौ कृतप्रसादमभिहितवान् A. नौ कृतोपसरनं चेष्टितवान् N.; भवयन्तिकायाः
कलहंतेन रणवृत्तान्तं विस्तरतः A. ३ कथ्यमाणमनुभवामः N.; अनपरा for तथा च
A., N. om. तथा च. ४ चलित for वलित C. E. ५ मुद्रयन्तियु नमिष्यति N.
६ N. om. इति परिक्रामतः, परिक्राम्य for इति-मतः B. E.; C. om. अग्र-वा-
टः; प्रवेशं नश्यतः N.; माधवमकरन्दो after प्रविशतः A. ७ शून्य एव प्रदेशः
A. शून्या इदानीं प्रदेशः C.; प्रदेशः for प्रदेशः B; N. om. this
speech and the following. ८ न्यतिरेक for अधिक A.; एव after
इतस्ततः B. ९ आगमनं for आगमनः A. C. E.; विनोद्यन्त्यो for विनोदयन्त्यो
भविष्यति A.; अयमसावुद्यानवाटः after भविष्यति C. १० प्रविशतः for प्रविशतः
C. E.; B. om. उभौ परिक्रामतः, उभौ प्रविशतः C.

लंवाङ्गिकामदयन्तिके । सहि मालदि । सहसावलोक्य । दिदिआ
पुनो वि एदे^२ अणाहदा महाणुभाभा दीसन्ति । (क)

८० माधवमकरन्दौ । भवत्यौ क् मालती ।

उमे । कुतो मालदी पदसद्वेण अत्ते विप्रलङ्गाओ मन्दभाङ्गी-
ओ । (ख)

माध० । भवत्यौ कथं कथमपि सहस्रधैव विभ्रंसते नो हृदय-
धितः स्पष्टमभिधीयताम् ।

८५ मम हि कुलयाशीं प्रत्यनिष्टैकमुद्वे-

द्वैति हृदयमन्तर्भवतीवान्तरात्मा ।

स्फुरति च खलु चक्षुर्वाग्ममेतच्च कष्टं

वचनमिह मयस्योः सर्वथा हा हतोस्मि ॥

(क) सहि मालति । दिदिआ पुनरप्येतावनाहती महाणुभावो
दृश्यते ।

(ख) कुतो मालती पदसद्वेनावां विप्रलब्धं मन्दभाङ्गीन्यौ ।

१८१-१८८. अत्रनिनावभ्यां समर्पिता मालती । अधुना नुयुवयो-
रवलोकनेनावो वञ्चिते इत्यर्थः । कथमिति वासे । कथमप्यनिर्वचनीयेन रू-
पेण ल्वंसते । स्थिति न वप्नोति । ममेत्यादि । यतोयं ममान्तरात्मात्यर्थमनुग-
तोत्कम्प एवास्ति । कीदृशस्य । यद्वाशीं प्रत्यनिष्टैकमतेः । मम वामं चक्षुः

१ लव । सहि मदयन्ति मालति A.; सहि मालति twice, N. २. N. om.
एदे; A. B. N. om. अणाहदा. ३ B. om. भवत्यौ; क् सां मालती A. काली
मालती N. ४ B. om. कुतो; अस्मै for कस्य B. ५ A. om. भवत्यौ; E. N.
om. one कथं; कथं । वसि । कथमपि C.; ०त्यौ कथमपि सहस्रैव ध्वंसते N.; A.
om. सहस्रधैव; म for नो A. N. ६ N. om. अतः A. om. स्पष्टम्, स्फुरति for
स्पष्ट N.; समभिधीयताम् A. ७ बुद्ध्यादिरन्तमनुगदोत्कम्प एवतिरात्मा N.; नरयति for
अवयति A. ८ स्फुरति हि खलु चक्षुः स्पष्टमेव वामं A. ९ वचनमपि भवत्यौ; N.

मद० । तां इदं गिरादे महापुत्रावे अवलोइदं बुद्धरखियदं
अ भवदीसभासं विसजितअ अणसादणिमित्तं विण्णवति अज्ज- १
उत्तं ति लवङ्गिआ अणुणोसिदा । तदा उत्तम्ममाणा रूदाए भगं
अवलोइदुं अगदो पसरिदा । पच्छादो अहं ण तं पेक्खामो । तदो
अहोहिं जाव विडवन्तराई विचिणिदाई जाव तुहो दिइति । (क)
माय० । हा प्रिये मालानि

(क) तैयतो निर्गते महानुभावैवल्लोकिता बुद्धमसिता च भगव-
तोसकाशं विसृज्याप्रसादनिमित्तं विज्ञापयार्थपुत्रमिति लवङ्गिकानुप्रासिता ।
तत उत्ताम्यमानैस्तस्या मार्गमवलोकयितुमद्यतः प्रसृता । पश्चादावां न
तां प्रेक्षावहे । तत आवाभ्यां यावद्विदुःप्रान्तराणि विचिन्तानि जावतुया
दृष्टाविते ।

स्फुरति च । इह भवत्यार्थचनम् । कष्टमेतदुःखदायि । हा कष्टे । राधा
हतास्मि । अन्तरात्मनोऽशकुनस्य भवद्वचनस्य वैकमयादिति भावः ।

१९२-२०२. अत्र पश्चादावां प्रसृते इत्यन्वयः । विचिन्तान्यामि-
टानि । किमपीत्यादि । मङ्गलेभ्योन्यदनिष्टं किमप्यनिर्वचनार्थं गद्य-
स्वात्परिहासादहं शङ्के स परिहासो विरमलु । परिहासेन तत्र निद्रुवेनिष्ठ
शङ्केतस्तं मुञ्चेति भावः । हे चण्डि कोपने समुत्पन्नोऽस्मि पतः । तथा च

१ तदा क्व इति A. ताए लखु इति N.; B. om. ताए; ०णुमाए B. ०णुमाए
N.; अवलोइदा बुद्धरखिदा अ वधे भगवदी C. E. भवदीइदा बुद्धरखिदा
भवदी B.; ०णुमाए N. २ भगवदीए सभासं वेत्तिअ अण० A. N.; भगवदी-
निमित्तं A. ३ एताए A. ताए N. ४ एताए ५ अलोइदुं N.; पसरिदा A.
पसरिआ N. for पसरिदा; पच्छादे अहं ण अ तं पेक्खामि A.; पच्छादो अहं तं
ण पेक्खामि N.; ण अ तं E. ५ अहोहिं मार्गदाई एय विडवन्तराई जाव तुहोहिं
ण दिइति N.; एय after अहोहिं A.; ०न्तराणि A.; विचिणिदाणि A. विचि-
णदाई C.; ताए for ताए B.; तुहो इति B. दिइति C. दिइति A. ६ तदा
त्वन्निती Com.; बुद्धरखितामवल्लोकितां चोभे भग० Com. ७ जगत्त्रिकामनुप्रास्य
Com. ८ तदावः Com.; भगवदीमेह ति यं यावद्वि० Com.

२९५

किमपि किमपि शङ्के मङ्गलेभ्यो यदन्य-

द्विरमनु परिहासश्चण्डि दूर्यस्तुकोस्मि ।

कलयसि कलितोऽं बहुभे देहि याचं

अमति हृदयमन्तर्विद्वलं निर्देयासि ॥

उभे । हा प्रियसखि कतिं सि । (क)

२००

मक० । ययस्य किमित्यभिज्ञाय वैकल्यमवलम्ब्यते ।

माध० । सखे त्वमपि किं न जानासि माधवस्त्रिहर्दुःखितायास्त-

स्याः कातर्यचेष्टितानि ।

मक० । अस्त्येतत् । किं तु भगवतीपादमूलगमनमप्याशङ्क्यते ।

तदेहि तैल ताद्यत्युपायः ।

२०५

उभे० । एवं वि संभार्याभि । (ख)

माध० । एवं नामास्तु ।

(क) हा प्रियसखि कासि ।

(ख) एवंमपि संभाव्यते ।

कोपेनापि निह्वं माकुर्वित्वाशयः । अथ गाननेन प्रकारेण कलयसि
 जिज्ञाससं तदिह कलितो ज्ञातोऽहम् । हे बहुभे वाचं देहि । त्वमेव मे
 बहुभा । अतो वदेत्यर्थः । विद्वलमधीरं सन्मम चित्तमन्तर्भमति स्थिति
 न लभते । अत एव सोपालम्भमाह निष्कारुणासि । वैकल्यं दुःखित्वम् ।
 कातर्यं कातरत्वं तेन चेष्टितानि प्राणत्यागादीनि ।

१ कथय विकलितोऽहं N. २ N. om. this speech; गदा after कतिं A.
 ३ B. N. om. ययस्य; अवज्ञाय for अभिज्ञाय E. N.; भाळन्त्यते for अवलम्ब्यते
 C. E. ४ दुस्वित्याया; for दुःखितायाः N.; तन्वयाः for तस्याः B. ५ B. om.
 त्वः; गच्छावः for परगावः N. ६ एवं वि संभार्याभि N. ७ N. om. नाम; भवतु
 for भवतु A. N.; तौ परिका for A. परिकामति N. after भवतु. ८ एतत् for

मर्कः १ । विचिन्त्य स्वगतम् ।

161

याता भवेत्तदा जीवन्ती भवेत् सखी नो
जीवन्त्युपेयसि न वन्द्युपेयसि तौरेम ।
प्रायेण तान्मयत्तुहृदिप्रियसंगमादि
सौदामिनीस्फुरणचञ्चलमेव मोक्षयन् ॥

२१०

इति निष्क्रान्ता सर्वे ।

॥ मालत्यपहारा नामाष्टमोऽङ्कः ॥

२०८-२११. यातेत्यादि । अस्माकं सखी भगवतीगृहं यदि गता
भवेत्तदा जीवन्ती समागमिष्यति । न वा गता तदा नामभिन्नेत्यप्याह-
ङ्कितोरिम । तत्र हेतुः । बन्धुजनमित्रप्रियाणां संगम आदौ यस्य तत्सौख्यं
बाहुल्येन विदुस्फुरणचञ्चलमेव भवति । तदिह भगवतीपदमूलेति
साधारणपदोद्देशेन मालत्या भविष्यत्सौदामिनीपार्श्वगमनस्य सूचनेन
नवमाङ्कावतारोपि सूचितः । अत एवाङ्कावतारोपम् । यदाह ।

समाप्यमान एकस्मिन्लङ्केन्यस्य च सूचनम् ।

समाप्तवो हि नाट्यज्ञैरङ्कावतार उच्यते ॥

सुहृन्मित्रम् । प्रियं प्रीतिविषयं मनोज्ञं वस्तु ।

सूते स्म य एतन्धरोतिमान्यो मान्यातिमान्या दमयन्तिवापि ।

जगद्गुर तत्कृतदृष्टिणेङ्को गतोष्टमोऽयं रसरम्यरूपः ॥

॥ इत्यष्टमोऽङ्कः ॥

१ B. om. मर्कः N. om. विचिन्त्य; आगमनं for स्वगतं A., C. om.
स्वगतम्. २ सदनं for भवनं N. ३ जीवन्त्युपेयसि न वन्द्युपेयसि तौरेम A. जीव-
न्त्युपेयसि न वन्द्युपेयसि तौरेम N. ४ इति मालतीनामने A. मालतीनामने C.
for माल-नाम; N. E. om. माल-नाम.

॥ नवमोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशति सौदामिनी ।

सौदा० । एषास्मि सौदामिनी भगवतः श्रीपर्वतादुत्पत्त्य पद्मावती-
मुपाश्रिता । मालतीविरहिणः संस्तुतप्रदेशदर्शनासहिष्णाः संस्तवाय
परित्यज्य सह सुहृद्गतेन वैह द्रोणीशैलकान्तारप्रदेशमधितिष्ठतो माध-
५ वस्याधुनान्तिकं प्रयासि । भान्तथाहमुत्पत्तिता यथा सकलं एष
गिरिनगरग्रामसरिदरण्यव्यतिकरश्चक्षुषा परिक्षिप्यते । पश्चाद्विलो-
क्य । साधुं साधु ।

पद्मावतीविमलवारिविशालसिन्धु-

पारासरित्पारिकरच्छलतो दिभर्ति ।

१-११. अधुना पूर्वसूचितसौदामिन्या मालतीजीवननिवेदनेन
माधवप्रत्युज्जीवनाय प्रवेशमाह । तत इति । नानासिद्धिस्थानत्वेन देवता-
त्मकतया भगवत्पदं श्रीपर्वते । संस्तुतः परिचितः । शोणी नद्या मध्यम् ।
तथेत्यनेनोत्पत्तनस्य दूरत्वमुक्तम् । व्यतिकरः समूहः । परिक्षिप्यत
इव नेत्रमण्डले प्रविष्टीक्रियत इव । पद्मावतीत्यादि । पद्मावती पुरी गग-
नमिव धारयति । विमलवारिरच्छजला महती सिन्धुश्च पारा च सरितौ

१ B. C. om. एषास्मि सौदामिनी; उत्पत्त्य for उत्पत्त्य A. B. C.; उत्पत्त्य
A. B. C. E. उपाश्रित्य N. for उपाश्रिता, the text उपाश्रिता with G.;
नव before मालती N. २ विरहिणो माधवस्य संस्तु० N. संस्तुतप्रदेशो B.;
स्थानं A. संस्तुतं B. संस्तवाय C. for संस्तवाय. ३ प्रहृष्टोणो N.
कान्तारप्रदेशं परिभ्रमती माधवस्याधुनान्तिकमुपशसिति A. कान्तारप्रदेशो माधवस्याधुना
नर्दन्तिकमनुपशसिति C. E.; B. with C. E. except that, it omits
अधुना; कान्तारमुपसंस्तुता नर्दन्तिकं प्रयासि N.; the text with G. ४ सकल-
गिरिनगर B. ५ N. om. साधु साधु. ६ विपुल for विमल E. सिन्धुर्गोसरित्
N.; परितर for परिकर C.

उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिरगोपुराद्व-

मधदृपाटितविमुक्तामिवान्तरिक्षम् ॥

अथ च । सैषा विभाति लवणा ललितोर्मिपङ्क्ति-

रश्मगमे जनपदप्रमदाय यस्याः ।

गार्गाभिणीप्रियनवोलपमालभारि-

संख्यापकण्ठविपिनायलो भवन्ति ॥

अन्यतोऽवलोक्य । अयमसौ भगवत्याः सिन्धोः दक्षिणतस्तत्तत्प्र-
पपातः ।

यत्रत्य एष तुमुली ध्वनिस्त्रुगर्भ-

तयोः पङ्क्तिरावेष्टनं तद्व्याजात् । उच्छ्रितप्रासाददेवकुलपुरद्रागशालिकानां
घर्षणेनादौ विदीर्णं ततो विशेषेणोभयतस्त्यक्तम् । उत्तुङ्गसौधाय आगा-
शं पातयित्वा निर्गताः । अथ नदीच्छलेन तदाकाशं पतितविपङ्क्तिः ।

१२-१७. सैषेत्यादि । सैषा लवणा नदीभेदो विभाति । मन्त्रो-
क्तलोलावलिः । वर्षासु यस्या गवां गार्भिणीनां प्रिया नवा भोलपमाला
तृणविशेषगमिस्तां विभति ॥ ताच्छील्ये णिनिः ॥ अत एव सैषा पतिशी-
लकसुखदाः समीपवनपङ्क्तयो लोकदृष्याः प्रपद्यीति । सैषे यनेन पूर्वदृ-
ष्टव्यमुक्तम् । अपो विभर्तयिष्यम् । अगति गच्छति वेत्यभ्यु । अतो वकार-
युक्तं तत् । अयुक्तं चेदं पदमित्यवश्यम् ॥ अतुष्पादो गुमिष्यति समानः ।
उलपो नाम तृणान्तर इति मेदिनीकृतः ॥ मालभारीयवृद्धकवीकामालायां
चित्ततुलभारिष्विति इत्युच्यते ॥ रसातलतटः पृथ्वीतटः । तलशब्दः स्वल्पे ।
प्रपातोऽतटम् । यद्वा । तटे प्रपातोऽपि शयितं पतनम् ।

१८-२६. यत्रत्येत्यादि । यदीय एष महाध्वनिः सिन्धोः पर्यन्तगि-
रिक्लृप्तेषु वर्धमान[नो?]विशेषाल्लवनिषाम्प गच्छति । तस्य गजास्यत्वेन

१ उत्तुङ्गसौधसुरमन्दिराद्वत्तव N. २ शब्दोक्त A. ३ यदा for लवणा N.
४ विभन्ति for भवन्ति A. C. E. V. ५ रसातलतट C. तलमापस्य A. ६ तुमु-
ल्यति B. N.

गभीरनूतनघनस्तनितप्रचण्डः ।

२०

पर्यन्तभूधरनिकुञ्जविजृम्भमाणो

हरम्बकण्ठैरसितप्रतिमानमेति ।

एताश्च चन्दनाश्वकर्णकेसरपाटलाप्रायतरुगहनाः परिणतमालूर-
सुरभयोरण्यगिरिभूमयः स्मारयन्ति खलु तरुणकदम्बजम्बूवनावनदा-
न्यकारगुलनिकुञ्जगम्भीरगङ्गरोद्गारगोदावरीमुखारितस्निग्धाविशाल-
२५ मेखलाभूषो दक्षिणारण्यभूधरान् । अयं च मधुमतीसिन्धुसंभेदपौ-
वनो भगवान्भवानपीतिरपौरुषेयप्रतिष्ठः शुवर्णविन्दुरित्याख्यायते ।
प्रणम्य ।

गभीरध्वनित्वात् । कीदृशः । जलपूर्णगभीरनवमेघध्वनिवत्प्रचण्डः ॥ तु-
मुलो महति स्मृत इति विश्वः ॥ चन्दनं रक्तचन्दनं देवदारुर्वा । उपचा-
रात् । अन्ययास्य मलयजत्वविरोधात् । अश्वकर्णो वृक्षभेदः । प्रायःशब्दः
प्रभृत्यर्थो बाहुल्यार्थो वा । परिणतं पक्वम् । मालूरं विल्वफलम् । तरुणो
वृक्षभेदः । अवनदो धृतः । उद्गारः प्रतिशब्दः । गोदावरी नदीभेदः । मेख-
ला नितम्बः । भूधरान्मलयादीन् । सौदामिन्या दक्षिणदेशवासित्वेन स्मर-
णम् । मधुमतीसिन्धोर्नद्योः संभेदः संगमस्तस्य पावनः पाविष्यहेतुः ।
स्वयंभूस्निधानस्य महातीर्थहेतुत्वात् । भूपेरिमिताज्ञाता पुरुषकृता प्रति-
ष्ठा स्थितिर्पस्य । एतेन स्वयंभूत्वमुक्तम् । आख्यानं प्रसिद्धिः ।

१ निकुञ्जविजृम्भमाणदेरम्भ A.; निकुञ्जविजृम्भणेषु हेरं B. C. E. २ रणित for
रसित N. ३ एताश्चन्दनाश्वकर्णकेसरलपाटला A. N. एताश्च चन्दनाश्वकर्णकेसरलपा-
टलाय E.; परिणतमालूररु N. ४ N. om. गिरि; स्मारयन्ति B. E.; N. B.
om. खलु; तारुण N.; अवनद for अवनद N. ५ अश्वकारि B. C.; गुहमि-
रिनिकुञ्जगुलनिकुञ्जगभीरगङ्गरोद्गारगोदावरीमुखारितस्निग्धाविशाल N. निकुञ्जगुलनिकुञ्जगभीर-
गङ्गरोद्गार B. गङ्गरोद्गारगोदा C.; गभीर A.; गोदावरीरवमुख A.; A. om.
स्निग्धा. ६ संभेदे पवित्रीभवानीपीतिर C. ७ प्रतिष्ठाविन्दु N.; E. om. इति.

जय देव भुवनभावन जय भगवन्निखिलनिगमनिधि ।

जय रुक्मिण्यन्तशेखर जय मदनान्तक जयादिगुरो ॥

गयनमभिनीय । अयमभिनयमेव श्यामलोत्तुङ्गमानु-

र्मदमुखरमयूरीयुक्तसंस्कारकेकः ।

शकुनिशवलनीडनैकतन्निगद्ययम् ।

चित्ररति बृहदशमा पर्वतः विविजययोः ॥

२८-२९. अष्टम्यर्थं शिवस्तुतिमाह । जयेति । पुनर्नामोक्त्यर्थेण भावन उत्पादक । दीव्यतीति देव स्तुतिपुक्त । भगवन् भगवत्त्वज्ञानं वा तथा च रागद्वेषादिरहित इत्यर्थः । स्तुतिफलमाह । अखिलनिगमनिधि । दीन्ददाति तादृशो निगमो वेदस्तन्निधे तत्कर्तः । यज्ञ । निगम भविस्तदाश्रय । तथा च । वेदद्वाराविभिनिन जगदुपकारक इत्यर्थः जज्ञन्भूषण । तथा च । वेदकारणाय कृतशरीरपरिग्रह इत्यर्थः पौरुषेयत्वाद्देवाप्राप्तमाप्य स्नादित्यत आह । मदनेति । सर्वदीपार्थं नाशन निर्दोष । अत एव भगवन् । तथा च नीलदीपः । जय दी गुरो । ब्रह्मादीनामित्यर्थः । तथा च वेदस्य भगवत्कर्तृत्वम् ।

३०-३३. अयमित्यादि । अयं गिरिर्नैवमोहार्थं ददाति नवीनप्रेषश्यामनुङ्गमानुः । हर्षप्रोतमयूरस्त्रीकृता संसृता मि मयूरवाणी यत्र सः । शकुनिभिः पक्षिभिः शवलाः कर्बुरा ये हाः पक्षिवासवशास्तैः स्निग्धं वर्म शरीरं यस्य सः । तस्मात् नाशेषपक्षिणो नीड एव मसन्तीति भावः । बृहदशमा विभुत्ववि वाणी मयूरस्येत्यमरः । श्वलैताश्च कर्बुर इति च । कुलापो मिति च । अनोकहः कुटः शाल इति च । शरीरं वर्म वि

१ निखिलनिगम B.; निखिल for निखिल A. C.; २

२ जयत्रयादिगुरो E. जय जगदादिगुरो A. ३ चकोथी for मय कव B.

अपि च । दधति कुडरभाजामन्त्र मञ्जुकयूना-

३५ १७७

मनुरसितगुरुणि स्थानमम्बुकवानि ।

शिशिरकटुकषायः स्थायते सल्लेकीना-

मिभदलितविकीर्णप्रान्धिनिष्पन्दगन्धः ॥

अर्धमवलोक्य । कथं मध्याह्नः । तथाह्यत्र संशति

काश्मर्याः कृतमालमुद्रतदलं कोयष्टिकटीकते

३४-३७. दधतीत्यादि । अत्र गिरौ गुहावासिनां तरुणमल्लूकानाम-
नानि सश्लेष्मकघूकारध्वनयोगुत्तितेन प्रतिरवेण स्थूलानि स्थानं
। दधति । शल्लकीनां तुल्यमेदानां गजखण्डितविरतीर्णसंघर्ष-
गन्धः स्थायते निविडोभवति । निष्पन्दः स्पर्शच्छिन्नशिरः शीतो
कटुः कषायः । स्थानगिति भावप्रधानो निर्देशः ॥ अम्बुकृतं
मित्यमरः ॥

-४२. काश्मर्या इत्यादि । गम्भार्याः सकाशात्कृतमालनारम्भ-
तपत्रम् । धनच्छायमिति यावत् । कोयष्टिकः कोया इति ख्यातः
ते गच्छति । गम्भार्या अल्पपत्रत्वात् । यद्वा । कृता संपन्ना माला
। तं प्रदेशं गच्छतीत्यर्थः । तीरस्थोऽस्मन्तकस्तीरास्मन्तकः ।
दिः । अस्मन्तकोल्लकोल्य इति ख्यात आश्रयको वा
रस्य शिम्भिः शिखा लतामेदो वा तस्याश्रुम्बिनं कुम्बिनकरणं
गदशाः पूर्णिका पक्ष्मातपोपः धानीयानि धावन्ति गच्छ-
तसारता नीडं विहाय जलमनुगन्धन्तीत्यर्थः । यद्वा । तीरा-
वतिवीरणमपःपूर्णिका कुम्भीरमभिका धावन्ति व्रजन्ति ।
त्यक्त्वा तीरवीरणमिच्छामनुसरन्तीत्यर्थः । यद्वा ।

om. अपि चः °भाजो मन्त्रमल्लूक A. E. २ शङ्क० A. E. ३ ति-
N. ४ N. om. अर्धमवलोक्य; अर्धे before कथं N.; N.
संपत्ति. ५ काश्मर्या; B. C. काश्मर्यान् N.

तीराश्मन्तकशिम्बिचुम्बिनमुखा धावनपथः पूर्णिकाः ।

४०

दात्यूहैस्तिनिशस्य कोटरवति स्कन्धे निलीय स्थित

वीरुन्नीडकपोतकनितमनुक्रान्त्यथः कुक्कुटाः ।

तद्भवतु माधवमकरन्दावन्विष्य यथाप्रस्तुते साधयामि ।

इति निष्क्रान्ता । विष्कम्भकः ।

अश्मन्तको शिशिपावृक्षस्वरूप शिम्बिचुम्बिनमुखाः । तिनिशस्यतिपुष्पाक्य-
वृक्षस्य छिद्रवति स्कन्धे प्रकाण्डे च्छायासेवसायै दात्यूहैः पालिभेदैः
कोण्डाडाडक इति ख्यातैर्निलीय स्थितम् । वीरुन्नीडं नाम पत्र-
कपोतस्य पाण्डुनाभपासिणः शब्दितं लक्ष्मीरूपं कुक्कुभा अश्मन्तक-
रुदन्ति । श्रीमत्तापाकपोता निजनीडवासिनः कुक्कुभाश्च वृषाणां
न्तीत्यर्थः । जातिस्वभाव एवासौ । पक्षा । कुक्कुभाः कन्दनपत्र-
वन्ति । अहो कपोतरुतमि-यमिलपत्नीत्यर्थः ॥ गम्भारी सप्त-
काश्मरी मधुपर्णिकेत्यभरः । आरम्भे रात्रिवृक्षशम्वाकचतुष्टय-
आरेक्षतव्याभिधानकृतनालसुवर्णका इति च । कोण्टिकटिष्टिभू-
आम्नातकेम्लकायामश्मन्तको वीरणेपि च । शिशिपावृक्षन्तक-
धराणि । शिम्बिः शिखा लताभेद इति त्रिवः । नाताचि-
पूर्णिकेति च ॥ पूर्णिका पक्षीति ख्याता प्रविष्टेति ख्या-
तः पूर्णिका कुम्भीरमक्षिकेत्यापि धराणि । दात्यूहः कान्तक-
मरः । तिनिशो स्पन्दनो नेमी स्पन्दतिमुक्तक इति च । अस्त्री-
स्कन्धः स्पन्दति च । तित्तिरिः कुक्कुभो लघु इति च ॥ मा-
पक्षी । तदित्युपसंहारे । विष्कम्भक इति । शुद्धविष्कम्भकोपम्

१ तीराञ्चिकजिपि C; चुम्बित C. E; चुम्बन B.; भवः ।
तिराट्मात्रकच्छविचुम्बनारा अत्र ७ N. २ तिलिजस्य E. तिमिशस्य N.
३ यान् for भानु B.; सान्नायमि A. संतायमि C. for सान्नाय-
मः N.

४५

ततः प्रविशती माधवमकरन्दौ ।

मक० । तत्करणं निःश्वस्य ।

न यत्र प्रत्याशाभ्यनुपतति नो वा रहयति

प्रविशितं^१ चेतः प्रविशति च मोहान्मृतमसम् ।

अकिंचित्कुर्वाणाः पश्य इव तस्यैव वयमहो

विनातुर्वाप्तत्वाद्विषादे पारिवर्तामह इमे ॥

माध० । हा प्रिये मालति क्रीडति । कथमावेज्ञातत्वं मद्भुतं ज्ञाति
ययसितासि । नन्वकरणे प्रसीदं क्षमात्रय माम् ।

प्रियमाधवे किमसि दृश्यस्तला

ननु सोहमेव यमनन्दपत्न्या ।

शुद्धौ मध्यमप्रायेण संस्कृतीत्या निबध्यते ॥ इति ।

१७-५०. न यत्रेति । यैरुपाभिस्तादृशं सजसैन्यं भित्तिभिः
रुग्भिर्वादिप्रसूतौ पुनःपुनर्वर्त्तमाने । यत्र पिपसौ चित्तम् ॥ कर्तुं ॥

नानुगच्छति न वा त्यजति । अन्यथातिरेकानि श्रूयताम् । तथा

जिहति न वेति न ज्ञायत इति भावः ॥ रहस्यामे स्वार्थे पिबन् ॥

पुनःपुनः प्रेरितं सचेतः पुनर्मोहरूपमादान्धकारं प्रविशति ।

निवमिति न जातीम इति भावः । अत एव कामपथ्यक्रियाम-
पश्य इव ।

५७. यत एवाविज्ञातं तद्वमत एवाश्चर्यम् । पूर्ववर्त्तिता

ता । संभावयाभासय । प्रियेत्यादि । हे प्रियमाधवे मयि

सि । माधवान्पशङ्कामपनयति । ननु हे अहमेव स यं पूर्वं तव

मालती मकरन्दश्च A. N. २ निःश्वसन् for सकृदर्थं निःश्वस्य

तस्य ३ नो रहयति च E. ४ प्रविशितं B. E.; तु for च E. N.

६ कतिपि प्रयच्छ मे मातेवचनं कथमपि B.; A. om. मद्भुतं; प्रिये

or मद्भुतं; वास्तवा B. भयकाना N. for पर्यवेतिना

स्वयमागृहीतिकमनधिकङ्कण-

स्तत्र मूर्तिमानिव गृहीतस्तत्रः करः ॥

यस्य मकरन्द दुर्लभः पुनर्जयानि तावतः स्नेहस्य संभवः ।

भैरवकुन्तमक्षामैरङ्गैरनङ्गमहाज्वर-

क्षिरमधिरतोन्माथी सोढः प्रतिक्षणरुक्ताः ।

तृणमिव ततः प्राणान्मोक्तुं मनो विधूय तत्र

किमपरमनो निर्व्यूढं यत्कार्पणसाहसम् ॥

अपि च । मयि विगणितमन्याशत्यादिविवाहविधेः पुनः

करः स्वयमनन्दयत् । तथा च मापवात्यशङ्कामपि मा कथा दीत न

नः । आगृहीतनीषद्गृहीतं सात्त्विककामादिना चपलतया गृहीततः

तः । पदः । आगृहीतमभिगृहीतं करसावर्षणात् । अत एव मूर्तिमान्

रूपरिग्रही गृहीतस्तत्र इव । सोऽपि गृहीतमण्डनो नन्दकश्च भवति ।

तस्मिन् पाठे एवैगृहीतमित्यर्थः ॥ कङ्कणं मण्डनं मूत्र इति निरुक्तं ।

सात्यमनुरमृतिः करग्रहणमहोत्सवानुष्ठानस्वाख्यातदम्प्यस्तः ।

स्यास्याभ्यासरमुन्या श्रुतिदर्शनसंभ्रमानुमृतिः ॥ इति ।

५८-६२. सरमेत्यादि । तथा कामप्राप्त्यर्थे रस्यादशको

सोढः । अनङ्ग एव महाज्वर इति वा । ननु भामहो भगवैः ।

संततमर्मव्याकारी । अत एव प्रतिमुदूर्तगुन्धनोद्यतः । एव

त्वमुक्तम् । ततः प्राणान्मोक्तुं तथा मनो विशेषेण निरपेक्षम्

अत एव तृणमिव । सारमाह । इतः कार्पणसाहस्यपरं कि

तु न किमपीत्यर्थः । यत्कार्पण्यं स्वयमेव दाने तदेव साह

निःशेषेण दोषमपहाय वृत्तम् । कुलकान्तकानां तान्निषेधात्

१ भयमगृहीत A. E. भयमागृहीत N. २ पुनरसादशस्य स्तो

लकु N. ४ इति for मनो Com.; तत् for येन E.

विकलकरुणैर्मर्मच्छेदव्यथाभिधुरैरिव ।

स्मरति रुदितैः स्नेहाकूतं तथा व्यतमोदसा-

६५

वहमपि यथाभूवं पीडातरंगितमानसः ॥

साविगम् । अहो नु खलु मोः ।

दलति हृदयं गदोद्देशं द्विधा न न भिद्यते

बहति विकलः कायो मोहं न मुञ्चति नेतनाम् ।

यणमिवेत्यत्र लिङ्गवचनभेदे नोपमादोषो भवति । रसान्तर्गतत्वेन
मितामनुद्देशात् । यदोद्देशो न धीमतामिति दण्डिवचनात् ।

६२-६५. मयीत्यादि । सखे असौ प्रिया स्नेहाकूतं रुदितैस्तथा

स्तारप्रामास यथा पीडाचपलचितोद्भवप्यभूवं मृतोस्मीति स्मरति । इति-

तार्थः । अन्यथा कर्माप्राप्तिः । रुदितस्य करुणजन्यत्वात्करुणहेतुमाह ।

हविषेः पूर्वं माये नैगाद्याद्विकलानि स्वविषयव्यावृत्तानि करुणानी-

णि तैर्लक्षिता । अनेन मोह उक्तः । लक्षणे तृतीया । कीदृशैः ।

उदव्यथादीनैरिव । अनेन निःश्वासवचमुक्तम् । निःश्वासेन मर्म-

पवनात् । तथा च निःश्वासरुदितमोहैः करुणरस उक्तः । यद्वा ।

रौण्यवहनोद्गुदितैरिव । इतरसयम् ।

-७०. अहो नु खलु मो इत्याश्चर्यं । दलतीत्यादि । मम हृदयं

रुदीर्यते । सखेदनत्वात् । ददोद्देशम् । नैव द्विधा भिद्यते द्विधा

वति । स्फुटिते पीडोपशान्तिरिति भावः । तुशब्द एवार्थे पुन-

र्न भिद्यत इत्यर्थात् ॥ भिद्यत इति कर्मकर्तरि तङ् ॥ अथ च

भिद्यत इति विरोधाभासः । एवमुत्तरत्रापि । विड्वलः कायो मोहं

A. N., मर्मच्छेदव्यथामधुरैरिव B. २ स्मरति B. ३ मरविजितै

या for तथा B. ३ तथाभूवं N. ४ B. om. अहो-भो; E.

खे E. ६ तूनं for मोहं B.

ज्वलयति तनुमन्तर्दाहः करोति न भस्मसा-

त्प्रहरति विधिर्मस्त्रेदी न कुन्तति जीवितम् ॥

मक० । वैयस्य निरवग्रहं दहति देवमिष दास्यतां विवश्यान् ।

इयं च ते शरीरायस्था । तस्य पञ्चमलः परिसरं मुहूर्तमास्यता-
म् । अत्र हि

उन्मालवालकमलाकरमाकरन्द-

निप्यन्दसंघैलनमांसलगन्धवन्धुः ।

दधाति न तु चेतनां त्यजति । पुनश्चेतन्ययोगात् । नियते मोहे दुःखा-
ज्ञानात्कृतार्थः स्यामिति भावः । तदिहाव्याप्तिकावेपद्गुत्तम् । अत्र
तर्हः शरीरं दीपयति न भस्मसात्करोति । कास्त्र्येन भस्मसात्करोति
तीव्र्यः ॥ सातिः कास्त्र्ये ॥ तथात्वे दुःखाज्ञानमेव स्यादित्याशयः ।
नायिमौतिकी निपदुक्ता । तदिह व्याधिदशायां मोहादय उक्ताः । यत्र

मनःसंमोहसार्वाङ्गदाहवृत्तादिभिस्तथा ।

शिरसो वेदनाभिश्च व्याधेरभितयो भवेत् ॥ इति ।

इह कायावच्छिन्न आत्मा कायपदेनोक्तः । अन्यथा मोहस्यापि
कायेसंभव इत्यवश्यम् ॥ स्त्रियां भूर्तिस्तनुसानूतिवत् ॥

७१-७७. जडतानिवृत्त्यर्थं नाप्यन्यथाचितं कर्तुमाह ।

इति । निरवग्रहं निष्प्रतिबन्धं यथा । उपवेशनकृतमाह । उन्मा-
समीरो वायुरिह त्वां प्रीणयिष्यति प्रीतिं करिष्यति । तथीय
प्रीष्मान्तेल्पोदकतपोद्भूतनाज्ज काला ये पदसंघास्तेषां पुष्प-
जेन यन्मिश्रणे तेन मांसलः पुष्टो यो गन्धस्तन्निवम् । अग्रे
कलोलशीकरैः शीतलो जडो मन्दः । यद्वा । शीकर एव

१ वाच्य after व्यस्य A. E. N.; दत्त इव for दैवमित्
after विवश्यान् C.; B. om. इयं च—^०वस्या; तदे for परिसरे
भय N. for भय. ४ इज्जलज्ज C. E. ५ सञ्चलन A.

त्वां प्रीतिविप्यति परःपरिवर्तमान-

कल्लोलशीकरतुपारजडः समरः ॥

परिकम्पोपविशतः ।

मक० । सौगतम् । भवत्वेवं तावदाक्षिणामि । प्रकाशम् । वयस्य माधव

एतस्मिन्मदकलमुल्लिखित-

व्याधूतस्फुरदुदुदण्डपण्डरीकाः ।

वाष्पाग्निः परिपतनोदमान्तराले

दृश्यन्तामविरहितश्रियो विभागाः ॥

माधवः सौवेगमुत्तिष्ठति ।

इत्यर्थात् ॥ आकरो निवहोत्पत्तिस्थानक्षेत्रेषु कथ्यत इति मेदिनी-

॥ माकरन्दः ॥ तस्येदमित्यण् ॥

७९-८४. आक्षेपोन्वयमनस्कता । एतस्मिन्नित्यादि । अत्र सरसि
प्रदेशा दृश्यन्ताम् । अश्रुपूर्णनेत्रतयादर्शनमाशङ्क्याह । एकस्य
लस्य परिपतनमन्वस्योत्थानं तयोर्मध्ये । कीदृशाः । हर्षाव्यक्तमधु-
सविशेषपक्षकम्पितवलदीर्घनालपद्माः । नीलोत्पलयुक्ताश्च । पूर्वं
पद्ममुक्तमिह तु नीलपद्ममात्रमित्यपौनरुक्त्यम् । यद्वा । पूर्वं श्वेत-
म् । इह तु नीलं तदित्यदोषः । श्वेतस्यामकमलसंवलनेना-
त्का । अविरहिश्रिय इति पाठे श्रीः शोभा लक्ष्मीर्वा । सरसि
तताधिवासात् । तथा च श्रीयुक्ता इत्यर्थः ॥ मलिनैर्मल्लिकाशा-
रः ॥ मल्लिको हंसभिरप्येति मेदिनीकारान्मल्लिक आख्या यस्ये-
। अनुप्रासश्च नागरागेति समानश्रुत्यापि संभवतीत्यवधेयम् ।
वातादिदुःसहत्वादिति भावः ।

ति N; पुरा for पुरः A; परिवर्तमानः C. २ इति before परिकम्प
B. om. स्वगतं; तावदन्वयतः प्रक्षिणामि A. E.; B. om. प्रकाशम्.
.. E. मल्लिकाक्षि B. ५ दृश्यन्तां कुवलयिनी भुक्ते विभागाः ap-
the reading of Com. ६ सोद्वेगम् A. B.

मक० । कथं प्रतिपत्तिशून्यमुत्थायान्यतः प्रवृत्तः । निःश्वस्यो- ८५
त्थाय च । सखे प्रसीद । पश्य पश्य

वानीप्रसन्नैर्निकुञ्जसारितामासक्तवासं पयः
पर्यन्तेषु च यूथिकासुमनसामुज्ज्वलितं जालकैः ।

८५-९०. प्रतिवाक्यप्रदानादिश्रुत्यालोकनवर्जितम् ।

तूष्णीभावा विचेतस्त्वं जडतायां भवन्ति हि ॥

इति जडताचिह्नं माधवे सचमत्कारमाह । कथमिति । निरूप्य नेत्रं
जडता किं त्वनुस्मृतिरित्याह शून्यमिति । शून्यं निर्लक्षणमवतो गमने
नानुस्मृतिः । यद्वा । अन्यतः शून्यं मालतीपतिरित्यस्त्वज्ञानात्
अत एव प्रद्वेषादन्यकार्याणां कथितानुस्मृतिरिति । अप्रतिपत्तिशून्यमि-
पाठेनयधानेन चैतन्प्रविरहो यथा तथोत्थायेत्यर्थः । वानीरेत्यादि ।
कुञ्जसंक्वन्धि नदीनां पयः पश्य । वेतसपुष्पैर्लभसौरभम् । तासां गे-
न्तेषु च यूथिकासुमनसां जालकैः कोरकैर्विकासितम् । यद्वा । पूर्वव
सुमनसश्च तासां जालकैः । यूथिका जूहीति प्रसिद्धा । सु-
जात्यः ॥ सुमना मालती जातिरित्यमरः ॥ तथा गिरेः सानूनेक-
लम्ब्येह प्राग्भारेषु शिखरेषु वर्तमानैर्मधैर्वितानाप्यते । वित-
क्रियते । मयूरनृत्यविधाननिमित्तम् । निमित्तसप्तमीयम् ।
विकसत्कुटजपुष्परूपहासवत्सु । तदिह मयूरनृत्यार्थं मेघैर्वित-
र्हास इति यत्तत्पश्येत्यर्थः । एवं च कुटजवृक्षा द्रष्टारो मयूरा
वितानमिति नृत्यसामग्री । ध्वनिस्तु शिखण्डिपदेन पञ्च-
स्कन्धेन विदूषक उक्तः । प्राग्भारपदेन च प्राञ्जलीति प्राक्-
न्भारो दुःसहो पश्य स मूर्खो द्रष्टोकः । तस्य च हास-

९०

उन्मीलकुटजप्रहसिषु मिश्रालम्ब्य साननितः

प्राग्भारेषु शिखण्डिताण्डविधौ मेघैर्वितानाप्यते ॥

अपि च । जृम्भाजर्जरडिम्बदम्बरघनश्रीमत्कदम्बदुमाः

शैलाभोगमुवो भवन्ति ककुभः कादम्बिनोऽश्यामलाः ।

यद्वा । शिखण्डपदेन त्रिशिखण्डयोगितया बाल उक्तः । तस्य च नये
मूर्खो हसत्येव ।

वालानामपि कर्तव्यं त्रिशिखण्डविभूषणम् ॥

इति बालानां शिखण्डत्वे मानम् ॥ बानीरवज्जुला इत्यमरः । शारको
जालकं क्रीडे कलिका कोरकः पुमानिति च ॥ वितानमाचरतीत्यर्थे
उन्मीलतादिकि वितानाप्यत इति रूपम् ॥९१-९४. जृम्भेत्यादि । सखे शैलपर्यन्तभूमयो जृम्भया विकासेन
रितः पृथग्भूतो यो डिम्बो गोलकस्तस्य उम्बरेणारम्भेण व्याप्ता अत एव
पन्तो नीपवृक्षा यत्र तादृश्यो भवन्तीति यत्तत्पश्येत्यर्थः । एवं सर्वत्र
मेघमालाश्यामा भवन्ति । यद्वा । कादम्बानां कलहंसानां स्त्रियः
न्यस्ताभिः श्यामाः । नदीप्रवाहानां कच्छाः कूलान्युद्विर्बिक-
न्दलैर्नवाकुरैः कान्ता मनोज्ञा ये केतकवृक्षास्तद्धारका भवन्ति ।श्वकन्दलः कन्दो यस्य कान्तकेतकस्येत्यर्थः । यद्वा । उद्यन्यः
लीवृक्षस्तं कान्तकेतकं च विश्रुतीत्यर्थः । वनानां माला-
व्यक्तीभवस्तौरभाणि यानि शिलीन्ध्रलोत्रकुसुमानि तैः स्मेरा
मनोज्ञा वा ॥ शिलीन्ध्रं कन्दलीपुष्पमिति विश्वः ॥
ल [सून] इति ख्यातम् । वनमिह पद्मं जलं विपिनं वा ॥
प्रजम्भयोरिति विश्वः । डिम्बोण्डेपि च गोलक इति धर-C. (a for इनः A. २ प्राग्भागेषु E. प्राग्भागेषु N.; वितानाप्यते
कदम्बे N.

उद्यत्कन्दलकान्तकेतकभूतः कच्छाः सरिस्त्रोतसा-
मोधिर्भूतशिलीन्ध्रलोधकुसुमस्मेरा वनानां ततिः ॥

माध० । सखे पश्यामि किं तु दूरालोकप्रणीयाः सप्रत्यरण्यगि-
रिभूमयः । तत्किमेतत् । साखम् । अथवा किमन्यत् ।

उत्फुल्लार्जुनसर्जपासितवह्नौरस्यशोभाकर-

प्रेङ्खनेलखलितेन्द्रनीलशकलस्तिग्भाभुदश्रयः ।

णिः । उम्बरोस्त्री समारम्भ इति विश्वः । कादम्बिनी मेघमाला कादम्ब-
स्त्री च कथ्यत इति शाश्वतः । कन्दलः कलहे कन्दे प्रत्यापदुरसंघ-
योरिति मेदिनीकारः । पुंसि कच्छस्तथाविध इत्यमरः । वने नीरम्बुजे
श्रीवं काननेप्यालये वनमिति मेदिनीकारः ॥

९७-१००. उत्फुल्लेत्यादि । अधुना त एते दिवसाः प्राप्ता
मनोराज्येन मया धृता इत्यर्थः । इह त एत इति सर्वनामभ्यां दिनानां
त्युत्कण्ठाहेतुत्वं ध्वनितम् । कीदृशाः । उत्फुल्लाम्यामर्जुनशालाभ्यां वारि-
सुरभीकृतो वह्नौरस्यः प्राच्यो यो सञ्ज्ञानिलः प्रचण्डवायुः प्राच्येय्य-
वा तस्य प्रेङ्खनेल आन्दोलनं तेन खलिताः स्वस्थानभ्युता इन्द्रनील-
खण्डा इव इयामा मेघपङ्क्तयो येषु ते । अर्जुनप्रहणेपि द्विती-
सर्जस्य ग्रहणं कदम्बाद्युपलक्षणार्थम् । तथा श्रोत्रोष्पतसमईसे
भवन्तः । ईषदृष्टौ तदुद्गमात् । घर्मस्य ग्रीध्रस्य विगमोपग-
आगम आगमनं तयोर्व्यतिकरः संबन्धस्तेन श्रियं शोभां वे-
लं येषां ते । यद्वा । घर्माभ्यसः स्वेदजलस्य यौ विगमागमौ
तिकरः संभेदः । वर्षारम्भ इत्यर्थः । तस्य श्रीः संपत्तिरद्विष्टा

१ B. has lost the part from उद्यत्कन्दल to कि
२ मतिर्गोशिली० N. ३ दूरालोक E.; सप्रत्यरण्य N.; A. N
४ लज्ज C.; सञ्ज्ञानिल A. E. ५ प्रेङ्खनेलखलि० N.; ०न्दरीह
C.; निवय for शकल E.

धारासिक्तवसुंधरासुरभयः प्राप्तास्त एतेधुना

धर्माभोविगमगमव्यतिकरश्चोदेहिणो वासराः ॥

हा प्रिये मालति

तरुणतमालनीलबहुलोन्नमदम्बधराः

शिशिरसमीरणविधुतनूतनवारिकणाः ।

कथमवलोकयेयमधुना हरिहेतिमती-

र्यः ॥ पौरस्य इति पुरसस्यक् ॥ अञ्ज्ञा ध्वनिविशेषे स्यादिति मेदिनी-
कारः ॥ तदन्वितोनीलो अञ्ज्ञानिलः । यद्वा । अञ्ज्ञानिलः प्रावृषेण्य
श्रुति रत्नकोशः ॥ अत्र वास्यमानेति कर्तव्ये संपूर्णक्रियत्वपरनिष्ठाप्र-
यान्तवासितपदोपादानात्मस्तपुष्पसौरभसंकान्तिर्वायोध्वनिता । अत
मलयानिलाञ्जञ्ज्ञानिलोत्कर्षः कटाक्षितः । उन्मादावस्थो माधवः ।
मादश्चेष्टवियोगात् । यदाह ।

इष्टजनस्य वियोगादुन्मादो विभवनाशाच्च ।

०२-१०६. तरुणेत्यादि । कथमधुना दिशोहमवलोकयेयम् । त-
लानीलास्तद्वद्वा नीलाः प्रचुरा उद्गच्छन्तो मेघायासु ताः । शी-
तनवजलकणाः । हरेरिन्द्रस्य हेतिरस्त्रं धनुस्त्वद्वतीः । मदकलमयू-
लैः शब्दवतीः ॥ कलहं कलकलेपि चेति विश्वः ॥ सरित इति
तविम्बेन मेघवत्त्वम् । हरेः रुष्णस्य हेतिश्चक्रं तन्नामकपक्षियुक्ताः ।
ज्ञानं दुःखमयत्वेनैव । यदाह ।

तून्पश्यति दुःखार्तः सर्वान्दुःखसमाश्रितान् ॥ इति ।

प्रबन्धेन वर्षाकाल उक्तः । यदाह ।

ध्वनीषुकुटजैः शाद्वलैः सेन्द्रगोपकैः ।

मन्दकलनीलकण्ठकलहैर्मुखराः कुकुभः ॥ १५

शोकैर्नि नाटयति ।

मक० । कोऽस्तिदारुणो दग्धाधिपाकः संप्रति वयस्यस्य । सात्वम् ।

मया पुनर्वर्ज्जयमाणेन विनोद आरब्धः । निःश्वस्य । एवं च पर्य-

वसितं प्राप्यैव नो माधवं प्रति प्रत्यागता । समयं विलोक्य । कथं

प्रमुग्ध एव ! आकाशे । मालति मालति किमपरं निरनुक्रोशासि ।

अपहरिततैवान्धये त्वया विहितं साहसमस्य लक्षणा ।

तदिहानपराधिनि प्रिये सखि कोयं करुणोद्विग्नक्रमः ॥

कथमद्यापि नोच्छसिति । हन्त मुषितोऽस्मि दैवेन ।

मेघवातेः सुखस्पर्शः प्रावृद्धालं प्रदर्शयत् ॥

शोकेति । मूर्च्छितः पततीति भावः ।

१०८—११३. विनोदश्चित्तस्थास्थम् । प्रमुग्धः संज्ञाशून्यः

अनुक्रोशोनुकम्पा तद्विपरीतासि । अपेत्यादि । अभाणितमात्रादिके हे त

अस्य लोभेन त्वया साहसं कृतम् । तदिह प्रिये प्रीते निरपराधेति निर्-

क्रमः कोयम् । केयं परिपाटिस्तवेत्यर्थः । कथमीदृशं पति त

निर्दयासीति भावः । उच्छ्वासः संज्ञालाभः ।

१ श्रुतिः C. सरितः noticed by Com. for कुकुभः. २ इति B. शोकेर्न C. ३ कथमति० C. कोणितशून्यदारुणो B.; C. om. सं after संप्रति N. ४ वज्रमयेन A. E.; वर्ज्जयमाणेन पुन विनोदमया पुनर्वर्ज्जनेन वज्रमयेन किल विनोदनं प्रारब्धं N.; कोणि before विनोद निश्चय A. C. E. N.; A. E. om. च. ५ प्राप्यैव माधवप्रत्यागता नी माधवप्रत्यागता N. ६ वयस्य after एक C.; N. om. आका E. and वा N. before मालति; A. E. N. om. one मा निरनु० N. ७ साहसमण्यलक्षणा N. ८ ०द्विग्नः क्रमः B. ९ E. om. भस्मि; N. om. दैवेन.

मातर्मातर्दलति हृदयं ध्वंसते देहबन्धः

११५

शून्यं मन्ये जगदकिरितज्वालमन्तर्ज्वलामि ।

सीदन्नन्वेतमसि विधुरो मज्जतीवान्तरात्मा

विष्वक्मोहः स्थगयति कथं मन्दभाग्यः करोमि ॥

कष्टं भोः कष्टम् ।

बन्धुताहृदयकीमुदीमहो मालतीनयनमुग्धचन्द्रमाः ।

१२०

सोयमद्य मकरन्दनन्दनो जीवलोकितलकः प्रलीयते ॥

हा वयस्य माधव

गात्रेषु चन्दनरसो दशि शारदेन्दु-

रानन्द एव हृदये मम यस्त्यमासीः ।

११४-११८. मातरित्यादि । मातर्मातरित्यावेगः । द्विधा भवति
ददयमिति पीडा । अवयवसंधिः शिथिलीभवतीत्यस्वस्थता । विश्वं शून्यं
न्य इति बाह्यासंवेदना निर्वेदः । अविरतज्वालं यथा तथान्तर्ज्वलामीति
ान्ताजनितो दाहः । अन्तरात्मा निरालम्बः सीदन्नवसादं गच्छन्गाढान्य-
मज्जतीवेति ग्लानिः । विष्वक्सर्वतो मोहश्छादयतीति मोहः । मन्द-
हो किं करोमीति दैन्यम् । कथंशब्दः किमित्यर्थः । सर्वनामत्वान्ता-
ः ॥ विष्वगित्यत्र सुषमादित्वात्त्वम् ॥ परिदेवितमाह । कष्टमिति ।
१९-१२५ बन्धुतेत्यादि । सोयं बन्धुसमूहचित्तकार्तिव्युत्सवो
नेत्रबालचन्द्रो मकरन्दहर्षजनकः सर्वजनतिलकोद्य प्रलयमाप-
त्यः ॥ मह उद्भव उत्सव इत्यमरः ॥ गात्रेष्वित्यादि । यस्त्वं मम काये
आसीः । मुखस्पर्शात् । नेत्रे शरत्कालीनचन्द्रः । आनन्दजन-
ित आनन्द एव साक्षाद्वर्ष एवासीः । तं त्वामतिक्रान्तमकस्यादेव

: B. अविरल C. for अविरत २ C. om. भोः ३ पूर्ण for मुग्ध

तं त्वां निकामकमनीयमकाण्ड एव

कालेन जीवितमिषोदरता हतोस्मि ॥

स्मृशन् ।

अकरुण वितर स्मितोज्ज्वलां दृशमतिशरणं देहि मे गिरम् ।

सहचरमनुरक्तचेतसं प्रियमकरन्दं कथं न मन्यसे ॥

माधवः संज्ञां लभते ।

मक० । सोच्छ्वासम् । अयमचिरधीतराजपट्टस्य मांसलच्छविर्न- १३
वजलधरस्तोयसीकरासारेण प्रियवयस्य मे जीवयति । दिष्टया समु-
च्छसितस्तावत् ।

मम जीवनमिषोदरतोन्मूलयता कालेन समयेन यमेन वा हतोस्मि ।

यथा जीवनोदारेहं हतस्तथा त्वदुदारेपीति भावः ।

११७-१३०. सोन्मादो विलपति । अकरुणेत्यादि । हे निर्दय
हासमनोज्ञां दृशं देहि । हासपूर्वं परस्परार्थः । यद्वा । स्मितेन विकासे-
नोज्ज्वलां विकसितामित्यर्थः । वचनादानादतिदारुणं हे मे वारं देहि ।
मित्रमनुरक्तचित्तं हे प्रियमकरन्दं कथं न मन्यसे । कथं नाङ्गीकरोषि
इहावेगादीनां सत्त्वात्करुणो रसः । यदाह ।

इष्टनाशधनापायबन्धुव्यसनताडनैः ।

शापह्नेशोपधातैश्च जायते करुणो रसः ॥

अश्रुतिश्वासवैषम्यस्वस्ताङ्गैश्च स्मृतिसप्तैः ।

परिदेवितशोकादौरभिनेयः स सूरिभिः ॥

अचिरधीतत्वेन राजपट्टस्य नीलवस्त्रिगन्धवे उक्ते । राजपट्टं
ख्यातम् । रुचिरा दीप्तिमती मांसला घना च्छाविः कान्तिर्यस्य

१ तत्त्वा A. तं ता B. E. २ माधवस्य स्मृशन् C. ३ प्रियं for
वजलधरस्तोय N.; श्रीकरा° E. N.; °सरपथेण B.; A. E. o.
om. मे; संजीवयति N.; दिष्टया जगदुच्छसितस्तावत् A. यदुच्छसि° fo
C. E., उच्छ° for समुच्छ° B.; भावः after तावत् B.

माध० । तत्कमत्र विप्रिने प्रियावार्ताहरं करोमि । विलोक्य ।
साधु साधु ।

११९

फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिकुञ्ज-

खलिततनुतैरङ्गामुत्तरेण स्रवन्तीम् ।

उपरि विघटमानः प्रीढतापिच्छनीलः

श्रपति शिखरमद्वेनूतनस्तोयवाहः ॥

सरभसमुत्थायोन्मुखः कृताञ्जलिः ।

११२-१२९. वार्ताहारो दूतः । अतिप्रवृद्धकालतया दूतप्रेषण-
म् । यदाह ।

प्रसह्यमानकानातो बहुस्थानसमुत्थितः ।

स्वावस्थादर्शनार्थं तु प्रेषयेद्दूतमात्मनः ॥

फलेत्यादि । नवमेघो गिरिरथं श्रपति । फलभारपाकश्यामजम्बूनि-
कुञ्जात्खलनेनाल्पकल्लोलां नदीमुत्तरेण नद्या उत्तरसमीपे ॥ एनया
द्वेतीया ॥ कीदृशः । उपरि विघटमान उर्ध्वस्थानं पश्यन् । विका-
सितमालपुष्पान्नीलस्तद्वद्वा नीलः । उपचितघनमालेति पाठ उप-
तिता घना च माला येषामित्यर्थः । घने नूतनत्वेनातिश्यामता । यद्वा ।

नीमुपरि विघटमानो विविधप्रकारेण श्रपन् । उत्तरेणोत्तरदेशे ॥

ते विभक्तिप्रतिरूपको निपातः ॥ किञ्चिदेवोत्तरेणेतिवत् । आ-

तया घटेः सकर्मकता ॥ स्रवन्ती निम्नगापगेत्यमरः ॥ कृता-

यनेन विनय उक्तः । विनयपूर्वकश्च संदेशः कार्यः । यदाह ।

संदेशं चैव दूत्यास्तु प्रदद्यान्मदनाश्रयम् ।

इत्येयं समवस्थेति कथया विनयेन हि ॥

यव A. B. तत्कमित्राव N.; E. om. विप्रिने; प्रियाया वल्ली C.;

२ परिणामश्याम N.; ३ अनुशरीराम् N.; सती C. E. ४ कश्चि-

A.; ५ सामकोट N. ६ सारं for सरभस A. E. उन्मुखं E.

कच्चिसौम्य प्रियसहचरी विदुदालिङ्गति स्वा-

भाविर्भूतगणयसुमुखाश्वातका वा भजन्ते ।

पौडस्या वा सुखयति प्रस्ताधुसंवाहनाभि-

धिर्ष्वैन्द्रधनुःसुरपतिधनुर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ॥

आकर्ष्य । अथ प्रतिरवभरेतकन्दरानन्दिताः कण्ठनीलकण्ठकलकेका-

१४०-१४३. कच्चित्त्वादि । प्रार्थनोचितं सुभगप्रभमाह । हे सौम्य सुन्दर प्रिया वल्लभा सहचरी तत्तत्तानुमता विदुःकामालिङ्गति कच्चित् । कथयेत्यर्थः ॥ कच्चित्कामप्रवेदन इत्यमरः ॥ विरहित्वेन कान्तापि-लाघावप्रथमं कान्तासंगमप्रथः ॥ चारुचन्द्रजयोः सौम्य इति साधतः ॥ प्रियालिङ्गने सुखं तद्विरहे दुःखमिति त्वमपि जानासीति ध्वनितम् । यद्वा । कच्चिदेवमभिमतं ममेत्यर्थः । उत्पलस्नेहेन सुभगाः सुमुखाश्वातकास्त्वं सेवन्ते । वा समुच्चये । अनेनार्धिसंपत्तिरुक्ता । पुगेवातश्च गुरु-प्रेरणाभिस्त्वां सुखयति । अन्योपि सहायश्चरणमुष्टिग्रहणादिरूपसंवाहनां कुरुत इति ध्वनिः । अनेन सहायसंपत्तिरुक्ता । विष्वक्त्वतो लक्ष्मीं शोभां विभ्रदिन्द्रधनुः ॥ कर्तुं ॥ लक्ष्मं चिह्नं तव तनोति । अनेन प्रसाधनमुक्तम् । विश्वं विभ्रदिति पाठे हे विश्वं विभ्रद्वनं दधानम् । वर्षेण सस्यादिसमृद्ध्या जगदुपकारकत्वमुक्तम् । प्रसाधनमाह । इन्द्रधनूरूपं चिह्नं तव शोभां तनोति । विम्बं विभ्रदिति पाठे तु विम्बं मण्डलं शोभां तनोति । कीदृशम् । इन्द्रधनुश्चिह्नं विभ्रदधानम् । तद्विह जगदुपकारकतया ममाप्युपकारं करिष्यसीति भावः ।

१४४-१५०. गर्जितेनानुमतिमाह । अये इति । प्रतिशब्दभ-रितकन्दरत्वेनानन्दिता समृद्धोक्कण्ठा यस्य सः । यद्वा । आनन्दिता

१ सहचर A. २ मुखराः B. — E. सुभगाः Com. for सुभगाः.
३ विश्वविभ्रद्वत् B. विभ्रद्वत् तु १५०. ४ विभ्रन् and विं विभ्रन् n added by Com. ५ अथ किमये प्रतिरव B.; अथे for अथ Com.

१४५ नुबन्धिना मन्दं हं कृतेन मामनुमन्यते । यावदभ्यर्थये । भगवन् जीमूत
 दैवात्यर्थेर्जगति विचरन्निच्छया मत्प्रियां च-
 दैवशास्यादौ तदनु कथयेमां धवीयामवस्थाम् ।
 आशातन्तुर्न च कथयतात्यन्तमुच्छेदनीयः
 प्राणत्राणं कथमा करोत्यायताक्ष्याः स एकः ॥

१५० सहर्षम् । अथे प्रचलितस्तदन्यतः संचरामि । परिक्रामति ।

दृष्टा उत्कण्ठा उद्गीवा इत्यर्थः । मन्दं गभीरम् । अनुमन्यते स्वीकरोति ।
 आर्तिवशाद्देवत्वारोपणेन भगवन्निति । अवधारणे यावत् । जीमूत मेघ ।
 दैवादित्यादि । इच्छया जगति विचरंस्त्वं मत्प्रियां यदि दैवशास्त्रपदपे-
 क्षसि तदा प्रथमं तां प्रबोध्याथ माधवदशां कथयिष्यामि । अवस्थानि-
 वेदनेन तन्मरणमाशङ्क्याह । कथयता त्वयाशा पुनःसंगमप्रत्याशा सैव
 तन्तुः । जीवनबन्धहेतुत्वात् । नैवात्यर्थमुच्छेदः । चैवार्थे । अत्र हेतु-
 माह । स आशातन्तुरेकस्तस्याः प्राणत्राणं कष्टाकष्टया करोति नाहमि-
 त्यर्थः । इह तावत्कालं सा जीवति न वेति संभावना दर्शनस्य दैवादित्य-
 नेनोक्तम् । प्रसङ्गतो मत्कार्यमिति जगति विचरन्नित्यनेनोक्तम् । मत्प्रि-
 यामित्यनेन सुकुमारत्वादिना विरहदुःखात्तद्विष्णुतोक्ता । आदावाश्वासनं
 वार्ताश्रवणपटुत्वार्थम् । अत्यन्तमित्यनेन मध्यमविधया दशाकथनम् ।
 तेन च तन्नैराश्यनिषेध इत्युक्तम् । कथमपीत्यनेनाशातन्तुमात्रं तदक्ष-
 णाय कल्पत इत्युक्तम् । आयताक्ष्या इत्यनेन कटाक्षादिस्मरणेन गुण-
 कीर्तनम् । माधवस्येयं माधवीया ॥ वृद्धाच्छः ॥ उन्मादावस्थेयम् । असंबद्धप्र-
 लापात् । सहर्षत्वं मद्बचनमङ्गीकृत्य प्रचलित इति ।

१ A. E. om. मन्दः मन्यते इदमेव तावद० B.; यावदभ्यर्थये A.; मा-
 न्. २ दैवात्यर्थेर्जगति तां मत्प्रियां मालतीं चेदाश्रयादौ B.; मालतीं for इ-
 य N. ३ दैवशा E. N.; माधवस्यावस्थाम् N.; तावन्त्यच्छे- C. ४ ताव-
 B. स एव C. ५ मते for कथे A. E.; B. om. भवे; प्रचलितस्तावदयं तद०

मक० । साकूतम् । कथमिदानीमुन्मादोपरागो माधवेन्दुमा-
स्कन्दति । हा तात हा अम्ब हा भगवति परिव्रापस्य परिव्रापस्य ।
पश्य माधवस्यावस्थाम् ।

माध० । विषप्रमादः ।

नवेषु लोभप्रसवेषु कान्तिर्दृशः कुरङ्गीषु गतं गजेषु ।
लतासु नम्रत्वमिति प्रमथ्य व्यक्तं विभक्ता विपिने प्रिया मे^३ ॥
हा प्रिये मौलति ।

मक० । सुहृदि गुणनिवासे प्रेयसि प्राणनाथे
कथमपि सहपांसु क्रीडनप्रौढसख्ये ।

१५१-१५६. उपरागो राहुग्रासः । शैशवे संकटप्रदेशे पिशाचीनां
स्मरणस्य स्वप्नस्ततया विरहसंकटेऽपि तदाह हा तातेति । प्रमादोऽपि लभ्य ।
नवेऽपि स्यादि । नूतनलोभपुष्पेषु कान्तिः पाण्डिमा गौरत्वं वा । इह नवमद-
न स्निग्धतोक्ता । दृशो विलोकितानि हरिणीषु । गमनं हरितेषु । नम्रत्वं ल-
तासु । इति शब्द आदर्भे । हेला लीलेषामी हावा इति वत् । प्रमथ्य मारयित्वा
मे प्रिया विपिने विभक्ता खण्डखण्डीकृत्य धृता । यद्वा । इति प्रकारार्थः ।
तेन लोभप्रसवादिभिर्मे प्रिया विभागीकृता । कान्त्यादिविभागद्वारा प्रिया-
विभाग एवोन्नीयत इत्यवधेयम् । विपिन इति प्राणिवधस्थानाभिप्रायम् ।

१५८-१६४. सुहृदीत्यादि । हे हतहृदय कथमपि विदीर्य द्विधा
त्वं न प्रयासि । हतेति निन्दायाम् । मित्रे गुणनिधानेति प्रेमवति जीवेश्वरे
सहधूलिक्रीडागाढमैत्रे कान्तावियोगमनोव्यथाव्याधिमन्वर्द्धधाने सति । सुहृ-

१ संग्रहेण A. N. स्वयत् B. for साकूतम्; °राग एव माध० C. N. २ A.
E. om. हा; त्रापस for परिव्रापस B; B. N. om. ono परिव्रापस. ३ माध-
वस्या A. E. माधवस्यामस्या N. ४ द्विगदिकया सर्वेनोक्तोऽप्य after माध० A.
५ लोभप्रसवेषु C. ६ दृशो कुरङ्गीषु N; कुरङ्गीषु गजेषु पाठ A. C. E. ६ विपिने
A. C. E.

१६०

प्रियजनविरहाधिरूपधिवेगं दधाने

हतहृदये विदीर्य त्वं द्विधा न प्रयासि ॥

माध० । सुलभानुकारः खलु जगति वेधसो निर्माणसंनिवेशः ।
भवत्वेवं तावत् । उच्यैः । अयमहं भोः प्रोणपत्य भूधरारण्यवासिनः
सत्त्वान्विज्ञापयामि भो मुहूर्तमवधानदानेनानुगृह्यन्तु भवन्तः ।

१६५

भवद्भिः सर्वाङ्गप्रकृतिरप्रणीया कुलवधू-

रिहस्यैर्दृष्टा वा विदितमथ वास्याः किमभवत् ।

वयोवस्थां तस्याः शृणुत मुहुर्दो यत्र मदनः

दित्यादौ हेतुहेतुमद्भावः ॥ धूलिः स्त्रिया पांसुर्नैवमरः ॥ प्रियाविभागाशङ्क
निरस्यति सुलमेति । संनिवेशः प्रकारः । अनुकारः सादृश्यम् । तथा च लो
प्रप्रसवादीनि प्रियाकान्त्याद्यनुकारीणि न तु सा विभक्तेति भावः । सत्त्वा
न्प्राणिनो विज्ञापयामीति सानुनये वचनम् ।

१६५-१६८. भवद्विरित्यादि । भवद्विरिहस्यैः सर्वाङ्गेषु स्वभावर
म्यां सा कुलवधूदृष्टा वा । अथवास्याः भवद्भिः किं विदितमभवत् । शुभ
मशुभं वा किं विज्ञातामित्यर्थः । ननु तस्याः किं वय इत्याह । हे सुहृद
स्तस्या वयोवस्थां शृणुत । यत्र वयोवस्थायां हृदि मदनः प्रगल्भग्यापारं
वपुषि भुग्धो बालश्चरति । एतेन वयःसधिरुक्ता । सर्वाङ्ग्येनेनाभिज्ञान
प्रकाशनम् । कुलवधूत्वेन चाञ्चुल्याभावः । इहस्यैरित्यनेन परिचयचात्
री । वाकारद्वयेन दर्शनवृत्तान्तयोः सफलत्वं दर्शयति ।

१ व्याख्येयं N. २ हृदयं विशीर्य किं नि [दि?] वा किं न वसि C.; विदीर्य for निर्वि
E. ३ आहवस्येत्याप after माध० A.; B. om. खलु. ४ B. N. om. उच्यै
भयमयं भोः E.; वारिणः for वासिनः A. C. E. ५ ते before मां A. C. E
अवधानेमान् C. E.; A. C. E. om. भवन्तः. ६ खलु वधू B. विदितम
R. मदनः यत्र E.

प्रागल्भ्याणारश्चरति हृदि मुग्धश्च यषवि ॥

कष्टं भोः कष्टम् ।

केकाभिर्नीलकण्ठस्तिरयति यवनं ताण्डवादिच्छलण्डः ।

कान्तामन्तःप्रमोदादभिसरति मद्भ्रान्तताण्डकोरः ।

गोलाङ्गुलः कपोलं छुरयति रत्नला कौमुदी प्रियायाः

कं याच यत्र तत्र ध्रुवमनवसरश्च नृपयाधिराजः ॥

अयं च । दन्तच्छुदाहणिमरन्ति तन्मन्त-

मुन्नम्य चुम्बति वलीवदनः प्रियायाः ।

काम्पिष्ठकप्रसवपाटलगण्डपाटी-

पाकारुणस्कृटितदाडिमकान्ति यकजम् ।

सुरते निःसाध्वसता प्रागल्भ्यं समुदाहृतम् ॥

इति भरतः ।

१७०—१७३. केकाभिरिति । किं यत्र तत्र याच । अपि तु न किमपि प्रार्थये । यतोप्रस्तावप्रस्तोधिभावोर्थित्वम् । अनवसरणम् । नृपादु-
द्गतापिच्छभारो मयूरः केकाभिर्वचनं छादयति । चकोरः परिभेदो मत्ततया
अमत्तारकः संश्रित्तर्हर्षाप्रियामभिसरति । गोलाङ्गुलः स्वाममुखो वानरः
पुष्पजधून्वा कान्तायाः कपोलौ चित्रयति । अतः सत्यानामन्यत्रासक्त-
तयार्थित्वानवसर इति भावः । ध्रुवङ्गुलीशध्रुवमण्डलाङ्गुलवलीमुखा इत्यम-
रमाला ॥ कं याच इति पाठे कं प्राणितं प्रार्थय इत्यर्थः ।

१७४—१७८. दन्तत्वाद । वलीवदनो वानरोयं कान्ताया मुखमु-
क्षिप्य चुम्बति । कीदृशम् । अधरगणेरक्षा मनोज्ञा दशना यत्र तत् । का-

१. A. N. om. कष्टम्. २. स्थगयति for निरयति N. ३. कान्तामन्तम्. B. C.;
०. दामिरसति C. ४. कौकुमन B. ५. किं याच B.; तत्र तत्र N. ६. रत्नित्तर्हर्षात्
N. ७. कान्तिव्यक्त N.; पाठे A. B. C. ८. साकान्तरम्. Com.

एष प्रियतमास्कन्धविश्रान्तकरः करी । कथमन्नाप्यनवसरः ।

(८०) कण्डूकुङ्कुलितेक्षणां सहचरीं दन्तस्य कीटया लिख-
न्प्रययति कीर्णकणपयनैराह्लादिभिर्द्विजयन् ।

जगधार्पेनयसैलकीकिसलयैरस्याः स्थितिं कल्पय-

न्धन्यो धन्यमतद्भुजः परिचयप्रागल्भ्यमभ्यस्यति ॥

अन्यतोऽवलोक्य । अयं तु ।

नान्तर्वर्तयति ध्वनत्सु जलदेष्वाभन्द्रमुद्रातिं

(८५) नासन्नात्सरसः करोति कथलानावर्जितैः शैवलैः ।

म्पिलो रोचनीवृक्षः ॥ स्वार्थे कन् ॥ तस्य प्रसवेन पुष्पेण फलेन वा रक्त-
गण्डप्रदेशः । पाकान्तरमान्तिमपाकस्ततः स्फुटितं विदीर्णं यदा हिमफले
तत्कान्ति । तत्तमभित्यर्थः । यदिहाप्यनवसर एव ॥ शास्त्रामृगवली-
मुखा इत्यमरः । काम्पिलः कर्कोशश्चन्द्रो रक्ताङ्गो रोचनीत्यपीत्यमरः ॥
रोहिणानो कक्षो रोहणवृक्षः ।

१. ७९-१८२. कण्डित्वादि । अयं सुकृती वन्द्यहस्यस्याः प्रिया-
याः परिचयप्रागल्भ्यं सुरतानिःसाध्वसतामनुतिष्ठति । कीदृशः । कण्डूतिमु-
द्रितेक्षणां प्रियां दन्ताप्रेणालिखन्नीषदुल्लिखन् । कण्डूयनित्यर्थः । अय एव
कण्डूकाले कुङ्कुलितेक्षणायं तिः । पययिण क्रमेण निक्षिप्तौ कर्णौ तयोर्वर्तैः
सुखदैर्द्विजयन् । कवलितार्पेनयसैलकीपल्लवैरस्याः प्राणधारणं कल्पयन् ।

१८३-१८७. नान्तरित्यादि । अयं स्तम्भेरमो हस्ती साम्पति
ग्लानो भवति । नूनं निश्चितं प्रेयसीविश्लेषेण विह्वलः । जलदेषु ध्वनत्सु

१ अग्रतोऽवलोक्य । अये एष प्रियतमा B; अये अयं च रोहिणानोऽहस्कंभ N;
विश्रान्तकरः C; रोहिणानोऽहस्कन्धविश्रान्तकन्धरः before करी A. E; अस्य
for भव B. २ कुङ्कु A. N; ३ क्षणामनुचरी A. E. ४ जीवयन् C. ५ शलकी
A. E; किशाल E; कारयन् for कल्पयन् N. ६ मन्वे for धन्ये B;
कर्म for योग्य N. ७ A. E. om. अन्यतोऽवलोक्य. ८ कालान्यापनितैः A.

दानज्यानिविषादमूकमधुपव्यासङ्गदीनाननो

नूनं प्राणसमावियागविधुरः स्तम्भेरमस्ताम्यति ॥

अलेभ्येनायासितेन । एष सानन्दसहचरीसमाकर्ण्यमानमधुप-
भीरकैः पुर्णजितध्वनिरपरो मत्तमातङ्गयुग्मपालः प्रत्यप्रविकसित-
दम्बसंघातमुभि शतिलामोदबहलसंवलितमांसलकपोलनिष्यन्दकद-
न्तिकषायैः समुदलितकमालनीखण्डैः प्रकाणपुष्पकमलकेसरमृगालवि-
सम्बन्धितमूर्धोरमुद्रतकण्ठगर्जनं नान्तर्वर्तयति न करोति । संपापस्य
सरस आवर्जितैर्मिलितैः शैवलैः कवलान् करोति । मदहान्यो विषा-
दस्तेन मूकानां भ्रमराणां व्यासङ्गेनान्वचित्तया शोच्यमुक्तः । यदा
व्यासङ्गे विशेषेणामङ्ग इत्यर्थः । तदिह मदहानिश्चिन्तया संतपात्
दीनत्वमधोमुखचिन्तनात् । एतेनानुस्मृतिसंजाता विषयव्यावृत्तिरुक्ता

१८८-१९५. अहनिवायमपि कान्तातिरिक्तमन्त्रन केरीत्यन

आह । अलमिति । रतौ सुकयान्मधुरकण्ठगर्जितश्रवणाद्वा सानन्देति
मातङ्गो हरवी । संपातः संपर्कः । संगलितो मिलितः । मांसलः प्लिनः ।
निष्पन्दो मदः । कषायः सुगन्धिः । करदो गण्डदेशः ॥ सुरमौ च
कषायः स्यादिति शाश्वतः ॥ समुदलितमुन्मूलितम् । पर्णं पत्रम् ॥ तालो

१ °योगमधु° E. २ तदलम्° C.; °नेनायाग° N.; अन्यतः सान्तरांम ।
निलोक्य । before एष A. सानंद before एष N.; सानंद मद्° C. ३ गोभिर-
भीरकैः भवेति । प्रवृद्धनयैव नैनमादप्रस्तुतामंदसतर्पप्रस्तुतमकरदमुद्रमयवर्तिभ्रमरादच-
चिचोन्मत्तानुरेकेन्द्रिनिकरक्षणशायमानरणकरश्रेकारसमाश्रयणालिखितकर्णो गोदावरौ-
दावरवासितामंदमकरदमुद्रिलमलयानिलोलासिनामलविदलितललितकमलपरपरपुष्पपरिमल-
प्राग्भारध्वजसखिर्नैर्द्वियगोपिरोन्मत्तमातङ्गयुग्मपालः प्रत्यप्रविकसित B.; °रपरोत्तमभातंग
C.; °रपरोत्तम सत्तमातङ्गयुग्मपालकः प्रत्यप्र N.; विकशिप्य A. E. ४ संघात C.
तौ N. for संघात; बहुल for बहल A.; संकलि [त] E. संगलित B. for
पर्वतित; °मादमेदुरकपोल N. ५ कषायं समुद्° C. कषायकरदः समुद्° A. कर्द-
वतकरदः समुद्° E. वेदप्रदोर्णकेसर N.; विकोषी A. प्रकीर्ण C. for विकोषी;
गण for गण C.; B. om. मृगाल; N. om. विम.

सकुन्तुलीमलाङ्कुरनिकरमनवरत्नप्रवृत्तकमनीयकणतालताण्ड वप्रचल-
जैर्जरे (जलतरंगविततनीहारमुत्तस्तकुररसारमं सरोवगाह विहरति ।
भववर्भाषं । महाभाग नागपते श्लाघ्ययौवनः खल्वसि कान्तानुव-

११६ विचार्यमप्यस्ति भवतः । किं न । सापवादम् ।

लीलास्वातमृणालकाण्डकवलच्छेदेन संपातितः

पुण्यपुष्करवासि ५ परमगण्डूपसंकान्तयः ।

सेवः सीकरिणा कणे विहितः काम विराम पुन-

नं स्नेहादनरालनालनलिनीपत्रातपत्रं धृतम् ॥

गितक्रियामाने मध्यमाङ्गुलिभिर्नित इत्यमरमाला । नीहारस्तु कुहेलिकति
शरावली ॥ कुररः पतिभेदः । अनुवृत्तिः सेवा । सापवादं सदोषम् ।

१९६-२००. लीलायादि । श्रीडोन्मूलितविमदण्डकवलसमा-
प्तिषु विकसत्पद्मभुरभितस्य जलस्य गण्डूपसंकान्तयः संवन्धाः संपादिता
दत्ताः । पुष्पादिति पाठे पुष्पीभवदित्यर्थः । अम्भः कणवता स्थूलहस्तेन सेकः
कृतः । तदिदं द्वयं कामं युक्तमेव । दोषमाह । विरामे सरोवगाहविरतौ गम-
नकाले पुनरकुटिलनालपद्मपत्रच्छत्रं न स्नेहादृतम् । एतदपुक्तमित्यर्थः ।
अतः कान्तानुवृत्तिं न जानासीति भावः ॥ पुष्कराभोरुहाणि चण्डमरः ॥
गण्डूपपदेन स्वयं पीत्वा जलदानं ध्वनितम् ॥ नलिनी पद्मिनी पद्म

१ N. om. क्रोमक; २ मनीय; C. ३ रतिकरम B. for ३ रतिकरम
० लाङ्कुरमाहरत्ननवरत्न A. E.; N. om. कमनीय; A. E. om. कर्ण; प्रचलकं
जैर्जरे A. B. E. मांडवचलजैर् C. २ जडीरितवरलजल N.; नीहारसमुद्भू
A.; नीहारसमुद्भू E. नीहारं समु C.; कौजले for विहरति B. N. ३ ० ताम्र
B.; ० तैवसभाषे A. ० तैवसभाषे E.; A. om. महाभाग. ४ A. E. N. ०
किं न; न after सापवादम् N. ५ खंड for काण्ड B.; संवर्तिताः A. E.
६ क्रिक A. E. N. ७ नत् for न N. नाळ for नाळ A. B. E.;
for पक्ष N.

कथमवधारणातीतसं व्रजति । इत्तु मृद एवास्मि योस्मिन्वनेचरे
वयस्यमकरन्दोचितं व्यवहराम । हा प्रियवयस्य

धिगुच्छसितवैशासं मम यदिधमेकाकिनो

धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावाद्गते ।

त्वया सह न भाति योत्र दिवसोपि स स्वसता

मित्यमरलता । अगलः कुटिलं मत इति मटितीकारः ॥ आद्यपावायत
इत्यातपत्रमित्युचितं पदम् । चलच्चित्तत्वेन पार्श्वस्थं मितमपश्यन्तलेद-
माह कथमिति ।

२०२-२०५ धिगित्यादि । इत्येकाकिनो मम पदुच्छसितवैशा-
सं प्राणधारणदुःखं तद्विवृथा । एकावितमत्र हेतुः । धिगेव रमणीयत्वानु-
भवानुभवाभाविन इति मुख्यपाठः । रम्यपदार्थविषयानुभवानुभवाविपक्षलोत्पादशी-
लान्वित् । रमणीयत्वस्वरूपानुभवदिति पाठे वृथाभाविनोऽनुभवानुभववस्तु धिक् ।
निष्फलं तज्ज्ञानमित्यर्थः । धिगेव रमणीयतां त्वदनुभावभावादत इति पाठे
यम सौन्दर्यादिकं धिक् । कुतः । त्वदनुभावः सहमानस्तत्र भावोभिप्रायस्त
विना । पद्मा । अनुभावे वागङ्गसत्त्वाभिनये भावः सततं विना ।

वागङ्गसत्त्वाभिनयेनुभावस्तु मृदो वृत्तिः ॥

इति भरतः । भावादित्युक्ते योगे पञ्चमी ॥ त्वया मकरन्देन त्वया मालत्या च
सह यो दिवसो नास्ति सोऽपि दिवसो विजयताम् । अन्वयः मालतीमकरन्दा-
भ्यां या प्रमोदमृगतृष्णा यम जायते तामपि धिक् । युक्त्या विना दैवान्मे

१ निरूप्य before कथम् B. इति B. जयति for कथम् E. ; मृद
एवास्मिन्वने ° A. ; वनचरेति वयस्य N. २ न before वयस्य ° E. ; A. E. om.
प्रियः मकरन्द after ° वयस्य N. ३ ° कथमिति N. वैशासं समपरीत्यम् ° E.
४ (2nd line)—विरोधिरमणीयत्वमनुभवानुभवाभाविनः N. धिगेव रमणीयत्वमनु-
भावभावेन G. धिगेव रमणीयत्वमनुभावानुभावभाविनः Com. ° नुभावदृष्टा ° noticed
by Com. ; त्वदनुभाव E. ५ न वयस्य च दिवसः स विपक्षता A. E. N. ; यति
for भाति C.

१०५

प्रमोदमृगतृष्णिकां धिगपरत्र या जायते ॥

मक० । अये उन्मादमोहान्तरितोपि मां प्रति कुतश्चिद्भ्रज्जना-
त्प्रबुद्ध एवास्य सहजस्नेहसत्कारस्तद्दत्तनिहितमेव मां मन्यते ।
पुरः स्थित्वा । एष पार्श्वधर एव ते मकरन्दो मन्दभाग्यः ।

माध० । प्रियवयस्य संभावय परिध्वजस्व माम् । प्रिया तु मालती
११० प्रति निराशः परिश्रान्तोऽस्मि । इति मूर्च्छति ।

मक० । सैर्हर्मम् । एष संभावयामि जीवितेश्वरम् । विलास्य
सकरुणम् । हा कष्टम् । अविधूतमपरिध्वजगतकण्ठ एव निश्चयतः
संवृत्तः । तत्कर्तुमिदानीमाशाव्यसनेन । सर्वथैव मे नास्ति वयस्य
इति युक्तः परिच्छेदः । हा वयस्य

११५

यत्स्नेहसंस्वरवता हृदयेन नित्य-

भावद्वयपथु विनापि निमित्तयोगात् ।

हर्षोप्याभासीभूत इति भावः । अत एव प्रमोदस्य मृगतृष्णाया रूपके-
णालोकित्युक्तम् ।

२०६-२१४. उन्माददशायामनिश्चयावतः कुतश्चिद्व्युत्पन्नम् ।
व्यञ्जकास्तस्काराभिव्यञ्जकात् । प्रबुद्ध उद्बुद्धः । संभावय पालय । अग-
द्वैराग्याच्च मूर्च्छेत्येतदर्थं निराश इत्युक्तम् । जीवितेश्वरमित्यनेन तुल्या जी-
वनसामर्थ्युक्ता । निश्चेष्टः प्रलययुक्तजनाकातेः । परिच्छेदो निश्चयः ।

२१५-२१८. यदित्यादि । स्नेहरूपसंतापवता हृदा विनापि भय-

१ प्रमोदमृग N.; या मानुषे A. E. का मानुषे N. for या जायते. २ ०तीपि संप्रत्यय
मां प्रत्ययप्रतिकूलः यतः कुतश्चिद्भ्रज्जकाम्प्रबुद्धः A. ०तीपि मां प्रत्ययप्रतिकूलः यतः कुतश्चिद्
C. ०तीपि संप्रत्ययः यतः कुतश्चिद्भ्रज्जकाम्प्रबुद्धः E. ३ तत्संनिहितमेव मां न मन्यते N.
४ स after ते N.; ते वयस्यमकरन्दो सदैवैव B. ५ परिध्वज्य संभावय मां N.; B.
om. तद् प्रति निराशपरिश्रमसंतृप्तोऽस्मि B. निराश एव संवृत्तोऽस्मि N.; मूर्च्छितः पतति
for इति-०ति B., E. om. इति, N. om. इति-०ति. ७ A. N. om. सर्वथैव;
स्थान एव N.; एवं for एव A. E. ८ कष्टं कथमाविर्भूतं N.; निश्चेष्टः संवृत्तः B.;
वृत्तः for संवृत्तः A. E. ९ तत्किमिदानीमां A. E.; B. om. एव; प्रियवयस्य;
C.; सर्वथा नास्ति प्रियवयस्यो भय N.

त्वष्ट्यापदो गणयता भयमन्वभावि

सत्सर्वमेकपद एव मम प्रैशान्तम् ॥

सखे वरं ते एवातिक्रान्ता मुहूर्तास्तथाविधमपि भवन्ते येन
चेतयमानमनुभूतवानस्मि । इदानीं तु

भारः कायो जीयितं वज्रकील काष्ठाः शून्या निष्फलानीन्द्रियाणि ।

कष्टः कालो मां प्रति त्वत्प्रयाणे शान्तालीकः सपत्नी जीवलीकः ॥

कारणेन सकर्म्य भयं निष्पमन्वभावनुभूतं पतन्त्यै मम भयं त्वद्विप-
पसीर्गणयतः संभावयत एकस्मिन्क्षणे परिसमाप्तम् । कदा ते किं
स्वादिभ्यादिभयं प्रकृतदशया प्रशान्तमिति भावः । एतत्पक्षे तणपतेति
पाठे विधिनेत्यर्थात् । यद्वा । त्वष्ट्यापदो गणयता हृदा पदपमनुभूतं तदधुना
गतमित्यर्थः । तथा च त्वन्मित्रमधुना तु सहेतुकैव विधादिति भावः ।

२१९-२२२. वरं मुनामिष्टे ॥ मनामिष्टे वरं यत्तु कश्चिदाह
तदव्ययमिति शाश्वतः ॥ अव्ययानामनेकार्थत्वादुक्तोक्तः शुद्धम एव । से-
तयनानं चेतनावन्तम् । भार इत्यादि । कायो भारो धर्तुमशक्यः । प्रा-
रणाशक्पतया व्याधिः । जीवनं वज्रकीलकमनुच्छेदनात् । यमेन यर्मच्छे-
तः । यर्मच्छेदेन चिन्ता । दिशः शून्या इति जडता । इन्द्रियाणि नेत्रादी-
न्यफलाणि कार्याशमाणि । वातादिपयाग्रदाहैर्नयम् । कालः कष्टो दुःखदः ।
दैन्येन जीवनाक्षमता । संसारः सर्वत्र प्रशान्तदशेतः । तथा च स्वां
विना न मज्जीवनमिति भावः । त्वत्प्रयाणे तव गमने विनाश इति
भावः । सतिसप्तमीयम् । मां प्रतीति सर्वत्र योज्यम् । यद्वा । पृथिव्यादि-
ब्रह्मन्तरेके प्रधानद्रव्यदूषणेन दोषमाह । तत्र काय इति पृथिव्या जीवन-

१ त्वष्ट्यापदो A. E.; गणयता भय B; रण for गण N. २ तणप for
प्रशान्तम् N. ३ तयन्त for त A. E.; भयत परतो for सखे वरं त एव N. अति-
क्रान्तवन्तः C; विषम before मुहूर्ताः B; C. om. भवन्तं; चेतयनम् N;
भर for भार C; B. om. अस्मि and has मयेदानीं तु N. om. इदानीं
तु-जीवलीकः. ४ जीयितं शब्दभावे E. कीलः C.

विचिन्तय। तर्कि नु खलु माधवास्तमयसाक्षिणा मया भवितव्यमिति
जीवामि । भवत्वमुष्माद्विरिशिखरात्पाटलावस्थां नियत्य माधवरथ
२२५ मरणोपेक्षो भवामि । किञ्चित्परिकल्प्य सकरुणं निवृत्त्यावलोक्य च ।
कष्टं भोः कष्टम् ।

तदेतदसितोत्पलव्यातिसरीरमस्मिन्मम-
नैर्ममातिदृढपीडनैरपि न तृप्तिरालिङ्गनैः ।
यदुल्लसितैरिस्मया वत निपीतवत्यः पुरा
१३० नवप्रणयविभ्रमाकुलितमालतीदृष्टयः ॥

मित्रात्मनः काष्ठा इति दिश इन्द्रियाणीतीन्द्रियाणां काल इति कालस्य
लोक इति विषयाणां दोष उक्तः । शास्त्राद्येकोनूपभोग्य इत्यर्थः ।

२२३-२३०. अस्तमयो विनाशः । व्याधिराशायमयम् । यदाह ।

निर्वैदश्रैव चिन्ता च दैन्यं श्लानिः श्रमस्तथा ।

अवता मरणं सैव व्याधौ तु करुणैश्च ॥

प्रादव्यावर्ती नदीमैत्रः । प्रियदर्शनार्थं निवर्तनम् । मूर्च्छां दृष्ट्वा सकरुणम् ।
तादृशं दृष्ट्वा सखेदमाह । तदित्यादि । सखे यत्तवाङ्गं नीलनलिनश्यामे
तदेतत् । अस्मिन्मम गाढासञ्जनैरप्यालिङ्गनैर्मम तृप्तिर्नाभूत् । यदङ्गं न-
वस्त्रेहविलासव्याकुलमालतीदृष्टय उपचिताद्रुताः पूर्वं निपीतवत्यो नि-
त्यादरेणावलोकितवत्य इत्यर्थः । वत खेदे ।

१ A. B. E. om. विचिन्तय; C. om. खलु; B. N. om. मया; E.
om. इति जीवामि; °मित्रयो जीवामि N. २. E. has lost भवत °—भवामि; वतस्याद
for भवत्वमुष्माद् N.; एव before मिरि A. E.; °लावर्ती N.; B. om.
पाटलावस्था; N. om. माधवरथ. ३ °प्रसरो N. साञ्जनमरण्यामयोसरो B.; भवि-
ष्यामि for भवामि C.; A. E. N. om. किञ्चित्परिकल्प्य; परिकल्प्य for लिङ्ग्य N.;
गाञ्जोप्य A.E.; A. E. N. om. च. ४ °समाति ° B.; °विनैरपि B. N.;
°लङ्गनैः B. ५ °सिन्धुजम् सधु निर्मित ° B. E. N.

आश्चर्यम् । एतस्यां ननावचरमे वयसि तावतो गुणसमाहारस्य
संनिवेशः कथमिवामूत् । सखे माधव

आपूर्णश्च कलाभिरिन्दुः को वातश्च राहोर्मुखः
सजातश्च घनाघनो जलः निवात् ।
निर्यसश्च फलेग्रहिद्वयम्

एवं चूडामणितां गतश्च जः

ततोऽपि तदेव तावदेव गतमपि वयस्यम् । अतएव शानेन समस्यताय-
मर्थः । परिष्वज्य । हा वयस्य विमलनिशानिधे गुणगुणे माधवी-

२३२-२३६. अचरमे नूतने । समाहागे मेलकाः । आपूर्ण
इत्यादि । सखे त्वं संसारस्य चूडामणीनूतश्च मरणं मातश्च । अथ
तुल्ययोगितया दृष्टान्तमाह । निर्मलश्चन्द्रः कलाभिः पूर्णश्च राहोर्मुखः ।
मेघो घनाघनो वर्षाकाण्डश्च वातनेमादिशकसितश्च । एवमेष्टः फलेग्रहिः
फलमारतानिर्वृत्तो जातश्च वनाग्निना दग्धश्च । यथा कर्मयोगिनः ॥ भ-
नायनो मसगजे वर्षाकाण्डमहेन्द्रपोरित्यमरस्याय ॥ महा । घनाघनो नि-
निविडः । घनशब्दस्यैवावस्था प्रयोगादकाण्ड इतिवत् । फलेग्रहिन्यपि-
तनात् । फलानि गृह्णाति धारयतीति फलेग्रहिः ॥ श्वाद्यन्त्यः कपि-
ग्रहिरित्यमरः ॥

२३७-२४८. एवं गते पुरितम् । अयमर्थः आश्लिङ्गनरूपः ।
मया सहैति शेषः । अपाश्चर्यो दुर्लभः । पत्न्यमावस्था शेषावस्था । आज-
न्मेत्यादि । हे पद्मास्य जन्मन आरभ्य यथैव समं तुल्यगृह्यतया मातुः

१ आश्चर्यम् twice C; एकस्यावयवे A. एकस्यावयवो नवममे B. एकवाचरमे
E. ननावचरमे N.; वयसि विधेयस्य गुण D. २. स एव मातुः स एव मातुः for
सखे मातुः B. ३. "ग्रहिद्वयम् A. C. ४ जगता B.; आतंसि सुखी A. E;
सुखं for वयं B. C. ५. तिचन्व before नन् A.; A. E. N. om. ग्रहे;
एनं for तावत् B.; प्रियावयवे N.; एव for च N.; समस्यतायः N. ६ C. om.
हा; प्रियावयवे N.; हा before नु°, मा°, का° N.

स्वर्गप्राप्तजीवितेऽथ कामन्दकीमकरन्दानन्दनमुखचन्द्र माधव
२४ अथमन्त्रं ते जन्मन्यपश्चिमः पश्चिमावस्थाप्रार्थितो मकरन्दबाहुपरि-
ष्वङ्गः । संप्रति मुहूर्तमपि मकर जीवतीति मैव संस्थाः ।

धारा

मयैव

मा

मिनीय ।

धृतया निरस्त-

२५ मेको निवापसलिलं पिबसीत्युक्तम् ॥ ५६

सकृत् विषुच्य परिक्रम्य च । इयमधस्तात्पाटलावती । भगवति
आपगे प्रियस्य सुहृदो यत्र मम तत्रैव संभवो भूयादमुष्य भूयापि
भूयासमनुसंहरः । इति पणितुमिच्छति ।

प्रविश्य सौदागिनी । वारयित्वा । वत्स कृतं साहसेन ।

स्वर्गं प्राप्त्वाधुनात्वमेको निवापसलिलं प्रेतोदकाङ्गलि बन्धुसमुहं दत्तं
पिबसीत्येतदयोग्यम् । सहसानार्थमद्रमप्यामच्छामीत्यर्थः ॥ निवापः पितृदेये
स्यादित्यमरः ॥ आपगा नदी । प्रियस्येत्यारि । मित्रस्य संभव उत्पत्तिर्यत्र
ममापि तत्रैव भूयात् । श्रमुत्रापरस्मिँल्लोके पुनरप्यस्यानुचरो भूयास-
मित्यर्थः ॥ भूयादित्यादौ प्रार्थनायां लिङ् ॥

१ जीवितेऽथ हा सौन्दर्यविनिर्जनरतिरमणच्छाय हा कामिनीहृदयमन्त्र हा वा-
न्धवप्रेतानपिशारचन्द्र हा कामन्दकी° A. E.; °नन्दचंद्र B.; °नन्दनचं-
द्रमुख C.; °नन्दमुखचंद्रयः N. २ स for अत्र B.; B. om. अपश्चिमः;
N. om. अत्र and जन्मन्यपश्चिमः; °वस्थां पणितो मक° A. B. E.
३ स एष A. E. for संप्रति; सखे before संप्रति C. N.; मैव A. एवं मा C.;
B. om. एवं; कुतः after संस्थाः N. ४ °वासतया A.; सदैव for सदैव B.
५ निर्वृतं N. ६ तत् for तं N. ७ N. om. परिक्रम्य च; भगवन्मौलिपते for
भगवति आपगे A. E. ८ प्रियसुहृदो A.; भमुत्र for भमुष्य A. ९ सहसा after
प्रविश्य A. B.; वारयती for वारयिता B.; वत्स वत्स C.; कृतं कृतं N.; गच्छे for
कृतं A. E.

मक० । विलोचय । अवि^१ कामि । किमहं त्वया प्रतिविष्टः । ३०

सौदा० । आयुष्मन् किं त्वं मकरन्दः ।

मक० । मुञ्च स एवास्मि मन्दभाष्यः ।

सौदा० । वत्स योगिन्याश्च मालिन्याभिज्ञानं ते भाषतामि ।

इति वकुलमालां दर्शयति ।

मक० । सोच्छ्रुत्वा संकरुणम् । अयि अयि उच्यति मालती । ३०

सौदा० । अथ किम् । अपि च वत्स किमप्यादित माधवस्य व-
दिनष्टं व्यवसिनोतीत्येकम्वितास्मि । अथ माधवः कः ।

मक० । अयि तमहं प्रमृगधमेव वैराग्यवत्परित्यज्यमानस्तदेहि
हूर्णं संभाषयावः । इति त्वरितं परिक्रामतः ।

माध० । आश्वस्य । अये प्रतिबोधित एवास्मि केनापि । निधि- २६

२२१-२६४. अत्याहितं प्रमोहोभूत् । प्रमृग्नो वायुः ।
उभयोर्मधवमकरन्दयोः ।

१ अयि B. चत्त A. E. for अयि; किमस्मि^२ for त्वम्? B. N.; प्रति-
तः A. E. वारितः B. for प्रतिविष्टः २ न before कि B.; N. om. आयु-
ष्मन्; अयि for कि N. ३ मुच मां स B. मुच मुच स C.; अयि after अस्मि
E. ४ C. om. न; चावधारणमिति A. चावधारणमिति E.; अज्ञानं च ज्ञानमि ।
इति B.; N. om. इति. ५ सोच्छ्रुत्वाकरुण्य C. मकरन्दं च N.; A. E. N. om. अयि;
अयि for अयि A. E. ६ A. E. N. om. अयि च तद्वदेव चत्त after वत्स
B. ७ एवमेवैवात्रकिनास्मि B. एवमेवैवात्रकिनास्मि C. A. E. om. त्वया-भियः
C. N. om. अथ-कः. उभयतः for अयि B.; E. om. अयि; B. om. वैरा-
ग्यन्; N. gives तदेहि &c. to वत्स. ८ इति for इति B.; A. E. N.
om. इति; उभयतः for परिक्रामतः N. ९ द्विपदेकम् before माधव B.;
N. omits this speech here and puts it before मकरन् गौरव्य;
आश्वस्य for आश्वस्य N.; अयि for अये A.; आश्वसित B. वचन C. for प्रतिबोधित;
प्रतिबोधितानस्मि N.; अत्यापेक्षित इत्येकैव before निधि B. A. E. om.
निधिन्य.

न्य । नूनमस्यार्थमभिनवजीमूतजलविन्दुवाहिनः प्रमत्तनस्यानपे-
क्षितारमदर्थस्थो व्यापारः ।

मक० । ^३ विलोक्य । दिष्ट्वा पुनः प्रवापन्नचेतनो ययम्यः ।

सौदा० । विलोक्य । संवृत्त्युभयोर्मालतीनिवेदितः शरीराकारः ।

१६५ माध० । भगवन् पौरस्त्यपवन ।

अमय जलदानम्भोगप्रतिप्रमोदय चर्तिका-

क्लृप्य शिखिनः केकोत्कण्ठान्कटोरय केतकान् ।

विरहिणि जने मूर्च्छां लब्ध्वा विनोदयति व्यधा-

मकरुण पुनः संज्ञाव्याधिं विधाय किमीहसे ॥

२६६-२६९. मूर्च्छयैव तं सोपालम्भमाह । भगवन्निहि । पौरस्त्ये-
त्यनेन भिन्नदेशकथनम् । तेन सहजलविम्वैरशङ्का निरस्ता । तव विर-
हिदुःस्वेव न कृत्यम् । अपि त्वन्यदपीत्याह । भ्रमयेत्यादि । जलपूर्णान्मे-
घांश्चल्य । कोकिलान्द्वय । केकोत्कण्ठान्पूर्वगलान्सेच्छन्वा मयूरा-
न्क्लृप्य नर्तय । कलेरनेकार्यत्वात् । केतकान्केतकीवृक्षान्कटोरय को-
रकिटान्कुरु । कोरकितत्वेन निम्नोन्नततया कटोरत्नम् । केतक्यापि
केतक इति शब्दभेदः । अत एव केतकाधानहेतोरिति मेधदूते । यद्वा ।
केतकीपुष्पाणि कटोरय विज्ञासय ॥ तत्करोतीति शिञ्च । अस्मिन्पक्षे
लिङ्गमशिष्यम् । लोकाश्रयत्वालिङ्गव्यत्यय इत्यवधेयम् ॥ विरहिजने
मूर्च्छां प्राप्य व्यधां स्काटयति सति पुनः संज्ञाव्याधिं चेतनारूपं
रोगं रुवा किं त्वमिच्छसि । महता दुःखितदुःखशान्तिः क्रियते । त्वं
प्रबोध्य दुःखयसीत्यनर्हम् । अत एवाकरुण इत्युक्तम् । प्रमोदय चातका-

१ A. E. om. अयम् ; बहल before जीमूत B; A. E. om. विन्नु.
२ "पारश्वीयं व्या" A. E., नूनमयमप्य नवजलधरपवनस्थानवैक्षितारमदर्थस्थो N. ३ दृष्टु
लोच्छसि for विलोक्य B, A. E. om. विलोक्य. ४ संभवत्युभ० B; अनयोः for
उभयोः N. ५ वायो for पवन N. ६ कोकिलान् or कोरकितान् N. ७ केतक N.

मक० । सुवृत्तमखिलजन्तुजीवनेन सातरिचना ।

२

माध० । देव वायो तथापि भवन्तमेवं प्रार्थये ।

विकसत्कदम्बनिर्कुम्भपांसुना सह जीवितं वह मम प्रिया यतः ।

अथ यौ तदङ्गपरिवासशतिलं मयि किञ्चिदर्पय भवान्हि मे गतिः ॥

कृताङ्गलिः प्रणमति ।

नित्यपि पाठः । प्रथमपाठे तु कोकिलप्रगोदो वर्यश्चपि कविसंप्रदाये वर्ण्यते इत्यवधेयम् ।

२७०-२७३. सातरिचा वायुः । यातीति वायुरिवाश्रितपदव्या-
सेन जीवनयोग्यतोका । तथाप्यनिष्टकरणादपि । विकसदित्यादि । मम
प्रिया यतो यत्र तं देशं मम जीवितं प्रसुप्तकदम्बसमूहभूषण सह प्रापय ।
घटय मे इति वा पाठः । सा विरहदीना श्रियेतातस्तज्जीवनाय ममजीवितं
नोपि भावः । पांसुना सहैवनेन परमाणुरूपं मे यजोपि तत्समूहे
गमिष्यतीति न ये प्रयत्नापि स्यादित्युक्तम् । नो वा प्रियाङ्गसदायश्रिति-
रितं यत्किञ्चिद्वस्तु मयि तदर्पय दोहि । ईरयेति पाठे ईरयेत्यर्थः । तदेव मे
तापशान्त्यै स्यादिति भावः । अत्र हेतुमाह । यतो मम भवान्याश्रितश्र-
यः । आश्रयस्याश्रितजीवनं युक्तमेवेति भावः । अयि वेति पाठेपिः
संभावनायाम् ।

१ नूनमनेनखिलजन्तुजीवनेन कृतं ज्ञानं for सुप्त—यना B. सुकृतमेव स.
कलजं N.; after सातरिचना N. adds,

आपि च । एते केतकसूनसौरभज्वरपरिदग्धभांगनाः

व्यालोलालाङ्कुरकरातिकुण्डलाजोपमुक्तपेनाः ।

किं चीनिद्रकदम्बकुलमुदीरुजीवितं दूय-

आह्वयवृत्तिहारिणो विरहिणः कर्षति वर्धनिताः ।

२ भगवन् before देव B. N.; एतत् for ए B. ३ राम A. B;
पांसुना A.; जीवितं धन्य मे प्रिय N. ४ आपि वा B.; किञ्चिद्वस्तु मया मे य-
ति A. E.; भांगु मे N.

२७५ सौदा० । सुसमाहितः खल्वभिज्ञानार्णस्याधसरः । भञ्जली मा-
ला मुञ्चति ।

माध० । साकृतविस्मयहर्षम् । कथमियमस्मद्विरचिता प्रियतमा-
स्तनोन्नाहदुर्लभितमूर्तिरनङ्गमन्दिराङ्गनवकुलप्रसन्नमाला । निरुध्य
सहर्षम् । कः सदेहः । तथा हि । स एवायमस्याः ।

२८० मुग्धेन्दुमुन्दरतदीयमुखावलोक-
हेल्यविशूङ्खलकृतहलनिहुवाय ।

२७५-२८३ समाहितो युक्तः । वायुप्राप्यनाप्रकरणात् । प्रियाङ्ग-
साङ्गिमालालोकात्सहर्षत्वम् । यदाह ।

माप्ये वाप्यप्राप्ये लब्धेयं प्रियसमागमे वापि ।

हृदयमनोरथलाभे हर्षः संप्राप्यते पुंसाम् ॥

उन्नाह उत्तेश उपरिवहनं वा । दुर्लभितवतिप्रिया । अनङ्ग एव मन्दिर-
मनङ्गस्य वा मन्दिरम् । मुग्धेत्यादि । अस्या मालायाः स एवायं
भागो यो लवङ्गिकाया अपि संतोषमकरोत् । अपिपदान्मालया अदी-
त्यर्थः । निषण्णं ग्रथितं ग्रन्थना यत्र सः । निषमण ग्रथित इति वा ।
अत्र हेतुमाह । मुग्धं मनोज्ञमिन्दुकान्तं यन्मालतीमुखम् । यदा । विरहा-
त्स्वामत्वादिना बालेन्दुवकान्तं यत्तदास्यं तदालोके सति हेलया जृङ्गार-
चोष्टया विशूङ्खलं सर्वतः वर्तमानं यत्कौतुकं तद्रोपनाय दुर्न्यस्तैः पूर्वग्र-

१ सुसमाहितः C; ० ज्ञानस्वार्थाधसरः B. ० ज्ञानरक्षणश्च ० A. E; माधवरत्नम-
ला नकुलमाला B. भञ्जली नकुलमालामयीति N. २ विजैव्य before साकृत B;
विस्मयसहर्षं C; साकृतं सविस्मयं सहर्षं च N.; प्रियतमायाः स्तनो ० C; प्रियायाः
स्तनोन्नाहदुर्लभित A. E. स्तनोद्ग्रहनदुर्लभित N. ३ ० रागिण A. ० रागिण N.
० रागिणवत्प्रसन्न E; यदाकुण्डम for प्रसन्न N.; समग्रनिरुध्य N. सत्वरं लिख-
य B. ४ B. N. om. सङ्गर्षः B. om. अपि; एवमस्याः for स—मस्याः N.
५ लोका for हेला C. २५

दुर्न्यस्तगुणैरचितोपि लयङ्गिकाया-

स्तोषं ततान विषमग्रभिर्नोपि^२ भागः ॥

सहस्रोन्मादनुत्थाय । प्रिये^३ मालति इयं श्रीक्षयसे । सकोपमिव ।

अथि मदवस्थानभिज्ञे

प्रयान्तीव प्राणाः सुतनु हृदयं ध्वंसत इयं

त्वलन्तीषाद्गुणानि प्रसरति भयन्तादिव तयः ।

यनादन्वया दसैः पुण्यै रचितः । एतसु प्रथमाङ्क एव प्रयान्तम् । ननु
हेला स्त्रीविषया । यदाह भरतः ।

यौवने विदश स्त्रीणां विकारा नेत्रपातकाः ।

आदौ त्रयोङ्गनास्तेषां दश स्वाभाविकारतया ॥

तत्राङ्गजेषु हावहेलालक्षणम् ।

अक्षिभ्रुवोर्विकाराद्याः शृङ्गारस्य च सूचकाः ।

समोवारेचका भावा हावास्तेभ्यः समुत्थिताः ॥

य एव हावः सैवासी शृङ्गारससंभवा ।

समाख्याता बुधैर्हेला ललिताभिनयात्मिका ॥

अतो माधवे हेलेत्युक्तम् । मैवम् । स्त्रीणामित्यर्थोपलक्षणत्वात्पुरुषेपि
कायावस्थासाम्यहेलावचनात् । यदाह ।

हेला हावश्च भावश्च व्याजो विश्रम्भभाषणम् ।

चातुः प्रेमाभिसंधानं चक्रितं च विलासितम् ॥

तत्र रागतः सहसा प्रवृत्तौ हेतुश्चित्तोत्थातो हेलेति । यदा । अवलो-
क्यत इत्यवलोकः ॥ कर्मणि चञ् ॥ इन्दुसुन्दरमालतोमुखेवलोक्या दृ-
श्या या हेला तया विशृङ्खलं गन्माधवस्य कुतूहलं तद्रोपनापेत्पर्यः ।

१ पुष्परत्नोपि A. C. E. २ ग्रथितकभागः A. E. प्रथितौ विभागः G.
३ चोड for प्रिये N; ननु before इयं B; विलेखसे for विलयसे N. ४ मद-
नावस्था B.

स्वराप्रस्तावोयं न खलु परिहासस्य विषय-

स्तदक्षणात्तनन्दं वितर मयि मा भूरकठणा ॥ १८४

२९० सर्वतो दृष्टा सानिर्वेदम् । कुतोत्र मालती । बकुलमालामुद्दिश्य ।
अयि प्रियाप्रणयिनि बकुलमाले उपकारिण्यसि । अतः स्वागतं भवत्याः ।

निष्प्रत्यूहः प्रियसखि यदा दुःसहाः संवभूव-

देहोर्दाहव्यसनगुरवो मन्मथोन्माथवेगाः ।

२८४-२८९. संकल्पलिखितप्रियादर्शनादर्थः । दर्शनाप्राप्त्या-
पुनराह । नन्विति । अत्राप्यलाभादुपालभ्यतेपीति । परिहासाददर्शनमा-
शङ्क्य तदनवसरमाह । प्रयान्तीत्यादि । प्राणाः प्रयान्तीव सर्वतः शून्य-
त्वात् । हे सुतनु मनो व्यसत इव । मोहात् । अङ्गज्वलनमतिदाहात् ।
एतेन व्याधिरुक्तः । सर्वतस्तमः प्रसरतीव । अनेन जडता । सकले-
न्वियापामग्रहात् । जडतानन्तरं मरणशङ्कायामाश्वास एव युक्त इत्याह
तरोति । खलु निश्चये । यत एयं ततो नेत्रपीतिं देहि । स्वं दर्शयिष्यथैः ।
मद्विषये निर्दया मा भविष्यसि । यद्वा । अकरुणा मा भूने भवसि ॥ याडि
लुडिति कालसामान्ये लुङ् ॥ पूर्वकरणेदानीमपि निर्वाहतामित्यर्थः ।
इवशब्द उत्प्रेक्षायाम् ।

२९२-२९६. निरित्यादि । यदा मालताः पद्माक्ष्याः कामोन्मा-
दोद्देगा निर्विघ्ना अत्यर्थं दुःसहा अङ्गदाहदुःखमहान्तस्तदुःखोपदेशकाराः
संवभूवुः संभूयोद्गतास्तत्र काले तस्यास्त्वदालिङ्गनमेव शीघ्रं प्राणरक्तकम-
भूत् । अत एव मदालिङ्गनतुल्यः । उन्माथ उन्मथनमुद्देग इति यावत् ।

१ प्रिये for त्वरा B. २ भूरकठणा N. ३ इति दिशोवलोक्य for सर्वतो दृष्टु
B; प्रति for उद्दिश्य B. N. उपविश्य बकुलामलीमुद्दिश्य C. ४. N. om. अयि
प्रिया-भवत्याः; अये for अयि C; यतः before अतः A.; B. om. अतः; C.
om. अतः स्वामनं भवत्याः; ५ निष्प्रत्यूहं A. ६ देहे दाह E. देहोन्मादमथनगुरवो
B. व्यसन for व्यसन noticed by Com.; ७ उन्मादवेगाः N.

तस्मिन्काले कुशलपट्टशस्वत्समाश्लेष एव ।

प्राणनाणं प्रगुणमभवन्मन्त्रिण्यङ्कलपः ॥

सकलं निवर्णम् ।

आनन्दमिश्रमदनचरदीपनानि

गाढानुरागरसदनित तदा तदा च ।

स्नेहाङ्गनानि मम मुग्धादृशश्च कण्ठे

कष्टं स्मरामि तव तानि गतागतानि ॥

इति हृदये निधाय मूर्च्छति ।

मक० । उपसृत्य वीजयन् । सखे समाश्वासिति समाश्वासिति ।

माध० । आश्वस्य । मकरन्द किं न पश्यसि कुतोपि सहस्रं मा-

प्रगुणमिति पाठे प्रकृष्टगुणमित्यर्थः । क्रियाविशेषणं वा । कामदुःखोद्दिग्-
स्य प्रियसङ्गस्थालाभादविम्वत्त्वम् । मालतीप्रणविवाधियसति इति । दुः-
सहत्वनधृतिकरणात् । उदाह उद्धतदाहः । व्याजस्थाने व्यजन इति
पाठे व्यजनं पीडा । अधुना मालां विनाश्याः कथं जीवन् भविष्यतीति
भावः । निर्वर्णं निरूप्य ।

२९७-३०६. आनन्देत्यादि । मम मालत्याश्च कण्ठे तव तानि
गतागतानि स्मरामि । स्मरणस्यातिदुःखदत्ताकष्टम् । तदा तदा तस्मिन्त-
स्मिन्काले । तत्र चौरिकाविवाहात्पूर्वं मालतीकण्ठजयन्ते गतं लघुङ्किका-
बुद्ध्या माधवकण्ठमागतेलाभतायमेकम् । चौरिकाविवाहे मालत्या माध-

१ प्रगुणमभवन्म० A. E.; वर्यं नितिममभवन्म० B. २ आनन्दमदन B.
आनन्दनानि मदन N. ३ तदा च तस्याः E. ४ स्नेहाकराणि मम A. E. स्नेहाकमि-
श्रितमसुख B. स्नेहाद्वनानि मम G. ५ A. E. N. om. इति; विधाय E.; मू-
हितः पतति B. ६ वीजयति B.; वयस्य for सखे B. ७ निधायैवातिथय । सखे म-
करन्द B.; वयस्य for मकरन्द N.; त्वं after पश्यसि B.; कुतोपि मालतीस्नेहस्य
इत्यलामः A. E. मालतीस्नेहस्यलामः N. मालतीस्नेहस्यलामः वकुलमात्राभाजो C.

लतीस्नेहं वहतो वकुलदात्री लामः । तत्कथं नु मन्यसे कुत एतदिति ।

३०५ मक० । वैतस्य इयमार्या योगीश्वर्यस्य मालत्थभिज्ञानस्योपनेत्री ।

माध० । विलोक्य सैकरुणं कृताञ्जलिः । आर्ये प्रसीद कथय जी-
यति मे प्रिया ।

सौदा० । वसन्त समाश्रयसिद्धिं समाश्रयसिद्धिं जीयति सा कल्याणी ।

मार्धवमकरन्दो । समुच्छ्रय । आर्ये यत्नेन तत्कथय क एव वृत्ता-

३१० न्त इति ।

सौदा० । पुरा किल करालायतने मालतीमुपहरन्धोरघण्टः कर-
वालर्पाणिमार्धवेन व्यापादितः ।

वकण्ठनीतातो गतमथ तन्मुखदर्शनात्त्वकण्ठोपेतित्यागतमिति द्वितीयम् ।
पुनस्तत्र प्रणयवशान्माधवेन सालस्ये दत्तेति गतप्रिदानीं तु सौदामिन्या
मालतीसकाशादानीय दत्तेति त्रीणि गतागतानि । अत एव बहुवचन-
म् । कीदृशानि । तदशायामन्तरान्तरा हर्षलाभादानन्दमिश्रितकामतापप्र-
काशनानि । दृढानुरागरसयोगीनि । स्नेहस्याकरो येषु तानि । स्नेहं प्रीति-
माकुर्वन्ति व्याकुर्वन्तीति स्नेहाकराणि ॥ क्वचि हेतिव्यादिना टप्रत्ययः ॥
तदा तदा चेति चकारात्कालान्तरपरिग्रहः । आर्या मान्या ।

१ न for नु A.; तत्कथं मन्ये B. तत्किं मन्यसे N.; किम् for कुत A. N.
२ B. om. वैतस्य; योगीश्वरि A. B. C.; N. om. शस्य; नेत्री for उपनेत्री A.
३ B. om. सकर्णं, सकर्णमंजलिं वद्धा N.; प्रसीद प्रसीद B.; N. om. प्रसी-
द; अणि before जीयति B. ४ प्रियतमा for प्रिया C. ५ वसन्त नन्वाश्रयसिद्धिं
जीयति E. वसन्त नन्वाश्रयसिद्धिं C.; कल्याणीनि for कल्याणी A. C. E. ६ मा-
ध० । आर्ये यत्नेन B.; दृष्टोच्छ्रय for समुच्छ्रय A. E.; N. om. आर्य and
तस्य; सति; C. सर्वे नः N. after कथय; कथम् for कः A. E. ७ A. E.
N. om. किल; पुरा हि किल B.; आहरन् for उपहरन् N.; कृपाण for करवाल
N. ८ शोणिता माधवेन A. E.

माध० । सौवेगम् । आर्ये धिरम् विरम् विज्ञातो वृत्तान्तः ।

मक० । सखे क इय ।

माध० । मखे किमन्यत् । सकामा कपालकुण्डलेति ।

मक० । आर्ये अख्येयम् ।

सौदा० । एवं यथा विदितं^३ वस्त्रेन ।

मक० । भाः कष्टम् ।

कुमुदाकारेण शरच्चन्द्रचन्द्रिका

यदि रामणीयकुण्ठार्थं संगता ।

सुकृतं तदस्तु कृतमन्ययं विधिः

यदकालमेवैतत्तिव्ययपूजत् ।

माध० । ह्रीं प्रिये मालति कष्टमतिवीभत्समापञ्चसि ।

कंथमिव तदाभवस्त्वं कमलमुखि कपालकुण्डलाधरा ।

३१५-३२२. सकामा मदपकारेण सिद्धप्रतिज्ञाययः । कुमुदेत्यादि । कुमुदसमूहेन यदि शरच्चन्द्रचन्द्रिका सौन्दर्यगुणार्थं संगता प्राप्ता तत्सुकृतं शोभनकरणमस्तु । द्वयोरपि रम्यत्वात् । भाः पुनः का प्रकारः कुत्सितप्रकारो वा यदकालमेवैतत्तिव्ययपूजादियोजयामास विच्छेदं कृतवतीत्यर्थः । ध्वनिनाच कुमुदाकारो माधवश्चन्द्रिका मालती मेवसेततिः कपालकुण्डलेत्युक्तम् ।

३२३-३२५. अतिवीभत्समिति । उद्देगहेतुकपालकुण्डलादर्शनाद्भीमस्तः । यदाह ।

१ सखेयं A., E. om. सखेयं; अयं for अयं N.; A. E. om. one विरम्; परज्ञातो A. ज्ञातो N. for विज्ञातो २ A. E. om. सखे. ३ निविदितं for विदितं A. E. ४ कष्टं मोः कष्टं A. E.; कष्टं मोः twice N. ५ गुणैः N. ६ सुकृते यदस्तु C. ७ विनतिं नयुजन् N. विनतिर्व्ययपूजन् B. ८ B. om. हा and कष्टमति. ९ कथमपि तदा° B.; तदा भवेत्त्वं C.

३२५ उत्पातधूमलेखाकान्तेषु कला शशधरस्य ॥

भगवति कपालकुण्डले

निर्माणमेव हि तदादरलालनीयं

मा पूतनात्यमुपगाः शिवतातिरेधि ।

नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा

३३० मूर्ध्नि स्थितिर्न मुंसलैरवताडनानि ॥

उद्वेजनैश्च बहुभिर्बीभत्सरसः समुद्रवति ॥

कथमित्यादि । तत्कवलिता इ पद्ममुखि तदा त्वमपि कथमभवः । भयाकथं त्वमासीः किं त्वथोक्तं कस्ते आताभुदित्यादिज्ञापनाय कथमिति सामान्यनिर्देशः । केतुकवलिता चन्द्रकलेव । एतदुपमया बीभत्स-जविपादसंभवा ग्लानिरप्युक्ता । यदाह ।

अपस्मारस्तथोन्मादो विषादो मद एव च ।

मृत्युव्याधिर्भयं चैव भावा बीभत्ससंभवाः ॥

३२६—३३०. स्त्रीवालं नैव घातयेदिति निजधर्मं जानन्वा त्वया सा घातितेति सोलुण्ठमाह भगवति इति । निर्माणमित्यादि । तन्निर्माणं मालतीरूपादिकमेव तदादरेण रक्षणीयं भवति । रम्यत्वादेव । पूतनात्वं राक्षसीत्वं तज्जाशेन मोपगा मा गमिष्यसि । यद्वा । मांसं मे ततो भक्षयितव्यं किमिति चिन्तकात् पूतनात्वम् । पूतनत्वमिति पाठे राक्षसत्वमित्यर्थः ॥ पूतना राक्षसीभेदे हरीतक्यां च पूतनेति विश्वः ॥ शिवतातिः कल्याणकर्षेधि भव । शिव इत्यवोधीरिति पाठे तन्निर्माणं शिवे कल्याणानिमित्तमित्यज्ञासीः । शिवतामुपैतीति पाठे तन्निर्माणम् ॥ कर्तुं ॥ शिवतां कल्याणत्वं गच्छति । अतः पालनमस्य । भद्रवस्तुपुरस्कारः स्वभावादेवेत्याह । मनोहरस्य

१ रेखा for लेखा N.; लेखाभ्रान्तिव B. २ तदा तव माननीयं A. E. तदा तव जलनीयं N. ३ पूतनत्वम् G. शिवतातिरीति A. C. E.; °मुपगाः शिवतातिरेव N.; शिव इत्यवोधीः and शिवतामुपैति noticed by Com. ४ चरणै-रवताडनानि A. चरणैरवताडितानि C.

सौदा० । वस्तु अलमविशेषेण ।

अकरिष्यदसौ पौषसतिनिष्ककृण्वीय सा ।

नैभविष्यमहं तत्र यदि तत्परिपायिनी ॥

उभौ । प्रणम्य । अतिप्रसन्नमार्यापदेः । तत्कथय का पुनस्त्वमस्माक-
मेवंविधा बन्धुः ।

सौदा० । ज्ञास्यथः खल्वेतद् । उत्थाय । इवमहमिदानीं

गुरुचर्यातपस्तन्त्रमन्त्रयोगाभियोगकाम् ।

इमामाक्षिपिणीं सिद्धिमातनोमि शिवाय नः ॥

इति समाधवा निष्क्रान्ता ।

स्वातस्य सुगन्धस्य वा पुष्पस्य मस्तके धृतिः स्वभावसिद्धा । न प्रादेः
पीडनानि स्वभावसिद्धानीत्यर्थः ।

३३२-३३४. अकरिष्यदित्यादि । असौ कपालकुण्डला शर्पं तद्व-
धरूपमकरिष्यदेव । अतिनिष्ककृणा यतः सा । यदि तत्र स्थाने तथे वा
तस्या विरोधिनी नाहमभविष्यम् ॥ क्रियातिपत्तौ लृङ् ॥ बुद्धिप्रत्यक्षतया
साविति । अतिप्रसन्नं प्रसादः कृतः ।

३३६-३३८. ज्ञास्यथः । पुत्रागित्यर्थात् । गुर्वित्यादि । गुरुचर्या
गुरुसेवा गुर्वी चर्या विशिष्टप्रनुष्ठानम् । तपश्चान्द्रायणादि । तन्त्रं मण्ड-
लवर्तनादि । मन्त्रस्ताराप्रभृतिदेवीनां तन्त्रस्य वागमस्य वा मन्त्रः । योगः
समाधिः । एष्वभियोगादभ्यासाज्जातामिमामाकर्षणीं सिद्धिं युष्माकं
कल्याणाय विस्तारयामि ।

१ N. om. वस्तु. २ पादं यतो निष्ककृण्वीय B. ३ मा भविष्यमहं A. ४ माभ्यग-
करन्ती for उभौ A. E.; यद् before अति N.; चरणैः for पादैः A. E.; तत्कथय
कथं पुनस्त्वमेतस्माकं बन्धुः A. अस्माकमकारणचंभुः B.; N. om. विद्वा. ५ ज्ञास्यथ
C. E.; ज्ञास्यथे N. ६ मंत्रचर्याभियोगतः C. मंत्रसिद्ध्याभियोगज्ञा N. ७ °क्षिपिणीं
विना विदधाम शिवाय B. °क्षिपिणीं विद्यामातनोमि A. E. इमामाकर्षिणीं सिद्धिमा
N. & N. om. इतिः सौदमिनी after समाधवा N.

३४० मक० । आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

व्यतिकर इव भीमस्तामसो वैद्युतश्च
क्षणमुपेहतचक्षुर्वृत्तिरुद्धय शान्तः ।

विलोक्य समयम् ।

कथामिह न वयस्यस्तैतिकमेतत् । विचिन्त्य । किमन्य-

३४५

प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगीश्वरीयम् ॥

सवितर्कम् । किमयमर्थोनर्थ इति संप्रति प्रमुग्धोऽस्मि ।

अपि च । अस्तोकविरम्यमपस्मृतपूर्ववृत्त-

भुद्भूतनूतनभयंज्वरजर्जरं नः ।

३४१-३४६. व्यतिकर इत्यादि । मालतीवातीया अप्यज्ञानादयं
तामसोन्धकारजः । अत एव भीमः । तज्जीवनज्ञानाद्द्वैद्युतश्चायं विद्युत्संव-
न्धी । व्यतिकरः संपर्कः । अत एवानन्दाश्रुसंभारेणोपहतनेत्रवृत्तिः । कीट-
शः । क्षणमुद्धूय शान्तः । अत एव विद्युद्विरातो वितर्कः । कथमिहस्था-
ने वयस्यो माधवोपि नास्ति । तत्किमिदं क गतः केन वा स नीत इति
विचिन्त्येत्यर्थः । निर्णयमाह । अन्यत्किम् । यत इयं योगीश्वरी निजतयः
प्रभावेण प्रभवति । अनया नीत इति भावः । संश्लेषाद् किमयमिति ।
सौदामिनीनयनेर्नः प्रयोजनं कपालकुण्डलानयनेनर्थ इति भावः ।

३४७-३५२. अस्तोकेत्यादि । अस्माकं चित्तम् ॥ कर्तृ ॥ हर्ष-
शोकाभ्यां शबलत्वं मिश्रत्वं गच्छाति । कीटशम् । अनल्पाश्चर्यम् ।
एकदैव नानारससंभवात् । अपस्मृतं विस्मृतं पूर्ववृत्तं मालतीहरणरूपं

१ N. om. one आश्चर्यम्. २ मुपगत N. ३ तैतिकमेतत्तद्वचनम् । विचिन्त्य ।
प्रभवति B. ४ हि किमन्यस्त्वेव योगी E.; योगेश्वरी A. B. ५ तत् before किम्
B.; किमयमर्थ इति A. E.; C. om. संप्रति; मुग्धोऽस्मि A. संमुग्धोऽस्मि C. मुदो-
ऽस्मि N. ६ किं च N.; विचिन्त्य after अपि च N. ७ यमपिस्मृत N. ८ मय for
D. B. N.

एकक्षणत्रुटितसंघटितप्रमोहः

मानन्दशोकशवलत्वमुपैति चेतः ॥

तदत्र कान्तागह्यं सहाम्भद्रगेण प्रविष्टां भगवतीमन्विष्य त
स्या वृत्तान्तमेव कथयामि । इति निष्क्रान्तः ।

॥ सौदामिनीदर्शनो नाम नवमोऽङ्कः ॥

यत्र । अत एवानन्दः । उद्धूतं नवं भयं माधवापकारणकृतं तेन
ज्वरेण जीर्णम् । अत एव शोकः । यद्वा । माधवानवलोकनेनोद्धूत-
नवशङ्काज्वरज्वरतया शोकः । एकक्षण एव त्रुटितो वदितश्च प्रमोहो
यत्र तत् । मालतीलाभसंभावनया त्रुटितो माधवापकारसंभावनया
घटित इति भावः । अत एवात्याश्रयम् । स्तोकाशब्दोत्पत्त्यायः ।
अश्मद्रगेण यदयान्तिकालवृत्तिकाम्भ्याम् । विप्रनष्टमिति कश्चिद्विस्तृतं
पाठो दृश्यते तत्रादृश्यमानमित्यर्थः । भगवती कापन्दवीम् । अनेना-
प्रमादकृतवतारस्यापि सूचनादङ्कावतारोपम् ।

प्रासूतं यं रत्नधरोतिविद्यो विद्योतिविद्या दमयन्तितामि ।

जगद्गं तत्कृतादिप्यजङ्गुं गलनधीने नवमोऽङ्कः ॥

॥ इति नवमोऽङ्कः ॥

१ संघटितप्रमोह N. संघटितप्रमोह B. २ तद्वज्रेण A. E.; विप्रनष्टं for प्रविष्टं
noticed by Com.; वरस्य for अन्विष्य N.; मालतीलाभं for तस्याः B.,
N. om. तस्याः. ३ कथयामि A. E. निवेदयामि B. for कथयामि; सर्वे च
after निष्क्रान्तः B.; निष्क्रान्तः सर्वे C. ४ A. C. E. N. om. सौदामिनीदर्शनो
नाम, इति मालतीमाधवे नवमोऽङ्कः A. नवमोऽङ्कः समाप्तमगत् C.

॥ दशमीऋक् ॥

ततः प्रविशति कामन्दकी लघुश्रुति मदन्यन्तिका च ।

काम० । सकरुणं सान्निभम् । हा यत्से मालति भद्रकालकारिणि

कासि इहि मे प्रतिषेधनम् ।

आ जन्मनः प्रतिमुहूर्तविशेषस्या-

प्याचेष्टितानि तव संप्रति तानि तानि ।

चाटूनि चारुमधुराणि च संस्मृतानि

देहं दहन्ति हृदयं च विदारयन्ति ॥

१-७. सहास्मद्वर्गेणित्यव्ययान एव सूचनान्तप्रदेशमाह । तद-
शति । मालवीविश्लेषं श्रुत्वा विलपति हेत्यादि । आ जन्मन इत्यादि । ज-
न्मन आरभ्य प्रतिक्षणाधिक्यमनोज्ञानि तव तानि तानि पूर्वानुभूतान्याच-
ष्टितानि विनयादीनि संस्मृतानि सन्ति मेङ्गं दहन्ति चित्तं च विदारयन्ति ।
अनेन बाह्या मानसी च पीडिता । तथा चाटूनि वाक्पौशलानि स्मृता-
नि दाह्यादिकं कुर्वन्ति । विनयादीनामद्वेषकारितया रम्यत्वम् । चाटूनि
क्रोदशानि । चारुणि शोभायन्ति मधुराण्यनुस्वणानि च । पदाह ।

सर्वावस्थाविशेषेषु दीप्तिषु ललितेषु च ।

अनुस्वणत्वं चेष्टानां माधुर्यमिति संज्ञितम् ॥

१ प्रविशति कामन्दकीमदन्यन्तिकाः B. २ A. E. om. सकरुणं; C. om.
सान्निभम्; N. om. सकरुणं सान्निभम्; हा after मालति N.; भद्रकालकारिणि A.
कासि इहि मे प्रतिषेधनम् B. ५ चेष्टितानि

अपि च । पुत्रि

अनिपतेरुदितस्मितं विराजत्कलितपयोमलदन्तकुङ्कुमाश्रम् ।

यदनकमलकं शिशोः स्मरामि खलदं सप्तसमुग्धजल्पितं ते ॥ १०

इति । सासम् । हा पिबसहि सुपसण्णमुहअन्दसुन्दरि कहि
गैदासि को वा सिरीसकुसुमसुखास्स दे सरीरस्स देवदुत्तिणअप-

९-१०. अनिपतेत्यादि । बालादास्तवात्पदां स्मरामि । कीद-
शम् । अस्थिरे कन्दनहास्ये यत्र तत् । शोभमानकलितम्बुदशनकलि-
काश्रम् । सम्पदस्थानप्रयत्नाभावात्स्थलत् । तत्तद्वात्पाममञ्जसं संख्या-
तिक्रमादज्ञानाद्वासमञ्जसम् । मुग्धमर्याभावात् । जल्पितं मनोहरिर्भव
तत् । सर्वत्र शैशवमेव हेतुः ॥ कमलकमित्यत्राप्यर्थे कम् ॥ सम्पदञ्जसा
तत्त्वेन वर्तते इति समञ्जसमिति ॥ अञ्जसा तत्त्वतूर्ण्योरिति विश्वः ॥
यञ्जु जल्पितमिति पाठे मञ्जु मनोहरम् ।

११-१८. अत्रैकाकिन्या एकमात्रस्वरूपायाः । आदायुषस्थितो-
यास्तमितो महोत्सवो यत्र सः । अभिनवेत्यादि । अभिनवे रागेनुरागे
रस इच्छा यत्र । यद्वा । अभिनवरागो नूतनासक्तो रसः शृङ्गारो यत्र । क्व
कौतुकं हर्षो नर्मोत्सवो वा यत्र । सोयं भवतोर्युवयोः परिष्वङ्ग आलिङ्गनं
निपतिर्देवं सैव महावात्पा तथाभिहतः । लवली ललाभेदः । लवङ्गो वृक्ष-
भेदः । तयोः परिष्वङ्गः संपर्क इव । अभिनवौ लौहित्यरसौ यत्र सः । रस

१ आकाशे before अपि च A. E.; C. N. om. पुत्रि. २ रुचिर for रु-
दिन N.; कुटुम्ब A. N. ३ °दसमञ्जसमञ्जजल्पितं तत् A. °दसमञ्जसमञ्जमु-
जितं ते E. ४ मदयन्ति कालवञ्जितं for इतरे A. E.; इतराः N.; C. N. om.
सासम्; आकाशे after सासम् A. E.; गुहचन्द A. ५ N. om. गदा; सुकु-
मारस्त C.; C. om. सरीरस्स, सरीरस्ताभं A.; दुन्देभ C. शक्ति देव E. को वा
दे सरीरभगस्त विहङ्गनिजासगरिणसो N.

रिणामो एकलिभाए उषणदो । महाभाभ माहव उपस्थित्थमिदम्-
हसभो दे जीवलोभो संवत्तो । (क)

१५ काम० । सविशेषखेदेम । हा वसौ ।

अभिनवरागरासीय भवताः कृतकौतुकः परिश्रद्धः ।

लघुलीलवद्वयोरिव नियतिमहावात्याभिहतैः ॥

लघ० । सोद्वेगम् । हृदास वज्रमय सन्वहा णिसंससि
हिभभ । (ख) इति हृदयमाहृत्य पतति ।

२० मद० । सखि लवङ्गिणं न भणामि क्षणमेतत्तत्रं वि द्राव सम-
रसस । (ग)

(क) हा प्रियसखि सुप्रसन्नमुखचन्द्रसुन्दरि क गतासि को वा
शिरीषकुसुमसुकुमारस्य ते शरीरस्य दैवदुर्विनयपरिणाम एवाकिन्या
उपनतः । महाभाग माधव उपस्थितास्तमितमहोत्सवस्ते जीवलोभः
संवत्तः ।

[ख] इताश्च वज्रमय सर्वथा नृशंसमसि हृदय ।

[ग] सखि लवङ्गिके ननु भणामि क्षणमात्रमपि तावत्तमाश्वसिहि ।

भारता । कृतं कौतुकं कुतूहलं द्रष्टृणां येन सः ॥ रागोनुरागे लौहित्य
इति विश्वः । शृङ्गारादौ द्रवे चापीच्छायामप्ययं रस इति धराणि ।
कौतुकं त्वमिलाषि स्यादुत्तरे नर्महर्षयोः । कुतूहलेपि तत्प्रोक्तमिति मेदि-

१ अंकलिभाए A. अंकलिभाए E. एकलाए E.; उषणदो A.; हा before
महाभाभ C. N.; महाभाभ B. महाभाग E.; उपस्थि A. E.; उपस्थिमिद C.
उपस्थिमिदमभमहसुतो जीवलोभो N. २ B. om. सविशेषखेदेम ३ रागरासीय B.
४ वात्यथा विहतः A. E. N. ५ सखि B. N.; हा हृदास B.; सन्वहा A. E.;
णिसंससि A. C. निराससि E.; इद before दिभभ. इ सखि before सखि

लव० । सति किं करोमि दृढवज्रलेपपटिवद्गुणित्वं विभ जी-
विदे ण मं परिच्छादि । (क)

काम० । वत्स मालति जन्मनः प्रभृति बलुभा तं लवङ्गिका त-
त्किंमज्जिहानजीयितां वराकीं नानुकम्पसे ।

इष्टं हि । उज्ज्वलालोकया स्निग्धा स्वया त्यक्ता न राजते ।

मलीमसमुखी वर्तिः प्रदीपशिखया यथा ॥

कथं च कल्याणि कामन्दकी त्यजसि नन्वकस्मिन् मदीयवीथ-
रोष्मणैव ते प्रगुणीकृतान्यङ्गानि ।

[क] सति किं करोमि दृढवज्रलेपप्रतिबद्धनिश्चलमिव जीविन न
मां परित्यजति ।

नीकारः ॥ तदिहाचेतनोष्मया तयोऽपि बालयोर्वृक्षविद्याह इव यया
विवाहोपकारि दैवेन स न सोढ इत्युक्तम् । दैवान्तरणयनान्निपतेर्वा-
त्यया सह रूपकम् । अत्र नृशंसं नाशकम् ।

२२. अत्र प्रतिबद्धं घटितमत एव निश्चलम् ।

२५-२९. उज्जिहानमूर्ध्वं गतम् । कण्ठोपभयमिति यावत् ।
उज्ज्वलेत्यादि लवङ्गिकामुद्दिश्य । स्वया त्यक्ते न शोभते प्रदीप-
शिखया त्यक्ता वर्तिरिव दशेव । उज्ज्वल आलोको दर्शने यस्यास्तया ।
शिखापक्ष आलोक उद्द्योतः । स्निग्धा प्रीता । स्नेहवती दैत्यादियोगात् ।
मलीमसं म्लानं मुखमाननं यस्याः सा । मलीमसं दग्धतया श्यामं मुखमग्रं

१ मदर्भात् for सति N.; करोमि A. N.; दृढ for दृढ C.; लेप E.;
पटिवद् B. पटिवद् N.; B. om. विभ, व C. मम A. E. for विभ. २ ० विभं
N.; N. om. सं. ३ जन्मतः प्रभृति A. आ जन्मतः प्रभृति दृढमतमा ते B.; दुर्लभ-
तरा for बलभा N. ४ एतां A. एतां C. E. after किम् ; वराकीं नानुकम्पसे
C. ५ A. E. om. च; जयसि A. E. परित्यजसि C. for जयसि; नीरोष्म E.
E. नीरोष्मोष्म N.

३०

स्तन्यत्यागात्प्रभाति सुमुखी दन्तपाञ्चालिकेय

क्रीडायोगं तदनु विनयं प्रापिता वर्धिता च ।

लोकश्रेष्ठे गुणवति धरे स्थापिता त्वं मयैव

स्नेहो मातृमयी सप्रतिक्रियतेन युक्तस्तथापि ॥

सर्वैकव्यम् । वैन्दुमुखि सप्रति निद्राशास्मि ।

यस्याः सा च । प्रगुणीकृतान्यमृकृतानि । उत्पन्नानन्तरं नाडीनां शुद्ध-
द्रव्येणर्जुकरणात् । यद्वा । प्रगुणता पुष्टिः ।

३०-३३. स्तन्येत्यादि । तेन हेतुना मातुः सकाशादधिकः
स्नेहोयं मयि तव युक्तः । यद्वा । तेन हेतुनायं वियोगस्त्वव युक्त इति सो-
लुण्ठम् । यतः स्तनपानत्यागादारभ्य क्रीडायोगं खेलम् । यद्वा । क्रीडा
कला योगो विद्याप्रयोगस्तं प्रापिता । ततः पश्चाद्दिनयननौदर्यं प्रापिता
वृद्धिं प्रापिता च । दन्तपाञ्चालिकेव दन्तमयकविमपुत्रिकेव । जनेषु
श्रेष्ठे शोभादिगुणयुक्ते जामातरे त्वं स्थिरीकृता । परिणयात् । मयैव
न तु पित्रादिनेत्यर्थः । बाल्य एव कान्तिमत्त्वात्सुमुखीयुक्तम् ॥ पाञ्चा-
लिका पुत्रिकापामिति विश्वः ॥ पाञ्चालिकापि क्रीडादिकं कार्यत इति
प्रसिद्धमेव । विद्याभ्यासो बाल्य एव स्त्रीणाम् । यदाह ।

बाल्येधीयीत विद्यां स्त्री कामशास्त्रादिकं पुनः ॥

पुरुषगुणा अपि भरते ।

शोभा विलासो माधुर्यं स्वेयं गाम्भीर्यमेव च ।

ललितौदार्यतेजांसि पौरुषेया गुणा अपि ॥

३४-३८. करुणस्नेहाद्विरुधता । अकारणेत्यादि । विगतभाग्यया
मया तव पुत्रो न दृष्टः । क्रीडाशः । अकारणेनालक्षितहेतुतया स्मरमी-

१. प्रभृति सुखिनो वत B. २. ब्रह्म for मयि B.; तथा for तव E. ३. ना चन्द्रमुखि
N. ४. शान्ति E.

अकारणस्मरमनाहराननः

३५

शिखाललाटापितयोरसर्वपः ।

तथाङ्गशायो परितृप्तमायया

मया न दृष्टस्तनयः स्तनधरा ।

लव० । भवति प्रसीद नीसहस्रि संपदं जीविदुःखहणेन । साहं
 इमादो गिरिसिर्हादो अत्ताणभं अवशुण्णं पिण्डा भविस्सं । ४०
 तदा मे भवति आसितं करेदु जेण जम्भन्तरेपि पिअसाहिं
 पेक्खिस्सं । (क)

[क] भवति प्रसीद निःसहस्रि संपदं जीविनादुःखेन । माहम-
 स्वाहिरिशिखरादात्मानमवशुण्यं निवृत्ता भविष्यामि । तथा मे भवत्य-
 शिवं करोतु येन जम्भान्तरेपि प्रियसखीं प्रेक्षिष्ये ।

पदसंन मनोज्ञं मुखं यस्य सः । शिखायां ललाटे च दत्तमेतसर्वपः ।
 एतसु रसायै । कोटि सुप्तः । स्तनपायी च ।

२९-४४. अत्र जीवितेति । तां विना जीवन्मनहंमिति भावः ।
 निर्वृतेति । मरणे तद्वियोगदुःखापनयादिति भावः । उक्त्युक्तेति ।

१ शिखाललाटा० C; शिखरः for संधिः G. २ तवांगमार्गं E. तवाङ्गमार्गं A.
 ३ मद० for लव० N; न सहस्रि B. N. असमयादि C. for नीसहस्रि; जीव-
 नुवहणे A. जीवणुवहणस्स E. जीवितुवहणसहसेण C. जीविदं दुःखहणं N; वा
 for साहं A. ४ शिखरादौ C. गिरिसिर्हादौ E. गिरिण्यगदादौ N; अत्ताणं B.
 N; अवशुण्णं N. ५ ता before तदा C; तथा E; आसितं करेदु A.
 आसितं पसादीकरेदु B. आसितं करेदु C. E; N. om. तदा मे-पेक्खिस्सं and has
 instead प्रयातादात्मानं देवुकामा; वि for वि E; दा after वि C. E; ० तदा
 A. B. C. N. ६ प्रसीद twice Com; ० मेन तदस्याहिरि Com. ७ पातयिस्स
 for भवशुण्य Com; आशीःप्रसादं for भागिषं Com. ८ यथा for येन Com.

काम० । ननु लवङ्गिके कामन्दक्यपि नातः परं वत्सावियोगेन
जीविष्यति समश्वायमुत्कण्ठायां आशयोः ।

४५ किं च । संगमः कर्मणां भेदाद्यदि न स्यान्न नाम सः ।

प्राणानां तु परित्यागे संतापोपशमः फलम् ॥ ७

लव० । जहा तुह्ये आणवेध । (क) उत्तिष्ठति ।

काम० । सर्वस्य वीक्ष्य । वत्से मदयन्तिके ।

[क] यथा यूयमाज्ञापयथ ।

जन्मान्तरे तां द्रष्टुमीत्युत्कण्ठा ममापीत्यर्थः । तत्कार्यं यथापि स्वतो-
सिद्धतया स्वप्नाशीर्दातव्येति भावः ।

४५-४६. संगमेत्यादि । कर्मणां वैचित्र्यादस्माकं मालत्या सह
संगमो न स्यात् । अनागमो निर्युक्तिको यत्र सः । मालत्या मम च
कर्मणां साम्यं मानाभावाज्जन्मान्तरे संगमो निर्युक्तिक इति भावः ।
तर्हि प्राणत्यागेनालमत आह । प्राणत्यागः पुनस्तापशान्तिफलकः ।
तथा च तदर्थं स क्रियत इति भावः । संगमाभावे तु मानम् ।

मृतेऽपि मानुषः शक्तो नानुगन्तुं मृतं जनम् ।

जायावजं च सर्वस्य याम्यः पन्था विमिश्रिते ॥

इति स्मृतिः ।

४९-५६. भाविवाक्यमुन्नायाह किमिति । अत्राग्रेसरी मरणे
प्रथमा । अवहिता मर्तुम् । [लव० वा०] अत्राहं प्रिय इत्याशयः । अत्र वशं
बुदायता । ते वचो न करिष्यामीत्यर्थः । निश्चितं निश्चयः कृतः । स्वगतं

१. N. om. काम० । ननु लवङ्गिके-आणवेध । उत्तिष्ठति; B. om. ननु; काम-
न्दक्यापि A. E. २ जीवितव्यं A. E.; समानश्वायमानमौत्कण्ठाप्रसंगः B. उत्कण्ठावि-
शेषः C. ३ न स्यादनागमः A. कर्मणां योगात् हि सः स्यादनागमः B. न स्यात्तत्त्वोस्तु मा
C. क्त for स; E. text with G. ४ संतापोपरमः फलं A. E. संगताप-
शमः फलं C. ५ उत्तिष्ठति B. E. om. उत्तिष्ठति. ६ मदयन्तिका for तदमं B.

मद० । किं, आणवेध । अग्नेसरो होहि सि । अवदिदसि । (क)

लव० । सहि प्रसीद विरम एतो असणो दायादणादो । मा एह ९०

जणं विसुमरेसि । (ख)

मद० । सकोपाभिर्व । अपोहि णस्मि दे वसंगदा (ग)

कौम० । हन्त निश्चितं वराक्या ।

मद० । स्वगतम् । गौह मअरन्द णमो णमो दे । (ग)

लव० । भवदि अय उनेव्वं मधुमदीसीतमहाणित्थिन्नमेहलो ९५

महीधरविट्ठो । (क)

[क] किमाजापयथ । अग्नेसरी भवेति । अवाहिनाम्नि ।

[ख] सखि प्रसीद विरमैतस्मादात्मनो व्यापादनात् । मैत्र जनं विरमयति ।

[ग] अपोहि, नास्मि ते वसंगता ।

(ख) नाथ मकरन्द नमो नमस्ते ।

(ङ) भगवति अयमेव मधुमतीतीतमहाणित्थिन्नमेहलो महीधरविट्ठुः ।

गुरुतमीपे प्रियस्मरणस्थायुक्तत्वात् । अयं जन्मानन्दरेण्यः प्रियः स्यादिति तत्कालेस्य स्मरणमिति भावः । अयं मधुमती नदी । सुदृशितं वदन् । विट्ठो निम्नोन्नतप्रदेशः ॥ विट्ठु उन्नते देश इति राजकोशः ॥

१. होह सि ता जाव अवदिदसि A. अग्ने सकामा होहि सि N. ; E. divides this speech as follows:—मद० । किं आणवेध । काम० । अग्नेसरी भवेति । मद० । अवदिदसि । २. ए० A. ; विरम twice N. ; N. om. एतो, एतो C. E. ; अजाणअवावादणादो B. अजणो अणअवावादातो N. ३. २मु C. ४ B. om. इव ; अपोहि N. ; देणास्मि for णस्मिदे E. ; वसंगदा A. E. ५. भगवत् after काम० । A. E. ; हन्त आत्मपथे निश्चितं C. तिनित्थिन्नं B. इव व्यसितं किं वराक्या N. ६. नाथ मअरन्दअ B. ; णमो दे twice N. ७. एव for उनेव्व N. ; मधुमदी B. ८. णिअ A. E. ९. विट्ठो A. विट्ठो B. विट्ठो E. १०. इयमहाणित्थिन्नमेहलो Com. १०. प्रसीद twice Com. ; मा सज्जनं जनं विस्मरिणसि Com. ११. वराक्या Com.

काम० । कर्तृभिदानो प्रस्तुतान्तरायण । सर्वाः प्रतितुमिच्छन्ति ।

नेपथ्ये । आश्चर्यमाश्चर्यम् ।

व्यतिकर इव भीमस्तामसो येद्युतश्च

क्षणमुपहृतचक्षुर्यन्तिरुद्रय शान्तः ।

६०

काम० । विलोकेषु । सादुतद्वयम् ।

कथमिह मम वत्सस्तत्किमेतत्

प्रविश्य मकरन्दः । किमन्यत्

प्रभवति हि महिम्ना स्वेन योगीश्वरीयम् ॥

६५ नेपथ्ये । कथमिति शरणा जनसंसर्गं वर्जते ।

मालत्यपायमधिगम्य विरक्तचेताः

सांसारिकेषु विषयेषु च जीवितेषु ।

निश्चित्य वद्विपतनाय सुवर्णविन्दु-

मभ्येति भूरिवसुवित्यधुना हताः स्मः ।

६६-६९. सकरुणः कश्चिदनेचर आह । मालतीत्यादि ।

भूरिवसुनिश्चित्य निश्चयं कृत्वा वद्विपतनायाभिं प्रवेष्टुं सुवर्णविन्दुं शिर्व
लक्ष्मीकृत्यागच्छति । कीदृशः । मालतीमरणं ज्ञात्वा संसारविषयेष्वैश्वर्यादिषु
जीवितेषु प्राणधारणेषु च यिविकं विवेकशालि । निर्विण्णमिति यावत् ।
चेतो यस्य सः । विरक्तति पाठः सुगम एव । जीवितेष्विति बहुवचनं
प्राणधारणक्रियाणां बहुत्वात् । अधुना भूरिवसुविद्योगे सति हताः स्मः ।

१ मुकुत० C.; इति सर्वाः B. २ ०पुगव N. ३ B. om. तिजोन्य; सादुते
सर्वे च N. ४ पुनर्नेपथ्ये before कथमिह A. ०मिह न वयस्यस्तत्कि० A. ०मिह
वयस्यस्तत्कि० B. ५ योग० A. B. E. ६ समर्थो for संमर्थो A. E. अनानन्दैस्तः
७ जीविते च N. ८ इत्यादि; E.

मदयन्तिकालवृत्तिके । इति मालतीमाधवाणं दंशणमुदयो ७
 इति अच्चाहिदं भ । (क)

कामन्दकीमकरन्दौ^३ । दिष्ट्या । हा धिक्कष्टम् । आश्चर्यमाश्च-
 र्यम् ।

किमयमसिपत्रचन्दनरसच्छटासंगुगणद्वयपातः ।

अनलस्फुलिङ्गकालितः किमयमनभः सुधावर्षः ॥

संजीवनीषधिविषयतिकरमालाकलमिरसंभरम् ।

अथ विधिरशनिशशधरमयूखसंवलनमनुकुरते ॥

नेपथ्ये । हा ताद विरम विरम दंशणसुभाक्षि दे वअणकमलस्स ।

(क) अदिति मालतीमाधवयोर्दंशनाभ्युदयो इतिगुण्युदाहितं च ।

७१-७२. अत्रात्याहितं महाभीतिः । किमित्यादि । अतयः खड्गाः
 पत्राणि यस्य वृक्षस्य । दारकत्वात् । चन्दनरसच्छटा आश्चर्यात् ।
 आसारे वृष्टिः । तपोरेकदावपातः पतनं किमयम् । मूर्खसुगतानर्थ-
 श्रयणादसिपत्रपातः । मालतीमाधवयोर्जीविनाञ्चन्दनरसासार इति भावः ।
 किमयं मेघहीनोमृतवर्षोमिस्फुलिङ्गमिश्रः ।

७६-८१. समित्यादि । संजीवनीषधेर्विषस्य च व्यातिकरं
 मेलकं तेजसस्तिमिरस्य च मेलकं वज्रस्य चन्द्रकारस्य च मिलनं

१ अच्चाहिदं before इति C.; A. om. अचि; सहि for अचि B.; माध^० C.;
 मङ्गलतो for °मङ्गलतो A. °मङ्गलतो N.; वादो before अचि E. २ B. om.
 अचि; B. E. om. अ. च for अ C. ३ सर्व्व after ° रन्दौ A. E.; A.
 E. om. दिष्ट्या; कष्टं भीः कष्टम् for हा धिक्कष्टम् N. ४ कयमयम् for किमयम् B;
 छटासिपत्रयुग C. °सारफेणुम् A. B. E. ५ अचि च before संजीवनी^० B.
 ६ A. B. om. one विरम; विरम अनुभाक्षि दे वअणकमलदंशणं संभावेहि मं पसीद
 कं मरु काञ्चनारो N. दंशणसुभाक्षि B. दंशणसुभाक्षि C. दंशणसुभाक्षि E.
 ७ महीमवी for मङ्गलतो Com.

पसीद सभावोहि मं । कथं मम कारणादो समस्तलोभालोभन्तराल-
० विवेकादाणिमलकुलेकमङ्गलपदीवभूदं अत्ताणशं परिचुभसि । मय
उणं अणज्जाए गिरण्कोसा तुह्ये त्ति संभाविदं आसि । (७)

काम ० । हा वत्से

जन्मान्तरादिव पुनः कथमपि लब्धसि यावदयमपरः ।

उपराग इव शशिकलां कैवल्यितुमुपस्थितोनुग्रः ॥

इतरे । हा पिअसहि । (४)

[क] हा सात विरम विरम दर्शनीतुकारिम ते वदनकमलस्य । प्रसीद
संभावय माम् । कथं मम कारणात्समस्तलोभालोभान्तरालविख्यातनिर्मल-
कुलेकमङ्गलपदीवभूतमात्मानं परित्यजसि । मया पुनरनार्यया निरनु-
शा पूयामेति संभावितमासीत् ।

[ख] हा मिअसहि ।

विधाताव सदृशीकरोतीत्यर्थः । आर्याच्छन्दः । अत्र लोको जगत् । भूलोकः
स्वर्गः । तयोर्मध्य इत्यर्थः । मङ्गलं श्रेयः । अनार्यया बालया । निरनु-
कोशानिर्दयाः । नन्दनाय दानोपक्रमात् ।

८३-८९. जन्मेत्यादि । उपरागो राहुग्रहः । मया
कुण्ठपक्षाज्जन्मान्तराच्चन्द्रस्यैका कलोपलभ्यते तां च कवलयितुं राहुप-
स्थितस्तथावाचकीनमिदं वृत्तान्तस्वरूपमिति भावः । प्रमुग्धां पितृशोकज-

१ पसीद twice C; कथं A. E; च after कथं B; समथ A. C. E;
लोभालोभन्त A. लोभाभन्त E. २ विखलत B. विमलत C. विखलत N. for
विवेकादा; निमलकुलगल N. निमलकुलगल C; पदीव A. E; अत्ताण N.
३ जालिद after उण C; अलज्जाए for अणज्जाए C. N.; गिरण्कोसा तुह्ये
परिचुभसि for गिर-भसि N. ४ रादिव E; लब्धसि मीरु मयदय A. C. E.
५ कवलयितुम् B. N. कलयितुम् C. for कलयितुम्. इलव. ० for इतरे
A. E. इतरे B. N.; E. om. हा; पिअ B. ० संदर्शनसमयतुकारिम Com.
for विवर्णत Com.

ततः प्रविशति प्रमुखा मालती धारयन्माधवं ।

माध० । कष्टं भोः कष्टम् ।

एषा प्रवास कथयत्यतीत्य याता पुनः संशयमन्यथैव ।

को नाम पाकाभिमुखस्य जन्तुर्द्वाराणि देवस्य पिश्यातुमीष्टे ॥

मक० । सहसोपसृत्पमाधवं प्रति । सखे अथ सा योगिनी क ।

माध० । श्रीपर्वतादिहाहं सत्वरमपतं तथैव सह सखः ।

करुणधनेचरवचनादनन्तरं तां न पठयामि ॥

काभन्दकीमकरन्दौ । सप्रणयमाकाशे । प्रहासो पुनश्चायस्य नः
किमर्थमन्तर्हिवासि ।

लवङ्गिकामदयन्तिके । सहि मालदिणं भर्णामि सहि मालदि ति ।
सौत्कर्षम् । भवद्वि परिज्ञाहि चिरगिरुदणीसासणिष्करं
नितमोहाम् । अनर्थपरंपरायोगादतिकष्टम् । एषेत्यादि । इयं मालती
प्रवासमतीतापि राक्षसीहस्तमतिक्रान्तापि पुनरन्यथैव कथं संशयं प्राप्ता ।
पि तृशोकात् । अत्रोपपत्तिमाह । फलदानाभिमुखस्य भाग्यस्य द्वाराणि
मुखदुःखोपनयनानि निवारयितुं को नाम जन्तुरीष्टे तमर्थो भवति ।
अपि तु न कोपीत्यर्थः ॥ प्रवासः परहस्ये च परदेशेऽपि कथ्यत इति
नानार्थः ॥ नामानवच्छ्रुतौ । द्वाराणीति बहुत्वेन निवारणेशक्यतोका ।

९१-९६. श्रीपर्वतादिति । श्रीपर्वतादहमिह सत्वरमतिशीघ्रम-
पतमागतोस्मि । तथा मालत्या सह । करुणाप्रधानवनेचरवचनादनन्तरं

१ मुग्धा B. N. २ का नाम A.; जन्तुर्द्वाराणि B. C. ३ सहसोपसृत् ।
क सा योगिनी B. मक० । सखे क सा योगिनी N. ४ श्रीपर्वतादहं सत्वरमागतितस्तथैव
A. E. श्रीपर्वतादहमपमंवरवान् तथैव C. श्रीपर्वतादुपगतामनुयातौनयैव सह N.
५ नानादंतरता तां न N. ६ N. om. मय-शे; पुनः परित्रावयैने किमर्थमन्तर्हिवासि
दिशसि B.; C. om. पुनः; A. E. om. नः. ७ किमर्थमन्तर्हिवासि N. ८ भर्णामि
N.; A. C. E. om. सहि; C. om. ति. ९ सौत्कर्षं for सौत्कर्षम् A. E.;
परिज्ञाहि twice C. परिज्ञागहि for परिज्ञाहि N.

से हि अश्रं । हा अमच्च हा पिशसहि दुये वि तुझे परंपरावसानस्स
कारणं जादा । (क)

का० । हा वत्से मालति ।

१०० माध० । हा प्रिये ।

मक० । हा प्रियसखि । सर्वं मोहमुपगम्य पुनः संज्ञां लभता ।

का० । उर्व्वमवलोक्य । तत्किमेव श्रुतिं पाठयमानादिवाक्-
दादर्शुनिवहः परिस्खलन्नस्मान्प्रीणयति ।

माध० । सोच्छ्रुत्वा । अये प्रत्यापन्नचेतना मालती । तथाहस्याः
भवति विततश्वासोन्नाहप्रणुन्नपवाधरं

१०५

हृदयमपि च स्निग्धं चक्षुर्निर्जप्रकृतौ स्थितम् ।

(क) सखि मालति ननु भणामि सखि मालति इति । भगवति परि-
वायस्य चिरानिरुद्धनिश्वासानिःस्फुरमस्या हृदयम् । हा अमात्य हा प्रिय-
सखि द्वावपि युवां परंपरावसानस्य कारणं जातो ।

तां मालतीं न पश्यामि । मालत्यपायमधिगम्येत्वादि करुणवने-
श्चरवचनम् । आर्याच्छन्दः । सखि मालति ननु भणामि सखि मालति
ति प्रलापक्रमोयम् । अत्र निःस्फुरं चलनशून्यम् ।

१०२-१०८. सौदामिनीप्रभावकृतवृष्ट्याश्चर्यमाह । किमिति ।

मेघाभावाद्दृष्टेराश्चर्यहेतुतयेवकारः संगच्छते । प्रत्यापन्नं पुनरायातम् ।
भवतीत्यादि । अस्या नासा दीर्घश्वासा भवति । चलनादेव । प्रसन्नस्तन

१. वि B; पहण° E. परोप° C; परंपरावसानस्स N. २ जादं B. ३ B.
om. ह. ४. इति before सं C; °मुपगम्य B; A. E. om. पुनः. ५ C.
N. om. उर्व्वमवलोक्य; B. om. तत्; कथम् for किम् C; तत् for एष N;
श्रुतिं पठयमाना इति N; °इवुवहः परि° B; परिस्खलन्नस्मान्प्रीणयति A. E.
भवति विदितः श्वासे नास्ते प्रणुन्न B

तदनु वदनं मूर्च्छाच्छेदात्प्रसादि विराजते

परिणतमिव प्रारम्भेऽऽश्रिया सरसीरुहम् ॥

नेपथ्ये । अविगणय्य नृपं सहनन्दनं

स्वरणयोनतमप्रिमये पतन् ।

सपदि भूविषुदिनिर्वर्तितो

मम गिरा गुरुसमदविस्मयः ॥

माधवमकरन्दौ । उर्ध्वमवलोक्य सहर्षम् । भगवति दिव्या यधसे ।

सा योगिन्यम्बरतो विद्युत्तजलदाभ्युपेत्य यस्याः ।

वागमृतजलासारी जलदजलासारमतिशते ॥

कामः । प्रियं प्रियं नः ।

हृदयमपि भवति । चक्षुश्च स्निग्धं सन्निजप्रकृतिस्थिरं भवति । तदनु तत्प-
श्चान्मुखम् ॥ कर्तुं ॥ मूर्च्छापगमात्प्रसन्नं शोभते शोभया सर्वतो व्याप्तं प-
द्ममिव । परिणतामिति पाठे विकसितमित्यर्थः । विततश्चासौ नारदप्रणय-
धरमिति पाठे दीर्घश्चास्योन्नाहेनोद्गमेन प्रेरितो रतनौ यत्र तदित्यर्थः ।

१०९-११७. अवीत्यादि । तत्क्षणं गद्गाण्यामायो निवर्तते । की-
दृशः । नन्दनसहितं नृपं पादनतमपि तिरस्कृत्याभिप्तमूढे पतन् । गाढ-
हर्षाश्चर्यश्च । सहभावस्य विकल्पात्सहनन्दनमिति । सेत्यादि । सेयं यो-
गिनी भिन्नमेघा संप्रत्यायाति यस्या अप्यं वागमृतजलासारी वचन-

१ परिणतमिव noticed by Com. २ भगव० C.; नृपं ससुदृङ्गणं C.
३ मप्रिमये पतन् N. ४ विनिवर्तितो B. विनिवर्तते E. N. ५ सविस्मयं for
सहर्षम् A. E. ६ सा योगीधरीयं विष० B. सा योगीधरीयं विष० C. सा योगिनी-
यन्त्रितरविष० N.; भुपेत्याः B.; नी for अयं N. ७ मप्रिमये E. ८ सहर्षं
प्रियं नः C. प्रियं नः प्रियं A. प्रियं नः प्रियं नः N., E. om. one प्रियं.

माल० । दिष्टिषा प्रपञ्जजीवितारिम् । (क)

काम० । सेहर्षं सवाप्यं च । एहं हि पुत्रि मालति ।

माल० । कथं भवदो । (ख) इति पादपोनिपतति ।

१२०

काम० । उत्थाप्यालिङ्गं मूर्च्छावर्धम् ।

जीवं जीवितसमाय जीवितं देहि जीवतु मुहूर्तनक्षत्रं ते ।

अङ्गकैरुद्दिनसदृशीतलैः पुत्रि मां प्रियसुखी च जीवय ॥

नाथ० । वयस्य प्रकरन्दं संप्रत्युपादेयो माधवस्य जीवलोकाः सवन्तः ।

मक० । सहर्षम् । एवमेतैत् ।

(क) दिष्टिषा प्रपञ्जजीवितारिम् ।

(ख) कथं भवती ।

मृतजलधारा जलधरजलधाराप्यनिकामति । सौहृद्यादिना ततोऽप्य-
धिका भवतीत्यर्थः । अत्र चिरस्य बहुकालेन ।

१२१-१२२. जीवितपादे । हे पुत्रि त्वं जीव । ततो बहुभावा जी-
वितं देहि । त्वं जीवनादन्त्यतोपि ते जीवन्तु । प्रशस्ताः ॥ प्रशस्तार्थ-
कम् ॥ हिमसंवन्यशीतलैर्मां लवाङ्गिकां च जीवय । अत्रातिवृत्तमति-
कान्तम् । सभास्यं योग्यं । कपालेभ्योऽपि । अनया सौदासिन्या कपाल-
कुण्डलोपादुजां मालत्यपहरणरूपं तस्मान्नितरिपतेः सकाशात्कृष्णस-
कटाभिवन्धनेनातिप्रयत्नेन वयमुद्भूताः ।

१ मालतीपादे A. B.; विरक्त after विष्टिषा C.; *रक्त A. B. *रक्ति
N. २ सहर्षकम् C. N.; E. om. सहर्षं च; मालती वति । एहि पुत्रि E.; मे
before पुत्र C.; A. N. om. मालति. ३ रक्त B. N.; A. B. om. रक्ति
लवङ्गिकां रक्ति B.; B. breaks off here; सहर्षः पक्षे A. E. ४ *मा-
य च G. मालतीपादे N. ५ एहि for की A. C. G. E.; C. om. जीवित-
कामं, जीवित for जीवित G. ६ A. E. om. कपालेभ्यः ७ *शीतलं G.
८ *मालतीपादे जीवित C. om.

मदयन्तिकालवज्रके । पिभसहि मनोरहातिकन्तदंसणे संभावोहि १२
भैरवो परिस्सङ्गेण । (क)

माल० । हा पिभसहिभो । (ख) उभे भालिज्जति ।

काम० । वत्सो किमेतत् ।

माधवमकरन्दो । भगवति

कपालकुण्डलाकोपदुत्ततिजनितापदः ।

वयमभ्युदृताः कृच्छ्रान्निबन्धादायमानेया ॥

काम० । कथमधोरघण्टवर्षाविजृम्भितमेतत् ।

मदयन्तिकालवज्रके । भदो भञ्जरीभं पुनरुक्तदारुणस्य परि-
णामरमणोज्जत्तणं विहिणो । (ग)

प्रविश्य सौदामिनी । उर्पसृत्य । भगवति कामन्दकि स एष १३
शब्देरन्तर्नान्तेयासी जनः प्रणमति ।

(क) प्रियसखि मनोरयातिकान्तदर्शने संभावयावां परिष्वङ्गेण ।

(ख) हा प्रियसख्यो ।

(ग) भदो आश्चर्यं पुनरुक्तदारुणस्य परिणामरमणीयत्वं विधेः ।

१३२-१३३. अत्र पुनः शब्दाकारितया पुनरुक्तदारुणत्वम् । प्रावे-
लस्यैव विधेरधुनानुकूलत्वमित्याश्चर्यम् । एहीत्यादि । मालतीरक्षणेन बहु-

१ इतराः for मद-ज्रके N.; माञ्जि after पिभसहि G.; °रहातिकन्त-
दंसणे A. °रहातिकन्तदंसणे G. रहानित्तदंसणे E. रहानित्तदंसणे N.; कंत C.
अस्य C. भदो G. ३ C. G. om. हा. ४ कपालकुण्डलाकोपदुत्ततिजनितापद-
निभगवति E. ५ वयमभ्युदृताः A. G. N.; कृच्छ्रान्निबन्धा° N.; निबन्धेनाय-
A. ६ E. om. वय, वय for वय N. ७ A. om. भदो; भञ्जरीं twice
N.; भञ्जरीं twice N.; पुनरु° A. E. N.; वयमभ्युदृताः पिभसहि A.
N. om. वत्सुय; C. has lost वत्सुय-सौदामिनी. ८ G. om. स; °रहा-
N.; °रहाजनः A. G. १० वत्सुयनेन Com.

काम० । अये भद्रा सौदामिनी ।

माधवमकरन्दौ । सविस्मयम् । कथमियं भगवत्याः पक्षपातस्थान-
माश्रयिण्या सौदामिनी । तन्सर्वमधुना संगच्छते ।

१४० काम० । एहोहि भूरितनूनीवितदानपुण्य-

संभारधारिणि चिरादसि हन्त दृष्टा ।

दत्तप्रमोदमपि नन्दय मे शरीर-

मालिङ्ग्य सौहृदानिधे विरम प्रणामात् ॥

अपि च । वन्शा त्वमेव जगतः स्पृहणीयसिद्धि-

१४१ रक्षविधेर्दिलसितेरतिबोधिसत्त्वैः ।

जनरक्षणजन्यपुण्यनिबन्धधारिके हे चिरेण त्वं दृष्टासि । अतो हेतोस्त्वमे-
ह्यगच्छ । हन्त इष्ये । यमाङ्गमालिङ्ग्य हर्षय । शरीरं कीदृशम् ।
दत्तानन्दमपि मालतीदर्शनेनेति भावः । हे सौहृदाश्रये नतैर्विरम ।
त्वमेव जगत्स्या यतः ।

१४४-१४७ तदेवाह । वन्द्यत्वादि । त्वमेव संसारस्य नमस्या ।
एवंविधैर्विलसितैराकाशक्रमणरूपैर्वा श्लाघनीयसिद्धिस्त्वं यतः ।
कीदृशैः । बोधिसत्त्वा जीमूतवाहनादयः । तानप्यतिक्रामन्ति तैः ।
तेषामेकैकजीवनाच्चया त्वनेकजीवनादतिशय इति भावः । यद्वा । बोधिस-
त्त्वो बुद्धविशेषः । तदतिक्रमयार्तिभिः । अनेकपुण्यकारिणात् । यस्या-
स्तव विजृम्भितं चेष्टितं पूर्वपरिचयेन प्रतिबद्धमङ्कुरितं बीजं करणं यत्र
तत् । उद्भूतप्रचुरफलयुक्तं च भवति । तथा च त्वदुपकरणेन कृतार्थास्मीति

१ अये N.; °मिनि N. २ N. om. सविस्मयम्; C. om. कथमियम्; स
after °मियं N. ३ आद्या शिष्या A. °यमाश्रयिण्या C.; यत् for तत् E. N.;
G. om. this speech. ४ भूरितनु A. C. N. ५ चिराय मयसि दृष्टा A.
E. ६ जगता A. जगति C. ७ °रक्षविधेर्दिलसितैः E. °रतिरोधिसत्त्वैः G.

यस्याः पुरापरिचयप्रतिबद्धबीज-

मुद्रतभूरिफलशालि विजृम्भितं ते ॥

मदयन्तिकालवृद्धके । इमं सा अञ्जा सौदामिणी । (क)

माल ० । बाढं । इमाए वलु भअवदीसंघन्धयकखशादिणीए निउभ-
न्तिअ कपालकुण्डलअत्तणो आवसथं उवणीअ भअवदीसिण्ह १५०
निउविसेसं समासासिदस्मि । किं च केसरावलीसादिण्णाणहत्थए इह
आगत्तूण सँजे तुल्ले संधारिदा । (ख)

(क) इयं सर्पिा सौदामिनी ।

(ख) बाढम् । अनया खलु भगवतीसंबन्धप्रतीतिन्या निगम्य
कपालकुण्डलामात्मने आवसथमुपनीय भगवतीस्नेहनिर्विशेषं समाधा-
सितार्थम् । किं च केसरावलीसौमित्रानहस्तपेहामय सर्वे यूयं संधारिताः ।

भावः । अन्यदपि कलमाद्यङ्कुररूपं विजृम्भितं पूर्वप्रतिबद्धबीजमुद्रत-
प्रचुरफलशालि भवतीति ध्वनिः ।

१५१-१५३. अत्र समासादिता प्रापिता । केसरावली वकुल-
माला सौमित्रानं प्रणयचिन्हं हस्ते यस्याः । तथा संधारिता रक्षिता

१ बोध G. रंघि E. for बद्ध. २ विजृम्भिते N.; नः for ते G. ३ सौदा°
G. N. ४ एमाए G.; E. G. om. वलु; A. E. om. संबन्ध; भअवदीणि-
न्विसेसं बद्धवलुवादाए N. ५ कुण्डली A. उवणीअ G. उवणिअ N.; भ after
उवणीअ A. C. E.; N. om. मय-येमं; A. E. om. सिण्ह. ६ सादिदस्मि
G.; भ for च N.; °वलीआदिण्णा° A.; एत्थामदुअ for इह आगत्तूण G. इमाग°
N. ७ सावसेसं भारिदा E. °कारिदिअ C. सँजे संधारिदा तुल्लेणि G.; A. C.
E. om. तुल्ले; after संधारिदा A. has मरणादो सा एसा जीविदथदाहणी सौदा-
मिणी, E. with A. but has सौदा° for सौदा°, C. has मरणादो ता एसा
तादुज्जीविद &c. as in A. R. ८ Com. om. ९ सा. १० मात्मनोवसथ°
Com.; Com. om. स्नेह; समासादिताभिज Com. ११ नयमित्रान Com.;
सर्वे संधारिता मरणायूयं Com.

मदयन्ति कालवज्रिके । सुपसण्णा णो कणिट्ठा भववदी । (क)

माधवमकरन्दौ । अहो नु खलु भोः ।

१५५ अपि चिन्तामणिश्चिन्तापरिश्रममपेक्षते ।

इदं त्वचिन्तितं मन्ये कृतमाश्रयमायया ॥

सौदा० । स्वगतम् । हन्त लज्जयति मामर्त्यन्तसौजन्यभेषाम् ।

प्रकाशम् । भगवति एतत्प्रहृष्टनन्दनाभिनिन्दितेन राज्ञा पद्मायताश्र-

येण भूरि वसोः प्रत्यक्षमभिलिख्य पत्रमायुष्मतो माधवस्य प्रेषितम् ।

१६० लेखमप्ययति ।

काम० । गृहीत्वा वाचयामि । ईदृश्यस्तु वः । परमेश्वरः समाज्ञा-
पयति यथा

(क) सुप्रसन्ना नः कनिष्ठा भगवती ।

मञ्जीवनेनेति भावः । अत्र त्वज्येष्ठा कामन्दकी यथास्माकं सुप्रसन्ना

तथा त्वमपि भवेत्पर्यः । सौदामिनीज्येष्ठत्वादपि भगवत्या गुरुत्वात्तस्या-

भत्यादरसूचनम् । यद्वा । सौदामिन्या एव भगवतीकानिष्ठत्वेनादर उक्तः ।

१५५-१५८. अपीत्यादि । चिन्तामणिरपि चिन्तारूपं प-

रिश्रममपेक्षते । अचिन्तितप्रदाने चिन्तामणित्वव्याघातादिति भावः ।

इदं पुनराश्रयं मन्ये यदार्थया सौदामिन्याचिन्तितं कृतमिति ।

तथा चानुकारोपि नेति भावः । अत एवात्यन्ताश्रयम् । नन्दने प्रहर्षो

मकरन्दमदयन्तिकानुरूपघटनात् ।

१६३-१६८. वरगुणानाह । श्लाघ्यानामिति । यदिह त्वयि जा-

मातर्यत्यर्थं प्रीतोस्मि तेनेयं मदयन्तिका तव प्रीत्यै त्वत्प्रीतिं कर्तुं भवतः

१ इतराः for मद-जिके N. २ परिपह [or भ्रम] मपेक्षते N. ३ इदं लकु-
तमन्येन कृतमश्रयमचिन्तितं A. E. इदं त्वकृतमन्येन कृतमा० G. ४ माधवं औ-
ज्ज० A. E. ५ A. E. om. यत्रम् ; भस्मजो for आयुष्मतो E. ६ इति पत्र-
मप्ययति A. लेखपत्रमप्ययति E. इति लेख० G. ७ N. om. स्वस्वस्तु-यथा.

श्लाघ्यानां गुणिनां धुरि स्थितवति श्रेष्ठान्वये च त्वयि

प्रत्येकस्त्वयसने महोयसि परं प्रीतोस्मि जामातरि ।

तेनेयं मददन्तिकाश भयतः प्रीत्यै तव प्रेयसे

१६५

मित्राय प्रथमानुरागजटितौल्यस्माभिरुत्सृज्यते ॥

माधवमुद्दिश्य । वत्स श्रूयताम् ।

माध० । श्रुतम् । ईदानीं सर्वतः कृतार्थोऽस्मि ।

माल० । दिडिभा दानिं अवहदं दिभभस्स आसकु-

सल्लं । (क)

१७०

लव० । संपदं निरवसेसं माहयसिरिणो मालदीपं अ फलिदा

मणोरहा । (ख)

(क) दिष्टवेदानीमाहृतं हृदयस्याशङ्कशाल्यम् ।

(ख) साम्प्रतं निरवसेसं श्रीमाधवस्य मालव्याश्च फलिता मनोरथाः ।

प्रेयसे मित्राय सुहृदे मकरन्दयाद्यास्माभिरपि दीयते । पूर्वमनुरागेण दत्ता ।

प्रीतिहेतुमाह । सञ्चरितानां गुणिनां च गणनीये स्थिते प्रशस्तवंशे ।

पाठान्तरे स्वातवंशे । प्रत्यस्तं त्वितं व्यसनमशुभं यत्र तत्र । सा-

त्तिशये । प्रत्युत्पन्नमदायति पाठेभिनवोत्पन्नबुद्धौ प्रतिभाषर्तात्यर्थः ।

कृतार्थता नृपनन्दनाविरोधात् ।

१६९-१७२. अत्रैतादृ इदानीम् । आशङ्क्य विरोधादिविषया ।

मर्मभेदिताच्छल्यम् । अत्र श्रीमाधवस्येति प्राकृते पूर्वनिपातान्वयमत्वात् ।

१ °न्येति त्वयि A. E. श्रेष्ठान्वयेति त्वयि N. २ प्रपुन्यजमनी noticed by Com. ३ वटिना यावमा° E. ४ सरपे after वटिदय N.; भुनं भुनं for वत्स श्रूयताम् N. ५ इदानीमेव कृतार्थः सन्तोऽस्मि G. ६ एनादे A. संपदं E. for दानिं, C. om. दानिं; अवहदं A. गदं E. वनगदं G. for अवहदं; दिडिभा एदं वि दाव अवगमं दिभभस्स N.; पी before दिभभस्स A. E.; संका for आसकु G. ७ गिसेसं for निरवसेसं C. E.; C. om. भ; सगं after भ A. and before भ E.; फुरिदा for फलिदा E.; °रहा G. निरवसेस माहास्स मणोरहा पूरिता N. ८ °वृत्तं नी हृद° Com.

भक० । पुरोवलोक्य । कथमवलोकितानुद्धरक्षिते कलहंसकेन सह प्रमोदिनिर्भरं नृत्यन्त्यावित एवागच्छतः ।

७५ ततः प्रविशतोवलोकितानुद्धरक्षिते कलहंसकश्च । विविधं नृत्यं कृत्वा सर्वं उपसृत्य सप्रणामं कामन्दकीं प्रति । जअ भवति कज्जणिहाणे । माधवं प्रति । जअ मअरन्दण-ण माहव पुण्णवन्द दिट्ठिआ वट्ठसि । (क) सर्वे सस्मितं पश्यन्ति ।

ख० । को वा इमस्मिं संपूरितसव्यभारमहसवे न परिहा-
८० ससंपुण्णो होइ । (ख)

(क) जय भगवति कार्पनिधाने । जय मकरन्दनन्दन माधव पूर्णचन्द्र दिट्ठ्या वर्धसे ।

(ख) को वास्मिन्संपूरितसर्वप्रकारमहोत्सवे न परिहाससंपूर्ण-
भवति ।

कलितो मनोरथाः । एतयोरापतिशुद्धविवाहादिति भावः ।
[सर्वथा०] भगवति कार्पनिधाने । अत्र जयेति शेषः । [ख० वा०]
अपि तु सर्वोपात्यर्थः ।

१ G. om. सह; सुप्रमोदं A. सप्रमोदं G. for प्रमोदिनिर्भरं, E. om. प्रमोदि-
निर्भरं; N. om. पुरोवलोक्य and has कथं बुद्धरक्षितानुद्धरक्षितकलहंसाः दूरतः
समुदितानस्मान्नीभ्य तत्रैव हर्षनिर्भरं प्रनृत्ताः for कथमवलोकितानुद्धरक्षितः. २ N. om.
ततः प्रविशतो-पश्यन्ति; ततः प्रविशति अवलोकितानुद्धरक्षितकलहंसाः G.; प्रविशतो
यथानिर्दिष्टे अवलो० C.; कलहंसश्च A. ३ E. G. om. सर्वं उपसृत्य; कज्जणिवाह-
णे C. ४ पुण्णवन्द C. G. ५ सर्वं before सर्वे A.; इति सर्वे सतिरमभं पश्यति
G. ६ इमस्मिं परिपूरितसज्जमहोत्सवे न जच्छदि A. इमस्मिं सव्यभारपरिपूरितमहोत्सवे [ने]
न सपरिहाससंपुणो होइ E. को नाम इमस्मिं महोत्सवे न जच्छदि N.; परिहासपुणो
G. ७ नृपति for परिहा-गति Com.

काम० । एषमेतत् । ^१अस्ति वा कुतश्चिदेवं महाद्भुतं विचित्रम् ।
णीयोऽज्ज्वलं महाप्रकरणम् ।

सौदा० । इदमत्र रमणीयतरं यदमात्ययोर्भूरिवसुदेवराजयोः
चिरात्पूर्णविमितरेतरापन्यसंबन्धात्मा मनोरथः ।

माल० । स्वगतम् । कइं विअ । (क)

१८५

माधवमकरन्दौ । सकौतुकम् । भगवति अन्यथा वस्तुवृत्तमन्यथा
वचनमाश्रयाः ।

लव० । जनान्तिकम् । भअवदि किं पडियज्जिदेव । (ख)

काम० । स्वगतम् । संप्रति मदयन्तिकासर्वभगान्नोपग्रहात्प्रत्य-
स्तशङ्कनाः खलु वयम् । प्रकाशम् । वत्सो न खल्वन्यथा वस्तुवृत्तं यतः १९० ।
श्रावकावस्थायामस्मत्सौदामिनीप्रत्यक्षमनयोर्धृत्तेः प्रतिज्ञावश्यमा-
द्याभ्यामपत्यसंबन्धः कर्तव्य इति । प्रधानप्रकृतिकोयस्तेषां परिहृतः ।

(क) कथमित्र ।

(ख) भगवति किं प्रतिपत्तव्यम् ।

१८९-१९५. अद्भुतमित्यादिनोपगृहणमाह । यदाह ।

अद्भुतस्य तु संप्राप्तिर्भवतादुपगृहणम् ॥ शते ।

प्रकरणं मालतीमाधवाख्यम् । कथमिव । अत्र पित्राशनुमत्या नाहं
दत्ता तत्कथमिषमेवमाहेति भावः । अन्यथेति । चोरिकया वृत्तं वस्तु वि-

१ E. om. अस्ति वा; भूय A. भूतमत्यंत N. for महाद्भुतं; चित्र for विचित्र
C. २ रमणीयान्तरं for रमणीयतरं A. E.; इदं कुत्र रामणीयकं यद० N.; अमा-
त्यभूरिवसु C. G. ३ G. om. चिरात्; चिरात् संपूर्णाय० N.; सम्बन्धान्मनोरथः
A. संबन्धादित्येव मनोरथः N.; G. ends here. ४ एष
after किं A. ५ भगवत्यै N. तथैव E. for स्वगतं. ६ संबन्धेन नन्दनारग्रहात् N.
७ नन्वं for वृत्तं E.; अन्यथावचनमाश्रयाः after वृत्तं N.; यथा for यतः N.
८ सौदामिनीसमक्षं तथैवैतत् N. ९ C. om. प्रधानं; प्रतिपत्तः for परिहृतः A. E.
१० किमत्र प्रतिपत्तव्यं Com.

माल० । अहो संवरणम् ।

माधवगकरन्दौ । आश्चर्यम् । जयन्ति महतां संस्तुतापलापिन्यः

९५ कल्याणिन्यो नीतयः ।

काम० । दास

यत्प्रागेव मनोरथैर्वृतमभूत्कल्याणमायुष्मतो-

हतपुण्यैर्मदुपक्रमैश्च फलितं क्लेशोपि मच्छिष्ययोः ।

निष्णातश्च समागमापि विहितस्वप्नेयसः कान्तया

संप्रीतो नृपनन्दनौ यद्परं प्रेयस्तदप्युच्यताम् ॥

माध० । सहर्षं प्रणमन् । भगवति अतःपरमपि प्रियमस्ति ।

तथापीदमस्तु भगवतीपादप्रसादात् ।

वाङ्मयम् । आर्यायाः सौदामिन्या वचनमन्यया । अमात्यागोचरेणेत्यर्थः ।

[लव० वा०] अत्र सौदामिनीवचनं किरूपमित्याशयः । श्रावकेति

पाठकदशायाम् । प्रकृतिः शिष्टः । [माल० वा०] अहो संवरणम् । अत्र

मन्त्रिणो मयितुरिति शेषः । कल्याण्यो मम संपन्ना यत इति भावः ।

१९७-२००. यदित्यादि । यदायुष्मतोर्वुवयोः कल्याणमन्यो-
न्यलाभरूपं पूर्वं मनोरथैरेव वृतमाकाङ्क्षितमभूत्तपुण्यैर्मदुपक्रमैश्च निःसृष्टा-
र्थदूतीकल्पकपटैः फलितम् । मच्छिष्ययोरवलोकितसौदामिन्योः क्लेशोपि
फलित इति । लिङ्गविपरिणामो योग्यत्वात् । क्लेशेनोति पाटे ताभ्यामेव

१ अहो for अहो N. वगाभस्त after संवरणम् C. २ आश्चर्यं जनयति खलु
महतामयिसंवादिन्यः कल्याणनीतयः N.; महतां विसंयुक्ताप्रतीपन्यः कल्याणिन्यो A.; म-
हतभिर संस्तुतप्रज्ञापिन्यः E. ३ दास माधव A. E. ४ आयुष्मता तत् E. ५ क्लेशोपि
A. क्लेशोपि or क्लेशोपि N. ६ संपूर्णश्च or निःसृष्टश्च for निष्णातश्च N.; च
for अपि A. E. ७ रघु for नृप N.; किम् for यद् A. E.; श्रेयः for प्रेयः
A. E. ८ प्रणमति A. E.; N. om. प्रणमन् भगवति; किम् before अतः N.
अतोपि परं A. अतोपि परमं E.; N. om. अपि. ९ A. E. om. पाद; भरतव-
चं for भग-दात् N.

सन्तः सन्तु निरन्तरं सुकृतिना विप्रस्तयापोदया
 राजानः परिपालयन्तु वसुधां धर्मे स्थिताः सर्वदा ।
 काले संततवर्धिणा जलमुपः सन्तु स्थिताः पुण्यतो
 भोदन्तां धेनवन्धुवान्धवसुहृद्गोष्ठीप्रमोदाः प्रजाः ॥

फलितमित्यर्थः । तथा त्वन्मित्रस्य मकरन्दस्य मदयन्तिकया सह संवन्धो-
 पि निष्णातो निःशङ्कं विहितः । नृपनन्दनायामिषीतो विहितो । अत-
 एव निःशङ्कता । अपरमतः परं यत्प्रेमः शिष्यं कर्तव्यमस्ति तदप्युच्य-
 ताम् । तत्करोमीत्यर्थः ।

२०३-२०६. सन्त इत्यादि । सज्जना निरन्तरं धार्मिकाः
 सन्तु । अत्र हेतुः । विनष्टपापोद्वेकाः । तथा च सतां पुण्यमुज्जृम्भता
 पापं नश्यतामित्यर्थः । राजधर्मे रक्षणादौ सदा स्थिता नृपा भुवं
 रक्षन्तु । वसु धनं दधातीति वसुधेत्यनेन विपुलधनवत्त्वं भुवं उक्तम् ।
 काले वर्षादौ सस्याविरोधि सम्पत्तये व्यापकं यथा तथा वर्षणशीला
 मेघाः सन्तु । अकालवृष्ट्या सस्यानाशात्काल इत्युक्तम् । अत्र हेतुमाह ।
 प्रजानां लोकानां पुण्यात् । प्रजा हृष्यन्ताम् । धनवदो निरन्तरकृतो
 बान्धवानां संबन्धनां सुहृदां मित्राणां गोष्ठाषु प्रकृष्टहर्षो याभिस्ताः ।
 तदनेन प्रशस्तिरुक्ता । काव्योपसंहारोप्यनेनैव कृतः । यदाह ।

वरदानस्य उक्तिर्या सा काव्य उपसंहृतिः ॥ इति ।

लब्धे दुर्लभशासनं सुरगणग्रामश्च कैवर्तिका-

द्विद्यावंशविभूषिते अपि शुभेच्छने उभे धारिते ।

येनायं समभूविजातितिलकश्चण्डेश्वरः पण्डितो

१ शिरी for स्थिराः C. २ वन for वन E.; वद for वन्दु A.; मेग for
 गोष्ठी C.; instead of this stanza N. has the following :—

धीरन्तु सर्वजगतां परहितनिरता भवन्तु भूतगणाः ।

दीपाः प्रयातु शान्तिं सर्वत्र सुखो भवतु लोकैः ॥

काम० । एवमस्तु । इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

मालतीमाधवे दशमोङ्कः ॥

॥ इति मालतीमाधवं नाम प्रकरणं समाप्तम् ॥

मीमांसैकरहस्पतश्चहृदयो दातावदाताशयः ॥ १ ॥

देवेशं सप्तसूत सोयममलं मीमांसकं सत्कविं

सौप्यच्चैरजनिष्ट जैमिनिमते रामेश्वरं सहुधम् ।

सूतं स्मायमापि प्रतीपजयिनं मीमांसयालंकृतं

शुद्धं धीरगदाधरं कविवरं पुत्रं धनित्राशयम् ॥ २ ॥

विद्याधरं वरमजीजनद्वेष धीरं

हीरं जनेषु जयिनं गुरुणोक्तशास्त्रे ।

प्रासूत सोयममलं गुणिनं सुपुत्रं

तं रत्नपूर्वधरमेष जगद्धरं च ॥ ३ ॥

येनापाटि कठोरगोतमाणं [तमगणेः ?] वैशेषिकं खण्डनं

येनाश्रावि सकोषकाव्यानिबद्धं तत्पाणिनीयं मतम् ।

छन्दोलंकरणं च भव्यभरतं येनाध्यगामि श्रुति-

स्तस्यामुष्य जगद्धरस्य कवितुष्टीकेयमुज्जृम्भताम् ॥ ४ ॥

असूत यं रत्नधरोतिभव्योतिभव्यरूपा दमयन्तिकापि ।

जगद्धरं तत्कृतटिप्पणेङ्कः समाप्तिमापदशमोन्वयः ॥

इति श्रीभन्महोपाध्यायपण्डितराजमहाकविराजधर्माधिकारिश्रीरत्न-
धरपण्डितात्मजश्रीजगद्धरविरचितायां मालतीमाधवटीकायां दशमोङ्कः ॥

१ N. om. काम० । एवमस्तु; परिक्रम्य after इति C. २ E. N. om. मालतीमाधवे. ३ समाप्तञ्चैवं मालतीमाधवप्रकरणम् A.; नाटकं for प्रकरणं C.; समाप्तिमगमत् for समाप्तम् E. इति श्रीभवभूतिविरचितं समाप्तमिदं मालती N., N. om. समाप्तम्.

READINGS OF N.—PPL.—168

ACT I.

The Numbers indicate the lines.

३ ककुभो नर्तने शूल. ४ पातु फीकारतयः. ६ शिखा for पुट.
 ७ कटोरकैतकाशिखा. ८ adds the stanza with A.; शाकारि for
 झङ्कारि. ९ अलमलं for अल-रण. १० प्राचीमवलोक्य; मनु-
 दितभूषिष्ठ एव भगवानंबरमणिः । तदुपनिष्ठ. १२ om. प्रणम्य.
 १३ देहि for धेहि. १७ अयं after वास्तव्यो. १८ तत्कि-
 मत्र प्रतीक्षते after समाजः; om. च; विदग्ध for जग. १९ °दपूर्व-
 ण प्रयोगेण वयं विनोदनीया इति; om. तत्किमि-भाव. २० तत्परिष-
 नि०; प्रबंधमवगच्छामः. २२ प्रविश्य नटः for सूत्र०; भाव for मा-
 रिष; om. तत्र; पाननुवर्तते भगवंत आर्यविदग्ध. २३ om. भग-
 देवाश्च. २४ सूत्रधारः for नटः. २५ चित्वा; नटः । भाव कतम-
 स्मिन्प्रकरणे after विदग्धता च. २६ विचिन्त्य before स्मृतं; om.
 तर्हि. २७ om. नटः । भाव; क इव. २८ om. विदर्भेषु; पद्मनगरं
 नाम; ब्राह्मणाः after तत्र. २९ तैत्तिरीयाः for तैत्तिरीयिणः; यापा-
 काराः before पञ्चाग्रयो. ३१ om. स्म. ३२ तत्तन्निर्णयाय भूरि-
 ३४ om. सुगृहीतनाम्नो. ३५ °कंठरपात्मजः श्रीकंठ; पदवाक्यप्र-
 माणज्ञो before भवभूति. ३६ °तिर्नाम; om. जातूकर्णीपुत्रः; नि-
 सर्गसौहार्देन भरतेषु वर्तमानः स्वकृतिमेवं प्रगुणभूषसी°. ४० °त्यते
 मम च कोपि. ४१ after पृथ्वी the following:—तदुच्यतां
 तत्प्रख्यापनाय सर्वे कुशीलवाः यथा संगीतकप्रयोगे वर्णिकापारेगृहे च
 वर्तन्तामिति । कविवर्णनं प्रति तु तेनैवोक्तम् ।

गुणैः सतां मम न को गुणः प्रख्यापितो भवेत् ।

यथार्थनामा भगवान्यस्य ज्ञाननिधिर्गुरुः ॥

४२ om. अपि च. ४६-४९ om. अतो-प्रवर्तन्ताम्. ५० स
एष for एवं; तावद्रूपिकाः सर्वाः for कितु-खलु. ५२ च
for तु. ५४ ततः for किं. ५७ कलहंसमकरंद. ५८ प्रबंध
after तत्. ५९ om. बाढे. ६०-६२ om. इति-ततः; रक्तपटिका-
नेपथ्ये उपविष्टे प्रविशतः; प्रस्तावना । ततः प्रविशति कामंदकी after
प्रविशतः. ६५ om. तयोः; °गिनोरनयोर्भूरि°. ६६. om. वामा-
पित्वा. ७० महं खु; °खेपो. ७१ मेत्त after चीवर्; पाथ for वाद;
पाणउत्ति. ७२ °वदि ईरिसेसु आपासेसु अमच्च; णिभोजेदि; अ after
काहिं. ७३ °वग्माहोहिं; om. पि; णिखिखीअदि for णिउल्लीअदि.
७४ om. ब्रूहि. ७७ om. अपि; यदैव नो; om. वासिनां. ७८ om. च.
८० राजस्य मंत्रिणः. ८१ कुतः after सुविहितम्. ८४ om. ति. ८८
खु for ह. ८९ णिरपेख्ख. ° ९० om. हि. ९४ श्रेयानस्माक. °
९७ °मतिसंप्राय. १०४ सा for यत्. १०५ लुलितलुलितैः. १०६
तदो for जदो; om. अत्तणो; उक्कंटाविणोदकालणं माहव. १०७
°न्दयं; om. तं; om. अज्ज; मंदारिआहत्ये णिखिखत्तं दाव. १०९
om. विचिन्त्य; om. यतो. ११० °हंसस्तां; om. मंदारिकां; om.
घटेत. १११ °मुपोदात्ताय माध°. ११२ महोसवं. ११३ om.
अज्ज; पहादे. ११४ होदि for होदु. ११६ मत्पूर्वशिष्यां. ११७
om. सौदामिणी अहुणा; °सादिअच्चारि°. ११८ कावालिआवदं. १२४
एत्थ for रत्तिविहारिणो. १२५ साहसिअस्स for साहअस्स; अहो-
र°; °हेअस्स. १२६ अंदेवा°; °हावा; आअच्छइ for समाअच्छ-
दि°. १२८ सर्वं हि. १२९ एसो वि. १३० णंदणमहणि; °अंतिअ
अदि समवहोदि. १३१ तं वि; अहिअं for दुदीअं; om. किदं; होदि.

१३२ हि सा for तत्र; तस्याः for मन्. १३४ om. विचिन्त्य. १३६
 इति for उभे. १३७ om. तत्. १३८ तत्तयितव्यः. १४१ गरीपान°. १४३
 मिश्रविष्क°. १४५ "रद्वआवलेवस्त्वविडभमाखित. १४७ इद
 for इमास्ति; खणं for मुहुत्तं; मअरदसहअरं पेखिख°. १४९ om. इति
 —इति. १५० प्रविश्य for ततः प्रविशति. १५१ कथितमेवावलो°. १५२
 om. तत्रैव; इति before परिक्रम्य. १५३ इति निरूप्य. १५८
 om. यथानिर्दिष्टो. १५९ om. माधव । स्वगतम्. १६३ आश्चर्य thrice.
 १६४ "ममृताकृवनादिवासीत्. १६७—१६८ om. मक्त°—मकरंदः
 १६९ om. माधव; धर्माशुः for तपनः. १७१ om. माध°—विश्रुता.
 १७२ om. दृष्ट्वा; कहं णु मअलंद; om. इदं उज्ज्वल; om. वज्र. १७३
 om. से; विधुर for विज्जुरंत. १७४ om. मुहुत्तं. १७५ होदु. १७६
 om. एव. १७७ कांचनपादप°. १७८ om. माधव; om. तिल;
 om. जन. १७९ कामदेव for मदन; "दृष्टमिव भयंत°. १८० अपि-
 त्वमवतीर्णो°; गोचरतां. १८१ माधव । न हि न हि for माधव—इति.
 १८२ om. विहस्य; तत्किमिव नम्रमुग्ध; om. पश्य. १८३ जंतुषु च
 यस्त°. १८४ अपि for च. १८७ ते after कथयाभि; om. श्रूयताम्.
 १८८ इतस्ततश्च for तत्र चेतस्ततः; om. अवलीक्ष्य च. १८९ मधु-
 रमदिरामोदपरिमला°; कल after सकल. १९० om. वकुल;
 भरणस्य रमणीयांगन. १९३ om. अस्मि; मकरकेतनस्य. १९४ बाल
 after मुग्ध. १९५ इत for तत. १९८ कला for सुधा. २०१
 om. सा; om. अधिरल—"दिनीभिः. २०२ तदा before
 तस्याः; om. च. २०३ कस्मिन्नापि महा°. २०५ om.
 अस्याः; मृणाल. २०९ om. पुनर; om. प्रयम. २१० "मंतःकरणमु-
 पसंहृतवती. २११ सर्वथा after बहुना. २१६ om. माधव; सम्य-
 पेक्षश्च. २२१ रश्मावुद्यते. २२२ om. one ततः. २२४ "मिती-

व नाम. २२६ अन्योन्यमेव चतुरेण. २२८ om. स्वगतम्; ततस्ततः
 after नाम. २३० संचरणरणरणायमानमंजीरमंजु. २३१ om. कल;
 किंकिणीरणरणत्कार; प्रतिनिवृत्त्य for परिवृत्त्य. २३२ कोपि कस्या अ-
 पि बल्लभः तिष्ठ°. २३४ om. स्वगतम्; प्रिया for प्राग्. २३५ om.
 आकर्ण्य; एदाणं for कथं; रमणिज्जा°; इत्यिआकहा. २३७ वातिवर्ति.
 २३८ विधममायताक्ष्याः. २४५ किं for तैः. २४९ om. एवं; रसेन
 संनिधिना विधेयी°. २५० पारिप्लवमा°; °पद्मेतु°; वकुलपुष्पदाम्नां.
 २५१ om. मिलित. २५२ वैजयन्तवर्षावरः om. पुरुष; २५४ om.
 तदा च. २५९ सकलकरणानामविषय. २६८ एव; हवे. २६९
 अधिपंगः. २७२ यस्मिन्कामश्च. २७६ काचित्तत् for भवतः; अन्या
 for अन्यतमा; om. बाल. २७८ om. वः सुभनसां. २७९ तस्यां.
 २८० अस्य after कृतार्थता; कलतु निर्माणं रमणीयतायाः. २८१ om.
 विधातुः; नो after एष. २८४ °युक्तयाख्यात°. २८५ एकापत्य-
 रत्नं for प्रसूतिः; इति after नाम; धात्रेयो. २८७ om. सहर्षम्;
 दिङ्मिर्जिदं देवेण भवदा. २८८ om. ता. २९० स्वगतं before
 तां. २९१ याचत for प्रार्थयत; प्रकाशं. ततस्ततः after श्रूयते.
 २९२ अनुपाच्यमानः for अनुसूच्यमानः. २९३ °दवर्तीर्य. २९४
 विहस्तताविषमरचितैकभागामपि. २९५ om. प्रति; प्रसंग for भंग.
 २९६ महापौर; संकुले विध°. २९८ om. हि; प्राक्प्रबंधस्तस्याः;
 °धंगः. २९९ om. एव. ३०० om. कुमार्यः. ३०३ कोप्येष इती-
 रितं च. ३०४ अ for चित्तं; चित्रं दर्श°. ३०६ कलहंस; माधवस्य
 रूपमभि°. ३०७ एव. ३०९ अह. ३१० तर्कः for वितर्कः. ३११
 om. कलहंसक. ३१२ मह for मए; °रिआहत्यादो; om. वि. ३१४
 °लेख्येन° प्री°. ३१५ विणोअणं ति. ३१६ om. माधव. ३२१
 इष्टव्यरूपा भवतो; om. मालती. ३२२ om. तदुपनय-उपनयति.

३२५ दशबुद्धतो. ३२६ °कर्मोपनतजडिम. ३२९ तथाप्य-
वहितोस्मि । ३३० om. विलोक्य; °बंगः. ३३१ निर्माय लिखित;
om. श्लोकः । वाचयति. ३३६ पटाक्षेपेण for सत्वरं; पीरभ for
कलहंसभ; पदानु०; om. उव. ३३७ om. माध—रदौ; सहर्षं
for सलज्जम्; कर्हं; महाभावा; एव for इह. ३३८ एव; om.
उपसृत्य; प्रणमति for पणमामि. ३३९ मक" for उमौ. ३४०
कलहंस. ३४१ गेह इमं. ३४२ मुष्टीत्वा before विलोक्य; om.
कलहंसभ; om. उण. ३४३ अहिलिहिदा. ३४४ जी एव जं णिमित्तं.
३४५ दिष्टिअं दंसिदं भत्तणो सफलं विष्णणं एवा वट्ठया. ३४७ सखि
before मन्दारिके. ३४८ तह तह for महा—इ. ३५० कणादि वादा-
अणं गदेत्ति. ३५१ om. ननु. ३५२ एव before एतत्. ३५३ °म
ण्णादु; °भावो; om. एदं. ३५४ आअरिदं for सुचरिदं. ३५७ मथ्या-
द्धो वर्तते for खरतर—मद्धः. ३५८ प्रविज्ञावः for गच्छावः; om.
इति. ३६२ रेखा. ३६५ प्रच्योत°. ३६८ स्वगतं before अभिहति.
३७२ तत्रभवती for तद—ती. ३७३ आश्वसत्; om. आश्वर्यम्.
३७४ तागित इतश्च पुरश्च पश्चा°. ३७५ एव च वर्तमानां. ३७७
°मासंग. ३८४ श्रीमन्नालतीमाधवीयनाग्नि नाटके for वकु—नाम.

ACT II.

१ एका for प्रथमा; सहि for हला; दुदीआ भभवदी किं वि मंत°.
(आसी. ३ हि for किल. ४ om. ज्जेव्व. ५ om. प्रथ°—किं. ६
om. भभवदीए. ७ मए वि ताव कहिदं जह लवंगि.° ८ om. विविस्ते;
वरिअलिदं before वट्ठदि. ९—१२ om. प्रथ°. । हला—समारुढा.
३ °हावहस संगमकटाए अन्तणं १० om. विवस्ते = १०

सं. १६ अ for च. १७ कालणादो; दारिआं. २० तदो खु for
ता जादो. २१ om. कखु; ताए after कखु. २३ किं वि; एत्थ दसोदि.
२६ om. परिक्रम्य. २७ om. उपविष्टा. २८ om. हुं सहि. २९ सहि
केण for तदो तेण; °हावेण; om. मे. ३० om. इति मालाम्. ३१ कुदो
after सहि; विसमं. ३२ om. कखु; इअं for एता. ३३ om. दाव;
एव्व अवरादासि. ३४ कहं. ३५ om. मुद; तह. ३६ om. पिअ;
सव्वहा. ३८ मंदमारुअण्णचलिअपफुल्ल; पुढमा. ° ३९ वित्थारिदेहि.
४० विइममाण; °मिअ; परिअंतणाविलासुल्लसिअम्. ४१ विभाविदा°
for विडंविदा; सरसंरंभ for सारङ्ग; विअट्ठ आलोअंतो पच्च. ° ४२
एव्व. ४३ आम पिअसहि आम किं दाव. ४४ om. महाभावस्स; एव्व;
संणिहाइणो. ४५ विप्पलंभआ विलासा होदु जहा. ४६ सहावेण्व. ४७
°गीद; °विदा एव्व. ४८ विहस्य after सलज्जम्. ४९ पडिणिवत्तमा-
णजणदासंकले तस्सिं. ५० °रिआघरं; om. कखु. ५३ एदं खु;
°हंसो. ५४ भिवेदइत्तआ. ५५ तेण वि. ५६ पडुणो; हावस्सदि; ते
पिअं. ५८ °आसधज्जन्त; प्पडिच्छंदअं. ५९ om. इति. ६० सह-
लोच्छासं for स-ण्य; वि; अणासासो. ६१ एदं वि; लंभं; om.
ति; संभावीअदि; कहं एत्थ अखख°. ६२ वि; दिस्सदि after वि;
सेस्सुत्तमाश्रित्य for इति-ति. ६३ °जयिन इत्यादि पठति. ६४ महुर-
दाए. ६५ om. लक्खीअदि; मणहरं अ after दारुणं. ६६ अधण्णा
दाओ इणियआओ जाओ. ६७ om. वा; हिअअस्स वा णप्पहवादि. ६८
om. कि; वि दे. ६९ om. सहि; कहं विअ. ७० कालणादो; om. विअ;
ककेलीपल्लवं विअ हिअअं धारंती किलंतणोमा. ° ७१ णीसहा तुमं कु-
त्तुमाउहेण परिहिज्जसि सो वि. ७३ सहि before कुसलं; °हावस्स होदु
मह उण. ७४ om. विसे-सहि. ७६ रोग; for रागं; विसर्पअविरतं.
७७ निधूमं. ७८ अत्त इतो. ७९ प्रभवति च नांवा च भवती. ८० एदं

for ज्वेव; वरोख्ख. ८१ होंदि; पिअसहि after अवि अ; °अणंदर.
 ८२ संदंत्तेण वि सुसमिद्धुद°; पुण्ण for पुण्णिमा. ८३ वावार;
 एव्व संपदं सविसेसदंत्तणादी. ८३ om. भविअ; एत्थ for ता; om.
 पिअसहि. ८५ सिलाह; जीवलोअस्स जं गरुआणुराअस्स. ८६ सारिंसी
 महाभाअ. ८७ °सिणी. ८८ ऐव्व; विलोअंदी दुखवप्पडिदाविद.
 ८९ दूरं विलीअमाणलज्जादुज्जिणअल्लू एत्थ. ९० अयग्गमि; ता
 for तथा; om. वि. ९१ om. भूय. ९३ विधास्सतः. ९७ om.
 अय. ९८ भअवई. १०० विलंवे°. १०२ चिचग्गच्छा°. १०५ om.
 सखे; निजकम्पका. १०६ उत्तरं for वचनं. १०७ पदमोद्वान;
 विधेरप्पनु°; वकुलमालाचिव. १०८ संविधानं तु गमान्पट्टतमुत्तास-
 यति. १०९ om. अंगिरसा. ११० चक्षुषोर्निबंधः. ११५ दहनो-
 न्मादविधुरा°. १२१ om. अथवा; निर्मितप्रिय. १२४ भसृणुबुल्ल-
 केसर. १२७ om. इति. १३० काम० । वत्से महाभाअधेयअन्वताया;
 फलस्य भाजन. १३१ एदं पवित्तं for सुविहिदं; om. एत्थ-वदी.
 १३६ वाहभरथ्थम्भ; प्पडिलग्गणिग्गमं अण्णा°; विअ for जेव्व.
 १३७ कालणं हवि°. १३८ om. ननु. १३९ कहं. १४० त्वमावि
 after अयि. १४३ वैचित्र्यं. १४४ एव्वं एदं अं णंद; °रोधेण; om.
 अमच्चेण. १४५ पडिण्णादा; जुउल्लुइ. १४६ कहं. १४७ आश्चर्यम्
 twice. १५१ सभवाचंदन. १५२ णो for ण. १५४ सच्चं for एवं
 जधा; अण्णहा. १५६ समुपथ्थिदा°; पदणा. १५८ पसीददु भअवदी;
 परित्ताअहि; om. इमादी; जीवन्तर°. १५९ तुह वि; एव्व. १६० om.
 मया. १६१ om. किल. १६२ पुक्खरवसं चारनत्तेया°. १६४ तदपि
 साहसकम्पमनुपदेष्टव्यमेव. १६९ om. सास्सं; वि मह; ति. १७०
 सव्वहा. १७१ माहवो before णं; अस्सथ्थच्चित्तो सो महाणुभावो ति.
 १७३ मां गमनाय. १७४ om. संपदं; °वदीए सआ°. १७५ °हावस्स;

१७६ om. अपवार्य; एत्थ before मे. १७७ जस्ति; एवं after भवदी. १७९ अग्रस्तावनीया मह°. १८० तद्वति आचखितभद्र. १८१ विदमधिपतेर°; om. धुर्य. १८२ om. चक्र. १८३ सातीर्थ्या-
 त्पितैव. १८९ जनातिकं before सहि; om. कषु; °वदीए गाहि°;
 सत्वहा. १९१ किल भवदीए तित्तसआसादो विग्जा°; कदो; तक्काल-
 वेदिणो मंतअंति. १९५ हवे. १९७ °चंद्रवदनः. १९८ °मुहामतरलैः
 २०० तदव; om. सह; °न्वीसकीमधीते. २०१ नामेति. २०२
 लवंगिए after सहि; मुदं कहं महाउलप्पसूदो सो महाभाओ. २०३
 जनातिकं before सहि; महोअहि; °जाअस्त. २०४ om. ति.
 २०५ om. ने--नंतः. २०८ °मुसाती°. २११ वतो सुखं स्थीयता
 for तदु--न्तीति. २१२-२१४ सानंदं स्वगतं for अपवार्य; om. कथं
 --सानंदं. २१५ कहं महाउलप्पसूदो सो; मुहुभागेदं. २१६ महोअहि;
 °जाअस्त. २१७ उणो पेखे. २१८ अव° for लव°; om. अव-
 इदो इदो; एदेण सोपाणमगेण. २१९ अवलोकिते before सधु.
 २२० निसृष्टार्थदोत्तस्य लघू°; कुतः for तथाहि. २२१ रुतो for
 वरे. २२२ वृत्तोद्गातैराप. २२३ स्तुतं महाभायं यद°. २२४ खलु
 for विधि. २२५ om. परिकम्प. २२६ om. ध-म.

ACT III.

१ om. परिकम्प; नाम after अवि. ३ om. उपमृत्य. ४ वि-
 लो; पिडपाणवेलं विसज्जिअ मालदि. ६ om. हुं; गच्छति for पथि-
 दाति. ७ माहवस्त सआसं. ८ om. अ; om. जथा; संकरपुरसंबदं;
 कुसुमाबरुज्जाणं गदुअ. ९ कुज्जणि°; चिट्ठेहि. ११ अवलोइदे
 before किं; तथ्य for तर्हि; गओ for अनुपेसिदो. १२ कियण;

जणणीए for भअवदीए; संकरउरं ममिस्सदि. १३ एव्वं; वट्टदि for वट्टदि. १५ एव्व; आणेइस्सदि. १६ होदि ति; पथ्थिदासि. १७ संकरपुरं एव्व. १८ अदो for तदो; om. ज्जेस्व. २० पओजणे. २१ उत्ततो. २२ विस्संभकहासु. २३ ईदिओ तादिसो; उवारि. २४ मदअन्तिआए परोख्खाणुराओ तह विदूरं आरोविदो जह से मणोरहो. २६ साधु; साधु. २७ सहि मञ्जुमि for एहि—अ. २८ om. परिक्कम्प. २९ प्रविश्य for ततः—ति. ३१ कतिपयाहेभिः. ३२ संप्रति हि. ३३ वाचं for दायं. ३९ om. मायव. ३० with D. ४१ om. स्वगतम्; has the whole passage as on p. 99 with the readings there noticed except पुणो here for उणो. ४४ कोइलकुलकलकलकुल्लिद. ४५ वइअरुहलिअदल; मणहरो; om. मंसल. ४६ ख्खालअचरणसंचरणोवणीद. ४७ बिंदुज्जलंतमुद; मुहअंद. ४८ पपरितो for कयो. पारिस्सज्जदि विअ कुसु^०; ता इदो परिक्कमामो for ता—अ. ४९ om. शति. ५४ om. वट्टा; दिट्ठा for अये. ५७ जात्येन. ६२ कुम्भणि^०. ६३ मयावलम्बते. ६७ विअवरहिंस. ६८ अइ. ६९ om. तथा हि. ७० खंसयति for संश्रयति. ७४ लज्जां नाटयति for लज्जते. ७९ पुवुकुम्भ^०. ८१ om. मया. ८२ द्वितीयं बंधनं. ८४ मदनेशानं. ८९ सामसामं. ९० एदं वि; तुवरावतीए. ९१ उदीरिअं आसी जह अरु^०. ९२ पावदइमशू^०. ९३ कुतः after निश्चयः. ९६ ०न्वासविद्युदिः; मयि after अहो. ९७ शास्त्रे प्रतिष्ठा. ९८ कालानुरोधप्रति^०. १०० तथा for असौ. १०३ मात्रांतरीयस्ता^०. १०५ om. मायव !—मगक्कया. १०६ अविदु^०. १०७ om. कुमारः. १०८ ०स्तपस्वी अनुकंपनीयः । तदिदमधुना. १०९ om. तस्म. ११० तहस before कि; वि for पि; आसंकती भूदाविट्ठा विअ ण आगामि किं पडिबज्जिस्सदि ति for आसकन्तीए—०ज्जिस्सं. ११३ वि for पि. ११४ om. मुह; एव्व. ११५ रावि-

अरासिलि०. ११६ विभाविआणंगवेअणावइअररमणीआ; दुणोदि for
 दुम्मेइ. ११७ णाहिणंदइ कलाओ केवलमिलाअंतहध्ववल्हध्वमुध्वमं-
 डमंडला दिअहाइं गमेइ. ११९ दलिअकुंद. १२० °म्मइ. १२१ अ-
 ण्णं अ far जं च; om. जत्ता; °सवट्ठमुदअपडिवण्णरूपस्स. १२२
 om. भअवदो कामस्स; °लंकारिणो भअवदो मअणस्स तस्स. १२३
 विभममाणुराआणुबंध. १२४ विणिपाअ; °वसस्सत्तलिअचित्त. १२५-६
 कोदूहलुइसिअसइअस्स; पडिहलिअसेअपुलअकंपाणदिअसहोज्जणं पर-
 पुरा°. १२७ °दिअ; दूतहमअणविअंभणुदामदारुणं. १२८ अणु-
 हंती; om. मेत्त. १२९ पमिल्लामदि. १३० तहवि; om. अ; हिअ-
 आणिहितणिण्णिअंत. १३१ मइणी. १३२ जेण पप्फुरिदवअणचंदुज्जलं.
 तदंतमेनिअपंतिकंति. १३३ सोहिअं; °ल्लसिअ; om. कत्त; कपोल-
 पुण्णंतसत्त°. १३४ ईसिअिसमणि°पंदमंथरतारमसिणमुउलाअंत. १३५
 सुंदरणिडालचंदलेहामणहरं. १३६-७ कोमारभावा मोइ. १३८ किं
 च; om. सिसिर; चुंविअ. १३९ दारहारिणी. १४० दंदुरिअवालक-
 दलीदलसअणा संवाहणादिवातार; सध्याणिरंदरोव°. १४१ om. सअ-
 णीए; उणिहा एव्व रअणिआं गमेदि. १४२ कहं; णिदासुहा अपइआ-
 लिअपादपल्लउद्धमंत. १४३ मूलपासविंसंघाडिअणीवींधा उक्खु°. १४४
 णीसासविंसमोसमंतपुलअपसलपओइरोअणिहिद. १४५ °सज्जिआ-
 वग्गिदिट्ठि १४६ °णिपाअविण्णाद; संजाअमोह. १४७ om. अण; °ग-
 लिअ; णीसासज्जिअजीविआसा. १४८ किंकादव्वदामूटं पुडपपध्विअ-
 णिअ. १४९ देव्वदुव्विलसि°; वावारं सहीजणं करेइ. १५० एसा for
 इमेसु; परिपेसलेसु. १५१ दारुणं विडंभिअस्स कोच्चिरं; om. भविस्सदि.
 १५२ अण्णं for कथं; पल्लविद. १५३ °लुव्वेल्लविमल; चंदिउदामवि-
 दलिअ; विभावरी. १५४ om. अ; °सिअदुद्धारापूर; om. जल;
 पक्खा°. १५५ °लिअणहंक्का; °लिअपाडलवउल; om. बहल;

°प्यीदसंकलणमंसला° १५६-७ मारुदधूमाविददसदिसामुहा अणव्य-
कारिणो हेति रअणीपरिमाणा अवि विभसडीए. १६२ विदार्यते.
१६३ अहो स्थाने खलु द्वेदयस्योल्लापो भग° १६९ अ for च;
होदु; अ after एदं. १७० om. दर्शयति. १७१ एव्व; °ग्विभा;
संजीवणं. १७२ om. ति; श्रुतिं भकुलमालां दर्शयति after °सहोए.
१७४ भुवने. १७५ विसदंडकांदपांडुस्तन. १७९ om. पुन-अथि;
रेरे संकरादिवासवासिणो जाणवदा. १८०-१ om. गव्व; संपरिभ;
विचट्टिअलोहपंजमपरिलग्गसंगलिअणिअलीला. १८२ °व्वेलव-
हलुत्तुमं; वैजअंतिआविसमडामरुदाम. १८३ अणक्कमिअ; °तिण्ण-
कवलिआणिअ. १८४ °राधियसंड; कटक्काअनसरपत्तकटिण.
१८५ कंदणे विभडविहंभणुहामदारुणचपेडामोडिअपडिदामिलिदाणेअ.
१८६-७ परिअ; मग्गरोगल्लिगल्लूरणसंदम्मपूरिअमअणअलो भअ-
णडविदाविअणिट्ठाविदासेस. १८८ खुरंप for कसम; पिदालआदि-
दुसंतुगन्तावरोवितवरंगिडरत्त. १८९-९० om. कुविअ; वा पाडिट-
ख्वह गहासत्तिए अत्तणो जीविअ ति; संभ्रांता after प्रविश्य; om.
सत्तासम्. १९१ om. परिता--अध; मइणी. १९२ सहूल्लेण हदविदा-
विअपरिअणा. १९४ सहि before लव°. १९५ om. ससंभयम् ;
१९६ om. माधवं दृष्ट्वा; सहवै सत्ताव्वयं च; om. आत्मगतम् ; om.
ति. १९७ एथ्य एव्व for इद-अव. १९९ °होत्तयानया. २०३
°ममृतवर्षेणिव. २०४ एसो खु after °भाअ; वाहिअरच्छामुहे. २०६
om. the line. २०७ om. जनात्तिकम् ; °झिके; om. हदी हदी-
२०९ om. the line. २१० कामदक्कांमाधवो for माध° ।; om.
अग्ने दृष्ट्वा. २१२ वृत्तमुंडखंडः. २१५ om. the line. २१६ विदूरगाः.
२१९ तदवपा°; संभमात् for पूरुपात्. २२२ om. सभयम् ; हतो.
२२३ om. the line. २२४ om. काम-इर्षम् ; व्यसुरसौ कृतश्चा-

मुना for प्रम-युधः. २२५ om. सानन्दम् ; अच्चाहिदं जादं for
दिहिआ-ज्जादं २२६ व्याघ्र for व्याल; °हारविनिस्तृव. २२८
°वितोयं ताग्यति वत्सो; om. मे. २३१ om. कामन्दकीं प्रति. २३३
om. वत्त; °रोसि वत्स नन्वेहि पश्यामः. २३४ om. परिक्रम्य.
२३५ °माधवीयजानि नाटके तृती°.

ACT IV.

१ °यंतिका मालतीम्पामव°; मकरंदमाधवौ. २ ततश्च after
संभ्रांता; लवंगिका for मालती. ३ °रित्ताअहि; °रित्ताअहि. ४
णिमिसं; विवण्णानुको°. ७ om. वत्सो; वीनयव्वं. ८--९ अपि after
वयस्य; ननु स्वस्य &c. given to माधव. १० om. सहर्षम्; असहै;
पुण्णचदेण. ११ om. सहि लवङ्गिए. १२ om. पाठि°-यअस्सो.
१३ om. मअरन्दो. १४ निश्चस्य; om. वयस्य; om. इति. १५
जीवद्वत्तास्मि. १६ om. पिअं; सर्वे. १७ सहि for हला; एव्व. १८
सहि before जाणिदं; एव्व; जह; एसो; वि for पि. २० अपि. २१
हु for कखु; ण अलारिसेसु optional for अण्णारिसेसु. २२ °धवमा-
ली°; om. वि; °णिओ. २३ महाभावे. २४ इति मकरंदमेव सस्नेहं
पश्यति. २६ °दद्या संदर्शनं; पुनरस्मिन्°. २७ हेतोदैवेन. २९
°स्वरिततरमव°. ३० गोचरामिमामभिजा°. ३१ om. अस्मि; स्वगतं
before विमृशतः. ३३ om. सुदूढदया. ३४ सोयम° for तदयम°;
°दानस्य for °दायस्य. ३५ om. इयं हि. ३७ कारुण्याद्विहितवती.
४१-२ जाणादि महाणुमाओ अअं जणो रमाणिअं मंतिदुं. ४५ om.
the line. ४९ संभावयावः प्रमो°. ५१ सहर्षं मालतीमाश्लिष्य. ५२
°अश्वादिवासेण पंसुकीलादो; om. मे; om. आसी; भइणी असि for

बाहि—अ. ५३ खु for उण; अज्ञाणं before घररस; जाभाति. ५४
om. दिष्ट्या. ५५ आसिज्ञाणं पसादेण; मरिया for फलिदा. ५७ om.
सहि किं; वि for पि; om. अन्य. ५८ om. सहि; "सखिखण एदि
दाणि; om. विवाद; संभावम. ५९ om. the line except उत्तिष्ठ
तः. ६० जह हिअअमरिअउप्पडिवावेअ". ६१ सुंदरपोआविदधीरपेसं
तमणहरा पळय्येति. ६२—३ कंदोहृमंराउच्छविणो दिट्ठिसंभेआ तह मणो
मणोरहणि वुत्तसमाअया एदं वि. ६४—५ om. दिहय्य; मन्विमी पररव-
रमानससंमोहनमनुभवतः. ६८ "मोहानु० for "मोहानु"; मसृणस्य
स्वसिक्कं. ७१ अपवार्य after मद०; "गळिअण; om. ति; एओ;
जाविअप्पआई. ७३ जादि; "णुजलइस्तादे for "णुजलं—ति; om. पुरु-
ह. ७७ निष्कामति for निष्कान्ते. ७८ "मग्ग्याजा उज्जु. ७९ om.
माधयो; च after वत्ता; om. च; om. प्रकाशम्. ८६ प्रकाश after
"युद्धन्तम्; अथ किं for अपि; om. यथा. ८७ दास्यतीति. ८८—९१
om. the four lines. ९२ किं तु before नन्दनाय. ९५ स्वयमेव
मालती दत्तेति संप्रत्येवावेदितं पुरुषेण. ९६ " निष्ठाणं देहिनां. ९७
"हेतवो व्यवस्थास्सर्वया जनानामायतंते सा च. ९८ "नुयायकेव; महा-
राजस्य कन्यका मालती । निजकन्यकाप्रदाने च. १०० "स्तस्मादव्यव-
स्थितमेवैतत् । कथं च. १०५ सर्व before सुष्ठु. ११० om. तथा.
१११ घेत्तण for घेत्तण; तुरिअ आअल्लु ति. ११२ सर्वा उत्थाय परि-
क्रामति. ११३ अन्योन्यम्. ११४ om. स्वगतम्; "वती हि माधवस्य
मालत्या सह लोकयात्रा. ११६ सुखप्रदां ११७ दारुणः परिशिनाष्टि.
११८ अपवार्य for स्वगतम्; महानुभाव लोअ" ११९ एव. १२१
om. स्वगतम्; om. मे. १२२—३ om. वि; परिशिद्धिदो देवहृद-
अस्स दारुणसमारम्भपरिणामो ता कं उवाळभाभि मंदभाइआ. १२५
परिक्रामति for इति—निष्कान्ते. १२६ "मात्रमेव माधवस्य. १२७ स-

व्या after इन्त. १२८ om. इदानीं; १२९ °दण्डदुपायांतरं पश्यामि.
१३० मदयंतिकायां. १३६ न दुर्लभा for सुलभैव; om. भक्तः
१४१ om. मक° and gives the speech to Mādh.; वरदा
for पाप. १४२ परिक्रामतः for परिक्रम्य. १४३ मक° for माध°;
व्यतिकरः for संभेदः. १४५ स्नातमात्रो°. १४९ om. शार्दूल-नाम.

ACT V.

११ उद्धृत for उल्लोल. १५ ग्रंथिवद्भोपि. १८ पताकां. १९ अधो
विलोक्य for परिक्र-च; om. गन्धमाघ्राय; इदं च तत्पुराण. २० रसो-
नरसंगंधि°; धूमैरयस्ताद्विभावितस्य महाश्मशान. २२ om. मया. २३
हि for च; om. अद्य मया. २४ om. नगरे. २५ om. तद्विचिनो-
मि; om. अग्रे. २८ दधत्परिधूसरं. २९ विकट for चरण; मृगांक-
समाननः. ३२ om. अये स; पणायिता. ३३ om. भवतु; यथासमी-
हितं; om. च. ३४ om. तथाहि । संप्रति. ३७ वात्सासंगेन विष्णु°.
३९ om. परिक्रम्य; शुद्धविष्कम्भकः. ४४ वाद्यविषयव्यापार. ४६ अ-
पि for किं; °मुक्तकग्रथित. ४९ तदंगपरिवृत्तिमा°. ५० °मेव ताव-
त्प्रा°. ५१ संभूयैव. ५२ रतिं प्राप्नोति नेत्रो°. ५३ °यादपचितैः. ५५
om. ततु; संदर्शनं नेति स्वरूपोपि न हि विशेषः. ५६ om. साविश-
यः; °लम्बितसंभावित्वात्मनः संस्का°. ५७ °द्विसदृशैः प्रत्य°. ५८ क-
रोति कृत्ति°. ६५ आकर्ण्य before अही; संप्रति वर्धमानकोण°.
६६ श्मशानस्य रौरता । अत्र हि. ६७ मेदुराचनरूपानं.

NOTES.

Act I.

L. 1.—सानन्दम् adv. to विशति. J's other constructions do not appear to be good.

L. 2.—रन्ध्रस्यायममरन्ध्रम् = "the opening of the nostrils," would be the best way of taking such a compound. But since there is no authority for it, it is usual to take it as अयं च तद्वन्धं च though the sense is the same (see Mallinātha on Māgha. VII. 29).

LS. 5-8.—This stanza consists of eight grammatical forms or padas. Hence this नान्दी is अष्टपदी.

L. 7.—Comp. Vikr. Act III. भूवेर्जालनिःसृतेर्जलमयःसंदिग्धवारवताः. The sense is:—the resemblance between the two leads to one of them being mistaken for the other. This is an instance of what is called संशयोपमा by Daṇḍ. and संदेहलंकार by more modern writers.

L. 8 Note.—Synt. con. तडितां कृत्स्नः समूहो यस्य पश्मल्लोपि कृत्स्नः दप इव यस्मिन्कालपक्षा तस्मुररेस्तार्त्तिकं लोचनं वीवतु । आर्चिषा निष्टप्तो यश्चूषा. शशी तस्माद्गलितो यः सुभासारस्तेन शंकारिणौ कोणौ यस्य । "The flame proceeding from the fire in the third eye heated the crescent-crest of Ś'iva and hence drops of nectar fell from it over the corners of the eye and coming in contact with the fire made a hissing noise, पुगारि so called from his having destroyed the three towns of gold, silver, and iron erected by a demon named Māya in the heavenly, ethereal and earthly regions presided over by himself, Vidyaumālin and Tārakāsura. (See Mātaya P.) तर्त्तिकम् means the same thing as तृतीय (Vart. on Dā. V. 3. 16). The fire

from the third eye of S'iva burned the god of Love. The story is common enough. (See Mātsya P., Kum. S.). Hence the epithet मदनहोषणम्. Kāla, (time, death or destruction) is the sacrificer, the universe is the offering and the sacrificial fire that in the third eye of S'iva. This stanza is quoted by S'ār. as from Bhavabhūti.

L. 10.—उदितभूयिष्ठ. Comp. such expressions as अभिरूपभूयिष्ठा परिवर्त्त S'ak. Prologue.

L. 13.—भुर्या उद्योगम् "the power or resources of a leader." Stanza quoted in the K. Pr. to show that the correlative need not be repeated though the relative may be so in the previous clause.

L. 17.—The affix तस्य signifies the agent in the word वास्तव्य. (Vart. on Pāp. III. 1, 96).

L. 25.—"Bold or adventurous deeds (lit. boldness or adventurousness) intended to assist the progress of love (lit. in which is introduced the thread of love)," such as Mak.'s killing the tiger at the end of the third Act and rescuing Mad., and Mādh.'s encounter with Aghor. and saving Māl., both of which strengthen the love of the ladies for the young men and give the latter a sort of claim over their hearts (see pp. 212, 214, 215, 267 &c.). This way of taking it seems preferable to J.'s.

L. 27.—एव renders the sense of the preceding interrogative somewhat indefinite. किमिव "what like" "what sort." Comp. l. 314 p. 341 &c.; किमिव न प्रेम्णैवितमवसरितम् Kād.

L. 28.—J. is wrong in identifying Padmapura or Padmanagara with Padmāvati the scene of the play. Bhavabhūti's native place appears from the description to have been somewhere near Chandrapura or Chāndā in the Nāgapur territories where there are still many families of Marāṭhi Des'astha Brāhmins of the Taittirīyaśākhā of the Black Yajurveda with Apastamba for their Sūtra and in the country to the south and south-east of which there are families of Tāilānga Brāhmins following the

same Veda and Sātra. The river Godāvari must have been at or near his native place, from his description of it as by one familiar with it in the 9th Act of this play (p. 302) and in the Utt. R. Ch. In the former place it is introduced without much natural connection, thus evincing the partiality of a native.

L. 39.—“They know something that is inexpressible” (cannot be described). Inexpressible it may be on account of its being very great or little or nothing. Both the senses seem to be intended, and the expression is used ironically, the poet really meaning to say they know nothing while in appearance he extols their superior knowledge. किमपि, कोपि &c. mean “something unknowable,” “indescribable,” or “unknown,” often on account of its greatness or excellence. Comp. Utt. R. Ch. प्रकृत्युपपत्तिरप्यपारिभाषितः कोपि महिमा स्यात् Act VI. कोप्यपि मन्त्रादिष्वेतदके वैद्वत्तिरकः Act VI. कोप्येष संप्रति नवः पुरुषावतारो Act V. किमपि हृदये कृता मन्त्रयध्वन् Sak. Act I. किमप्यन्तरात्मना स्मरन्निव Kad. Pt. II. &c. &c. Also *infra* pp. 45, 46, 55, 298 &c. Stanza quoted in the K. Pr. to show that both the relative and correlative may be omitted if the context is plain (य उच्यते तं प्रत्येय यत्तः).

L. 42.—Upanishads are the theosophic portions of the Vedas. The term has in recent times been extended to mystic compositions pretending to be ancient but in reality very modern extolling the importance of particular popular gods such as Mallāri or Khandobā. There is extant an Allopanishad or the Upanishad of Allā. The *Sāṅkhya* is a very ancient system of philosophy which considers the whole universe to be a development of an inanimate principle called *Prakṛiti*. *Purusha* or the soul is however distinct from *Prakṛiti* and its effects but the properties attributed to the *Purusha* are purity and intelligence, and all the feelings of the heart are regarded as the products of the inanimate principle. There are as many souls as individuals, and they are eternal. The system does not admit God as the creat-

or and controller of the Universe. It is attributed to Kapila. Yoga is a system which borrows its theoretic portion from the Sāṅkhya with the addition of the doctrine of the existence of God as the deliverer of mankind. In its practical portion it enjoins certain mortifications and processes to which the human body should be subjected with a view to the acquisition of miraculous powers and final emancipation. Its author is Patanjali. (For further information, see notes on ls. 2-5 and 7-8 Act V.).

L. 44.—“Felicity and richness of expression and depth of meaning.”

L. 51.—The caus. of वद् governing two objects, one of them is made to agree with the pass. part. पठिनाः and the other is put in the acc. case.

L. 55.—“The assumption of the character or mask.”

L. 62.—“With red garments on.” नेत्राय is “dress” here.

L. 65.—The expression अपि नाम denotes “likelihood” and is often used when the speaker wishes that the thing would take place. It is therefore equivalent to “Is it likely?” “How I wish it were so,” “How nice it would be if—.” *Infra*, pp. 54, 97, 100, 105 &c. अपि नाम कुलपतेरियमसर्वज्ञैस्त्रयसंभवा स्यात्. S’ak. Act I. अपि नाम दुरात्मा वक्षसे गृहीत. Mudrā R. Act I.

L. 68.—आन्तरज is “knowing the interior or hidden secret of things” rather than of Kām.; because the eye does not tell what passes in Kām’s mind but what the result will be.

L. 69.—There is a double *entendre* on the word वामक, which means the “left” and “unfavourable;” and on दक्षिण्य meaning “the quality of being the right” and “favourableness” “courteousness,” “kindness.” There is a two-fold *viradha* (Dand. p. 298, K. Pr. 10th Uch.) or *viradhābhāsa* (Kuv.) here;—“Though left the eye becomes right” and “though unkind it becomes kind.” The inconsistency is to be removed in the first case by taking

दक्षिण to mean *favourable* or *kind*, and in the latter by taking वाम to mean the *left*.

L. 80.—आन्वीक्षिक्यात्मविद्या स्यादक्षिणास्मदुःखयोः । ईक्षमाणस्तथा तत्त्वं हर्षशोको-
भ्युदभ्यति ॥ Kāman. II., 11 ; प्रत्यक्षपरोक्षाभ्यामीक्षितस्यार्थस्यानु पश्चादक्षिणमन्वीक्षा सा
प्रयोजनं यस्याः सान्नीक्षिक्यनुमानविद्या न्यायदर्शनेनैशेषिकादिका । Com. on Kāman.
II., 7. 1. इमास्तु चतस्तो विद्याः पृथक्प्रस्थानाः प्राणभूतामनुग्रहायोगादिदृश्यन्ते यसां
चतुर्थीयमान्वीक्षकी न्यायविद्या । 2. सेयमान्वीक्षकी प्रमाणादिभिः पदार्थैर्विभक्त्यमाना प्रदीपः
सर्वविद्यानामुपायः सर्वकर्मणाम् । आश्रयः सर्ववर्माणां विशोदशे प्रकीर्तिता ॥ Vāts. on
Gautama's Nyāya S. I., 1.

L. 81.—The scene of the play is laid at Padmāvati. The poet gives us a clue to its position at the end of the fourth Act (p. 153), and again at the beginning of the ninth (pp. 300-302). From these passages it appears that the town was situated at the confluence of the rivers Pârâ and Sindhu, that another river named Lavaṇâ flowed close by and that a fourth named Madhumati joined the Sindhu in the vicinity. General Cunningham identifies Padmāvati with the Modern Narvâr in Mâl-vâ situated on the river Sind corresponding to the Sindhu. There are other rivers in the vicinity of the names of Pârâ or Pârbati, Lun or Nup Nadi, and Mohvar or Malhuvar which answer to the Pârâ, Lavaṇâ and the Madhumati of Bhavabhūti, (Arch. Report 1862-65 Vol. II. pp. 307-308). The identification appears to be generally correct but Narvâr could hardly have been the ancient Padmāvati since it is situated about 25 miles above the confluence of the Sind and Pârbati. The site of the ancient town therefore must be looked for somewhere nearer.

L. 83.—परोचनार्थम् “that he may be seen and liked” (by all people) or with J. “that he may be acquainted with the world.”

L. 84.—कृते need not be understood. The gen. is often used for the dat., or is often governed by such verbs as प्रतिगदयति and in the Prākṛit there is no dat.

L. 89.—निरीक्षतया—“by his indifference” as regards Mādha.

L. 91.—“Whose hearts are open (who can keep no secret) in consequence of their youthfulness.” भाव may be taken as “heart,” “thought” or “feeling.”

L. 105.—J. takes गाढा-लुकिने: as one compound word. It may be divided however as in the text and गाढोक्थ्वा may be taken as a Bahuvrīhi. लुकिने यथास्यात्तथा लुकिने: “unnerved or spiritless in a manner to be charming.” लुकिने लुकिने येन तानि “whose spiritless or unnerved condition is charming” is also admissible and then the idea would be similar to that in पियायः सत्तामं तदपि कमनीयं रगुरिदम्. Śāk. Stanza quoted in the D. R. to illustrate the rule that youthful persons are the causes (विमर्शः) of the love which serves as the basis of शृङ्गाररस. लुकिनलुकिन is the reading there. Also quoted in the K. Pr. as an instance of the doctrine that even terminations sometimes indicate or suggest (व्यञ्जयन्ति) good meaning. Here the termination क् applied to भङ्ग expresses by Pap. V., 3, 76 “sympathy” or “pity” (भङ्गकम्प) and indicates that the limbs have become emaciated, and this emaciation in its turn indicates the greatness of her love-anxiety. लुकिनलुकिन is the reading here, but the commentator Kamal. has noticed लुकिनलुकिन also.

L. 106.—“It must be so since she has drawn” &c. if we read जदो after नदो with D. Then the sentence would end with अहिलिखितं and न would begin another. We should have to take these as two different sentences even if with B. C. we should omit जदो; but then नदो would have no syntactical connection with the following.

Ls. 110-11.—“That it might happen that the picture should go up to Mādh. by this channel, finding an occasion for it” (उपोद्धानेन) i. e. “there would be an occasion for taking the picture” to Mādh. &c. With उपोद्धानाय as our reading, the sense would be “that it might happen that the picture should find its way to Mādh. to begin the work, to bring out or develop the introduction to the work.” It is the reading of B. C. N. which certainly should have been admitted.

into the text according to our general principles, since it makes good sense. भूमिप्रायः, rather of Lav. than of Aval.

L. 117.—समासादिन आक्षेपों मन्त्रनिष्ठता प्रभाती यया ।

L. 118.—S'ri-parvata or S'ri-S'aïla as it is often called is a holy mountain in the Karnul Zillah near the river Krishna about six days' journey, i. e., about 120 miles from Haidrâbâd. The shrine of Mallikârjuna, a form of S'iva, exists on another hill-lock in the vicinity, and the two together were probably designated by the name of S'ri-S'aïla. It is still resorted to by pilgrims. S'ankarâchârya is mentioned by Mâdhava as having gone to the place and worshipped the shrine :—शमितमकान्तरमानः शनकैः सनकोपमोगमच्छ्रेयोदम् ॥ समाधिपटगङ्गे प्रहृतान्नरङ्गे तमास्य तुङ्गे दददौ. शालिकम् ॥ प्रथमद्वयकोजमर्जनं प्रणिपत्यामृतसंवदार्जनम् । प्रमोद स मल्लिकार्जुनं नमरा-मासहं नराजुनम् ॥ (S'ank. Vij. X. 7-12). कापालिकव्रतम्—the vow of a Kâpâlîka. There was a sect of this name (scattered remnants of which still exist) which worshipped Bhairava and Chândikâ, i. e., S'iva and Devi in their terrific forms, and sometimes offered even human sacrifices to propitiate them. The members of the sect renounced the world and gathered round themselves things of the most ugly and revolting nature. They wore garlands of human skulls. S'ri-S'aïla appears to have been the principal scene of their religious feats; though Ânandagiri brings S'ankarâchârya in contact with them at Ujjayint where a discussion takes place in the course of which the followers of the orthodox teacher use muscular arguments. To put down these, the Kâpâlîka invokes Bhairava who presents himself, but S'ankarâchârya succeeds in pacifying him and is commissioned by him to put down heresies. On seeing this, the Kâpâlîkas yield to S'ankarâchârya and submit to be taught by him. Bhavabhûti as well portrayed this sect in the 5th Act. (See S'ank. Vij. nand. p. 188 and Wilson's Religion of the Hindus, Roast's Ed. vol. I. p. 233 Aghoris.)

- L. 121.—चामुण्डा a name of Chandika, the terrific Devi.
- L. 122.—साहसिक = *desperadoes*.
- L. 126.—“She comes every evening”; from S’ri-S’ailla it would appear, for she had miraculous powers.
- L. 132.—तद्विषयसङ्गी is perhaps a better reading. See p. 152, l. 136.
- L. 138.—सूत्रयितव्यः = “Should be planned and systematized.”
- L. 145.—तुलितो मकरध्वजो यस्मिन् येन वा । एतादृशो यो रूपारकेष्वस्व विभ्रमेण
 as in the Com. or, तुलितो मकरध्वजरूपारकेषो येन (मानवेन) स चासौ
 विभ्रमावलि-माहात्म्यम्. This latter is supported by the reading
 of B. C.
- L. 153.—अभिर्वर्तते = “comes hitherwards.”
- L. 154.—शरीरमसौष्ठवम् “his person is not lively or in good
 trim.”
- L. 155.—किं स्वेतम्यान् is the reading of all the Mss. But I
 followed the commentary because तु here makes no sense. I
 have since found तु in N.
- L. 156.—“Youth is susceptible.” Stanza quoted in the D. R.
 as an instance of नयस्फोट i. e. a partial exposition of the feelings
 of the hero.
- Ls. 159-60.—J.’s reading is अचिरम् which is not supported
 by any of our Mss. सुचिरम् is better. इन्दुरिव सुन्दरं मुखं यस्याः सा ought
 to satisfy us. We need not have recourse to an unidiomatic
 Bahuv. to make her more beautiful. व्यपवर्तते = “comes away”
 “returns”; व्यपवर्तते एव गालतैः पुनर्निर्मितास्त्वयोरङ्गः (Utt. R. Ch. Act
 V.) Comp. न च निष्ठादिषु सङ्कलितं निवर्तते मे ततो हृदयम् S’ak. Act III.
 निवर्तः = “breeding,” “manners.”
- L. 163.—Stanza quoted in the D. R. as containing an instance
 of निवर्तयान or working of the चैतन्य or the main principle i. e. its
 causing pain or pleasure to the hero in a manner to advance
 the story.
- L. 164.—विप्रेत Comp. the Marathi विप्रेत “to pine away”

L. 180.—*अपि* hardly means *समुच्चय* here. This use of the expression is similar to that in l. 65, but since it introduces a question and is followed by a verb in the indicative instead of the potential, it cannot indicate the speaker's wish but simply denotes his belief in the probability of the thing. "May it be (Is it not true) that you have &c."?

L. 183.—The Sāṅkhyas and Vedāntins acknowledge the three principles of *Sattva*, *Rajas*, and *Tamas*. Life, knowledge, joy, happiness &c. i. e. every thing that is good, is the effect of *Sattva*, exertion, energy &c. i. e. the active powers, arise from *Rajas* and death, ignorance, sorrow, misery &c. i. e. all evil, is the result of *Tamas*. The qualities and character of a thing depend on the proportion in which the three principles are blended in it. The gods have *Sattva* in a pre-eminent degree; in man the three contend for mastery; the lower animals have the two latter, and in inanimate things *Tamas* is triumphant. *विश्वस्य भावति समः* &c.—Comp. *शम्भुस्येमुहरयो हरिणेष्वनां येनाक्रियन्त सत्तवं गृहकर्तृदासाः* &c. Bh. II. S'r. 1.

L. 189.—*वक्रसितो यो मदिरामोदवन्मधुरः परिमलस्तेनाकृतं यस्यकलं मिलच्छालिषट्कं तस्य संकुलेन* &c.

L. 194.—*मुग्ध* = "pretty" or such as befits children or virgins. The word often means "child-like," "childish," "little" or "pretty."

L. 195.—*महानुभावमकृतिः* = "of a noble form." *प्रकृति* "form" or "make."

Ls. 199-200.—Comp. *स्वयंबद्धं मनसाविधिना कृतं नु S'ak. Act II.* and *भस्याः सतीविधौ वज्रातिरभूज्जन्तो नु कान्तिप्रदः शृङ्गारिकरसः स्वयं नु मदनी मासौ नु पुष्पाकरः* | Vikr. Act I.

L. 203-4.—*महद्भागभवे यत्र | त्वादृशं जन्म यस्य* | or *महता भागभवेन जन्म यस्य* | "I discovered the effect on her of the anguish of love for some very fortunate [youth], effect that had been increasing for many a day."

L. 206.—*A new piece (i. e. newly cut off) of the back of an*

elephant." Stanza quoted in the K. Pr. to illustrate the *anubhāvas* or the effects produced by the *tribhāvas* or causes of *Srīngāra* or love-sentiment.

L. 209.—Comp. एषं मेरे लक्ष्मीरियममृतवर्त्तनैर्नयनयोः Utt. R. Ch. Act I.

L. 213.—आसक should be derived from सञ्ज "to join" and not from सच्, since this latter must admit the augment इ.

L. 216.—अपेक्षा is "connection," "dependence;" अपेक्षया सहितः सम्बन्धः । निमित्ते निमित्तेन वा सम्बन्धे निमित्तसम्बन्धः "depending on a reason." The reading of N. सम्बन्धश्च is preferable, as it states the two things opposed, distinctly; though the sense is the same in both cases. "That it is love and that it is dependent on a reason (of course, external reason, as J. remarks)—this is a contradiction." This and the following stanza occur in the sixth Act of the Utt. R. Ch.

La. 224-5.—Synt. con. अथ भामवलोक्य समन्वयविशेषं लोपमिति सम्बन्धिकास-
रयित्वा ।

La. 230-1.—उत्तरेणाये मत्तकलहंसास्तेषां विभ्रम इवामिरामं यच्चरणसंचरणं तेन क्षण-
क्षणपरमानं मञ्जु यन्मञ्जोररसितं क्षणक्षणायमाना मञ्जुरी ये मञ्जोरस्तेषां रसितमिहो वा
तेनानुविद्धो यो मेखलाकलाभानां कलाकिकुण्ठितारणत्वास्तेन मुखरं यवस्वराद्यथा । मञ्जु-
रमञ्जु and कलायकिकुण्ठि the readings of A. D. N. are equally good
and perhaps easier.

L. 232.—कोपि कस्यचित् "somebody of some body." J.'s remarks on this are very good. कस्या अपि पक्षमः the reading of N. with which B. here agrees for the most part expresses the sense intended, but it is conveyed or suggested in a much better manner by कस्यापि.

L. 235.—समस्तं रसमिहोत्पन्नम् । सोऽपि भवतीति or वदतीति । The rule न कर्त-
व्यं ध्वन्यर्थः is not attended to in the Prākṛits:—Comp. यत्समिहो-
त्पन्नम् = "what accompanies," "body," "contents."

L. 237.—"The variety of consciousness of which transcends (is
beyond) the power of speech."

phant lessons (teaching) of Love." Stanza quoted in D. R. as containing an instance of विलस which is a सञ्जसभासभावः. भाष्यताः is the reading here for उत्पलभ्याः.

Ls. 241-4.—"I became the object of her varied glances, steady and expanded, with the brows up-turned, glistening and half-closed, stretched at the corners, and somewhat contracted when they met my eyes." Stanza quoted in D. R. as containing an instance of the charming movements consequent on the awakening of Love. Instead of लिलि रूपम् J. ought to have said लिलि रूपम्.

Ls. 245-6.—"By the side-glances which were slow, quick, pretty, affectionate, steady, dull, and in which the pupils were dilated in consequence of the increasing internal wonder." भलसलिन may also be interpreted as "cast slowly."

Ls. 254-7.—The idea in the first two lines is very common. Comp. दमस्त्रेण चरणः क्षत हृत्काण्डे आसीद्विचक्षणं च विमोचयन्ती &c. S'ak. Act II.; प्रियमाचरितं जने त्वया मे यदियं परिचक्षते मुखो मया दृष्टः Vikr. Act I.; सलज्जं सानुरागं च नायकं विरिषाश्चरन्ती तामसहसा निष्कान्ता Nāg. Act I.; आवृत्तेन सितसिनेक्षणरुचा यद्विष्टोऽस्मि &c. Nāg. Act II. Stanza quoted in D. R. as containing an instance of विधान (see note, I. 163) and again in another place as an instance of mutual love necessary for the development of S'ringāra-rasa.

Ls. 259-62.—परिच्छेदातीतः "transcending all definition or determination," "cannot be defined or determined." जडयति &c. "stupifies and afflicts." Stanza quoted in the K. Pr. Ullāsa IV., to show that sometimes a preposition suggests (अनुपपत्ति) some charming notion, as य does here, which shows that the destruction of विक्र was complete and consequently that the effect of love very deep. Quoted again in Ullāsa X., as containing an example of the figure Virodhā. The virodha or opposition is between "stupification" and "affliction" but the depth of Mehl's love and the consequent anxiety render both constant. See अनुपपत्तिः. ; अविषयद्वयः. ; Ramai. on K. Pr.

L. 264.—तथा भावः परमाद्यभावः "the real condition" or "reality." न तथाभावेतथाभावः "unreal condition" or "unreality."—"Unpleasant on account of its unreality," i. e., his remembrance was not accurate.

L. 266.—निष्ठाशून्यम् "devoid" of निष्ठा, i. e., fixity (of attention on any particular thing). It cannot fix itself on any object, there is nothing that interests and engages it and thus it "rambles." आलिखति "draws lines." A person whose mind is busy in the contemplation of something not present has often his fingers or toes mechanically engaged in drawing lines. The external activity shadows forth the real internal activity. आलिखति has, thus, the sense of "being only mechanically employed about things before oneself but being really occupied with something else, i. e., being absent." Mādh.'s mind was thus absent and contemplating or hovering about something he himself cannot discern or describe. किम् may be taken as an acc. governed by आलिखति or किमिति as an adv. in the sense of "somehow or other."

L. 269.—"What then"? Shall I forbid my friend? (to proceed any further in the affair).

L. 276.—The termination तम in अन्यतम has the same sense as that taught in Pan. V. 3, 93, i. e., "one of many" though the word अन्य is not included among those to which that Sūtra applies. अन्यतराण्यन्यतमशब्दान्मुखात् स्वभावाद्भिरुक्तिषु निर्वाक्ये वर्तते | Sid. Kaum. अन्यतमम्—"some one of them."

Ls. 278-81.—सुष्ठुः गुणो यत्र and सुष्ठु गुण यत्र | तस्य भावस्तत्रा | गुण "a string" in the one case and "virtues" in the other. सुष्ठु "well placed" and "befitting each other." समनस्य "of flowers" and "of good hearted" (persons). "Wonderful and varied are her dealings with flowers," in the one case. Hence अत्र as capable of being easily construed in both ways is the best reading. विधातु "Mādh." as the weaver of the garland and "Brahmā" as the creator of Mādh. and Mādh. सत्यः "loving"

L. 287.—दिष्टा निरुसितम् "the flower-armed god has played or acted fortunately."

L. 289.—[Her] "respectability or greatness is unbounded because she is the daughter of the Counsellor Bhūrivasu.

L. 290.—N. reads स्वगन् before ताम् which seems to be preferable.

Is. 293-4.—अभिनिविष्ट "ardently, fondly, uncontrollably fixed," (on Māl.). अभिनिवेश is the ardent longing or devotion of the heart; its being uncontrollably fixed upon something. पल्लवाम्बुके अभिनिवेशः Śāk. Act III., ईदृश एवाभिनिवेशः Vikr. Act II. &c. Also *inf.* p. 187, l. 176, "Appreciating it highly just because it was irregularly woven in one part."

L. 297.—मालस्या अपि &c. "This fits, is easily explainable, from your having observed Māl's love." त्वन्नित्यनस्वनिमित्तकः |

Is. 300-1.—"Such noble ladies do not fix their hearts upon one person and cast loving glances on another."

L. 304.—Kal.'s speech is so introduced as to make it go in with the preceding Stanza:—कस्यापि कीर्तिनि निवेदिने प्रागनुसमं च भावेः प्रियायाश्चतुरं वचनं [प्राग-न्धम्] इदं चित्रं च [प्राग-न्धम्]. "This picture is also an index to (proof of) her previous love." This interpretation is confirmed by the reading of N. एदं च-इदं च "and this."

L. 310.—यस्य "plain." [The truth of] "thy conjecture is almost plain."

L. 318.—मनोरथरत्न "the tie or make of her desire." वन्द्य "friend" (who satisfies the desire).

Is. 332-3.—Stanza quoted in D. R. to illustrate the observation that "love is some joyous feeling." Also quoted in the K. Pr. as containing an instance of the fault called आहतम् or आहतः "self-contradiction." Moon-light and such other things are of little worth to Māl., and still he speaks of Māl. as निवेदिनः "the moon-light of his eyes;" that is, in order to extol Māl.

charming appearance he compares her to moon-light which however does not stand high in his estimation. भवेन्नुकलादयो यं मय्यप्रशस्तव्यापः स एव चान्द्रकालमुत्कर्षयिष्यारोपयन्ति न्याहतवम् ।

L. 337.—J. has made a curious mistake here. Translating the Prākṛit plural by the Sanskrit plural, he says that that number is used here to denote respect. But if Kal. could speak of his lord and master in the singular without disrespect, surely Mand. might do so. The Prākṛit not having the dual, the plural is used to signify *two* as it does in all languages resembling the Prākṛit in this respect. In Sanskrit, however, the dual should be used.

L. 344.—भलिखितस्तेन तेनैव निमिजेन मालम्यालिखितेन शेषः ।

L. 345.—“The skill of the Creator [in creating two such persons as Māl. and Mādh. so worthy of each other,] has shown its fruit here.” दक्षितं फलं येन यस्य वा । The fruit is that they should love each other and be united in marriage.

Ls. 360-3.—Notwithstanding J.'s remark मालत्याः कन्यात्वेन पला-
इत्युपायपरिजनेत्युक्तम्, it would be better to construe the Stanza thus:—सुखाभ्याः कथिलकुङ्कुमानि परिजनशरमुन्दरीणां तस्यावर्ष-
नैदग्धं पद्मिनी-
नैरिदानीं ब्रह्मि । For it does not at all look well that Mādh. should be thinking of Māl.'s attendants instead of Māl. herself. And J. has given no authority for his statement. Besides, the *patra-lekhas* mentioned seem to have been drawn on the cheeks and not on those parts of the body ^{which} ^{on} which married women are generally represented to have them. “By the rolling about [or movements] of the water of perspiration the saffron paint on the cheeks of the charming-eyed [one] loses [leaves no trace of] the skill of her female [courtesan] attendants, [shown] in the variegated pictures drawn in the morning.”

Ls. 364-7.—Comp. भास्वत्पद्मे मूलशब्दे मया ते सुखारविमताः पूर्वं दृष्टं यदि
इति मूलशब्देनान्वये ॥ Megha D.

L. 368.—N. has लभते after मयः । This reading seems preferable. J. does remark that the speech ought to be लभते.

L. 370.—It would be better to take the first part of the compound as a Karmadh.:—वैकृतमिव विवर्तः. विवर्त is “change” simply. वैकृत “woeful plight,” “miserable condition,” “suffering.” अविरेण should be taken with वैकृतविवर्त.

L. 377.—आसक्ता च तिर्यगपवर्तिता च दृष्टिरस्य यत्र वा is also admissible.

Ls. 381-2.—विभ्रदावर्तगात्रं is by no means a good reading. The body cannot be said to be “wandering” [restless] or “bearing increased love or affliction.” “My heart bearing increased affliction, and being restless, burns (is feverish) internally.”

Act II.

Ls. 11-2.—J.’s reading is परावतन्वीम् for परावहन्तीम् or परावर्तमानाम् and he explains it by सत्वरमागच्छन्ती, observing that it is natural for all creatures to come back in haste when they have succeeded in accomplishing a certain purpose. The reason is hardly satisfactory enough to make the reading preferable to that of the Mss. परावर्तमानामिव &c. “taking hold of her hand even as she was coming &c.” i. e., she did not allow her to rest herself or do any thing else. उपर्यलिन्दकम्. J. would dissolve the compound as अलिन्दकस्योपरि; but in this case उपरि would be superfluous अलिन्दकं समाहृता meaning the same thing as अलिन्दकस्योपरि समाहृता. उपर्यलिन्दकः therefore must be taken to be equivalent to उपर्य-तनो-लिन्दकः “upper terrace” or “the terrace on the upper story”; and that Māl. did go there, is shown by Lav.’s speech at p. 100.

L. 25.—“Whose wish is chimerical.” असंयुक्त “unconnected,” “absurd.”

L. 35.—विह्वलीकृतः विगती इत्यौ यस्य सः “whose hands are out-
“powerless,” “overwhelmed,” “borne down.” Comp. अवशितः

315.

L. 36.—अपसमशीलः “one whose disposition is to speak

or cheer up the spirits of another." Māl. not believing in her good fortune is sceptical about Mādh.'s being attracted by her charms, and thinks Lav. told her so only out of a desire to cheer up her spirits.

L. 38.—*गुण्डरीकस्य इव विभ्रमो ययोः* | विभ्रमः = "charm," "grace," "beauty."

La. 40-1.—*विदुमममाणो यो विस्मयस्तेन स्तिमिवो दीर्घयन्तपरिवर्तनाविलासः* | दीर्घ-
यन्ते पर्यन्ताश्च तेषु परिवर्तना तस्यां सैव वा विलासः | *स्तिमित* must be understood
in its usual sense of "slow," "immovable" as in l. 163 p. 37 and
l. 241 p. 49, and not as equivalent to *स्तिम्ब* which does not make
the sense natural and for which there is no authority. The
pupil of the eye being rendered immovable or slow by wonder
like a man's being struck dumb with wonder is what one can
understand, and a similar fact is alluded to once in l. 163 p. 37.
but that the movements of the eye should become affectionate
through wonder is not natural or usual. *पर्यन्तः* = "skirt," "border";
see l. 67 p. 168, and l. 20 p. 302. J.'s *अनिदीर्घ* is unauthorized.
"Looking cleverly, on account of his brow, imitating the graceful
motions of the bow of Cupid, made to dance, as it was, in the
play of the movements up to the borders which were slow by
reason of rising wonder."

L. 45.—*विपलमभिवृत्ताः* "misleading" is a better translation of
विपलमभिवृत्ता than *विपलमभिवृत्तः* and yields a better sense than
that or than *विपलमभिवृत्ताः*.

La. 46-7.—It is not necessary to understand *मन्मथेन* here; for
what Lav. says in answer to Māl. who has asked whether Mādh.'s
graceful gestures were natural or were due to the cause assigned
by Lav. is, "you also were made to dance without a musical
accompaniment by nature," i. e., if your playful gestures were
not natural but were produced by some cause, so must Mādh.'s
be considered to be: they were no more natural than yours.

L. 59.—The reason for translating तस्य by तस्या in preference to तस्य will be apparent from Lav's speech below. स तस्य दर्शयिष्यतीति तस्या हस्तैकृतम् । "That she may show it to him" is a statement of a nature fit to become a reason for another person to deposit the picture with her and not for herself to take possession of it.

L. 57.—Mādh. is afflicted (संतापित) and he afflicts (संतापकारिणः) Māl.

Is. 76-9.—S'loka quoted in the K. Pr. as an instance to show that *alankāras* (*Upamā* in the present case) by adding force to the sense heighten the *rasa* or sentiment. The comparisons of poison and fire intensify the actions of spreading and burning, which, in their turn, heighten the *vipralambha S'ringāra* or sentiment of love-grief.

L. 85.—"The end or fruit of desire difficult to be attained in this world of the living" or "by the living."

L. 87.—"O thou, to whom Māl.'s life is dear" but not her good name. Comp. Is. 129-30 p. 214.

L. 89.—J. takes अवटम् to be आरोप "ascribing" or "assigning," but the authority does not appear. अवटम् is support (comp. I. 227 p. 135) धीरत्नमेव धीरत्नेन धीरत्नस्य वावटम्. From the reading of C, D. and N. it appears there are two things here, लज्जा and दुर्विनयः. Perhaps the reading of one of these should have been preferred to that of B, adopted in the text. दूरविजयमानलज्जेन दुर्विनयलक्ष्मी D. दूर-विजयमानलज्जेन दुर्विनयलक्ष्मी C. दूर विजयमानलज्जा दुर्विनयलक्ष्मी N. दूर विजयमान-लक्ष्मी यो दुर्विनयस्तेन लक्ष्मी | तेन | or दूर विजयमानलक्ष्मी दुर्विनयौ यत्र | एतादृशं च तत्रापि च । B. लज्जेन in C. is somewhat awkward, though by no means inexplicable.

Is. 92-5.—Stanza quoted in D. R. as containing an instance of the virtue called वैश्या consisting in the absence of unbecoming coarseness (साध्या) and silence as regards one's own virtues.

L. 91.—The Prasthāri's speech extends up to आगत्य where the syntactical connection is complete, but is broken in the middle.

that the part ending with कामन्दरौ may fit in with the preceding, and serve as an answer to the question, "what remedy is there now in this case?"

L. 98.—"What Her Reverence," appears to be the true sense. J.'s किमर्थमागता does not seem to be well grounded.

L. 108.—अधिकर etymologically "being spread or thrown amongst each other," "being connected," "connection," "affair." It is a word frequently occurring in Bhavabhūti and is equivalent to "matter," "affair."

L. 109.—N. om. अधिकरता and reads निबन्धः for अनुबन्धः. Perhaps this is the true reading; for the passage quoted occurs in Āpastamba's Grīhyasūtra, where we have निबन्ध and not अनुबन्ध. Vijnānes'vara also quotes it as from Āpastamba. कान्ता कमनीयां वेदुर्भनो-नयनानन्दकारिणीं यस्या मनश्चक्षुर्धेनिबन्धस्तस्यामृद्धिर्मेनराद्रियेनैवके ॥ Āpastamba I. 3.—बन्धुशीलकक्षणसंज्ञामरोगामुपयच्छेत् । बन्धुशीलकक्षणसंज्ञः भुतवान-दीय इति वरसेवद् । यस्या मनश्चक्षुर्धेनिबन्धस्तस्यामृद्धिर्मेनराद्रियेनैवके ॥ Āpastamba Gr. S. Vijnānes'vara in explaining कान्ता as वेदुर्भनो-नयनानन्दकारिणी and quoting Āpastamba in support of the explanation must be understood to take यस्या &c. in the sense of या मनीनयनानन्दकारिणी. निबन्ध or अनुबन्ध is therefore, "tie," "partiality," "attachment."

L. 114.—कलाशेषा "of which one कला only is left," equivalent to "the moon of कृष्णचन्द्रशो," rather than of द्वितीया. Comp. प्राचीमूलं तन्मूमेव कलामात्रशेषा हिमशोः । Megha D.

La. 117-8.—Comp. परिपाण्डुपुङ्गवकपोलसुन्दरं दधती विलोककपरीकमाननम् । Utt. R. Ch. Act II.

L. 119.—रमणीयजननि lit. "whose birth is pleasing." Her being born is a pleasing thing; her creation, existence, is a delightful matter; because she possesses such rare qualities of the mind and the person.—Comp. सुजनम् I. 140, p. 33 and सुजन्मा I. 317, p. 61.

L. 121.—सकल्पितं "created by a mental act," "imagined," "realized in the mind."

L. 134.—इय is introduced to qualify कुशलम्; and the expression is equivalent to "something like," "yes, well enough," the meaning to say "it is not quite right with her."

L. 136.—"Your Reverence's voice is quite unusual; the breath being hindered [sticking, being not free] in the throat rendered dull or hollow by the obstruction of [the flow of] heavy tears." Comp. कण्ठःस्वमित्तवाग्मृत्तिकलुषः Sak. Act IV.

✓ L. 150.—J. takes ऐदंपर्यम् to be equivalent to इदं परम्. According to him the termination णम् which usually forms abstract nouns, here signifies nothing, as in the word सानुवेणीम् = सानुवेणी वणीः &c. But the gāṇa or group सानुवेणीदि to which he refers इदं परम् does not contain that word and is not an आकृतिगण. The use of ऐदंपर्यम् in this sense is not to be met with elsewhere while the analogy of सानुर्व from सानुवे would show that the termination has an abstract sense. इदं परम् = "meaning this;" ऐदंपर्यम् = "the state of meaning this," i. e., "substance," "scope." इदम्, therefore, does not refer to यदुक्तान्तम् but the clause beginning with अतः.

La. 154-5.—तस्मिन्परे &c. loc. absolute. किमिति "for what reason."

L. 164.—सहस्रभासम् "looks like [ill-bred] wantonness." सहस्रकल्पम् "almost wantonness" gives nearly the same sense, though the first seems to be better. It has the appearance of an unbecoming wanton deed but is not so really. Therefore Kām. means to insinuate that such a step may be taken. See l. 222 p. 100.

L. 169.—एवम् "thus" i. e. unkind.

✓ L. 173.—इदं गमने is like अयं गच्छामि in which अयं is not the nom. of गच्छामि, the persons being different, but qualifies the nom. भवम् understood. इदम्, in the same manner, is not the nom. of गमने which is impersonal, but is an adjective to the भाव or action which गमने as an impersonal verb denotes. The expression is equivalent to इदं गमनं भवति.

L. 177.—एवम्. It is not necessary to understand एवम् after this.

as J. does, the genitive showing relation in general (संबन्धसाधनं).
 यस्य = यस्यस्येन.

L. 179.—प्रस्तावे मया प्रस्तावयेयं वा प्रास्ताविकी “pertaining to the matter in hand,” “pertinent,” “relevant.” अप्रास्ताविकी “not pertinent,” “irrelevant.”

L. 183.—योसौ &c. “and knows who he is and of what sort.”

Ls. 193-4.—Stanza quoted in the D. R. as containing the characteristics of a hero who is पौरुषात्मान.

L. 202.—Devārāta was the great ocean and Mādh., the pārijāta tree.

Ls. 207-10.—J.'s second explanation is not satisfactory. प्रथमतः “first,” because the trees or aviaries on or in which the birds lay, were lower in height than the tops of palaces. The result of the awakening of the birds from sleep may have been to add to the noise. Then, the sound being rendered louder by reverberation in the vaults of palaces, goes up into the air. अवलोक्यमानम्. If J.'s explanation is correct the poet must be taken to mean the Chakravākas only by the expression विरगमियुनानाम्. But the उन्मथ्य was probably consequent on their being suddenly roused from sleep by the noise which frightened them, and not due to the expected separation at night. Hence it is not necessary to restrict the expression to Chakravākas.

L. 215.—“What, the noble youth is very highly born also.” “That is an additional reason why he should have been chosen by my father to be my husband. There is no objection to him even on this ground.” The सरससाधन attributed by J. to Mā. is unauthorized.

Ex. 223-4.—Since कि closes the sentence and अयं begins another, अयं cannot be connected syntactically with परिषदः as J. does. The syntax therefore is—अयं परिषदः अयं तु वरदत्तस्य सख्यं
 अयं ।

Act III.

Ls. 3-4.—**कौषिकाली**. J. translates this expression as **कौषिकालः** and explains **भकालः** by **निषिद्धकालः** meaning "she has been with Māl. even at improper times"; lit. "she has been attending on Māl. some indescribable (a great deal of) improper time." But the adjective "improper" seems unnecessary and the expression **कौषिकाली** does not look natural. I have very little doubt it ought to be translated **क इव कालः**; the **भ** in the Prākṛit word being made part of the preceding word so as to make it **विभ**, and not of the following. **विभ = इव**. **क इव** &c. "what like," "what-sort," or "what a time has she been attending," i. e., for a long time. The same expression occurs in Ratn. Act III. (1st speech.); **कौ विभ भाली ताए आभच्छिभ मदाए**. "How long a time is it since she came and went"; i. e., a long time. It would not do to take it here as **कौषिकालः**. My view of it is confirmed by another reading of the text both here and in Ratn. which is **कौ वि काली = कौ वि कालः**; i. e., "an indescribable [long] time." The expression has hardly an interrogative sense, like the Marāṭhi **क्याला जावन केवरा वेळ झाला !** when it is spoken in answer to a question.

L. 12.—**कुणचतुर्वेशी** is sacred to Ś'iva. See Mātsya P.—जनन्या for मज्जन्या the reading of B. N. is perhaps more correct. She will go to the temple with her mother and from thence be carried to the garden by Kām.

L. 13.—**एव किं** "verily in this way," i. e., by worshipping the deity with flowers gathered by one's own hand, "prosperity [happy condition] is enhanced."

Ls. 23-4.—"By [telling her] he is this sort and that sort of man, I have rendered her love for him strong though [he is] unseen."

L. 29.—**निमग्नया** "bowed down with modesty," "humble with modesty," "and hence would not express the feelings of her heart freely to me, and did not act familiarly towards me".

L. 31.—कविशर्माभिः is a deviation from Pāṇ. though J. tries to explain it. It is the reading of three Mss. and of J. I have chosen that of B. C.

L. 45.—मण्डलरेव मांसलः ।

L. 47.—सुभाविन्दुयमान must properly be explained as सुभाविन्दुवत् इवाचरन्तः or sing. सुभाविन्दुरिवाचरन्, in which sense it cannot be taken as an adjective to चन्द्र; for what looks like drops of nectar is the perspiration and not the moon. The moon has drops of nectar and her face has drops of perspiration and as the latter is compared to the moon, the perspiration on it must represent nectar. The expression fits well as an adjective to श्वेदकीकर but as such it ought to precede it. But this difficulty may be got over by taking it as a Bahuv. under Pāṇ. II., 2, 37 or as a Karmadh. under Pāṇ. II., 2, 38, in the cases intended by which, the adjective may follow the noun. With the reading of C. and N. there is no difficulty. श्वेदकीकरा एव सुभाविन्दुवत् इवाचरन्तः ।

L. 52.—प्रथमं in the first line corresponds to पुरस्तात् in the second, therefore, the first half of the line ought to be interpreted as "appearing before my beloved." J. takes प्रथमम् with करिषि, which does not make good sense; and his objection as to the genitive does not seem to be sound. If प्रथम in the sense of an adverb is thus to be connected with a noun, no other case but the genitive could be used. The ablative may be, but the sense would be a little different. It must be allowed however that त्रिषणः प्रथमसः श्वेदकीकरी does not look a very classical expression.

La. 57-8.—Synt. यम मनसा महीधरस्य चन्द्रमणिदेव द्वयमग्रे विकासः लोचने । मयः corresponds to चन्द्रमणि and भद्रम् to महीधर.

La. 63-4.—Comp. यद्वज्रसामः प्रविशूचिता कदम्बपट्टिः कुटकीदेव. Utt. R. Ch. Act III.

L. 68.—अपरिमेयमनसं यव. "Exceedingly wonderful is the teaching of Her Reverence."

L. 70.—The reading संसृष्टि mentioned by J. and found in N.

looks better. "Exhaustion slackens, renders nerveless, every one of thy limbs."

L. 73.— $\text{वज्रमस्पाडोकनम्} = \text{वज्रमकर्मकमाडोकनम्}$, when the sense is "exhaustion acts on thee in the same manner as the sight of (thy seeing) thy beloved would," and $\text{वज्रमकर्तृकालोकनम्}$, when the sense is "exhaustion acts on thee at the same time as the observation of (thy being seen by) thy beloved."

L. 75.— आज्ञप्ति and विज्ञप्ति or आज्ञायति and विज्ञायति do not mean "command," "solicitation" alone, but are applied to the whole speech, of whatever nature, of a superior to an inferior and of an inferior to a superior. See p. 91, l. 154 and a great many other instances. By आज्ञप्तम् , Lav. means all that Kām has said in the previous s'loka and not विरम्यतम् alone, as J. takes it. Simple command to stop can hardly be ज्ञप्ति , but the drift of the whole stanza is certainly ज्ञप्ति or graceful, and Lav.'s remark refers to it as well as Mādh.'s in the next speech does.

L. 85.—By bodily ailment or fever he has been "vanquished," "overwhelmed," "rendered helpless."

LS. 86-7.—It is difficult to find authority for taking तद् in the sense of तथा "as well as," or "in the same manner." It makes no bad sense to take it as answering to $\text{तद्} = \text{"since,"}$ as is natural.

L. 88.— अपि shows antithesis here, and hardly विरम्य ; or अपि च may be taken as a compound expression as J. proposes.

L. 92.—When यवद् expresses अवधारणम् , it is equivalent to "as many or as much as," and hardly to एव or "alone". Perhaps यवद् must be understood before the second clause. $\text{यवद्वत्पुनरित्यन्त्याद्येव}$ &c. This use of the word implies unexpectedness or wonder and is similar to the use of जौ or तौ (मैं or तैं) corruptions of यवद् or तावद् in Marāṭhī, in such expressions as अपि पावतौ तौ (or जौ पावतौ तौ) मुझ्गा पळल.

L. 96.— व्यक्तव्यक्तिः may be translated "clearness or force of statement."

L. 105.—अन्य एव “unparalleled.” अनुपपन्नः “not used or resorted to by any body else,” “unusual,” “unapproachable,” “unimitable.”

L. 110.—भीषयिष्या. क्यङ् which usually denotes भव्वाच or “acting like one” must be taken here to show करण or “making one to be” as in Pāṇ. III., 1, 17. भीषं करोति भीषयते. But a truer explanation of भीषयिष्या is that it is the past pass. part. of the denominative in भय or शिच्, the sense being “doing,” “making” or “rendering.” In Sanskrit, it would be भीषयति = भीषं करोति; and in Prākṛit भीषदेह (Var. VII. 27) which corresponds to भीषययति. The augment अण् which, in Sanskrit, is taken by such words as सत्य, अर्थ &c. (सत्याययति, अर्थययति) and is of the same nature as the ण of रथाययति, दाययति &c. is generalized in Prākṛit and applied optionally to all causatives and denominatives signifying “doing” or “making.” भीषयिष्या ought therefore to have been translated by भित्तिना or भाषयिष्या. The reading भीषयिष्या for भीषयिष्या conveys the same sense, though according to the grammarians this last form is used when the agent of the verb is the object of fear.

L. 121.—निजमहोत्सव एवमयुवयो महोत्सवस्याभ्युदयोनुष्ठानं वा तस्य दर्शनार्थं प्रति-
पन्न रूपं येन सः ।

L. 123.—अनुबन्ध lit. “binding after,” “an accompaniment,” “a succession,” any thing composed of successive parts, “course” or “career.” अनुबन्धानुबन्ध may be translated as “uninterrupted course of love.”

L. 124.—अभ्येक्ष्यमानाभ्येक्ष्यमाना वृष्टेः विनिगमनस्य वञ्चना तस्यावसरसमि-
निवृत्तमानं यच्चिन्नं तेन तरमाणं कैवल्यं यत्र तत् । (एवमयुवयोऽनुरक्तम्) एव तस्मिन्
निवृत्तमानं विनं एव । तत्र तरमाणं कैवल्यं च. “The avoiding of each
other’s glance,”—i. e. they had to avoid the crossing of each
other’s glances; in other words, Mal. had to cease looking when
Madh.’s glance was turned towards her and vice versa. When they
had to do so, their hearts were uneasy and their curiosity or de-
sire to look at each other again, increased or rendered them im-

patient. These several adjectives may also be taken as adverbs.
—अभिरामं यथास्यात्तथा;—सहायकृते यौवनारम्भो यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात्तथा;—
लसमाणं कौतूहलं यस्मिन्कर्मणि यथा स्यात्तथा &c.

L. 127.—सविशेषो दुःसहो य आयासस्तेन &c. आयास is "affliction," "suffering."

L. 128.—J.'s first two interpretations of मुहूर्तमात्र &c. appear to be good. But the explanation of विरेष given in connection with the second looks artificial. It may be said that the analogy extends only up to the fact of the fading away of both (*viz.* Māl. and the lotus plant) and the विरेष is here अविवक्षित.

L. 130.—J.'s निर्माय is not supported by our Mss. मुहूर्तमात्रे हृदयविनिहितनिर्मायमाणवक्त्रभसमागमो यस्याः । हृदयविनिहितो निर्मायमाणः । एतादृशो वक्त्रभसमागमः lit. "the company of the beloved created as placed in the heart," "conceived in the mind or imagination."

LS. 136-7.—कुमार्यो भावः कुमारिभावः । Her virginity is called in question or is an object of suspicion. With the other reading कुमारमेव भावः.

L. 138.—निकृष्टमेव चुम्बितोत्पन्नं प्रवृत्तनिःस्यन्दः, or, as J. takes it.

LS. 140-1.—दन्तुरित "besmeared." विरचित उज्ज्वलतश्च or अश्रु विरचितः पश्चादुपनीतः ।

L. 148.—किंकर्तव्यम् is an expression used as a noun and is similar to इतिकर्तव्यम् किंकर्तव्यमूढता "being at a loss what to do."—किंकर्तव्यता. मूढतया is also a good reading. It was Māl.'s friends and not Māl. herself that did not know what to do in this condition of hers. And this is confirmed by the reading of N. which is किंकर्तव्यतामूढम् to be taken as an epithet of जनम्.

L. 150.—जगत्पुत्रं मूर्ध्नि यच्च यस्य वा । एतादृशं यन्निर्माणं तेन परिप्रेक्ष्यमाने । निर्माण is "make," or "form." Comp. l. 64 p. 79, l. 327 p. 342 &c.

L. 152.—पञ्चनि "made like a tendril" which is red.

L. 161.—अहो पश्यतः Oh calamity! J. explains पश्यतः as अनिष्टम्. p. 321 l. 154. The word occurs elsewhere in the same sense, p.

131 l. 194, p. 134 l. 215, p. 182 l. 145. See also Ut. R. Ch. Act III. Vasant's 1st speech.

L. 177.—“The flag [celebrating or proclaiming the excellence] of the charms of her fullgrown, expansive breasts.” Comp. such expressions as विमलपत्रिका.

La. 179-83.—“The form of whose body was fierce on account of the pomp of the dreadful banner [in the shape] of a thick and long tail, waiving in the exercise of his natural sport [freedom] regained by breaking the bond of the chain [with which he was] tied in the cage which was forcibly broken open in consequence of the union of unbearable anger and fury increased by the pride of budding youth.”

L. 187.—नदी [यथाभवेत्तथा] निद्रावितः “made to run away so as to disappear.” J. has explained the other reading निद्रावित (“one whose firmness is put to the test or exhausted.”)

L. 200.—Mādh. dawns upon Māl.'s sight unexpectedly, wherefore she looks at him steadfastly with her eyes dilated. The white portion of the eye, when it is thus stretched, is prominent, wherefore it is compared to a white lotus, and the continuous or uninterrupted gaze forms a garland of white lotuses. In the same manner, it is compared to a quantity of milk, and the steadfast gaze to a stream of milk. On the other hand, the glances in which the pupil is unsteady and directed again and again to the object looked at are compared to blue lotuses on account of the colour of the pupil, and such glances succeeding one another quickly, form a garland of blue lotuses, (see l. 62 Act IV.) There is a similar idea in the Nāg where the uninterrupted glances are compared to the skin of an antelope, which is both black and white.

L. 222.—मृग, because Mak. was attacked by the tiger.

L. 224.—मृग, because the tiger was killed and not on account of a marriage between Mak. and Mad. being rendered possible as it takes it.

L. 227.—“Motionless,” being supported by the blade of the sword that stuck into the ground.

Act IV.

L. 1.—N. reads Māl. for Lav. and, at first sight, this would appear better, for each of the ladies would then be supporting her lover. But Māl. has on all occasions been represented as shy, and Lav. does every thing for her and serves as her mouth-piece. Neither would it be very consistent with Indian notions to make Mad. boldly step forward and hold Mak. in her arms. But she does not know him to be the person Buddh. spoke to her of, and being the nearest to him when his encounter with the tiger took place, she might, very well, out of gratitude, be expected to look after him. The reading in the text, therefore, is better.

L. 11.—Māl. intends her speech for Mādli. but it would be hardly consistent with the character of a well bred girl to address herself directly and unreservedly to the man for whom she has conceived a passion, and must on that account make her open advances as slow as possible, especially as she has not been yet given to him by her father. She, therefore, looks at Lav. and directs her speech to her. N. omits सहि उवाचि but the reading of the text is certainly better.

L. 17.—“This is he,” i. e., the youth I spoke to you of.

L. 33.—सहस्रदत्ता महेतसि “congratulated on your friend’s recovery” [from the swoon.]

L. 57.—“What should this be told to us?” The reason is given by J. उवाचिनाम जयेन &c. The other hidden senses mentioned by J. may or may not have been intended, but one or

two of them are hardly good and look very improbable. In the last, he takes मान्तरद्वयं = मन्त्रद्वयम्.

L. 61.—Our reading being सुन्दरम्, the compound must be taken as an adverb to पश्यन्ति.

L. 62.—For the reason of their being compared to a garland of blue lotuses, refer to the note on l. 200 Act. III.

L. 63.—मनोरथेषु मनोरथैर्वी निर्वृतः संबन्धो ययौ: "they have formed a connection with each other in or by their wishes"; i. e. conceived a desire for each other.

L. 68.—J. takes रतम् as qualifying पद्म, but the compound may be dissolved as रतम्मेन निष्क्रम्य पद्मणी यत्र !

L. 78.—"Let the yoke of restlessness fix itself undisguisedly on me."

L. 89.—You are not then worse off or in a worse condition than before (as regards the acquisition of Māl.).

L. 90.—दत्तपूर्वा, the reading of A. C. D. and also of G. sanctioned by J. might have been preferred. It yields a good sense. "He entertains doubts (about the acquisition of Māl.) because she is now दत्तपूर्वा i. e. given to another before" (i. e. before Mādh. could endeavour to secure her for him). अदत्तपूर्वा also gives a similar sense. "He entertains doubts because she was अदत्तपूर्वा not given before but now she is दत्ता given."

L. 95.—वाचि प्रविष्टा=वाक्प्रविष्टा | वाक्प्रविष्टा निबन्धनं येषाम् "depending on their support in speech," i. e. they have their basis in the words one utters.

L. 98.—The words of Bhār. were true in themselves but untrue if applied to Māl. Hence they were not applicable to her.

L. 100.—अविनिश्चयम् and निश्चयित्वम् are the two readings, apparently opposed to each other. But the former means "should not be thought of" i. e. no importance should be attached to it. And the latter like the expression निश्चयम् used with regard to

a statement which one refutes, means "is a matter for thought," is "to be thought about" and is not *seen* or *found* to be true.

L. 114.—"Alas! so far only is (here ends) Mādh's career (dealings) in the world with Māl." लोकायां "course or career in life."

L. 116.—एकी रसो यत्र "in which there is only one taste" i. e. of one kind, even, equable. This stanza occurs in Utt. R. Ch. Act IV.

L. 121.—निश्चिदम् "proved true," "tested," "vindicated," "carried out faithfully." Comp. निश्चिदस्तेष्वस्तेषु | Utt. R. Ch. निश्चिदं (or निर्दिष्टः) प्रणिपन्नस्तु सतामेकं हि गोचरतम् Mudrā R. See also p. 282 l. 77.

Ls. 122-3.—"An end worthy of the pitiless beginning (or working) of cruel fate is now ensured, rendered certain, settled." Fate rendered her passion so strong and unbearable that it made a havoc on her constitution, and now the end is in keeping with this, in as much as she is not to be happy but miserable for ever, and perhaps to die.

L. 134.—This line occurs in Utt. R. Ch. Act III. वस्तुवत्प्रवृत्तिस्तस्याः परिष्कुरितगर्भभरालसायः &c.

L. 136.—बुद्धरक्षितासखी, must be taken to be a हेतुगर्भनिर्दोषणम्. "Easy to be got because she is the friend of Buddh. who will influence her in your favour, and induce her to marry you."

L. 140.—अयको यः स्नेहस्तेन विभितः &c.

L. 146.—आभोग is "extent." Stanza quoted by S'ār. under the heading धीमत्समयसमाचारणम्.

Act V.

Ls. 2-6.—The propriety here of the expressions पश्यति-त्वा, मतिः-नाम &c. will be understood from the following extract from the Yogarastya occurring in S'ār. अस्ति यत्प्रमाणम् सर्वज्ञं प्रमाणम् ।... यत्प्रमाणम् सर्वज्ञं सर्वज्ञं प्रमाणम् । विदुषो यत् सर्वज्ञं सर्वज्ञं प्रमाणम् । विदुषो यत् सर्वज्ञं सर्वज्ञं प्रमाणम् ।

सुखं भुगमस्ये तस्या बुद्धिरजायत । ज्ञानशक्तिरिति एषा कियशक्तिश्च सा स्मृता ॥ बुद्धिरहं
 तत्त्वसिद्धिं शक्तिसत्तरायाः सदाशिवः । नभोरूपी ततो वायुराश्वरः समजायत ॥ ईशरात्मभू-
 दुर्दो कथेतिर्मय उमातिः । रुद्राद्विष्णुरभूदपस्त्रैलौकिकपरिपालकः ॥ विष्णुनाथस्यो जातो
 [सविष्णोरन्जजतो हि another Ms.] ब्रह्मायं पृथिवीमयः । तदर्थमभक्तपूर्वं ब्रह्माण्डं क-
 नकथमभ ॥ तेन सृष्टं स्वशक्त्या त्रैलोक्यं सत्त्वाचरम् ॥ Then follows an account
 of the way in which all things were created and of the manner of
 the conception and birth of a human being, after which we have
 the anatomy of the human body in the following words:—अक्षय-
 त्पञ्चभागेन ततः विण्डः प्रजायते । चर्मणाच्छादिताः सप्त भातवः स्युरनुक्रमात् ॥ विण्डे मन्त्रा-
 सुवर्णात्ममहत्त्वात् । षष्टिः शनैस्त्रिभिः । हासतिसहस्राभिर्नाडीभिः । पञ्चरीकृतम् ॥ कि-
 यशक्त्या विना क्वपि ज्ञानशक्तिर्न दृश्यते । तेनेदं ज्ञानशक्त्यर्थं कृतं वेदम् कियमयम् ॥
 चतुर्भिर्नाडीभिस्तस्यैः कियशक्तिरचेतना । ज्ञानशक्त्या युता वापि लभ्यते चेतनावता ॥ सर्व-
 लोभे शिवस्तत्र शक्तिसंज्ञेन मोहितः । नात्मानं न परं वेत्ति विचेष्टति तदिच्छया ॥ प्राणाय-
 नमया शक्तिः पट्टकाधारसेयता । शान्तं शिवं वशीकृत्य वर्तते कामका[चा?]रतः ॥ आचारः
 कन्दमित्युक्तं स्वाभिधानं च जन्मभूः । नाभिस्तु मणिपूराख्यं हृदयं विदग्धनाहतम् ॥ विशु-
 द्धिः कण्ठ इत्युक्तमात्राचकं भुवोन्तरे । आचारो हि चतुर्भिर्जः स्वाभिधानं च पट्टकैः ॥
 दक्षिणमणिपूराख्यं हादशैस्तु अनाहतम् । विशुद्धिः षोडशैर्भिर्नाडीभिः [जा ?] राजाचकं द्वयेन
 तु ॥ काजामिन्द्र आचारो शक्तिः कुण्डलिनी तथा । आनन्दाख्या स्वाभिधानं शक्त्या कामाख्य-
 या सह ॥ नाभौ ब्रह्मा हृदि श्रीशः कण्ठे रुद्रो व्यरयितः । ईशरो लग्निकायां च तदर्धे च सदा-
 शिवः ॥ ज्योतिःस्थानानि चैतानि पट्टकाणि जमुर्बुधाः ॥ हासतिसहस्राणि
 कन्दब्रह्मादौ विनिर्मताः । प्रविश्य नाभिदेशेषु सर्वाङ्गेषु ततो गताः ॥ Then follow the
 names of the ten nāḍīs after which we have, एताः प्राणवहा ज्ञेयाः प्रभाना
 दश नाडिकाः ॥ इयं नासगुटे वामे पिङ्गला दक्षिणे भवेत् । सुषुम्णा तालु मित्त्रैव ब्रह्माद्वारं प्र-
 वीता ॥ सरस्वती च जिह्वायां गान्धारी वामकर्णके । दक्षिणे हस्तिजिह्वाख्या पूषा वामे
 च क्लीबने ॥ अज्जम्बुया दक्षिणे स्थाण्डिलद्वारे कुर्मवेत् । आब्रह्मरन्ध्रान्नामैषं ब्रह्मरन्ध्रम-
 शक्तिनी ॥ सदा विन्दुवहा ज्ञेया लिङ्गद्वारे च शक्तिनी ॥ From this we see that
 according to the Yoga philosophers, there first existed the Su-
 preme indiscriminate cause of all. Then, to that Supreme Being
 called शिवः or परः शिवः as will appear from the 9th line of the
 second extract and from another s'loka not here quoted, a शक्ति
 called ईश was born, and from it sprang कियशक्ति and ज्ञान-
 शक्ति, and from these sprang the god सदाशिवः, the representative of

the element of ether, from him ईश्वर, the representative of wind, from him रुद्र, the representative of light, from him विष्णु, of water, and from him ब्रह्मा, of earth. Then followed the rest of the creation. From the second extract we see that the human body consists of six parts or चक्राणि, the names and positions of which are given there. The whole body is presided over or tenanted by the supreme S'iva who is represented as being deluded by the s'aktis and especially the पाण्डुरात्मनोऽक्षि, and the five other gods dwell in five different parts of it. Of the 72,000 nādis whose function it is to bear the wind, the ten named there are the principal. The S'aktis, therefore, alluded to in the Stanza are इच्छा, ज्ञान and क्रिया. The supreme S'iva is begirt with these and is also their lord. पञ्चभिरक्षरैश्च यद्विज्ञानादिकं तत्र स्थितं आत्मा यस्य सः । The six chakras and the ten nādis are those mentioned above, and they composing the whole body, the supreme S'iva whose habitation the body is, resides in them. The ten nādis together are spoken of as constituting a चक्र in the Yoga Chudāmaṇi Upanishad. इडा च &c.....शक्तिर्नाम दशमी स्मृता ॥ एते नदीमहाचक्रं ज्ञातव्यं योगिभिः सदा ॥ हृदि विनिर्दिष्टं रूपं यस्य "whose form is placed (realized) in the heart" i. e. who is the subject of deep meditation; or, "whose form exists in the heart," "whose abode is the heart of men" (ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशे &c.). Stanza quoted in the K. Pr. to show that the use of words unintelligible to the ordinary reader, which is usually a fault in a composition, is a merit when the speaker is one acquainted with the S'āstra of which the expressions are technical terms, and speaks to himself. In the second sense of पञ्चभिरक्षरैश्च given by J. he does not give the names of the six remaining nādis. They are given by Kamal. thus:—
 कौण्डिन्यसुभाजिह्वा च विजया कामदा परा । अमृता पुरुषा नमः साधरी
 वायुसमीरिता ॥

Le. 7.8.—यस्य is what every Brāhman who goes through his

संध्यवन्दन (twilight devotions) ought to understand. Of course, he goes through it mechanically, without any attempt at meditation or associating any idea with it. It consists in repeating a Mantra (portions of the Gāyatri in the case of the संध्यवन्दन) and touching the six parts हृदय &c. mentioned by J. Or, the six *anga-chakras* here alluded to, are very likely those mentioned in the note to the last stanza, in which case the whole expression means "placed or residing in the six parts of the body which have been touched mystically by me." लय or "absorption" is consequent on समाधि, a state of mind in which the Yogin is conscious of one thing only, that on which, in a previous process called ध्यान, he has concentrated his mind. Kapāl. owes her power to move in the sky to Yoga, which is said to confer this and other miraculous powers. Yoga consists of eight processes ; यमनियम(सनमप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधि)ष्टावङ्गानि | Pat. Y. S. II. 29. आर्त्तिसात्कृत्यस्तेष्वब्रह्मचर्ययोगिप्रहा यमाः | II. 30. शौचसंनोषतारःसाध्येश्वरप्राप्ति- ध्यानानि नियमाः | II. 32. स्थिरमुखमासनम् | II. 46 तद्यथा-पद्यासनं वीरासनं भद्रासनं &c. &c. तस्मिन्सति श्वासप्रश्वासयोगीतिच्छेदः प्राणायामः | II. 49. स्ववि- पयसंयोगे चित्तस्यस्वरूपानुकार इवेन्द्रियार्था प्रत्याहारः | II. 53. When the mind does not operate on its objects, the other organs of sense, the eye, the ear &c. imitate the mind i. e. cease to perform their functions. This is प्रत्याहार, from whence follows a perfect control over the senses. देशध्यानभौक्षस्य धारणा | III. 1—concentration of the mind on a particular point the navel, the heart, the head &c. or any external object. तत्र प्रत्यैकतानता ध्यानम् | III. 2. An uninterrupted perception of the object on which the mind is concentrated is ध्यान. तदेवैकमत्रनिर्भासं स्वरूपज्ञानमिव समन्वयः | III. 3. When the meditator loses his own identity in the thing meditated, the perception of which is the only state of his mind, he is in the state called समाधि. Then, according to the object on which the Yogin, having gone through the previous processes, fixes and concentrates his mind and enters into Samādhi, he acquires miraculous powers

of various kinds. The last three processes are called संयम, मुरनज्ञान, संयं संयमान् । III. 25. चन्द्रे ताराव्यूहज्ञानम् । III. 26. ध्रुवे तद्वतिज्ञानम् । III. 27. नाभिचक्रे कायव्यूहज्ञानम् । III. 28 &c. &c. कायाकाशयोः संयन्संय-
माल्लघुतुलसमापत्तेश्चाकाशगमनम् । III. 41. One is able to move in the sky
when he becomes light after having performed संयम on such light
things as cotton or on the relation of the body to space.
स्थूलस्वरूपसूक्ष्मान्वयार्थवत्त्वसंयमादुत्तमजयः । III. 43. ततोऽणिमादिप्रादुर्भावाः &c. III. 44.

L. 9.—The first sense given by J. appears to be the best.
When the wind is retrained by प्राणायाम and remains confined in
the nādis, the five elements are drawn off from the body.
Ordinarily, when the wind moves, the five elements also move
and perform their functions ; and when it stops, they also stop.
This seems to be what is meant. प्रत्येकं पञ्च तत्त्वानि नष्टास्तथा तद्वतः ।
वहन्यहर्निशं तानि ज्ञानव्यापानं यत्तात्मभिः ॥ ऊर्ध्वं वहिरनस्तां निरर्ध्वानः समीरणः ।
भूमिम[र] र्थगुदे व्योम सर्गं प्रवहेतुनः ॥ वायोनिहरेण पृथग्य व्योमन्यस्त्वं विदेकमत् ।
वहन्योक्तमयोर्नोदयोर्ज्ञानयोर्व यथाक्रमम् ॥ &c. Sarv. Pāt. Darś.

L. 12.—संपट्टेन कण्ठिताः कण्ठाः किङ्किण्यो येन यत्र वा । "The harsh bells
rang in consequence of the garland of skulls striking against
them." This interpretation looks better than J.'s. कण्ठिता is hardly
a proper word to express the sound of the skulls striking
against each other.

L. 22.—पूजासंभार "collection of the things necessary for worship."

L. 29.—चरणन्यास "movement of the feet."

vs. 42-3—J.'s संभोगे चम्पनादयो &c. is unwarranted. "Movements,
bland through regard, proceeding from love, and in which is
seen, deep affection generated by familiarity ;" i. e. first of all,
a regard springs up in the mind of a person, it then grows into
love, and afterwards ripens into strong affection. Mādh. wishes
himself to be the object of these several feelings in Māl. and to
witness her behaviour under their influence. Stanza quoted in
the K. Pr. as an instance of that kind of Vipralambha B'ingara
(i. e. love sentiment in circumstances when the lovers are either

not united to each other by marriage, or are separated after it) which is called *abhidāśha* i. e. desire for union.

L. 47.—With परिवर्तम् as our reading, अनि...स्तनम् should be taken as an adj. to परिवर्त and not adv.

L. 49.—मियय should be construed with विनिवेशित.

L. 52.—प्रस्तौति "begins, and goes on with it." प्राप्तिनि, the reading of N., renders the sense clear.

L. 54.—मङ्गलगृहम्. The first and third of J.'s interpretations of this appear to be good. The second is far-fetched and hardly graceful.

L. 55.—आतिरिक्त्येति &c. lit. "there will not be even a slight difference (in my condition) by seeing her;" i. e. my condition cannot be different from what it is, even if I see her personally; for, in my existing condition, she is present in my heart, and I have as vivid a knowledge of her as if she were bodily present before me. Seeing her, therefore, is superfluous. I see her even now, my whole soul being full of her.

La. 56.9.—It is necessary to remember some of the definitions given in the Tarka S. to understand this fully. बुद्धि or knowledge is of two kinds, अनुभव and स्मृति. संस्कारमात्रजन्यं ज्ञानं स्मृतिः "the knowledge produced by an impression alone (created by an object of which one had direct cognition before), is स्मृति or recollection." There are three kinds of *samskāras*, and the one with which we are here concerned is भावना, which is defined as अनुभवज्ञाना स्मृतिहेतुर्भावा. यस्य means "knowledge" or "cognition." विवर्तय—ज्ञानः is "the continuation of the generation of the cognition in the shape of a recollection of my beloved," i. e. the recollection or recalled cognition of her, her image, starts up in the mind every moment. Now the cognition recalled, image, or recollection must be संस्कारजन्य. संस्कारज—ज्ञान, therefore, is equivalent to "the continuous recollection (recalled cognition) extended, maintained, or caused, by the constant archiving of the Samskāra or im-

pression." The संस्कार viz. भावना in this case, is itself अनुभवजन्य, ज्ञानम् means अनुभव or direct cognition, which is of two kinds प्रत्यक्ष or perception through the senses, and अनुमान or inference. Here प्रत्यक्ष only is to be taken. सन्निधयः-जन्मनः, therefore, means "the Sanskāra or impression which has derived its birth from the former close perception" (direct cognition). Now "the flow of this continuity of the recalled or recollected image is undisturbed by any other cognition at variance or inconsistent with it" (नद्विसदृशः...हः). अन्तर्दृष्टि-तः "on account of the resemblance of the internal or mental state to her." My mental state bears likeness to her, hence the whole soul has assumed her form. This sentence and the following stanza are quoted in the D. R. as containing an instance of स्मृति (recollection), which is one of the thirty-three subordinate feelings (अभिचारिणी भावाः) attendant on the principal feelings (स्थायिनो भावाः which constitute the *rasas*). It is referred to, in another place, in illustration of the definition of a स्थायिभाव, which is that it is the predominant feeling, that which is not thrown into the shade by any other. रति or love which constitutes the S'ringāra-rasa is such a feeling in the present case, and predominates over the Bibhatsa sentiment.

L. 69.—The last interpretation of संसक्त—यः given by J. does not appear good.

L. 73.—तुम् in the sense of छिन्नम् is unauthorized. The other interpretations are good.

L. 86.—आयुनां ग्रन्थिभिर्वनानि would perhaps be better.

La. 91-4.—This stanza is the मूर्धाभिनिर्दिष्टमुदाहरणम् (stock instance) of निमग्नसरस, and as such is quoted in the D. R., the K. Pr. and S'ar. भातः पर्यस्तनेवः for भात-नः is the reading of the first in the Bibl. Ed. and of the second (Benares and Maheshchandra's Ed.); स्तेय for उच्छेद in Mahes'. Ed. of K. Pr. and ननु the first in the Benares Ed. S'ar.'s readings are the same as in the last though the Mss. are corrupt.

La. 95.—Though there is a grammatical objection to मृतः, the other reading मृतः is open to the objection that there could be no blood in the dead bodies. It is not unlikely that the poet may not have remembered the rule when he used the word. The ablative does not look plausible.

L. 97.—It is better to take पचत् as an adj. to अङ्गानलकम् than to सञ्चि; for "the moving of the joint" is hardly an intelligible expression. J. himself takes पचत्, given by him as an optional reading, in this way.

La. 100-3.—Stanza quoted in the D. R. The doctrine laid down is that two sentiments though represented as independent of each other and not mutually related as principal and subordinate, do not affect the beauty of a composition if one of them contributes to heighten the other, or both to the development of a third. This is an instance in which the *S'ringāra* and *Bībhāsa* contribute to develop a third viz. *Hāsyā*. S'ar. quotes it as an instance of *Bībhāsa*. The reading सरस does not yield a satisfactory sense, though J. has given a reason why the ghost-damsels should have been in haste. The other readings too, as they are in the Mss., are hardly better. शिरसी or शिरसा सिन्धु would be satisfactory, if interpreted to mean "tying or wearing on the head, in the hair, garlands of the heart-lotuses;" as ordinarily Hindu ladies wear garlands of flowers. The reading of B. upsets the whole and makes the garlands to consist of heads and to be worn on the heart-lotuses of the ghost-damsels, in which case the comparison of the heart to the lotus is without purpose. G. reads शिरसा and S'ar. शिरसा. The last makes pretty good sense.

L. 105.—J. gives no authority for taking भिन्न in the sense of भिन्न. Besides, there is no reason why भिन्न &c. should be read dependently, if it means "the place is all full or filled." The sentence of the after also cannot serve as a reason for the

statement. G. reads विविनः which means "known" for विविन- and interpreting the expression in this light, the sense is "I have searched, seen, wandered over this cemetery on all sides, no more remains to be gone over, for here lies before me its boundary, the river. I have gone over the whole without meeting with any being who would take this flesh from me and promise me the fulfilment of my wish." Hence the despondency. The root वि with वि means to "search," to "look for."

L. 110.—यःसरोधः would perhaps be a better reading. कर्करेणः यःसरोधस्तेन कूलंकषः (or-कषं स्तेनः) | The current dashed against the banks, because the free course of the water was obstructed by the pieces of skulls that had fallen into it. वःसरोधि may also be similarly interpreted. वरसः सरोधः | संस्थास्तानि वरःसरोधि (स्तेनः) or-वी (निर्गमः). "The current, the speed of which was obstructed by the skulls, was कूलंकष." वरसरोधि cannot, I think, be well taken in any other than the manner J. does. In this case, however, the epithet is almost without any purpose.

L. 116.—श्रोतसंवादमेति lit. "comes up to an agreement in the ear" agreement with a voice heard before, i. e. is recognized by the ear. संवाद is "agreement." संवदन्त्यक्षराणि Mudrā. R. Act V.

L. 126.—कन्याणस्य साधनमेवैकम् | तस्मिन्स्वदये-ना मुक्तः सकलौ व्यापारौ यथा | The reading of A. is thus to be taken :—कन्याणस्य साधनमेवैकं गुणम् | तस्मिन्स्वदेन वा सकलौ व्यापारौ यथाः |

L. 130.—"I will then go up to her (wait upon her, succour her) while she is alive." अवि नाम shows "wish."

L. 136.—प्रचलित &c. is in a metre called *danḍaka*. It is a stanza of four lines, each composed of two 7 ganas followed by sixteen ८ ganas and thus consisting of 54 letters, and belongs to that species of *danḍaka* which is known by the name of *चण्डिका*. प्रचलित-नखायन, While she was dancing, the hide of an elephant that was wrapped round her body moved upwards, and the ends of her hands protruded from its displaced skirts and arms.

the moon on the head. To take यच्च-यन्त as a Bahuv. and to connect it with the rest in a Karmadh. compound is not satisfactory.

L. 140.—सद्य is J.'s reading for सन्न.

Ls. 164-5.—J.'s interpretation of these lines is not satisfactory, except the portion introduced by his first यत्. These two lines must certainly be taken to refer to the open and unrestrained manner in which, when about to be killed, Māl. remembered Mādh. (ls. 152-3) and made confession of her love. The meaning, then, is, "Here before thee is that friend of thine, for whom at the time of death thou didst show thy affection in words freely spoken (lit. with thy speech unfettered)," having thrown off all hesitation. She never before spoke so freely about her love for Mādh. प्रलापे निरर्गलं यथा स्यात्तथा । प्रलापनिरर्गलः or-यत् does not make good sense. प्रलापनिरर्गलप्रकटित has the same sense as the reading in the text.

L. 173.—The acc. उपर्यलिन्दकम् is to be explained by the Vārt. कालभवाधगन्तव्याः कर्मसंज्ञा शकर्मणाम् ; or, as explained in the Siddh. Kram., भकर्मकालभवाधगन्तव्याः कर्मसंज्ञक इति वाच्यम् । The instances of वैश given in the Mubābhāshya are कुरुन्त्वपि and वञ्चयन्त्वपि. For the sense of उपर्यलिन्दकम्, see note l. 11-2, Act II. उपर्यलिन्दके presents no difficulty.

L. 184.—It is not necessary to go so far as J. does, for an explanation of the rise of भयङ्क or fear in the heart of a brave man like Mālī. It may be regarded as consequent on the danger in which the beloved of his heart stood. He was afraid she would be killed before he could be on the spot to save her.

L. 185.—"How should my heart fare !" "In what condition must it be !" It is distracted by a variety of feelings.

L. 194.—अनन्यकर्मणः Comp. अन्तराणीय देवताप्रकारकर्मणः अन्तराणीयकर्मणः । अन्तराणीयकर्मणः अन्तराणीयकर्मणः, p. 20. अनन्यकर्मणः Comp. अन्तराणीयकर्मणः । अन्तराणीयकर्मणः । S. sh. Act II.

Ls. 197-200.—Metro—नर्दटक. इयदशभिनेजौ भजनका गुप्त नर्दटकम् | Stanza quoted in the K. Pr. as containing an instance of the figure called *Kāvyaṅga*. काव्यलिङ्गं हेतुविवक्षार्थम् | When a word or words or a sentence denote, by implication, the reason of some thing else, the figure is *Kāvyaṅga*. Here the words शस्त्र-मुपक्षिपन्: express the reason or cause of the fall of his arm.

L. 203.—“Protect me, turn away from this risk of evil.” His diverting himself from the risk is the way to protect Māl. An evil chance to Mādh. would be the same thing to her as death. Though the Chhâyâ in the Ms. of the Com. omits परि-माम्, J. must have had the words before him, as will appear from his explanation.

Ls. 206-9.—The second of J.’s interpretations is not satisfactory.

L. 212.—अप्रतिहतप्रज्ञामतिः is certainly a better reading than अप्रतिहतप्रज्ञा which J. adopts. The first means “the operation of whose intellect knows no impediment;” i. e. its capacity is wide, it is able to grasp any thing. Hence it is she has been able to find out that Aghor. must have carried away Māl.

Ls. 214-5.—The similarity of construction between the two lines (नायोरपराध &c. and न करालेय &c.) would show that this is the true text. “No other end or object (in taking away Māl.) appears than a sacrifice to Karālâ.”

Ls. 223-4.—“[My] sword that will make noise when it strikes against the hard knots of thy bones, and whose speed will be impeded for a moment when it has to cut tough muscles.”

Act VI.

L. 10.—नानावचननिर्वाहः. "Let divers movements be made by the use of a variety of words or songs, for auspicious purposes."

L. 14.—यथा to be connected with आदिवाग्निः, अग्न्यवादिवाग्निः यथा &c.

L. 21.—To be यात्राभिमुख is "to start on a journey." यात्राभिमुखं प्रवृत्ता is "started on a journey." Here, the journey is the procession to the temple.

Rs. 39-41. "Here appear collections of white umbrellas bearing the beauty of white lotuses with prominent stalks, thickly set in the lake of the (wide) extent of the sky, the lake which has for its waves the rows of banners, moving by the wind fanned by the Chowries pleasant [to the sight] because of [their possessing] the beauty of flying royal swans."

Rs. 48-51.—मयूखानां मेघकास्त्रेणां चयः । मेघकास्त्रेणां भूरायो मयूखमेघकचयाः (चयः ६) । तैरिव । मयूर for मयूख renders the sense plain and is, perhaps, a better reading, though it may be objected to, as involving a repetition, since मेघक itself means "the eye on a peacock's tail." G. reads मयूरचन्द्रकनियैः. The first two compounds contain two *Utprekshās* on the collections of rays, and the word चयः must be connected with both. तैरिवभिः must also, from its position, be similarly taken, i. e. as involving another *Utprekshā*. "The rays which appear as if they were a collection of the eyes on the tail of a peacock moving about, and as if the colour of the wings of *cadasha* birds flying about were mixed up with them." चयः—काः and तैरिव—काः contain two *Utprekshās* on the quarters of the sky. These appear as if they had rain-bows or were covered over with carpets of China cloth with pictures painted on them.

Rs. 52.—The slaves or vases in their hands were mounted in the leaves of gold or silver, which formed their outer covering. (The ५२ for ५३ is a mistake that he understood to have been gilt.)

LS. 54.5.—उपरक्तं मुखं यथा: | J.'s reading is given in foot-note 8. The she-elephant being likened (in a *rāpaka*) to the night, and the सिन्दूर to the twilight colour, this सिन्दूर must be understood to have been rubbed over her face, in order that it may correspond with the twilight colour which is the colour on the face of the night, संध्या or twilight being the face or beginning of the night. Hence, the reading in the text is truer than J.'s. नक्षत्रमालाचारिणी applies to both in the way explained by J. This is an instance of what is called by Dand. एकलङ्कारक. (See II., 69-70.) The she-elephant is the night, on account of her dark colour.

L. 57.—A beautiful woman in distress is often compared to the moon with only one digit enlightened.

L. 76.—J.'s interpretations are unsatisfactory. भयुकूल इष्टासन. तपेष्टिसिद्ध्यायदकनय वा विप्रलम्भो वञ्चना | She is led into the belief that she is now going to be married to Nand. and brought to the temple of the city-god to perform worship, that the affair may terminate successfully. This विप्रलम्भ or delusion is भयुकूल or favourable, because the end is to be her marriage with Mādḥ., or it is the means of bringing about that end.

L. 83.—आभरणसंयोगाः "sets of ornaments."

L. 86.—ओम् "yes," "all right."

L. 87.—The Mss. have प्रती० | तथैव निष्क्रान्ता. The तथैव in this must be the speech of प्रती०, but it is somehow not in Prākrit. It ought to be तद्.

L. 100.—निनन्दुःखम् "in a manner unbearable on account of despondency." Every thing that you say on the point makes the feeling of despondency keen, and hence it is unbearable.

L. 102.—दुर्लभमिदं निवेदो यस्य | एतादृशमनीरथेन विसंनद्धागधेयं यस्य | J.'s reading appears to have been विसंनद्ध for विसंनद्ध.

LS. 113.6.—The first two lines occur in a Śloka in Utt. II. Ch. It is best to take भयम् = द्वेष.

LS. 119.20.—"So manage that he will, in consequence of the

departure to the other world, at no time grow indifferent as to his career in life, by making it to consist simply of remembrances and talks about me."

L. 125.—वासव्येन यो मोहस्तेन "through infatuation produced by kindness (for me)." Her kindness is so great that it has rendered her almost mad and hence she cries. मोह is not to be taken separately and interpreted as "being despondent, though there is hope;" for Mādh. must also be expected not to take a very hopeful view of the prospect before them.

L. 127.—The अमङ्गलम् is the death she is speaking of.

L. 129.—"Māl's life and not Māl. is dear to you (all)"; i. e. you want Māl. to live, but you do not want her to live happily. You care for her life but not for herself, i. e. for her happiness.

L. 131.—"Why is it so said?" "Why dost thou say so?"

L. 135.—परोक्षगुणकनिवेदनपरान्नमात्मने परित्यग्यमिति is about the reading of A. B. C. E. and it is a reading which, to my mind, makes no satisfactory sense. "I will destroy myself while I am sinless by extolling his virtues in his absence" is hardly intelligible. I have therefore adopted the reading of N. "I will destroy myself who have sinned against him on account of my being dependent on others." "Sinned against him," because, she has gone over to another person, since she now regards herself as given to Nand. Though, morally, this is no fault of hers, she being not her own master (परस्वयं), still, she thinks herself polluted or tainted by being married to Nand., and consequently not worthy to live. The taint is brought on her by her being dependent. The reading of G. is परमनक्षयं भवत्यन्मृतं भवत्यन्मृतं परमनक्षयं परमनक्षयम्. This apparently means "I will kill myself, being sinless as against him, because of my being in the hands of others." But sinlessness, consequent upon her being an involuntary agent, is no reason for killing herself. This is, therefore, to be understood as "while I have

not sinned in consequence of my being in the hands of others" (परायत्तत्वेन यावदपरदा न भवामि). "I will destroy myself while my soul is sinless, because if I lived, being in the hands of others, I should sin against Mādh. or taint myself by going over to Nand. परायत्तत्वं must, thus, be taken as a reason for अपराधा and not for अनपराधा ; and she is to be understood as not considering herself to be yet fully given to Nand. Or, the reading in the text may be thus interpreted :—"I will destroy myself who have sinned against him, am tainted by belonging to another," i. e. to Nand. to whom she regards herself as given ; and that of G. thus :—"I will destroy myself while I have not sinned by belonging to another," i. e. to Nand. to whom she thinks herself about to be but not yet given. G. has also the reading of the other Mss. in the margin. The Prākṛit word केरय, केरयो or केरको occurs frequently in dramatic plays, and from the manner in which it is used, would appear to mean "property" or "possession." See *infra* p. 267 l. 184 where it is explained by J. as कृत्यकरताची, जो सो वेस्ताजणकेरको अळंकारयो सो अवरो । *Mrich.* Act III. तवादिशणीए केरका अळंकारा । *Ib.* Act IX. &c. &c. Hemachandra gives केर as a termination having the sense of "belonging to" and corresponding to the Sanskrit ईय, इदमर्थस्य केरः । इदमर्थस्य प्रत्ययस्य केर इत्यादेशो भवति । युष्मदीयः । तुम्हकेरो । अस्मदीयः । अइकेरो । It appears that the word originally signified "a possession," and being compounded with other words, came to be regarded as a termination.

L. 141.—प्रकृति "nature."

Les. 144-5.—The words are so chosen that they may be the same in Prākṛit or Sauraseni and Sanskrit. Under this view, किं च in l. 147 must be considered to be a more correct reading than किं त्वाम्.

L. 150.—अतीव "overflow." Comp. पुरीतल्ले तजायस्य परितारः अनि-
किल ॥ अन्तर्जनस्य दुःखाद्विधोदासं स्वलिङ्गवतः । अतीव इव भूमस्य भोजः पातवृष्टी-
नोत्पन्नः ॥ *Ber. R. Ch.* See also l. 48 p. 218 *infra*.

L. 167.—निर्भेद has the same sense as that given by J. for निर्भिन्न viz. "pressing against each other."

L. 174.—संकल्पसंगम "union created by imagination," "imagining oneself to be united to her or his beloved." See l. 121 Act II.

L. 178.—संविधान is "arrangement of incidents in a plot."

LS. 184-5.—शयि: संभाषणायम् "Will this person who, verily, at heart does not dislike the hazard of a choice-marriage, think of or wait for a hand holding or wearing the wedding string-bracelet," i. e. let Mādḥ. take her hand even now. The wedding ceremonies need not be waited for. According to the marriage ritual, several ceremonies have to be gone through, before the hand of the bride is actually taken hold of by the bridegroom. One of these is the tying of the string-bracelet, in the following manner:—ततो दुग्धाक्षेन द्विगुणशुक्लसूत्रेण दंपती कण्ठदेशे कटिदेशे चैशानामाश्रय पञ्चवारं चतुर्वारं वा प्रदक्षिणं वेष्टयेत्पुत्री वा एतैर्मन्त्रैःततः कण्ठदेशस्थ-सूत्रमधो निष्कास्य कुकुमाकमूर्णयुक्तं कृत्वा तेन हरिद्राखण्डं बद्ध्वा तद्वस्त्रमहस्तपकौष्ठे वरी वक्षोपजीकौष्ठौहिनेन मन्त्रेण (Rv. 10-85-28) | कटिदेशस्थसूत्रमुपरि निष्कास्य तद्वरी कृत्वा वरहस्तपकौष्ठे बध्नुर्बध्नीयात् || Nārāyaṇa Bhaṭṭa.

LS. 195-6.—निर्वर्तिनी विपरीतो व्यवसायो येन | निर्वापितं चण्डं वाखण्डस्य प्रचण्डयो-
र्देशेणः साहसं येन | Then a Karmadh. of both. कृष्णचतुर्वर्दीरजन्मा इमंशान-
संचरणेन निर्वेदिन &c.

L. 205.—It is usual with or natural for Hindu mothers to weep, when their daughters are made over to their husbands at the time of marriage, since thenceforward they are separated from them. Kām. looks upon Māl. as her daughter and has a parental affection for her ; hence her weeping.

L. 216.—"Oh, through affection the event transgresses all limit!" Out of affection for Māl. she is about to prostrate herself before Mādḥ., in order to induce him to bind himself to give Māl. a kind and considerate treatment for ever. प्रसङ्ग is "the event or occurrence" viz. Kām.'s conduct, and भविष्यति "goes

beyond," "transgresses." मर्यादाम् is of course to be understood.

L. 244.—उद्यानवाटः nom. to गम्यताम् pass. उद्वाहमङ्गलार्थम् "for the performance of the auspicious rito of marriage."

L. 254.—This seems to be addressed to Kal. who has spoken as if sceptical about the success of the scheme.

L. 258.—Whence J. gets his अवशिष्यामहे, I cannot say with certainty. But it makes good sense, since Lav. must then be understood to say that she is not going away but left behind, and Māl. herself is going away with her lover. G. reads उच्चरामी for तुवरामी. If the च in this and in the reading of A. is really च carelessly transcribed, a thing not seldom observable in Mss., and the तु of तुवरामी is च, which also is highly probable, the true reading is उववरामी, उच्चरामी, or उवरामी which answers to our modern Marāṭhī verb उरणे "to remain behind," equivalent to the Sanskrit अवशिष्य्. We have the word in भरिदुच्चरन्त the reading of A. B. C. in note I p. 257, which is equivalent to the Marāṭhī भरुन उरणारें or भरुन उरे इतकें. But as it is, the तुवरामी of B. C. and E., the अवसरामी of N. and the उच्चरामी of G. all mean nearly the same thing viz. "we go away in haste in this state of things," i. e. clear the place, in order that you and Mādh. may be left alone, to enjoy each other's company.

Act VII.

La. 5-6.—मद्वधा गृहप्रवेशेन निमित्तेन विरचितः &c. J.'s second explanation of अकाळ is artificial.

L. 10.—सरोजभासी निर्भरं दुःखितम्।

La. 12.—"in connection with this matter." "This will serve as an occasion for her being brought."

L. 16.—"Gone to," "entrusted to" Buddh.

L. 20.—मदुपस्थित उदयं यस्य "looking like one asleep."

L. 25.—*अपराधिनम्* may be taken in its usual sense of *व्यभिचारी*: *व्यभिचारी* "cross," "perverse."

L. 38.—"It may be 'on the contrary' or not 'on the contrary'".

La. 40-1.—The *य* after *जग* read by four copies does not appear proper. For Buddh. constitutes herself, in appearance, an impartial judge; so that, she must, in appearance at least, lay the blame on Māl. also. Besides, if we should read *न*, *विपत्तिपम्* in l. 38 would not be accounted for; and after *तुष्टेः* or *पुष्टेः* it would be necessary, by the rules of construction, to supply *नोपलम्भ-नीयः*, which would make no sense. The *वि* for *अपि* equivalent to "also" read by C. and E. before and after *तुष्टेः* would, in the same way, show that in the first part of her speech, Buddh. finds fault with Māl. G. agrees with the text. "This person is reprehensible on account of the defect of bashfulness." While thus she apparently declares her guilty, she makes the guilt to consist in bashfulness alone, i.e. in effect, she absolves her.

La. 42-3.—*साक्षेन य उपक्रमस्य स्वकृतेन यद्वैयर्थ्यं तेन विच्छेदितं महागुणमगमं वयम्* "Whose gentility or gravity was marred by the embarrassment consequent on the unsuccessfulness of his forcible advance. *अपरिस्थानम्* "improper," "unfit."

L. 44.—The Sanskrit spoken by Buddh. is meant as a quotation from a work on love; and consequently the words are not hers. *उपक्रम* "advance."

La. 48-9.—G. reads *अदुष्ट* = *अदुष्ट* for *ज्वर*, and *परमहि* for *परमाभि* "Burns by the fire of words, because he is her master" (*परमहि*) or "thinking 'I am her master'" (*परममहि*), i. e. because she is perfectly in his power.

L. 51.—*अपराधिनम्* "great indignities" or "insults." "Dis-likes the birth of female children." *अपराधिनम्* *मातुः* and not that an ill-disposed girl be not born, as J. takes it.

L. 54.—*यस्य* is a question.

L. 66.—*सत्यमन्त्रितम्* by Nand. "How should we not know what was actually expressed to us in words?" She means to say that the origin and every thing concerning the matter existed in Nand's words and nowhere else, i. e. the reproach was groundless and was due to Nand's ill nature.

L. 67.—*तारामैत्रकम्* "the friendship of the stars," i. e. a spontaneous, unaccountable love owing its origin, as it were, to the agreement between the stars presiding over the births of the two individuals. This will be apparent from the use of the word in Utt. R. Ch. भूयसा जीविषम एव यद्रसमयी कस्य विक्लविक्रान्तिः । यत्र ज्योतिष्कानामुपानासस्तारामैत्रकं वा चक्षुराय इति वा ? तमप्रतिस्तेयमनिरुत्थनं प्रमाणमावन्मन्त्रि । The Calcutta commentators have made a mess of the second sentence in this and of this expression in particular.

L. 69.—*अभिनिवेश* should be taken in its usual sense of "fondness," "predilection," "attachment," "adherence" &c. "His adherence to the wrong side." "Act in such a way that this belief of the husband in something wrong may be thoroughly eradicated from his heart." Or, "Act in such a manner that this predilection for the rival of her husband may be thoroughly eradicated from her heart." This sense is decidedly better. मञ्जर्याभिनिवेश "Māl's attachment to a side opposed to her husband, i. e. her attachment to his rival.

LS. 70-1.—The reading of B. C. gives the same sense as that of N. adopted in the text. But this latter is plainer, and there is no perfect agreement between B. and C. दुरभिपन्न is "attachment to something bad."

L. 75.—"You will not remain spoken to indistinctly," i. e. I will speak plainly.

L. 77-9.—*कस्य केतव्यमर्थमेव निश्चयोपेयां तदुक्तानामवगतानां दीर्घाश्च निश्चिताः सुखदुःखनिश्चयो वयः ।* This and the next compound are attributes of *कस्य* कस्यैव, and *ममान* &c. of *माधवस्य* सुखेयम्.

L. 81-1.—*सन्निभं यथा* *सामान्योक्तं* *कीदृशोक्तं* *कदाचित्* *कदाचित्*

यानि नयनेतराणि तेषां यो बहूनि विलासनेन मसृणी यः संचारनेन कारवनेन मसृणः
संचारी यस्तौ ता अत एव चारव इति वा यास्तारकास्तासौ विराजन्ता विभक्तौ यव । अनन्त-
नट्यशार्दूलस्य यः सर्वोपादिदेशनेन निर्मितं यद्वैदग्ध्यं तेन मुग्धाश्च ते मनोहराश्च

"Their mutual glances, which were pretty and charming in consequence of the cleverness or skill arising from the thorough-going instructions of that Dancing-master (teacher of gesticulations), Love." Love was the master who taught them the several gesticulations of the eye which rendered their glances so charming. दृष्टिसंमेल is "the meeting of the glances," Comp. अन्त्यो-
न्त्योभिरुदृष्टौ p 60 l. 202.

L. 97.—निष्कारणवान्धव is "a disinterested friend."

L. 99.—नरटजर्जरितज्जगदिज्जगदिणा "wearing a garland of tattered, full grown Japā or Javā flowers." The flowers of Japā (दासवंत Marāṭhi) are red. Therefore, on account of the scratches of the tiger's nails on his bosom, Mak. appeared to have, as it were, a wreath of Dāsavanta flowers round his neck. J. takes the word to be जगदिज्जगदिणा, and hence, is in some difficulty as regards the sense. The scratches on the bosom could not make him appear like a wreath of Japā flowers, as the commentator explains it, though the scratches themselves might appear so.

L. 106.—By वयम् she means Māl., since, as her friend and attendant, she identifies herself with her.

L. 109.—विशुद्धमुग्ध "pure and simple," or "pure and innocent."

L. 113.—नामसर्वज्ञानि च स्मरणानि च | J.'s remark स्वेदविकं मकरन्दे-
न्यवयवि is groundless.

L. 113.—"[My] dear friend's body has determined itself," i. e. determined to love Mak., though her mind has not yet done so, or declared itself if it has. The body has shown this determination by the perspiration and other affections observable on it. जगत्पदी विभक्तः ।

J. 113. "The body has determined itself," "condition" "condition" "condition."

dence," confidence generated by Buddh's partiality for him. Comp. पादमरुतं युद्धं वा प्रत्ययेन अस्य इस्तथाशमयमता । S'ak. Act. V. अन्यथा कं सिद्धिदं प्रत्ययमाश्रितया । Ratn. Act I. (सिद्धिदिशजनितप्रत्ययमाश्रितया; Another reading) &c.

L. 129.—For भरिदुश्चरन् or भरिदुश्चरन्त, the former being not unlikely a transcriptural error, see note on l. 258 Act VI.

LS. 133-5.—प्रत्याज्ञावेमोक्षमात्रेण सुखं यन्मयुक्त्वं निर्वर्णं तस्य प्रतिकूलं यद्दुःखं तावच्च तेन वर्धितस्योगस्य व्यतिकरेण विसेषुजा । "Death, my deliverer (from all troubles), was easy to be had, for I had simply to give up hope of union; but that was averted by Buddh's holding out hopes, and hence my suffering (in consequence of love) increased and has rendered me shaky, unsteady, or put me in a disturbed condition of mind." जीवलोकपरिवर्तं "changed condition of life." Comp. तदीदृशी जीवलोकस्य परिवर्तः । Utt. R. Ch. Act III. न शकास्मीदृशं जीवलोकपरिवर्तमनुभवितुम् । Ib. Act II. परिवर्तं or परिवर्तं is "change," "vicissitude," and जीवलोक "world of life," used in this sense, and also indirectly, as referring to one's own life. एषुभद्रस्य बहुवरकष्टो जीवलोकः । Utt. R. Ch. Act III. विपर्यस्तः समन्ति जीवलोकः । Ib. Act I. see also *infra* 329 l. 222. and p. 349 l. 14, p. 360 l. 123. J.'s explanation of this here is not good.

LS. 137-9.—मूर्ध्नि निर्युद्धो यो विस्मयनेन विसेषुले उद्वेगे विस्तार्यमाणे च ललितनेत्रपुण्डरीके तयोस्ताण्डवोलीडङ्गरस्तस्मिन्प्रतिरुद्धो भेरेयदो यस्मिन्करेण यथा तथा । "By the increasing wonder, his graceful lotus-like eyes were unsteady, moving, and expanding, and in this course of dancing (i. e. varied movements), they were as if affected by the influence of wine." प्रतिरुद्ध "grown," ताण्डवोलीडङ्गर lit. "the extent or course of the flow of dance." निर्युद्धनि "sees closely or intently." Comp. तियावरदारिका तेन राजर्षिणा क्षणं निर्युक्ता Vikr. Act IV.

LS. 142-3.—Taking hold of the end of the upper garment was a *परिव्रज* "transgression" or "a kind of violence." *परिव्रज* "leaving," "parting"; *धमधमयमान* "beating very fast."

L. 144.—"Having thrown off the upper garment, he then . . ."

held me by its end, I ran away and concealed my bosom with my arms," since it was laid bare after the garment had been cast off. अवसृत्य must be connected with अवसारित. The reading of A., the same as J.'s, is clear.

L. 145.—The girdle was displaced from its position by her hasty movements, and hardly by रोमाञ्चसंचय. विकट = विषम "obstructing."

Is. 147-8.—Her "heart was rendered stern by the ill-feeling consequent on anger brought on by the most careful efforts," i. e. she liked the advances of her lover, but it was necessary to appear as if angry, and this she could do only with great efforts. It was apparent to him that her displeasure was affected, and the loving nature of her glances was not required to tell him that; hence it was गुनरुक्त "superfluous." गुनरुक्त meaning "repeated" is used with reference to a thing that is considered superfluous, and not in the sense of simply "doing a thing again and again" as J. takes it. Comp. द्वयोरपि युवयोः स्नेहः प्रत्यक्षः सखीस्नेहस्तु मां गुनरुक्तता-दिनीं करोति S'ak. Act III. आशारयमन्यगुनरुक्तभूनं श्रीयसि सर्वोपश्रित्यमुपस्ते Ragh. Canto V. इदमुक्ताय सरःसलिलममृत्तुनरुक्तमूनं वैभसा गुनरुक्ततामिव नीला खड्गद्विः । Kād. &c. स्निग्धस्य स्नेहस्य गुनरुक्ते गुनरुक्तिस्तथा पर्यस्तं लोचनम् । स्निग्धं च तत्पुनरुक्तं च । or स्निग्धं गुनरुक्तं यथा स्यात्तथा पर्यस्तं लोचनम् । पर्यस्त "cast." Comp. गृह्यन्ति = तथैव्यन्ति p. 143 l. 61.

Is. 149-50.—औरम्भ is "a hard and rough scratch," the word being allied to the Marāṭhī verb औरणें. प्रकटो यः शार्दूलस्य कवीर-करहृश्याऔरम्भः स एव विकृता पञ्चाली तदेव प्रसाधनं यस्य । एतादृशं यदुक्तां पञ्चाल्यजं तत्र निद्रुरो निवेद्यास्तेन निःसदा । The scratches of the nails of the tiger on Mak.'s breast had grown (प्रकट), i. e. left their marks. Or, if we read गौर, the scratches were large. These, in particular, she remembers, because her love for Mak. was rendered firm by his fight with the tiger in order to rescue her from his grasp. J.'s explanation appears curious. He clasped her firmly to his bosom, so that she was unable to move.

L. 151.—सावैयं विभुतं मदयन्तिकयस्वर्थागन्मरतकं तत्राविद्धा या कवरी तत्र निहि-
तो यः करो मकरन्देन मकरन्दस्य वैनि भावस्तस्य परिग्रहस्तेन पुञ्जीकृता उन्नमिताश्च ये
मुखावयवा मदयन्तिकाया इति ज्ञेयं तेषु स्वच्छन्दविकासेन विदग्धं वदनकमलं यस्य । ओ
वगिद may be equivalent to अववगिन; अववगितं यथा तत्राववगिनेन
बोद्धमिताः, i. e. her face was raised in a bounding fashion or at
once by Mak. पुञ्जीकृतम् is explained by J. as लम्बितम् i. e. "stretch-
ed." It should rather mean "contracted," "pressed to-
gether."

L. 154.—उद्धमिता शरीरशोभा परयाः । The beauty of her person
was, as it were, made to "fly about" or "whirl round"; i. e. the
hairs on the body at once stood on their ends, and this gave
it that appearance. Her "eyes were rolling and dull on account
of the phrenzy caused by the alarming confusion consequent on
the rising fear and joy."

L. 161.—Something indecent is here meant. The words and
manner of expression in N. are more becoming.

Ls. 164-5.—I. e. "She must have seen such things in the case
of Māl. and hence her question to you."

L. 178.—का प्रविपत्तिः "what step would you take?" "What
would you do?"

L. 183.—J. does not read मरु; but without it, it cannot be
made out that the night was far advanced, as evidently the
poet means to represent it. (See the last speech of Mak. p.
271.) गडिका is षटिका. The expression then means:—"The drum
showing the lapse of the *Ghatikās* of the second *prahara*." Or
विच्छेद may be taken in the sense of "a division" and गडिकाविच्छेदपट्ट
as a compound expression meaning the drum [indicative of
the lapse] of the *Ghatikā*-divisions i. e. an hour-drum or some-
thing like a gong. The sense of the whole would, then, be,
"the hour drum [indicative of the end] of the second मरु is
being beaten." A मरु = 3 hours. It is therefore mid-night.

first case the meaning of the line is "Having reproved Nand. and begged [of him] to fall at *her* (Māl.'s) feet," because he had insulted her; in the second, "Having &c. and begged *of him* to fall at *the* feet (of Māl.)."

L. 208.—प्रतिपद्यस्व गृहाण ।

L. 217.—परिणतो यः सुगन्धसंस्कारः स गर्भे यस्य । "Charged with a strong scent of the odour of wine."

Act VIII.

L. 7.—At first sight, the reading निशीथेनीनायस्य "of the moon" would appear preferable. For, the moon is the usual friend of the god of Love, and in the following Śloka it is the moon-light that is described. The expressions निर्वर्तितदिवसावसानमस्मन्ना and प्रत्ययसार्पवदनरत्नान &c. would also show that it could hardly have been midnight at the beginning of the scene. On the other hand, it will be seen that at the end of this conversation, enter Mad. and others, when it must have been past midnight; for, they left Nand.'s house at that hour. The conversation cannot be supposed to have lasted for six hours or even more. When Mad. and others started, it was intensely dark, as will appear from the expression गौतमः &c. used by Buddha in the last Act, which it could not be if the moonrise described by Mādā took place at the beginning of the night. निशीथस्य is the reading of four good copies unconnected with each other and of 11. For these reasons, it appears to be the true reading. निशीथ may be spoken of as the great friend of Love, because that is the time for enjoyment and revelry (see l. 161); and the expressions निर्वर्तितदिवसावसानमस्मन्ना &c. and प्रत्ययसार्पवदनरत्नान &c. may be explained

for a long time, or even if called the "evening bath," it need not have been taken just when the night began.

L. 12.—माकरन्दः "full of or mixed with honey," and consequently heavy, and thus going up slowly. मन्दमन्दम् conveys the same idea, directly. The comparison of the light of the moon rising after midnight to the dense pollen of the Ketaka flowers, moving up lazily into the air, is very happy. The pollen of these flowers is very abundant.

L. 21.—निरनुरोधा "unacquiescing," "unyielding."

Ls. 22-3.—S'loka occurring in Utt. R. Ch. where the reading for समूहसाधन is ससाधनसम. संविभाग "participation," "share."

L. 27.—तु has the senso of "as to," and in this sense it often occurs in argumentative style. यनु आसनशब्दस्यासन्नान्देश इति काशिकायामुक्तं तत्प्रामादिकम् । Sid. Kaum. न चाज्ञोऽस्य स्थानित्वं दीर्घविभो तन्निषेधात् । बहिरङ्कारिभाषा तूक्तन्योयन न प्रवर्तते Sid. Kaum. &c. यनु सखं भूमादग्निमनुमाय परं प्रति बोधयितुं पञ्चात्यक्त्वाक्यं प्रयुङ्क्त तत्परार्थानुमानम् । Tark S. निर्वर्तितं तु न नाम "as to cooling the body by an embrace, well, let it not be;" but let my ear drink &c. The second तु then, means "but."

L. 33.—द्विगुण आवेष्टो यत्र ।

L. 36.—सर्वतोमुखम् "of all kinds," "in every way," वापन वि दारेषु प्रभुता सर्वतोमुखी । S'ak. Act V.

L. 42.—अनवसितमन एवमि मय्यरम् । "Unfinished and therefore unintelligible," lit. "slow as to the sense," i. e. not conveying the sense at once, not plain.

L. 59. मालदीर्घ should be translated by the dat. as observed on a former occasion; or even the gen. would do, the sense being संनयनमात्रेण In either case, it is neither necessary nor good to understand कृते.

L. 60.—वर्षति; "congratulates by the expression वरुणः ५३३." See note on l. 53 Act IV.

५३३. वरुणः "taking notice of," "showing regard for,"

"treating with regard," "honouring" as by entrusting one with an important commission. This last is the sense here intended. "Buddh. has discharged the important commission entrusted to her." Comp. सिध्यन्ति कर्मसु महत्सवो यन्निग्रोक्त्याः संभावनागुणमवेदि तमेश्वराणाम् । के वाभविष्यदवृणस्तमसा विभेत्ता तं चैतदहस्तकिरणौ भुरि नाकरिष्यत् ॥ S'ak. Act VII.

L. 92.—It is difficult to say whether J.'s reading of this line was the same as in the text; but it is certain that भुतलजालस्य must be taken as an epithet of हरि and not of कर.

L. 96.—विक्रान्तं पुनं यस्मिन्कर्मणि यथा तथा | J. gets over all difficulties by making विजितः as a trans. part., for which there is no authority. "Shining with a valourous, bounding gait."

L. 107.—Four good copies give the speech स्फुरितं &c. to Mad. But there can be little doubt that the reading of N. adopted in the text is the true reading. For, in order that Māl. may be found alone and in a place to be taken away by Kapāl., it is necessary that she should go out from their place of shelter, and be represented as sitting alone on the road. The stage-direction उपविशति answers to the first परिक्रामति, wherefore, both refer to the same person, viz. Māl. But उपविशति is out of place in the case of Mad.; for, she remains at the old place, and has not been represented as going out. She goes out only after the speech in l. 117. J.'s reading वाममगमिण &c. curiously enough, agrees with N. while it disagrees with the northern copies.

L. 122.—दूरनिक्षेपेण दूरनिक्षेपे वदिक्री यो विक्रया उद्धरण्यो नाभ्यां निष्ठुरं यथा । निक्षेप is "the placing of the footstep," "treading;" आविक्र "darted forth," "cast with force;" निष्ठुरम् "fiercely."

L. 132.—J. understands पसुना after भवम् and makes न तं &c. a separate sentence. But the sense intended seems to be, "Even at first (immediately), she went out to see if you were coming. Since that I have not seen her." i. e. पश्यति &c. is to be

taken as one sentence. The same words occur in I. 192, where it would clearly not do to understand प्रसूने after आगम्; for, Mad. alone went out, Lav. having been absent and come in afterwards. So that, there we have to connect आगम् with प्रेषणदे, and make the whole one sentence.

L. 136.—J.'s explanation of ननु by अहम् will not do, the doctrines अव्ययानामनेकार्थत्वम्, भानूनामनेकार्थत्वम्, and such others, not being acceptable to us.

L. 138.—संघट्ट is "close meeting," and दुर्गम, "something impassable;" संघट्टेन दुर्गमम् "impassable on account of the close encounter."

L. 140.—परिस्फुरित "dispersed," "reflected on all sides." प्रति-फलित, the optional reading, means "reflected."

L. 140.—How Balarāma under the influence of intoxication called out to Yamunā to come up to him, and when she did not, dragged her by his weapon, the ploughshare, is related in the Vishnu P. V. 25, the Bhāgavata and the Harivansa. मदलोत्थया क-
लितः कामपालस्तस्य विकटभुजदण्डेनाविद्धो हस्तनेन हेलया विक्षुम्भितमन एवेद्विजितास्त-
रंगा ययैनादृशं कोलन्दतनयास्तोतस्तेन संनिभम्। कलित is "influenced,"
"overcome."

L. 142.—किंकटं विशृङ्खलं च यथा स्यात्तथोत्थितः ।

L. 143.—समस्तं गगनमेवाङ्गनं तस्यावकाशस्तत्रावसरन्कलकलायत् । अवसरन्
"spreading."

L. 145.—जर्जरितगञ्जरा य उदसज्जाः सुभगास्तैषां हस्तेभ्यः । उपसज्जा उपनना
उपस्थिता वा "those who came up to fight him." तस्मै स विद्वानपसज्जाय
सम्यक्.... प्रोवाच तां तत्त्वतो ब्रह्मविद्याम् । Muṇḍaka Up. अवसरित्=अवसृज्
is the reading of A. and J. But it was hardly possible for Mādḥ.
to snatch weapons from the hands of the soldiers that had fled
away; and for them to fly away, when their bones were shattered.
Besides, their flying away cannot be mentioned here, since
in the latter portion of the compound, Mādḥ. is represented

to have driven them away. G. reads आसन, the sense of which is similar to that of the reading in the text.

LS. 148-9.—अन्तरितः “hidden or placed at a distance from them, by his being on the top of the palace.” Hence, the प्रतीहार was sent to quiet them. सीमाशेखरान्तरितोऽन एवावनीर्णस्य प्रतीहारस्य प्रतीहारेण वा विनयोऽन्यासेन प्रतिशामितं विरोधसंकटं येन सः । The king caused his attendant to avert or pacify the evil of hostility by the use of humble or mild words. The attendant spoke mild words to Mādh. and Mak. and thus conciliated them. स्थित for अन्तरित also yields a good sense. संकट “an evil”.

L. 152.—In the translation of महाछिन्दमुद्गे भूरिवसुणन्दणे, the Chhāyā in the commentary and another by Mudgala or Koṇḍadeva, a very old Ms. copy of which I possess, have been followed. But भूरिवसुणन्दणे can only be the nom. or acc. dual or the loc. sing. of the Samāhāra-Dvandva of the two. But a Samāhāra-Dv. of the names of two persons is not to be met with and is unidiomatic. Besides, as such, it cannot have the dual, and the construction will not admit the loc. भूरिवसुणन्दणे, therefore, is clearly to be taken as the Prākṛit acc. plural, (Var. V.-12, Hemach. III.-14 दाणशयेन ।) and is to be translated by the Sanskrit acc. dual भूरिवसुणन्दनौ । The syntactical connection is भूरिवसुणन्दनौ पविबोधय गतः ।

L. 153.—नवर्दशन “a fresh, blooming, or youthful look.” अभिजन “race,” “family,” for नव is a good reading.

L. 158.—प्रेयसो माधवस्यैवयैः ।

L. 160.—अनुत्पद्य “having fallen upon them.” प्रागनुत्पद्य वीरानुमन्धनतः पश्चात्तत्पहरणान्वाच्छिद्य विक्रामतः । or प्राग्वीरानुमन्धनतोऽनुत्पद्य तत्पहरणान्वाच्छिद्य विक्रामतः । J.’s reading for अनुत्पद्य appears to have been the same as or similar to that of C. These two lines express the same thing as ls. 145-6.

L. 164.—“Wine, on which, fell and sparkled the rays of the moon.”

यस्यान्तर्मेन वा मोदावर्गो मुखरितः क्षिप्त्वा विशालाध मेखलाभुजो येषाम् । क्षिप्त्वा,
on account of the thick wood growing there. This word is
often used by the poet in this way. See below अयमभिनव &c. Comp.
अभिरलानोक्तहनिवहानन्तरस्त्रिगम्भीरालसरसरण्यपरिणद्रमोदावर्गोमुखरकन्दरः....जन-
स्थानमध्यगो गिरिः प्रस्ववर्णो नाम । Utt. R. Ch. Act I. एवं ते कुक्ष्येषु गह्वरनवः
होदावर्गोदरयो मणालाभिनमौलिनीकाक्षिखरः क्षोणीभूतो दक्षिणाः Ib. Act II.

L. 26.—अपौरुषेयी प्रतिष्ठा यस्य “not placed there by man.”

L. 28.—निखिल &c. “source or store of all the Vedas.”

L. 31.—संसक्त “mixed” “confused.” Comp. the use of the
word in l. 69 p. 169. कलिन्दकन्या मधुरां गतां गङ्गामिसंसक्तजलेन भाति ।
Ragh. VI.-48.

LS. 34-7.—Stanza occurring in Utt. R. Ch. Act II. and Vir. Ch.
Act V. विकीर्ण “torn open.”

LS. 48-9.—प्रविक्षिप्तम् “harassed,” “troubled by doubt.” तस्यम् =
मालतीविरये.

L. 55.—अयम् for सयम् read by three copies would do very
well in Utt. R. Ch., where Rāma addresses Sītā sitting near
him in these same words,—समनन्दयन्मुनि गीतमार्तिनः । अयमगृहीतकम-
नीय &c.—but not here, since Mal. is absent. The आ in आगृहीत
does not seem to convey any special sense. The कङ्कण was
worn at the time of marriage. (See note on ls. 184-5 Act VI.)

LS. 68-5.—विकलकरुणैः adj. to रुदितैः. विकल is “helpless,” “over-
whelming” and करुण “piteous,” “overwhelming and piteous
cries.” The other reading विकलकरुणैः is to be understood as
विकलानि करणानि यत्र, cries “which overwhelmed, destroyed the
power of her senses;” “languishing cries.” Comp. जनस्थाने शून्यै वि-
कलकरुणैरायचरितैः Utt. R. Ch. करुणकरुणैः is another reading for
the विकलकरुणैः occurring in this. विभुर “overpowered,” “over-
whelmed,” “helpless.” Comp. कः संनद्रे विरहसंभुरा लघुवेलेन जायम् ।
Megha D. विभुरा बलजननिसर्जनानु मां प्रापय पत्युरग्निहृत् । Kum. IV.-82.
भङ्गानि धमनङ्गवाग्विभुराग्येकोह निनोपय । Rata. Act III. See also *supra* p.
294, l. 167 and *infra* p. 316 l. 116. Cries, “helpless or overwhelm-

ing as if on account of the pain resulting from a cut in the vital or tender parts." आकूत is अभिप्राय "feeling" or "state of the heart." आकूतं स्वादभिप्रायः Hal. चूडामण्डलवन्दने तरलवत्थाकूतजो वेपथुः Utt. R. Ch. Act VI. इदमस्मकमाकूतकरम् । *Ib.* Act IV. साकूतम् "feelingly" occurs as a stage-direction in several plays. See *supra* l. 226 p. 135. हृदयनिहितं भावाकूतं वमद्विरिषक्षणेः.....कोप...लयाय निजोक्तये । Amara. स्नेह एव स्नेहस्वरूपं साकूतं "the internal feeling of love."

Ls. 67-70.—Stanza occurring in Utt. R. Ch. Act. III.

L. 79.—आक्षिपामि "divert his attention."

Ls. 80-8.—Stanza occurring in Utt. R. Ch. Act I. There, the last line is संदृष्टाः कुवलयिनी भुवी विभागाः. J. had this reading before him with the exception of दृश्यन्ताम् for संदृष्टा. His explanation of the two terms पुण्डरीक and कुवलय is to be considered as *दिन्य*. There were really पुण्डरीकाणि i. e. "white lotuses," there; but the place appeared to Rāma in Utt. R. Ch. as containing कुवलयानि or "blue lotuses," because, the मल्लिकाज birds, whose bills and feet were blue, were sitting on them. The white lotuses could not be distinguished from their blue feet, since his sight was bedimmed by tears, his eyes not being quite free from them though he looked at the place in the interval between the dropping of old tears and the springing up of new ones. So would the place appear to Mādh., and for the same reason. The point is lost when, once being told in the second line that there were white lotuses there, we understand the place to contain blue ones also; and, in this case, the use of the word मल्लिकाज is without purpose, and the third line not quite appropriate.

L. 85.—J.'s first reading seems to be कथं शून्यमुत्थाप &c. प्रतिपत्ति is "knowledge," "thought" "apprehension". प्रतिपत्तिशून्य "without thought" or "apprehension" and consequently, like one in an insane condition of mind, who does not apprehend what is said to him.

Ls. 89-90.—The कुडम flowers are white and, hence, compared

to a laugh. "सनु" is "a peak" and प्राग्भार the "summit" generally.

L. 91.—Comp. स्थितमुपगतजुम्भागर्भविभैः कदम्बैः | Vir. Ch. Act V.

L. 110.—इतीपरम् "after this."

L. 112.—कक्ष्यश्रीव्रजतो विरहितः | कर्म: "course" of conduct.

Ls. 114-7.—Stanza occurring in the 3rd Act of Utt. R. Ch. where Rāma is addressing. Sītā, whom he thinks to be absent, says हा हा देवि instead of मातर्मानः.

L. 119.—कौमुदीमहोत्सव occurs on the full moon day of Ās'vina and not Kārtika.

Ls. 135-7.—Comp. फलभरपरिणामश्यामजम्बूनिकुञ्जस्खलनमुखरभूरिस्त्रौतसो नि-
क्षेपियः | Utt. R. Ch. Act II. and Vir. Ch. Act V. स्ववन्तामुचरेण is a
better construction than the other given by J. उचरे is also to be
connected with स्ववन्ताः understood. The cloud resting on the
top of a mountain could not but be "above" the river. विपद्यमान
"distorted into various shapes." It cannot be a trans. part.
The last two lines occur in Vir. Ch. Act V.

Ls. 140-3.—The idea of making a cloud, a messenger, seems
to have been borrowed from Kālidāsa's Meghadūta. It will be
seen that the two stanzas addressed to the cloud are in the
same metre as that used in that poem viz. Mandākrāntā. Comp.
also the mode of addressing in Megha D. कञ्चिस्तोम्य व्यवसितमिदं
धनुकृत्य त्वया मे and मा भूदेवं क्षणमपि च ते विद्युता विप्रयोगः |

L. 144.—प्रतिरवेण भरिताः कन्दरा येन | एतादृशक्षासा आनन्दि....नुबन्धी च |

Ls. 148-9.—Comp. आशावन्तःकुसुमसदृशं प्रावक्षी वृक्षनानां सद्यःपानि
प्रणयि हृदये विप्रयोगे रुणादि | Megha D.

Ls. 155-6.—Comp. श्यामस्वच्छं चकितहरिणीप्रेक्षणे दृष्टिपातम् &c. Megha
D., though there is some originality in Bhavabhūti's idea.

L. 162.—निर्माणसंनिवेश "the form of creation or of a created ob-
ject." The word निर्माण itself, originally signifying "creation"
or "a created object," often denotes the "form or shape of crea-
tion or of a created object." See note on l. 150 Act III.

Ls. 165-8.—From this, follow addresses to the creatures in the

forest as in the fourth Act of the Vikramorvas'ī, अथ वारयाः किमभव-
दिति विदितम्। "Do you know what has become of her?" मदन is
प्रगल्भ = फौद "grown" or "developed" in strength and influence in
the heart, but its effects on the body are not to be seen fully,
i. e. her look is girlish.

L. 170.—The peacock drowns my voice by his cries (केकाः),
and thus does not attend to me.

L. 173.—"Whom should I beg of, every where begging
is out of time (ill-timed)", i. e. at all times, when petition-
ers approach, great men are otherwise engaged, and have no
time to attend to them, or do not care to devote time to them.
अनस्रग्रस्त lit. "swallowed up, taken up, by ill-timedness."

L. 176.—J.'s reading must have been कामि...पालिः; for, he
takes this compound as an epithet of वज्रीवदन. But there can be
little doubt that it should be taken as qualifying वक्त्रम्. Then only,
is the sense satisfactory and appropriate. For, the face of the
monkey-lady with the lips open and the reddened teeth expos-
ed, is compared to the pomegranate broken open when complete-
ly ripe, the red shining seeds in it, standing in the place of
the red teeth. The rind of the pomegranate is reddish in cer-
tain parts. To this answers the epithet in the compound. Face,
"the temple region of which was reddish by or on account of
the flowers of Kāmpillaka." कामिकप्रसरपाटलगण्डपालि is a Bahuv. and
also पाकाद्वक्त्रकृष्टितदाडिमकान्ति, and these two form a Karmadh. Or, if
we adopt पालि the other reading for पाली, which (पालि) is, upon the
whole, better, the first compound is independent of the other.

L. 182.—परिचयप्रागल्भ्यम् "the greatness of familiarity," "close
familiarity."

Is. 190-3.—The compounds ending with कपायम्, निकरम्, की-
सारम् and सारसम् are epithets of सरः, or the last three may be
taken as adverbs to अवगाद्य, which perhaps is better. °सुरभिस्तीक्ष्णलो-
देन बहलं सवालनी यो मंसलः कपोलनिश्चन्दस्तेन कर्दमितमन एव कपायम्। खण्ड "a

collection." तल्ल is the motion and beat of any thing at regular intervals. उर्ध्वसि गजयूथकर्णतल्लेः.....विनातनिद्रः | Ragh. IX.-71. करकिसल्लतल्लेर्मृगया नर्त्यमानम् | Utt. R. Ch. Act III. Or, it may mean simply a beat without reference to any interval. सङ्गततल्ले विहरय Mrich. Act I. कर्णतल्ल, therefore, is the flapping of the ear and its ताण्डव is the variety of ways in which the ears are moved and struck or beaten. कर्णतल्लताण्डयेन प्रचला जर्जरितजलाश्च (Bahuv.) ये तरंगराशौचित्यं नीहारं यत्र यस्मिन्कर्णणि यया तथेति वा |

L. 194.—आद्ययौवनः, because, he makes proper use of his youth, which is to court and enjoy the company of the fair sex.

LS. 196-9.—The stanza occurs in the 3rd Act of Utt. R. Ch. But the introductory remark is simply कान्तानुवृत्तिचानुपमयनुशक्तिर्वर्ततेन, and the stage-direction सावदम् does not occur. Hence, instead of the न in the last line, we have there यत्; and it is proper, since the object of the speaker is not to detect a fault in the elephant's gallantry, as it is here. यन् or तन् is out of place here, and न alone makes good sense.

L. 200.—अवधारणया नीरसं यथा रयाचथा "disagreeably, on account of his treating me with disrespect."

L. 203.—विकारो मानसो भावेनुभावे भावबोधकः | Am. अनुभावः प्रभावे रया-
स्त्रिधये भावबोधकः | Med. This is the sense in which the words are used in works on Poetics. कारणान्यथ कार्याणि सकारिणि यानि च | रम्यारेः रयायिनी लोके तानि चेन्नाद्यकाव्ययोः | विभाव अनुभावाश्च कथ्यन्ते व्यभिचारणः || श्यायी रयारि की भावः...अनुभावेः कदाक्षमुज्ज्वलप्रभृतिभिः कार्यैः प्रतीतिर्योग्यः कृतः | K. 1r. अनुभावो विकारस्तु भावसंसूचनात्मकः | D. R. IV. उद्दृष्टं कारणैः सैः स्वेवार्भावं प्रकाशयन् | लोके यः कार्यरूपः सोऽनुभावः काव्यनाट्ययोः || Shūtiya Darpaṇa, III. अनुभाव, therefore, is "an external manifestation of a feeling" and भाव "a feeling." According to the Poeticians, a certain feeling, such as love, is created by certain causes which are called विभावः, and the external effects of that feeling are अनुभावाः. Here, beauty in Nature is the cause (विभाव) of a feeling of pleasure (भाव), and the pleased or joyful countenance is the effect and the external mani-

festation (अनुभव). The meaning of the line, therefore, is "Fie upon that beauty which is without or unaccompanied by the marks of thy appreciation (such as a pleased countenance) and thy enjoyment (*i. e.* a feeling of pleasure in thee)—a beauty which thou dost not enjoy and express thy admiration of"; that is to say, "I will not enjoy beauty without thee." The student will remember that चिक् governs an accusative. अनुभावभावम् may be taken as a Samāhāra Dv. and interpreted as above; or as a Tatp., अनुभावे भावः as J. takes it, or अनुभावस्य भावः. In this case, the sense would be "the feeling in, *i. e.* expressed in or corresponding to, the external affection."

L. 204.—The sudden introduction of नया for मल-या in the third line does not appear proper; for Mādḥ. has been speaking of Mak. alone in the preceding lines. The reading of B. C. and also of G. adopted in the text is, therefore, preferable to the other.

Ls. 206-7 व्यञ्जन or व्यञ्जक is an उद्बोधक *i. e.* "something that awakens an old association," "a reminder." प्रबुद्ध "re-awakened."

L. 214.—For परिच्छेद see l. 259 Act I. and the note on it.

Ls. 215-8.—आवद्धो वैश्युधेन मये | वसिष्ठाकर्मणि यथा नयान्त्वभाषिते अ | मणयता is to be connected with हृदयेन. "All the fear which my heart, tormented through friendly love and expecting or afraid of (*lit.* counting upon) calamities in thy case, always entertained tremblingly, even without cause, has now disappeared at once," because, thou art now dead. मणयती is a bad reading, for, it can be taken only as an adj. to मम; but its position is in the middle of the adjectival subordinate sentence in which अन्वभाषि is the verb, while मम belongs to the principal sentence.

L. 219.—In the last stanza he says 'all his fears are now at an end;' but, here, he observes that the time, during which he trembled with such fears, was even better, because, he could then at least see Mādḥ. alive, though in a woful and alarming condition. But, now, life to him is a burden &c. व एतानि कान्ता मुहुर्न परं नो वदेमानाः । यत् इदानीं भावः कथं इत्यादि ।

LS. 221-2.—“Life is an adamant shaft,” for, it afflicts him as much as the shaft does when it pierces the heart. Comp. *समोपघातिभिः षण्णिर्यज्ञकीलायनं स्थिरैः* | Utt. R. Ch. Act I. The vital airs (life) have acted like a वज्रकील, because they have been piercing the heart. आलोक is “light.” “The sun of the world of life is set.” Comp. *निरालोकं लोकम्* l. 193 p. 190.

LS. 228-30.—*अनिदृष्टगोचरैः* embraces “in which there was very close pressing” of the limbs. *उद्वसितौ विस्मयो यत्र*, glances which betokened “rising wonder.” *नक्षमण्य &c.* glances “full of (lit. overpowered by) dalliance consequent on dawning love.”

LS. 233-6.—The idea is “It is a great pity that a thing (or person) should be destroyed just at the time when, having received the highest development its nature is capable of, it is in a condition to be of use to the world.”

L. 239.—*स्वयं परिण जीविनेश्वरः* “the chosen lord of life.”

L. 240.—*न दिश्यते पश्चिमो यस्मान्* i. e. “that after which there is no other,” “which is not followed by any other,” “last.” पश्चिम also means “last.” The expressions are similar to अनुत्तम and उत्तम, the former of which does not mean “not excellent” but “something not excelled.” अपश्चिम occurs in this sense in several places :—*देवि | अयमपश्चिमस्ते रामस्य शिरसि पादपङ्कजशरर्चः* | A Bombay Ms. of Utt. R. Ch. Act I. अयं पश्चिमस्ते is the reading of the Calcutta Ed. by Tārākumāra Chakravartī and of a Telugu Ms. *प्रसीदतु महाराजो ममानेनापश्चिमेन प्रणयेन* | Ven. S. Act VI. प्रणमापश्चिमस्य तितुः प्रादयोः | Mudrā R. Act VII. एन पश्चिमयोः तितुः पादयोः is the reading of Bombay Ms. तान अयं अयं मेपश्चिमः प्रणामः | Nāg. Act V. The word may here be taken both as पश्चिम and अपश्चिम. अन्तिमः is the reading of a Bombay Ms. पश्चिमावस्थाप्राप्तियतः “asked for in your last condition.”

L. 257.—*अनिदृष्टं व्यपसितमिति* is like *अप्यपसृतः* ; but the root *सृ* does not occur in the list of those the past participles of which are active. *सृ*, also, does not, but still its past part. is thus used by

Kālidāsa; मधुकर विस्मृतीस्थेना कथम् । S'ak. Act V. एना विस्मृति । S'ak. Act I.

L. 262.—अनपेक्षितास्माकमवस्था यत्र । A deed "in which my condition was disregarded." Had the breeze cared at all for my condition, it would not have awakened me, simply to be thus tormented again by thoughts about Māl. I was free from all sorrow while insensible, but am now re-awakened to them.

L. 264.—संवदति "agrees." See note on l. 116 Act V.

L. 278.—दुर्ललित is "fondled too much," so much so, that the person cannot be made to have a liking for any other person than the one who has fondled him. It is applied in this sense to things also by personification. हा वत्स दुःशासन हा मदाज्ञाविरहित-पाण्डव... हा मदङ्गदुर्ललित Ven. S. Act IV. नोपवनकलासु रम्यविट्पासु । चक्षु-र्भग्नानि भृति तदङ्गनालोकदुर्ललितम् ॥ Vikr. स्तनोन्नाहदुर्ललित "fondled on the prominent region of her bosom;" fondled i. e. constantly worn through affection.

L. 280.—J.'s second explanation, अवलोक्यत इत्यवलोकः, will not do for us.

L. 282.—अभि is not to be taken with उवङ्गिका, as J. does, but with रचितः (रचिनीति). विषमं यथास्यात्तथा ग्रथितः "woven unevenly." The अभि is repeated after each of the epithets. The reading of A. E. or G. dispenses with one, but अभि is often repeated in this way for rhetorical effect.

L. 288.—वराग्रस्तानः "occasion for haste." प्रस्तान is "the matter in hand," "haste is the matter in hand," i. e. should be used, is necessary.

L. 291.—The garland is beneficent or has conferred obligations on Mādh., because it saved the life of Māl. as expressed in the following stanza.

L. 293.—"The pangs of love-torture, keen on account of the evil of the burning of the body."

LS. 297-300.—The last भागत of the garland mentioned by J. hardly be meant by Mādh. The others may be intend.

ed, but it is not necessary to restrict the term to such as are indicated in the play. It may well be supposed that Mādḥ. refers also to several other occasions, when, while enjoying each other's company, they transferred it to one another. आनन्द &c. "which strengthened the fever of love which was combined with joy." स्नेहाङ्कुराणि "the marks of affection."

L. 304.—स्नेहस्य हस्तकृमिः and स्नेहस्वहस्तस्य कृमिः are the other readings. स्वहस्त is "one's own hand," "hand-writing." But there was no handwriting here. हस्त therefore is to be understood as "a recognition," "a sign," "a proof." In either of the last two senses it is used in the Mudrā R. पर्वतकोरुमाभिव्यक्तिरिति कृतज्ञतायाः स्वयं हस्तो दत्तः स्यात् । In Vikr. we have किं कार्यं भवती हृतेन दयितास्नेहस्य हस्तेन मे, where it may mean even "handwriting;" for the king refers to the love-letter written on a Bhārja leaf by Urvas'ī. But comparing the expression with its use here, स्नेहस्वहस्त should be taken more generally to mean "one's own recognition (sign, proof) of love."

LS. 320-1.—"United for (the development of) the quality of beauty;" i. e. both together heighten the beauty. "Let the fair deed remain, last," i. e. it should not be neutralized or marred; for it is a delightful thing in itself, and, as such, deserves to be allowed to remain, and it is a savage act to destroy it.

LS. 327-30.—The idea here is similar to that in the stanza, ls. 319-22. "The very form, or creation of God," for its own sake and not for any incidental reason, "ought to be treated with tenderness" and not roughly handled, because it is such a matchless creation. "Do not take upon thyself the nature of a demon." "Do not act demoniacally"; for to destroy a thing which, in itself, is the very image of beauty and goodness and, as such, deserves to be preserved, is savage, demoniacal, worthy only of an evil spirit. "Be tender." The last two lines occur in Ed. R. Ch. Act I. The reading there, is the same as that of A.

here. But चरयेवताडनानि would be appropriate, if it were said of one that he deserves to be treated with respect and should not be subjected to indignities; for the expression "trampled under foot" implies insulting treatment. This is not the idea here. What is meant here is, that a certain thing should be treated with tenderness and preserved, and not roughly handled, used violently, or destroyed. This idea is brought out by मुसळेरवताडनानि, मुसळ being the same as the Marāṭhī मुसळ, "a heavy pestle of wood about five feet long," used to refine rice or reduce spices to powder in a mortar of the same material of a proportionate size.

L. 332.—The conditional is in such cases to be translated by the English plu-perfect conditional: "she would have done &c."

Ls. 334-5.—का पुनः &c., "Who art thou that art thus our friend?"

Ls. 337-8.—गुरुचर्या is गुरुसेवा alone, and not गुर्वी चर्या, which is far-fetched. सिद्धि is an "accomplishment or miraculous power," and आक्षिपिणी "that draws or takes away" (in the air). "The power of flying away in the air with another." Comp. मञ्जरी-मञ्जिष्य निष्क्रान्ता l. 116 p. 286.

Ls. 341-5.—Saud. suddenly flew into the air, and gave rise, by her miraculous power, to an appearance of complete darkness, relieved by flashes of light like those of lightning. "A frightful combination of darkness and light or (lightning) destroying the perceptive power of the eye, appeared for a moment and has vanished." The first line occurs in Utt. R. Ch. Act IV., where Chandraketa describes the appearance produced when Lava discharged the जम्भकास्त्राणि. J. attaches only a figurative sense to the lines, which the poet does not seem to have intended, since the figure itself is not appropriate. Such a figurative sense will not do at all in the Utt. R. Ch., while the plain meaning fits so well with the surrounding circumstances in both the places, that there can be little doubt that that is the only one intended. कथमिदं &c. When the darkness was over and

ordinary light restored, Mak. looks for his friend and does not find him; and asking himself what this can be, concludes that he has been suddenly carried away by Saud. "Predominant is the mistress of the Yogis by her might." She has shown her all-predominating might, in this case.

L. 346.—"I am at a loss to know whether this is good or evil," whether it is for his good that Mādh. has been taken away, or whether he is to meet with the same fate as Māl. What J. means by his कण्ठकुण्डलानयनेनर्थः it is difficult to say. The same idea is further developed in the following stanza.

Act X.

L. 6.—नाटु "endearing words," or even "acts."

Ls. 9-10.—"On which there was a cry or a smile irregularly." Children have no stated times for crying or smiling. A cry may, the very next moment, be followed by a smile, and *vice versa*, and much reason is not wanted for either. Stanza occurring in Utt. R. Ch. addressed by Janaka in the fourth Act to Sītā abandoned by Rāma and supposed to be dead.

L. 11.—सुप्रसन्नो मुखवन्दस्तेन सुन्दरी ।

L. 12.—दैवस्य दुर्निनयेन परिणामः । दुर्निनय "an ill-bred act."

L. 16.—अभिनयो रागस्य रसो यत्र । अभिनयेन रागस्य रसो यत्रेति वा । अभिनयस्य रागस्य रसो यत्रेति वा. But the two latter are open to the objection that they are व्यधिकरण.

L. 25.—जञ्जलानमूर्ध्वं गच्छन् ।

Ls. 28-9.—सर्दप्य &c. "Thy limbs were nourished by the warmth of my weeds;" thou wert bred up in my lap.

L. 30.—दन्तयाञ्जलिका "a doll of ivory." Just as children play with it, first of all amusing, then teaching it, then getting it married, so did I with thee.

L. 44.—The उक्कण्ड meant by Kām. can hardly be that of being united to Māl. in the next birth, as J. understands it. Such a hope is distinctly renounced in the next stanza. His remark स्वतोसिद्धता &c. is also not good. Kām. does not say anything as to Lav.'s solicitation about a blessing, but, on her part, expresses her wish also to kill herself. उक्कण्ड is the "anguish" consequent on disseverance, and अविग: "a pang."

L. 45.—If the expression यदि न is to be read here, it must be followed by such another as न नाम सः or ततोऽनु या; but अनागमः in its place makes the sentence incomplete, the consequent clause being wanting. J.'s reading seems to be similar to that of B. "Do not forget this person."

Ls. 51-2.—मैवं जनं &c. This is Lav.'s last adieu to Mad. She is not going to allow the latter to take the lead, but is preparing to kill herself before all.

Ls. 59-63.—Saud. ushers her arrival by the same appearances as those which marked her departure. But here, the first part of the third line of the stanza is spoken by Kām. and the answer is given by Mak. appearing suddenly on the stage.

L. 72.—दिष्ट्या in relation to the recovery of Māl., and विकटम् with reference to Bhārivasu's going to kill himself.

L. 74.—असिपत्र "the blade of a sword." It does not look well as a Bahuv. referring to वृक्ष understood.

L. 79.—लोकालोक is the mountain that encircles the earth. It is situated beyond the sea of fresh water which itself surrounds पुष्कर, the last of the seven continents. According to the Pauranic geography, the earth is composed of seven seas and seven continents. Beyond लोकालोक there is complete darkness and to this side of it there is light. परेण पुष्करस्याथ अत्रत्यनस्थितो महान् । खादूकसमुद्रश्च स समन्तादोद्यत् ॥ खादूकस्य परितः शैलस्तु परिमण्डलः । महाभाप्रभाशब्ध लोकालोकः स उच्यते ॥ आलोकस्तत्र चार्वाच निरालोकस्ततः परम् ॥

Matsya P. Chap. 122. स्वादुदकस्य पुरतो दृश्यते लोकसंस्थितिः । द्विगुणा-
काञ्चनो भूमिः सर्वजन्तुवर्जिता ॥ लोकालोकस्ततः शैलो योजनायुतविस्तृतः ।
उच्छ्रायेणापि तादन्ति सहस्राण्यचलो हि सः ॥ Vishnu P. II-4. लोकालोक इति
समाख्यं यदनैवाचलेन लोकालोकस्यान्तर्निर्नावस्थाप्यते ॥ Bhāg. P. It may have
been called लोकालोक because it is in the middle of the
enlightened and unenlightened or inhabited and uninhabited
regions. लोकालोकान्तराल is the space encircled by the mountain,
and consisting of the seven seas and seven continents. Comp.
लोकालोकालवालखलनपरितस्तत्सप्तमाम्भोविभूरम् । &c. Vir. Ch. In this S'loka,
the Universe is compared to a tree, with लोकालोक as the wall
of the basin at its root, against which the waters of the seventh
ocean dash. Also लोकालोकविचारि चारणगणैरुद्गीयमानं यशः । Nāg. J.'s
explanation of this is wrong.

Is. 83-4.—The first ६३ is उपप्रेक्षापञ्चक, and the second indi-
cates उपमा. The अनर्थे or evil is Māl.'s swoon consequent on her
hearing of her father's going to kill himself.

L. 89.—दैवस्य द्वाराणि, the doors or openings through which the
effects of fate reach us. This line occurs in Utt. R. Ch. Act VII.

L. 92.—Sand. had left Mādh. and gone away to give in-
telligence to Bhūr. of Māl.'s safe arrival, and thus to prevent
him from throwing himself into the fire. तं योगिनीं न तु मालवीम् ।

L. 102.—Sand. seems to have caused this shower of rain in
order to restore Māl. and the rest to their senses.

L. 115.—जलर &c. "the shower of water from the cloud," which
had just fallen on them. Her words are more refreshing
because they remove the cause of our grief by telling us that
Bhūr. is safe.

Is. 121-2.—एहि for जीव is certainly a bad reading. "Live thou"
and thus make others live, for they were about to die, suppos-
ing thee to be dead. तुहिनसङ्गेनैव शीतलानि "cool as by the contact
of snow." ६३ must be understood, for coolness was the property
of her limbs, her embrace being so grateful. There was no actual

contact of snow, and if there were, to say so would not be to say any thing in praise of her.

L. 125.—मनोरथमतिक्रान्तं दर्शनं यस्याः । “Her being seen again was a thing so impossible that it was even beyond the reach of desire.” Utter impossibilities are not even desired. Comp. स खलु मनोरथानामप्यभूमिर्विसर्जनावतरसत्कारः । S'ak. Act VII. अभ्यूषो यामभ-
वञ्जनस्य याः संपदस्ता मनसोप्यभूमिः S'is'. III. 59. अगम्याः is another reading for अभूमिः in this.

L. 131.—निर्वन्ध is here “resolute perseverance.”

L. 133.—तुनरुक्तदाहण “cruel, oftener than necessary.” It was not necessary for fate to have been cruel again, for one cruelty was enough to afflict us so greatly, as to satisfy her bitterest malice. (See note on ls. 147-8 Act VII.)

L. 139.—नस्तर्हि &c. The whole i. e. her saving the life of Māl. and others is now intelligible.

Ls. 144-5.—सृष्ट्वायसिद्धिः “whose miraculous accomplishments are enviable.” विलसितैः may be taken as the हेतु of वन्द्या. वंदिसत्त्वं is a Buddhistic saint. This dignity is attained to as a consequence of virtuous conduct through a long series of lives and is preparatory to that of a Buddha. अतिवैभिसत्त्वं is a Tatp.

Ls. 146-7.—Thou, “whose conduct towards me as a plant, the seed of which was laid in our former acquaintance, is now loaded with fruit.”

Ls. 149-51.—भगवत्याः संबन्धेन पक्षपातिनी । मयीत्यर्थः । भगवतीस्नेहान्निर्गीतो वि-
शेषो यत्र कर्मणि यथा तथा । or, taking the reading of A. E., भगवत्या निर्गते
विशेषो यत्र &c. “I was comforted with a kindness equal to that of Her Reverence” (Kām.). In the other case, “comforted [by her] just like Her Reverence.” अभिज्ञानेन सहितः समिज्ञानः । कैसरावत्या
समिज्ञानो हस्ते यस्याः । Compound similar to निमित्तसम्बन्धे 1. 216 p. 45.

L. 179.—परिहास is “sport,” “merriment.”

L. 182.—Though by प्रकरण the poet intends a dramatic com-

position of that name, still in the mouth of Kām. it is to be taken as equivalent to "an affair," or "a matter" generally.

L. 184.—इतरं...संबन्ध आत्मा यस्य ।...संबन्धरूपो मनोरथ इत्यर्थः ।

L. 189.—उत्पन्नं "on account of his having been brought over to our side."

L. 192.—प्रधानप्रकृतिमुख्या प्रकृतिः "chief minister" i. e. Nand.

L. 194.—संस्तुते परितमवलग्नं ताः "politic actions which conceal what is intended." संस्तुते मनसः "cherished by the mind."

L. 206.—धनो बन्धुबान्धवसुहृद्भ्राष्ट्रान् प्रमोदी यासाम् । बन्धु is probably a nearer relation than बान्धव, but the two together form a compound expression signifying all kinsmen.

ABBREVIATIONS USED IN THE EXPLANATORY NOTES

phor. = Aghoraghanṭa.
m. = Amara.
val. = Avalokitā.
uddh. = Buddharakshitā.
h. H. S'r. = Bhartṛihari's S'tin-
 gāra S'ataka.
hāg. P. = Bhāgavata Purāṇa.
hār. = Bhāriवासु.
om. = Commentary.
omp. = Compare.
i. It. = Das'arāpakāvaloka.
daṇḍ. = Daṇḍin.
tal. = Halāyudha.
temach. = Hemachandra.
. = Jagaddhara.
C. Pr. = Kāvyaaprakāś'a.
kal. = Kalahansa.
kamal. = Kamalākara.
kapāl. = Kapālakunḍalā.
kād. = Kādambari.
kām. = Kāmandakī.
kāman. = Kāmandakī's Niti-
 sāra.
Kum. S. = Kumārasambhava.
Kuv. = Kuvalayananda.
Lav. = Lavangikā.
Lit. = Literally.
Mad. = Madayantikā.
Mak. = Makaranda.
Mand. = Mandārikā.
Mādh. = Mādhava.
Māl. = Mālatī.

Megha. D. = Meghadūta.
Mrich. = Mṛicchabhakṣi.
Mudrā B. = Mudrārākshasa.
Nand. = Nandana.
Nāg. = Nāgānanda.
P. = Purāṇa.
Pat. Y. S. = Patanjali's Yoga-
 sūtra.
Pāp. = Pāpini.
Ragh. = Raghuvans'a.
Rata. = Ratnāvalī.
S'ak. = S'akuntalā by Kālidāsa.
S'ank. Vj. = S'ankara Vijaya by
 Mādhava.
S'ār. = S'ārngadhara's Paddhati.
S'is'. = S'is'upālavadha.
Sarv. = Sarvadarśana Sangraha
 by Mādhava.
Sand. = Sandāminī.
Sid. Kaum. = Siddhānta Kau-
 mudī.
Up. = Upanishad.
Utt. R. Ch. = Uttararāmacharita.
Var. = Vararuchi's Prākṛitapra-
 kāś'a.
Vārt. = Vārttika.
Vāts. = Vātsyāyana on Gautama's
 Nyāyasūtra.
Ven. S. = Venisambhāra.
Vikr. = Vikramorvas't.
Vīr. Ch. = Vīracharita by Bha-
 vabhūti.

CORRECTIONS.

PREFACE.

- P. i. l. 17, for *Benaras* read *Benares*.
P. v. l. 3 from bottom, for वित्त° read विश्व°.
P. ix. l. 4 from bottom, for ताम read ताम्.
P. xii. l. 1, put a comma after Nyāsa.

TEXT AND COMMENTARY.

- For मेदिनीकार throughout the book, read मेदिनीकर.
P. 22, l. 14, for °कृत्यं अत्र° read °कृत्यमत्र°.
P. „ l. 16, dele | (the virāma).
P. 25, l. 5 from bottom, insert a virāma after वञ्जनीषो.
P. 28, l. 6, dele the comma after वादं.
P. 35, l. 13, for भन्नेषाद् read प्रद्वेषाद्.
P. 36, l. 12, for तद्गारा read तद्गारा.
P. 37, l. 7 from bottom, for तुष्णीकः read तूष्णीकः.
P. 38, l. 13, dele | and remove अस्य from आत्मनः to दर्शयामि.
P. 43, l. 11, संधि is treated as a feminine noun in all the Mss. of the commentary.
P. 47, l. 15, read क्षुद्रपाण्डिका as one word.
P. 55, l. 5 from bottom, for मनः read न मे.
P. 56, l. 16, for अभिषङ्ग read अभिषङ्ग.
P. 58, l. 15, for सरसः read रसः.
P. 78, l. 2, dele | after भयानि.
P. 90, l. 12, for °नाशम् | यतः | read °नाशं यतः |.
P. 91, l. 7, for शाण्ड्यं read शाण्ड्य.
P. 96, l. 8 from bottom, insert | after श्रीकृष्णः.
P. 103, l. 8, dele तत्.

Bombay Sanskrit Series.

EDITED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF

G. BÜHLER, Ph. D., Educational Inspector, N. D.

AND

F. KIELHORN, Ph. D., Professor of Oriental Languages,
Deccan College.

Already published.

- No. I. PANCHATANTRA IV. AND V.,—Edited with Notes by
G. BÜHLER, Ph. D. Rs. 1-2. A new Edition in preparation.
- No. II. NÂGOJÎBHATTA'S PARIBHÂSHENDUS' EKHARA,—
Edited and explained by F. KIELHORN, Ph. D., Part I,
the Sanskrit Text and Various Readings. Rs. 2-12.
- No. III. PANCHATANTRA II. AND III.,—Edited with Notes by
G. BÜHLER, Ph. D. Rs. 1-10. A new Edition in preparation.
- No. IV. PANCHATANTRA I.,—Edited with Notes by F.
KIELHORN, Ph. D. *Second Edition*. Rs. 1-4.
- No. V. KÂLIDÂSA'S RAGHUVAMSA, with the Commentary
of Mallinâtha,—Edited with Notes by SHANKAR P.
PANDIT, M. A.; Part I., Cantos I.—VI. Rs. 2-4.
- No. VI. KÂLIDÂSA'S MÂLAVIKÂGNIMITRA,—Edited with
Notes by SHANKAR P. PANDIT, M. A. Rs. 2-2.
- No. VII. NÂGOJÎBHATTA'S PARIBHÂSHENDUS' EKHARA,
—Edited and explained by F. KIELHORN, Ph. D., Part II,
Translation and Notes. Paribhâshas I.—XXXVII. Rs. 2-4.
- No. VIII. KÂLIDÂSA'S RAGHUVAMSA, with the Commentary

ary of Mallinātha,—Edited with Notes by SHANKAR P. PANDIT, M. A., Part II., Cantos VII.—XIII. Rs. 2-8.

No. IX. NĀGOJĪBHATTA'S PARIBHĀSHENDUS'EKHARA,—
Edited and explained by F. KIELHORN, Ph. D., Part II.,
Translation and Notes. Paribhāshās XXXVIII.—LXIX.
Re. 1-8.

No. X. DANDIN'S DAS'AKUMĀRACHARITA,—Edited with
critical and explanatory Notes by G. BÜHLER, Ph. D., Part. I.
Re. 1-8.

No. XI. BHARTRIHARI'S NĪTIS'ATAKA AND VAIRĀGYA-
S'ATAKA,—with extracts from two Sanskrit Comment-
aries,—Edited with Notes by KĀS'INĀTH T. TELANG, M. A.
Re. 1-12.

No. XII. NĀGOJĪBHATTA'S PARIBHĀSHENDUS'EKHARA,—
Edited and explained by F. KIELHORN, Ph. D., Part II.
Translation and Notes. Paribhāshās LXX.—CXXII. Re. 1-4.

No. XIII. KĀLIDĀSA'S RAGHUVAMŚ'A, with the Commentary
of Mallinātha,—Edited with Notes by SHANKAR P. PANDIT,
M. A., Part III., Cantos XIV-XIX. Rs. 2.

No. XIV. BILHAṆA'S VIKRAMĀNKADEVACHARITA.—By
G. BÜHLER, Ph. D. Re. 1-5.

No. XV. BHAVABHŪTT'S MĀLATĪ-MĀDHAVA, with a San-
skrit Commentary,—Edited with notes, critical and ex-
planatory, by R. G. BHĀNDĀRKAR, M. A. Rs. 3-10-0.

In the Press.

KĀLIDĀSA'S VIKRAMORVAS'Ī by SHANKAR P. PANDIT, M.A.

In Preparation.

VIS'AKHADATTA'S MUDRĀRĀKSHAŚA, by KĀS'INĀTH T
TELANG, M. A.

- P. 300, l. 9, read वृत्तावली as a separate word.
 P. 321, l. 6, for ३ read ६.
 P. 322, l. 6 from bottom, for वृत्तान्न° read वृत्तान्त°.
 P. 328, l. 2 „ for प्रियमस्यः read प्रियमस्यस्यः.
 P. 330, l. 5, for °दुतिशरीर° read °दुति शरीर°.
 P. 357, l. 11, for लिप्करं read लिप्कुरं.

NOTES.

- P. 1, l. 18, dele the inverted commas on *The*.
 P. 4, l. 3 from bottom, for *Uch.* read *Ull*.
 P. 6, l. 15, and other places, for *Pan.* or *Pan.* read *Pán*.
 P. 12, l. 18, put *shall—friend* within inverted commas.
 P. 13, l. 5, for ताम् read ताम्.
 P. „ l. 11, for a comma after 176 put a full point.
 P. 21, l. 13, dele the full point after गङ्गा.
 P. 24, l. 15, read भीतिता for भित्तिता.
 P. 28, note on l. 89, put inverted commas before *you* and after *before*.
 P. 43, last l., read माम् for माम्.
 P. 55, l. 7 from bottom, read °नुमसन्नाय for °नामसन्नाय.

- P. 119, l. 8 from bottom, read वञ्चना as a separate word.
- P. 120, l. 9, for वन्द्येय read चन्द्रोदयेय.
- P. 134, l. 3, for मदभन्तिरे read मदभन्तिरे.
- P. 138, l. 14, for खलि read सखि.
- P. 149, l. 6 from bottom, insert | after निवेदे.
- P. 150, l. 2, for दक्षिणो read दक्षिणः.
- P. 152, l. 12, for °तयानु राय° read °तयानुराय°.
- P. 156, l. 4, for भू read भू.
- P. 161, ls. 1 & 2, dele | before वत् and put it after इति.
- P. 163, l. 8, read सपार्थनम्.
- P. 165, l. 8, for कर्त्तृणि read कर्त्तृणि.
- P. 186, l. 10, insert | after त्यक्त्वा.
- P. 192, note 3, for प्रनिजागमिः read प्रजागमिः.
- P. 205, l. 9, for °ता चेा° read °तोति°.
- P. 207, l. 10, dele the dot on ई.
- P. 209, l. 3, for दुःख read दुःख.
- P. „ l. 2 from bottom, insert a semicolon after D.
- P. 210, l. 3, for मक° read मक°.
- P. 211, l. 7 from bottom, for त्रीकानि read त्रीकानि.
- P. 221, l. 9, insert | after अयेनि.
- P. 229, l. 14, for विषयेन read विषयेय.
- P. 235, l. 5, dele the visarga after दु.
- P. 236, l. 9, insert च after मत्त.
- P. „ l. 16, for °धर्मिकाम् | काम- read °धर्मिकान् काम-.
- P. 240, l. 9, °मध्यपञ्चमसरे.
- P. 247, l. 7, for °सङ्गा° read °सङ्गा°.
- P. 252, l. 8, for °हरिणा read °हरिणा.
- P. 256, l. 9 from bottom, for भूनेदुत्° read भूनेदुत्°.
- P. 262, l. 7, for योद read यदुद.
- P. 270, l. 4, for दिष्णं read दिष्णं.
- P. 280, l. 2, for बहुदवेद read बहुवेदि.
- P. „ l. 18 for वनीयनि read वनीयनि.
- P. 292, l. 9, for सैनिक read सैनिक.

ĀṆA'S CHANDIS'ATAKA, by CHANDILRĀM E. DIKSHIT.

I.B.—Nos. II, VII, IX, XII, i.e. the whole of Paribhāṣendrasakha-

ra in the four parts is sold at Rs. 7.

Applications for the above books to be addressed to the Curator
of the Government Central Book Depot, Bombay.